

ISSN:1011 - 727X e-ISSN: 2667-5420

T.C.
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

REPUBLIC OF TÜRKİYE
ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
PRESIDENCY OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: XLI

GÜZ/AUTUMN: 2025

SAYI/ISSUE: 112

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
CİLT/VOLUME: XLI GÜZ/AUTUMN: 2025 SAYI/ISSUE: 112

Sahibi / Owner

Atatürk Araştırma Merkezi adına / *On behalf of the Presidency of Atatürk Research Center*

Prof. Dr. Ahmet KILINÇ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı / *President of Atatürk Research Center*

Yazı İşleri Müdürü / Journal Administrator

Başeditör / Editor in Chief

Editör / Editor

Editör Yardımcıları / Assistants of Editor

İngilizce Dil Editörü / Editor of Translation

Yayın Kurulu / Editorial Board

Ömer ORHAN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE omerorhan@atam.gov.tr

Prof. Dr. Ahmet KILINÇ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı-Ankara/TÜRKİYE ahmetkilinc@atam.gov.tr

Merve UĞUR

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE m.ugur@atam.gov.tr

Erdem ÜNLEN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE e.unlen@atam.gov.tr

Murat SAYGIN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE m.saygin@atam.gov.tr

Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN

Türk Tarih Kurumu-Ankara/TÜRKİYE yozgen@ayk.gov.tr

Prof. Dr. Arshi KHAN

Aligarh Müslim Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Siyaset Bilimi Bölümü-Aligarh/HINDİSTAN arshikhan.ps@amu.ac.in

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIÇ

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Ankara/TÜRKİYE

aytens@hacettepe.edu.tr

Prof. Dr. Kerim ŞÜKÜROV

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü-Bakü/AZERBAYCAN

shukurovkk@gmail.com

Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU

Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Siyaset Bilimi

ve Uluslararası İlişkiler Bölümü-İstanbul/TÜRKİYE mehmethacisalihoglu@gmail.com

Prof. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-İstanbul/TÜRKİYE

ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü-İstanbul/TÜRKİYE

sdemirci@boun.edu.tr

Prof. Dr. Stefano TRINCHESE

Chieti-Pescara "G. D'Annunzio" Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Piane,

Ortaçağ ve Modern Araştırmalar Bölümü-Chieti/ITALYA stefano.trinchese@unich.it

Doç. Dr. Emre SARAL

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü-Ankara/TÜRKİYE

saral@hacettepe.edu.tr

Doç. Dr. Esra ÖZSÜER

İstanbul Üniversitesi Türikiyat Araştırmaları Enstitüsü - İstanbul/TÜRKİYE

esra.ozsuer@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Güner DOĞAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Tarih Bölümü-Çankırı/TÜRKİYE gunerdogan@karatekin.edu.tr

HABERLEŞME / INFORMATION

Atatürk Araştırma Merkezi

Üniversiteler Mah. Toplum Cad. No. 5 Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27

e-mail: dergi@atam.gov.tr • web: http://www.atam.gov.tr

https://atamdergi.gov.tr & https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd

Baskı Hazırlık: Faruk Aslan / 0505 253 41 79

BASKI

İHLAS GAZETECİLİK A.Ş.

Merkez Mah. 29 Ekim Cad. İhlas Plaza No:11 A/41

Yenibosna Bahçelievler, İstanbul

TEL: 0 212 454 30 00

Sertifika No: 45589

Basım Tarihi: Kasım 2025 - Ankara

DANIŞMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University-HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi-ŞİLİ
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	Cumhurbaşkanı Başdanışmanı-TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	Kazak Dil Kurumu, Uluslararası Türkoloji Merkezi/ KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University-POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağıstan-RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi-İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVIĆ	Saraybosna/BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. Kerim ŞÜKÜROV	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi- Bakü/AZERBAYCAN
Prof. Dr. Mahmut Ali EL-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi-IRAK
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi-Muğla/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University Amman/ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi-SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi-Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara-Roma/İTALYA
Prof. Dr. Uğur ÜNAL	Gazi Üniversitesi-Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU	Netkent Üniversitesi-Gazimağusa/KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi- Bakü/AZERBAYCAN
Doç. Dr. Liliana Elena Boscan	Bucharest University-ROMANYA
Bedrettin KORO	Tarih Bilimleri Uzmanı-KOSOVA

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Abdulaziz KARDAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Van/TÜRKİYE, a.kardas@yyu.edu.tr
Prof. Dr. Bülent BAKAR	Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İstanbul/TÜRKİYE, bakar441@gmail.com
Prof. Dr. Hüseyin KALEMLİ	Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, hkalemlı@kho.msu.edu.tr
Prof. Dr. Hüsnü ÖZLÜ	Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilim- leri ve Millî Güvenlik Enstitüsü, Ankara/TÜRKİYE, husnuozlu@hotmail.com
Prof. Dr. Mehmet PINAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Van / TÜRKİYE, mmetpınar@gmail.com
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ	Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir/TÜRKİYE, mevlutcelebi@yahoo.com
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Konya/TÜRKİYE, nkostuklu@erbakan.edu.tr

Prof. Dr. Ökkeş Kürşad KARACAGİL	İstanbul Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE, o.karacagil@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Ömer OBUZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van/TÜRKİYE, omerobuz@yyu.edu.tr
Prof. Dr. Vahdettin ENGİN	Emekli, İstanbul/TÜRKİYE, vahdetengin@gmail.com
Prof. Dr. Zakir AVŞAR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, zakiravsar@gmail.com
Prof. Dr. Zehra ASLAN	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Rize/TÜRKİYE, zehra_aslan2009@hotmail.com
Doç. Dr. Barış BORLAT	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, barisborlat@comu.edu.tr
Doç. Dr. Erol KARCI	İzmir Bakırçay Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, erol.karci@bakircay.edu.tr
Doç. Dr. Saadet ALTAY	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Tokat/TÜRKİYE, sadet.altay@gop.edu.tr
Doç. Dr. Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA	Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Tarih Bölümü-İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Bilecik/TÜRKİYE, selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr
Öğr. Gör. Dr. Burcu KURT	İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, burcukurt@itu.edu.tr
Dr. Öğretim Üyesi Erdal KORKMAZ	Millî Savunma Üniversitesi Hava Harp Enstitüsü, İstanbul/TÜRKİYE, erdalkorkmazz.01@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Murat KORALTÜRK	Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, mkoralturk@marmara.edu.tr
Dr. Öğretim Üyesi Yunus ÖZDURĞUN	Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Siirt/TÜRKİYE, yunus.ozdurgun@siirt.edu.tr

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (SBVT) Komitesince 2016 yılı, 93. sayısından (Bahar 2016) itibaren veri tabanına alınmaya uygun bulunarak TrDizin'de dizinlemeye başlamıştır. Ayrıca SOBİAD (Sosyal Bilimler Atfı Dizini) ve EBSCO Historical Abstracts ile ICI Journal Master List tarafından da dizinlenmektedir. Derginin tüm sayılarına Dergi web sayfası ve DergiPark üzerinden ücretsiz olarak erişilmektedir.

The Journal of Atatürk Research Center was found eligible for inclusion in the database starting from its 93rd issue (Spring 2016) by the TÜBİTAK ULAKBİM Social and Human Sciences Database Committee and it is indexed in TrDizin. The journal is also indexed by SOBİAD (Social Sciences Citation Index), EBSCO Historical Abstracts and ICI Journal Master List. All the issues of the journal can be accessed free of charge through the web site of the Journal and DergiPark.

Editörden...

Kıymetli Okuyucularımız

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin 112. sayısını sizlerle buluşturmanın gururunu yaşıyoruz.

112. sayımız Necdet Öz'ün makalesi ile başlamaktadır. Öz makalesinde, Birinci Dünya Savaşı'nda taarruzdan ziyade uzun siper savaşlarının savaş anlayışını değiştirmesine değinmektedir. Buna bağlı olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün askerî gelişmeleri yakinen takip ettiği ve Paşa'nın askerî dehasının şüphe götürmez bir gerçek olduğunu irdelemiştir. Yazar, Mustafa Kemal'in harp emir ve raporlarını inceleyerek kendisinin Çanakkale Cephesi'nde siper savaşlarında inisiyatif üstünlük anlayışı ile hareket ettiğini ifade etmektedir.

Yakup İskender Çeçen, 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Birinci Dünya Savaşı esnasında Siirt'e gelerek yaptığı askerî denetimler ve bölgede aldığı önlemleri değerlendirmiştir.

Ahmet Tunç'a ait olan çalışmada ise Alemdâr ve İzmir'e Doğru gazeteleri perspektifinden Biga Olayları ele alınmıştır. Refi' Cevad ile özdeşleşen Alemdâr gazetesi İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükûmeti lehinde bir yayın politikası izlemiştir. Vasıf Çınar ile anılan İzmir'e Doğru gazetesi ise Millî Mücadele yanlısı olup Ankara Hükûmetini açıkça desteklemiştir. Bu makale, aslında aynı olayın farklı duruş sergileyen iki gazete ekseninde nasıl ele alındığını okuyuculara sunmaktadır.

Serkan Tuna tarafından yazılmış olan çalışma 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde kara ve deniz ulaşımında yaşanan gelişmeler ekseninde kadınların nasıl seyahat edeceklerinin gündem oluşu ile başlamaktadır. Makalede Cumhuriyet Dönemi'nde bilhassa İstanbul'da yaşanan gelişmeler dönemin kaynaklarıyla okuyucuya aktarılmıştır.

Enes Mert Demir'in makalesinde de yine İstanbul ekseninde ancak başka bir konuyla bizlere ilk dönem Cumhuriyet panoraması sunulmuştur. Mert'in makalesi ile İstanbul'daki okullarda görülen salgın hastalıklar ve buna karşı Maarif ile Sıhhiye vekâletlerinin aldıkları önlemlere değinilmiştir.

Gölnaz Gezer Esen çalışmasında, Cumhuriyet tarihçiliğinde önemli bir kadın isim olan Prof. Dr. Mine Erol'u bizlere anlatmaktadır. Prof. Erol'un özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde Fulbright bursu ile bulunması; Türk-Amerikan ilişkileri, Amerikan mandası ve Alfred Rüstem üzerine çalışmaları, Cumhuriyet tarihçiliğimizin dönüm noktasıdır.

Barış Celep, makalesinde ismini özellikle 1950'lerde kamuoyuna duyurmuş olan Osman Nuri Çerman'ın 1961'in Nisan ayında Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisine sunduğu "Dinde Reform Tasarısı"nın komite tarafından hangi kriterler ile değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Çağrı Pişkin, Mehmet Cemal Göktan'ın kızı Hatice Nurdan Yıldırım ile torunu Fazıl Osman Yıldırım tarafından kendisine ulaştırılan ve bizzat Mehmet Cemal Göktan tarafından hazırlanmış "Doğu Raporu" analizi ile 1958'lerin sonunda bir Emniyet Umûm Müdürünün gözünden bölgeyi anlatmaktadır.

Ercan Kostak, makalesinde, Soğuk Savaş döneminde 1950'li yılların ortalarında ortaya çıkan, ses üstü Mach-2 hızı ile dünya hız rekorunu ve dünya irtifa rekorlarını uzun süre elinde tutan, çok sayıda savaşa katılarak hava muharebelerinde başarılar elde eden ve "İçinde pilot olan füze" olarak nitelendirilen süpersonik bir av-bombardıman ve av-önleme uçağı F-104'ü ele almıştır.

Bilindiği üzere sosyal ve beşerî bilimler alanında yayın yapan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi; XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler ile Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine ilişkin konulara ağırlık veren, alana yönelik nadir bir yakın dönem tarih dergisidir. 112'nci sayımız, Kurumumuzun doğrudan görev alanına giren Millî Mücadele Dönemi ve ulu önder Atatürk'ün özellikle askerî yönlerini gösteren çalışmalar ile dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, gerek İstanbul özelindeki çalışmalar gerek biyografi çalışması gerekse dönemin yönetimlerine ilişkin makaleler Cumhuriyet Tarihimizin aydınlatılmasında faydalı olacaktır.

Değerli okuyucularımız ile bir güzel haberi de paylaşmaktan onur duyuyorum. TrDizin, SOBIAD, EBSCO Historical Abstract, ROAD Directory of Open Access Scholarly Resources ve Academindex tarafından dizinlenen dergimiz, Eylül 2025 itibarıyla de ICI Journal Master List tarafından da dizinlenmeye başlanmıştır. ATAM'ın 40 küsur yıldır istikrarlı bir şekilde yayın hayatında bulunan dergisinin daha da nitelikli indekslerde taranması yönünde çalışmalarımız devam etmektedir.

Bu duygu ve düşünceler ile titiz incelemeler ve yoğun bir emeğin ürünü olan 112. sayımızı sizlerle buluşturmanın gururunu yaşıyoruz. Bu sayımızda da makale yazarlarımıza, emeği geçen ve katkısı olan Yayın Kuruluna, kıymetli değerlendirmeleri için bu sayının hakemlerine, idari personelimize, derginin yayın aşamasında yoğun emeği olan Yüksek Kurum Uzmanları Merve Uğur, Erdem Ünlen ve Murat Saygın'a; Atatürk Yüksek Kurumu Başkanı BE Prof. Dr. Derya Örs'e teşekkür ederim. 113. sayımızda Mayıs 2026'da sizlerle yine birlikte olacağız.

Prof. Dr. Ahmet KILINÇ
Başeditör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Necdet ÖZ	Çanakkale Muharebelerinde Mustafa Kemal'in (Atatürk) Siper Savaşına Yönelik Emirlerinin Analizi <i>Analysis of Mustafa Kemal's (Atatürk) Orders Regarding Trench Warfare in The Gallipoli Campaign</i> 431
Yakup İskender ÇEÇEN	16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt Ziyaretleri <i>16. Corps Commander Mustafa Kemal Pasha's Visits to Siirt</i> 489
Ahmet TUNÇ	Türk Basınından Bir Süreç İki Perspektif: Alemdâr ve İzmir'e Doğru Gazetelerine Göre Millî Mücadele Döneminde Biga Olayı (16 Şubat -16 Nisan 1920) <i>A Process, Two Perspectives From the Turkish Press: the Biga Incident During the National Struggle Period, According to the Alemdâr And İzmir'e Doğru Newspapers (February 16 - April 16, 1920)</i> 525
Serkan TUNA	Cumhuriyet İstanbul'unda Toplumsal Bir Düzenleme: Ulaşım Araçlarındaki Perdelerin Kaldırılması <i>A Social Regulation in Republican İstanbul: The Removal of Curtains in Transportation Vehicles</i> 579

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Enes Mert DEMİR	Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İstanbul'daki Okullarda Görülen Salgın Hastalıklar ve Alınan Tedbirler <i>Epidemic Diseases And Measures Taken in Schools in Istanbul in the First Years of The Republic</i> 617
Gülnaz GEZER ESEN	Prof. Dr. Mine Erol'un Osmanlı ve Cumhuriyet Tarihçiliğine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme <i>An Evaluation of Prof. Dr. Mine Erol's Contribution to Ottoman and Republican Historiography</i> 665
Barış CELEP	Milli Birlik Komitesi İktidarında Dinde Reform Tartışmaları <i>The Debates on Religious Reform Under The Rule of National Unity Committee</i> 701
Çağrı PİŞKİN	Emniyet Umûm Müdürü Mehmet Cemal Göktan'ın Gözünden Doğu Raporu (1958) <i>The Eastern Report Through The Eyes of Mehmet Cemal Göktan, Director General of The Security (1958)</i> 739
Ercan KOSTAK	F-104 Uçaklarının Dünya Havacılık Tarihindeki Yeri Ve Önemi <i>The Place and Importance of F-104 Aircraft in World Aviation History</i> 769
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 819	
<i>Publication Principles of the Journal of Atatürk Research Center</i> 825	

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE MUSTAFA KEMAL’İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK EMİRLERİNİN ANALİZİ

NECDET ÖZ*

ÖZ

19. yüzyılın başından itibaren tartışmasız bir şekilde devam eden taarruz savaşlarının müdafa savaşı üzerine üstünlüğü I. Dünya Savaşı ile birlikte bir meydan okuma ile karşı karşıya kalmıştı. Batı Cephesi’nde ordular yaklaşık dört yıl boyunca siper savaşı nedeniyle mevzilere gömülmüştü. Benzer şekilde Çanakkale Cephesi de I. Dünya Savaşı’nda siper savaşının yaşandığı en önemli cephelerden birisi olmuştu. Bununla birlikte yeni ortaya çıkan savaş şartlarından dolayı siper savaşına yönelik I. Dünya Savaşı’ndan önce var olan yaklaşım yeterli olmamıştı. İlk defa bu savaşta siper hatları hem birden fazla sayıda hem de bitişik bir şekilde inşa edilmişti. Müdafa anlayışı ve uygulamaları tek bir hat üzerinde değil derinliğine tertibat anlayışı içerisinde geliştirilmişti. Bu yeni anlayış ve uygulamalar savaşın nihai olarak taarruzla sonuçlandırılacağı kabulünün aksine müdafaada saplanıp kalma tehlikesini ortaya çıkarmıştı. Dolayısıyla taarruz savaşlarının üstünlüğü düşüncesinin hâkim olduğu bir askerî dünyada yetişen ancak müdafaanın sert yüzüyle karşı karşıya kalan I. Dünya Savaşı komutanlarının siper savaşlarına nasıl cevap verdikleri önemlidir. Bu çalışmada Çanakkale müdafaasının önde gelen komutanı Mustafa Kemal’in [Atatürk] siper savaşına yönelik kara muharebelerinin başladığı 25 Nisan ile cepheden

* Öğr. Gör. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlük Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE,
necdeto@itu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1890-0475

ayrıldığı 10 Aralık 1915 tarihleri arasındaki harp emir ve raporları incelendi. Mustafa Kemal Bey'in siper savaşına yönelik yaklaşımın temelini inisiyatif üstünlük anlayışı oluşturduğu görüldü. Cephede sonucu tayin edebilecek önemli muharebelerin meydana geldiği Eylül 1915'e kadar Mustafa Kemal'in müdafaada saplanıp kalma tehlikesinden kaçınmaya çalıştığı, karşı taarruz anlayışını temel taktik yaklaşım olarak kabul ettiği ve sahra tahkimatının organizasyonuna da karşı taarruz anlayışı ile yaklaştığı tespit edildi. Bununla birlikte cephenin statik bir mevzi muharebesi halini aldığı Eylül 1915'ten sonra cephe müdafa karakterini kazansa da Mustafa Kemal, cepheyi aktif müdafa anlayışıyla komuta etti. Derinliğine tertibat, siper hatları arasında irtibatın sağlanması, emir-komuta düzeni, istinat ve ihtiyat kuvvetlerinin kullanımı, atış idaresi, gözetleme, topçu-piyade iş birliği gibi hususlar Mustafa Kemal'in harp emir ve raporlarına yansıyan diğer taktik unsurlar olmuştur. Bu çalışmada, Mustafa Kemal'in askerlik düşüncesi ilk defa siper savaşı üzerinden ele alınmıştır. Çalışmanın, Mustafa Kemal'in askerî düşüncesine dair olan literatüre katkıda bulunmasının yanı sıra Çanakkale Cephesi'ndeki siper savaşı taktikleri hakkında bir açıklama olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Çanakkale Muharebeleri, Mustafa Kemal Atatürk, Siper Savaşı, Sahra Tahkimatı, 19. Piyade Tümeni, Taktik

**ANALYSIS OF MUSTAFA KEMAL'S (ATATÜRK)
ORDERS REGARDING TRENCH WARFARE IN THE
GALLIPOLI CAMPAIGN**

ABSTRACT

From the early 19th century onwards, the dominance of offensive warfare over defensive warfare was challenged by World War I. On the Western Front, armies were stuck in trench warfare for nearly four years. Similarly, the Gallipoli Front was one of the most important fronts in World War I, where trench warfare was experienced. However, the pre-war approach to field fortification proved inadequate in light of the new conditions of warfare. For the first time, multiple and continuous trench lines were constructed, reflecting a shift from the traditional single-line defense to a more complex, in-depth organizational strategy. These new understandings and practices exposed the danger of being stuck in defense, contrary to the earlier assumption that the war would ultimately be won through an offensive. Therefore, it is crucial to understand how the commanders of World War I, who had been trained in a military tradition dominated by the belief in the superiority of offensive warfare were confronted with the harsh realities of defense-responded to trench warfare. In this study, the war orders and reports of Mustafa Kemal (Atatürk), the leading commander of the Çanakkale defence, between April 25, when the land battles for trench warfare began, and December 10, 1915, when he left the front, were examined. Mustafa Kemal Bey's approach to trench warfare was based on an understanding of initiative superiority. It was determined that until September 1915, when important battles that could determine the outcome of the front took place, Mustafa Kemal tried to avoid the danger of being stuck in defence, accepted the counter-attack approach as the basic tactical approach and approached the organisation of the field fortifications with a counter-attack approach. However, after September 1915, when the front became a static positional battle, Mustafa Kemal commanded the front with an active defence approach, even though the front acquired a defensive character. Other tactical elements reflected in Mustafa Kemal's battle orders and reports included in-depth organization, maintaining communication between trench lines, command and

control order, use of support and reserve forces, fire management, observation and artillery-infantry co-operation. In this study, Mustafa Kemal's military thought is analysed through the lens of trench warfare for the first time. This study is expected to contribute to the literature on Mustafa Kemal's military thought, as well as to provide an explanation of trench warfare tactics used on the Battle of Gallipoli.

Keywords: World War I, Gallipoli Campaign, Mustafa Kemal Atatürk, Trench Warfare, Field Fortification, the 19th Division, Tactic.

GİRİŞ

Siper savaşının kökeni I. Dünya Savaşı'nın öncesine uzanmasına rağmen hâkim bir savaş tarzı olması I. Dünya Savaşı ile ilgilidir. Siper savaşı denilince dünya askerî tarihi yazımında akla Batı Cephesi gelmekle birlikte Çanakkale Cephesi de siper savaşının yaşandığı önemli cephelerden birisi olmuştur. Bu hususta üzerinde durulması gereken nokta 19. yüzyıl savaşlarında taarruz savaşlarının üstünlüğü ve buna uygun olarak askerî düşüncede taarruza verilen önemdir. Bu düşüncelerin etkisi altında bulunan I. Dünya Savaşı komutanları için siper savaşları bir meydan okuma olarak ortaya çıkmıştır. Batı Cephesi'nde olduğu gibi Çanakkale Cephesi'nde de bitişik siper hatları inşa edilmiş, sahra tahkimatı derinliğine doğru tertip edilmiş ve siper hatları arasında birçok müdafaa unsuru inşa edilmiştir¹. Müdafaa hususundaki bu yeni yaklaşım ve uygulamalar, savaşlarda zaferi getirecek unsurun inisiyatif üstünlükte olması ile müdafaa unsurlarının taarruza karşı üstünlük sağladığı fiilî durumu karşı karşıya getirmişti. Bu nedenle komutanların siper savaşına ve bu bağlamda sahra tahkimatına yönelik nasıl bir yaklaşım gösterdiği sorusu önemlidir.

Çanakkale kara muharebelerinde Arıburnu ve Anafartalar bölgelerinde 19. Tümen Komutanlığı (20 Ocak-8 Ağustos 1915), Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığı (1 Haziran-10 Temmuz 1915) ve Anafartalar Grubu Komutanlığı (8 Ağustos-10 Aralık 1915) görevlerini üstlenen Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal [Atatürk] bu müdafaa muharebesinin zaferle sona ermesinde en önemli isimlerden birisi olmuştur. Mustafa Kemal'in Çanakkale zaferindeki rolü ile onun askerlik hayatı ve düşüncesi üzerine çalışmalar söz konusudur. Fahri Belen'in² *Atatürk'ün Askerî Kişiliği*, Nusret Baycan'ın *Atatürk ve Askerlik Sanatı* ve Celal Erikan'ın *Komutan Atatürk* isimli çalışmaları bu hususa doğrudan eğilen çalışmalar arasındadır³. Bunun

- 1 Çanakkale Muharebelerinde derinliğine tertibat anlayışının nasıl geliştiğine ilişkin bir inceleme için bk. Necdet Öz, "Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Muharebelerinde Derinliğine Tertibat Anlayışı", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)*, Yıl 2023, S 35, s. 39-73.
- 2 1912'de Harp Okulu'ndan mezun olan Fahri Belen, üsteğmen rütbesiyle Çanakkale Muharebelerinde yer almıştır. 1950'de korgeneral rütbesindeyken askerlik görevinden ayrılmış ve aynı yıl Demokrat Parti'den siyasete atılmıştır. 1961 yılına kadar siyasetin içinde yer alan Belen, 1975 yılında hayatını kaybetmiştir. Sacide Jale Keyvanoğlu, **General Fahri Belen'in Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri (1892-1975)**, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2020, s. 8, 13, 15-17.
- 3 Fahri Belen, *Atatürk'ün Askerî Kişiliği*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1963; Nusret Baycan, *Atatürk ve Askerlik Sanatı*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1998; Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası, Ankara 1972.

yanı sıra özellikle son yıllarda Çanakkale Muharebeleri üzerine arşiv kaynaklarına dayalı birçok çalışma yapılmıştır. Yine bu çalışmalarda Mustafa Kemal'in Çanakkale Muharebelerindeki komutanlığı üzerine doğrudan bilgilere rastlamak mümkündür⁴.

Bununla birlikte *Arıburnu Muharebeleri Raporu* ve *Anafarta Muharebeleri'ne Ait Tarihçe* ismiyle yayımladığı iki rapor⁵ ve Ruşen Eşref Ünaydın'a verdiği mülakatla Mustafa Kemal'in kendisi de Çanakkale Muharebeleri üzerine eleştirel düşüncelerini ve duygularını ortaya koymuştur⁶. Ancak siper savaşı üzerine olan bu çalışmamızın ana kaynağını Mustafa Kemal'in yazdığı harp rapor ve emirleri oluşturmaktadır⁷. Harp ceridelerinin savaş sonrası yayımlanan eserlere göre doğası gereği politik kaygıyı daha az barındırması kaynak değerini yükseltmektedir. Bununla birlikte siper savaşı ve sahra tahkimatı üzerine olan teknik ve taktik uygulamaların büyük oranda harp ceridelerinde kendine yer bulması nedeniyle bu çalışma yoğun olarak bu kaynak türü üzerine kuruludur.

Bu çalışma ile Mustafa Kemal'in askerlik düşüncesi, onun siper savaşına yönelik teknik ve taktik yaklaşımı üzerinden ilk defa ele alınmıştır. Böylece çalışmanın, Atatürk'ün askerlik düşüncesine dair yeni bir katkı sunması hedeflenmektedir. Ayrıca

- 4 57. Alayın Çanakkale Muharebelerindeki faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde ele alan bir çalışma için bk. İsmail Sabah, **Çanakkale Muharebelerinde 57. Alay**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2024. 19 Mayıs taarruzunu arşiv kaynaklarıyla birlikte değerlendiren bir çalışma için bk. Kervan, Aslıhan, "Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs Taarruzu ve 24 Mayıs Ateşkesi", **Türk Savaş Çalışmaları Dergisi**, 3, no. 1 (2022), s. 32-50.
- 5 Birinci Dünya Savaşı sırasında Harp Tarihi Şubesi tarafından savaş tarihinin en doğru şekilde yazılması ve gelecek nesillere aktarılması amacıyla Arıburnu ve Anafartalar muharebeleri ile ilgili rapor yazılması istenmiş; bunun üzerine Mustafa Kemal Bey tarafından bu iki rapor hazırlanmıştır. Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011, s. V; Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011. Mustafa Kemal Bey bu rapor çalışmalarında Sazlıdere bölgesinin komuta sorumluluğu gibi bazı tartışmalı meselelere de açıklık getirmiştir.
- 6 Ruşen Eşref, **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat**, Hamit Matbaası, İstanbul, 1930. Mustafa Kemal Bey, mülakata başlamadan önce askerliğin sırlarına temas eden noktaları size söylemeyeceğim. Bunlar ne sizi alakadar eder ne de okuyanlara bir fayda temin eder. Bunlar sanat adamları içindir ki tarih hepsinden bahsedecektir, demiştir. Ruşen Eşref, **a.g.e.**, s. 14.
- 7 Mustafa Kemal Bey'in Çanakkale Cephesi'nde kaleme aldığı tüm emir-rapor ve mektupların bir araya getirildiği çalışma için bk. **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları (Emir-Rapor ve Mektupları)**, Yay. haz. Fatma Bulut Hacıoğlu, ed. Barış Borlat, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale 2023.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

Çanakkale Cephesi'ndeki siper savaşının hangi taktik yaklaşımlarla yürütüldüğüne dair açıklamalar getirmek de çalışmanın bir diğer amacıdır. Makalenin ilk kısmında Mustafa Kemal'in karşı taarruz etkisinde şekillenen siper savaşına ilişkin emir ve raporları, muharebelerin kronolojik seyri üzerinden incelenmiştir. Devamında, karşı taarruz anlayışının hem cephe içindeki uygulanışı hem de askerî düşünce bağlamındaki temel dayanakları ele alınmıştır. Çalışmanın geri kalan kısmında ise, Mustafa Kemal'in cephenin statik hale geldiği dönemdeki siper savaşı anlayışı ile sınıflandırılabilen diğer emirleri, dönemin askerî öğretisi ve siper savaşı açısından değerlendirilmiştir.

I. Taarruz ve Müdafaa Dengesi

I. Dünya Savaşı'nın Batı Cephesi'ndeki⁸ siper savaşları, taarruzun üstünlüğü üzerine kurulu olan savaş öğretilerini sarsmış ve müdafaa savaşını taarruz savaşına göre güçlü kılmıştır.⁹ 19. yüzyıl savaşları olarak sınıflandırabileceğimiz 1815 ve 1914 yılları arasında meydana gelen savaşlar taarruz savaşlarının hâkim olduğu; kısa sürede ve nihai olarak sonuçlanan savaşlar olmuştur. Ateşli silahlardaki teknolojik gelişmeler, ulusçu duygularla hareket eden kitle orduları, geniş demiryolları ağı ve üstün ikmâl sistemleri taarruz savaşını müdafaaya göre güçlü hale getirmişti¹⁰.

I. Dünya Savaşı'ndan önce taarruz savaşlarının üstünlüğü üzerinde Avrupalı askerî ileri gelenlerin ortak bir görüşü söz konusuydu¹¹. Mesela Schlieffen planı

8 I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Batı'sında kaldığı için Batı Cephesi ismini alan bu cephedeki muharebeler I. Dünya Savaşı'nın gidişatını belirlemiştir. Alman ordusunun 1917'den itibaren Amerikan ordusu tarafından güçlendirilen İngiliz ve Fransız ordusu ile karşı karşıya kaldığı cephede siper savaşının en başat örneği ortaya konmuştur. Savaş boyunca daha ayrıntılı ve sofistike hale gelen siper sistemleri ve sahra tahkimatları cephenin karakteristik özelliği olmuştur. Yoğun dikenli tel örgüler, beton koruganlar, makineli tüfekler, seri atışlı sahra ve ağır topçular manevra yapmayı neredeyse imkânsız hale getirmişti. Büyük oranda sabit kalan 700 kilometrelik bir hat üzerinde muharebeler meydana gelmiştir. I. Marne Muharebesi, Somme Muharebesi ve Verdun Muharebesi gibi 20. yüzyılın büyük muharebeleri bu cephede meydana gelmiştir. <https://www.britannica.com/event/Western-Front-World-War-I>, Erişim Tarihi: 14 Haziran 2025; John Bourne, "Total War I: The Great War", **The Oxford History of Modern War**, ed. Charles Townshend, Oxford University Press, 2000, s. 120.

9 Taarruz ve müdafaa savaşları arasındaki tarihi ilişkiyi ele alan bir çalışma için bk. Jack S. Levy, "The Offensive/Defensive Balance of Military Technology: A Theoretical and Historical Analysis", **International Studies Quarterly**, The International Studies Association, Vol. 28, No. 2, (Jun., 1984), s. 219-238.

10 James D. Fearon, **The Offense-Defense Balance and War Since 1648**, Presented at the Annual Meetings of International Studies Association, Chicago, February 21-25, 1995, s. 3.

11 Stephen Van Evera, "The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War", **International Security**, The Massachusetts Institute of Technology (MIT) Press, Summer, 1984, Vol. 9, No. 1 (Summer, 1984), s. 58-63.

ismiyle bilinen Almanya'nın 1914 tarihli savaş planını tasarlayan General Alfred von Schlieffen "en iyi müdafaa taarruzdur" sözünü ifade etmişti. Alman general ve meşhur askerî yazar Friedich von Bernhardi "taarruz ruhu müdafaa ruhundan üstündür" demişti¹². Sadece Alman değil Fransız ve İngiliz askerî ileri gelenler de taarruz ruhuna inanıyordu. İngiliz ordusu, müdafaanın taarruza karşı üstünlüğünü gösteren Boer Savaşı (1899-1902) tecrübesine rağmen müdafaa stratejilerini kararlı bir şekilde reddetmişti. General W.G. Knox, "müdafaa İngilizler için asla kabul edilebilir bir rol değildir, İngilizler bu konuda çok az çalışır veya hiç çalışmaz" demişti. Müdafaanın teknik üstünlüğü göz ardı edilmişti. Fransız General Ferdinand Foch, makineli tüfeklerin taarruzu güçlendireceğini savunmuştu¹³. Taarruz ruhunun hâkim olacağına dair beklentiye aynı zamanda bu savaşın kısa zamanda sona ereceği ve nihai olacağı düşüncesi eşlik etmişti. 1866 Avusturya-Prusya Savaşı yedi haftalık bir savaştı. Fransa, 1870'te Prusya'ya karşı altı ay kadar dayanmıştı. Nispeten uzun süren Amerikan İç Savaşı ve Boer Savaşı göz ardı edilmişti. İngiliz ordusu Doğu Lancashire Alayı'ndan Yüzbaşı E.G. Hopkinson, aslında, çok az kişinin savaşın İngiliz Futbol Ligi'nin Nisan 1915'teki kupa finalini engelleyecek kadar uzun süreceğini düşündüğünü ifade etmişti¹⁴.

Bununla birlikte siperlerin birlikleri müdafaaya hapsetmemesi ve taarruz gücünü kırmaması, I. Dünya Savaşı'ndan önceki siper savaşı öğretilerinin temel noktalarından birisidir. 1910'da yayımlanan *Sahra İstihkâmatı Talimnamesi*'nde kesin bir zafere ulaşması istenen bir müdafaanın taarruzî harekâtı da içinde barındırması temel bir kaide olarak yer almıştır¹⁵. Yine bir sonraki maddenin girişinde, sahra tahkimatının birlik komutanlarının fikir ve maksatlarının uygulanmasına yardımcı olması gerektiği ancak komutanların, askerin sevk ve idaresi hususlarında tahkimatın etkisi altında kalmamaları gerektiği vurgulanmıştır. Maddede, önceden yapılmış olan tahkimat çalışmalarının, savaşın durumunun değişmesiyle birlikte komutanlara

12 Evera, a.g.m., s. 59.

13 Evera, a.g.m., s. 60-61.

14 Stephen Bull, **Trench: A History of Trench Warfare On The Western Front**, Osprey Publishing, Oxford, 2014, s. 15; <https://www.theguardian.com/football/the-agony-and-the-ecstasy/2020/mar/24/when-football-played-world-war-one-north-london-derby>, Erişim Tarihi: 14 Haziran 2025.

15 "Kat'î bir muzafferiyete iktirân edilmesi matlûb olan bir müdâfaa, taarruzî harekât ile mezc ve terkib edilmelidir." **Sahra İstihkâmatı Ta'limnamesi**, Dersaadet, Mühendishane-i Berri-i Osmani Matbaası, 1325 (1910), **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, İrade Harbiye (İ. HB.) 7/16, s. 5, md. 5.

yeni kararlar alma noktasında engel olmaması gerektiği belirtilmiştir¹⁶. Yine talimnamenin bir başka maddesinde yer alan, siper inşasının ateşin başlamasını engellememesi ve siperlerin gerektiği durumlarda savaş anında ateşe engel olmamak üzere takviye edilmesi üzerine olan kaide de bununla ilgilidir¹⁷. Görüldüğü üzere sahra tahkimatının taarruzun gücünü kırmaması üzerine olan anlayış talimnamede kendisine yer bulmuştur.

II. Çanakkale Cephesi'nde Siper Savaşı

I. Dünya Savaşı'na damgasına vuran savaş tarzı, özellikle savaşın kaderinin belirlendiği Batı Cephesi'nde siper savaşı olmuştur. Benzer şekilde, Çanakkale Cephesi de yoğun siper muharebelerinin, kendine özgü coğrafi ve stratejik koşullar altında yürütüldüğü; savaşın genel gidişatını derinden etkileyen çarpıcı bir cephe olmuştur. 19. yüzyılın ortalarından itibaren meydana gelmeye başlayan siper savaşlarının nedeni taktik bir çıkmazın meydana gelmesidir. I. Dünya Savaşı'nda nihai biçimini alan bu çıkmaz, dönemin ateşli silah teknolojisinin tarafları müdafaaya zorlamasına rağmen, aynı ateş gücüyle donatılmış müdafa hatlarını imha edememesiyle açıklanabilir¹⁸. I. Dünya Savaşı'nda Avrupa'nın Doğu Cephesi'nde Klaipêda'dan (Alm. Memel) Karpatlar'daki Çernoviç'e; Batı Cephesi'nde Belçika'daki Nieuport'tan İsviçre sınırındaki Freiburg'a kadar yaklaşık 2100 km boyunca tahkimat hattı inşa edilmişti. Standart bir siper sistemi söz konusu değildi. Siper hatlarının düzenlenmesi cepheden cepheye, bölgeden bölgeye farklılık göstermişti. Bu farklılıkta; arazinin yapısı, birlik yoğunluğunun alana oranı, uygulanan taktik ve muharebelerin seyri sonucunda hattın belirli bir noktada sabitlenmiş olması belirleyici unsur olarak öne çıkmıştı¹⁹.

16 “*Sahrâ istihkâmâtı, küt'a kumandanlarının fikir ve maksadlarının te'min-i icrâ'sına hâdim olup, yoksa sevk ve idare hususunda kumandanlar istihkâmât-ı mezkûrenin taht-ı te'sir ve tahakkümünde kalmamalıdır. Evvelce yapılmış ameliyât-ı tahkimiyye vaz'iyet-i harbiyenin tebdiliyle kumandanları yeni kararlar i'tâ' ve icrâ'sından men' etmemelidir.*” **Sahra İstihkâmâtı Ta'limnamesi**, s. 5-6, md. 6.

17 “*Siperlerin inşası ateşin güçâdını te'hir etmemelidir. İşbu siperler icâb-ı hale göre esna-yı muhârebeye icrâ'-yı ateşe hâle gelmemesi üzere takviye edilir.*” **Sahra İstihkâmâtı Ta'limnamesi**, s. 75, md. 105.

18 Anthony Saunders, **Trench Warfare 1850-1950**, Pen and Sword Military (Epub edition), Barnsley 2010, s. 19-20.

19 John Keegan, **First World War**, Vintage Canada Edition, United State of America 2000, s. 177.

I. Dünya Savaşı'nda siper savaşının meydana geldiği en önemli cephelerden biri de Çanakkale Cephesi olmuştur. Muharebelerin başlamasından bir süre sonra, savaş öncesinde geçerli olan tabur gruplarıyla mevzii müdafaa anlayışı terk edilmiş; bunun yerine, zincirleme ve bitişik nizamdan oluşan sürekli bir müdafaa hattı tesis edilmiştir. Aynı zamanda, siper hatları birbiri ardına birden fazla kademede inşa edilmiş; hatlar arasında irtibatın sağlanması ve çeşitli müdafaa unsurlarının eklenmesiyle cephede derinliğine tertibat meydana getirilmiştir²⁰. Gelibolu Yarımadası'nda meydana gelen kara muharebeleri temelde güney ve kuzey cephesi olarak adlandırılabilen iki cepheden meydana gelmiştir. Güney Cephesi'ni Seddülbahir kuzey cephesini ise Arıburnu ve Anafartalar bölgesi oluşturmuştur²¹. Seddülbahir Cephesi'nde çıkarma yapılan araziler, nispeten yumuşak eğim açalarına sahip olup geniş ova düzlükleri içermektedir. Buna karşılık, Arıburnu bölgesi, birbirine karmaşık biçimde bağlı, keskin sırtlarla ayrılmış derin ve kurak vadilerin yoğunlukta olduğu engebeli bir coğrafyaya sahiptir. Anafarta tahkimat sisteminin inşa edildiği bölge ise, alçak yamaçlarla dik eğimli arazi arasında bir geçiş kuşağı olarak değerlendirilebilir. Bu tahkimat bölgesinin eğimi, görece hafif bir eğim açısına sahiptir²². Cephedeki tahkimat sistemi temel itibarıyla ardı ardına iki hat üzerine kurulmuştur²³. Ancak bunun arazi yapısına göre değişebileceği ve üç siper hattının inşasının da gerçekleştiği görülmektedir. İlk hat avcı hattı, ikinci hat istinat hattı ve üçüncü hat ise ihtiyat mevzi olarak adlandırılmıştır. Hatlar arasında irtibat; râh-ı mestur²⁴,

20 İ. Hakkı [Harbiye Mektebi Sahil ve Kal'a Harbi Muallimi Kaimmakam], **Harb-i Umumi-den Evvel, Harb-i Umumi Esnasında ve Hâl-i Hazırda Tahkimat Usulleri**, (Mekteb-i Harbiye Konferanslarından), Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1341, s. 5-6.

21 Sermet Atacanlı, **Arıburnu'nun İlk Müdafaaası**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. XXI.

22 Peter Boyle, Matthew R. Bennett, "Military Geography: The Influence of Terrain in the Outcome of the Gallipoli Campaign: 1915", **The Geographical Journal**, Vol. 165, No. 1 (Mar. 1999), s. 18, 21.

23 Miralay Süleyman Şakir, **Cepheden Hatıralar: Altıncı Fırka Çanakkale Harbi'nde**, Vadi Yayınları, İstanbul 2006. Harp emir ve raporlarında; istinat mevzii, ihtiyat mevzii veya "tepenin gerisindeki mevzii" gibi ifadelerle siper hatlarının derinliğine doğru birden fazla şekilde düzenlendiği görülmektedir. Bununla birlikte Miralay Süleyman Şakir'in harp raporlarında birinci ve ikinci hat ayrımının kesin bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak üçüncü hat isimlendirmesine rastlanmaması, üçüncü hat kullanımının Gelibolu'da sınırlı olduğunu göstermektedir.

24 Çanakkale Muharebelerinde yoğun olarak kullanılan râh-ı mesturu standart bir irtibat siperinden ayıran en önemli özellik, örtülü bir şekilde inşa edilmiş olmasıdır. Çeşitli gizlenme ve korunma ihtiyaçlarına bağlı olarak bu örtü; toprak bir tavan, yer altında inşa edilen bir galeri, tahta malzeme, ince dal ve yapraklar ya da tel örgüler kullanılarak sağlanabilmektedir. **Mevzi Muharebeleri Hakkında Sınıf-ı Muhtelifeye Mahsus Ta'limnamedir**, Matba-

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

muvasala hendeği²⁵ ve takarrüp hendekleri ile gerçekleştirilmiştir. Setr hendeği, mahal-i mahfuz (sığınak)²⁶, istinat noktası²⁷ ve dikenli teller gibi çeşitli müdafaa unsurlarıyla bölge tahkim edilmiştir²⁸.

Sabit cephe yapısı, tahkimat ve asker yoğunluğu bakımından benzer özellikler taşıyan Batı Cephesi ile Çanakkale Cephesi karşılaştırılması Çanakkale Cephesi'ndeki siper savaşı koşullarının daha iyi anlaşılmasını katkı sağlayabilir²⁹. Çanakkale Cephesi'nde olduğu gibi Batı Cephesi'nde de muharebelerin başlamasıyla birlikte bitişik nizamdan oluşan müdafaa hattı ve derinliğine tertibat meydana getirilmiştir. 1916'ya kadar Batı Cephesi'nin sahra tahkimatı, büyük ölçüde Çanakkale Cephesi'ne benzemektedir. Bir siper hattında avcı hendekleri, istinat noktaları ve daha geride olan topçu mevzileri tahkimatın temel unsurlarını oluşturuyordu. Buna benzer şekilde geride iki müdafaa hattı daha meydana getirmişlerdi³⁰. Ancak Kasım 1916'yi

a-i Askeriye, 1332 (1916), s. 51, md. 75. Ayrıntılı bilgi için bk. Murat Karataş, "Çanakkale Cephesi'nin Atardamarı: Râh-ı Mestur", *Anafarta*, S 13, Kış 2021, s. 39-50.

25 Muvasala hendekleri veya muvasala yolları, cephe gerisinde cepheyi takviye ve ikmal sağlamak amacıyla kullanılan yollardır. Selahaddin A. Kip [Hr. Ak. Öğretmenlerinden, Emekli Kurmay Alb.], *Askerî Kamus*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1939, s. 180.

26 *Sahra İstihkâmâtı Talimnamesi*'nde (1910), büyük mermilerin içerdiği parlayıcı maddelerin etkisine karşı korunmayı sağlayan ikametgâh olarak tanımlanmaktadır. **Sahra İstihkâmâtı Ta'limnamesi**, s. 104, md. 143. İngilizce "dugout" olarak ifade edilen mahfuz mahal güncel Türkçede zeminlik veya sığınak olarak ifade edilmektedir. Nurhan Sabuncuoğlu, *Ansiklopedik Askerî Terimler Sözlüğü: İngilizce-Türkçe*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 236; Kip, *a.g.e.*, s. 153; *Alman Sahra Tahkimatı Ta'limnamesi*, Birinci Kısım, mütercim: İsmail Hakkı Kurtcepe [Erkân-ı Harbiye Binbaşlılarından], Dersaadet, Matbaa-i Askeriye, 1923, s. 2.

27 Ağır makineli tüfekler, avcı mangaları, havan topuna ait küçük mevzilerden oluşan bu tür savunma noktalarına istinat noktaları (strong point, eng.) veya mukavemet merkezleri denilmektedir. I. Dünya Savaşı tahkimatında bu noktalar genellikle 1-2 kilometre aralık ve mesafe ile araziye dağıtılmıştır. Kip, *a.g.e.*, s. 178.

28 Siper hatlarının birinci, ikinci ve üçüncü hatlar şeklinde oluşturulduğuna dair bilgi için bk. **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay**, C III, Yay. haz. Murat Karataş, Barış Borlat, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s. 12; **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay**, Yay. haz. Murat Karataş, Buğra Terzi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2021, s. 372; Öz, *a.g.m.*, s. 63-64.

29 Avrupa'da Doğu Cephesi'nde meydana gelen siper savaşı bahsi geçen şartlar çerçevesinde Çanakkale Cephesi ile daha sınırlı benzerlikler taşır. bk. David Stevenson, **1914-1918: The History of the First World War**, Penguin boks (epub edition), 2004, s. 347-349.

30 İ. Hakkı (Harbiye Mektebi Sahil ve Kal'a Harbi Muallimi Kaimmakam), **Yeni Sahra Tahkimat Talimnamemizin Ta'biye Nokta-i Nazarından Şerhi**, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1925, s. 9.

gelindiğinde Almanların denizden Vosges’e kadar olan müdafaa hattı, birbirinden 2 kilometre aralıklarla dizilmiş üç müstahkem hattan oluşuyordu. Her hat içerisinde, arazi koşullarına bağlı olarak sekiz ile on iki arasında siper hattı bulunuyordu. Bu siper hatlarını çevreleyen birçok müdafaa unsuru söz konusuydu. Mevziler dikenli teller, derin yer altı sığınağı, barınak, korugan, tabya, mukavemet merkezi ve istinat noktaları gibi unsurlarla güçlendirilmişti³¹. Çanakkale Muharebeleri 1916’nın başlarında sona ermesine rağmen Batı Cephesi’ndeki siper savaşları I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar devam etti. Çanakkale Cephesi’nde Almanların Batı Cephesi’nde oluşturmuş olduğu tek bir hat derinliği kadar toplamda derinlik olduğunu söyleyebiliriz. Almanya’nın Somme Muharebesine kadar derinliğine tertibata çok fazla ağırlık vermediği; buna karşılık birinci hattın çok güçlü bir şekilde müdafaa ve karşı taarruza ağırlık verdiği görülmektedir. Almanya’nın bu müdafaa yaklaşımının Çanakkale Muharebelerindeki Türk ordusunun müdafaa usulü ile örtüştüğü söylenebilir. Bununla birlikte 1916’dan itibaren Batı Cephesi’nde çok daha güçlü tahkimat organizasyonlarının ve yıpratma savaşlarının hâkim olduğu görülmektedir.

II. Mustafa Kemal Bey’in Siper Savaşına Yönelik Emirlerinin Analizi

Çanakkale Boğazı’nı sadece gemiler ile geçme planı başarısız olunca İtilaf kuvvetleri yeni planlarını kara seferi düzenleme üzerine kurdu. Buna göre donanma kuvveti ile müşterek hareket edilerek Gelibolu yarımadasında Kilitbahir Platosu’nu ele geçirmek harekâtın temel amacı oldu³². Çanakkale kara muharebeleri İtilaf kuvvetlerinin 25 Nisan 1915’te Seddülbahir ve Arıburnu cephelerine yaptıkları çıkarmalar ile başlamıştı. Arıburnu Cephesi’nde 1 Mayıs; Seddülbahir Cephesi’nde ise 4 Mayıs gecesinde Türk ordusunun gerçekleştirdiği taarruz hareketleri ile birlikte savaş siper savaşı halini almıştı³³. Çanakkale Muharebelerinde Arıburnu ve Anafartalar Cephesi’nin komutanlığını üstlenen ve müdafaa zaferinin önde gelen komutanı Yarbay [1 Haziran 1915’ten sonra Albay] Mustafa Kemal Bey [Atatürk], I. Dünya Savaşı’nın

31 M. Entreaygues, “German Trench-Defense Methods: Nature of the Famous Hindenburg Line, Which the Allies Smashed by Hard Fighting”, *Current History* (1916-1940), Vol. 9, No. 2, Part I (November, 1918), s. 313.

32 Edward J. Erickson, **Çanakkale Savaşı: Ateş Altında Komuta**, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 155.

33 **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (Amfibi Hareket)**, C V, II. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATA-SE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 65, 104, 150, 247, 455, 461.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

başlamasından sonra 20 Ocak 1915'te 3. Kolordu'da yeni kurulmakta olan 19. Tümen Komutanlığı'na tayin edilmişti. 8 Ağustos 1915'te Anafartalar Grup Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Bey 10 Aralık 1915'te ise cepheden ayrılmıştır³⁴.

Çanakkale kara muharebelerinde Türk ordusunun 19 Mayıs taarruzu başarısızlıkla sonuçlanana kadar ana hedefi kıyıda saplanıp kalmış olan İtilaf kuvvetlerini cephe hattı boyunca yapılacak hücum ve taarruzlarla sökü� atmak üzerine kurulmuştu³⁵. Mustafa Kemal Bey de Arıburnu Cephesi'ndeki düşmanın bir an önce denize dökülmesi gerektiğini düşünmüş ve buna yönelik emirler vermişti³⁶. Arıburnu'nda

34 Hülya Toker, **Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla)**, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATA-SE) Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2017, s. 3, 6, 11. Mustafa Kemal'in Çanakkale Muharebelerinin hemen öncesinde ve muharebeler sırasında gerçekleşen atamaları kronolojik olarak şu şekildedir. 11 Ocak 1913'te Sofya Askerî Ataşeliği görevine atanmıştır. 4 Ağustos 1914'te Sırbistan Askerî Ataşeliğine tayin edilmişse de Sofya'daki görevi üzerinde bırakılmıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine daha aktif bir görev talebinde bulunmuş; bunun üzerine 20 Ocak 1915'te, 3. Kolordu'ya bağlı olarak yeni kurulmakta olan 19. Tümen Komutanlığı'na atanmıştır. 25 Nisan 1915'te 19. Tümen ile bu tümeni takviye etmek üzere gönderilen diğer tümenlere bağlı piyade ve topçu alaylarından teşkil edilen Arıburnu Kuvvetleri Komutanlığı'na getirilmiştir. 17 Mayıs 1915'te bu görevinden ayrılarak yeniden 19. Tümen Komutanlığı görevine dönmüştür. 1 Haziran 1915'te kurmay yarbaylıktan kurmay albay rütbesine terfi etmiştir. Toker, **a.g.e.**, s. 1, 3-5. 25 Temmuz 1915'te 15. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. Toker, **a.g.e.**, s. 5; **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2005, s. 180-181. 7 Ağustos 1915'te kurulan Anafartalar Grup Komutanlığı'nın başına 8 Ağustos 1915'te getirilmiştir. İsmet Gökçölü, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 111; Toker, **a.g.e.**, s. 6. 19 Ağustos 1915'te ise 16. Kolordu Komutanlığına atanmıştır. Toker, **a.g.e.**, s. 7; **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I**, s. 227-228.

35 Kervan, **a.g.m.**, s. 34.

36 11 Mayıs tarihli rapor için bk. **Askerî Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu**, ed. Barış Borlat, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, Ankara 2000, C I, s. 35; Aktaran: Kervan, **a.g.m.**, s. 36. *"Tekmil kıta'ât, hiçbir düşman fa'âliyeti kalmayınca kadar ta'arruza gece dahî devâm ederek sâhilin taht-ı hâkimiyetimize alınmasını kat'îyen talep ederim. (27 Nisan 1915)" Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay*, s. 120-21. *Zabitan ve askerın karşımızdaki düşmanı bire kadar denize atabileceğine kanâat-i tammem vardır. (3 Mayıs 1915) Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri*, C II (11.04.1915-07.05.1915), Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 208. *"Karşımızdaki düşmanı mutlaka denize dökmek için avn-i Hakk'la ve kıtaatımızın kahramanlığına güvenerek kariben son ve kat'î bir taarruz icra edeceğim."* (13 Mayıs 1915) **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C III (08.05.1915-24.05.1915), Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015, s. 84.

bütün tümen cephesinden bir taarruz harekâtı 27 Nisan'da ve bölgedeki tüm kuvvetlerin 19. Tümen'de toplanmasıyla bir diğer taarruz harekâtı 1 Mayıs'ta gerçekleştirilmişti.³⁷ Aynı amaçla 19 Mayıs'ta da büyük bir taarruz harekâtı düzenlenmiş ancak büyük bir kayıp verilerek başarısız olunmuştu³⁸. 19 Mayıs taarruzunun başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından ağustos ayına kadar her iki taraf da siperlere gömülmüştü³⁹. Savaşın siper savaşı haline dönüşmesi cephede karşı taarruzu ön plana çıkarmıştı. Mustafa Kemal Bey'in siper savaşına yönelik yaklaşımını da aşağıdaki emir ve raporlarında göreceğimiz üzere karşı taarruz anlayışı büyük oranda etkilemişti.

II.1. Mustafa Kemal Bey'in Siper Savaşı Anlayışında Karşı Taarruz

İtilaf kuvvetlerinin asıl amacının Boğaz istihkâmatını ele geçirmek olduğunu belirten Mustafa Kemal Bey, Kuzey Grubu Komutanlığı'na yazdığı raporunda, iki bölge üzerinde süren Çanakkale Muharebeleri'nde Arıburnu'nun stratejik açıdan daha kritik bir bölge olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, İtilaf kuvvetlerinin Seddülbahir'e çıkardıkları kuvvetler yerine, Arıburnu ve civarında karaya çıkardıkları kuvvetlerle sonuca ulaşmaları çok daha muhtemeldir. Çünkü Seddülbahir bölgesindeki harekât, yalnızca cephe taarruzuyla sınırlı kalacağından, başarıya ulaşması oldukça zordur. Buna karşılık, Arıburnu ve civarında başarı sağlayacak bir düşman kuvveti, her türlü manevrayı icra edebilecek elverişli bir durumda bulunabilir; Kilya ve Akbaş limanlarını kullanılmaz bir hale getirebilir, Gelibolu istikametini kesebilir, Kirte civarındaki Türk kuvvetlerinin arkasına sarkabilir ve doğrudan doğruya Kilitbahir'e yürüyebilirdi. Raporun devamında Mustafa Kemal Bey, Kirte bölgesinde mevcut Türk kuvvetlerinin düşmanın saldırılarını durdurabileceğini, ancak Arıburnu'nda durumun daha tehlikeli olduğunu ifade etmiştir. Düşmanın, bu bölgede Türk birliklerinin kanat boşluklarından yeni kuvvetler sarkıtarak etkili girişimlerde bulunabileceğini belirtmiştir. Eğer düşman, Arıburnu'nu takviye birlikleri gelene kadar elde tutmak amacıyla işgal ettiyse, bu durumda Osmanlı ordusunun yalnızca denge kurabilecek

37 **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Amfibi Hareket)**, C V, II. Kitap, s. 86, 97, 101-103.

38 Kervan, a.g.m., s. 36, 41-42.

39 Esat Paşa, **Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları**, haz. İlhan Ilgar, Baha Matbaası, İstanbul 2003, s. 149.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

miktarda kuvvetle yetinmesinin büyük gaflet olacağını, dolayısıyla daha güçlü bir askerî hazırlığın gerekli olduğunu ifade etmiştir⁴⁰.

Mustafa Kemal Bey'in, 2 Mayıs 1915'te Albay Kannengisser ile yaptığı konuşma, Çanakkale kara muharebelerinin ilerleyen safhalarında da koruduğunu söyleyebileceğimiz, “geri çekilmenin yenilgiye yol açacağı” yönündeki düşüncesini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Bey'in aktardığına göre, Albay Kannengisser 1 Mayıs taarruzlarının başlamasının ardından Kemalyeri'ne gelmiş ve tüm Arıburnu kuvvetlerinin komutasını kendisinin üstlenmesini ya da kolordu komutanının bizzat muharebeyi idare etmesini talep etmiştir. Ancak Mustafa Kemal Bey bu talebi reddederek komutanlığı devretmemiştir. Bununla birlikte Albay Kannengisser, 2 Mayıs günü düşmanın karşı taarruza geçmesi halinde ordunun yenileceğini, mevcut durumun çok tehlikeli olduğunu belirtmiş ve Conkbayırı-Kemalyeri genel hattına çekilmenin uygun olacağını öne sürmüştür. Mustafa Kemal Bey ise düşman taarruzunun kesin olmadığını, geri çekilmenin düşmanı taarruza teşvik edeceğini ve mevcut durumda karışık halde bulunan birliklerin kısa bir mesafe geri çekilerek tavsiye edilen hatta durmasının mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Aksine, böyle bir geri çekilmenin genel bir yenilgiye neden olacağını ifade etmiş ve bu türden bir tavsiyenin bir daha kesinlikle sunulmamasını rica etmiştir⁴¹. Mustafa Kemal Bey, eline ulaşan bazı değerlendirmelere karşı çıkarak Türk kuvvetlerinin elinde tuttuğu mevziilerden bir hat ve geriye çekilmesinin kesinlikle kabul edilemeyeceğini 11 Mayıs tarihli raporunda da dile getirmiştir. Bu raporda, gerekli askerî önlemlerin alındığını, eğer geriye çekilme prensibi kabul edilirse düşman kuvvetlerinin Kanlısırt ve onun kuzeyinde uzanan sırtlarda oldukça serbest biçimde yerleşeceğini ve daha geniş bir manevra alanına sahip olacağını ifade etmiştir. Böyle bir geri çekilme durumunda kurulacak yeni hattın ise cephede sıkışmış, dar, manevra alanı olmayan ve sadece müdafaaya mecbur kalınan bir arazi olacağını belirtmiştir⁴².

Mustafa Kemal Bey, 3 Mayıs 1915 tarihinden itibaren siper savaşına yönelik alınacak önlemlere dair emir yayımlamaya başlamıştır. O güne ait emrinde, muharebelerin ilk 10 gününde düşmanın donanma korumasında sahilde ve dar bir yerde taarruz etmeye mecbur edildiğini belirtmiştir. Ancak askerin biraz olsun dinlenebilmesi için bundan sonraki süreçte siperlere çekilen düşmana siperle ilerleme ve uygun bir zaman ve

40 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 239.

41 Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu, s. 66.

42 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 239-240.

koşullarda, gerekli noktalara kısa atlamalarla yanaşma yöntemini uygulayacağını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Bey, öncelikle tahkimatın zenginleştirilerek düşmanın her türlü taarruzunun az sayıda kuvvetle ve kolaylıkla püskürtülebilecek duruma getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İkinci olarak ise her bölgede, düşman cephesinde önem taşıyan, sözlü olarak tarif edilmiş ve gösterilmiş noktalara yanaşmak üzere, “yaklaşma yolları” inşa edilmesini emretmiştir. Mustafa Kemal Bey, bu yaklaşma yolları sayesinde, düşman mevzilerini susturmak için harcanacak sürenin, düşmanın önemli ölçüde yardım kuvveti olarak taarruza geçmesine müsaade edecek kadar uzun olmayacağını belirtmiştir⁴³. Bu emriyle, süratli bir karşı taarruza geçmenin gerekliliğini ortaya koymuştur.

4 ve 9 Mayıs tarihlerinde İtilaf kuvvetleri, Arıburnu bölgesine yönelik taarruzlar gerçekleştirmiştir. Öte yandan, 7/8 Mayıs’ta Türk ordusu Bombasirtı’ndaki hatlarını biraz daha genişletmiştir⁴⁴. Mustafa Kemal Bey, 9 Mayıs 1915 tarihli tümen emrinde, yapılan tahkimatın “saklanmadan ziyade tesire uygun olacak şekilde” olması gerektiğini belirtmiştir. Kuvvetlerden faydalanabilmek için ateş hatlarının çok fazla sayıda tüfek barındırabilecek şekilde düzenlenmesini emretmiştir⁴⁵. Aynı tarihli Kuzey Grubu Komutanlığı’na sunduğu raporunda ise, daima karşı taarruza geçmeye yönelik gerekli tedbirleri aldığını ifade etmiştir⁴⁶.

9/10 Mayıs gecesi saat 23.00’te Anzaklar (Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu), Bombasirtı’nda ani bir taarruza geçmiştir. Bir alaydan fazla kuvvetle gerçekleştirilen bu taarruz, Türk birlikleri tarafından geri püskürtülmüştür⁴⁷. Mustafa Kemal Bey, 10 Mayıs tarihli emrinde, düşmanın 9 Mayıs gecesi 72. Alay 3. Tabur ve 14. Alay 1. ve 2. Tabur’un cephelerine beş defa hücum ettiğini ancak her defasında bu saldırıların başarıyla püskürtüldüğünü belirtmiştir. Emrinde, düşman hücumlarının durdurulması ve yüksek kayıplar vererek ricat etmeleri halinde, mıntika komutanlarının onların bu zayıf durumundan faydalanarak karşı taarruza geçmelerini istemiştir. Buna bağlı olarak “düşmanın asıl mevziine girmek için zamanında alınacak önlemler ve uygulanacak hareket, kesin bir sonucu ortaya

43 **Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri**, C II (11.04.1915-07.05.1915), s. 208.

44 Rıza Işıtan, **Avustralya Belgeleriyle Çanakkale Savaşları**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ağustos 2022, s. 138-139.

45 **Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 24.

46 **Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 26.

47 **Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (Amfibi Hareket)**, C V, II. Kitap, s. 110.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

çıkarabilir” ifadesine yer vermiştir⁴⁸. Yine aynı emrinde Mustafa Kemal Bey, karşı hücumun başarıyla gerçekleştirilebilmesi için siper hatlarının uzatılması ve düşmana yaklaştırılması gerektiğini ifade etmiş ve bu doğrultuda şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Bazı birliklerin düşmana çok yakın olan siperlerinin, özellikle de merkez grubundaki siperlerin uzunluğu çok azdır... bir cephede birden hücum icra edilebilmesi için bu gibi siperlerin bir an önce uzatılması ve düşman mevziine mümkün olduğu kadar fazla yaklaştırılması gereklidir ve hatta mecburdur.”⁴⁹

5 ile 18 Mayıs tarihleri arasında Türk birlikleri sadece mevzi ve tahkimat hazırlıklarıyla meşgul olmamış aynı zamanda geceli gündüzlü mevzi hücumları da gerçekleştirmişti⁵⁰. Mustafa Kemal Bey, 12 Mayıs'ta 27. Alaya verdiği emirde de karşı taarruza dikkat çekmiştir. Emrinde, “düşmanın ufak tefek takviye birlikleri aldığına şüphe olmadığını, bu takviye birlikleriyle cephenin herhangi bir noktasına yüklenmesinin ihtimal dışı olmadığını” belirtmiştir. Böyle bir durumda, askerlerin düşman hücumunu savuşturmak için yalnızca görev ve sorumluklarını yerine getirmesinin yeterli olmayacağını, tam aksine düşman hücumu engellendiği anda, mıntıka komutanlarının o noktada istinat ve ihtiyat kuvvetlerini⁵¹ birinci hatta sürerek derhâl karşı taarruza geçmeleri ve düşman mevziine girmelerinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Emrinin son kısmında ise beklentisini şu ifadeyle ortaya koymuştur: “Bundan böyle düşman hücumunun engellemesi haberini değil karşı taarruz ile düşman mevziine girilmiş olduğu haberini beklerim.”⁵²

Anzak kuvvetleri, 13/14 Mayıs gecesi saat 01.30'dan sonra, dört gün önceki gece taarruzundan çok daha kuvvetli bir düzenle, Bombasırtı-Cesarettepe kuzeyi arasındaki Türk mevzilerine yeniden taarruz etmişlerdir. Taarruzun temel amacı, Bombasırtı-

48 **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay**, C II, yay. haz. Murat Karataş, Barış Borlat, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Yayınları, Ankara 2018, s. 111.

49 **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay**, C II, s. 111.

50 **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Amfibi Hareket)**, C V, II. Kitap, s. 108.

51 1912'de yayımlanan piyade talimnamesine göre bölüğün geride alıkonulan kısmı istinat kuvveti (support, en.) olarak adlandırılır. Bu kuvvet; cephenin uzatılmasında, ateş hattının yoğunlaştırılmasında, boşlukların kapatılmasında veya kanatların örtülmesinde kullanılır. **Piyade Ta'limnamesi**, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1328 (1912), s. 105, md. 222. Taarruzda kesin sonuç almak, taarruzun duraklamasını engellemek, karşı taarruzla düşmanı geri atmak ve başarılı olunan yerlerde başarıyı bütün kuvvetlerle genişletmek amacıyla elde tutulan kuvvetlere ise ihtiyat kuvveti (reverse, eng.) denilmektedir. Kip, **a.g.e.**, s. 116. Bu çalışmada Çanakkale Muharebelerinde istinat ve ihtiyat kuvvetlerinin kullanımı aşağıda incelenmiştir.

52 **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay**, c. II, s. 134.

Düztepe kesimini kopararak hem merkez hem de kuzey kanattaki mevzilerin zayıf durumunu düzeltebilmektir. Asıl hedefleri ise Kocaçimen Tepesi'ni ele geçirmektir. O geceki muharebede, ilk siper hattı elden ele geçmiş; ancak tüm düşman hücumları püskürtülebilmıştır⁵³. Mustafa Kemal Bey, düşmanın güçlükle püskürtülmesine rağmen yine de karşı taarruz imkânını değerlendirmişti. 15 Mayıs tarihli emrinde, düşman kuvvetlerinin Merkez Mıntıkasının sağ kanadında yer alan 14. Alay 2. Tabur ile Sağ kanat kuvvetlerinin sol kısmında bulunan 125. Alay 3. Tabur'un cephesine yönelik baskın tarzında üç hücumun olduğunu ve düşmanın yüksek kayıplar vererek uzaklaştırıldıklarını belirtmiştir. Bununla ilgili olarak aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

“Düşmanın gece taarruz ve hücumlarını ateşlerimizle zedeledikten sonra karşı hücum yaparak takibi halinde kesin sonuç elde edilinceye kadar başarılı olmak umulduğundan, bu gibi fırsatların kaçırılmamasını muntika, alay ve tabur komutanlarından ve tüm subay ve askerlerden talep ederim.”⁵⁴

Emrin devamında ise istinat birliklerinin yerleşmesini sağlamak amacıyla, siperlerin gerisinde henüz sütte inşa etmemiş bazı birliklerin her fırsatı değerlendirerek bu eksikliği gidermelerini emretmiştir. Mustafa Kemal Bey, bu tedbirlerin alınmasıyla “yapılacak taarruz ve hücumda, avcı hatlarının geniş bir cephe ve yeterli derecede kuvvet ile takip ve takviye olunabilmesini” hedeflemiştir.⁵⁵

19 Mayıs taarruzunda Türk ordusu ağır kayıplar vermiştir. Dört tümenin katılımıyla dar bir cephe üzerinde (yaklaşık 3.5 kilometre) planlanan bu baskın taarruzunda, harekât sadece 6,5 saat sürmüş ve muharip birliklerin yaklaşık %30'u zayı olmuştur⁵⁶. Mustafa Kemal Bey'in 19 Mayıs taarruzunun başarısızlığından sonra müdafaada saplanıp kalma tehlikesinden kaçınmak istediği 29 Mayıs tarihli emrinden anlaşılmaktadır. Bu emrinde şu ifadelerle yer vermiştir:

“Takip ettiğimiz gaye yalnız düşmanı (bir adım bile) ilerletmemek değil; onu kovmak ve imha etmek olduğundan, hepimizin bekleyişi ve emeli ileriye dönük olacaktır, daima herkes düşmanı yerinden koparıp atmak arzusunu fikrinde ve kalbinde kesin olarak besleyecektir.”

53 **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Amfibi Hareket)**, c. V, II. Kitap, s. 111.

54 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, c. III, s. 107.

55 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, c. III, s. 108.

56 **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi**, c. V, II. Kitap, s. 128.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

Devamında ise siper savaşına dair temel yaklaşımını şu sözlerle ifade etmiştir: “Herkes ve ayrı ayrı bütün askerler iyi bilmelidirler ki siperler sadece müdafaa için değildir; taarruzu temin etmeyen siperler zararlıdır ve başarısızlığa yol açar.”⁵⁷ Mustafa Kemal Bey, aynı emrinde, mevcut siperlerin, istinat kuvvetlerine ait hendekler ile muvasala yollarının⁵⁸ tamir edilerek yeniden düzenlenmesini istemiştir. Tahkimatın yalnızca düşman ateşinden korunmak ve az kayıp vermek amacıyla değil, aynı zamanda düşmanı ezmeye ve taarruzu kolaylaştırmaya yönelik şekilde en mükemmel hale getirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁹ Bununla ilgili nasıl düzenlemeler yapılacağını açıklamıştır. Öncelikle siperlerin, birliklerin zahmet çekmeden taarruza geçebileceği şekilde düzenlenmesini; düşmanın bir taarruzu karşısında hem ateş hem de süngü ile kolayca savuşturabilmesini ve geriden gelecek istinat ve ihtiyat kuvvetlerinin kolaylıkla geçerek ilerleyeceği bir düzenin oluşturulmasını istemiştir. İkinci olarak, arkada bulunan ve kısmen avcı hattı kısmen de istinat kuvvetleri için kullanılan siperlerin, önde bulunan askerleri ateş gücüyle koruyacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu noktada, söz konusu siperlerde bulunan askerlerin, öndeki avcı siperlerini râh-ı mesturlardan takviye edebilecek şekilde düzeltmesini ve aynı zamanda avcı hatlarının arkasından seri bir şekilde ileriye atılmak üzere araziye çıkabilecek şekilde huruç kademeleriyle⁶⁰ tahkim etmeleri gerektiğini emretmiştir. Üçüncü olarak ise râh-ı mesturların, arazinin yapısına uygun olarak ateş etmeye elverişli biçimde düzenlenmesini ve bu hatlar üzerinde de seri bir şekilde arazi üzerine çıkmayı sağlayacak huruç düzenlemelerinin yapılmasını istemiştir⁶¹. Bununla birlikte 7 Haziran 1915 tarihli emrinde, sadece teknik düzenlemelerin yeterli olmayacağını vurgulamıştır. Bu doğrultuda, düşman hücumlarına karşı hücumlarda bulunabilmek amacıyla; yüksek ve derin hendekler, duvarlar ve benzeri engellerin aşılabilmesi için, siperlerden seri bir şekilde sıçramayı hedefleyen eğitimlerin yapılması gerektiğini ifade etmiştir⁶².

57 **Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri**, C IV (25.05.1915-29.06.1915), Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2017, s. 48-49.

58 Muvasala hendekleri veya muvasala yolları, cephe gerisinde cepheyi takviye ve ikmal sağlamak amacıyla kullanılan yollardır. Kip, **a.g.e.**, s. 180.

59 **Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri**, C IV, s. 49.

60 *Sahra İstihkâmatı Talimnamesi*’nde (1910), istinat kuvvetlerinin kısa sürede avcı hattına çabuk bir şekilde yardım edebilmeleri için setr hendeklerine huruç kademelerinin inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir. **Sahra İstihkâmatı Ta’limnamesi**, s. 43, md. 56.

61 **Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri**, C IV, s. 49.

62 **Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri**, C IV, s. 154.

19 Mayıs 1915'teki Arıburnu Taarruzu dışında, mayıs ayı sonlarına kadar Kuzey Grubu kesiminde önemli başka bir hareket olmamıştır. Bu dönemde yapılan mevzi düzeltmeleriyle birlikte tarafların siper hatları birbirine daha da yaklaşmış; karşılıklı topçu ve piyade ateşleri açılmıştır.⁶³ İtilaf kuvvetleri, Seddülbahir Cephesi'nde Üçüncü Kirte Taarruzu'na başlamadan önce, 3 Haziran 1915 tarihinde Arıburnu'nda aldatma amacı taşıyan sınırlı bir taarruz girişiminde bulunmuştur. Akşam geç saatlerde etkisini gösteren bu harekât sırasında İngiliz birlikleri, 19. Tümen 57. Alay'ın sağ kanadında bulunan 31 ve 32 numaralı Türk siperlerine girmeyi başarmıştır. Durumu öğrenen 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey, 5 Haziran 1915 sabahı saat 05.15'te Düztepe'den sırasıyla 27., 57. ve 64. Alay komutanlarına gerekli emirleri iletmış; ardından taarruzun yoğunlaştığı bölgeye, 57. Alay Komutanı'nın yanına gitmiştir⁶⁴. 27. ve 57. Alayların düzenlediği karşı taarruzlar neticesinde 31 ve 32 numaralı siperler yeniden ele geçirilmiştir⁶⁵.

Mustafa Kemal Bey'in karşı taarruz anlayışı, siperlerin örtülü olup olmaması meselesi üzerinden de kendisini göstermektedir. 14 Haziran 1915 tarihli emrinde, düşman tarafından atılan bombaların yalnızca ön siperlerde değil aynı zamanda istinat noktalarında,⁶⁶ muvasala hendeklerinde ve bazen de daha gerideki tabur ihtiyatlarına kadar ulaşarak buralarda da çeşitli zararlara neden olduğunu ifade etmiştir. O zamana kadar meydana gelen zayıtın yalnızca avcı siperlerindeki askerlerle sınırlı olmaması nedeniyle, bombalara karşı tedbir alınmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda, istinat noktalarının ve muvasala hendeklerinin tamamen örtülmesinin gerekli olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak askerlik mesleği gereği, bu denli yakın mesafede bulunan bir düşmana karşı gerektiğinde silah ve süngünün süratle kullanılabilmesi gerektiğinden, askerin tamamen mahfuz mahalde bulunmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal Bey, düşmana en yakın olan siperlerin örtülerek bomba etkisini kısmen azaltılmasını; bununla birlikte, gerisinde açık bir ikinci hat oluşturarak burada bulundurulacak

63 **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916)**, C V, III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 32-33.

64 **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi**, C V, III. Kitap, s. 54-55.

65 **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi**, C V, III. Kitap, s. 55-56.

66 Ağır makineli tüfekler, avcı mangaları, havan topuna ait küçük mevzilerden oluşan bu tür savunma noktalarına istinat noktaları (strong point, eng.) veya mukavemet merkezleri denilmektedir. I. Dünya Savaşı tahkimatında bu noktalar genellikle 1-2 kilometre aralık ve mesafe ile araziye dağıtılmıştır. Kip, a.g.e., s. 178.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

kuvvetlerle düşmanın taarruz ve hücumunun ateş ve süngüyle gerçekleştirilecek karşı hücumlarla durdurulmasının uygun olacağını ifade etmiştir⁶⁷. Binbaşı İzzettin Bey (Orgeneral, Çalışlar)⁶⁸, siperlerin örtülü olup olmaması meselesine açıklık getirmiştir. İzzettin Bey, siperlerin kesinlikle açık olması gerektiği görüşündedir. Ona göre, mahfuz mahaller obüs toplarının tahribatına maruz kalacağından, altında bulunan askerler daha fazla zarar görebilir; ayrıca tekrar inşa edilmesi zaman ve malzeme kaybına neden olurdu. Ancak asıl önemli husus, bu tür kapalı siperlerin askerin ruh halinde yaratacağı etkidir. İzzettin Bey'e göre, mahfuz mahalli ateş hatlarındaki askerler, hem süngü ve tüfeklerini serbestçe kullanamazlar hem de hücumdan önce düşman topçu ateşinden bunaldıkları zamanlarda tamamen habersiz ve hazırlıksız bir halde kalabilirlerdi. Bunun yanı sıra İzzettin Bey, örtülü siperlerin, ateş hattı üzerinde görünerek ilerleyen düşmanın zamanında fark edilerek ateş ve süngüyle karşılanmasını engelleyeceğini; bu durumun da düşmanın siperlere sızmasını veya onları aşarak geriye ilerlemesini kolaylaştıracağını belirtmiştir. Nitekim 6 Ağustos 1915'te Arıburnu'nda Kanlısirt'in kaybını, birinci hat siperlerinin mahfuz mahallerden oluşmasına bağlamıştır. Mahfuz mahallerde bulunan birinci hat siperlerindeki askerlerin, hücumdan önce 2-3 saat boyunca gerçekleşen İngiliz obüs bataryası ateşi sırasında kapalı bir ortamda ve gazların etkisi altında kaldıkları için, 50-60 metre önlerinden hücumla kalkan İngiliz askerlerine tam zamanında karşılık veremediklerini ifade etmiştir. Askerlerin silah ve süngülerini serbestçe kullanamamaları nedeniyle düşman kuvvetleri, kısmen siperlere girmeyi, kısmen de atlayarak daha geriye ilerlemeyi ve râh-ı mesturları ele geçirmeyi başarmıştır. İzzettin Bey, siperler bir mezbaha haline gelmiş olsa da İngilizlerin râh-ı mesturları ele geçirerek geriden takviyeyi gelmesini engellediklerini ve örtülü birinci hat siperlerindeki çatışmalarda bu nedenle başarı sağladıklarını belirtmiştir.⁶⁹ Bu değerlendirmeleriyle İzzettin Bey, Mustafa Kemal Bey'in emrinde dile getirdiği

67 Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, C IV, s. 224-225.

68 1903'te Kara Mühendishane'sinden mezun olan İzzettin Çalışlar, 1906'da Harp Akademisi'ni Topçu Sınıfı ikincisi olarak tamamlamış ve kurmay yüzbaşı rütbesiyle orduda görev almaya başladı. Çanakkale Muharebeleri'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün maiyyetinde 19. Tümen Kurmay Binbaşısı olarak görev yapmış ve bu muharebelerin öne çıkan subaylarından biri olmuştur. 1939'da orgeneral rütbesiyle emekli olmuştur. Askerlik sonrası siyasete atılan İzzettin Çalışlar 1951 yılında vefat etmiştir. İzzeddin Çalışlar, "Org. İzzettin Çalışlar'ın Biyografisi", *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, haz. İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 9-10.

69 İzzeddin [Erkânıharp Kaymakamı], "Arıburnu Muharebatında İstihsal Edilen Tecarüb", *Çanakkale Savaşları İle İlgili Makaleler (1915-1960)*, C I, yay. haz. Cumalı vd., ed. Onur Kuşku, Çanakkale Savaşları Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 291.

üzere örtülü siperlerin sakıncalarını açık biçimde ortaya koymuştur. Bu sakıncaların temelinde ise Çanakkale Cephesi'nde karşılıklı siper hatlarının çok fazla yakın oluşu yatmaktadır; Mustafa Kemal Bey de bu hususa emrinde dikkat çekmiştir.

Mustafa Kemal Bey, 16 Haziran 1915 tarihli emrinde, “takip ettiğimiz gaye ve maksat düşmanı tamamen denize atmaktır” diyerek siper savaşının amacını bir kez daha açık biçimde ortaya koymuştur. Daha önceki emirlerinde belirttiği üzere bu emrinde de “yapılacak taarruzlarda askerlerin kolaylıkla ve süratle siperlerden ileriye atlayabilmesi için bazı siper aksamında hızlıca huruç kademeleri yapılmasını” emretmiştir⁷⁰.

Mustafa Kemal Bey, Kuzey Grubu Komutanlığı'na verdiği 30 Haziran 1915 tarihli raporunda, uzun bir süredir düşmanın gece ve gündüz çeşitli zamanlarda tekrarlanan ateş baskınları ve gösteriş amaçlı hareketleri karşısında, düşmanın manevi gücünü artırmamak amacıyla hareketsiz kalındığını ifade etmiştir. Ancak artık bunun aksine kahramanca bir hareketle ve uzun zamandır gösterilmeyen bir sertlik (kuvvet) ile düşmanın felâkete uğratılmasının uygun görüldüğünü bildirmiş; bu doğrultuda bir karşı taarruzun icrasına karar verildiğini belirtmiştir⁷¹.

Çanakkale Muharebelerinde Kuzey Grubu Komutanlığı, 29 Haziran ve 12 Temmuz tarihlerinde, sonuçları önemsiz olan bazı tümen taarruzları düzenlemiştir. Bununla birlikte temmuz ayında Arıburnu'nda meydana gelen çatışmalar, siper baskınları ve lağım operasyonlarıyla sınırlı kalmıştır. İtilaf kuvvetleri, Ağustos 1915 itibarıyla seferin ana hedefi olan Kilitbahir'e ek olarak, yeni bir hedef olarak Conkbayırı ve Kocaçimentepe'nin de içinde yer aldığı Kocaçimen silsilesini ele geçirerek Arıburnu Cephesi'ni yarmayı amaçlamışlardır. Bu doğrultuda harekâtın ağırlık noktası, Seddülbahir ve Alçıtepe'den Arıburnu ve Maltepe'ye kaydırılmıştır⁷². 6 Ağustos'ta başlatılan geniş kapsamlı taarruz harekâtı 10 Ağustos'a kadar sürmüş ancak İtilaf kuvvetleri Kocaçimen Tepe'yi ele geçirmeyi başaramamıştır⁷³. 8 Ağustos gecesi saat 21.45'ten itibaren Anafartalar Grubu'nun komutasını devralan Mustafa Kemal Bey, karşı taarruza karar vermiş ve 10 Ağustos sabahı bizzat yönettiği bu taarruz

70 Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay, s. 520.

71 Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, C V (29.06.1915-22.07.1915), Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2017, s. 18.

72 Erickson, a.g.e., s. 283, 292.

73 Erickson, a.g.e., s. 314, 333.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

İtilaf kuvvetlerine ağır bir darbe olmuştur. Her iki taraf da ciddi kayıplar vermiş, ancak İtilaf kuvvetleri geri püskürtülmüştür. 11 Ağustos günü her iki taraf açısından yeniden tertiplenmeye ayrılmıştır. İtilaf kuvvetlerinin 12 ve 15 Ağustos tarihlerinde giriştiği taarruzlar da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Son olarak Yusufçuktepe ve Bombatepe Muharebeleri, bu cephedeki son büyük İtilaf saldırıları olmuş ancak hedeflerine ulaşamamışlardır⁷⁴.

Ağustos ayının son günlerine kadar Mustafa Kemal Bey'in siper savaşına yönelik taktik yaklaşımını belirleyen temel unsur, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere karşı taarruz anlayışına verdiği üstünlüktür. Özellikle sonuçsuz kalan taarruzlardan sonra müdafaada sıkışıp kalma tehlikesine karşı, muharebelerin asıl amacının düşmanı cepheden söküp atmak olduğunu sık sık vurgulamıştır. Bu amaçla taarruz ruhunu canlı tutmaya yönelik birçok emir yayımlamıştır. Bununla birlikte sahra tahkimatının organizasyonu ve tahkimat düzenlemesi de karşı taarruz anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Tahkimatın taarruzu kolaylaştıracak şekilde inşa edilmesi, ateş gücünün etkin kullanımı, kuvvetlerin ileri hatta sevk ve yoğunlaştırılabilmesi, emirlerinin temel odak noktalarını oluşturmuştur.

II.2. Mustafa Kemal Bey'de Karşı Taarruzun Temel Dayanakları

Stratejik ve operatif planlamada olduğu gibi taktik planlamanın da en belirleyici unsurlarından birisi fiziki coğrafyadır. Yüksek tepeleri bilmek ve bunlardan yararlanmak, dar geçitleri ve manevra alanlarını kontrol altında tutmak, askerî düşüncenin daima temel ilkelerin arasında yer almıştır⁷⁵. I. Dünya Savaşı'ndaki Batı Cephesi, arazinin stratejik planlama ve operatif harekât üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemli bir örnektir. Batı Cephesi'nde topoğrafya ve bölgesel jeolojik yapı, çoğu zaman sahra tahkimatının konumunu belirlemiştir. Müdafa mevzilerinin seçimi, asker ve malzeme hareketlerini ve lojistik ikmal büyük ölçüde etkilemiştir. Savaş boyunca Alman ordusu, arazinin sağladığı avantajlardan yararlanarak önceden planlanmış müdafa edilebilir mevzilere geri çekilme stratejisini benimserken taarruzu düşünen ve stratejik bir avantaj elde etmek için toprak vermeye yanaşmayan Müttefikler, sık sık dezavantajlı arazi koşullarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır⁷⁶.

74 Erickson, **a.g.e.**, s. 335, 338-340, 342, 351.

75 Russell S. Harmon, vd., "Perspectives On Military Geography", **Studies in Military Geography and Geology**, ed. Douglas R. Coldwell, Judy Ehlen, Russell S. Harmon, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2004, s. 13.

76 Russell S. Harmon, vd., **a.g.m.**, s. 14.

Çanakkale Muharebelerinin meydana geldiği Gelibolu Yarımadası da sahra tahkimatının organizasyonu ve siper savaşı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Yarımada topoğrafik açıdan dik meyilli ve farklı irtifalara sahip arazi bloklarından oluşmakta olup düz alanlar ise oldukça sınırlıdır. Saros bölgesindeki kıyılarda geniş plajlar vardır. Koru Dağları'nın bir kolu, kıyıya oldukça uzak olarak Enez doğrultusunda uzanır. Yarımadanın ortasında yer alan Kocaçimen Tepesi ise kendi başına belirgin ve egemen bir topoğrafik karaktere sahiptir⁷⁷. Derinlikli cephelerden farklı olarak Gelibolu Yarımadası her bir karış toprağın muhafaza edilmesini zorunlu kılan bir yapıya sahiptir⁷⁸. Her iki taraf için de elde edilmesi istenilen hedefler cephenin çok yakınındaydı⁷⁹. Çanakkale Cephesi Komutanı Mareşal Liman von Sanders⁸⁰, siper savaşlarının başlamasıyla birlikte, Seddülbahir Cephesi'nde düşman kuvvetlerinin bir sonraki hedefi olan Alçıtepe'ye çok yakın olması nedeniyle, bir karış toprak verilmemesini emretmiş; en ön hattaki Türk birliklerinin düşmana en yakın mesafede kalmalarını ve orada siperlere girmelerini istemiştir⁸¹. Bu nedenle Çanakkale Muharebelerinde birinci siper hattı, asıl muharebe hattı olarak kabul edilmiştir. İkinci ve üçüncü hatlar elde tutulmakla birlikte, hücumun yaklaştığı hissedilir hissedilmez siperlerin işgal kuvvetleri yoğunlaştırılmıştır. İzzettin Bey, Çanakkale Cephesi'nin asıl muharebe hattının birinci hat olması açısından Avrupa'daki Batı Cephesi'nden ayrıldığını ifade etmiştir. Batı Cephesi'nde savaşın başlangıcında birinci hattın muharebe hattı olarak kabul edildiğini ancak daha sonra ikinci hattın ve bazen de üçüncü hattın muharebe hattı olarak uygun görüldüğünü belirtmiştir. Buna karşılık Çanakkale Cephesi'nin

77 **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi**, C V, II. Kitap, s. 5

78 Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Sene**, çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, yay. haz. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, 101-102; Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 149; Fahri Belen, **Çanakkale Savaşı (Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından)**, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul 1935, s. 90.

79 Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 149.

80 25 Mart 1915'te getirildiği V. Ordu komutanlığı göreviyle Çanakkale Cephesi'ndeki tüm idari yetkiyi elinde tutmuş olan Liman von Sanders, Türkiye'ye 14 Aralık 1913'te gelen Alman Askeri Heyeti'nin içinde yer almıştır. Çanakkale Muharebelerinden sonra 1917-1918 senelerinde Filistin Cephesi'nde 4, 7. Ve 8. Ordulardan oluşan Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına getirilmiştir. 1919 yılında Almanya'ya dönebilen Sanders'in, 1920'de yayımlanan "Fünf Jahre Türkei" (Türkiye'de Beş Sene) adlı hatıratı, Çanakkale Muharebeleri tarihi açısından önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Muzaffer Albayrak, "Liman von Sanders", **Türkiye'de Beş Sene**, Liman von Sanders, çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, yay. haz. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s. 1.

81 Sanders, **a.g.e.**, s. 101-102

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

Türk ordusunu birinci hat siperlerine çok büyük bir önem vermeyi mecbur kıldığını; bu nedenle cephede ikinci veya üçüncü hatların muharebe hattı olarak kabulünün dikkate alınmadığını belirtmiştir⁸².

Birinci siper hattının asıl muharebe hattı olarak kabul edilmesinde donanma ateşinin de önemli bir etkisi olmuştur. Liman von Sanders, Çanakkale Muharebelerini, bir kara ordusunun aynı anda hem düşman kara birliklerine hem de donanmasına karşı savaşmak zorunda kaldığı tek büyük savaş olarak tanımlamıştır. Sanders'e göre, Türk siper hatlarıyla düşman hatları arasında yalnızca birkaç adım mesafe olursa, düşman gemilerinin ateşi, sapma riski nedeniyle kendi askerlerini tehlikeye maruz bırakmamak için devre dışı kalmak zorunda kalıyordu. Bu durumun, komutanlara ve askerlere açık biçimde anlatıldığını belirtmiştir. Sanders, ayrıca Arıburnu Cephesi'nin, Gelibolu Yarımadası'ndaki diğer bölgelere göre çok daha engebeli ve dağlık bir yapıya sahip olduğunu da ifade etmiştir. Müdafaa hattının bu bölgede kuzey-güney doğrultusunda uzanması nedeniyle, gemi toplarının sadece bir yönden ya da en fazla kanatlardan sınırlı ölçüde etkili olabildiğini belirtmiştir.⁸³ 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa (Bülkat, Korgeneral)⁸⁴ ise donanma ateşinin geri araziye topçu ateşi altında tutması nedeniyle, ihtiyat kuvvetlerinin birinci hatta çabuk bir şekilde ileriye alınamadığını; bu nedenle ileri hatların kuvvetli biçimde elde tutulduğunu

82 İzzeddin, a.g.m., s. 295. Bununla birlikte İzzeddin Bey, muharebe hattının kati olarak belirlenmemesi, her zamanki duruma göre hareket edilmesinin en uygun yöntem olduğunu belirtmiştir. İzzeddin, a.g.m., s. 295. Çanakkale Cephesi'nde İtilaf Kuvvetleri tüm topçu gücüne rağmen birinci hatların tamamını imha edememiş; ikinci ve üçüncü hatlar ise herhangi bir zarar görmemiştir. İ. Hakkı, **Harb-i Umumiden Evvel, Harb-i Umumi Esnasında ve Hâl-i Hazırda Tahkimat Usulleri**, s. 31.

83 Sanders, a.g.e., s. 101-102, 105. Seddülbahir civarında İtilaf kuvvetlerinin Boğaz tabyalarına olan mesafesi 20 kilometre ve Arıburnu'ndaki hedefe olan mesafesi ise 7 kilometre kadardı. İtilaf donanmasının cehennemini andıran ateşine göğüs geren Türkler, bu ateşten kurtulmak için mümkün olduğu kadar düşmanın yakınına girmek suretiyle bu tesiri azaltmaya çalışıyorlardı. Esat Paşa, a.g.e., s. 149.

84 Yanya doğumlu olan Esat Paşa, 1887'de Kara Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. 1899'tan 1907'ye kadar Harp Okulu'nda Ders Nazırlığı görevinde bulunmuştur. Balkan Savaşları'nda 19 Ekim 1912 ile 6 Mart 1913 tarihleri arasında Yanya Kolordu Komutanı olarak görev yapmış ve Yanya müdafaasındaki rolü askerlik hayatında önemli bir yer tutmuştur. 6 Ocak 1914'te III. Kolordu Komutanlığı'na atanan Esat Paşa, Çanakkale Muharebelerinin başlamasından sonra 5 Mayıs 1915'te cephede yapılan yeni düzenleme ile Kuzey Grup Komutanlığı'na getirilmiştir. Çanakkale müdafa zaferinin önde gelen komutanlarından olan Esat Paşa, 14 Ekim 1915'te I. Ordu Komutanlığı görevine atanmasıyla birlikte Çanakkale Cephesi'nden ayrılmıştır. Mustafa Talha Savaş, **Son Dönem Osmanlı Kumandanlarından Mehmed Esad (Bülkat) Paşa (1862-1952)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019, s. 5, 21, 35, 75, 101, 143, 164.

ifade etmiştir. Bu açıklama, birinci hattın neden asıl muharebe hattı olarak kabul edildiğine dair bir gerekçeyi daha ortaya koymaktadır⁸⁵.

Birinci siper hattının asıl muharebe hattı olmasına eşlik eden bir diğer önemli unsur, tarafların karşılıklı siper hatlarının birbirine son derece yakın olmasıdır⁸⁶. Özellikle Arıburnu Cephesi'nde Türk ve düşman siperleri arasında mesafe oldukça kısadır. İzzettin Bey, bu derece yakın siper konumlandırmasının o zamana kadar Avrupa cephelerinde görülmediğini ve bunun ilk kez Arıburnu Cephesi'nde tecrübe edildiğini vurgulamıştır⁸⁷. Karşılıklı siper hatlarının yakınlığına dikkat çeken bir diğer isim Mustafa Kemal Bey'dir. 1 Mayıs'ta meydana gelen muharebeye ilişkin değerlendirmesinde, "kesif avcı hatlarının düşman siperlerinin yirmi-otuz metre mesafesinde durduğunu; askerlik bilgisine göre bu mesafede hâlâ muharebenin bitmemiş olmasının hayret verici olduğunu", ifade etmiştir. Devamında, "eski teoriye göre bu mesafenin çok daha fazlasında muharebenin neticesi belli olmalıydı", şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Düşmanın sebat ve ısrarı ile Türk askerinin de ölümden yılmamasından dolayı bu şekilde kanlı muharebeleri görmenin mümkün olduğunu belirterek, siper hatlarının yakın oluşunda manevi güce dikkat çekmiştir⁸⁸.

Tarih boyunca bir sonraki savaşın nasıl olacağını kurgulayan askerî ileri gelenlerin temel amacı, yıpratma savaşından kaçınmak, nihaî harekâtın yolunu açmak ve savaş meydanlarında askerî zayıatı düşürmek olmuştur. Ancak zayıat, modern ateşli silahların yol açtığı haliyle doğrudan müdafaanın üstünlüğünden kaynaklanmıştır⁸⁹. Bununla birlikte, harekât harbine karşılık gelişen siper savaşı, aslında birçok komutan tarafından geçici bir durum olarak değerlendirilmiştir. Askerî ileri gelenler, I. Dünya Savaşı'nda çoğunlukla düşman müdafaasını aşmak için çeşitli yollar aramış ve harekât

85 Esat Paşa, **a.g.e.**, s. 149.

86 Liman von Sanders, 10 Haziran 1915'te Enver Paşa'ya iki tarafın mevzilerinin birbirine çok yakın olduğunu ve adeta iç içe bulunduğunu bildirmiştir. **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi**, C V, III. Kitap, s. 99.

87 İzzeddin [Erkânıharp Kaymakamı], **a.g.m.**, s. 286. İzzettin Bey, karşılıklı siper hatlarının yakın olmasını arazi yapısı ve ateş gücüne bağlamıştır. Bomba ve makineli tüfeklerin menzilin 10 metreye kadar inmesiyle düşmanın taarruzu gücünü kırdığını ileri sürüp; düşmanı süngü mesafesine kadar bekleyen müdafî gücünün bu noktada etkili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca toprağın kazılması suretiyle geriye doğru oluşturulan siper hatlarının da etkili olduğunu ifade etmiştir. İzzeddin [Erkânıharp Kaymakamı], **a.g.m.**, s. 286.

88 Ruşen Eşref, **a.g.e.**, s. 45-46.

89 Martin van Creveld, **The Changing Face of War: Combat From The Marne to Iraq**, Ballantine Books (Epub edition), New York 2005, s. 157-158.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

harbinin doğal koşullarını iyileştirmeye çalışmışlardı⁹⁰. 1916'da Amerika Birleşik Devletleri'nde sahra tahkimatına yönelik yayımlanan bir kitapçıkta bu duruma dikkat çekilmiştir. Askerî başarı için manevranın kesinlikle gerekli olduğu ve bu nedenle birliklerin “siperden çık” emirlerini memnuniyetle karşılaması gerektiği belirtilmiştir. Taarruz eyleminin tek başına kesin sonuçlar doğurabileceğinin askerî tarih tarafından açıkça ortaya konduğu ve tüm askerî öğretilerin bu noktada fikir birliği içinde olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu kitapçıkta, “birlikler durdurulmaya zorlandıkları için siper kazarlar; kazmak için durmazlar” ifadesine yer verilmiştir⁹¹.

Muallim Tuğgeneral Basri Paşa'nın kaleme aldığı ve 1927'de yayımlanan *Mevzi Harbi Notları* adlı eserinde, siper savaşına dair aktardığı bilgiler, bu savaş tarzının askerî çevrelerde nasıl karşılandığına dair açıklayıcı niteliktedir. Basri, siper savaşının esas itibarıyla inatçı bir taarruz ve müdafaa savaşı olduğunu belirtir. Uzun sürmesinden ötürü siper savaşlarının çok fazla zaman tükettiğini, insan gücünü ve malzemeyi yıpratıldığını; ayrıca çok fazla para gerektirdiğini ifade eder. Ona göre siper savaşlarının birçok sakıncası bulunmaktadır. Basri, siper savaşlarında meydan savaşlarına göre daha ciddi tedbirler alınmasının gerekli olduğunu belirtir. Bu savaş tarzında sevk ve idarede herhangi bir esnekliğe yer olmadığını ve genel olarak savaş idaresinin en zayıf hâlini siper savaşında aldığını ifade eder. Basri, siper savaşının doğası gereği yapılan işlerin ve hayatın tekdüzeliğinin hem orduya hem de ülke halkına usanç verdiğini belirtir. Bu durumun, halkta gevşeklik ve bezginliğe, askerde ise laubalilik ve yavaş yavaş artan bir güvensizlik duygusuna yol açıldığını ifade eder. Ayrıca savaşın temel unsurlarından biri olan dayanma gücünün bu süreçte yavaş yavaş aşındığını ve savaş devam ettikçe de artarak sarsıldığını ileri sürer. Basri'ye göre, bu nedenle siper savaşını tercih ederek savaşa girmeye mecbur olan ve daha sonra harekât savaşına geçmeyi başaramayan; sanayisi gelişmemiş, iç ulaşımı yetersiz, milli bütünlüğü az olan bir ülke ve millet, bu savaş şeklinde mağlup olmaya mahkûmdur. Değerlendirmesinin sonunda, nüfusu ve kaynakları az, ülkesi geniş olan milletlerin, siper savaşını gerektirecek durumlara izin vermeden önce düşmanı harekât savaşlarıyla mağlup edecek büyük

90 David T. Zabecki, **The German 1918 Offensives: A Case Study in the Operational Level of War**, Routledge Taylor and Francis Group, London and New York 2006, s. 43.

91 **Notes on Field Fortification**, For Use of Student Officers, Army School of the Line, 1916, prepared by The Army Field Engineer School, Army Service School Press, Fort Leavenworth, 1916, s. 6.

bir azim ve idareye sahip olmaları gerektiğini vurgulamıştır⁹². Basri'nin aktardığı bu değerlendirmeler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra siper savaşına yönelik olan bakış açısını da yansıtmaktadır.

Mustafa Kemal'in askerlik düşüncesinin temelinde, inisiyatif üstünlük anlayışının yer aldığı söylenebilir⁹³. “Muharebede zafere ulaşmak ve galibiyet, en küçüğe kadar bütün rütbe sahiplerinin, bizzat düşünce üreterek durumun gereğine göre kendi kendine önlemler almaya alışmış olmalarına bağlıdır” şeklindeki ifadesini, 1914 yılında Nuri Conker ile karşılıklı sohbet üslubunda kaleme aldıkları *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* isimli eserinde dile getirmiştir⁹⁴. Mustafa Kemal, bu eserde inisiyatif meselesine geniş yer ayırır ve 20. yüzyılda savaşın bulunduğu hâl ve doğası gereği artık sadece bir kurallar manzumesi içerisinde idare edilemeyeceğine inanır⁹⁵.

Mustafa Kemal Bey, İtilaf kuvvetlerinin 25 Nisan sabahı Arıburnu'na yaptıkları çıkarma esnasında, ordu ve kolordu komutanlıklarından herhangi bir emir ulaşmamışken, kendi inisiyatifiyle bir piyade alayı ve bir dağ bataryasını Arıburnu'na gönderip taarruza geçirmiştir. Daha sonra kaleme aldığı Arıburnu Muharebeleri Raporu'nda, Gelibolu'dan 19. Tümenin hareketine dair kesin emir beklenmesinin, muharebenin seyri ile bağdaşmayacağını ifade etmiştir⁹⁶. Mustafa Kemal Bey'in

92 Basri [Muallimi Mirliva], **Mevzi Harbi Notları**, (Büyük Kumanda Kursu), Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, Yıldız 1927, s. 3-4. 1928'de yayımlanan *Sevk ve Muharebe Talimnamesi*'nde taarruz hakkındaki yaklaşım dikkat çekicidir: “*Muhârebenin esâsı olan taarruzdur. Diğer muhârebe tarzları ancak taarruzun imkânsızlığı halinde muvakkaten ve zarûreten ihtiyar edilir. Çünkü netice ancak taarruz ile alınır. Müdâfaa ve ric'at gibi gayesi taarruz olmayan muhârebe vazîfeleri de en iyi bir sûrette taarruz ile yapılabilir. En müşkül vaz'iyetler taarruz ile düzeltilir. Çünkü taarruz en kuvvetli ve müessir bir tedbîrdir. Müdâfaa ve ric'at gibi zayıf vaz'iyetlerde böyle kuvvetli tedbîrlerle takviye edilmiş olur. Şu hâlde dâimâ mütearrız davranmak ve mütearrız bulunmak lazımdır. Bu sayede düşmanı tazyik veya baskı altında tutmak ve bu sûretle vaz'iyete düşmanın irâde ve ma'neviyâtına hâkim olmak mümkündür.*” İsmail Berkok [Harbiye Mektebi Ta'biye Baş Muallimi Erkân-ı Harb Kaimmakamı], **Müşterek Ta'biye: Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi**, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1928, s. 25.

93 Bununla ilgili yapılan bir çalışma için bk. İsmet Görgülü [Tnk. Kurmay Albay Kara Harp Okulu Öğretim Elemanı], **Atatürk ve İnsiyatif**, Harp Akademileri Komutanlığı 1991-19912 Öğretim Yılı İlk Dersi, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1991.

94 “*Muhârebede tahsîl-i zafer ve galibiyet en küçüğe kadar bi'l-cümle rütbe eshâbının bi'z-zât i 'mâl-i fikr ile kendiliğinden tedbîr ittihâzına alışmış olmalarına mütevakıftır.*” Mustafa Kemal Atatürk, “Zabit ve Kumandan ile Hasbihal”, **Zabit ve Kumandan ile Hasbihal Nuri Conker'in Zabit ve Kumandanı ile Birlikte**, İş Bankası Yayınları, İstanbul t.y., s. 17.

95 Mustafa Kemal Atatürk, a.g.m., s. 17-18.

96 Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebe Raporu**, s. 14-15.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

bu inisiyatif, muharebenin gidişatı açısından kritik bir sonuç doğurmuştur. Eğer ordu komutanından gerekli izin gelene kadar beklenmiş olsaydı, İtilaf kuvvetleri muharebenin ilk anlarında bölgenin en hâkim tepeleri olan Conkbayırı ve Kocaçimen'i ele geçirebilecekti⁹⁷. Bunun sonucunda Seddülbahir'de bulunan Türk kuvvetleri de kuzeyden kuşatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı. Mustafa Kemal Bey, muharebelerin ilerleyen safhalarında da inisiyatif almanın önemine dikkat çekmiştir. 16 Mayıs tarihli emrinde, Kanlısirt bölgesindeki durumla ilgili olarak “sol kanat merkezde ve sağ kanatta birinci hatta yaklaşmış olan topçu takımlarından piyadeyi rahatsız eden düşman mitralyözlerini ve düşman piyade hattına yakın bulunan topçusunu zedelemek hususunu kesinlikle talep ederim” ifadesine yer vermiştir. Emrin devamında ateş emri için üst kademedен onay beklemeden harekete geçilmesi gerektiğini şu ifadeleriyle vurgulamıştır.

“...her batarya komutanı her an bataryasına süratle ateş açtıracak şekilde hazır ve tetikte bulunacak, hedeflere ateş açılması için her defasında benim dikkati çekmem veya topçu alay komutanının emir vermesini beklemek uygun değildir...”⁹⁸

8 Ağustos günü, İtilaf kuvvetlerinin Conkbayırı taarruzuyla cephenin son derece hassas bir hâl alması üzerine, Mustafa Kemal Bey önemli bir inisiyatif göstererek cephenin komutanı Liman von Sanders'ten tüm mevcut kuvvetlerin komutasının kendisine verilmesini talep etmiştir. Bu talebin ardından Anafartalar Grubu Komutanlığı'na atanmıştır⁹⁹.

Mustafa Kemal Bey, 9 Ağustos taarruzuna ilişkin değerlendirmesinde, sayıca üstün olmalarına rağmen İtilaf kuvvetlerinin yenilgisini, General Ian Hamilton'un da aralarında bulunduğu İngiliz komutanlarının sorumluluk almaktan kaçınmasına bağlamıştır. Mustafa Kemal, gerçekte sorumluluktan korkan komutanların hiçbir zaman gerekli kararları veremediklerini; bunun sonucunda ise acı felaketlerle karşılaşıldığını bizzat çeşitli zamanlarda gördüğünü belirtmiştir¹⁰⁰.

97 Görgülü, a.g.e., 1991, s. 11.

98 Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, C III, s. 121.

99 Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe**, s. 20. Liman von Sanders'in “Çare kalmadı mı?” sorusuna karşılık, Mustafa Kemal Bey, “Bütün mevcut kuvvetlerin komutam altına verilmesinden başka çare kalmamıştır,” şeklinde yanıt vermiştir. Liman von Sanders'in “Çok gelmez mi?” sorusuna ise, Mustafa Kemal kararlılıkla “Az gelir!” cevabını vermiştir. Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe**, s. 20.

100 Ruşen Eşref, a.g.e., s. 67-69.

Mustafa Kemal Bey'in inisiyatif düşüncesi dönemin askerlik düşüncesi ile de uyumludur. 1912 tarihli *Piyade Talimnamesi*'nde, savaşta her durum için genel bir kaide sunmanın mümkün olmadığı; bu nedenle komutanların, gerekli tedbiri tereddüt etmeksizin duruma uygun bir şekilde alabilecek biçimde eğitilmeleri gerektiği ifade edilmektedir¹⁰¹. Bir sonraki maddede ise hem komutanların hem de avcı askerlerin kendilerinden iş görmeleri noktasında yetiştirilmeleri gerektiği belirtilmiştir¹⁰². Mustafa Kemal Bey'in inisiyatif üstünlük sağlamanın bir unsuru olarak taarruz ruhuna ön planda tuttuğu açıktır. *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*'in 4. Kısmı'nın başlığı bu anlayışı yansıtır şekilde "Taarruz Ruhu"dur. Bu bölümde Japon askerî tarihinden verdiği bir örnekle, taarruz ruhuna verdiği önemi ortaya koymuştur¹⁰³.

II.3. Eylül-Aralık 1915 Arası Statik Cephe Döneminde Mustafa Kemal'in Siper Savaşı Anlayışı

En düşük taktik seviyenin dışında askerî harekâtların taarruz ve müdafaaya dair bileşenlerden oluştuğu gözden kaçırılmamalıdır. Klasik ayrım, manevra kabiliyeti ve ateş gücü arasında yapılır. Buna göre müdafaaya durağandır ve ateş gücü teknolojisi ile donatılmıştır. Taarruz ise hareketli, dinamik ve manevra teknikleri ile var olur¹⁰⁴. İngilizlerin 27 Ağustos'ta Kayacık Ağılı'na yönelttikleri taarruz girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Çanakkale Muharebelerinde büyük taarruz girişimleri ve buna mukabil gelişen karşı taarruz anlayışı terk edilmiş; cephedeki savaş statik bir

101 “*Maamâfih harbe öyle ahvâl dâhî vâkî' olur ki, ahvâl-ı mezkûre hakkında umûmî vesâyâ beyânı bile mümkün değildir. Binâenaleyh kumandanlar tedâbir-i lâzimeyi bilâ-tereddüt kemâl-i sür'atle ve her andaki vaz'ıyyete muvaffik bir sûrette ittihâz husûsunda mualllem olunmalıdır.*” **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 115, md. 244. Osmanlı Devleti 1882'den itibaren ordusunu Alman ordusunu örnek olarak yapılandırma çalışmalarına başlamıştır. I. Dünya Savaşı'ndan önce, Almanya'nın 1906 yılında yayımladığı piyade talimnamesi 1909'da; yine Almanya'nın tekrar düzenleyerek 1909'da yayımladığı bir sonraki talimname ise 1912'de Türkçeye kazandırılmıştır. Osmanlı Devleti 1912'de yayımladığı talimnamede, Almanya'dan farklı olarak yavaş nizam talimlerinde sadeliği sağlamak amacıyla bazı düzenlemeler yapmıştır. Necdet Öz, **Yenileşme Dönemi Osmanlı Ordusunda Talimnameler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021, s. 120, 170-171.

102 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 115, md. 245.

103 Mustafa Kemal Atatürk, a.g.m., s. 17-18.

104 Jonathan Shimshoni, **Technology, Military Advantage and World War I: A Case for Military**, International Security, Winter, 1990-1991, Vol. 15, No. 3 (Winter, 1990-1991), s. 191-192.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

mevzi muharebesi niteliğine bürünmüştür¹⁰⁵. Mustafa Kemal Bey, 27 Eylül tarihli genelgesinde, son bir ay içinde herhangi bir muharebenin yaşanmadığını belirtmiştir¹⁰⁶. Ancak statik bir mevzi muharebesinin olduğu cephede karşılıklı topçu ve bomba atışları meydana gelmiştir¹⁰⁷. Lağım muharebeleri ise savaşın başından itibaren görülmekle birlikte, bu dönemde ve özellikle Kasım 1915'te yoğunluk kazanmıştır¹⁰⁸. Her ne kadar büyük çaplı bir çatışma yaşanmamış olsa da bu durum hiçbir kaybın olmadığı anlamına gelmemelidir. Nitekim Mustafa Kemal Bey, 27 Eylül tarihli genelgede düşman ateşi sonucu yalnızca son bir hafta içinde beş yüze yakın kaybın meydana geldiğine dikkat çekmiştir. Bu kaybın önemli kısmının askerlerin dikkatsizliği, ihtiyat ve istinat mevkilerinin topçu ve piyade ateşine karşı yeterince korunaklı biçimde inşa edilmemesi ayrıca avcı hendekleri ile râh-ı mesturlarda yeterli derinlikte ve sağlamlıkta ara siperlerin yapılmamasından kaynaklandığını belirtmiştir¹⁰⁹.

Ekim ayının ortalarına kadar İtilaf kuvvetlerinin büyük bir çıkarma yapacağı ihtimali ve söz konusu kayıplar tahkimatın güçlendirilmesi, birliklerin teyakkuza geçirilmesi ve müdafaa önlemlerinin artırılması açısından belirleyici olmuştur¹¹⁰. Hatta bundan

105 **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi**, C V, III. Kitap, s. 422, 427.

106 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları (Emir-Rapor ve Mektuplar), s. 715.

107 Mustafa Kemal Bey, 17 Eylül tarihli emrinde, cephede alışıldığı üzere aralıklı biçimde karşılıklı topçu ateşlerinin yapıldığını belirtmiştir. **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 689. 9 Ekim tarihli raporunda da karşılıklı piyade ve topçu ateşinin alışıldığı üzere devam ettiğini belirtmiştir. **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 740.

108 Mustafa Kemal Bey, 13 Kasım tarihli emrinde, Kayacık Ağılı istinat noktasında ve 8. Tümen cephesinde Şahin Mıntıkasında gerek Türk ordusu ve gerek düşman tarafından lağım faaliyetleri yürütüldüğünü belirtilmiştir. Lağım çalışmalarında uzman ve yetenekli asker eksikliğine dikkat çekmiştir. İstenilen ölçüde ilerleyebilmek için Güney Grubu'nda yer alan Alman lağımçı bölüğünden müfrezeye istemiştir. **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 797. Mustafa Kemal'in birçok emir ve raporundan cephede lağım muharebelerinin meydana geldiği anlaşılmaktadır. 5 Kasım 1915, 10 Kasım 1915, 11 Kasım 1915, 19 Kasım 1915, 20 Kasım 1915, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 786, 791, 793, 809, 810.

109 **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 715.

110 Mustafa Kemal Bey, 24 Eylül tarihli genelgesinde, güvenilir bir gazetecinin bir İtalyan subayından edindiği bilgiye göre, İngiliz, Fransız ve İtalyan donanmalarının Ekim ayının ilk yarısında Çanakkale'ye kesin sonuçlu bir taarruz hazırlığında olduğu ve Gelibolu'daki düşman kuvvetlerinin takviye edildiğini bildirmiştir. Ancak bu tarihe güvenilmemesi, düşmanın yeterli kuvvet gördüğünde saldırıyı ertelemeyeceğini ifade etmiştir. Bu istihbarat ordu tarafından üst makamlara iletilmiştir. **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 704.

önce Eylül ayı başında İtalyan kuvvetlerinin çıkarma yapacağına dair bir istihbarat alınmış; 13 Eylül'de ise İtilaf donanmasının Gökçeada ve Seddülbahir arasında gün içinde artan faaliyetleri, gece vakti yüksek sayıda kuvvetle bir çıkarma yapacağını düşündürmüştür¹¹¹. Cephedeki tahkimatın durumuna gelince; Mustafa Kemal Bey, 12 Ağustos tarihli raporunda, genel olarak cephe hattında dikkate değer tahkimat çalışmalarının yürütülmekte olduğunu belirtmiştir¹¹². Eylül ayı itibarıyla da bu durumu tekrar teyit etmiştir. 4 Eylül tarihli raporunda, 4, 6 ve 8. Tümen cephelerini gezdiğini ve genel itibarıyla çok memnun olduğunu ifade etmiştir. Şahintepe, Conkbayırı ve 4. Tümen tahkimatının, düşman kuvvetleri açısından aşılmaz bir barikat haline getirildiğini belirtmiştir. 6. Tümen cephesindeki tahkimatın öncekine kıyasla çok daha iyi olduğunu ifade etmiş ve gerekli tahkimat çalışmalarının yapılmasını emretmiştir¹¹³. Mevcut tahkimatın güçlendirilmesine de devam edilmiştir. Mustafa Kemal Bey, 13 Eylül tarihli emrinde istinat ve ihtiyat siperlerinin örtülmesi, siperlerde kum torbalarının kullanılması, tel örgülerinin sipere çok yakın olmayacak şekilde 20-30 metre mesafede yerleştirilmesi gerektiğini bildirmiştir¹¹⁴. 24 Eylül tarihli emrinde ise düşmanın harekât ve sevkıyatı hakkında zamanında ve yeterli bilgi edinilememesi nedeniyle ani ve güçlü taarruzların zamanlamasının öngörülemediğini belirtmiştir. Bu nedenle avcı hatlarının yoğunluğu, birliklerin hazırlık durumu ve konuşlanmalarının her an muharebe çıkacakmış gibi düzenlenmesini emretmiş; böylece birliklerin sürekli bir teyakkuz içinde olması gerektiğine işaret etmiştir¹¹⁵.

Her ne kadar Mustafa Kemal Bey, muharebelerin gidişatı gereği Eylül ayından itibaren karşı taarruz anlayışını terk etmiş olsa da müdafaayı aktif bir müdafa anlayışı üzerine inşa ettiği gözden kaçırılmamalıdır. Bu durum, 1 Eylül tarihli emrinde açıkça görülmektedir. Emrinde, muharebelerin başından beri amacın yine düşmanı kovmaktan ibaret olduğunu belirtmiş; ancak bu kez cephenin tahkim

111 Mustafa Kemal Bey'in 4 Eylül tarihli emrinde, Alman Genelkurmay Başkanlığı tarafından Çanakkale Muharebelerine katılmak için İtalyan askerlerinin toplandığı istihbaratının ulaştırıldığı ifade edilmiştir. Hatta 8 Eylül tarihli grup emrinde, Mustafa Kemal, o gün çıkarma yapan İtilaf kuvvetlerinin İtalyan olduğunu kuvvetli ihtimal olarak değerlendirmiştir. **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 665, 671.

112 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 541.

113 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 663.

114 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 679.

115 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 701.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

edilmesi ve hazırlık çalışmalarıyla daha güvenli bir hale getirilmesi gerektiğini ifade etmiştir¹¹⁶.

Mustafa Kemal'in aktif müdafaa anlayışı içerisinde, yoğun gözetleme ve keşif taarruzları ağırlıklı olarak yer almıştır. 3 Eylül tarihli emri bunu açıkça göstermektedir. Söz konusu emrinde, tümen cephesinden çıkarılan keşif kollarına, düşman kuvvetleri hakkında bilgi edinmek amacıyla taarruzî keşif yaptırılmasını emretmiştir. Keşif kollarının, yakın mesafelere kadar girerek düşmanın tekil nöbetçi atışlarına aldırmaksızın, düşman hatlarının yoğunluğunu tespit etmeye çalışmaları gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, düşman mevzilerine yakın noktalardan açılacak ateşin, bu amacın gerçekleşmesine katkı sağlayabileceğini ifade etmiştir¹¹⁷. Yine 4 Eylül tarihli emrinde Mustafa Kemal, keşif birliklerinin düşmana el bombasıyla yaklaşarak düşman mevzilerinin hangi bölgelerde daha kuvvetli tutulduğunu tespit etmelerini istemiştir¹¹⁸. Bu talimatı, 5 Eylül tarihli emrinde de yinelemiştir¹¹⁹. Her iki emrinde de düşmandan silah ve teçhizatın ele geçirilmesini ayrıca belirtmiştir. 3 Ekim tarihli emrinde ise, İtilaf kuvvetlerinin ağır topçu bataryaları ve ileri hat birliklerini geri çekme eğilimi göstermesi üzerine, bu girişimlerinin ne ölçüde olduğunu anlamak üzere topçu ateş baskını yapılmasını emretmiştir¹²⁰.

Ekim ayının sonu itibarıyla İtilaf kuvvetleri, askerlerinin bir kısmını çekmiş ve daha fazla kuvvetini de tahliye etme ihtimali belirmiştir. 22 Ekim tarihli emrinde, Mustafa Kemal, İtilaf kuvvetlerinin olası bir tahliye durumunda geride kalan kuvvetlerinin denize dökülmesini sağlamak için gözetleme faaliyetlerinin yoğunlaştırılmasını istemiştir¹²¹. 27 Kasım itibarıyla ise İtilaf kuvvetlerinin cepheyi tahliye edeceğine dair işaretler daha da belirginleşmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, düşmanın kesin bir şekilde çekilip çekilmediğini ortaya çıkartmak amacıyla keşif faaliyetlerinde bulunulmasını uygun görmüştür¹²². 28 Kasım tarihli emrinde, bu amaçla her kolordunun cephesi karşısındaki düşman cephesinin bir kısmını belirlemesini ve bu bölgeye önce topçu ateşiyle hazırlık yaparak, kuvvetli birliklerle keşif amaçlı taarruz gerçekleştirmesini

116 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 654.

117 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 659.

118 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 660.

119 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 667.

120 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 729.

121 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 761.

122 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 813.

emretmiştir. Bu keşif taarruzunun amacının, düşmanın taarruz edilen noktaya ne kadar sürede, hangi miktarda ve ne tür birliklerle yardım gönderebileceğini; ayrıca bu sırada muharebe cephesi genelinde nasıl bir yoğunluk ve faaliyet göstereceğini tespit etmek olduğunu belirtmiştir¹²³.

1915 Eylülünden itibaren statik bir mevzi savaşına dönen cephede, Mustafa Kemal Bey Ekim ayından itibaren sık sık “vaziyette tebeddül yoktur” ifadesiyle önemli bir değişiklik olmadığını vurgulamıştır¹²⁴. Bununla birlikte bahsedildiği üzere Ekim ayının sonu itibarıyla düşmanın bir kısım kuvvetini çektiği ve daha da çekme ihtimali bulunduğu ortaya çıkmıştır¹²⁵. Bu nedenle Mustafa Kemal Bey, düşmanın kalan kuvvetlerini denize dökmek amacıyla ileride gerçekleştirilecek genel bir hücum için hazırlıklı olunmasını emretmiştir. 22 Ekim tarihli emrinde bu doğrultuda düşman tel örgülerinin yeri ve türü ile hangi makineli tüfek mevzilerinden ateş altına alınabileceklerine dair ayrıntılı keşif bilgileri istemiştir¹²⁶. Mustafa Kemal Bey, Kasım ayı boyunca bu yöndeki emirlerini sürdürmüştür. 11, 17 ve 22 Kasım tarihlerinde muhtemel hücum ve taarruzlar için gerekli eğitimlerin verilmesi, disiplinin sağlanması ve hazırlıkların tamamlanmasına yönelik emirler vermiştir. Bu emirlerinde öncelikle hücumun başarılı bir şekilde uygulanmasına dikkat çekmektedir. Çabukluk ve hareket kabiliyetinin kazandırılması, hücum öncesi pozisyonların alınması, hücum mesafesinin ayarlanması ve hep birlikte koordineli bir şekilde hücum edilmesi hususlarına emirlerinde yer vermiştir. Ateş açma üzerine emirler vermiştir. Boş yere ateş açılmaması, birliklerin ateş açarken birbirini ateşle koruması gerektiğini vurgulamıştır¹²⁷. 17 Kasım tarihli emrinde, Mustafa Kemal Bey, avcı hattının yayılışı ve hareket tarzının düzeltilmesini talep etmiştir. Avcı hattının başlangıçta seyrek aralıklarla oluşturulması gerektiğini, düşmana yaklaşıp ateşe başlamasının ardından geriden gelen istinat birlikleriyle desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak arazinin dalgalı ve korunmaya elverişli olması halinde, avcı hatlarının başlangıçtan itibaren yoğun biçimde

123 **Mustafa Kemal Atatürk’ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 814.

124 1915 Ekim ayı boyunca 5, 8, 10, 21, 26, 27, 30 Ekim günleri dışında bu ifadeye emirlerinde yer vermiştir. İtilaf kuvvetlerinin cepheyi terk etme ihtimalinin ortaya çıktığı Kasım ayı boyunca bu ifade yine emir ve genelgelerde yer almakla birlikte kullanım sıklığı düşmüştür. **Mustafa Kemal Atatürk’ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 715-815.

125 22 Ekim tarihli emir için bk. **Mustafa Kemal Atatürk’ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 761.

126 **Kemal Atatürk’ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 761.

127 **Mustafa Kemal Atatürk’ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 794-795, 805-806, 812.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

oluşturulabileceğini ifade etmiştir. Ateş altında avcı hatlarının uyuşuk şekilde ve yürüyerek ilerlediklerini, oysa bir sıçrayışta çok fazla mesafe kat edilebileceğini de belirtmiştir. Taarruz ve hücum eğitimine yönelik olan bu emirlerinde, hücumla geçen birlikler durmaya zorlandıklarında gerekli tahkimatın sağlanmasını emretmiştir¹²⁸. 17 Kasım tarihli emrinde, düşman avcı hendeklerini aşabilmek için kendi cephemizde talim yapmak için düşman hatlarına benzer avcı hendeklerinin inşasını emretmiştir¹²⁹.

II.4. Mustafa Kemal Bey'in Siper Savaşına Yönelik Diğer Taktik Yaklaşımları

Çalışmamızda buraya kadar, Mustafa Kemal'in siper savaşı anlayışı, temel muharebe biçimleri olan taarruz ve müdafaa üzerinden ele alınmıştır. Ancak siper savaşı yalnızca bu iki muharebe biçimiyle sınırlı kalmamış, muharebelerin yürütülmesini doğrudan etkilemiş; askerî faaliyetlerin tüm alanlarında kendini göstermiştir. Tahkimat inşası, derinliğine tertibatın kurulması, ihtiyat ve istinat birliklerinin idaresi, emir-komuta zincirinin işletilmesi, atış idaresi, gözetleme ile topçu faaliyetleri gibi alanlarda Mustafa Kemal Bey'in taktik düşüncesini tespit etmek, aşağıda örnekleriyle görüleceği üzere mümkün olmuştur.

Mustafa Kemal Bey, tahkimat inşası ile ilgili birçok emir ve rapor yayınlamıştı¹³⁰. Doğrudan bir avcı hendeğinin nasıl inşa edilmesi gerektiğine dair bir krokiyi 22 Mayıs tarihli tümen emrinde çizmişti¹³¹. Krokisi çizilen bu avcı hendeği 1910'da yayımlanan *Sahra İstihkâmâtı Talimnamesi*'nde tarif edilen avcı hendeği ile aynıdır¹³². Bu emir örneğinde de görüldüğü üzere Çanakkale Muharebeleriyle ilgili siper tahkimatı I. Dünya Savaşı'ndan önce gelişen tahkimat tekniğinin bir ürünüdür. Avcı hendeği,

128 11 Kasım tarihli emrin 6. maddesi. **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 794.

129 **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 806.

130 İtilaf kuvvetlerinin siper inşasına karşılık Türk birliklerinin de siper inşa etmeleri hakkındaki 12 Mayıs tarihli tümen emri için bk. **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay**, s. 304. 22 Mayıs tarihli tümen emrinde de Cesarettepe'si ve 180 Rakımlı Tepe platosunun güçlü bir şekilde tahkim edilmesini emretmiştir. Emirde, tahkimatın düşmanın dar sahalardan çıkarak geniş cephelerde yoğun kuvvet kullanmasını engelleyecek hatlarda yapılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 372-373.

131 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 374.

132 *Sahra İstihkâmâtı Ta'limnamesi*, s. 23, şekil 7.

ara siper¹³³, setr hendeği¹³⁴, mahfuz mahal, tel örgüler, kum torbaları, istinat noktaları vesaire Çanakkale Muharebelerindeki tahkimat unsurları hakkındaki bilgiler *Sahra İstihkâmâtı Talimnamesi*'nde (1910) tespit edilebilir¹³⁵.

Bununla birlikte Mustafa Kemal Bey, avcı hendeği krokiğini çizdiği emrin devamında siper inşası için savaş sırasında yayımlanmış olan *Sahra Tahkimatına Dair Tecarib-i Harbiye*'nin takip edilmesini talep etmiştir¹³⁶. Çanakkale Cephesi'nde bulunan Alman istihkâm kıtaatı ve Mevaki-i Müstahkeme Müfettişliği tarafından meydana getirilen bu eser, yine Mevaki-i Müstahkeme Müfettişliği tarafından Almancadan Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmıştır. Yalnızca bir rehber eser olup talimname olmadığı girişinde belirtilen eserin subaylara dağıtılması emredilmiştir¹³⁷. Bu rehber eserin *Sahra İstihkâmâtı Talimnamesi*'nden (1910) farkının temelde siper savaşına olan yaklaşımla ilgili olduğu söylenebilir. Eserin başlangıcında derinliğine ve genişliğine tertibat hususlarına yer verilmesi bunu göstermektedir¹³⁸.

I. Dünya Savaşı'ndaki siper savaşı, savaştan önceki cephe organizasyonunu da değiştirmiştir. Dönemin piyade talimnamesinde muharebe tarzı, kanatları dayanmış bir birliğin savaşı olarak tanımlanmıştır¹³⁹. Siper savaşının hâkim bir savaş tarzı olarak

133 Ara siperler (traverse, eng.), hendeğin arka kenarında veya içinde patlayan topçu mermileri ile bozuk zemin nedeniyle etkili olan mermilerin yanlara doğru olan tesirini sınırlandırmak ve aynı zamanda yan ateşlere karşı müdafaa yapmak amacıyla inşa edilirdi. **Sahra İstihkâmâtı Ta'limnamesi**, s. 27-28, md. 49.

134 Avcı ve muvasala hendeklerine isabet eden doğrudan topçu ateşine karşı yeterli derinlikte derin mahfuz mahaller bulunmadığında, açıkta kalan askerlerin sığınmaları amacıyla kullanılan hendeğe setr hendeği denilmektedir. Bu hendeğin, avcı hattının (ateş hattı) gerisinde ve arazinin durumuna bağlı olarak değişmekle birlikte, en az 50 metre mesafede inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir. **Sahra Tahkimatına Dair Tecârib-i Harbiye**, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1331 (1915), s. 41-42, md. 23.

135 Avcı hendekleri için bk. **Sahra İstihkâmâtı Ta'limnamesi**, s. 19-27. Ara siperler için bk. s. 27-31, Mahfuz mahaller için bk. s. 32-36. İstinat noktaları için bk. s. 49. Setr hendekleri için bk. s. 11.

136 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 374.

137 **Sahra Tahkimatına Dair Tecârib-i Harbiye**, s. 2-3. Eserin Almancadan Türkçeye tercüme edilmesi, Alman istihkâm subaylarının eserin meydana getirilmesindeki etkisini göstermektedir. Subaylara dağıtımına ilişkin Enver Paşa'nın emri, kitabın girişinde 5 Eylül 1915 tarihli olarak yer almaktadır. Ancak Mustafa Kemal'in 22 Mayıs tarihli emrine bu eserin yansdığı dikkate alındığında, eserin mayıs ayının son günleri itibarıyla basılı halde mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

138 **Sahra Tahkimatına Dair Tecârib-i Harbiye**, s. 3-4.

139 "En esâslı bir sûrette ta'lime ihtiyâc gösteren husûs cenâhları müstenid bir kıt'anın muhârebesidir. Çünkü muhârebe ekseriyâ bu vaz'iyette vâki' olacağı gibi araziden en mâ-hirâne bir sûrette istifâde husûsunu istilzâm eden de yine bu tarz muhârebedir." **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 117, md. 251.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

öngörülmediği talimnamede, muharebeye başlanmadan önce cephenin hatasız bir şekilde belirlenmesinin önemine yer verilmiştir¹⁴⁰. Cephenin uzatılması ve derinliğine doğru tertibatın, muharebenin amacı, arazinin özellikleri ve kanatların dayalı olup olmamasına bağlı olarak değişebileceği ifade edilmiştir¹⁴¹. Müdafaa yöntemi ise tahkimatın bitişik bir hat halinde yapılmayıp gruplar halinde oluşturulması ve bu gruplar arasında kalan aralıkların ateş altında tutulması üzerine kuruludur¹⁴².

I. Dünya Savaşı'nda siper savaşlarının başlamasıyla birlikte hem Batı Cephesi'nde hem de Çanakkale Cephesi'nde, savaş öncesi anlayışın aksine bitişik siper hatları oluşturulmuş, kuvvetler cepheye tamamen yerleştirilmiş ve derinliğine doğru tertibat gerçekleştirilmiştir¹⁴³. 19 Mayıs taarruzunun başarısızlığından sonra Mustafa Kemal Bey tarafından yayımlanan tümen emri, derinliğine tertibat anlayışını yansıtan bir emir olmuştur. Bu emirde, siper hatlarının avcı, istinat ve ihtiyat mevzileri olarak oluşturulmasıyla alakalı hususa dikkat çekmiştir. Mustafa Kemal, avcı siperleri gerisinde, istinat birlikleri için sütresi olmayan bölüklerin; ihtiyat kuvvetleri için ise cephe gerisinde mahfuz mahalleri olmayan taburların olduğunu belirtmiş ve cephelere krokisini çizdiği haliyle şekil verilmesini emretmiştir. Ayrıca, istinat ve ihtiyat mevzilerinin ileri hatla olan mesafesinin araziye göre değişebileceğini belirtmiştir¹⁴⁴. Derinliğine tertibatın gerçekleştirildiği mevzide dikkate alınması gereken bir diğer husus, siper hatları arasındaki irtibatın sağlanmasıdır. Mustafa Kemal Bey, aynı tümen emrinde, istinat ve ihtiyat setr hendekleri ile râh-ı mesturların yan ateşe maruz kalan kısımlarında ara siperler inşa edilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Bey'in bu emirle irtibatı sağlayacak hendeklerde müdafaayı güçlendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Emrin devamında, bölük komutanlarından, birliğin avcı hattı gerisine muvasala hendeği ve istinat noktası oluşturmasını; tabur komutanlarından ise birliğin cephesi gerisinde ve ileri hattına yönelik olarak örtülü muvasala hendeği ile bağlantılı bir ihtiyat mahalli oluşturmasını istemiştir. Bölük ve tabur komutanlarının bu emri yerine getirmemeleri halinde, iktidarlarını kötüye kullanmış sayılacaklarını, "kendimiz için bir çukur; düşman için ise bir engel meydana getirmekle suçlanacaklarını"

140 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 127, md. 281.

141 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 127, md. 282.

142 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 166, md. 409.

143 İ. Hakkı, **Harb-i Umumiden Evvel, Harb-i Umumi Esnasında ve Hâl-i Hazırda Tahkimat Usulleri**, s. 5.

144 19 Mayıs 1915 tarihli tümen emri için bk. **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay**, s. 372.

belirterek sert bir şekilde uyarmıştır. Yine emrin devamında, arazinin uygun olduğu yerlerde istinat sütelerinin kademeli avcı siperleri haline dönüştürülmesi talimatını vermiştir¹⁴⁵. 29 Mayıs tarihli emrinde ise mevcut siperlerle birlikte istinat kuvvetlerine ait hendeklerin ve muvasala yollarının tamir edilip düzenlenmesini; bunların taarruzu kolaylaştıracak bir hale dönüştürülmesini emretmiştir¹⁴⁶.

Cephe organizasyonunda kuvvetlerin ihtiyat ve istinat birlikleri olarak kullanımı, Çanakkale Muharebelerinde dikkat çeken hususlardan birisi olmuştur. Bununla ilgili olarak *Piyade Talimnamesi*'nde (1912), bir komutanın muharebenin geneli üzerinde esaslı bir etki yaratmasının henüz sarf edilmemiş kuvvetlerle yani ihtiyat kuvvetlerinin yardımıyla olabileceği belirtilmiştir¹⁴⁷. Talimnamenin bir diğer maddesinde ise muharebeye dâhil edilecek kuvvetin miktarı konusunda ihtiyatlı olunması gerektiği vurgulanmakla birlikte, kuvvetlerin aşamalı olarak ve yetersiz sayıda takviye edilmesinin de hatalı bir yaklaşım olduğu ifade edilmiştir¹⁴⁸. Bununla birlikte 20. yüzyıl askerî düşüncesi 19. yüzyıla göre daha az katı kurallara dayanmaktadır¹⁴⁹. Nitekim talimnamenin bir başka maddesinde sevk ve idareye ilişkin olarak kesin ve geçerliliği genel kaidelerin belirlenemeyeceği ifade edilmiştir. Bu nedenle komutanın her hal ve durumda muharebenin en uygun olarak ne şekilde idare edilmesi gerektiğini düşüneceği ve bunu tartarak ona göre kararlar alacağı belirtilmiştir¹⁵⁰.

Çanakkale Muharebelerinin ilk günlerinde düşmanın cepheden sökülüp atılacağına dair inanç ile ihtiyat tedbirleri ihmal edilmiş; gerçekleştirilen taarruz hareketleri, tüm kuvvetlerin ileri hatta kullanılmasına ve yığılmasına yol açmıştır¹⁵¹. Mustafa

145 **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay**, s. 372.

146 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C IV, s. 49.

147 “*Muhârebenin merkez-i sikletini ârzû ettiği mahalle nakl etmek, münâsib mahallere imtîdâd edebilmek, meydân-ı muhârebenin bir tarafından düşmanın ele geçirdiği muvaffakiyeti istirdâd ile muhârebeyi tevâzün ettirmek, hâsılı netîce-i kat'îyeyi istihsâl etmek için ihtiyât kumandanının eli altında bir vâsıtaadır. İhtiyâtın kuvveti az olmamalı ve bunun tefrikinde cüz'i tamları parçalamaktan mümkün mertebe ictinâb etmelidir.*” **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 129, md. 290.

148 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 127, md. 280.

149 Mustafa Kemal Atatürk, *Zabit ile Kumandan ile Hasbiha'*de “inisiyatif” başlığı altında, talimnameler ve askerlik sanatının kanunları bir birlik tarafından eksiksiz şekilde bilinip uygulanmış olsa bile bunun askerî zaferi sağlamayı kesinleştirmeyeceğini ifade etmiş; böylece 20. Yüzyılın başındaki askerlik dünyasının karşı karşıya kaldığı duruma dikkat çekmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, a.g.m., s. 17-18.

150 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 122, md. 267.

151 Öz, a.g.m., s. 50-51.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

Kemal Bey'in 27 Nisan tarihinde istinat ve ihtiyat kuvvetlerinin tamamının ileri sürülmesi emri bununla ilgilidir¹⁵². Diğer komutanlar da benzer biçimde tüm kuvvetlerin ileri hatta kullanılmasına yönelik emirler yayımlamışlardır¹⁵³. *Piyade Talimnamesi*'nde (1912) siper savaşı hâkim savaş tarzı olarak öngörülmediğinden, istinat ve ihtiyat kuvvetlerinin nasıl kullanılacağına dair kısımlar yetersiz kalmıştır. Ancak Çanakkale Muharebelerinde savaşın mevzii bir karakter kazanmasıyla birlikte kuvvetlerin istinat ve ihtiyat kuvveti olarak kullanılmaları önemli bir hale gelmiştir. Bu gereklilik, siper savaşının devamlı ve uzun süreli bir çatışmaya yol açması nedeniyle birliklerin dönüşümlü olarak kullanılma zorunluluğu ile açıklanabilir. Mustafa Kemal Bey'in 19 Mayıs taarruzundan önce ihtiyat kuvveti oluşturmaya dikkat ettiği gözükmemektedir. 15 Mayıs tarihli tümen emrinde, "siperlerin gerisi yakınında kuvvetli istinat birliklerinin yerleşebilmesi için henüz sütre meydana getirmeyen bazı birliklerin her fırsattan faydalanarak bu eksikliği tamamlamasını"; böylece "yakında yapılacak taarruz ve hücumda avcı hatlarının geniş bir cephe ve yeterli kuvvet ile derhal takip ve takviye edilmesini", emretmiştir¹⁵⁴. 16 Mayıs tarihli emrinde de Mustafa Kemal Bey, ihtiyat kuvveti oluşturulmasını emretmiştir¹⁵⁵. İstinat ve ihtiyat kuvvetlerinin kullanımıyla ilgili benzer birçok emrine ve raporuna rastlanmaktadır. 14 Temmuz tarihli raporunda, 57. Alay'ın elinde tuttuğu cephenin düşmanın devamlı olarak bomba atışları ve lağım faaliyetlerine maruz kaldığını belirtmiştir. Kırk günden beri bu cepheyi idare etmekte olan 57. Alay'ın, bu yoğun savaş ortamı nedeniyle oldukça ciddi biçimde yıprandığını ve askerlerin moralinin olumsuz etkilendiğini ifade etmiştir. Özellikle Merkeztepe cephesinde bulunan taburun kırk gün boyunca sürekli tetikte kaldığını Kuzey Grubu Komutanlığı'na bildirmiştir¹⁵⁶. 24 Temmuz tarihinde Kuzey Grubu Komutanlığı'na sunduğu bir başka raporunda da Mustafa Kemal Bey, yine cephede yorulan birliklerin değiştirilmesi

152 **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay**, C I, yay. haz. Murat Karataş, Barış Borlat, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 311.

153 Öz, a.g.m., s. 50.

154 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 108.

155 Sağ Kanat Mıntıkası Komutanı 125. Alay'ın 3. Taburunu, 57. Alay'ın bir taburuyla değiştireceğini ve 125. Alay'ın 3. Taburu teslim edeceği cephenin gerisinde ihtiyat kuvveti olarak kalacağını belirtmiştir. Emrin devamında da Kemalyeri güney doğusunda bulunan 13. Alay'ın genel ihtiyat kuvveti olarak Çataldere'ye nakledileceğini ifade etmiştir. **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 120.

156 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C V, s. 205.

gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁷ Bazı siper hatlarının ihtiyat mevzii olarak elde tutulmasıyla ilgili 29 Temmuz tarihli tümen emri de bir başka örnek olarak verilebilir.¹⁵⁸

İhtiyat kuvvetlerinin kullanımıyla ilgili olarak Mustafa Kemal Bey'in Esat Paşa ile yaşadığı anlaşmazlık dikkatleri çeken bir husustur. Fahri Belen, bununla ilgili olarak Çanakkale Muharebelerinin ilk günlerinde yüksek kayıplar verildiğini ve bunun arazi kaybetmemek düşüncesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Bir alay komutanının mevzide bir ve ihtiyatta iki tabur bulundurmasının, ordu komutanlarının derhal müdahale ve eleştirilerine sebep olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁹ Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa'nın 12 Mayıs 1915'te 19. Tümen Komutanlığı'na verdiği bir emir Fahri Belen'in bu konudaki değerlendirmesini doğrular niteliktedir. Esat Paşa, söz konusu emrinde, "kolordunun bulunan hattın geri çekilme fikrini hiçbir zaman aklına getirmediyi ve getiremez olduğunu; öteden beri kararlılıkla ve metanetle düşmanı kovmayı emrettiğini" belirtmiştir. Emrin devamında ise şu ifadeler yer almaktadır: "Kanat gerilerinde yapılacak istinat noktalarından maksadın ilerideki hattın geri alınması değildir; bundan dolayı beyan ettiğiniz 'kuvvetlerimizi biraz geri almak prensibi' kesinlikle söz konusu değildir; kolordu sizden mütalaanız gibi düşmanı Arıburnu'ndan atmayı talep eder."¹⁶⁰ Esat Paşa'nın bu emri, Mustafa Kemal Bey'in Kuzey Grubu Komutanlığı'na sunduğu bir raporla ilgilidir. Mustafa Kemal Bey bu raporda özetle, 26/27 Nisan gecesi sağ kanattan 72. Alay 3. Taburu çekmeye teşebbüs ettiği anda düşmanın cepheye beş defa hücumunun gerçekleştiğini belirtmiştir. Herhangi bir cephede benzer hücumların gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir. Bu nedenle, birliklerin alıştıkları mevzilerden değiştirilmeksizin yerlerinde tutulması,

157 Rapora göre, İtilaf kuvvetlerinin Cesaret Tepe'den sonra kuzeye doğru ilerlemesi ve daha fazla kuvvet kullanması zor olduğu gibi, 19. Tümen'in son kanadı karşısında bulunan Merkeztepe ve Boyun noktasındaki arazinin durumu da düşmanın ciddi bir taarruz için yeterli kuvvet toplamasına elverişli değildir. Bu durumda, Mustafa Kemal Bey, 16 numaralı siper ve tümen cephesi merkez kısmının kuvvetli olmasını uygun görmüş; İtilaf kuvvetlerine yakınlığı nedeniyle bu bölgenin yoğun kuvvetlerle tutulmasını mecburi görmüştür. Çünkü tümen alayları, muharebenin başlangıcından itibaren durmaksızın düşman karşısında bulunduklarından yorgun düşmüş ve bu birliklerin tümen komutanlığı tarafından değiştirilmesi mümkün olmamıştır. Bu nedenle, kendi tabur ve alay ihtiyatlarıyla birinci hatların sıkça değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiş ve ayrıca alay cephelerinin genişletilmemesi gerektiği yönündeki kanaatini de raporunda dile getirmiştir. **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C VI, (22.07.1915-08.08.1915), Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2017, s. 42.

158 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C VI, s. 114.

159 Belen, a.g.e., 1935, s. 91-92.

160 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 75.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

kuvvetlerin tamamlanması, her mıntıkada cüz'i tam¹⁶¹ halinde kuvvetli mıntika ihtiyatları oluşturulması; ardından bu mıntika ihtiyatlarından uygun birliklerin yeni teşebbüsler için genel ihtiyat kuvveti olarak geriye alınmasının uygun olacağını ifade etmiştir.¹⁶² Görüldüğü üzere Esat Paşa bu öneriyi, “kuvvetlerimizi biraz geri almak prensibi kesinlikle söz konusu değildir” diyerek reddetmiştir. Her ne kadar Mustafa Kemal Bey, zaman zaman tüm kuvvetlerini düşmanı Gelibolu'dan söküp atmak için kullanmaktan geri kalmasa da Esat Paşa'ya kıyasla bu noktada daha ihtiyatlı bir yaklaşım sergilediği söylenebilir.

Askerlik mesleğinin en kritik unsurlarından biri, emir-komutanın sağlanmasıdır. *Piyade Talimnamesi*'nde (1912) de savaşın sıkı bir disiplini gerektirdiği yazılıdır¹⁶³. Yukarıda belirtildiği üzere Çanakkale Muharebelerinde özellikle ileri hatta yığılma, emir-komutayı sarsan bir unsur olmuştur. Mustafa Kemal Bey, 3 Mayıs'ta 57. Alay'a gönderdiği tümen emrinde, sert bir uyarıyla birlikteki disiplinsizliğin önüne geçmeye çalışmıştı. Bir birliğin tamamen komutanının idaresi altında bulunmamasının hem savaşın genel gidişatı için hem de taktik açıdan son derece zararlı olduğunu, her birlik komutanının bu durumu takdir etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Düşmanın mağlup edilmesinin, ancak tüm kuvvetlerin kullanılmasıyla mümkün olacağını belirtmiş; her tabur ve alay komutanının kendi birliğini bir düzen altına almasını emretmiştir. Ayrıca, yapacağı teftiş sonucunda bu düzeni sağlayamayan tabur ve alay komutanlarıyla karşılaşılması halinde, akıbetlerini kendilerinin tahmin edebileceklerini belirterek, cezai bir sonucun mümkün olduğu hususunda uarmıştır¹⁶⁴. 19 Mayıs'taki taarruzun sonuçsuz kalmasından sonra yine birlikler birbirine karışmış, idare ve komutada ciddi bir zafiyet meydana gelmiştir. Bu durumun giderilmesi amacıyla Mustafa Kemal Bey bir emir yayımlamıştır¹⁶⁵. Söz konusu emrinde, tabur komutanlarının birliklerini idare edebilecekleri uygun mevkilerde bulunmaları ve bölük komutanlarının takım komutanlarıyla irtibatta kalmaları konusunda uyarıda bulunmuştur. Yine yapacağı teftişte mevkiinden gereksiz yere uzaklaşmış olan subaylar hakkında muamelesinin

161 Bir subayın komutasında manevra yapabilen bir miktar askere cüz'i tam denilmektedir. Bernard Pierre Magnan, **Fenn-i Harb**, çev. Ovanes-Hüseyin Avni Paşa, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1267 (1850-51), s. 20. 1912'de yayımlanan piyade talimnamesine göre dağılık nizamda komuta ve ateş idaresinin cüz'i tamı takım birimidir. **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 81, md. 160.

162 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 62.

163 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 3, md. 2.

164 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C II, s. 195.

165 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 337.

şiddetli olacağını belirtmiştir¹⁶⁶. 30 Haziran tarihli emrinde ise 18. Alay'ın gerçekleştirmiş olduğu taarruz ve hücumdan dolayı meydana gelmesi doğal olan her türlü dağınıklığın giderilmesi için birliklerin bir an önce toparlanmasını; ayrıca meydana gelen eksikliğin bölük, takım ve manga komutanlarınca tabur içinden tamamlanmasını emretmiştir¹⁶⁷. Mustafa Kemal Bey, Conkbayırı Muharebelerinin 8 Ağustos günü için emir-komutanın iyi olmadığını, 9. Tümen'in emrindeki bazı birlik komutanlarının raporları kendisine göndermeleriyle anladığını ifade etmiştir. Raporların birinde yer alan aşağıdaki cümleleri aktarmıştır:

“Conkbayırı’na taarruz emredilmiş, bu emri kime vereyim? Tabur komutanlarını arıyorum bulamıyorum, iş karışık, durum kötüdür, herhâlde araziye vâkıf bir kişinin tayini gereklidir. Rapor yok, haber yok. Ben de ne yapacağımı şaşırdım. Bu konuda en kıdemli 64. Alay Komutanına da emir verilebilir, Olursa iş birliği yapalım.”

Mustafa Kemal Bey, bununla ilgili olarak Conkbayırı’na gereğinden fazla kuvvet yığıldığını, fakat toplanan kuvvetlerin bir düzen içerisinde sevk ve idare edilememeleri nedeniyle tamamının mağlup ve perişan olduğunu ifade etmiştir. “Muharebede kuvvetten çok, kuvveti amaca uygun sevk ve idare etmenin önemli olduğu düşünülmüyordu” diyerek meselenin özüne dikkat çekmiştir¹⁶⁸. Mustafa Kemal Bey’in emir-komuta düzeninin sağlanmasına yönelik vurguladığı hususlar dönemin piyade talimnamesinde de yer almaktadır. İlgili maddede, tüm komutanların dikkatlerini disiplinin sağlanmasına, birlikte uygulanmasına ve ortak hareket etme hususunun korunmasına yönelmeleri gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca üst rütbeli komutanların birliklerinin elden çıkmamasına gayret göstermeleri; alt rütbeli komutanların da görevlerini yerine getirdikten sonra birliklerinin başında bulunmaları gerektiği belirtilmiştir¹⁶⁹. Bununla birlikte muharebenin sabit bir cephe haline dönüştüğü Eylül ayından itibaren askerler arasında yorgunluğa ve gevşemeye yol açması tehdidi ortaya çıkmıştı. Bundan kaynaklanabilecek tehditlerin önüne geçebilmek emir-komutanın kurulmasına yönelik emirler vermiştir. Komutanların cephede görünür olması, cepheyi yakından denetlemeleri, birlik komutanlarının emri altındaki daha düşük rütbeli

166 **Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 392.

167 **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları’nda 27. Alay**, C II, s. 317-318.

168 Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeleri’ne Ait Tarihçe**, s. 16-17.

169 **Piyade Ta’limnamesi**, 1912, s. 126, md. 278.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

komutanların tedbir almalarından emin olmaları, askerlerin komutanlarını tanıması ve telefon ile haberleşmenin aksamaması gibi emirler buna örnek olarak verilebilir¹⁷⁰.

Çanakkale Muharebelerinde atış idaresi (endaht), Mustafa Kemal Bey'in emirlerine yansıyan en önde gelen meselelerden birisi olmuştur. Mustafa Kemal Bey'in atış yönteminde ele aldığı en temel unsur, boş yere cephane harcanmaması ve görünmeyen düşmana karşı ateş açılmaması üzerinedir. 13 Mayıs tarihli raporunda Mustafa Kemal Bey, "siperlerinden düşmanı avlayan askerlerin soğukkanlılıklarını koruyarak her mermi ile en azından bir düşman askerini ortadan kaldırmak suretiyle ateş açtıklarını anlıyorum ve memnun oluyorum", ifadesiyle bu anlayışını açıkça ortaya koymuştur. Aynı raporunda, "bazen düşmanın geceleri korku ve telaştan dolayı sürekli ateş açmalarına karşılık verilmesinin gerekli olmadığını, başarının bu gibi zamanlarda düşmanı dikkatli gözetleyerek ancak siperinden kımıldadığı zaman üzerine yoğun ve etkili ateşlerin yönlendirilmesiyle elde edilebileceğini" ifade etmiştir¹⁷¹. Bununla ilgili olarak 21 Mayıs tarihli tümen emri çarpıcı bir örnektir. Bu emrinde, "geceleri düşmanın ilerlememesine rağmen çoğu cephede tüfek ve mitralyöz ateşlerinin devam ettiğini, bu şekilde amaçsız yere oldukça kıymetli olan cephanenin harcandığını" belirtmiştir. Devamında ise "tetikte olmak demek gelişigüzel ateş etmek demek değildir", diyerek şu açıklamayı yapmıştır:

"Takım zabıtları ve bölük komutanlarının atış idaresi konusunda askerlere sözü geçmelidir. Siperde ve askerleri yanında bulunan manga ve takım komutanları, cephesi ilerisinde düşmanın ihmali ve hareketini tespit edip bir hareket görünce ateş açmalı ve düşman taarruz ve hücumuna dikkat etmelidir, tetikte olmak bu demektir."¹⁷²

Mustafa Kemal Bey, 28 Mayıs tarihli emrinde, cephanenin gereksiz yere israf edilmemesinin sadece tüfekler için değil; aynı zamanda topçu ve mitralyözlerin ateşi için de geçerli olduğunu belirtmiştir¹⁷³. 7 Haziran tarihli emrinde de atış yöntemlerine ilişkin önemli uyarılarda bulunmuştur. Her an, zaman ve durumda seri bir dolduruş, iyi nişan alıp ateş etmek, attığını vurabilmek ve bu sayede tüfeğine,

170 1 Eylül tarihli emir için bk. **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 654. 4 Eylül tarihli emir için bk. **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 665. 13 Eylül tarihli emir için bk. **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 679. 14 Eylül tarihli emir için bk. **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 680.

171 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 84-85.

172 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C III, s. 364.

173 **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 305.

silahına güven duymadan ateş açmanın faydasızlığını bilerek boş yere cephaneyi israf etmemek, üzerinde durduğu temel hususlar olmuştur. İkinci olarak, siperlerde ve yakın mesafelerde, düşmanın şiddetli ateşi altında nişan almadan ateş edilmesinin ciddi sakıncalar doğurduğunu vurgulamış; bunun şiddetle yasaklanmasını emretmiştir. Bu gibi durumlarda, daima namlunun yukarıya kalkık şekilde ateş edildiğinden dolayı, askerlere dipçiği yukarıda, namlu kısmı ise aşağıda bulunacak şekilde siper gerisinde nişan alma usulünün iyice talim ettirilmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁷⁴. 18 Haziran tarihli bir diğer emrinde, Çataltepe'ye yapılacak baskında, düşmanın genel bir hareketten şüphelenerek diğer cephelere karşı telaşla ateş açabileceğini belirtmiş; bu nedenle alay komutanlarının bu durumu dikkate alarak gereksiz cephaneye harcamalarına kesinlikle meydan vermemeleri gerektiğini emretmiştir¹⁷⁵. Benzer şekilde 26 Haziran tarihli emrinde, düşmanın çoğunlukla ve özellikle geceleri ansızın şiddetli ateş açtığını belirtmiştir. Bu tür etkisiz ateşlerin soğukkanlılıkla karşılanması, düşmanın dikkatle gözetlenmesi ve ancak hücumla kalkışması halinde şiddetle karşılık verilmesi gerektiğini vurgulamıştır¹⁷⁶. 31 Temmuz tarihli tümen emrinde Mustafa Kemal Bey, düşmanın ansızın açtığı ateş üzerine askerlerin siperlere toplanmasının yanlış olduğunu ifade etmiştir. Düşmanın bu amaçla ateş açtığını ve bunun birliklerce anlaşılmış olması gerektiğini belirtmiştir. Böyle bir durumda hemen aynalarla cephe ve düşman siperlerinin gözetlenmesinin; mazgalların arkasına yanaşarak ateş açan düşmana, en yakın siperlerden bomba ile karşılık verilmesinin daha etkili sonuçlar doğuracağını vurgulamıştır¹⁷⁷. Mustafa Kemal Bey, ateş gücünün yoğun bir şekilde düşmana yöneltilmesine de emirlerinde dikkat çekmiştir. 28 Mayıs tarihli emrinde bunu talep etmiştir¹⁷⁸. Benzer şekilde, 57. Alay Komutanlığı'na verdiği 5 Temmuz tarihli cevapta, esas olanın, siperlerde iyi bir ateşin gerçekleşmesi için buna uygun ateş hatlarının sağlanması olduğunu belirtmiştir. Ateş hatlarında meydana gelen tahribatların derhal düzeltilmesi gerektiğini ifade eden Mustafa Kemal Bey, emrinin devamında tüm cephede ikinci bir ateş hattının kesinlikle meydana getirilmesini emretmiştir¹⁷⁹.

174 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C IV, s. 153-154.

175 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C IV, s. 270.

176 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C IV, s. 332.

177 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C VI, s. 139-140.

178 **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 305.

179 **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C V, s. 61-62.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

Mustafa Kemal Bey, muharebelerin statik hale geldiği dönemde, 16 Ekim tarihli emrinde piyade birliklerinin gece karanlığında çok fazla ateş açtıklarını; bu ateşlerin hiçbir fayda sağlamadığını ve büyük miktarda cephanenin israfına yol açtığını belirtmiştir. Aynı emirde, yalnızca gizli ve korunaklı bir şekilde bekleyen düşmanın ilerlemesi ve yakın mesafeye gelmesi durumunda ateş açılması; hemen ardından süngü hücumu yapılması gerektiğini emretmiştir¹⁸⁰.

Mustafa Kemal Bey, ateş açmaya yönelik bu uyarılarıyla, talimnamelerde yer alan temel kaidelerin sahada doğru biçimde uygulanması için çabalamıştır. I. Dünya Savaşı'ndan önce yayımlanmış olan *Piyade Endaht Talimnamesi*'nde, hedefi görerek ateş açmak temel bir kaide olarak yer almıştır¹⁸¹. Yine nişanın nasıl alınmasıyla ilgili kaidelere aynı talimnamede ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir¹⁸². Atış idaresinin nasıl olacağı üzerine olan kaideleri de yayımlanan son piyade talimnamesinde görmek mümkündür. Talimnamede, dağınık nizamda komuta ve atış idaresinin en küçük birimi olarak takım kabul edilmiştir. Takım komutanının ateşe başlamak için gerekli hazırlığı yapacağı ifade edilmiştir¹⁸³. Bununla birlikte talimnameye göre eğer bölük komutanı avcı hattında bulunursa hedef tespitinde bulunacak ve ateş açma emrini verecektir. Ayrıca mesafe altındaki ateşlerin neticelerini belirteceği ve tesirini gözetleyeceği de talimnamede belirtilmiştir¹⁸⁴.

Uzun süreli ve sabit bir mevzi üzerinde devam eden siper savaşında orduların baskın taarruzları ile çıkmazı aşmaya çalışmaları, gözetlemeyi (tarassut) harekât harbine göre daha önemli bir hale getirdiği ifade edilebilir. 1910'da yayımlanan *Sahra İstihkâmatı Talimnamesi*'nde gözetlemenin siper savaşındaki önemine dikkat çekilmişti. Gözetlemenin gerek mevziinin işgalinden önce ve gerek muharebe esnasında hiçbir şekilde kesilmemesi gerektiği kaidesi yer almaktadır.

180 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 753.

181 “Her nev’ nişan vaz’iyyetlerinde her merminin kemâl-i dikkat ve i’tinâ’ ile atılması ve bir hedef ya’ni urmak için azm u ısrârın göşedilmemesi husâsâtı muhârebe muvaffakiyetinin şerâit-i esâsiyyesini teşkil eder.” kaidesi yer almaktadır. **Piyade Endaht Ta’limnamesi**, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1327 (1911), s. 59, md. 120. “Her mermiyi isâbet ettirmek niyetiyle ve i’tinâ’ ile ateş icrâ’sı her avcıdan matlûb bir vazîfe-i mühimme olup avcıların vazîfe-i mezkûreye riâyetleriyle sür’at-i ateş kendiliğinden taayyün eder.” **Piyade Ta’limnamesi**, 1912, s. 94, md. 190.

182 **Piyade Endaht Ta’limnamesi**, s. 33-36, md. 52-56.

183 **Piyade Ta’limnamesi**, 1912, s. 81, md. 160, 162.

184 **Piyade Ta’limnamesi**, 1912, s. 102, md. 210.

Her birliğin ileri arazi ve ateşin tesirini tespit etmek için iyi bir gözetlemenin gerçekleştirilmesinden sorumlu olduğuna talimnamede yer verilmiştir¹⁸⁵.

Mustafa Kemal Bey tümen raporlarında gözetleme hususuna birçok kez dikkat çekmiştir. Mesela 24 Mayıs tarihli emrinde, 57. Alay ve 64. Alay komutanlarına yönelik olarak alaylarının mümkün olduğu kadar büyük kısımlarını ve bunların karşısındaki düşmanı görebilecek noktada, her gece belli sabit gözetleme yerlerinin bulunmasını emretmiştir. Karargâhlarının da bu gözetleme yerlerine yakın bulunmaları gerektiğini belirtmiştir¹⁸⁶. Yine bir başka dikkat çekici emrinde ağustos ayı başlarında İtilaf kuvvetlerinin genel bir taarruz yapacağını tahmin eden Mustafa Kemal Bey, bu taarruzun muhtemelen Saros Körfezi veya Asya tarafından olacağını düşünmüş ve bundan dolayı keşif ve gözetlemeye önem verilmesini emretmiştir. Bunun için her alayın cephe ilerisine geceleri mutlaka zeki ve yetenekli keşif kolları çıkarmaları gerektiğini, belirtmiştir¹⁸⁷. Yukarıda ele alındığı üzere, muharebelerin statik mevzi savaşına dönüştüğü dönemde, Mustafa Kemal'in aktif müdafaa anlayışı çerçevesinde keşif taarruzlarıyla birlikte gözetleme faaliyetleri önemli bir yer tutmuştur.

Siper savaşının en önde gelen unsurlarından birisi topçu faaliyetleridir. *Sahra İstihkâmatı Talimnamesi*'nde (1910) bir mevziinin işgalinde temel rolün topçuya ait olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bununla birlikte dönemin topçuluk anlayışı, topçu ve piyade arasındaki iş birliğini esas alan bir yaklaşıma dayanmaktadır. Kesin sonuca ulaşılan kadar topçu ve piyadenin birlikte ateş etmesi, ayrıca düşmanın taarruz etmesi kuvvetli ihtimal dâhilinde olan istikametlerde de birlikte ateş edilmesine gayret edilmesi gerektiği bu talimnamede yer almıştır¹⁸⁸. *Piyade Talimnamesi*'nde (1912) de *Sahra İstihkâmatı Talimnamesi*'nde (1910) de olduğu gibi, topçu ve piyadenin iş birliğine ve uyum içinde hareket etmesine yer verilmiştir. Talimnamede, piyadenin yalnız başına muharebe etmesinin nadir olduğu ve çoğunlukla diğer sınıflarla birlikte muharebe ettiği belirtilmiştir¹⁸⁹. Bununla birlikte piyade ve topçunun aynı zaman ve mekânda birlikte hareket etmesi de talimnamede temel bir öğreti olarak

185 *Sahra İstihkâmatı Ta'limnamesi*, s. 14, md. 31.

186 *Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri*, C III, s. 392.

187 *Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri*, C VI, s. 56.

188 *Sahra İstihkâmatı Ta'limnamesi*, s. 7, md. 11.

189 *Piyade Ta'limnamesi*, 1912, s. 177, md. 445.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

bulundurulmuştur¹⁹⁰. Topçu ateşinin piyadenin ilerlemesini kolaylaştırdığı¹⁹¹, düşman mevziinin tahribini sağladığı¹⁹² ve özellikle tahkim edilmiş istinat noktalarına karşı ağır topçunun oldukça önemli olduğu belirtilmiştir¹⁹³. Piyadenin topçu ile uyumlu zamanlamayla hareket etmesi en önemli hususlardan birisi olarak değerlendirilmiştir. Piyadenin üzerinden geçecek topçu ateşine alışması, piyade hedefe yaklaşıp kadar topçunun ateşe devam etmesi¹⁹⁴ ve piyadenin topçu ateşini engellememesi gerektiği üzerine olan kaide bunu göstermektedir¹⁹⁵.

Mustafa Kemal Bey, Kuzey Grubu Komutanlığı'na 11 Mayıs 1915 tarihli raporunda, mevcut topçu gücünün taarruzları desteklemekte yetersiz kaldığını belirtmiştir. Bu emrinde, düşman siperlerinin güçlü şekilde tahkim edilmiş olması nedeniyle yeterince tahrip edilemediğini, dolayısıyla siper gerisinde gizlenmiş bulunan düşman piyadesi ve mitralyözlerinin de etkisiz hâle getirilemediğini ifade etmiştir. Bu imkândan yoksun olduğu sürece, böyle bir mevziye karşı kesin bir taarruz gerçekleştirilemeyeceğini vurgulayarak, muharebelerde topçu desteğinin hayati önemine dikkat çekmiştir¹⁹⁶.

Mustafa Kemal Bey topçulukla ilgili ayrıntılı bir emrini 24 Haziran'da yayımlamıştır. Yapılacak taarruzun öncesinde, arazinin doğal durumu, düşmanın tahkimatı ve kuvvetli bir şekilde elde tutulması gereğince güçlü olan mukavemetin imha edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İlk olarak topçunun kullanılmasının piyadenin taarruz ve hücumuna hazırlık olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca kendi gözetiminde çeşitli topların ateş tesirini anlamak için atış yaptırmış ve bundan elde ettiği neticeyi aktarmıştır. İkinci olarak topçu ve piyade arasındaki koordinasyona dikkat çekmiştir. Topçuların ateşiyle piyadenin taarruzu arasında zaman aralığı bırakılması halinde, düşmana uğradığı tahribata karşı tedbir alabileceği zaman ve fırsat verilmiş olacağından topçu ateşi başarılı olur olmaz piyadenin derhal taarruz ve hücum kalkmasını, emretmiştir. Bununla birlikte topçu ateşinin gündüz saatlerinde en etkili

190 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 177, md. 446.

191 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 152, md. 367.

192 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 158, md. 384.

193 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 178, md. 447.

194 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 178-179, md. 448.

195 **Piyade Ta'limnamesi**, 1912, s. 178, md. 447.

196 **Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları**, s. 238.

olabileceğinden piyadenin de gündüz veya gurubu takiben taarruza ve hücumla kalkması gerektiğini ifade etmiştir¹⁹⁷.

Mustafa Kemal Bey, 26 Temmuz tarihli tümen emri de yine topçu ve piyade arasındaki koordinasyonu üzerinedir. Emrinde, düşman topçusu ateşe başladığında -özellikle de ihtiyat kuvvetlerinin bulunduğu mevzileri şiddetli ateş altına aldığında- bataryaların düşman topçusunu susturmasını ve ateşlerini üzerlerine çekmeleri gerektiğini emretmiştir. Kısmen de düşman piyade mevzilerini döveceklerini belirtmiştir. Düşmanın taarruzu başlaması halinde ise topçunun en büyük şiddetini piyade mevzilerine karşı göstermesini ve görülecek hedeflerin seri bir şekilde imha edilmesini emretmiştir¹⁹⁸.

Siper savaşının statik hale geldiği Eylül ayından itibaren cephede karşılıklı topçu ateşleri yoğun bir şekilde başlamış ve topçu kuvvetinin önemi daha da hissedilmiştir. Mustafa Kemal Bey, 2 Eylül tarihi emrinde, topçu birliklerin atış idaresi ve topların nasıl kullanılacağı hususunu ele almıştır. İlk olarak topçu-piyade iş birliği anlayışı içinde topçunun asıl gayesini piyadeye zarar veren hedefleri ateş altına alması olarak açıklamıştır. Komutanların emirleri altındaki bataryaların hangisinin düşman piyadesine ve hangisinin düşman topçusunu hedef alacaklarını belirlemelerini istemiştir. “Ani zuhur edecek hedeflere” karşı önceden hazırlıklı olunmasını talep ederek ateş desteğinin önceden planlanmasını amaçlamıştır. Kalibresi yüksek topların kullanılarak yoğun ateş gücü kullanılmasını hedeflemiştir. Kolordular arasında ateş koordinasyonu, ateş hedeflerini ve gözlem bölgelerini gösteren krokiğin hazırlanması, topçu birlikleri arasında destek sağlanması, gece endahat hazırlığı, cephane tasarrufu ve etkin ateş emrinde yer verdiği diğer hususlar olmuştur¹⁹⁹.

Mustafa Kemal Bey’in 4 Eylül tarihli emri topçu atış idaresi üzerine olmuştur. Emirde ilk olarak, topçu ateşlerinin düştüğü noktaların dağınık olduğunu, beklenen etkinin sağlanabilmesi için uygun isabet noktalarının elde edilmesiyle mümkün olduğu belirtmiştir. Emrin ikinci maddesinde, uçaklara karşı yapılan topçu atışlarından belirli koşullarda sonuç alınabildiği ve etkisiz atışların kendi birliklerimizi yaralama riski taşıdığını belirtmiştir. Son olarak ise ağır topçunun birkaç mermiyle düşman

197 Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri, C IV, s. 311-313.

198 Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları’nda 57. Alay, s. 662-663.

199 Mustafa Kemal Atatürk’ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 656-657.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

siperlerinde etkili olamayacağını, ancak küçük bir siper bölümünün ele geçirilmesi isteniyorsa yoğun bir ateşle mümkün olacağını ifade etmiştir²⁰⁰.

Siper savaşının statik hale geldiği vakitlerde, topçunun ordu organizasyonu ve emir-komuta yapısında çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Mustafa Kemal Bey, 2 Eylül tarihli emrinde, 10,5'lik, 8,8'lik ve 12'lik ağır bataryalar dışındaki tüm ağır bataryaların bulundukları kolorduların emrinde olması gerektiğini belirtmiştir. Bu üç kalibredeki bataryaların ateşi için gerekli talimatı Grup Topçu Komutanının vereceğini ifade etmiştir. Eğer kolordular kendi emrindeki ağır bataryaların mevzilerini değiştirmek isterse, bunun için üst makamdan izin alması gerektiğini vurgulamıştır²⁰¹. 19 Eylül tarihli emrinde, esas ait oldukları tümenlerden ayrılmış olan bataryaları grup dâhilindeki tümenlere tekrar dâhil etmek ve topçu birliklerini mümkün olduğu kadar birleştirmek amacıyla değişiklik yapılacağını bildirmiş ve bununla ilgili yapılması gerekenleri açıklamıştır²⁰². 27 Eylül tarihli emrinde ise 6-7 Eylül tarihlerinde alınan karar doğrultusunda topçu birliklerinde değişiklik yapılacağını belirtmiştir²⁰³. Son olarak 15 Ekim tarihli emrinde 2 Eylül tarihinde alınan kararın aksine, kolordulara çeşitli zamanlarda tahsis edilmiş olan ağır topçu bataryalarının, bağlı oldukları harp düzenine göre alay ve tabur seviyesinde tam birlikler hâlinde yeniden yapılandırıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Bey, bu emrinde, komuta kademeleri arasındaki ilişkiler açık biçimde tanımlamış ve hem grup içi uyum hem de ordu seviyesinde koordinasyonun sağlanmasını istemiştir²⁰⁴.

Mustafa Kemal'in topçulukla ilgili verdiği emirlerde, dönemin topçu öğretileriyle uyumlu olarak öncelikle topçu-piyade iş birliğini esas aldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, topçu ateşinin zamanlaması, yoğunluğu, hedef seçimi ve cephanesinin tasarrufuna önem veren bir yaklaşım benimsemiştir.

Yukarıda ele aldığımız üzere Mustafa Kemal Bey'in belirli bir taktik anlayışı yansıtan emirlerinin yanı sıra harp emir ve raporlarının önemli bir kısmı da doğal olarak savaşta anlık gelişen olaylara karşı alınması gereken önlemler veya yapılması

200 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 659-660.

201 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 657.

202 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 690.

203 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 710.

204 Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları, s. 749-750.

gerekenler ile ilgilidir²⁰⁵. Harp ceridelerinde Mustafa Kemal Bey'in bu gibi savaş idaresiyle ilgili birçok emrine rastlamak mümkündür.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı öncesindeki savaş öğretileri, harekât harbi ve bu bağlamda taarruz savaşının müdafaa savaşına olan üstünlüğü üzerine kuruluydu. Ancak savaşın başlamasıyla birlikte cepheleer sabitlenmiş ve çatışmalar siper savaşına dönüşmüştür. Siper savaşlarının I. Dünya Savaşı'nın Batı Cephesi'nde ve çalışmada ele aldığımız Çanakkale Cephesi'nde hâkim savaş tarzı olması, askerî liderleri geleneksel savaş öğretilerini yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır.

Bu çalışmada Çanakkale Muharebelerinin önde gelen komutanı Mustafa Kemal'in (Atatürk) siper savaşına karşı nasıl bir taktik yaklaşım benimsediği ele alındı. Askerî anlayışını inisiyatif üstünlük ilkesi üzerine kuran Mustafa Kemal'in Çanakkale muharebelerindeki temel taktik anlayışının karşı taarruz esasına dayandığı ortaya konmuştur. Gelibolu bölgesinin bir yarımada olması nedeniyle mevzi derinliğinin sınırlı oluşu, bölgeye hâkim tepeliklerin elde tutulma zorunluluğu ve İtilaf kuvvetlerinin donanma ateşi desteği, birinci siper hattının asıl muharebe hattı olmasına neden olmuştur. Bu duruma eşlik eden bir diğer önemli unsur ise, karşılıklı siper hatlarının birbirine oldukça yakın olmasıdır. Tüm bu etkenler cephede karşı taarruz anlayışının güçlü bir şekilde uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Mustafa Kemal Bey, cephenin bu yapısal özelliklerini muharebelerin en başından itibaren dikkate almıştır. Siper içinde savaşmanın, asker üzerinde yenilgiye yol açabilecek bir ruh haline neden olmaması için birçok kez uyarılarda bulunmuştur. Nitekim 19 Mayıs taarruzu gibi başarısız bir taarruz girişiminin ardından, 29 Mayıs'taki ayrıntılı emrinde, taarruz ruhunu

205 Örneğin ileri hatlarda mahfuz bir şekilde düşman ateşinden korunabildiği ancak geri hattaki ihtiyat askerlerinin düşman topçu ateşinden dolayı zayıat verdikleri ve bunun engellenmesi ile ilgili emir bu şekildedir. **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay**, s. 514. 12 Mayıs tarihinde hiçbir cephe önünde düşmanın tel örgüsü yapılmasına asla izin verilmemesini emretmiştir. **Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay**, s. 304. 5 Temmuz tarihli bir başka emrinde, düşmanın lağım kazmasına karşılık zeminin dinlenmesiyle ilgili ifade ettikleri; yine aynı emirde toprak çalışmalarının sadece istihkâm sınıfından veya amele taburlarından beklenmemesi gerektiği de bu şekilde sayılabilir. **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C V, s. 63. 30 Mayıs tarihli emrinde, hücumun üstün bir kuvvetle gerçekleşmesi için ihtiyat ve istinat kuvvetlerinin hücumdan önce ileri hattı sessiz bir şekilde takviye etmeleri ve hücumu birlikte ve ateşsiz gerçekleştirmeleri, emrini vermiştir. **Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri**, C IV, s. 70.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

canlı tutmaya yönelik ifadeleri ve karşı taarruz üzerine düzenlemeler yapılmasını emretmesi bu yaklaşımın bir yansımasıdır. Mustafa Kemal'in karşı taarruz anlayışına yönelik güçlü eğilimini, yalnızca Gelibolu Yarımadası'nın cephe özellikleriyle açıklamak yetersiz kalır. Onun askerî düşüncesinde, inisiyatif üstünlüğe ve taarruz ruhuna verdiği önem açık bir şekilde görülmektedir. Muharebelerin başında, İtilaf kuvvetlerini durdurmak ve cepheden söküp atmak amacıyla yoğun bir şekilde taarruz emirleri vermesi, özellikle de 25 Nisan 1915'te üstlendiği sorumluluk onun taarruz ruhuna ve inisiyatif üstünlüğe verdiği değerle ilgilidir. Nitekim bu yaklaşımı, çalışmada ele aldığımız üzere, I. Dünya Savaşı'ndan önce kaleme almış olduğu *Zabit ve Kumandan İle Hasbihal* adlı eserinde inisiyatif üzerine ortaya koyduğu düşüncelerle de açık biçimde örtüşmektedir. Mustafa Kemal sahra tahkimatının organizasyonunu ve düzenlenmesini de karşı taarruz anlayışı çerçevesinde ele almıştır. Verdiği emirlerde, yaklaşma yollarının inşası, ateş hatlarında mümkün olduğunca fazla sayıda tüfek bulundurulmasına yönelik düzenlemeler yapılması, bir cephede aynı anda birden fazla noktadan hücum edilebilmesi için siper hatlarının uzatılması, istinat birliklerinin sütte inşa ederek avcı hatlarını geniş bir cephe boyunca desteklemesi, geriden gelebilecek istinat ve ihtiyat kuvvetlerinin ileriye atılmalarını kolaylaştıracak tertibatın alınması, râh-ı mesturların ileri hattı takviye edebilmesi üzerine olan düzenlemelerin yapılması, huruç kademelerinin inşası ve avcı siperlerinin hemen arkasında örtülü olmayan bir ikinci siperlerin inşası gibi ayrıntılı teknik uygulamalara yer verilmiştir. Bu emirlerin odak noktasının ise tahkimatın taarruzu kolaylaştıracak şekilde düzenlenmesi, ateş gücünün etkin biçimde kullanılması ve kuvvetlerin ileri hatta taşınarak yoğunlaştırılması üzerine olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte, ağustos ayı sonu itibarıyla İtilaf kuvvetlerinin taarruzlarının sona ermesiyle cephe, statik bir mevzi muharebesi haline dönüşmüştür. Eylül ayından itibaren ise İtilaf kuvvetleri yoğun bomba ve topçu atışları gerçekleştirmiştir. Bu süreçte, İtilaf kuvvetlerinin her an sürpriz bir taarruza geçme ihtimali ve yoğun ateş gücü kullanımı, cephede müdafaaya yönelik önlemlerin artırılmasına neden olmuş ve tahkimat güçlendirilmiştir. Bu yeni savaş şartları cephede müdafaaya önlemlerine öncelik verilmesini gerekli kılmış olsa da Mustafa Kemal Bey, pasif bir müdafaaya anlayışını benimsememiş; aksine, aktif müdafaaya esasına dayanan bir yaklaşımı tercih etmiştir. Bu anlayış çerçevesinde yoğun gözetleme ve keşif taarruzları gerçekleştirmiş; ayrıca İtilaf kuvvetlerinin her an cepheyi tahliye etme ihtimalini göz önünde bulundurarak taarruz hazırlıklarını daima canlı tutmuş ve buna yönelik emirler vermiştir. Sonuç itibarıyla muharebelerin eylül ayından sonra

yeni büründüğü görünümüyle birlikte, Mustafa Kemal Bey'in inisiyatif üstünlüğe verdiği değer, bu kez kendisini aktif müdafaa anlayışında göstermiştir.

Bununla birlikte Mustafa Kemal'in emirlerine yansıyan diğer taktik yaklaşımlar, harekât harbine odaklı olan I. Dünya Savaşı'ndan öncesi öğretilerden farklı noktalarda olmuştur. I. Dünya Savaşı siper savaşlarının özgünlüğü, siper hatlarının bitişik olarak inşa edilmesi ve tahkimatın birkaç siper hattından olacak şekilde derinliğine doğru tertibat edilmesine dayanıyordu. Derinliğine doğru tertibat, cephede kuvvetlerin istinat ve ihtiyat kuvveti olarak kullanılmalarını, harekât harbine göre daha önemli bir hale getirmiştir. Bu bağlamda, Mustafa Kemal'in emirlerinde istinat ve ihtiyat kuvvetlerinin birinci hattı takviye etmeleri, gerektiğinde tüm kuvvetlerin kullanılabilmesi ve birliklerin değiştirilerek dinlendirilmesi gibi hususlar ön plana çıkmıştır. Ayrıca derinliğine doğru tertibat, siper hatları arasındaki irtibatı da önemli kıldığından, Mustafa Kemal'in irtibatın sağlıklı şekilde yürütülmesine yönelik emirleri de dikkate değerdir. Bununla birlikte siper savaşının bir çıkmaza yol açması, savaşan orduların sürpriz baskınlarla bu çıkmazı aşmaya çalıştığı bir savaş ortamında, gözetlemenin hassasiyetle yapılması, yine Mustafa Kemal'in üzerinde yoğunlaştığı meselelerden birisi olmuştur. Her ne kadar I. Dünya Savaşı'ndaki siper savaşı, savaş öncesi askerî öğretilerden farklı biçimde gelişmiş olsa da sahra tahkimatının temel inşa teknikleri büyük ölçüde korunmuştur. Mustafa Kemal'in sahra tahkimatının inşasına yönelik verdiği emirlerde bu teknik devamlılığın izleri görülmektedir. Askerî disiplinin en temel unsurlarından biri olan emir-komuta düzeninin sağlanmasında yaşanan sorun, Çanakkale Muharebelerinde özellikle sonuç alınamayan taarruzlar sonrasında ileri hatta meydana gelen yığılmalardan kaynaklanmıştır. Mustafa Kemal'in, sert uyarılar içeren emirleriyle emir-komuta düzenini tesis etmeye çalıştığı görülmektedir. Bununla birlikte uzun süren siper savaşının askerlerin ruh halinde yarattığı bezginlik ve uyuşukluğu önlemek için, Mustafa Kemal'in sıkı disiplin, sürekli teyakkuz ve düzenli talimlerle bu durumu aşmaya çalıştığı görülmektedir. Atış idaresine ilişkin olarak hem piyade hem de topçu birliklerinin gereksiz ateşten kaçınması, ateş hattının önünün açık tutulması, topçu ve piyadenin iş birliği içinde hareket etmesi ile topçunun hazırlık ateşinin önemi gibi hususlar, Mustafa Kemal'in emirlerine yansıyan diğer unsurlar olmuştur. Tüm bunlara ek olarak Mustafa Kemal'in muharebeler boyunca yüksek bir sorumluluk duygusuyla hareket ettiği ve siper savaşının en fazla zedeleyebileceği unsur olan manevi gücü yükseltmeye yönelik yaklaşımı, emirlerinin genelinde izlenebilmektedir.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

Bu çalışmada Mustafa Kemal'in taktik yaklaşımları, harp raporları ve emirleri üzerinden tespit edilerek soyutlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte tümen komutanlığı seviyesinde yayımlanan emirlerin muharebelere dair daha kapsayıcı ve genelleştirici nitelikte olması nedeniyle siper savaşına özgü bazı uygulama ve tekniklerin bu emir ve raporlara yansımamış olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Buna rağmen, Mustafa Kemal'in yüksek bir kavrayış gücü ile detaylara verdiği önem, bu çalışmanın ortaya konulmasına imkân sağlamıştır. Doğası gereği evrensel nitelikler taşıyan taktik uygulamaların, cepheden cepheye ya da komutandan komutana farklı ağırlık noktalarına sahip olacağı açıktır. Bu nedenle taktik meselelerin bu farklılıkları gözетerek ele alınması önem arz etmektedir.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)

This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License

KAYNAKÇA

Albayrak, Muzaffer, “Liman von Sanders”, **Türkiye’de Beş Sene**, Liman von Sanders, çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, yay. haz. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.

Alman Sahra Tahkimatı Ta’limnamesi, Birinci Kısım, mütercimi: İsmail Hakkı Kurtcepe [Erkân-ı Harbiye Binbaşlılarından], Dersaadet, Matbaa-i Askeriye, 1923.

Askerî Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi’nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, ed. Barış Borlat, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, Ankara, 2000, C 1.

Atacanlı, Sermet, **Arıburnu’nun İlk Müdafaası**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Basri [Muallimi Mirliva], **Mevzi Harbi Notları**, (Büyük Kumanda Kursu), Askeri Akademiler Kumandanlığı Matbaası, Yıldız 1927.

Baycan, Nusret, **Atatürk ve Askerlik Sanatı**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 1998.

Belen, Fahri, **Atatürk’ün Askeri Kişiliği**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1963.

Belen, Fahri, **Çanakkale Savaşı (Harp Akademisi 1934-1935 Tedrisatından)**, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul 1935.

Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (Amfibi Hareket), C V, II. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916), C V, III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

Bourne, John, “Total War I: The Great War”, **The Oxford History of Modern War**, ed. Charles Townshend, Oxford University Press, 2000, s. 117-137.

Crevel, Martin van, **The Changing Face of War: Combat From The Marne to Iraq**, Ballantine Books (Epub edition), New York 2005.

Çalışlar, İzzeddin, “Org. İzzettin Çalışlar’ın Biyografisi”, **On Yıllık Savaşın Günlüğü**, haz. İsmet Görgülü, İzzeddin Çalışlar, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007.

Çanakkale Muharebelerinde 19’uncu Tümen Cerideleri, C II (11.04.1915-07.05.1915), Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, C III (08.05.1915-24.05.1915), Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2015.

Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, C IV (25.05.1915-29.06.1915), Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2017.

Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, C V (29.06.1915-22.07.1915), Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2017.

Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, C VI (22.07.1915-08.08.1915), Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2017.

Doyle, Peter; Bennett, Matthew R., "Military Geography: The Influence of Terrain in the Outcome of the Gallipoli Campaign: 1915", **The Geographical Journal**, Vol. 165, No. 1 (Mar. 1999), s. 12-36.

Entreaygues, M., "German Trench-Defense Methods: Nature of the Famous Hindenburg Line, Which the Allies Smashed by Hard Fighting", **Current History** (1916-1940), Vol. 9, No. 2, Part I (November, 1918), s. 313-314.

Erickson, Edward J., **Çanakkale Savaşı: Ateş Altında Komuta**, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

Erikan, Celal, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası, Ankara 1972.

Esat Paşa, **Esat Paşa'nın Çanakkale Anıları**, haz. İlhan Ilgar, Baha Matbaası, İstanbul 2003.

Fearon, James D., **The Offense-Defense Balance and War Since 1648**, Presented at the Annual Meetings of International Studies Association, Chicago, February 21-25, 1995.

Görgülü, İsmet [Tnk. Kurmay Albay Kara Harp Okulu Öğretim Elemanı], **Atatürk ve İnsiyatif**, Harp Akademileri Komutanlığı 1991-19912 Öğretim Yılı İlk Dersi, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1991.

Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 57. Alay, yay. haz. Murat Karataş, Buğra Terzi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2021.

Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay, C I, yay. haz. Murat Karataş, Barış Borlat, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017.

Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay, C II, yay. haz. Murat Karataş, Barış Borlat, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Yayınları, Ankara 2018.

Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Savaşları'nda 27. Alay, C III, yay. haz. Murat Karataş, Barış Borlat, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Yayınları, Ankara 2020.

Harmon, Russell S., Dillon III, Francis H. Garver, John B., “Perspectives On Military Geography”, **Studies in Military Geography and Geology**, ed. Douglas R. Coldwell, Judy Ehlen, Russell S. Harmon, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 2004.

<https://www.britannica.com/event/Western-Front-World-War-I>, Erişim Tarihi: 14 Haziran 2025.

<https://www.theguardian.com/football/the-agony-and-the-ecstasy/2020/mar/24/when-football-played-world-war-one-north-london-derby>, Erişim Tarihi: 14 Haziran 2025.

İşitan, Rıza, **Avustralya Belgeleriyle Çanakkale Savaşları**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ağustos, 2022.

İ. Hakkı [Harbiye Mektebi Sahil ve Kal'a Harbi Muallimi Kaimmakam], **Harb-i Umumiden Evvel, Harb-i Umumi Esnasında ve Hâl-i Hazırda Tahkimat Usulleri**, (Mekteb-i Harbiye Konferanslarından), Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1341.

İ. Hakkı (Harbiye Mektebi Sahil ve Kal'a Harbi Muallimi Kaimmakam), **Yeni Sahra Tahkimat Talimnamemizin Ta'biye Nokta-i Nazarından Şerhi**, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1925,

İsmail Berkok [Harbiye Mektebi Ta'biye Baş Muallimi Erkân-ı Harb Kaimmakamı], **Müşterek Ta'biye: Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi**, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1928.

İzzeddin [Erkânıharp Kaymakamı], «Arıburnu Muharebatında İstihsal Edilen Tecarüb», **Çanakkale Savaşları İle İlgili Makaleler (1915-1960)**, C I, yay. haz. Cumalı vd., ed. Onur Kuşku, Çanakkale Savaşları Enstitüsü, İstanbul, 2021, s. 153-181.

Karataş, Murat, “Çanakkale Cephesi'nin Atardamarı: Râh-ı Mestur”, **Anafarta**, S 13, Kış 2021, s. 39-50.

Keegan, John, **First World War**, Vintage Canada Edition, United State of America, 2000.

Kervan, Aslıhan, “Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs Taarruzu ve 24 Mayıs Ateşkesi”, **Türk Savaş Çalışmaları Dergisi**, 3, no. 1 (2022), s. 32-50.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE
MUSTAFA KEMAL'İN (ATATÜRK) SİPER SAVAŞINA YÖNELİK
EMİRLERİNİN ANALİZİ

Keyvanoğlu, Sacide Jale, **General Fahri Belen'in Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Eserleri (1892-1975)**, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2020.

Kip, Selahaddin A. [Hr. Ak. Öğretmenlerinden, Emekli Kurmay Alb.], **Askerî Kamus**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1939.

Levy, Jack S., "The Offensive/Defensive Balance of Military Technology: A Theoretical and Historical Analysis", **International Studies Quarterly**, The International Studies Association, Vol. 28, No. 2, (Jun., 1984), s. 219-238.

Magnan, Bernard Pierre, **Fenn-i Harb**, çev. Ovanes-Hüseyin Avni Paşa, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1267 (1850-51).

Mevzi Muharebeleri Hakkında Sınıf-ı Muhtelifeye Mahsus Ta'limnamedir, Matbaa-i Askeriye, 1332 (1916).

Miralay Süleyman Şakir, **Cepheden Hatıralar: Altıncı Fırka Çanakkale Harbi'nde**, Vadi Yayınları, İstanbul 2006.

Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.

Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2011.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Çanakkale Cephesi Yazışmaları (Emir-Rapor ve Mektupları), yay. haz. Fatma Bulut Hacıoğlu, ed. Barış Borlat, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale 2023.

Mustafa Kemal Atatürk, "Zabit ve Kumandan ile Hasbihal", **Zabit ve Kumandan İle Hasbihal Nuri Conker'in Zabit ve Kumandanı İle Birlikte**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, t.y.

Notes on Field Fortification, For Use of Student Officers, Army School of the Line, 1916, prepared by The Army Field Engineer School, Army Service School Press, Fort Leavenworth 1916.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2005.

Öz, Necdet, "Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Muharebelerinde Derinliğine Tertibat Anlayışı", **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD)**, Yıl 2023, S 35, s. 39-73.

Öz, Necdet, **Yenileşme Dönemi Osmanlı Ordusunda Talimnameler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.

Piyade Endaht Ta'limnamesi, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1327 (1911).

Piyade Ta'limnamesi, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1328 (1912).

Ruşen Eşref, **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat**, Hamit Matbaası, İstanbul 1930.

Saunders, Anthony, **Trench Warfare 1850-1950**, Pen and Sword Military (Epub edition), Barnsley 2010.

Sabah, İsmail, **Çanakkale Muharebelerinde 57. Alay**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2024.

Sabuncuoğlu, Nurhan, **Ansiklopedik Askerî Terimler Sözlüğü: İngilizce-Türkçe**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Sahra İstihkâmâtı Ta'limnamesi, Dersaadet, Mühendishane-i Berri-i Osmani Matbaası, 1325 (1910), Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Harbiye (İ. HB.) 7/16.

Sahra Tahkimatına Dair Tecârib-i Harbiye, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1331 (1915).

Sanders, Liman von, **Türkiye’de Beş Sene**, çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, yay. haz. Muzaffer Albayrak, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.

Savaş, Mustafa Talha, **Son Dönem Osmanlı Kumandanlarından Mehmed Esad (Bülkat) Paşa (1862-1952)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019, s. 5, 21, 35, 75, 101, 143, 164.

Shimshoni, Jonathan, **Technology, Military Advantage and World War I: A Case for Military**, International Security, Winter, 1990-1991, Vol. 15, No. 3 (Winter, 1990-1991), s. 187-215.

Stevenson, David, **1914-1918: The History of the First World War**, Penguin boks (epub edition), 2004.

Toker, Hülya, **Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belge ve Fotoğraflarla)**, Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2017.

Van Evera, Stephen, “The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War”, **International Security**, The Massachusetts Institute of Technology (MIT) Press, Summer, 1984, Vol. 9, No. 1 (Summer, 1984), s. 58-107.

Zabecki, David T., **The German 1918 Offensives: A Case Study in the Operational Level of War**, Routledge Taylor and Francis Group, London and New York 2006.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SİİRT ZİYARETLERİ

YAKUP İSKENDER ÇEÇEN*

ÖZ

Siirt, Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu’nun doğu sınırlarını savunma ve stratejik geçiş yollarını kontrol etme görevini üstlenen önemli noktalardan biri olmuştur. Bölgedeki Rus işgali tehdidine karşı Siirt halkı, oluşturduğu gönüllü milis kuvvetleriyle büyük bir mücadele vermiştir. Bu kritik dönemde Mustafa Kemal Paşa, Siirt’e gelerek askerî birlikleri denetlemiş, cephe hattını güçlendirmeye yönelik çeşitli önlemler almıştır. Paşa’nın gerçekleştirdiği ziyaretler, yalnızca askerî hedeflerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Siirt halkının moral ve motivasyonunun artırılması bakımından da mühim bir rol oynamıştır. Netice itibarıyla söz konusu ziyaretler, bölgedeki savunma tertibatının tahkim edilmesine, askerî kaynakların yeniden yapılandırılmasına ve sivil halkın direncinin kuvvetlendirilmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Makale, Birinci Dünya Savaşı sırasında Siirt’in sahip olduğu stratejik önemi ve 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa’nın kente gerçekleştirdiği iki ziyareti ele almaktadır. Çalışma, Mustafa Kemal Paşa’nın Siirt’e geliş tarihleriyle ilgili mevcut belirsizlikleri gidermeyi ve bu ziyaretleri dönemin askerî ve toplumsal koşulları çerçevesinde doğru tarihsel bağlamlarıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1 Siirt/TÜRKİYE, yakupiskendercecen@gmail.com,
ORCID:0009-0002-2544-003X.

Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e gerçekleştirdiği ilk ziyaret, dönemin arşiv belgeleri ve çeşitli hatıratlarla belgelenmiş ve tarihsel olarak desteklenmiştir. Buna karşın Paşa'nın Siirt'e yaptığı ikinci ziyarete ilişkin herhangi bir arşiv belgesine ulaşılammıştır. Bu nedenle söz konusu ikinci ziyaretin tarihi bağlamı ve içeriği büyük ölçüde Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında tuttuğu notlara ve dönemin anlatılarına dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Mustafa Kemal Paşa, Siirt, Ziyaretler.

16. CORPS COMMANDER MUSTAFA KEMAL PASHA'S VISITS TO SİİRT

ABSTRACT

During the First World War, Siirt was a very important place for the Ottoman Empire because it helped protect the eastern borders and control crucial routes. The people living in Siirt formed their own volunteer armies and fought hard against the possibility of Russia taking over the area. During this vital time, Mustafa Kemal Pasha visited Siirt to check on the soldiers and took several actions to strengthen the front line. Mustafa Kemal Pasha visited Siirt not only for military reasons but also to greatly boost the people's spirits and encourage them. In conclusion, the visits significantly aided in reinforcing the region's defenses, reorganizing military resources and enhancing the resilience of the local population.

The strategic role of Siirt during the First World War and the two visits to the city by 16th Corps Commander Mustafa Kemal Pasha are the subjects of this article. This study aims to establish the precise dates of Mustafa Kemal Pasha's visits to Siirt and to evaluate their significance within the accurate historical framework of the period's military and social environment.

The first visit of Mustafa Kemal Pasha to Siirt is confirmed and historically supported by archival records and various memoirs from the period. On the other hand there are no archived records concerning Mustafa Kemal Pasha's second visit to Siirt. Consequently, content and historical context of this second visit mainly rely on the notes kept by Mustafa Kemal Pasha during the First World War and the narratives of that time.

Keywords: World War I, Mustafa Kemal Pasha, Siirt, Visits.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılması, Karadeniz'deki deniz çatışmaları ile başlamıştır. Osmanlı'ya sığınan Alman gemileri, Yavuz ve Midilli, Rusya'nın Odesa, Sivastopol ve Teodosya limanlarını bombalamıştır. Bu olay üzerine Rusya, 2 Kasım 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmiş, hemen ardından İngiltere ve Fransa da 5 Kasım 1914'te Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na resmen katılmıştır¹.

Rus kuvvetleri 2 Kasım'da sınırı geçerek Erzurum'a doğru ilerlemiş; ancak 7-12 Kasım tarihlerinde Köprüköy ve 17-20 Kasım'da yapılan Azap Muhabereleri'nde Osmanlı ordusunu karşısında bulmuş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte Osmanlı ordusu da bu çatışmalarda ağır zayıatlar vermiş ve Rus birliklerini takip edememiştir. Bunun üzerine Osmanlı birlikleri, savunmaya daha uygun bir alanda toplanmak amacıyla 10 kilometre geri çekilmiştir. Almanların ısrarı üzerine, Kafkasya Cephesi'nde Rus ordusuna karşı büyük bir saldırı planı yapılmıştır. Bu amaçla Enver Paşa Kafkasya'ya gelerek, saldırının bahara ertelenmesini öneren 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'yı görevden almış ve ordu komutanlığını kendi üzerine almıştır. 22 Aralık 1914 ile 15 Ocak 1915 tarihleri arasında gerçekleşen Sarıkamış Muhabereleri, Osmanlı ordusunun büyük kayıplar verdiği kritik bir dönemeç olmuştur. Kış donanımından yoksun yaya ve atlı birliklerle gerçekleştirilen bu harekât sırasında Osmanlı ordusu ciddi zayıatlar vermiştir. Sarıkamış'taki çatışmalarda yaklaşık 60.000 Osmanlı askeri şehit düşmüş, 200 subay ve 7.000 asker Ruslar tarafından esir alınmıştır². Bunun yanı sıra Sarıkamış Muhabereleri'ne 400 gönüllüyle birlikte katılan Kurtalan'lı Pencinar Aşireti Reisi Bişare Çeto, çatışmalar sırasında şehit düşmüştür³. Sarıkamış Muhabereleri'nde alınan yenilgi, Doğu Anadolu'nun Rus ordularına karşı savunmasız hale gelmesine ve bu bölgenin işgale açık bir duruma düşmesine zemin hazırlamıştır.

1 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C IX, Ankara 1999, s.400.

2 Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Sene**, çev. Genelkurmay Başkanlığı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s.137.

3 BOA, DH. ŞFR., 459/76, R. 16.11.13330 (29 Ocak 1915).; Hüseyin Koca, "Birinci Dünya Harbinde Van-Bitlis-Muş Hattının Önemi ve 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa", **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, S 11, 1997, s.351.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

Sarıkamış yenilgisinin ardından 3. Ordu, Erzurum'a çekilmiş ve burada bazı takviye birliklerle güçlendirilerek muhtemel Rus taarruzlarına karşı savunma pozisyonu almıştır. Rus kuvvetleri ise takiplerini Erzurum civarında durdurarak birliklerini takviye etmek ve yeniden organize olmak amacıyla harekâta ara vermiştir⁴. Bununla birlikte, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Van Vilâyeti'ndeki Ermenileri isyana teşvik ederek, cephe gerisinde karışıklık çıkarmayı da sürdürmüşlerdir. Ruslar'ın tahrikleriyle Van Vilâyeti'nde meydana gelen Ermeni isyanının bastırılmasına yardımcı olmak maksadıyla, Siirt'ten 300 kadar gönüllü milis kuvveti, Van'a giderken Erciş kazasının batısında bulunan Aren köyünde dinlenmek istemişlerdir. Ancak Siirt bölgesinden gelen bu milis kuvvetler, halkı tamamen Ermeni olan köylüler tarafından saldırıya uğramışlardır⁵. 1915 yılının Nisan'ında Rus ordusu, Erzurum'u ele geçirme hedefi doğrultusunda Tortum ve Malazgirt üzerinden taarruza geçmiştir. Bu saldırılarla eş zamanlı olarak Van bölgesindeki Ermeni gruplar ayaklanmış ve Osmanlı ordusunun cephe gerisine yönelik saldırılarda bulunmuşlardır. Gelişen bu durum karşısında Osmanlı hükümeti, Ermenilerin başka bölgelere sevk ve iskân edilmesi yönünde bir tedbir alma yoluna gitmiştir⁶.

15 Şubat 1916'da Erzurum'un Rus ordusu tarafından ele geçirilmesi Doğu Anadolu'daki askerî dengeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine değiştirmiştir. Erzurum'un düşmesi ve ardından gelen Muş Vadisi'nin işgali, Rus kuvvetlerine Sivas, Harput ve Diyarbakır istikametinde taarruz hattını genişletme fırsatı sunmuş; aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Trans-Kafkasya'daki askerî faaliyetlerini ciddi şekilde sekteye uğratmıştır. Bu stratejik gelişmeler doğrultusunda Rus Kafkas Ordusu Genelkurmayı, IV. Kolordu Komutanlığı'na Muş ve Bitlis'in işgal edilmesi yönünde emir vermiştir. Bunun üzerine General Abasiyef'in komutasındaki birlikler bölgeye sevk edilmiştir. Erzurum'un düşüşünden kısa bir süre sonra, 17 Şubat'ta bir Kazak süvari alayı Muş'a girerek şehri işgal etmiştir. 20 Şubat'ta General Nazarbekov, komutasındaki birliklerin önemli bir kısmını Muş'ta konuşlandırmıştır. Bu hareket, bölgedeki Rus askeri varlığını tahkim etmeyi ve sonraki harekâtlar için Muş'u bir

4 Liman Von Sanders, *a.g.e.*, s.137.

5 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkasya Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı**, C 1, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.566.

6 H. Fahri Çeliker, "Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 3, S 8, 1987, s.382.

merkez üs haline getirmeyi amaçlamıştır⁷. Nitekim 21 Şubat 1916 tarihli Birjevne Vedomosti adlı Rus gazetesi, Muş'un Rus birlikleri tarafından işgal edilmesinin ardından, müttefikleri olan İngilizlerle birleşme açısından Bitlis, Siirt ve Cizre'nin stratejik önemine dikkat çekmiştir⁸.

Rus kuvvetlerinin Muş'u işgal etmesinin ardından stratejik hedeflerini genişletmek amacıyla General Abasiyef komutasındaki birliklerin Bitlis'e yönelik bir taarruz gerçekleştirmesi planlanmıştır. Rus birlikleri, 28 Şubat 1916 tarihinde başlattıkları işgal harekâtını 3 Mart 1916'da tamamlayarak şehri ele geçirmiştir⁹. Bitlis'in Ruslar tarafından işgali üzerine Bitlis Valisi Memduh Sermed Bey, işgalci kuvvetlerinin Bitlis-Siirt yolunu kesmiş olmasından dolayı önce Mutki'ye, ardından Garzan (Kurtalan) yolunu kullanarak Siirt merkezine çekilmiştir¹⁰. Siirt Mutasarrıflığı, bağlı bulunduğu Bitlis'e göre bu tarihlerde daha normal bir yaşamın sürdüğü bir yer olmuştur. Bu nedenle Bitlis Vilâyeti'nin işleri de Siirt'ten yürütülmüştür. Bölgedeki Rus tehdidi sona erene kadar Bitlis Vilâyeti'nin yönetimi kısa bir süre burada sağlanmıştır¹¹.

Siirt halkı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusların bölgeyi işgal girişimlerine karşı güçlü ve örgütlü bir direniş sergilemiştir. Yerel halkın ortaya koyduğu bu direniş, yalnızca askerî mücadele değil, aynı zamanda millî bir bilinç ve vatan savunusu anlayışı doğrultusunda gelişen toplumsal bir tepki niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, Mala Şeref Aşireti Reisi Mala Aliye Yunus Ağa, Sıpkı Aşireti Reisi Abdülmecit Ağa, Babosi Aşireti Reisi İsmail Davut, gibi isimler, Bitlis Cephesi'ne katılarak fiili çatışmalarda yer almışlardır¹². Aynı şekilde, Siirt'in önde gelen din âlimlerinden Şeyh Mahmud (Sevgili) ez-Zokaydi de talebeleriyle birlikte Bitlis dağlarında Rus ve Ermeni birliklerine karşı etkili bir direniş göstermiştir¹³. 1 Temmuz 1916'da

7 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkasya Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı**, s.113

8 Fatih Mehmet Ekşi, **Rusça Gazetelerde Kafkasya Cephesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022, s.288.

9 Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.129-130.

10 Suat Özdağ, **Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis**, Kriter Yayınevi, İstanbul 2021, s.38.

11 Kâmil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s.158.

12 Koca, a.g.m., s.351.

13 Ömer Obuz, "Milli Mücadeleye "Şark"tan Bir Destek: Siirt Örneği", **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Denizli 2017, s.265.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

Rus kuvvetlerinin Pervari kazasının Hasir kasabasını işgal etmesi üzerine¹⁴, Siirt halkı, acilen savunma hazırlıklarına başlamış; yaşları 46'nın üzerinde olan siviller ile idadi mektebi öğrencilerinden oluşan milis kuvvetleri teşkil edilmiştir. Bu milis müfrezelerinden bir kısmı Pervari yönüne sevk edilerek Rus ilerleyişini durdurma girişiminde bulunmuş, geri kalan birlikler ise Siirt Mutasarrıflığı merkezinde işgal tehdidine karşı teyakkuzda bekletilmiştir¹⁵. Sonuç olarak, 7 Temmuz 1916'da Tayyar Aşireti önderliğinde gerçekleştirilen başarılı bir karşı taarruz ile Hasir kasabası Rus işgalinden kurtarılmıştır¹⁶. Ayrıca, bu süreçte Siirt'in önemli dini ve toplumsal önderlerinden biri olan Şeyh Şerafettin el-Fersahî, Rusların Bitlis'i işgalinin ardından Siirt'e yönelmesi üzerine halkın yaşadığı panik ortamında önemli bir rol oynamıştır. Halkın göç etme eğilimine karşı çıkan Şeyh Şerafettin el-Fersahî, topladığı gönüllü sivil milislerle birlikte Bitlis yakınlarında Rus kuvvetlerini karşılayarak Siirt'in işgalini engellemiştir¹⁷. Tüm bu gelişmeler, Siirt halkının Birinci Dünya Savaşı sürecindeki işgal girişimlerine karşı gösterdiği toplumsal direncin, bölgesel savunmanın ve Millî Mücadele'nin somut bir yansıması olarak tarihsel hafızada yerini almıştır.

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Siirt, askerî, lojistik, sağlık, iktisadi ve sosyal boyutlarıyla Osmanlı İmparatorluğu açısından stratejik öneme sahip bir merkez haline gelmiştir. Bu dönemde Siirt'te konuşlu askerî birlikler, 3. Ordu'ya bağlı Van Gölü Müfrezesi bünyesinde yer almakta olup¹⁸, Siirt Mutasarrıflığı merkezinde konuşlanan Seyyar Jandarma Taburu, 170 muharip subay ve 1834 muharip erden oluşmaktadır¹⁹. Kafkasya Cephesi'ne yapılan takviyeler doğrultusunda askerî yapılanma değişmiş ve Siirt'teki birliklerin de dahil olduğu 5. Fırka, 8 Mayıs 1916 itibarıyla 2. Ordu'ya bağlı 16. Kolordu Kumandanlığı emrine verilmiştir²⁰. Bu çerçevede, 8. Fırka da Nuri

14 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977, s.54.

15 Obuz, a.g.m., s.265-266.

16 Kemal Arı, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, s.229.

17 Sedat Akay, **Belgelerle Siirt'in Manevi Dinamikleri, Alimleri ve Eserleri**, Siirt Birlik Gazetecilik ve Matbaacılık, Siirt 2020, s.129.

18 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkasya Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı**, C 2, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.143.

19 Aziz Samih İlter, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.92

20 Recep Büyüktolul, Oral Ateş, "Birinci Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın 16'ncı

(Conker) Bey komutasında Pasur Köprüsü civarındaki stratejik geçidi korumakla görevlendirilmiştir²¹. Öte yandan, Siirt halkı tarafından oluşturulan gönüllü milis kuvvetler de Eruh, Şirvan, Şırnak ve Pervari kazalarındaki yerel aşiretlerin (Halilân, Hoyşinân ve Kiravyan) katılımıyla Botan suyunun güneyinde konuşlandırılmıştır²². Bu savunma yapılanmasını desteklemek amacıyla, Siirt Menzil Nokta Komutanlığı ambarlarında önemli miktarda erzak ve temel ihtiyaç malzemesi depolanmıştır. Bu kaynaklar her ne kadar 3. Ordu'ya tahsis edilmiş olsa da fiiliyatta büyük ölçüde 2. Ordu tarafından kullanılmıştır²³. Coğrafi yapısı itibarıyla yüksek dağ silsileleri ve tali yollarla çevrili olan Siirt'te ulaşım imkânları son derece sınırlıdır. Ancak bu zorlu topografik koşullara rağmen, bölgenin Birinci Dünya Savaşı sürecinde doğrudan düşman işgaline uğramamış olması, Türk ordusu açısından stratejik bir avantaj teşkil etmiş; bu durum, özellikle askerî birliklerin toplanması, sevk ve ikmal faaliyetlerinin yürütülmesi bakımından Siirt'i önemli bir lojistik merkez haline getirmiştir²⁴. Nitekim, 16. Kolordu'nun harekât alanı içerisinde bulunan Siirt, Ziyaret (Veyselkarani) ve Garzan (Kurtalan) yollarının bir kısmının toprak olması nedeniyle her türlü aracın ulaşımına pek elverişli olmasa da piyade birliklerin yürüyüşü ve binek hayvanlarıyla ikmal mümkün olmuştur²⁵. Sağlık alanında ise, 3. Menzil Müfettişliği'ne bağlı olarak faaliyet gösteren 50 yataklı Siirt Hastanesi'nin²⁶ yanı sıra, 13 Mayıs 1916 tarihli kayıtlara göre, Siirt merkezinde ve Garzan kazasında 250'şer yataklı iki büyük hastane daha hizmet vermekteydi²⁷. Bu hastaneler, savaşın getirdiği zorluklar ve sağlık hizmetlerine olan ihtiyaç doğrultusunda önemli görevler üstlenmiş, bölgedeki askerî

Kolordu Komutanlığı ve Muharebelerinin Harp Prensipleri Bakımından Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y.17, S 33, 2021, s. 424.

- 21 Ahmet Selim Ersoy, **Mehmet Nuri Conker'in Askeri ve Siyasi Hayatı (1911-1937)**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2015, s.27-28.
- 22 Mehmet Evsile, "Birinci Dünya Savaşı'nda Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 12, S 36, 1996, s.922.
- 23 Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s.661.
- 24 Felix Guze, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler**, çev: Yarbay Hakkı Akoğuz, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.90.
- 25 Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi-Kafkasya Cephesi 2 inci Ordu Harekâtı 1916-1918**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askerî Tarih Yayınları, C 2, Kısım 2, Ankara 1978, s.16.
- 26 Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 714.
- 27 Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C 1, Yörük Basımevi, İstanbul 1976, s.159.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

ve sivil nüfusun sağlık ihtiyaçlarını karşılamada kilit rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı sürecinde, sosyal ve iktisadi boyutları değerlendirildiğinde, Siirt, yüzyıllardır bir arada yaşamış farklı etnik ve dini gruplar arasında yaşanan ihtilaflar ve çatışmalar nedeniyle önemli demografik değişimlere uğramıştır. Özellikle 1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından uygulanan Ermeni Tehciri, Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Siirt'te de demografik yapıyı derinden etkilemiştir. Bu zorunlu göç politikası sonucunda, kent, büyük ölçüde Müslüman nüfusun yoğun olduğu ve daha homojen bir toplumsal yapıya bürünmesine neden olmuştur²⁸. Bununla birlikte, çevre vilâyetlerde meydana gelen Rus saldırıları ve işgallerinin dolaylı etkilerinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Özellikle Bitlis, Van ve Muş gibi bölgelerde yaşanan yoğun çatışmalar neticesinde, can güvenliğini temin etme arayışındaki sivil kitleler, daha güvenli bir yerleşim alanı olarak görülen Siirt'e yönelmiştir²⁹. Bu kitlesel göç hareketi, kısa süre içerisinde şehirde ciddi bir demografik baskı oluşturmuş, mevcut altyapı imkânları, barınma kapasitesi, iâşe temini ve sağlık hizmetleri üzerinde ağır bir yük meydana getirmiştir.

Bu çerçevede işgal altındaki vilâyetlere olan coğrafi yakınlığı sayesinde Siirt, bir tampon bölge işlevi görmüş; bünyesinde yer alan gıda ambarları ve sağlık hizmeti sunan hastanelerle önemli bir askerî ve lojistik merkez haline gelmiştir. Bitlis'in Rus işgali sonrasında Vali Memduh Sermed Bey'in ikametgâhını Siirt'e taşıması ise şehrin sadece stratejik değil, aynı zamanda idarî açıdan da merkezi bir rol üstlenmesini sağlamıştır. Tüm bu gelişmelerin yarattığı askerî ve idarî yoğunluk neticesinde, 16. Kolordu Kumandanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'i ziyaret etmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir.

I. Mustafa Kemal Paşa'nın Bölgeye Gelişi ve Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı esnasında Albay Mustafa Kemal Bey, 1915'te 19. Tümen Komutanı olarak Çanakkale Cephesi'nde bulunmuş³⁰, cephedeki görevi bittikten sonra, bir süre İstanbul'da kalmıştır. Ardından kişisel işlerini düzenlemek üzere izinli olarak Sofya'da bulunduğu sırada, Başkumandanlık Vekâleti tarafından Çanakkale'den

28 Şerif Demir, **Cumhuriyet Döneminde Siirt**, Düzey Yayınevi, İstanbul 2016, s.16.

29 Suat Özdağ, **Milli Mücadelenin Yerel Tarihi 1918-1923**, "Milli Mücadele Döneminde Siirt", C 7, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2023, s.268.

30 Cumhurbaşkanlığı, **Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005**, Ajans Türk Basın ve Basım, Ankara 2006, s.78.

dinlenmek üzere Edirne'ye çekilen 16. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. Mustafa Kemal Bey, bu yeni görevini 14 Ocak 1916'da Karaağaç'ta devralmıştır³¹. 16. Kolordu Komutanı Miralay (Albay) Mustafa Kemal Bey, Edirne'de iken 10 Mart 1916'da Başkumandan Vekili Enver Paşa tarafından 3. Ordu'nun sağ kanadının komutasını almak üzere Resülayn (Ceylanpınar) üzerinden Diyarbakır'a hareket etmesi emrini vermiştir³². Albay Mustafa Kemal Bey, önce Halep'e gelmiştir. Daha sonra 21 Mart 1916 günü saat 19.15'te trenle Halep'ten Resülayn'a hareket etmiştir³³. Buradan sal vasıtasıyla Cercib³⁴ sularından geçerek 24 Mart 1916'da Mardin'e varmıştır³⁵.

Albay Mustafa Kemal Bey, Mardin'de bulunduğu sırada 5. Fırka Kumandanlığına gönderdiği 14 Mart 1916 tarihli iase ve geri hizmetlerinin tanzimi hususundaki emirde, Siirt-Hizan istikametiyle Botan Vadisi arasındaki bölgelerinin genel durumu ve düşmanın işgal ettiği mevkiiler hakkında bilgi istemiştir. Ayrıca, Mardin ile Ziyaret arasında bir menzil hattının oluşturulması talimatı verilmiştir. Bununla birlikte, Hasankeyf'te bir umumi erzak deposu ile erzağı cepheye ulaştıracak bir tevzi ambarının Ziyaret'te tesis edilmesi istenmiştir³⁶.

Mardin'den otomobille hareket eden Albay Mustafa Kemal Bey, yolların bozuk olması ve aracın çamura saplanması dolaylı, bir köylüden alınan at ile yoluna devam edebilmiştir³⁷. Albay Mustafa Kemal Bey komutanlığın merkezi Diyarbakır yolunda iken Mardin'de 26 Mart 1916'da kendisine gönderilen şifreli tebliğde, Mirliya (Tuğgeneral) rütbesine yükseltildiğini öğrenmiştir. 27 Mart günü Diyarbakır'a vardığında bütün karargâh erkânı kendisini "Paşa" olarak selamlamışlardır³⁸.

31 Turkish National Commission For Unesco, **Atatürk Biography**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981, s.25.

32 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1.

33 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1-7.

34 Aralık Köyü bugün Mardin ili Kızıltepe ilçesine bağlıdır.

35 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1-24; Bülent Durgun, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bitlis ve Muş'un Kurtarılması ve Mustafa Kemal Paşa'nın Rolü", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Y.16, S 30, Ankara Ocak 2018, s.86.

36 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-28.

37 Cevat Abbas Gürer, **Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak**, İstanbul Halk Basımevi, İstanbul 1939, s.29-30; Turgut Gürer, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl**, Gürer Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2007, s.39.

38 Mehmet Evsile, Birinci Dünya Harbi'nde Atatürk'ün 16. Kolordu Komutanlığı (19 Ağustos 1915-5 Mart 1917), **Askeri Tarih Bülteni**, S 36, Ankara, s.32.; Kadri Kemal Kop, **Atatürk Diyarbakır'da ve "O" nun Hatıraları**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938, s.8.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

Mustafa Kemal Paşa'nın bu görevi 1 Nisan 1916'da resmileşmiştir³⁹. Mustafa Kemal Paşa'nın emrindeki 16. Kolordu, Doğu Cephesi'nin İran'a doğru sağ kanadında 80 kilometrelik bölgede cephe tutmuştur⁴⁰.

Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır'a vardığında, emrindeki kolordu Bitlis ve Muş cephelerine karşı büyük bir ilgi ve hassasiyet göstermişlerdir. 27 Mart 1916'da 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa imzasıyla yayımlanan bir numaralı kolordu emrinde⁴¹ ilk etapta Ruslara yapılacak taarruzun hazırlıkları tamamlanmaya kadar düşmanın ilerleyişini durdurmanın hedeflendiği belirtilmiştir. Bu çerçevede, kolorduya bağlı 5. Fırka, Botan Vadisi ile Bitlis Boğazı arasındaki bölgenin işgal edilmemesi için bu mevkinin emniyete alınmasıyla görevlendirilmiştir⁴².

Mustafa Kemal Paşa, Bitlis cephesindeki 5. Fırka ve Muş cephesindeki askerî kuvvetleri teftiş etmek amacıyla 13 Nisan 1916'da yanında 16. Kolordu Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Bey, Sıhhiye Reisi Kaymakam Hüseyin Bey, Topçu Kumandanı Osman Senai Bey, Topçu Uzman Alman Von Berk, Erkan-ı Harbiye Hareket Şubesi Müdürü Şemsettin (Şener) Bey, Erkan-ı Harbiye İstihbarat Şubesi Müdürü Neşet (Bora) Bey, Yaver Cevat Abbas (Gürer) Bey, Emir Zabiti Şükrü (Tezer) Bey, Emir Zabiti Hayati Bey, Mülhak Subay İsmail Hakkı Bey, Mülhak Subay Ziver Bey, Süvari Bölük Kumandanı Yüzbaşı Ahmet Bey ve Süvari Takım Zabiti Sadık Bey oldukları halde⁴³ saat 08.00'de Diyarbakır'dan yola çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, Diyarbakır-Silvan şosesi seyahate uygun olmadığından Karabaş-Tavuklu köyleri takip edilerek saat 16.30'da Safiyan köyüne⁴⁴ ulaşmış ve geceyi burada geçirmişlerdir⁴⁵. Ertesi gün Sâfiyan'dan hareketle Silvan'a gelinmiştir. Kolordu maiyeti havanın elverişsiz olmasından dolayı 14-15 Nisan günlerini Silvan'da geçirmişlerdir⁴⁶. Kötü

39 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Yılları Arasına Ait 106 Belge**, Ankara 1982, s.11.; Andrew Mango, **Atatürk**, Sabah Kitapçılık San. Ve Tic. A.Ş., çev. Füsun Doruker, 1 Baskı, İstanbul 2000, s.158.

40 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, C 1, 13. Baskı, İstanbul 1994, s.286.

41 **Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 16a, 1-7.

42 Çeliker, a.g.m., s.386.

43 Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2023, s.47-48.

44 Erler Köyü bugün Diyarbakır'ın Merkez bucağına bağlıdır.

45 **Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-11.

46 Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s.74.

koşullarda görevi üstlenen Mustafa Kemal Paşa, burada Albay İsmet (İnönü) Bey ile görüşerek emri altındaki birliklerinin gerçek durumunu öğrenmiştir⁴⁷.

II. Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e İlk Ziyareti

16 Nisan günü saat 07.15'te Silvan'dan hareket eden Mustafa Kemal Paşa, Batman Köprüsü'nü geçerek Malabadi köyüne ulaşmıştır. Burada kısa bir mola verdikten sonra akşam saatlerinde Hazbat köyüne varmıştır. Geceyi burada geçirdikten sonra sabah saatlerinde Garzan (Kurtalan) kazasının Obski mevkisine varmıştır⁴⁸. Mustafa Kemal Paşa, 5. Fırka Komutanlığı'na gönderdiği 17 Nisan 1916 tarihli emirde⁴⁹ düşmana karşı gereken gayreti göstermeyenlerin ibret verici şekilde cezalandırılmasını ve kıta komutanlarının salâhiyetleri altındaki bölgelerde gerekli tedbirleri almasını buyurmuştur. Bununla beraber aynı gün Garzan mahalinde iken Mustafa Kemal Paşa'nın fırka ve müfreze komutanlarına gönderdiği şahsa mahsus gizli şifrede⁵⁰, tahminen Mayıs'ta bölgede toplanacak olan 2. Ordu'ya zaman ve hareket alanı kazandırılması hususunda alınacak tedbirler belirtilmiştir.

500

Yola devam eden Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, Garzan suyunu, keleklerle geçtikten sonra 18 Nisan 1916 günü sabah saat 05.00'te Zok köyüne⁵¹ ulaşmışlardır. Paşa ve beraberindekiler, Zok köyünde öğle yemeğini yedikten sonra Ziyaret (Veyselkarani) istikametine doğru yola çıkmışlardır. 16. Kolordu heyeti, akşam saatlerinde Ziyaret'e varmış⁵² ve bir önceki gün yapılan yorucu yürüyüşten dolayı burada istirahat etmişlerdir. Aynı gün saat 16.50'de Mustafa Kemal Paşa, Ziyaret Tepelerinin krokisinin hazırlaması için Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Şemseddin Bey'i görevlendirmiştir⁵³.

Ziyaret'e varıldığı gün, geride kalmış bazı subaylar, birliklerine katılmak üzere cepheye giderken civarda silahlı dolaşan kişiler tarafından soyulmuş ve paraları ile eşyaları zorla alınmıştır. Bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya şikâyet etmişlerdir.

47 Jorge Blanco Villalta, **Atatürk**, ing. çev. William Campbell, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979, s.105.

48 İzzettin Çalışlar, **Org. İzzettin Çalışlar'ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s.200.

49 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-20.

50 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-21.

51 Yanarsu köyü bugün Siirt ili Kurtalan ilçesine bağlıdır.

52 Çalışlar, **a.g.e.**, s.201.

53 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-7, F. 1-1.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

Soyguncuların Ziyaret mevkiine 1 saat uzaklıktaki Koh köyünde⁵⁴ ikamet ettikleri tespit edilince, Süvari Bölük Kumandanı Yüzbaşı Ahmet Bey, yanında bir manga askerle birlikte köye gönderilmiştir. Köy muhtarıyla birlikte 14 kişi yakalanmış ve üzerlerinde soyulan subaylara ait eşyalar bulunmuştur. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Topçu Kumandanı Osman Senai Bey'in başkanlığında, Kolordu Şubesi Müdürü Kurmay Şemsettin, İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Yüzbaşı Neşet ve Mülazım İsmail Hakkı beylerin de yer aldığı bir divaniharp kurulmuştur. Suçları sabit görülen bu kişiler için idam kararı verilmiş ve hemen orada kurşuna dizilerek infaz edilmiştir⁵⁵. Mustafa Kemal Paşa, Ziyaret'te bulunduğu sırada Veyselkarani türbesini ziyaret etmiş, Veyselkarani Hz. hakkında dergâhın şeyhinden ve yerli halktan bilgi almıştır⁵⁶. Geceyi çadırdaki geçirdikten sonra, 19 Nisan günü Duhan⁵⁷'a doğru yola çıkmıştır.

19 Nisan 1916'dan 30 Nisan 1916'ya kadar Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti, Bitlis cephesinin muhtelif mevkiilerinde teftişlerde bulunmuşlardır⁵⁸. Yapılan incelemeler sonucunda, askerî birliklerin mevzileri, tahkimatları ve topçu birliklerinin konumları gözden geçirilmiş, Türk birliklerinin düşmana karşı yapacakları taarruzda ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla emir ve direktifler verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, özellikle Türk topçu birliklerinin düşman saldırılarından az etkileneceği ve düşmanı en iyi şekilde gözetleme imkânı sağlayan bölgelere konuşlandırılması gerektiği emrini vermiştir. Bu direktif, harekâtın başarısında önemli bir rol oynamıştır. 25 Nisan 1916'da Rus kuvvetlerinin Bitlis Boğazı'nı yeniden ele geçirme girişimi, alınan tedbirler sayesinde 5. Fırka tarafından aynı günün akşamında durdurulmuştur. 5. Fırka'nın 26-27 Nisan günlerinde gerçekleştirdiği karşı taarruzla Rus kuvvetlerinin tamamı imha edilmiştir⁵⁹.

Rus taarruzlarının boşa çıkarılmasının ardından, Mustafa Kemal Paşa, 5. Fırka ile birlikte Bitlis'e yapılacak bir taarruzu Gambos Dağı'ndan tetkik ederek gerekli emir ve talimatları verdikten sonra Siirt'e gitmek üzere cepheden ayrılmıştır⁶⁰. 28 Nisan'da

54 Tütenocak köyü bugün Siirt ili Baykan ilçesine bağlıdır.

55 Tezer, **a.g.e.**, s.48.

56 Çalışlar, **a.g.e.**, s.200-201.

57 Sarıkonak bucağı bugün Bitlis merkezine bağlıdır.

58 Kocatürk, **a.g.e.**, s.74-75.

59 Durgun, **a.g.m.**, s.88-89.

60 **Ulus**, 24 Mart 1940, s.2.

Duhan'a varmış ve burada iki gece kalmıştır⁶¹. Yaptığı incelemeler neticesinde, Bitlis cephesinde gıda sıkıntısının olduğunu tespit eden Mustafa Kemal Paşa, bu konuyu görüşmek üzere 1 Mayıs 1916'da Siirt'e gidip Bitlis Valisi Memduh Sermed Bey ile bir araya geleceğini, burada üç dört gün kalacağını ve oradan da Kulp mıntkasını teftiş ettikten sonra Silvan'a hareket etme niyetinde olduğunu, 2. ve 3. Ordu Komutanlıklarına bildirmiştir⁶². Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, 1 Mayıs günü saat 10.00'da Duhan'dan Ziyaret (Veyselkarani)'e doğru yola çıkmışlardır. Yolda, Kût'ül-Amâre'de zafer kazanıldığının haberini alan 16. Kolordu erkânı, saat 16.00'da Ziyaret (Veyselkarani)'e varmışlardır. Geceyi Ziyaret'te geçirdikten sonra, 2 Mayıs sabahı saat 08.00'de Ziyaret'ten ayrılmışlardır.

2 Mayıs günü, Siirt'e doğru yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, Şeyh Sadettin Efendi'nin köyü olan Erbin'de⁶³, çadır altında yemek yedikten sonra 1 saat kadar mola vermiştir. Ardından yoluna devam ederek Şeyh Saadettin Efendi'nin konağının önünden geçmiştir. Şeyh, kendisini konağına davet etmiş; lakin bu davete icabet edilmeyerek yolculuk sürdürülmüştür⁶⁴. Öğle saatlerinde Siirt merkeze on kilometre mesafede bulunan Kezer suyunu ulaşılmıştır. Kezer suyunun taşkın akıntısına rağmen, köprü olmadığı için geçiş sırasında zorluklar yaşanmıştır. Karargâhın Süvari Takım Zabiti Mülâzım Sadık Bey, ayaklarını ıslanmaktan korumak amacıyla ayaklarını üzengiden çıkarmış, ancak atının tökezlemesiyle dengesini kaybederek suya düşmüştür. Güçlü akıntıya kapılan Sadık Bey, ölüm tehlikesi yaşarken iki süvari asker cesurca suya atlayıp onu yakalayarak büyük zorluklarla Kezer suyundan çıkarmayı başarmışlardır. Ancak, Siirt Hastanesi'ne kaldırılan Mülâzım Sadık Bey, yapılan tüm müdahalelere rağmen hayatını kaybetmiştir⁶⁵.

Bu üzücü hadiseye tanıklık eden Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, Kezer suyu mevkiinde Jandarma Alay Kumandanı Binbaşı Rıfat, Tabur Kumandanı Yüzbaşı Nazım, Siirt Müdafaai-i Milliye Cemiyeti Başkanı ve Belediye Başkanı tarafından karşılanmışlardır. Öğleden sonra Siirt merkezine muvasalat edilmiş ve Paşa, Bitlis Valisi Memduh Sermed Bey, Siirt Mutasarrıfı Bayram Fehmi Bey⁶⁶,

61 Kocatürk, **a.g.e.**, s.75.

62 **Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, BDH Kls. 4466, Dos. H-19, F. 1-8a.

63 Tuzkuyusu köyü bugün Siirt merkezine bağlıdır.

64 Çalışlar, **a.g.e.**, s.206.

65 Tezer, **a.g.e.**, s.50.

66 Bayram Fehmi Bey, Muş Mutasarrıfı iken 22 Mart 1916'da vekaleten Siirt Mutasarrıflığına atanmıştır. Görevi esnasında gösterdiği gayretler neticesinde 20 Ağustos 1916 tarihinde asa-

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

çoğunluğu kadınlardan oluşan Siirt ahalisi⁶⁷, Jandarma Bölük Komutanı Üsteğmen Ahmet (Ahdi) Bey ve Astsubay Melek (Arslan) Bey'in⁶⁸ komutasındaki şeref kıtası tarafından karşılanmıştır⁶⁹. Karşılama, izci kıyafetli öğrencilerle birlikte, okul müdürü Halil Hulki (Aydın) Efendi⁷⁰ ve Türkçe öğretmeni Cemil (Aydın) Bey⁷¹ de katılmıştır⁷². Kısa bir hasbihâlden sonra Mustafa Kemal Paşa ve maiyeti Jandarma dairesine geçerek dinlenmişlerdir. Akşam saatlerinde Bitlis Valisi Memduh Bey, Siirt Mutasarrıfı Bayram Fehmi Bey, Belediye Başkanı Hami Efendi ve Siirt Sivil Savunma Başkanı'nın da katıldığı yemekte Mustafa Kemal Paşa, Siirt'in durumu ile ilgili malumat almıştır⁷³.

Mustafa Kemal Paşa Siirt'e bulunduğu günlerde cephedeki hareketlilik tüm hızıyla devam etmekteydi. Paşa, 3. Ordu Komutanlığı'na gönderilen 2 Mayıs 1916 tarihli harp raporunda özetle, Rusların, Varto'dan bilhassa Bitlis'ten Muş'a askerî birlik sevk ettiğini, mıntikanın güvenliğinden sorumlu olan 17. Alay'ın düşmana karşı tedbirler aldığını belirtmiştir. Aynı belgede, Başkumandan Vekili'nin Bitlis cephesini ziyaret edeceğini, kendisinin ise 5. Fırka mıntikasındaki ikametini uzatmadan Kolordu merkezine döneceğini ve bu durumu Başkumandan Vekili tarafından bilindiğini ifade etmiştir⁷⁴. Ayrıca, 6 Mayıs günü Rus birlikleri Kulp cephesine taarruzda bulunmuş, ancak bu saldırı 17. Alay tarafından başarıyla püskürtülmüştür⁷⁵. Mustafa Kemal Paşa aynı gün bu muvaffakiyetlerinden ötürü, Şin'de bulunan Kulp Mıntika Komutanlığı'nı tebrik etmiş ve saldıran düşman birliğinin hangi askerî birliğe mensup olduğunu anlamak amacıyla, ölen düşman askerlerinin üzerindeki

leten atanmıştır. Siirt Mutasarrıflık görevi 10 Şubat 1917'de son bulmuştur. Bk. Abdurrezzak Çelik, **Tanzimattan Cumhuriyete Siirt**, Emin Ofset Matbaacılık, Siirt Ocak 2019, s.89.

67 Çalışlar, **a.g.e.**, s.207.

68 Melek Arslan, 12.6.1946 – 28.8.1947 tarihleri arasında Siirt Belediye başkanlığı yapmıştır. Bk. **1973 Siirt İl Yıllığı**, s.26.

69 Cumhuriyet Kılıççioğlu, **Veleye: Siirt**, Alp Ofset Matbaacılık, Ankara 2013, s.18.

70 Halil Hulki Efendi, Milli Mücadele döneminde Siirt Müdafaa Hukuk Derneği'nin kurucu başkanlığı yapmıştır. Bk. Ömer Atalay, **Siirt Tarihi**, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946, s.90.

71 Cemil Bey, Milli Mücadele döneminde Erzurum Kongresi'ne Siirt delegesi olarak katılmıştır. Bk. Yücel Çil, **Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler**, 2. Baskı, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015, s.27.

72 Cumhuriyet Kılıççioğlu, **Her Yönüyle Siirt**, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1992, s.52.

73 Çalışlar, **a.g.e.**, s.207.

74 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-8.

75 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-23.

apoletlerin ve evrakların toplanmasını istemiştir. Ayrıca aynı belgede yarın Siirt'ten ayrılarak Şin'e hareket edeceğini de bildirmiştir⁷⁶.

6 Mayıs 1916'da öğleden sonra, Siirt'te bir camiye yıldırımın düşmesi sonucu caminin duvarlarının yıkıldığı ve iki kadının yaralandığı haberi Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşmıştır. Paşa, bu olaydan dolayı büyük üzüntü duymuştur. Aynı akşam Siirt eşrafiyla yemek yiyen Paşa, ardından dinlenmeye çekilmiştir⁷⁷. Ayrıca aynı gün Paşa, Siirt'ten Madam Corinne'e Fransızca kaleme aldığı bir mektup göndermiştir⁷⁸.

Mustafa Kemal Paşa, bu ziyareti esnasında Siirt Belediye Reisi Hami Efendi'nin akrabası olan Hacı Mustafa (Özel) Efendi'nin Ulus Mahallesi'ndeki evinde kalmıştır⁷⁹. Bu süre zarfında yemeklerini Siirtli aşçı Şükrü Bey hazırlamıştır⁸⁰. Paşa, Siirt'te ordu için ekmek yapan fırıncı Mehmet ile tanışmış ve yaptığı ekmekleri övmüştür⁸¹. Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e ilk gelişleriyle⁸² ilgili daha fazla bilgi bulunmamakla beraber, bu süre zarfında Paşa ve maiyetinin Siirt'te bulundukları günlerde alışveriş yaptığı bilinmektedir. Refakatindekiler, Siirt'e özgü battaniye, eldiven ve uzun konçlu çorap gibi ürünler satın almışlardır. Mustafa Kemal Paşa ise iki adet Siirt battaniyesi almıştır⁸³. Bu alışveriş esnasında Kolordu heyetinde bulunan Alman topçu uzmanı Von Berk, Siirt'te satın aldığı battaniyede bit bulunması nedeniyle Siirt'ten ayrıldığı sırada yolda tifüse yakalanmış ve kaldırıldığı seyyar hastanede hayatını kaybetmiştir⁸⁴.

Paşa ve beraberindekiler, 7 Mayıs günü saat 09.00'da Siirt'ten ayrılarak Kulp'a doğru hareket etmişlerdir. Bitlis Valisi Memduh Bey ve Siirt Mutasarrıfı Bayram Fehmi Bey, yolculuklarına bir saat boyunca refakat etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa,

76 Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-24.

77 Çalışlar, a.g.e., s.208.

78 Milliyet, 1 Aralık 1954, s.3.; Yaşar Gürsoy, **Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker**, Alfa Yayınları, İstanbul 2011, s.75-76; Sadi Borak, **Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1980, s.80.; Melda Özverim, **Mustafa Kemal ve Corrine Lüt-fü- Bir Dostluğun Öyküsü**, AD Kitapçılık, İstanbul 1998, s.122.

79 Bekir Sami Seçkin, **Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi**, İstanbul Siirtliler Derneği, İstanbul 2005, s. 136.; **1973 Siirt İl Yılı**, s.6.

80 Kılıççioğlu, a.g.e., s.18-19.

81 Gençoğlu, a.g.e., s.92.

82 Tezer, a.g.e., s.49.

83 Aldan, "Siirt", **Türk Dil Kurumu Dergisi**, C LVIII, S 456, Aralık 1989, s.294.

84 Tezer, a.g.e., s.50.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

saat 16.00'da Siirt'in kazası olan Garzan (Kurtalan)'a varmış ve geceyi hükümet konağında geçirmiştir. 8 Mayıs günü buradan ayrılmıştır⁸⁵.

III. Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e İkinci Ziyareti

Bitlis, 8 Ağustos 1916'da düşman işgalinden kurtarılmış olmasına rağmen bölgedeki Rus tehdidi devam ettiği için askerî birliklerin denetlenmesi amacıyla 16. Kolordu komutanlığı heyeti, teftiş gezilerini sürdürmüştür. Görüleceği üzere Mustafa Kemal Paşa, Ziyaret'te bulunduğu sırada Bitlis Valisi Memduh Sermed Bey'in daveti üzerine Siirt'e teşrif edeceklerdir.

5 Kasım 1916'da Bitlis'teki 5. Fırka Komutanlığı'na atanan Ali Fuat (Cebesoy) Bey, 16. Kolordu Kurmay Başkanı İzzet (Çalışlar) Bey ve Topçu Kumandanı Osman Senai Bey refakatiyle Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım 1916'da Bitlis'e hareket etmek üzere Silvan'dan sabah saat 06.00'da hareket etmişlerdir. Malabadi'de mola verilmiş, daha sonra Hazo'da⁸⁶ geceyi geçirmek üzere çadır kurulmuştur. 8 Kasım günü sabah saat 06.00'da tekrar yola çıkılmış, Garzan suyu geçildikten sonra, saat 15.00.'te Ziyaret (Veyselkarani)'e varmıştır. Burada 23. Alay Komutanı Fuat (Bulca), teftiş heyetini karşılamıştır. Geceyi burada geçiren Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler, 9 Kasım sabahı saat 08.00'de Ziyaret'ten ayrılmışlardır⁸⁷. 8 Kasım – 22 Kasım tarihleri arasında Mustafa Kemal Paşa, Bitlis ve civarındaki askerî birlikleri ve hastaneleri denetlemiştir⁸⁸. Bu seyahatteki bir diğer amaç, Ali Fuat Bey ile Refet Bey arasında gerçekleşecek tümen komutanlığı devir-teslim merasimine katılmak ve Van Harekât Müfrezesi'nin yola çıkarılmasını sağlamak olmuştur⁸⁹.

Mustafa Kemal Paşa ve refakatindekiler, Bitlis'teki denetlemeleri tamamladıktan sonra 22 Kasım günü saat 07.00'de Duhan'dan hareket ederek, saat 13.00'te Ziyaret (Veyselkarani)'e varmışlardır. Heyet, 23. Alay subayları tarafından karşılanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Veyselkarani Türbesi ziyaret ettikten sonra 1 saat kadar camide istirahat etmiştir. Bilahare, 23. Alay'ın karargâhının bulunduğu Koh köyüne gitmiştir. Burada iken Siirt'ten Vali Memduh Bey tarafından gönderilen bir davet

85 Çalışlar, **a.g.e.**, s.208-209.

86 Kozluk bugün Batman iline bağlı bir ilçedir.

87 Çalışlar, **a.g.e.**, s.259.

88 Kocatürk, **a.g.e.**, s.83-85.

89 Abdülaziz Kardaş, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis'teki Faaliyetler", **Turkish Studies**, 2015, s.238.

mektubu ile bir at hediye almıştır. Geceyi burada geçiren Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekiler 23 Kasım günü saat 09.00'da Kelhük köyüne⁹⁰ gitmiş, burada 23. Alay'ın 1. Taburu'nu denetlemiş, olası bir işgal girişimine karşı tatbikat yapılmıştır. Arazi koşulları tetkik edildikten sonra akşam saatlerinde Koh köyüne dönmüştür. 24 Kasım günü Koh köyünde 23. Alay'ın 2. Taburu teftiş edilmiş ve tatbikat yapılmıştır. Ardından istirahate çekilen heyet, 25 Kasım günü 23. Alay'ın 3. Taburu'nu denetlemek üzere Siyanis (ya da Says) köyüne⁹¹ gitmiştir. Öğleden sonra tabur teftiş edilmiş ve tatbikat yaptırılmıştır. Bir süre istihahatten sonra akşam geç saatlerde Koh köyüne dönmüştür. 26 Kasım günü kolordu heyeti, Koh köyündeki 23. Alay Karargâhında günü istirahat ile geçirmiştir⁹².

Vali Memduh Bey'in 22 Kasım 1916 tarihli davet mektubu üzerine, Mustafa Kemal Paşa 26 Kasım'da Siirt Merkez kazasına gitmeye karar vermiştir⁹³. 27 Kasım günü Koh köyünden yola çıkan Mustafa Kemal Paşa, yanında 23. Alay Kumandanı Fuat (Bulca) Bey olduğu halde aynı gün Siirt'e muvasalat etmiştir. Vali Memduh Bey, vilâyet erkânı, öğrenciler ve Siirt halkı, ikinci kez gelen Mustafa Kemal Paşa'yı bağrına basmıştır. Karşılama merasimi yapıldıktan sonra şehir merkezine geçilmiş ve Paşa, bu ziyaretinde Vali Memduh Bey'in evinde misafir olmuştur. Evin avlusuna toplanan öğrencilere, öğretmenlerinin rehberliğinde millî şarkılar söylenilmiş, Mustafa Kemal Paşa ise bu sıcak karşılama ve ilgiden memnun kalarak hepsine iltifatlarda bulunmuştur. Daha sonra istirahate çekilen Paşa, geceyi Vali Memduh Bey'in evinde geçirmiştir. 28 Kasım gününü istirahat ile geçiren Mustafa Kemal Paşa, Siirtlilerin sosyal hayatında önemli bir yere sahip hamamlardan birine gitmiştir. O gece yine Vali Memduh Bey'in evinde kalmıştır. 29 Kasım 1916 günü Garzan (Kurtalan)'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa, Siirt Mutasarrıflığı yöneticileri, öğrenciler ve halk tarafından düzenlenen törenle uğurlanmıştır. Paşa, saat 08.00'de Siirt'ten Garzan (Kurtalan)'a doğru hareket etmiştir⁹⁴.

Mustafa Kemal Paşa, Garzan'a doğru ilerlerken yolda, yörede eşkıyalık faaliyetleriyle bilinen Cemil Çeto ve Derviş ile karşılaşmıştır. Pencinar aşiretinin Mala Faro ailesinden olan Cemil Çeto, Siirt'e bağlı Garzan (Kurtalan) kazasında yol kesme,

90 Karakaya köyü bugün Siirt ili Baykan ilçesine bağlıdır.

91 Gümüşkaş köyü bugün Siirt ili Baykan ilçesine bağlıdır.

92 Necati Çankaya, **Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul 1985, s.16; Çalışlar, **a.g.e.**, s.266.

93 Tezer, **a.g.e.**, s.97-98.

94 Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975, s.310; Tezer, **a.g.e.**, s.100.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

gasp ve cinayet gibi vukuatlarla ün salmıştır⁹⁵. Ağabeyi Bişare Çeto'nun 1915 senesinde Hoy Muharebesi'nde şehit olmasının ardından Pencinar aşiretinin başına geçen⁹⁶ Cemil Çeto, bu yıllarda Derviş isminde bir şakiyi de yanına alarak, yörede ve cephe gerisinde 100-150 kadar avanesiyle mahalli asayiş bozmaktadır. Bu iki asi, bölgede bulunan 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmeyi başarmıştır. Paşa, Cemil Çeto ve Derviş'e asayiş bozmaktan vazgeçmeleri ve teslim olmaları için davet göndermiştir. Ancak bu davete icabet etmemişlerdir⁹⁷. Cemil Çeto ve Derviş, 29 Kasım 1916 günü Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına çıkmaya cesaret gösterebilmiştir⁹⁸. Paşa'nın yaveri Şükrü (Tezer) Bey'in gözlemlerine göre, bu iki asi, Paşa'nın Siirt'e ziyaretini, burada kaldığı günlerini ve en nihayetinde Siirt'ten ayrılışını adım adım takip ettirmiştir. Garzan yolunda sarp bir bölgede aniden Cemil Çeto ve Derviş'in 100 kadar adamıyla ortaya çıkması, Şükrü Bey'e bir pusu kurulduğu izlenimini vermiştir. Ancak Cemil Çeto ve Derviş, Mustafa Kemal Paşa'yı görünce hemen yanına gelerek ona sarılmış ve bağlılıklarını göstermiştir. Paşa da onlara ikazlarda bulunmuş ve affetmiştir. Daha sonra yolculuğa devam edilmiştir⁹⁹.

Garzan'a 1 saatlik mesafede, Garzan Kaymakamı, Jandarma Kumandanı ve Kaza Muhasebecisi, Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamışlardır. Bu sırada ona refakat eden Vali Memduh Bey heyetten ayrılarak Siirt'e dönmüştür. Garzan'a varan Mustafa Kemal Paşa, kaza erkânı ve halkı tarafından karşılanmıştır. Hükümet dairesinde misafir edilmiş ve geceyi Garzan'da geçirmiştir. 30 Kasım 1916 günü saat 07.00'de Silvan'a gitmek üzere Garzan'dan ayrılmıştır¹⁰⁰.

IV. Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt Ziyaretleri Üzerine Bir Değerlendirme

Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e teşriflerine ilişkin ilk kapsamlı çalışma, Mücadele Gazetesi'nin sahibi ve başyazarı Cumhur Kılıççıoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. Kılıççıoğlu, 1962 yılında Siirt Halk Eğitimi Merkezi'nde yaptığı konuşmada, Sadi Borak'ın *Açıklamalı Atatürk'ün Özel Mektupları* adlı eserinde yer alan ve Mustafa

95 Said Olgun, "Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkıyalık Faaliyetleri (1888-1920)", *Yakın Dönem Araştırmaları Dergisi*, C 16, S 31, 2017, s.35.

96 Olgun, a.g.m., s.51.

97 Tezer, a.g.e., s.98.

98 Tezer, a.g.e., s.100.

99 Tezer, a.g.e., s.103.

100 Tezer, a.g.e., s.100.

Kemal Paşa tarafından Madam Corinne'ye gönderilen 6 Mayıs 1916 tarihli mektubu açıklamış; bu vesileyle Paşa'nın Siirt'e gelişine dair ilk değerlendirmelerden birini ortaya koymuştur. Bu çalışma, Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e gerçekleştirdiği ziyaretlere dair yapılan ilk sistemli girişim olarak kabul edilmektedir. Bu tarihten itibaren konuya ciddi şekilde yoğunlaşan bir başka isim de 1966'da göreve başlayan Siirt Valisi Mehmet Aldan olmuştur. Vali Aldan, 30 Mart 1967'de bu konudaki çalışmalarına başlamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'te bulunduğu tarihleri tespit etmek amacıyla Türk Araştırma Enstitüsü, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği ve Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı'na yazılar göndermiştir. Bununla birlikte, Cumhur Kılıçcıoğlu ve Siirt Valisi Mehmet Aldan, Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e gelişine tanık olan Melek Arslan ve Sabri Çelikutuğ gibi isimlerden hatıralarını da kayıt altına almışlardır. Ancak, Vali Aldan'ın 1968 senesinde Siirt'ten ayrılmasıyla bu çalışmalar durmuştur¹⁰¹.

Siirt Valisi Mehmet Aldan ve Cumhur Kılıçcıoğlu'nun çabalarına rağmen herhangi bir arşiv çalışması yapılmamış, bunun yerine ikinci el kaynaklar ve yerel hafızada yer etmiş sözlü anlatımlar ön plana çıkmıştır. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e geliş tarihleriyle ilgili olarak zaman zaman farklı iddiaların ve tartışmaların gündeme gelmesine yol açmıştır. Bu tartışmaların temel dayanaklarından biri, Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanan *Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005* adlı eserdir. Söz konusu çalışmada, Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'te bulunduğu tarihler 2-7 Mart 1916 olarak ifade edilmektedir¹⁰². Ancak bu tarihler sorunludur. Zira, 2-7 Mart 1916 tarihlerinde Mustafa Kemal Paşa, henüz bölgeye intikal ettirilmemiş olan 2. Ordu'nun merkezi Edirne'dedir¹⁰³. Söz konusu çalışmada kaynak gösterilmediği gibi, Cumhurbaşkanlığı arşivine tarafımızca gönderilen yazıya cevaben Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e gerçekleştiği ziyaretler hakkında bilgi ve belge bulunmadığı belirtilmiştir.

Paşa'nın Siirt'te bulunduğuna ilişkin tartışmalarda öne sürülen bir diğer tarih ise 9 Nisan – 10 Nisan 1916'dır. Bu tarihlere dayanak teşkil eden birçok kaynak bulunsa da¹⁰⁴ söz konusu tarihler kesin olarak yanlıştır. Paşa'nın bu tarihlerde Siirt'te

101 Cumhur Kılıçcıoğlu, **Veleye: Siirt**, s.16.

102 Cumhurbaşkanlığı, **a.g.e.**, s.645.

103 Kocatürk, **a.g.e.**, s.71.

104 Söz konusu kaynaklar şunlardır: Suat Özdağ, "Milli Mücadele Döneminde Siirt", **Milli Mücadelenin Yerel Tarihi 1918-1923**, s.268; Cumhur Kılıçcıoğlu, **Veleye: Siirt**, s. 17; Bekir Sami Seçkin, **Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi**, s.136; Cumhurbaşkanlığı, **Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005**, s.645.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

bulunmadığını net bir şekilde ortaya koyan muteber kaynaklar mevcuttur. Bunlardan en dikkat çeken, 10 Nisan 1916'da Mustafa Kemal Paşa tarafından imzalanan ve 16.Kolordu'nun mıntıkasında gerçekleşen taksimata dair 2. Ordu'ya gönderdiği harp raporudur. Bu rapor, Diyarbakır'dan gönderilmiş olup¹⁰⁵ Paşa'nın Siirt'te bulunmadığını kanıtlamaktadır. Bununla beraber 16. Kolordu Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Bey, günlüğünde 9-10 Nisan 1916 gününü şöyle kaydetmiştir:

Hava yağmurlu. Müftü Efendi, eşraftan iki kişiyle geldi. Biraz oturup konuştuk. Sonra Kemal Paşa da geldi. Şahsen gönüllü toplayıp muharebeye katılmak üzere görüşmek maksadıyla gelmişlerdi. Bunlar şimdiye kadar çok hizmet etmişler. Paşa da yalnız, görevi olmayan ve işsiz olanları kabul edebileceğini, askerî görev altında olanların tamamen talimahlara gitmeleri gerektiğini anlattı. Diyarbakır eşrafı bundan pek memnun olmadı. Kumandan Paşa biraz sert bir lisan kullandığı için onlar da biraz üzüldü...

Aynı günlüğün 12 Nisan 1916 tarihli kaydında ise şu ifadeler yer almaktadır:

Öğleden sonra Kumandan Paşa ile kışlalara çıktık. 17. Alay 3. Taburu'nu tef-tiş ettik. Sonra hükümet dairesine gidip Vali Bey'le erzak ve nakliye araçları hakkında görüştük. Sonra da karargâha gelip yarın hareket etmek üzere hazırlandık. Arabayla gidilemeyeceği anlaşıldığı için hayvanlarla harekete karar verildi.¹⁰⁶

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa bu tarihlerde henüz 16. Kolordu karargâhı olan Diyarbakır'dadır. Ayrıca, 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Paşa'nın 3. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği şifreli telgrafta şu ifadeler yer almaktadır:

Ben Nisan'ın birinci cuma günü 5'inci Tümen nezdine hareket edeceğim. 1- 2 Nisan 1332 (14-15 Nisan 1916) sabahından itibaren emirlerinizin zikredilen yere telgraf merkezi vasıtasıyla verilmesini istirham olunur. Silvan'dan sonra hangi telgraf merkezinde bulunacağımı ayrıca arz edeceğim.¹⁰⁷

Bu telgraftan anlaşılacağı üzere, 5. Fırka'nın bulunduğu Bitlis'e doğru hareket eden Mustafa Kemal Paşa, söz konusu belgeye göre, 14 - 15 Nisan tarihlerinde henüz Silvan'dadır. Bu durumda, Mustafa Kemal Paşa'nın, 9 - 10 Nisan 1916 tarihlerinde Siirt'te bulunma ihtimali kesin bir şekilde ortadan kalkmaktadır.

¹⁰⁵ Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-5, F. 1-4.

¹⁰⁶ Çalışlar, a.g.e., s.198.

¹⁰⁷ Şevket Beysanoğlu, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 2, S 5, 1986 s.488.

Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt ziyaretlerine dair en yaygın olarak kabul gören tarihler ise 14-16 Eylül 1916'dır. Söz konusu tarihler, Siirt Valisi Mehmet Aldan'ın çabaları neticesinde Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı'ndan alınan 20 Ocak 1967 tarihli ve 2020 sayılı cevabi yazıya dayanmaktadır¹⁰⁸. Bu tarihler esas alınarak, 1973 yılından itibaren Siirt Valisi M. Turan Beyazıt'ın girişimiyle 14 Eylül tarihi, "Siirt'in Şeref Günü" olarak kutlanmaya başlanmıştır¹⁰⁹. Ancak, bu yazı haricinde, Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'te bulunduğunu destekleyen herhangi bir sağlam tarihsel kanıt bulunmamaktadır. Buna karşılık, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan kroniklere göre, 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1916 tarihinde harekâtı daha yakından izlemek amacıyla Bitlis'e gitmeyi düşündüğünü orduya bildirmiştir. Bu teklif kabul edilmiş, ancak 7. Tümen'in 3. Kolordu'ya bağlanması ve 8. Tümen'e ilişkin düzenlemelerin ardından harekâtın gerçekleştirmesinin uygun olacağı belirtilmiştir¹¹⁰. Genelkurmay Başkanlığı'nın kronikleriyle paralel bilgiler sunan İzzettin (Çalışlar) Bey'in günlüklerinde ise, gelişen askerî durum doğrultusunda 14 Eylül 1916'da Başkumandanlık tarafından 16. Kolordu'nun Silvan'a dönmesi yönünde emir verildiği; bu emir üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Eylül'de dönüş hazırlıklarını tamamlamak amacıyla Nuri (Conker) Bey ile birlikte 3. Kolordu Karargâhı'na intikal ettiği ve gece yarısından sonra kendi karargâhına döndüğü ifade edilmektedir¹¹¹. Hazırlıkların tamamlanmasının ardından ise 16. Kolordu, 17 Eylül sabahı Genç'ten Silvan'a hareket etmiştir¹¹².

16. Kolordu'nun söz konusu tarihlerdeki hareketliliği¹¹³ ve 3. Kolordu Karargâhı'nın Perhankököyünün 4 kilometre doğusunda yer alması¹¹⁴ göz önünde bulundurulduğunda, Mustafa Kemal Paşa'nın 14-16 Eylül 1916 tarihlerinde Siirt'e kısa süreli bir ziyaret yapma olasılığı oldukça düşük görünmektedir. Dolayısıyla, bu iddialar dönemin askerî

108 Cumhur Kılıççioğlu, **Veleye: Siirt**, s.17; **1967 Siirt İl Yıllığı**, s.9.

109 **1973 Siirt İl Yıllığı**, s.6.

110 Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi-Kafkasya Cephesi 2 inci Ordu Harekâtı 1916-1918**, s.227-228.

111 Çalışlar, **a.g.e.**, s.244-245.

112 Çalışlar, **a.g.e.**, s.245; Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi-Kafkasya Cephesi 2 inci Ordu Harekâtı 1916-1918**, s.227.

113 Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi-Kafkasya Cephesi 2 inci Ordu Harekâtı 1916-1918**, s.227-228; Çalışlar, **a.g.e.**, s.245.

114 Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi-Kafkasya Cephesi 2 inci Ordu Harekâtı 1916-1918**, s.223.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SİİRT ZİYARETLERİ

belgeleri ve stratejik koşullarıyla desteklenmediğinden, tarihsel doğruluğu konusunda ciddi bir belirsizlik taşımaktadır.

SONUÇ

Bu makale, giriş bölümünde Siirt'in Birinci Dünya Savaşı sürecindeki askerî, lojistik, iktisadi ve sosyal dinamiklerini çok yönlü bir yaklaşımla ele alarak bölgenin genel durumunu tarihsel bağlamı içinde ortaya koymuştur. Özellikle Siirt halkının, yerel milis kuvvetleri aracılığıyla Rus işgallerine ve saldırılarına karşı gösterdiği direniş, hem yerel savunma refleksinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiş hem de bölgenin savaş sürecindeki stratejik önemine ışık tutacak şekilde analiz edilmiştir. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın bölgeye gerçekleştirdiği ziyaretlerin arka planını kavramaya yönelik sağlam bir tarihsel zemin oluşturmıştır.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt ziyaretlerinin tarihsel olarak belirlenmesi sürecinde izlenen yöntem, sağlam kaynak temelli bir analiz yaklaşımına dayanmaktadır. Paşa'nın Siirt'e gerçekleştirdiği ilk ziyaret, resmî arşiv belgeleri ve döneme ait hatıratlarla açık biçimde doğrulanmaktadır. Özellikle arşiv kaynakları, söz konusu ziyaretin zamanı ve amacı hakkında net bilgiler sunarak olayın tarihsel bağlamını güçlendirmektedir. Buna karşın ikinci ziyarete ilişkin herhangi bir resmî belge ortaya konulamamıştır. Bu ziyaretin Bitlis Valisi Memduh Sermed Bey'in daveti üzerine gerçekleştiği dikkate alındığında, askerî bir amaç taşımadığı ve bu nedenle resmî kayıtlara yansımamış olabileceği değerlendirilmektedir. Bu durum, Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci Siirt ziyaretine ilişkin tarihsel verilerin sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, Paşa'nın şahsi notlarında yer alan dolaylı ifadeler, bu boşluğu kısmen doldurmakta; ziyaretin zamanlaması ve amacına ilişkin anlamlı çıkarımlar yapılmasına olanak tanımaktadır. Bu çerçevede çalışma, Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği ziyaretlere ilişkin mevcut tartışmalara tarihsel belgeler ışığında açıklık getirerek, konunun spekülatif yorumlardan arındırılmasına önemli bir katkı sunmaktadır. Araştırmada kullanılan güvenilir arşiv belgeleri ve birincil kaynaklar sayesinde literatürde yer verilen 2-7 Mart 1916 ve 9-10 Nisan 1916 tarihlerinin tarihsel gerçeklikle örtüşmediği açık biçimde ortaya koymuştur. Bununla birlikte 14-16 Eylül 1916 tarihlerine dair ileri sürülen iddiaların da sağlam bir temele dayanmadığı ve bu bağlamda geçerliliğinin sorgulanabilir olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'e yaptığı ziyaretler konusunda literatürde uzun süredir var olan bilgi eksikliklerini ve tarihsel tutarsızlıkları gidererek

alana özgün ve bilimsel temellere dayalı önemli bir katkı sunmaktadır. Paşa'nın Siirt'teki faaliyetlerinin doğru biçimde anlaşılmasını sağlayan bu araştırma, aynı zamanda yerel tarih yazımının daha sağlam arşiv belgeleri ve birincil kaynaklar ışığında yeniden inşa edilmesine olanak tanımaktadır. Bununla beraber, 1973'ten beri 14 Eylül tarihinde kutlanan "Siirt'in Şeref Günü" nün Paşa'nın Siirt'e ilk ziyaretinin 2-7 Mayıs 1916 tarihlerinde gerçekleştiği bulgusuna dayanarak 2 Mayıs'ta kutlanmasının tarihsel doğruluk ve toplumsal hafızanın doğru bir zemine oturtulması açısından zaruri bir düzeltme olarak değerlendirilmektedir.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)

This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License

KAYNAKÇA

1967 Siirt İl Yıllığı

1973 Siirt İl Yıllığı

Akay, Sedat, **Belgelerle Siirt'in Manevi Dinamikleri, Alimleri ve Eserleri**, Siirt Birlik Gazetecilik ve Matbaacılık, Siirt 2020.

Aldan, Mehmet, “Siirt”, **Türk Dil Kurumu Dergisi**, C LVIII, S 456, Aralık 1989.

Anadolu Ajansı Arşivi

Arı, Kemal, **Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Atalay, Ömer, **Siirt Tarihi**, Çeltut Matbaası, İstanbul 1946.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-5, F. 1-4.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-7, F. 1-1.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-8.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-11.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-21.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-23.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-24.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, ADF. Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-28.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1-6a.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1-7.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH. Kls. 4466, Dos. H-12, F. 1-24.

ATASE Daire Başkanlığı Arşivi, BDH Kls. 4466, Dos. H-19, F. 1-8a.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Remzi Kitabevi, C 1, 13. Baskı, İstanbul 1994.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Yılları Arasına Ait 106 Belge)**, Ankara 1982.

BCA,1198.199.1.

Beysanoğlu, Şevket, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Diyarbakır’daki Kafkas Cephesi Komutanlığı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 2, S 5, 1986 s.487-504.

Bitlis Vilâyet Salnamesi, H.1310(1892).

BOA, DH. ŞFR., 459/76, R. 16.11.13330 (29 Ocak 1915).

Borak, Sadi, **Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1980.

Büyüktolu, Recep - Ateş, Oral, “Birinci Dünya Savaşı’nda Mustafa Kemal Paşa’nın 16’ncı Kolordu Komutanlığı ve Muharebelerinin Harp Prensipleri Bakımından Değerlendirilmesi”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Y.17, S 33, 2021, s. 409-440.

Cumhurbaşkanlığı, **Cumhurbaşkanlığı Tarihi 1923-2005**, Ajans Türk Basın, Ankara 2006.

Çakmak, Fevzi, **Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.

Çalışlar, İzzettin, “Büyük Harbin Üçüncü Senesinde Mustafa Kemal”, **Ulus**, 24 Mart 1940.

Çalışlar, İzzettin, **Org. İzzettin Çalışlar’ın Not Defterlerinden Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

Çankaya, Necati, **Atatürk’ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri**, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul 1985.

Çanlı, Mehmet, **Çanakkale’den Doğu Cephesine Hüseyin Avni Gençoğlu’nun Hatıraları**, Murat Kitap ve Yayınevi, Ankara 2007.

Çelik, Abdurrezzak, **Tanzimattan Cumhuriyete Siirt**, Emin Ofset Matbaacılık, Siirt Ocak 2019.

Çeliker, H. Fahri, “Bitlis’in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 3, S 8, 1987, s.379-392.

Çil, Yücel, **Erzurum Kongresi’ne Katılan Delegeler**, 2. Baskı, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015.

Demir, Şerif, **Cumhuriyet Döneminde Siirt**, Düzey Yayınevi, İstanbul 2016.

Durgun, Bülent, “Birinci Dünya Savaşı’nda Bitlis ve Muş’un Kurtarılması ve Mustafa Kemal Paşa’nın Rolü”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Y.16, S 30, Ankara Ocak 2018 s.77-112.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
ŞİİRT ZİYARETLERİ

Ekşi, Fatih Mehmet, **Rusça Gazetelerde Kafkasya Cephesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2022.

Erdeha, Kâmil, **Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

Ersoy, Ahmet Selim, **Mehmet Nuri Conker'in Askeri ve Siyasi Hayatı (1911-1937)**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2015.

Evsile, Mehmet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 12, S 36, 1996, s.911-926.

Evsile, Mehmet, Birinci Dünya Harbi'nde Atatürk'ün 16. Kolordu Komutanlığı (19 Ağustos 1915-5 Mart 1917), **Askeri Tarih Bülteni**, S 36, Ankara, s.30-42.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Şehir ve Kasabaların Harp Bölgeleri Bombardıman İşgal ve Kurtuluş Tarihleri (1911-1922)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1977.

Genelkurmay ATASE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi-Kafkasya Cephesi 2 inci Ordu Harekâtı 1916-1918**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1978.

Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkasya Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı**, C 1, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkasya Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı**, C 2, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Guze, Felix, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler**, çev: Yarbay Hakkı Akoğuz, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Gürer, Cevat Abbas, **Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak**, İstanbul Halk Basımevi, İstanbul 1939.

Gürer, Turgut, **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl**, Gürer Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2007.

Gürsoy, Yaşar, **Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker**, Alfa Yayınları, İstanbul 2011.

İlter, Aziz Samih, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi Hatıraları**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları C IX, Ankara 1999.

Kardaş, “Abdülaziz, Birinci Dünya Savaşı Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis'teki Faaliyetler”, **Turkish Studies**, 2015, s.229-244.

Koca, Hüseyin, “Birinci Dünya Harbinde Van-Bitlis-Muş Hattının Önemi ve 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, S 11, 1997, s.343-357.

Kılıççıoğlu, Cumhur, **Her Yönüyle Siirt**, Kadioğlu Matbaası, Ankara 1992.

Kılıççıoğlu, Cumhur, **Veleye: Siirt**, Alp Ofset Matbaacılık, Ankara 2013.

Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007.

Kop, Kadri Kemal, **Atatürk Diyarbakır'da ve “O” nun Hatıraları**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1938

Mango, Andrew, **Atatürk**, Sabah Kitapçılık San. Ve Tic. A.Ş., çev.Fusun Doruker, 1 Baskı, İstanbul 2000.

Obuz, Ömer, “Milli Mücadeleye “Şark”tan Bir Destek: Siirt Örneği”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Denizli 2017, s.265-276.

Olgun, Said, “Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkıyalık Faaliyetleri (1888-1920)”, **Yakın Dönem Araştırmaları Dergisi**, C 16, S 31, 2017, s.33-56.

Özbay, Kemal, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri**, C 1, Yörük Basımevi, İstanbul 1976.

Önder, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1975.

Özdağ, Suat, **Milli Mücadele Dönemi'nde Bitlis**, Kriter Yayınevi, İstanbul 2021.

Özdağ, Suat, “Milli Mücadele Döneminde Siirt”, **Milli Mücadelenin Yerel Tarihi 1918-1923**, C 7, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2023.

Özverim, Melda, **Mustafa Kemal ve Corrine Lütfü- Bir Dostluğun Öyküsü**, AD Kitapçılık, İstanbul 1998.

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
SİİRT ZİYARETLERİ

Safa, Peyami, “Atatürk’ün Bir Kadına Mektupları”, **Milliyet**, 1 Aralık 1954.

Sanders, Liman Von, **Türkiye’de Beş Sene**, çev. Genelkurmay Başkanlığı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.

Seçkin, Bekir Sami, **Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi**, İstanbul Siirtliler Derneği, İstanbul 2005.

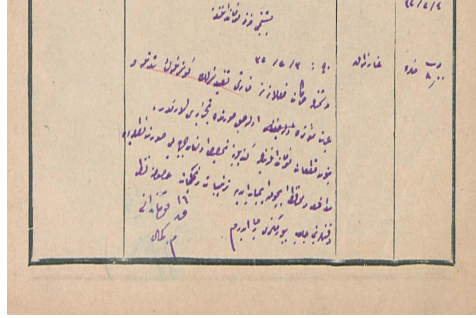
Selvi, Haluk; Özdağ, Suat, “Millî Mücadele Döneminde Bitlis”, **Millî Mücadele’nin Yerel Tarihi 1918-1923**, C 9, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2023.

Tezer, Şükrü, **Atatürk’ün Hatıra Defteri**, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023.

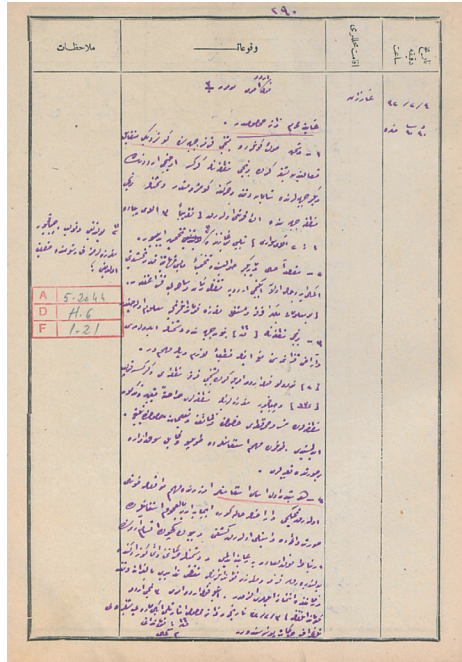
Turkish National Commission For UNESCO, **Atatürk Biography**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981.

Villalta, Jorge Blanco, **Atatürk**, ing. çev. William Campbell, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979.

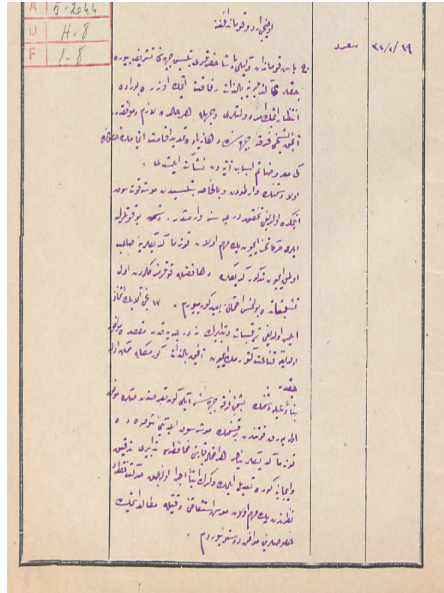
EKLER

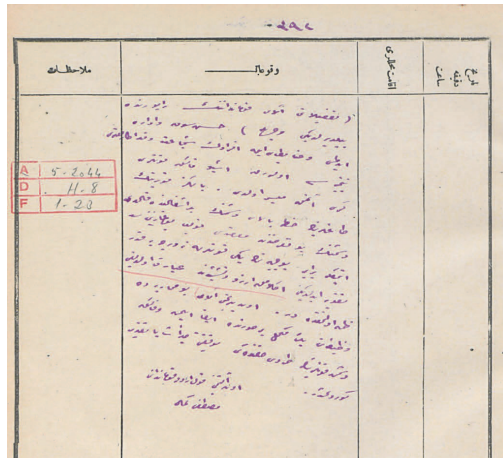
Mustafa Kemal Paşa'nın, Garzan (Kurtalan) mahalinden 5. Fırka Komutanlığı'na gönderdiği 17 Nisan 1916 tarihli emir. (**Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, ADF, Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-20).

Mustafa Kemal Paşa'nın, Garzan (Kurtalan) mahalinden 5. Fırka Komutanlığı'na gönderdiği 17 Nisan 1916 tarihli 3 Numaralı Kolordu Emri. (**Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, ADF, Kls. 2044, Dos. H-6, F. 1-21).

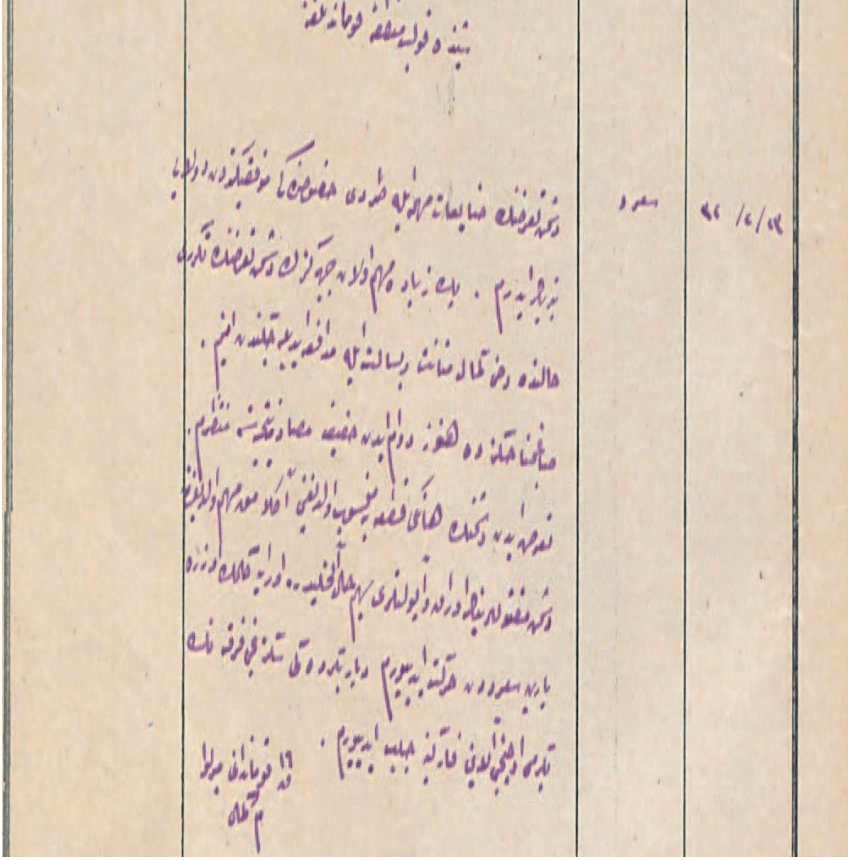

Siirt'te bulunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği 2 Mayıs 1916 tarihli harp raporu. (**Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-8).

Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'ten gönderdiği 6 Mayıs 1916 tarihli Kulp mıntkasında vuku bulan düşman taarruzu hakkındaki kolordu mütalaatı. (**Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-23).

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
SİİRT ZİYARETLERİ

Mustafa Kemal Paşa'nın Siirt'te bulunduğu sırada Kulp Mıntıka Komutanlığına gönderdiği 6 Mayıs 1916 tarihli belge. (**Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi**, ADF. Kls. 2044, Dos. H-8, F. 1-24).

1. 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, 2. Bitlis Valisi Memduh Bey, 3. 23. Alay Komutanı Fuat (Bulca) Bey, 4. Mustafa Kemal Paşa'nın Yaveri Şükrü (Tezer) Bey. Yer: Siirt Mutasarrıflığı girişindeki Kezer Suyu. Tarih: 27 Kasım 1916. Bitlis Valisi ve Siirt ahalisi tarafından Mustafa Kemal Paşa ve mahiyetinin Karşılması. (Fotoğraf: BCA,1198.199.1.; Fotoğrafın kişi, tarih ve yer tarifi: Tezer, a.g.e., s.81).

16. KOLORDU KUMANDANI MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN SİİRT ZİYARETLERİ

Mustafa Kemal Paşa’nın Siirt girişinde karşılama şeref kıtası, öğrenciler ve halk tarafından karşılanışı. Tarih: 27 Kasım 1916 (**Fotoğraf Kodu:**122696374, A.A. Arşivi).

Mustafa Kemal Paşa ve mahiyeti Siirt merkezinde. Tarih: 27 Kasım 1916 (**Fotoğraf Kodu:**122696375, A.A. Arşivi).

**TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE
GÖRE MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE BİGA OLAYI
(16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)**

AHMET TUNÇ*

ÖZ

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi, özellikle halk arasında büyük bir üzüntü ve hayal kırıklığına yol açmıştır. Bu işgallere karşı Kuva-yı Millîye kurulmuştur. Kuva-yı Millîye, hem işgalci İtilaf Devletleri hem de İstanbul Hükûmeti ve bu Hükûmetin taraftarı olan kendi öz kardeşlerine karşı vatani savunmak için mücadele etmiştir. İtilaf Devletleri'nin kontrolündeki İstanbul Hükûmeti'nin girişimleriyle ülkenin genelinde isyanlar ve ayaklanmalar baş göstermiştir. Bu isyanların en önemlilerinden birisi de Biga'da meydana gelmiştir. Biga'nın hem İstanbul'a yakın olması hem de padişah taraftarlarının çok olması sebebiyle Bigalılar İstanbul Hükûmeti'nin etkisi altında kalmış ve Millî Mücadele karşıtı olmuştur. İstanbul Hükûmeti Biga'daki Millî Mücadele'yi ortadan kaldırmak için, 16 Şubat 1920 tarihinde Biga merkezli II. Anzavur isyanını başlatmıştır. Bu isyanın başlamasında İngilizler de etkili olmuştur. İstanbul Hükûmeti uyguladığı propagandayla Bigalıların çoğunluğunun bu isyana katılmasını sağladığı gibi, isyanı bastırmak için toplanan birliklerde firarlara da sebebiyet vermiştir. Fakat daha sonra 16 Nisan 1920 tarihinde Çerkez Ethem bu ayaklanmayı bastırmıştır. Bir taraftan Anadolu işgallerinin haksız yere yapıldığını ve işgale karşı direnişi desteklemek için Anadolu'da birçok yayın organı faaliyette bulunurken

* Elazığ/TÜRKİYE, ahmettunc_23@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-8695-7078

diğer yandan Hilafet ve padişah yanlısı pek çok yayın organı da Millî Mücadele ve Kuva-yı Millîye karşı yayın faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu yayın organlarından en önemlilerinden birisi de Alemdâr gazetesiydi. Refî‘ Cevad’la özdeşleşen bu gazete, İstanbul Hükûmeti ve İtilaf Devletleri yanlısı bir tutumu yansıtmış; buna karşılık, Millî Mücadele Harekâtı’na ve Kuvâ-yı Millîye’ye karşı aleni bir muhalefet sergilemiştir. kamuoyunu etkilemeye yönelik yoğun bir propaganda faaliyeti sürdürmüş, Millî Mücadele’nin meşruiyetini sorgulayan söylemler geliştirmiştir. Biga Olayı, gazete tarafından yakından izlenmiş; bu ayaklanma, Millî Mücadele karşıtı söylemi destekleyecek şekilde değerlendirilmiş ve kamuoyunun Anadolu’daki direnişe karşı yönlendirilmesi amacıyla kapsamlı biçimde kullanılmıştır. Mazazillî Mücadele Dönemi’nde yayınlanan basın organları arasında öne çıkanlardan biri de İzmir’e Doğru gazetesiydi. Vasıf Çınar’la özdeşleşen bu gazete, Ankara Hükûmeti’ni ve Millî Mücadele’yi aleni bir şekilde desteklemiş; İstanbul Hükûmeti ile İtilaf Devletleri’ne ise karşı bir duruş sergilemiştir. İzmir’e Doğru, Biga Ayaklanması’nı, İstanbul Hükûmeti ile dış güçlerin iş birliğiyle Millî Mücadele’ye karşı yürütülen organize bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Bu kapsamda, halkı, millî birlik ve direniş ekseninde kenetlenmeye çağırmış; Millî Mücadele’nin meşruiyetini ve haklılığını savunma görevini üstlenmiştir. Biga Olayı, gazete tarafından yakından takip edilmiş ve kamuoyunun bilinçlendirilmesi amacıyla kapsamlı biçimde işlenmiştir. Bu çalışma, Alemdâr ve İzmir’e Doğru gazetelerinde neşredilen yazı ve makaleler aracılığıyla Biga Hadisesi’nin basına yansımaları ele almaktadır. Eski harflerle yayımlanmış bu gazetelerin farklı sayı ve sayfaları incelenerek, söz konusu olayın dönemin basını tarafından nasıl temsil edildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alemdâr, Biga Olayı, İzmir’e Doğru, Kuva-yı Millîye, Millî Mücadele.

**A PROCESS, TWO PERSPECTIVES FROM THE TURKISH PRESS:
THE BIGA INCIDENT DURING THE NATIONAL STRUGGLE
PERIOD ACCORDING TO THE *ALEMDÂR* AND *İZMİR'E DOĞRU*
NEWSPAPERS (FEBRUARY 16 - APRIL 16, 1920)**

ABSTRACT

The occupation of Anatolia by the Allied Powers after the Armistice of Mudros caused great sadness and disappointment, especially among the public. *Kuva-yı Milliye* (National Forces) was established against these occupations. The National Forces fought to defend the homeland against both the occupying Allied Powers and the Istanbul Government, as well as against their own brothers who were supporters of this government. With the initiatives of the Istanbul Government under the control of the Allied Powers, rebellions and uprisings broke out throughout the country. One of the most important of these rebellions took place in Biga. Because Biga was close to Istanbul and had many supporters of the Sultan, the people of Biga were under the influence of the Istanbul government and became anti-War of Independence. In order to eliminate the National Struggle in Biga, the Istanbul Government launched the Second Anzavur rebellion centered in Biga on February 16, 1920. The British were also influential in the start of this rebellion. The Istanbul Government, through its propaganda, not only ensured that the majority of the people of Biga joined the rebellion, but also caused desertions among the troops gathered to suppress the rebellion. But later, on April 16, 1920, Çerkes Ethem suppressed this uprising. On the one hand, many media outlets in Anatolia were active in supporting the unjust occupation of Anatolia and the resistance against the occupation, while on the other hand, many pro-Caliphate and pro-Sultan media outlets were also publishing against the National Struggle and the National Forces. One of the most important of these publications was *Alemdâr* newspaper. This newspaper, identified with Refi' Cevad, reflected a pro-Istanbul Government and Allied Powers stance; on the other hand, it openly opposed the National Struggle Movement and *Kuva-yı Milliye*. It carried out an intense propaganda activity aimed at influencing public opinion and developed discourses that questioned the legitimacy of the War of Independence. The Biga Incident was closely followed by the

newspaper; this uprising was evaluated in a way that supported the anti-War of Independence discourse and was used extensively to direct public opinion against the resistance in Anatolia. One of the prominent press organs published during the War of Independence was the *İzmir'e Doğru* newspaper. This newspaper, identified with Vasıf Çınar, openly supported the Ankara Government and the War of Independence, while taking a stance against the Istanbul Government and the Allied Powers. The *İzmir'e Doğru* evaluated the Biga Revolt as an organized threat against the War of Independence carried out in cooperation with the Istanbul Government and external powers. In this context, it called on the people to unite around the axis of national unity and resistance and undertook the duty of defending the legitimacy and righteousness of the War of Independence. The Biga Incident was closely followed by the newspaper and covered extensively in order to raise public awareness. This study examines the media coverage of the Biga Incident through articles and texts published in the *Alemdâr* and the *İzmir'e Doğru* newspapers. By examining the different issues and pages of these newspapers published in old letters, an attempt was made to reveal how the event in question was represented by the press of the period.

Keywords: Alemdâr, Biga Incident, İzmir'e Doğru, Kuva-yı Milliye, National Struggle.

GİRİŞ

Biga bölgesi, stratejik konumu sebebiyle tarih sahnesinde birçok mühim hadisenin yaşandığı bir bölge olmuştur. XIV. yüzyılın başlarında Karesioğulları idaresine geçmiş, 1363 yılında ise Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. Osmanlı topraklarına katıldığı dönemde Biga, kaza statüsünde yönetilmekteydi. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde ülkenin eyâlet ve sancaklara ayrılmasıyla birlikte Biga, sancak merkezi konumuna yükseltilmiştir. Bu dönemde Biga sancağı, günümüzde Çanakkale ilinin Anadolu yakasındaki toprakları ile Balıkesir ilinin bir bölümünü kapsamaktaydı. 1867'de Çanakkale (Kala-i Sultâniye), Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nin merkezi hâline getirilince Biga yeniden kaza statüsüne düşürülmüştür. 1877'de vilâyet merkezi Rodos'a taşınınca, Çanakkale'nin Anadolu yakasındaki topraklar "Biga Mutasarrıflığı" adıyla doğrudan İstanbul'a bağlanmıştır. 1881'de Biga Mutasarrıflığı ile Karesi Mutasarrıflığı birleştirilerek "Karesi Vilâyeti" oluşturulmuş, 1888'de ise yeniden ayrılarak müstakil bir mutasarrıflık hâline getirilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ikinci yılında güvenlik gerekçesiyle sancak merkezi Çanakkale'den Biga'ya taşınmış, savaşın sonuna doğru tekrar Çanakkale'ye nakledilmiştir. Cumhuriyet döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gerçekleştirilen idari düzenlemeler sonucunda Biga, Çanakkale iline bağlı bir ilçe statüsü kazanmıştır¹.

Osmanlı Devleti 1910'lu yıllarda girmiş olduğu savaşlardan yenilgiyle çıkınca savaşların ağır yükünü omuzlayan Türk milleti yoksul, bitkin ve karamsar bir durumdaydı. Bölgede kıtlık, açlık, salgın hastalıklar ortaya çıkmış ve merkezi otoritenin sarsılmasının da doğal bir sonucu olarak asayişsizlik ve eşkıyalık da yaygın bir hale gelmişti². I. Dünya Savaşı yıllarında bölgede yaşayan etnik unsurlar tarafından birçok çete kurulmuş, bu çeteler de bölgede asayişsizliğe neden olmuş³. Bâb-ı Âli ilerleyen dönemde bu çeteleri affedince bu çetelerden bazıları mevcut konjonktürden yararlanarak "dehâlet ve istimân" etmişti. Bu çetelerden biri de Kara Hasan⁴ tarafından Biga'da kurulmuştur. Bu çete, kısa sürede bölgede vergi toplama,

1 Ahmet Altıntaş, **Milli Mücadele Döneminde Çanakkale**, Ankara 2007, s.97-99.

2 Sabahattin Özel, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)**, İstanbul 1987, s.VIII.

3 Zühtü Güven, **Anzavur İsyanı, istiklal Harbi Hatıralarımdan Acı Bir Safha**, Ankara 1965, s.21-22.

4 Kara Hasan, I. Dünya Savaşı sırasında 30 kişilik çetesiyle Biga ve çevresine hâkim olmuş; çetesinin mevcudu daha sonra 60 kişiye ulaşmıştır. Zora gelmedikçe adam öldürmeyen Kara Hasan, geçimini varlıklı köylülerden ve zengin şehirlilerden para sızdırmak ve haraç

zabıta ve hukuk işlerini kontrol altına alacak kadar güçlenmişti. Bu sırada Biga'nın iskelesi durumundaki Karabiga ise İngilizlerin kontrolüne girmişti. Bu gelişmeler, özellikle Biga ve çevresinde otorite boşluğunun derinleşmesine ve eşkıyalığın daha da yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır⁵.

Yukarıda bahse konu olan bölgedeki otorite boşluğu, yerel direnişin örgütlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu süreçte yerel direnişte öne çıkan isimlerden biri de Köprülülü Hamdi Bey olmuştur⁶. Köprülülü Hamdi Bey, memuriyet hayatına Balkan Savaşları sırasında Kosova Maiyet Memurluğu ile başlamış, ardından yedek subay olarak vatan savunmasına katılmıştır. Daha sonra Edirne Polis Müdürlüğü İdari Bölüm Başkanlığı görevinde bulunmuş ve Edirne'nin Demirköy ilçesine kaymakam olarak atanmıştır. Bunu takiben Malkara ve Keşan'da kaymakamlık yapmış; sonrasında Balıkesir'in Sındırgı Kazası Kaymakamlığına, ardından ise Edremit Kaymakamlığına tayin edilmiştir⁷. Köprülülü Hamdi Bey, 4 Mart 1919'da kurulan "Edremit, Burhaniye ve Havalisi Müdafaa-yı Hukuk-u Millîye Cemiyeti"nin kurucuları arasında yer almış, İzmir'in işgaline karşı miting düzenlemiş ve olası bir Yunanistan işgaline karşı strateji geliştirmiştir. Faaliyetleri nedeniyle İstanbul Hükûmeti tarafından görevden

almak suretiyle sağlamış, bu nedenle halk tarafından genellikle hoş karşılanmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası, Kasım 1918'de ilan edilen genel aften yararlanarak çetesiyle Biga'ya gelmiş ve hükümet makamlarına teslim olmuştur. Hacı Piti Han'ı kiralayarak buraya yerleşmiş, ancak silahlarını teslim etmemiştir. Burada adeta ikinci bir hükümet kurarak halkın anlaşmazlıklarını en çok para verenin lehine çözmüş ve işlerini yürütmek için hükümet makamlarını ile halkı silah ve dayakla tehdit etmiştir. Kendi adamlarını "Kır Bekçiliği" adı altında köylere 30 lira maaşla bekçi olarak yerleştirerek zengin köylülerden daha fazla para sızdıran Kara Hasan çetesine karşı koyacak güç bulunmamıştır. Kamil Su, **Köprülülü Hamdi Bey ve Akbaş Olayı**, Ankara 1984, s.119; Bülent Bakar, "Anzavur'un Biga'daki Faaliyetleri", **90. Yılında Milli Mücadele Sempozyumları Bildiriler**, (Yay. Haz. H. Aytuğ Tokur), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.338; Güven, **a.g.e.**, s.28-29.

5 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âli Evrak Odası**, No. 342.811, 343.871, 345.428, 345.561; **Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı Arşivi**, K.44, D.110-173, F. 6; Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, İstanbul 1942, s.95; Güven, **a.g.e.**, s.24-25; Su, **a.g.e.**, s.65.

6 Hamdi Bey, 1886 yılında Makedonya'nın Köprülü kasabasında doğmuştur; bu nedenle "Köprülülü Hamdi Bey" olarak anılmıştır. Babası Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) İbrahim Bey'dir. Küçük yaşta yetim kalan Hamdi Bey, dayısı tarafından yetiştirilmiş; ilköğrenimini Köprülü'de, ortaöğrenimini Üsküp İdadisi'nde tamamlamış, yükseköğrenimine ise İstanbul'da Mülkiye Mektebi'nde (günümüzde Siyasal Bilgiler Fakültesi) devam etmiştir. Mülkiye eğitimini 24 yaşında tamamlayan Hamdi Bey, memuriyete başlamadan önce gönüllü olarak İhtiyat Zabıt Mektebi'ne (Yedek Subay Okulu) girerek asteğmen rütbesiyle mezun olmuştur. Ayrıca bk. Mücellitoğlu Ali Çankaya, **Mülkiyeliler Tarihi ve Mülkiyeliler**, Ankara 1954, s.685-690.

7 Su, **a.g.e.**, s.9-17.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

alınmış; ardından Burhaniye'de Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi adına milis kuvveti kurarak direniş çalışmalarını sürdürmüştür⁸.

Köprülülü Hamdi Bey'in Edremit ve çevresindeki faaliyetleri, kısa süre içerisinde Biga hattında yürütülen teşkilatlanma çalışmalarına da yön vermiştir. Biga'da merkezi otoritenin zayıflığı ve kurumsal dağınıklık nedeniyle Hükûmet ile Balıkesir Merkez Heyeti denetimi sürdürememiş; bu boşluk, fiilen Kara Hasan önderliğindeki silahlı grubun kontrolüne geçmiştir⁹. Bu istikrarsız ortamda Balıkesir Merkez Heyeti, bölgede ulusal bir teşkilât kurmayı amaçlamış; heyetin ve Albay Kâzım (Özalp) Bey'in Kaymakam Sakıp Bey'e ısrarı sonucunda, 10 Eylül 1919'da Biga Müftüsü Hamdi Bey tarafından Biga Müdafaa-yı Hukuk Heyeti kurulmuştur¹⁰. Müftü Hamdi Efendi, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatı doğrultusunda halka İstiklâl Savaşı'na destek çağrısında bulunmuştur¹¹. Ancak heyetin zayıf kalması ve Kara Hasan'ın baskısı nedeniyle Müftü Hamdi Efendi, 61. Tümen Komutanı Kazım Bey'den yardım talep etmiş; bu talep üzerine Balıkesir Merkez Heyeti, Köprülülü Hamdi Bey'i görevlendirmiştir. Köprülülü Hamdi Bey'in görevi, Biga'da teşkilâtı düzenlemek, asker ve cephane temin etmek, yolsuzlukları önlemek ve Müdafaa-yı Hukuk'u güçlendirmek olmuştur¹².

1920 yılı ocak ayına gelindiğinde Köprülülü Hamdi Bey, Dramalı Rıza Bey ile birlikte 37 kişilik bir kuvvetle Balıkesir'den Biga'ya harekât etmiştir¹³. Köprülülü Hamdi Bey, Biga'ya hareketinden önce Bandırma'da yakın arkadaşı Kani Bey'i yanına almış, daha sonra Balya ve Gönen kasabalarından geçerek 17 Ocak 1920'de Biga'ya ulaşmıştır¹⁴. Köprülülü Hamdi Bey'in Biga'ya ulaşmasıyla, Rıza Bey'in yaklaşık 40 kişilik birliği de onun emrine girmiştir¹⁵. Köprülülü Hamdi Bey, Biga'ya varır varmaz kasaba kaymakamıyla görüşerek gerekli bilgi ve görüşleri aldıktan sonra belediyede

8 İlhami Bebek, **Millî Mücadelede Akbaş Cephaneliği Baskını**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1994, s.25-26.

9 Su, **a.g.e.**, s.65; Tayyîp Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, C II, Ankara 1965, s.59.

10 Güven, **a.g.e.**, s.29.

11 İsmail Aydın Hoşgör, **Kurtuluş Savaşında Biga**, Biga 1970, s.38.

12 Bebek, **a.g.e.**, s.48.

13 Zeki Çevik, "Köprülülü Hamdi Bey ve Akbaş Cephaneliği Baskını", **Recent Period Turkish Studies**, C 10, 2012, s.12.

14 Bakar, **a.g.s.**, s.337; Zeynel Kozanoğlu, **Hamdi Bey ve Akbaş Baskını**, Ankara 1970, s.69.

15 Kâzım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971, s.90.

bir toplantı düzenlemiştir. Köprülülü Hamdi Bey, toplantıda geliş amacını açıklamış, öncelikli hedefin Yunan işgaline karşı koymak olduğunu vurgulamış; Mustafa Kemal Paşa'nın bu doğrultudaki faaliyetlerine değinerek, halkın elinden gelen desteği sağlamanın bir vatan borcu olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Biga'da düşmana karşı koyacak bir teşkilâtın oluşturulabilmesi için halktan destek talep etmiştir¹⁶.

Köprülülü Hamdi Bey, halktan silah ve cephane bağışında bulunmalarını istemiş; teslim etmeyenlerin cezalandırılacağını duyurmuştu. Halk, Köprülülü Hamdi Bey'in yönetimi sayesinde kısa sürede silah ve cephanelerini teslim etmiş, Biga ve çevresinde kanunsuzluk azalmıştı. Karabiga'dan getirilen toplar ve takviye birliklerle Köprülülü Hamdi Bey'in gücü artmış, yeniden teşkilâtlandığı Biga Müdafaa-yı Hukuk Derneği çalışmaları hızlanmıştı. Köprülülü Hamdi Bey, Kara Hasan ve çetesini bölgedeki en önemli tehditlerden biri olarak görmüştü. Bu bağlamda, Kara Hasan'a birlikte Çan'a baskın düzenlemeyi teklif etmiş; ancak teklifin kabul edilmemesi üzerine Kara Hasan ve bazı yandaşları tutuklanarak Biga'nın kontrolü sağlanmıştı. Daha sonra 26 Ocak 1920 akşamı, Köprülülü Hamdi Bey'in öncülüğünde yaklaşık 30 kişilik bir Kuva-yı Millîye grubu, Dramalı Rıza Bey'in komutasında Gelibolu Yarımadası'ndaki Akbaş Cephaneliğine koordineli bir baskın düzenlemişti. Baskında cephaneliği koruyan birlikler ve Fransız Senegalli askerler etkisiz hâle getirilmiş, depodaki silah ve cephaneler ele geçirilmişti. Ele geçirilen mühimmat, Balçılar üzerinden Çan'a, oradan da Yörüklerin desteğiyle Yeniceköy'e nakledilerek operasyon başarıyla tamamlanmıştır¹⁷.

Akbaş Cephaneliği Baskını sonrasında tekrar Biga'ya dönen Köprülülü Hamdi Bey, bölgenin kuzeybatısında Kuva-yı Millîye teşkilatını güçlendirmeye ve Yunan Cephesi'ne asker teminine yönelmişti¹⁸. Bu kapsamda Köprülülü Hamdi Bey, Akbaş Baskını sırasında ele geçirilen silahları kullanarak Balıkesir Merkez Heyeti adına 5000 kişilik bir kuvvet oluşturmayı hedeflemişti. Bu doğrultuda kısa süre içerisinde yaklaşık 500 genç toplamış ve bu birlikler 190. Alay 2. Tabur'un emrine verilmişti¹⁹. Söz konusu silahların Biga çevresinde toplanması planlanmış, ancak Köprülülü Hamdi Bey'in bu girişimi güç şartlar altında yürütülmüştü; zira kendisi, normalde devlete ait olan asker

16 Güven, a.g.e., s.29.

17 Bebek, a.g.e., s.49-62; Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2010, s.275.

18 Uluğ İğdemir, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)**, Ankara 1973, s.74.

19 Kozanoğlu, a.g.e., s.99.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

toplama yetkisini Kuva-yı Millîye adına kullanmayı amaçlamıştı. Köprülülü Hamdi Bey'in karşılaştığı bir diğer önemli sorun ise mali kaynak yetersizliğiydi. Silah altına alınacak personelin giyim ve iâşe ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için mali desteğe ihtiyaç duyulmuştu. Bu nedenle Biga ve çevre köylerden 120.000 lira toplanmasına karar verilmiş; söz konusu meblağın, salma yöntemi ile temin edilmesi planlanmıştı²⁰.

Köprülülü Hamdi Bey'in asker ve mali kaynak toplama faaliyetleri, padişah ve İstanbul Hükûmeti yanlıları ile kendisine muhalif çevreler tarafından olumsuz karşılanmıştı. Son gelişmelerde köylüler arasında ortaya çıkan telaş ve endişe, bu gruplara bekledikleri propaganda fırsatını sunmuş ve hemen Köprülülü Hamdi Bey aleyhine yayın ve söylemlere başlamalarına yol açmıştı. Onların propagandası, seferberlik ve para toplamanın yalnızca devletin yetkisinde olduğunu ve halkın bundan olumsuz etkilendiğini vurgulamaktaydı²¹. Dolayısıyla Susurluk harekâtından sonra uzun süre sessiz kalan Ahmet Anzavur, Köprülülü Hamdi Bey ve Kuva-yı Millîye aleyhine gelişen olumsuz koşullardan yararlanarak yeni bir saldırı planlamış, önceki yenilgisinin intikamını almak istemişti²². Bu sırada Köprülülü Hamdi Bey'in Biga köylülerinden talep ettiği verginin süresi dolmak üzereydi. Köylüler, zor durumlarını aşmak için Gönen'e bir heyet göndererek Anzavur'dan yardım istediler. Anzavur, köylülerin bu vergiyi ödeyemeyeceğini belirterek onların şikâyetlerini kendi lehine çevirmiş. Böylece oluşan uygun ortamı fırsata çeviren Anzavur, 16 Şubat 1920'de Biga'daki ayaklanmayı bir baskınla başlatmıştı²³.

Anzavur, Biga'daki isyan sırasında Asmalı köyü imamı Fevzi (Gâvur İmam) ile iş birliği yapmıştı. Gâvur İmam emrindeki kuvvetleri Biga'nın güneybatı istikametine sevk ederken, Anzavur ise Dereköy'den Kaldırımbaşı'na kadar uzanan sırtları denetim altına almıştı. Baskın, bu kuvvetlerin Kaldırımbaşı ve Savaştepe sırtlarından kasabaya doğru ilerlemesiyle başlamıştı. Biga Askerlik Şubesi'ne bağlı askerî birlikler ile Köprülülü Hamdi Bey'e bağlı milis unsurlar, isyancı kuvvetlerin ilerleyişini engellemek için ikaz ateşi açmış; isyancıların ateşe karşılık vermesiyle birlikte çatışma fiilen başlamıştı. Köprülülü Hamdi Bey, Kani Bey ve beraberindekilerle depoya giderek askerlere isyancıların durdurulması yönünde talimat vermiş; ancak çoğunluk birbirinin köylüsü ve akrabası olduğu için askerler ateş etmekte tereddüt etmişti.

20 İğdemir, **a.g.e.**, s.87.

21 Bebek, **a.g.e.**, s.88.

22 Güven, **a.g.e.**, s.44.

23 İğdemir, **a.g.e.**, s.3.

Bunun üzerine Köprülülü Hamdi Bey, Kani Bey'i hapishanedeki eşkıya Kara Hasan ve arkadaşlarını etkisiz hâle getirmekle görevlendirmiş ve bir emniyet tedbiri olarak Biga'dan uzaklaşmaya hazırlanmıştı. Kani Bey, tutuklu Kara Hasan ve arkadaşlarını makineli tüfekle öldürmüştü. Anzavur'a bağlı çeteler Biga'ya girerken, Kara Hasan çetesinden bazı kişiler arkadaşlarını kurtarmak için hapishaneye gelmiş; ancak karşılaştıkları manzara olumsuzdu²⁴. Hapishaneden çıkan isyancılar intikam amacıyla saldırıya geçerek üç jandarmayı şehit etmiş; Kani Bey ve arkadaşları Hükûmet konağına sığınmış, ancak isyancılar burayı da basmıştı ve Kani Bey, kurtuluş umudu kalmayınca bir Rum evine sığınmış ve orada şehit edilmişti; cesedi ise sokaklarda teşhir edilmişti. Köprülülü Hamdi Bey, isyancılarla başa çıkamayacağını anlayınca önceliğini Yeniceköy'deki silah ve cephane deposunu güvence altına almak olarak belirlemişti. Biga'dan ayrılarak Dramalı Rıza Bey ile buluşmayı planlamışsa da Anzavur yanlısı köylüler tarafından tanınmış, tutuklanarak Gâvur İmam kuvvetlerine teslim edilmişti. Akabinde bu çeteci kuvvetler tarafından Köprülülü Hamdi Bey şehit edilmiş; cesedi daha sonra arabayla Biga'ya getirilmişti²⁵. Köprülülü Hamdi Bey'in şehadetinin ardından Yeniceköy'deki Dramalı Rıza Bey ve adamları, Anzavur ile Gâvur İmam kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı; Balıkesir'den gelen yardım birliğinden habersiz olan Rıza Bey, 21 Şubat 1920 tarihinde cephanenin Anzavur'un eline geçmemesi için bunları ateşe verip infilâk etmişti²⁶.

Yukarıda detaylı olarak verilen bu saldırının ardından bölgede ortaya çıkan kaotik ortam, Ahmet Anzavur'un geçmişi ve devlet içindeki görev deneyimleriyle birlikte değerlendirildiğinde, onun isyan harekâtlarındaki rolünü anlamak açısından önemlidir. Ahmet Anzavur, 1864 yılında gerçekleşen büyük Çerkes sürgünüyle Kafkasya'dan Marmara Bölgesi'ne göç eden bir ailenin mensubudur²⁷. Ahmet Bey, yaklaşık altı yaşındayken babasıyla birlikte Biga'ya gelmiş ve Dereköy'e yerleşmiştir²⁸. Babasının adı Anzavur, annesinin adı ise Türkhan'dır²⁹. İlk olarak jandarma eri olarak devlet hizmetine girmiş, okuma yazma bilmemesine rağmen

24 Güven, **a.g.e.**, s.46-47.

25 Bebek, **a.g.e.**, s.91-92.

26 Çevik, **a.g.m.**, s.21-22.

27 Özcan Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler", **Belleten Türk Tarih Kurumu**, C 56, S 217, 1992, s.848; Sefer E. Bergez, **Türkiye Savaşı'nda Çerkez Göçmenleri**, İstanbul 1990, s.11-15.

28 Hüsamettin Öztürk, **Milli Mücadele'de Çanakkale**, Ankara 2001, s.161.

29 Altıntaş, **a.g.e.**, s.146.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

jandarma karakol kumandanlığına atanmıştır. Bazı yolsuzluklara karışması üzerine Konya'ya sürülmüş, daha sonra ise bir süre Kütahya'da tabur kumandanı olarak görev yapmıştır³⁰. Akabinde Aydın ile Ödemiş arasında Çakırcalı Mehmet Efe'nin öldürülmesinde görev aldıktan sonra, alaylı bir subay olarak yükseldiği jandarma binbaşılığı rütbesinden emekli olmuş ve Biga'da yaşamaya başlamıştır. Daha sonra önce İzmit Sancağı Mutasarrıflığına, ardından ise Mirimiranlık rütbesiyle Karesi Sancağı Mutasarrıflığına atanmıştır³¹.

Ahmet Anzavur'un yerel ve uluslararası iş birlikleri, Millî Mücadele'ye karşı yürüttüğü faaliyetlerin başarısını doğrudan etkileyen bir faktör olmuştur. Ahmet Anzavur, Millî Mücadele'ye karşı giriştiği isyan harekâtlarında Damat Ferit ve İngiltere ile iş birliği yapmıştı. İngiltere, Mondros Mütarekesi'nden sonra Boğazlar ve Marmara Denizi üzerindeki hâkimiyetini korumak, Anadolu ile Trakya'daki Kuva-yı Millîye güçlerinin birleşmesini engellemek ve bölgede bir tampon bölge oluşturmak istemişti. Bu amaç doğrultusunda, kendi güdümündeki Damat Ferit Paşa'yı yeniden sadrazam olarak görevlendirmeye çalışmıştı. Damat Ferit Paşa ise üçüncü sadâret dönemi (Temmuz–Ekim 1919) boyunca, Balıkesir Redd-i İlhak Cemiyeti ve Sivas Kongresi gibi Millî Mücadele odaklı gelişmeler karşısında başarısız olmuş, iktidarını kaybetmiş ve kaybettiği iktidarı yeniden ele geçirmek amacıyla Kuva-yı Millîye'nin faaliyetlerini engellemek için düşman kişi ve kurumlarla iş birliği yapmıştı. Bu bağlamda Anzavur da Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin desteğiyle Kuva-yı Millîye'ye karşı faaliyet göstermiş, İngilizlerin kışkırtmalarıyla bölgede hâkimiyet kurmayı hedeflemişti. İngiltere, bu ayaklanmalar aracılığıyla Millî kuvvetleri zayıflatmayı ve işgalci Yunan güçlerine karşı direnen Millî Mücadele güçlerini etkisiz hâle getirmeyi amaçlamıştı³².

Yukarıdaki kapsamdan hareketle Akbaş Cephaneliği Baskını sonrası, 16 Şubat 1920 tarihinde gerçekleşen İkinci Anzavur İsyanı (II. Biga Olayı) sırasında, bölgedeki huzursuzluk ortamının yanı sıra İngilizlerin etkisi de belirleyici olmuştu. İsyancılar, Köprülülü Hamdi Bey'i şehit ettikten sonra cesedini Biga'ya getirerek İngiliz subaylarına göstermiş; Şah İsmail ise bu İngiliz subaylarla birlikte Çanakkale'deki İngiliz karargâhına giderek 5.000 İngiliz altını ile geri

30 Bakar, **a.g.s.**, s.329; Kenan Esengin, **Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar**, İstanbul 1975, s.66; İğdemir, **a.g.e.**, s.91.

31 Bakar, **a.g.s.**, s.328-329; Orhan Hülagü, "Anzavur İsyanı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 14, S 40, 1998, s.50.

32 Mert, **a.g.m.**, s.858-862.

dönmüştü³³. Bu gelişmeler, İngiltere'nin ve Damat Ferit Paşa'nın Millî Mücadele'ye karşı yürüttüğü politikaların ve yerel iş birlikçilerin etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Böylesi bir ortamda, Ahmet Anzavur, 17 Şubat 1920'de yaklaşık 15 adamıyla Biga'ya gelerek Hükûmet Konağı'na yerleşmiş ve ayaklanmanın yönetimini üstlenmiştir³⁴.

Millî Mücadele boyunca Ankara, bir taraftan İstanbul'a karşı iktidar mücadelesi verirken diğer taraftan işgalci kuvvetlere karşı bağımsızlık savaşını sürdürmüştü. Ankara ve İstanbul arasındaki mücadelenin iç politikadaki propaganda boyutunu basın oluşturmuştu. Nitekim basın ekseninde bölünmeler de vardı. Bazı basın organları Anadolu'da başlayan Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesini desteklerken bazıları da Anadolu'daki bu bağımsızlık mücadelesine karşıydı. Millî Mücadele yanlısı bir politika izleyen; *Öğüt, Babalık, Açıksoz, İzmir'e Doğru, Albayrak, Yeni Adana, İstikbal, İrade-i Millîye ve Hakimiyet-i Millîye* Anadolu gazeteleri olurken; Millî Mücadele karşıtı bir politika izleyen *Ferda, İrşad ve Zafer* gazeteleriydi. Millî Mücadele yanlısı İstanbul gazeteleri ise *İleri, İkdâm, Vakit, Yeni Gün ve Tasvir-i Efkâr* olurken; Millî Mücadele karşıtı bir politika izleyenler ise *Peyam-ı Sabah, İstanbul ve Alemdâr* gazeteleriydi³⁵.

Bu gazetelerden en önemlilerinden birisi de bu araştırmanın merkezine aldığı *Alemdâr* gazetesidir. *Alemdâr*, 1909 yılında Refi' Cevad (Ulunay)³⁶ tarafından yayın hayatına İstanbul'da başlamış; ilk olarak İttihatçılara karşı bir politika izlemiş ve daha sonra Millî Mücadele aleyhine bir yayın politikasıyla öne çıkmıştır. Gazete aleni bir şekilde Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele karşıtı yayın ve faaliyetler yapmıştır. Bağımsızlık mücadelesinin karşıtı İngiliz garantörlüğünü savunmuş ve halkı, İngiliz Muhipler Cemiyeti üyeliğine yönelten yayınlar yapmıştır³⁷. Ulusal

33 Gültekin K. Birklik, "İstanbul Hükümetlerinin Bursa'da Millî Mücadele'yi Önleme Girişimleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 21, S 39, 2020, s.1094.

34 Hülâgü, a.g.m., s.55-57.

35 İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s.4-13.

36 Refi' Cevad'ın kısa öz geçmişi için ayrıca bk. Abdullah Acehan, "Refi' Cevat Ulunay ve Alemdar Gazetesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C 95, S 188, İstanbul 2010, s.119-121; Alparslan Oymak, "Refi Cevat Ulunay'ın Eleştirmenliği", *Turkish Studies*, C 9, S 6, 2014, s.827-829.

37 Zekayi Güner, Orhan Kabataş, *Millî Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1990, s.317; E. Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları*, Berikan Yayınları, Ankara 2010, s.172-173; "Beyanname, İngiliz Muhipler Cemiyeti Riyasetinden", *Alemdâr Gazetesi*, 28 Mayıs 1919, s.2.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

bağımsızlık mücadelesi karşısı yayın organları kategorisinde ilkler konumunda bulunan ve aynı zamanda yayın politikasının öncüleri içerisinde bulunan gazetenin yazarları arasında Refi'k Halit (Karay), Muammer Asaf, Hafız İsmail, Dr. Selahattin ve Mustafa Sabri bulunuyordu³⁸.

Millî Mücadele Dönemi'nde basın organları arasında öne çıkan ve bu araştırmanın merkezine konu olan bir diğer gazete de *İzmir'e Doğru* gazetesidir. *İzmir'e Doğru* gazetesi³⁹, Kuva-yı Millîye'nin amacını dünyaya duyurmak için halkı bu dava ekseninde toplamak, ortaya çıkan gelişmeleri aktararak halkın moralini yüksek tutmak amacıyla 16 Kasım 1919 tarihinde Balıkesir'de neşredilmeye başlamıştır⁴⁰. Gazete 27 Haziran 1920 tarihine kadar 74 sayı çıkmış ve Balıkesir işgal edilince 31 Mart 1920 tarihinde kapanmıştır⁴¹. Gazetenin sahibi Esat Bey, sorumlu müdürü Vasıf Bey⁴², başyazarı ise Mustafa Necati Bey⁴³ olmuştur⁴⁴. *İzmir'e Doğru* gazetesi, Millî Mücadele'yi aralıksız biçimde desteklemiş ve Batı Anadolu'da neşredilmesine rağmen Anadolu'da başlayan bağımsızlık ve direniş ruhunu yansıtmıştır. Gazete, Müdafaa-ı Hukuk bilincini uyandırmadaki kararlılığını ortaya koymuş, Yunanlılara

38 Alemdâr, gazetesi 1922 yılında kapatıldıktan sonra Refi' Cevad, Refik Halit, Mustafa Sabri, Hafız İsmail, Yüzellilikler arasında yer aldıklarından sınır dışı edilmişlerdi. Cen-giz Dönmez, **İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s.92; **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C 4, 16.4.1924, s.490-513; Mehmet Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yay, İstanbul 2002, s.342.

39 İzmir'e Doğru gazetesi için ayrıca bk. Vahdet Keleşyılmaz, **Millî Mücadele'de İzmir'e Doğru**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 1992; Tülay Alim Baran, **Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru Gazetesi Yazıları**, Arma Yayınları, İstanbul 2001.

40 Özalp, **a.g.e.**, s.71.

41 Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Ankara 1989, s.12; Alim Baran, **a.g.e.**, 43; Erol Kaya, "Millî Mücadele'de İzmir'e Doğru Gazetesi", **Journal of Turkish Studies**, C 3, S 1, 2008, s.298; Bünyamin Ayhan, "Kuva-yı Millîye'nin Propaganda Gazetesi: İzmir'e Doğru", **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 10, S 20, 2008, s.331.

42 Mustafa Necati'nin kısa öz geçmişi için ayrıca bk. Kaya, **a.g.m.**, s.299-301; Hüseyin Ra-gıp Uğural. "Mustafa Necati'nin Ecdadı ve Kimliği" **Mustafa Necati Sempozyumu, 9-11 Mayıs 1991**. Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Koruma Derneği, Kastamonu Eğitim Yüксеkokulu Yayınları, Kastamonu 1991; **İzmir'e Doğru**, Yay. Haz. Oktay Gökdemir, İzmir Büyükkşehir Belediyesi, Kent Kitaplığı Dizisi: 64, İzmir 2010, s.7-11; Zeki Arıkan, "Millî Mücadele'nin Bir Öncüsü: Mustafa Necati", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 2, 1992.

43 Vasıf Çınar'ın kısa öz geçmişi için ayrıca bk. Kaya, **a.g.m.**, s.301-303; Gökdemir (haz.), **a.g.e.**, s.12.

44 Müteba İlğürel, **Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, İstanbul 1999, s.151.

karşı mücadelenin adeta simgesi haline gelmiştir⁴⁵. Biga Olayı, İstanbul Hükûmeti'nin Biga üzerindeki etkisi, İstanbul Hükûmeti'nin propagandası, Biga'da çıkan Anzavur İsyanı, Millî Mücadele'yi engelleme girişimleri, isyanın bölge halkında ve askerî birliklerde yarattığı etki konuları ele alınmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın temel sorunsalını teşkil eden Biga Olayı, Millî Mücadele yanlıları ile İstanbul Hükûmeti arasında Biga'da cereyan eden siyasi ve ideolojik çatışma çerçevesinde mukayeseli olarak incelenmiştir. Literatürde, söz konusu gelişmeleri *Alemdâr* ve *İzmir'e Doğru* gazetelerinin perspektifinden ele alan ayrıntılı bir çalışma bulunmamaktadır⁴⁶. Bu nedenle çalışmada, eski harfli bu gazetelerin farklı sayı ve sayfalarında neşredilmiş haber, makale ve yorumlar kronolojik bir yöntemle analiz edilmiştir. Böylece, Biga Olayı'nın tarihsel arka planı, gelişim süreci ve dönemin basınında nasıl yansıtıldığı bütüncül bir yaklaşımla ortaya konmaya çalışılmıştır⁴⁷.

I. Alemdâr Gazetesine Göre Biga Olayı (16 Şubat -16 Nisan 1920)

I.1. Birinci Biga Baskının Başlaması (1920), Nedenleri ve Basın Yansımaları

Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından 1921 yılının sonlarına kadar birçok isyan harekâtı gerçekleşmiştir. Millî bağımsızlık hareketini büyük ölçüde tehlikeye sokacak isyanların biri de Biga İsyanı'dır⁴⁸. *Alemdâr* gazetesinde Biga Olayı üzerinden Millî Mücadele yanlısı Kuva-yı Millîye'ye yönelik farklı eleştirel yazılar kaleme alınmıştır. *Alemdâr* gazetesinde, II. Biga Olayı hakkında çıkan bir haberde, Millî Mücadele yanlısı bazı gazetelerin Biga Olayı ile ilgili aktardıkları bilgilerin bir doğruluk payının olmadığı iddia edilmiştir. Haberde, Ahmet Anzavur'un olaya dâhil edilmesinin asılsız bir iddia olduğu belirtilmiştir. Bu haberlerin İttihatçılar tarafından yayıldığı öne sürülmüştür. Gazete, İttihatçı karşıtı söylemini sürdürerek, "*Bu mazlum millet her şeyini ittihatçılara vermiş ve artık ittihatçılara karşı tahammülü*

45 Öztoprak, a.g.e., s.12; Yaşar Özüçetin, "Anadolu Gazetelerinden Biri Olan "İzmir'e Doğru" Ve Pierre Loti'nin Gazetede ki Yazıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 4, S 18, 2011, s.267.

46 Millî Mücadele Döneminde Biga Olayıyla ilgili yapılmış başlıca çalışmalar şunlardır: Şen Nur Çakar Aykut, *Millî Mücadelede Biga*, Biga 2006; Yılmaz Uçak, *Millî Mücadele Döneminde Biga Ayaklanması*, İstanbul 2008.

47 *Alemdâr* gazetesi, 1920; *İzmir'e Doğru* gazetesi, 1920.

48 Güven, a.g.e., s.41-64.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

kalmamıştır.” şeklindeki ifadelerle, halkın Millî Mücadele hareketine olan desteğini gölgelemeyi ve Kuva-yı Millîye’yi itibarsızlaştırmayı amaçlamıştır⁴⁹.

Biga’dan gönderilen mektup *Alemdâr* gazetesinde “Böyle Eyyâm-ı Gamin Böyle Olur Nevruz” başlığıyla yayımlanmıştır. Mektupta, Biga’daki gelişmeler ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Mektuba göre, Kuva-yı Millîye adına harekât eden İttihatçılar masum halka zarar vermiş ve Anadolu’nun birçok kazasına baskı uygulamıştır. Biga’ya Köprülülü Hamdi Bey adında birini göndermişler; Köprülülü Hamdi Bey Bigalılardan vergi ve gümrük rüsumu toplamış, asker devşirmiş ve kendisine karşı çıkanları sert şekilde cezalandırmıştır. Mektup yazarına göre bu uygulamalar adeta bir “haraç sistemi” şeklinde yürütülmüş ve Biga da diğer kazalar gibi haraca bağlanmıştır. İttihatçılar Biga kazasını 120.000 lira haraca bağlamış ve 18–25 yaş arasındakileri askere almaya karar vermiştir. Bigalılar bu duruma dayanamayarak isyan etmiştir. Bigalılar, Köprülülü Hamdi Bey’in önderliğindeki Kuva-yı Millîye birliklerine saldırmıştır. Bu saldırıya karşılık veremeyen Köprülülü Hamdi Bey, emrindeki adamlarla birlikte geri çekilmek zorunda kalmıştır. Direniş yalnızca silahlı mücadeleyle sınırlı kalmamıştır. Pazartesi günü Biga halkı, toplu bir miting düzenleyerek Kuva-yı Millîye adına hareket eden bu itttihatçıların emirleriyle harekete mecbur olduklarını ve kendilerine atfedilen vekalet-i millîye sıfatını kabul etmeyeceklerini bağırarak haykırmıştır. Her mevkide “*Yaşasın sevgili padişahımız, yaşasın meşru Hükümetimiz, kahrolsun ittihatçılar, kahrolsun meşum ve gizli kuvvetler! Yaşasın hürriyet, yaşasın meşrutiyet! sloganları atılmıştır ve feryatlar ayyuka çıkmıştır.*” Söz konusu direnişin daha da büyümesi üzerine Biga halkı ertesi gün tekrar toplanmıştır. Jandarma kumandanı kalabalığı dağıtmaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Bu sırada Ahmet Anzavur’a haber ulaşmış ve o da küçük bir grupla salı günü Biga’ya gelmiştir. Köprülülü Hamdi Bey, emrindeki İttihatçılarla birlikte Biga halkına müdahale etmeye çalışmış, ancak halkın direnişi karşısında geri püskürtülmüştür. Mektup, çatışmalar sonucunda Biga’daki kargaşa ortamının kısmen sona erdiğini ve olayların bölgenin ileri gelenleri tarafından mevcut Ali Rıza Paşa Hükûmeti’ne bildirildiğini aktarmaktadır⁵⁰.

Alemdâr gazetesi, Biga Olayı ve nedenlerini yanlış ve eksik bilgilerle aktarmıştır. Olayın gerçekleşme süreci incelendiğinde, Köprülülü Hamdi Bey, Biga’da ulusal teşkilatlanmayı sağlamakla görevlendirilmiştir. Köprülülü Hamdi Bey, kasabanın

49 “Meselenin Günahı–Biga Hadisesi”, *Alemdâr*, 24 Şubat 1920, s.1.

50 “Meselenin Günahı–Biga Hadisesi, Böyle Eyyâm-ı Gamin Böyle Olur Nevruz”, *Alemdâr*, 24 Şubat 1920, s.1.

kontrolünü sağladıktan sonra ilk iş olarak silahları toplatmıştır. Ancak Köprülülü Hamdi Bey başlangıçta, Kara Hasan Çetesi'nin silahlarını toplamak için bir girişimde bulunmamıştır. Ülkenin kurtuluşu için birlikte çalışmanın gerekli olduğunu anlatmıştır. Buna karşın Kara Hasan Çetesi, kendi başına buyruk hareket ederek 'kır bekçiliği' adı altında köylüleri soymaya devam etmiştir. Bunun üzerine Köprülülü Hamdi Bey, düzenlediği baskınla Kara Hasan ve adamlarının çoğunu tutuklayarak hapishaneye göndermiştir⁵¹. Daha sonra Yunanlıları İzmir'den çıkarmak için Köprülülü Hamdi Bey, Biga'da 500 kişilik bir birlik kurmuş ve bunları Akbaş Cephaneliği'nden getirdiği silahlarla donatmıştır. Ancak kuvvetlerin sayıca artması beraberinde donanım ve iase konusundaki eksiklikleri de ortaya çıkarmıştır. Bu durum karşısında ciddi bir maddi kaynağa ihtiyaç duyulmuş, elinde yeterli parası bulunmayan Köprülülü Hamdi Bey gerekli finansmanı halktan para toplama yoluyla sağlamaya çalışmıştır. Fakat bu uygulama halk arasında huzursuzluk yaratmıştır⁵². Kara Hasan'ın da Köprülülü Hamdi Bey tarafından tutuklanması üzerine, bölgedeki Pomak elebaşları Gavur İmam ve Şah İsmail, İngilizlerle temas kurup Anzavur'un da desteğini alarak 16 Şubat 1920'de Biga'ya saldırmış ve Köprülülü Hamdi Bey'in teşkilatlanmakta olan birliğini dağıtmıştır⁵³. Rahmi Apak, bu isyanın İngiliz destekli ve padişah onaylı olduğunu, Anzavur'un İngiliz İstihbaratı'ndan Papas Fru (Rahip Frew) tarafından maddi olarak desteklendiğini ve teşvik edildiğini ifade etmiştir⁵⁴. İsmet Bey de daha sonra Meclis'te yaptığı konuşmada, bu isyanın İngilizler tarafından planlandığını belirtmiştir⁵⁵.

Pomaklar tarafından Biga ilçesinin işgal edildiğini duyan Ahmet Anzavur da bir gün sonra 17 Şubat 1920'de yaklaşık 15 adamıyla Biga'ya gelerek Hükümet Konağı'na yerleşmiş ve ayaklanmanın yönetimini ele almıştır. Bu baskın sırasında Pomaklar, Kara Hasan'ın intikamını almak amacıyla Kani Bey ile çatışmış; kurşunu biten Kani Bey daha fazla direnememiş ve Pomaklar tarafından şehit edilmiştir. Akabinde, hiçbir suçu olmayan Jandarma Yüzbaşı İsmail Hakkı ile koğuştaki yatan hasta 2 jandarma ve 1 piyade eri de Pomaklar tarafından şehit edilmiştir. Asiler, 18 Şubat 1920'de

51 Akar, a.g.s., s.337-338.

52 Hülagü, a.g.m., s.56; Özalp, a.g.e., s.94.

53 Hamdi Ertuna, **Türk İstiklal Harbi Cilt: VI İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s.71-73.

54 Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.193.

55 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C I, 17.5.1920, s.41.

Üsteğmen İnebolulu Rıza'yı bıçak darbeleriyle şehit etmiş, Teğmen Besim'i ise yörede nüfuzlu bir Çerkesin araya girmesi üzerine öldürmekten vazgeçmişlerdir⁵⁶.

Köprülülü Hamdi Bey, Akbaş Cephaneliği'nden kaçırılan silah ve mühimmatın depo edildiği Yenice'ye doğru hareket etmiştir. Bu sırada, Biga'daki 190. Alay'ın 2. Taburu'ndan bir kısım asker, Dramalı Rıza Bey komutasında cephaneyi korumaktaydı. Asilerin burayı ele geçirmelerinden endişe eden Köprülülü Köprülülü Hamdi Bey hiç durmadan yola devam etmiş; Biga'dan 10 saat mesafedeki Avanya bucağına bağlı Eminoba köyüne ulaşmıştır. Kısa bir süre dinlenmek için köydeki okula girdiğinde, kendisini tanıyan köyün bekçisi ve kâhyasının ihbarı üzerine okul, silahlı köylüler tarafından basılmıştır. Ellerini bağlayan köylüler Köprülülü Hamdi Bey'i tekrar Biga'ya doğru götürmüş; Köprülülü Hamdi Bey her ne kadar yaptıkları bu hareketin Türklüğe ve Müslümanlığa vereceği zararları anlatmaya çalışsa da gözü dönmüş bu kişiler tarafından Biga civarındaki bir değirmende şehit edilmiştir. Köprülülü Hamdi Bey'in naaşı, bir arabayla kasabaya getirilerek Kani Bey ve Üsteğmen Ali Rıza'nın cesetleriyle birlikte Belediye bahçesinin ortasına bırakılmıştır. 18 Şubat 1920'de kasabaya gelen iki İngiliz subayına bu cesetler gösterilmiş, ardından Şah İsmail söz konusu İngiliz subayıyla Karabiga'ya gitmiş, buradan da bir İngiliz torpidosuyla Çanakkale'ye geçmiş ve daha sonra 7 torba içinde 5.000 İngiliz altınıyla Biga'ya dönmüştür⁵⁷.

Ahmet Anzavur, Şah İsmail, Kürt Mehmet Çavuş ve Gâvur İmam'ı Biga'da bırakarak, Akbaş'tan kaçırılan silahların bulunduğu Yenice'ye harekât etmiştir⁵⁸. Burada az sayıdaki Muhafız Komutanı Dramalı Rıza'nın müfrezesini üstün kuvvetle kuşatmıştır; 21 Şubat 1920'de yaklaşık 800 asi köye taarruz etmiş, muhafızlar Agunya'ya çekilmiş ve Dramalı Rıza Bey, silah ve cephanelerin asilerin eline geçmemesi için cephaneliği dinamitle havaya uçurmuş; ancak geri kalan cephane Anzavur'un eline geçerek kullanılmaya başlanmıştır⁵⁹. İstanbul Hükûmeti, elindeki mevcut olanaklardan yararlanarak Ahmet Anzavur ayaklanmasını desteklemiştir. Bu amaçla, özellikle Anzavur çetesine katılmak üzere İstanbul'dan birçok subay

56 Ertuna, **a.g.e.**, s.73-74.

57 İğdemir, **a.g.e.**, s.12; Ertuna, **a.g.e.**, s.74; **ATASE**, Arşiv No. 5/2548, Dip. 46, G. 4, Kls. 2482, Dos. No 89, F. 78/172.

58 Hülâgü, **a.g.e.**, s.58.

59 İlhami Soysal, **Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler**, İstanbul 2008, s.48; Özalp, **a.g.e.**, s.99; Kemal Özer, **Kurtuluş Savaşında Gönen**, Balıkesir Türkdili Matbaası, Balıkesir 1964. s.77.

göndermiş ve bol miktarda para sağlamış; İngilizlerin de yardımıyla ayaklanma örgütünü sürekli genişletmeye çalışmıştır⁶⁰.

Alemdâr gazetesi, Kuva-yı Milliye'yi zayıflatmak ve Biga'da başlayan kurtuluş Harekâtı'nın ilerlemesini engellemek için, Biga Olayı'nın başlıca nedeni olarak Kuva-yı Milliye'nin bölgede para toplamasını göstermiş; bu doğrultuda haberler yayımlamayı sürdürmüştür. *Alemdâr* gazetesinde neşredilen diğer bir haberde, Biga civarındaki Kuva-yı Milliye'nin 120.000 lira topladığı iddia edilmiş, ancak Dahiliye Nazırı bunun doğru olmadığını belirtmiştir. Gazetenin baş muharriri Refi' Cevad ise bu cevabı doğru bulmamış ve meselenin açıklanması gerektiğini söylemiştir. Refi' Cevad, ülkede yalnızca meşru hükûmeti tanıdıklarını ve diğer kuvvetleri kabul etmediklerini belirtmiştir. Ayrıca, yaptıkları muhalefetin hak ve hakikat üzerine kurulu olduğunu vurgulamıştır. *Alemdâr* gazetesinde neşredilen hiçbir haberin asılsız olmadığını iddia etmiştir. Refi' Cevad'a göre, Kuva-yı Milliye her yerde halka vergi uygulamış ve Biga'da 120.000 lira vergi toplamıştır. Yazar, Ankara'da Kuva-yı Milliye'ye katılanlara elbise bedeli olarak 25, yevmiye olarak da 1 lira verildiğini vurgulamış; bu paraların şehir merkezleri, livalar ve kazalardan toplanan çeşitli vergilerden sağlandığını belirtmiştir. Nitekim Biga'daki isyanın, halktan 120.000 lira talep edilmesinden kaynaklandığı ve ufak bir araştırmayla anlaşılabileceği ifade edilmiştir. Refi' Cevad, Çanakkale Milletvekili Yahya Sezai Bey'in Biga Olayı hakkında verdiği belgenin kendilerini doğruladığını vurgulamıştır. Belgenin içeriği ise şöyledir:

1- Bölge halkı, yasal olmayan yollarla asker ve yüz binlerce lira toplayanlara karşı çıkmaktadır. Gayri meşru kuvvetlerin bu tür uygulamaları derhal durdurulmalıdır.

2- Çanakkale'ye bağlı diğer kazalarda asker ve para toplama gibi olaylara rastlanırsa, bu nazik ve önemli bölgede kesinlikle izin verilmemelidir.

3- Öteden beri güvenlikte ciddi sıkıntılar yaşandığından, Dahiliye Nazırı'ndan alınan tedbirlerin açıklanması istenmektedir.

Refi' Cevad, Anadolu'nun her tarafından benzer haberlerin geldiğini vurgulamıştır. Dört beş baldırı çıplağın (Kuva-yı Milliye) menfaati için millet sürekli ezilirse, senenin her günü bir yevm-i izdivaç kabul etsek bile evlendirecek Türk bulamayacağımıza şüphe etmediğini belirtmiştir⁶¹.

60 Ertuna, **a.g.e.**, s.75.

61 Refi' Cevad, "Dâhiliye Nazır-ı Muhteremî Bey Efendi Hazretlerine", **Alemdâr**, 26 Şubat 1920, s.1.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

Refi‘ Cevad, Biga Olayı’nın 15 gün önce, Kuva-yı Millîye adıyla hareket eden İttihatçı çetelerin zulüm ve baskısına karşı halkın doğal bir tepkisi olarak başladığını belirtmiştir. Ahmet Anzavur Bey de bölgede bulunmuş ve Biga halkının isyanına katılarak, bölgenin kısmen İttihatçı çetelerden temizlenmesine destek olduğunu ifade etmiştir. Yazar, İttihatçıların yaptığı “*haydutluk, çetecilik, çapulculuk*” gibi tüm olayları, İttihatçı yanlısı gazetelerin Anzavur Bey’in tertibi gibi göstermeye çalıştığını vurgulamıştır. Ayrıca Yazar, mevcut Hükûmet tarafından Biga’ya gönderilen soruşturma heyeti, olaylara dair net bilgi edinmeden asker, iâne ve para toplanmadığını ve Biga halkına zulüm yapılmadığını belirten açıklamasını eleştirmiştir. Refi‘ Cevad, Çanakkale Milletvekili Yahya Sezai Bey’in Meclis-i Mebusana sunduğu raporda, Biga’daki olayların tüm gerçeklerinin ortaya çıktığını vurgulamıştır. Raporda, kendisine Kuva-yı Millîye başkanı süsü veren Köprülülü Hamdi Bey’in Biga halkından 120.000 lira vergi toplamaya kalkıştığı ileri sürülmüştür. Ancak Köprülülü Hamdi Bey’in böyle bir yetkiye sahip olmadığını ve meşru bir Hükûmet varken ikinci bir Hükûmetmiş gibi hareket etmesinin isyana neden olduğunu iddia etmiştir.

Refi‘ Cevad’ın Biga Olayı’na dair değerlendirmelerinde, olayın sebeplerini kamuoyuna sunarken bazı ifadeleri çarpıttığı ve kendi görüşlerini destekleyecek şekilde yorumladığı görülmektedir. Özellikle Müfettiş Hamdi ve Müfettiş Fahreddin Beylerin ifadeleri üzerinden yaptığı yönlendirmeler dikkat çekicidir. Refi‘ Cevad, Müfettiş Hamdi Bey’in “*Maktul Köprülülü Hamdi Bey’in kimseden zorla para toplamadığı ve bunu başka vasıtalar aracılığıyla gerçekleştirmeye çalıştığı*” şeklindeki açıklamasını kamuoyuna farklı bir şekilde lanse ettirmiştir. Bu söylemde, Köprülülü Hamdi Bey’in zorlayıcı yöntemler kullanmadığı ortaya konulurken, yazara göre sanki halktan zorla tahsilat yapılmış gibi gösterilmiştir. Benzer şekilde, Müfettiş Fahreddin Bey’in “*Kuva-yı Millîye adına asker toplama gibi bir olay saha-i faaliyete intikal etmemiş ve kuvvede sadece bir tasavvur olarak kalmıştır*” şeklindeki izahı da Refi‘ Cevad tarafından çarpıtılmıştır. Fahreddin Bey, asker toplanmasının henüz fiili bir uygulamaya dönüşmediğini belirtirken, Refi‘ Cevad bunu somut bir askerî hareket varmış gibi lanse etmiştir. Ayrıca Köprülülü Hamdi Bey’in Bigalılarından hem para hem de asker toplama işini Hasan Rıza vasıtasıyla yapmaya çalıştığını, başarılı olmayınca güç kullandığını ifade etmiştir. Refi‘ Cevad göre, İttihatçı yanlısı gazeteler Biga’daki olayları çarpıtarak maksatlı haber ve yorumlarla sunmuş, Dahiliye Nazırı da bu haber ve yorumlara kendini kaptırmıştır. Ancak gerçekleri gizlemenin imkânsız olduğunu, olayların doğrusu, Çanakkale Milletvekili Yahya Sezai Bey’in raporuyla ortaya çıktığını savunmuştur.

Ayrıca Biga'ya gönderilen heyette yer alan Mülkiye Müfettişlerinden Fahrettin Bey'in açıklaması da bu raporu pekiştirdiğini iddia etmiştir⁶².

Alemdâr gazetesi, Biga Olayı hakkında verdiği haberlerin doğru olduğunu savunmuştur. Fakat İttihatçı gazeteler, özellikle Tasviri Efkâr gazetesi, bu haberlerin doğru olmadığını iddia etmiştir. *Alemdâr* gazetesi ise kendinden emin bir şekilde haberlerinin doğru olduğunu yinelemiştir. *Alemdâr* gazetesinde, Kuva-yı Millîye adı altında Biga halkına musallat olan ittihatçıların kaza ve kasabalara vergi koydukları ve yeniden asker toplama girişiminde bulundukları vurgulanmıştır. İttihatçı gazeteler ise Köprülülü Hamdi Bey ve yandaşlarını savunmak için *Alemdâr* gazetesinin haberlerinin doğru olmadığını ileri sürmüştür. *Alemdâr* gazetesi, Tasviri Efkâr gazetesinin resmi bir memur diliyle *Alemdâr* gazetesinin haberlerinin doğru olduğunu itiraf ettiğini iddia etmiştir. Ayrıca *Alemdâr* gazetesi, Biga'da meydana gelen olayı yerinde incelemek için bir Tahkikat Heyeti kurulduğunu belirtmiş; heyetin Ali Rıza Paşa, Şerri Mahkemeler Müdürü Mustafa Efendi, Samih Rıfat ve Mülkiye Müfettişi Fahreddin Bey'den oluştuğunu ve Biga'ya gönderildiğini, kısa süre sonra olayı soruşturmaya başladığını vurgulamıştır. Mülkiye Müfettişi Fahreddin Bey'in *Alemdâr* gazetesinin muharrirlerinden birine Biga Olayı hakkında vermiş olduğu bilgiler şu şekildedir:

“Heyet Biga'ya ulaştığında herhangi bir olumsuz durum söz konusu değildi. Biga olayında etkili olan Ahmet Anzavur ise haber verildiği gibi firar etmemiş, kasabaya yakın bir yerde gizlenmişti. Biga halkı Türk, Pomak, Çerkez, Boşnak gibi farklı milletlerden oluşmaktaydı. Bu durum yanlış anlaşılmalara yol açmış ve Anzavur'un, Çerkezler aracılığıyla amacına daha kolay ulaşmasını sağlamıştır. Ahmet Anzavur'un, Cemiyet-i Muhammediye adına hareket ettiğini ileri sürmüş ve cahil halkı kandırarak nüfuz toplamaya çalıştığını ifade etmiştir. Heyet, Biga'nın ileri gelenleriyle görüşerek bilgi almıştır. Bu bilgilere göre, Köprülülü Hamdi Bey kimseden zorla para toplamamış, sadece bazı yollarla para talep etme girişiminde bulunmuştur. Halkın bir kısmı bu teşvike dayanarak isyan etmiş ve Biga Olayı patlak vermiştir. Sancak genelinde, Kuva-yı Millîye adına asker toplama gibi bir uygulama sahaya intikal etmemiş, yalnızca bir fikir aşamasında kalmıştır. Heyet henüz Biga'daki incelemelerini tamamlamamış olup, geniş çaplı bir araştırmanın ardından tam teşekküllü bir rapor hazırlanarak ilgili mercilere sunulacaktır”⁶³. Bir süre sonra heyet, Biga'daki incelemelerini tamamlayarak tam teşekküllü bir rapor hazırlamıştır. Heyetin

62 “Hakikati Gizlemekle Derde Deva Bulunmaz!”, *Alemdâr*, 27 Şubat 1920, s.1.

63 “Yine Sözüme Geldiler, Tasviri Efkâr'ın İtirafı”, *Alemdâr*, 27 Şubat 1920, s.2.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

yaptığı incelemeler doğrultusunda hazırlanan bu rapor, Biga Olayı soruşturmasının sonuçlarını da ortaya koymuştur. Soruşturma, ayaklanmanın Kuva-yı Milliye adına para toplamak amacıyla gerçekleşmediğini ortaya koymuştur. “Para meselesi”, olayın sonradan öne çıkan nedenlerinden biri olup, asıl amaç Kuva-yı Milliye’nin güçlenmesini engellemek isteyenlerin tertibiydi. Bu eylemi düzenleyenler, Ali Rıza Paşa Hükûmeti’ni zor durumda bırakarak istifaya zorlamak ve Damat Ferit Paşa’yı yeniden Hükûmet başına getirmeyi hedeflemişlerdir. Köylülerden güçlerinin üzerinde para talep edilmesi ise Damat Ferit Paşa yanlılarının yürüttüğü propagandanın bir sonucu olarak değerlendirilmiştir⁶⁴.

Gazeteye göre Harbiye Nazırı, Dahiliye Nazırı’ndan aldığı son bilgilere dayanarak Biga Olayı’nın hızlı bir şekilde çözüleceğini belirtmiştir⁶⁵. Biga’dan gelen yolcular, Ahmet Anzavur’un Biga’yı Kuva-yı Milliye’den temizlediği haberini vermiştir⁶⁶. Olay henüz sıcaklığını korurken, konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşan ve Kuva-yı Milliyecileri dikkatli davranmamış olmakla suçlayan yazılar da yayımlanmıştır. *Alemdâr* gazetesine göre, İttihatçı yanlısı Tasvir gazetesi, Mustafa Kemal Paşa’nın kontrolündeki Kuva-yı Milliye’nin Biga Olayı’nda hatalı bir politika izlediğini vurgulamış ve millî harekâte mensup bazı kişileri suçlamıştır. Anzavur Ahmet ve taraftarları, harekete geçmek için uygun şartları beklerken, Kuva-yı Milliye’nin halktan yüksek ve ödenmeyecek miktarlarda para talep ettiğini ve bu paraları almak içinde halka şiddet uyguladığını vurgulamıştır⁶⁷.

545

1.2. Biga’nın Kuva-yı Milliye Tarafından Geri Alınması ve Basın Yansımaları

Biga Ayaklanması’nı Gönen Kaymakamı’nın vasıtasıyla haber alan 14. Kolordu Komutanı, bu haber üzerine 56. Tümen’in Mustafakemalpaşa’daki 172. Alay Komutanı’na, 100 piyade ve 4 makineli tüfekten oluşan bir bölüğü Bandırma’ya sevk etmesini emretmişse de araç, erzak ve cephane yetersizliği nedeniyle birlik ancak 20 Şubat 1920 sabahı yola çıkabilmiştir. Yarbay Rahmi komutasındaki 174. Alay da 191 piyade, 25 süvari ve 28 makineli tüfek eri ile Karacabey’e sevk edilmiştir. Ayrıca Balıkesir’deki 61. Tümen ve Balıkesir Müdafaa-i Hukuk tarafından hazırlanan 1.500

64 Bebek, **a.g.e.**, s.100.

65 “Harbiye Nazırının Beyanâtı”, **Alemdâr**, 29 Şubat 1920, s.1.

66 “Biga Ahvalı”, **Alemdâr**, 29 Şubat 1920, s.2.

67 “Kuva-yı Milliye’nin Az Buçuk Kabahati:”, **Alemdâr**, 1 Mart 1920, s.1.

atlı ve piyade ile 2 top ve 9 makineli tüfekten oluşan “Takip Müfrezesi”, Süvari Yarbayı Süleyman Sabri komutasında 29 Şubat 1920’de Pazarköy’de harekete hazır hâle getirilmiştir. Yarbay Süleyman Sabri, bir bildirge yayımlamış ve bu bildirmede Yunan işgali ve mezalimine değinerek “buna karşı koymanın her Müslümanın borcu olduğunu; düşmanla iş birliği yapan birkaç hainin kışkırtmalarına uyulmaması gerektiğini; Ahmet Anzavur’un düşmanlarla birlikte hareket ettiğini; Hükümet emirlerine uyanların zarar görmeyeceğini ve hainlerin yakında hak ettikleri cezaya çarptırılacağını” bildirmiştir⁶⁸.

Alay Komutanı Yarbay Rahmi, müfrezesinin bir kısmını 28 Şubat 1920’den itibaren Karacabey’den Gönen’in batı sırtlarına sevk ederek güvenlik önlemlerini almıştır. Yarbay Süleyman Sabri Müfrezesi, 2 Mart 1920’de tüm kuvvetiyle Gönen’e ulaşmıştır. Aynı gün, 500 kadar piyade ve 150 kadar süvariden oluşan Ahmet Anzavur ve Gâvur İmam kuvvetleri, Gündoğan–Baykara–Hasanbey–Karalar Çiftliği–Bakırlı sırtlarını tutmuştu. 2/3 Mart 1920 gecesi, Muratlar kuzeyinde Keçidere’yi korumak üzere gönderilen müfrezeye asiler taarruz ederek geri püskürttüler. Bunun üzerine, Takip Kuvvetleri Komutanı Yarbay Süleyman Sabri Bey, 14. Kolordu Komutanı’ndan aldığı talimat doğrultusunda 3 Mart 1920’de aynı istikamette müfrezeyi asileri kuşatacak şekilde taarruza geçirmişti. Müfrezenin Keçidere’ye varmadan önce Karaağaç Köyü’nde direnişle karşılaştığı, çatışmalar sonucunda köy kısmen tahrip olmuştur. 4 Mart 1920’de Sarıköy Müfrezesi Sızıköy’e ilerlemiş; asiler önce köyün doğu sırtında direndiyse de müfreme köye girmiş ve direnen Anzavur kuvvetleri Çakıroba’ya çekilmiştir. 5 Mart 1920’de bir İngiliz harp gemisinin Bandırma’ya gelerek demir atması, İngilizlerin bu gösteriyi millî kuvvetleri sindirmek amacıyla gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur. Bu gelişme, Ahmet Anzavur’un İngilizlerle temas hâlinde bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.

10 Mart 1920’de Takip Kuvvetleri Komutanı Yarbay Süleyman Sabri, Kolorduya gönderdiği raporda, 2 gün süren çarpışmaların ardından Ahmet Anzavur’un geri çekildiğini ve Biga halkının ne nizâmî kuvvetlerden ne de asi çeteden hiç kimseyi istememesi nedeniyle takip hareketine son verdiğini bildirmiştir. Bu rapor doğrultusunda Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, muvazzaf piyadelerle Yarbay Rahmi Müfrezesi’ni pekiştirip Gönen’de bırakmayı; geri kalan kuvvetleri Balıkesir’e geri çekmeyi ve Biga’ya herhangi bir kuvvet göndermemeyi düşündüğünü ifade etmiştir⁶⁹.

68 Hülâgü, **a.g.e.**, s.59; Ertuna, **a.g.e.**, s.75-76; **ATASE**, Arşiv No. 5/2548, Dip. 46, G.4, Kls. 2482, Dos. 89, F. 78/68.

69 Hülâgü, **a.g.e.**, s.60; Ertuna, **a.g.e.**, s.77-80.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

Alemdâr gazetesi ise, Kuva-yı Milliye'nin Biga'yı yeniden denetimi altına almasını, gazetede yayımlanan haberlerde; Tasvîr-i Efkâr ve Vakit gazetelerinin Biga Olayı'na ilişkin halkın algısını değiştirmeye yönelik yayınlar yaptığını ifade etmiştir. Özellikle Vakit gazetesinin “Anzavur Çetesi Dağıldı” başlıklı haberinde, Ahmet Anzavur'un çetesinin dağıldığı ve olayların sona erdiği vurgulanmıştır. *Alemdâr* gazetesi ise, bu bilgilerin gerçeği yansıtmadığını iddia etmiş ve Ahmet Anzavur'u çeteci değil, bir kahraman olarak yansıtmıştır. Gazeteye göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Kuva-yı Milliye'nin başına geçmesi kahramanlıkla anlatılırken, Anzavur'un çeteci olarak gösterilmesi çelişkili ve haksız bir yaklaşımdır. Anzavur'un eylemlerinin şiddet içerdiği kabul edilse de halktan zorla vergi almadığı özellikle vurgulanmıştır. *Alemdâr* gazetesi, İttihatçı Kuva-yı Milliye'nin merhum Köprülülü Hamdi Bey'in intikamını almak için Biga halkına ağır baskılar uyguladığını bildirmiştir. Gazete, Gönen'e bağlı (Keçi Deresi, Sırb köyü, Babayaka, Karacaalan, Akraba, Muradlı) köylerin tahrip edildiğini ve Ayvalıdere'de halkın tahıl, hayvan ve ürünlerine el konulduğunu aktarmıştır. Kuva-yı Milliye'nin bu eylemleri, *Alemdâr* tarafından “çete faaliyeti” olarak nitelendirilmiştir. Gazete, Kuva-yı Milliye güçleri ile Ahmet Anzavur arasındaki çatışmalar sonucunda Gönen'e bağlı (Oba köy, Üçpınar, Muradlar, Hayri Hasan Bey köyü, Keçi Deresi) köylerin Kuva-yı Milliye tarafından kasıtlı olarak yakıldığını ve bu süreçte yaşlı ile hasta sivillerin hayatını kaybettiğini iddia etmiştir. Ayrıca, Seyzi ve Keçi Deresi halkının Rum köyü Elbislik'e sığınmak zorunda kaldığını; ancak Kuva-yı Milliye'nin köyün papazı ve ileri gelenlerine baskı yaparak Müslümanların derhal buradan çıkarılmasını istediğini ve aksi hâlde köyün yok edileceği tehdidinde bulunduğunu belirtmiştir. Köyün papazı ve önde gelenleri ise bu tehdide karşı koyacaklarını ve gerekirse köylerinin yakılmasını göze alacaklarını ifade etmiştir⁷⁰.

Hamdi Ertuna, Türk İstiklal Harbi adlı eserinde, Kuva-yı Milliye birlikleri ile isyancılar arasında meydana gelen çatışmalar sırasında Hacıveliobası ve Üçpınar köylerinden ateş açılması üzerine bu köylerin kısmen tahrip edildiğini belirtmektedir. Ardından Karaağaç köyünde direnişle karşılaşıldığı; çıkan çatışmalar sonucunda köyün bir bölümünün zarar gördüğü, üç evin yıkıldığı, bir kadın ile bazı hayvanların yaşamını yitirdiğinin rapor edildiği ifade edilmektedir. İstanbul'da Harbiye Nazırı Fevzi Paşa (Çakmak) tarafından 14. Kolordu Komutanlığı'na gönderilen emirde ise, Takip Kuvvetleri'nin Sızıköy, Keçidere, Muratlar, Oba ve iki köyü daha yaktığı; bir şahsın ayakkabısını almak amacıyla kendisiyle eşinin öldürüldüğü ve bu eylemin

70 “Yine Biga”, *Alemdâr*, 12 Mart 1920, s.1.

Teğmen Selim ile emrindeki Arnavut asıllı erler tarafından gerçekleştirildiği bildirilmektedir. Yapılan soruşturmada, çarpışmaların köy içinde de meydana geldiği; Sızıköy’de 16 evin, Keçidere’de bir ev ve iki ahırın yandığı, ayrıca yağmaların gerçekleştiği tespit edilmiştir⁷¹.

Akşam gazetesinde yayımlanan bir makalede, Biga Olayı’nın, halkın “Muhammediyye Cemiyeti” adı altında kandırılması sonucu meydana geldiği ileri sürülmüş ve sorumlular olarak Biga’da çoğunluğu oluşturduğu iddia edilen Çerkez ve Pomaklar gösterilmiştir. Ayrıca, Çerkezlerin ülkede bağımsız bir siyasi politika izlediği öne sürülmüştür. Buna karşılık *Alemdâr* gazetesi, Akşam gazetesinin haberlerini yalanlamış; Biga halkının ağırlıklı olarak Türklerden oluştuğunu ve olayın temel nedenlerinden birinin de aslen Türk olan Kara Hasan ile ilgili olduğunu belirtmiştir. *Alemdâr* ayrıca, Ahmet Anzavur’un isyanın başlangıcında Biga’da bulunmadığını, sonradan bölgeye geldiğini vurgulayarak onun olayın doğrudan faili olarak gösterilmesini eleştirmiştir. *Alemdâr* gazetesi, Çerkezlerin ne Türklükten ayrıldığını ne de farklı bir politik çizgi izlediklerini ifade etmiştir. Aksine, Çerkezlerin dini ve millî bağlarla Türklere bağlı olduklarını, ülkenin kurtuluş mücadelesine canla başla katıldıklarını ve her zaman Türklerle birlik içinde hareket ettiklerini savunmuştur⁷². Hamdi Ertuna, Türk İstiklal Harbi adlı eserinde, 3 Mart 1920 tarihinde Bandırma’daki 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa’nın, 3. ve 15. Kolordulara gönderdiği bir şifrede, Biga Olayı’nın Ahmet Anzavur ile doğrudan bir bağlantısının bulunmadığını; Kara Hasan Çetesi’nin etkisiz hâle getirilmesine tepki gösteren Biga’daki yerel toplumun bir kesimi, Anzavur’un gerçek amaçlarını fark ederek onu ilçeden uzaklaştırdığını aktarmaktadır⁷³.

Bosfor gazetesinden alınan bir habere göre, Biga’dan gelen bir yolcu Kuva-yı Millîye’nin Biga’ya saldırdığını söylemiştir. Yolcunun aktardığına göre, Kuva-yı Millîye Biga halkından zorla 110.000 lira almaya çalışmış, halk buna karşı koymuştur. Ancak Kuva-yı Millîye halka çok sert karşılık vermiş ve çıkan çatışmada çok sayıda yaralı ile ölü olmuştur. Bu saldırıya dayanamayan Biga halkının büyük bir kısmı Karabiga’ya göç etmek zorunda kalmış, kaymakam da bölgeden firar etmiştir⁷⁴. Bu gelişmeler sonucunda Biga, yeniden Kuva-yı Milliye’nin denetimi altına girmiştir.

71 Ertuna, **a.g.e.**, s.76-80.

72 “Türklük Çerkezlik Olur mu?”, **Alemdâr**, 13 Mart 1920, s.2.

73 Ertuna, **a.g.e.**, s.78.

74 “Kuvâ-yı Millîye Tecavüzatından”, **Alemdâr**, 22 Mart 1920, s.1.

1.3. Biga Olayı (İkinci Biga Baskını) ve Alemdâr Gazetesi Yansımaları

Biga, isyandan sonra Kuva-yı Milliye'nin denetimi altına girmiştir. Ancak 12-13 Mart 1920 gecesi, Biga'da görevli Çanakkale Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey ile Askerlik Şubesi Başkanı, 14. Kolordu Komutanlığı'na çektikleri telgrafta, Ahmet Anzavur'un yeniden Biga'ya taarruz hazırlığında olduğunu bildirmişlerdir. Bunun üzerine Kolordu Komutanı, 13 Mart'ta takip birliklerine Biga'ya destek sağlanması yönünde gerekli emirleri iletmiştir. Ancak takip kuvvetleri, 10 günden fazla bir süre Gönen ve çevresinde herhangi bir somut amaç gözetmeksizin beklemiş; bu süreçte firar vakaları yaşanmış ve bazı birliklerde hoşnutsuzluk baş göstermiştir. Yarbay Süleyman Sabri komutasındaki Takip Kuvvetleri, 14 Mart 1920 akşamı Gündoğan köyünden Biga istikametine hareket etmiş, 16 Mart'ta Maksudiye'ye ulaşarak öğle saatlerinde Biga'ya doğru ilerlemiştir. İdriskoru–Tevfikiye civarında Yenice köyünden açılan ateş üzerine taarruz ve Biga'ya giriş emri verilmiş; önce Yenice sırtları ele geçirilmiş, ardından ilçenin yakınındaki köprüye 1 bölük ve 2 makineli tüfekle saldırı düzenlenmiştir. Müfrezenin büyük kısmı Biga'ya yaklaşırken topçu birlikleri bu hareketi bulundukları mevziden desteklemiştir. Ancak Biga sırtlarında mevzilenmiş Binbaşı Ali Rıza komutasındaki 2 subay ve 28 jandarmadan oluşan birlik ile öncü olarak sevk edilen Hafız Hüseyin Bey'in kuvvetleri cephanelerinin tükenmesi nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine asiler, ilçeye girmeye çalışan diğer birliklere ateş açmış ve onları da geri çekilmeye mecbur bırakmıştır⁷⁵.

Yarbay Rahmi Bey'in kuvvetleriyle takviye edilen Takip Müfrezesi, Gönen'den hareket ederek Biga içlerine kadar ilerlemişse de; ancak Bigalıların silahlı direnişi ve köylerin Anzavur'un safında isyana katılması üzerine 4 gün süren muharebelerin ardından takip birlikleri Gönen'e çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Biga akşama doğru Anzavur kuvvetlerinin eline geçmiştir. Bu hareket sonucunda 3 subay ve 8 er şehit olmuş, 5 subay ile 29 er yaralanmıştır⁷⁶. Biga'ya girişinin hemen ardından Anzavur'un ilk icraatlarından biri, Kuva-yı Milliye'yi destekleyen Çerkezlerden Tahir ve Sefer Beyleri idam ettirmek olmuştur⁷⁷.

⁷⁵ Ertuna, a.g.e., s.81-82.

⁷⁶ Hülalü, a.g.e., s.60; Ertuna, a.g.e., s.82-83; K. Birlik, a.g.m., s.1076; Şen Nur Çakar Aykut, “Kurtuluş Savaşı Yılları'nda Biga'da Yaşananlar”, BigaBiga.com, 1 Kasım 2013, <https://bigabigacom.wordpress.com/2013/11/01/kurtulus-savasi-yillarinda-bigada-yasananlar-sennur-cakar-aykut/>, erişim tarihi: 1 Eylül 2025.

⁷⁷ Güven, a.g.e., s.62-64.

Alemdâr Gazetesi, 13–18 Mart tarihleri arasında gerçekleşen baskın olayını aşağıdaki haberlerle yansıtmıştır. *Bosfor* gazetesinde yer alan bir haberde, Bandırma’dan gelen bir yolcunun Biga’daki gelişmeleri aktardığı belirtilmiştir. Yolcunun ifadesine göre, Biga’ya gönderilen jandarma komutanı halkı toplamış ve Kuva-yı Millîye’den korkacak hiçbir tehdit olmadığını söylemiştir. Halk da bu güvenceye inanarak işine gücüne devam etmiştir. Fakat birkaç gün sonra Hafız Hüseyin komutasındaki bir Kuva-yı Millîye çetesinin saldırdığını belirtmiştir. Bu çetenin, Biga Olayı sırasında birçok köyü yağmaladıktan sonra öldürülen Köprülülü Hamdi Bey’in intikamını almak için harekete geçtiğini ifade etmiştir. Halkın silahlanarak karşılık verdiği, çatışmada Kuva-yı Millîye’den 200 kişinin öldüğünü iddia etmiştir. Ayrıca çete kumandanı Hafız Hüseyin Bey’in de öldürüldüğünü bildirmiştir. *Antanet* gazetesinde yer alan haberde, Kuva-yı Millîye kuvvetlerinin kendilerine tabi olmayan kasabaları yağmaladıkları ileri sürülmüştür. Ayrıca eli silah tutanların zorla askere alındığı, halktan zorla vergi toplandığı, hayvanların ve iâşenin de halkın elinden alındığı iddia edilmiştir. Biga dışında Düzce, Gönen ve Bandırma’da da halk ile Kuva-yı Millîye arasında yeni çatışmaların başladığı bildirilmiştir⁷⁸.

Alemdâr gazetesinde “Biga Müsademeleri Hakkında” başlığıyla yayımlanan haberde, Biga’da Kuva-yı Millîye ile halk arasında yaşanan çatışmalara dair ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Habere göre, 13 Mart’ta 61. Fırka, Kuva-yı Millîye adına tüm silah ve toplarıyla Biga’ya gelerek yeniden baskı kurmaya çalışmıştır. Bunun üzerine halk tekrar silahlanmıştır. 14 Mart sabahı 20 süvari, 80 asker ve 3 mitralyözden oluşan birlik kasabaya girmiştir. Biga Kaymakamı, bir subay aracılığıyla Kuva-yı Millîye yetkililerini uyarmış; halkın isyan ettiği ve burada kalmalarının çatışmaya yol açabileceğini bildirmiştir. Kuva-yı Millîyeci subaylar ise asıl amaçlarının Ahmet Anzavur’u takip etmek olduğunu ve ertesi gün yola çıkacaklarını söylemişlerdir. Bununla birlikte, Kuva-yı Millîye kuvvetlerinin mitralyöz ve askerleriyle stratejik noktaları tuttuğu; 61. Fırka’da top, 18 mitralyöz ve 1800 piyade ile İdriskoru köyüne yerleştiği belirtilmiştir.

15 Mart’ta Ahmet Anzavur’un Biga’ya geleceği haberinin yayılması halk arasında büyük tedirginlik yaratmış, esnaf dükkânlarını kapatarak evlerine çekilmiştir. Kuva-yı Millîye’nin köyleri korumaya gelen halka ateş açtığı ve Biga çevresinin çatışma alanına dönüştüğü aktarılmıştır. Aynı saatlerde İdriskoru’dan top atışları başlamış ve çatışmalar gece yarısına kadar sürmüştür. Haberde, Biga halkının Kuva-yı Millîye

⁷⁸ “Biga’da Yeni Müsademeler”, *Alemdâr*, 24 Mart 1920, s.2.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

yönetimi altında yaşamaktansa haklarını savunmak için hayatlarını riske attıkları ve nihayetinde Kuva-yı Millîye kuvvetlerini geri püskürttükleri iddia edilmiştir. 17-18 Mart'ta İdriskoru köyünde yaşanan şiddetli çatışmaların ardından, halkın birlik içinde hareket etmesiyle Kuva-yı Millîye güçleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Halk, bu güçleri Gönen'e kadar takip etmiş ve silah ile mühimmat ele geçirmiştir. Ardından Biga halkı, yerel idarenin yeniden kurulması için kaymakam ve memurların görevlerine dönmesini sağlamaya çalışmıştır. 18 Mart'ta Ahmet Anzavur'un önderliğinde büyük bir miting yapılmış ve burada halk ile Anzavur arasında, Kuva-yı Millîye'ye karşı can, mal ve topraklarını korumak amacıyla bir dayanışma antlaşması yapılmıştır⁷⁹.

Anzavur, Biga'ya girdikten yaklaşık bir hafta sonra halka hitaben tarihi bir konuşma yapmış; halkı Kuva-yı Millîye'ye karşı kıskırtırken kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Bu konuşmasında Kuva-yı Millîye'yi bir eşkıya çetesi, Mustafa Kemal'i ise bir isyancı olarak göstermiş; padişaha isyan etmenin Allah'a ve Peygamber'e isyan etmek anlamına geldiğini belirterek kendisini bir kurtarıcı olarak tanıtmıştır⁸⁰.

Alemdâr gazetesinde “İttihatçılar Yine O İttihatçılardır” başlığıyla neşredilen haberde, Kuva-yı Millîye adıyla tekrar ortaya çıkan İttihatçıların, Ahmet Anzavur üzerinden Çerkezleri hedef aldığı iddia edilmiştir. Haberde, bugüne kadar hiçbir Müslümanın Çerkez ile Türk'ü birbirinden ayırmadığı; ancak bu “çapulcuların” Anzavur'u bahane ederek Biga'daki bazı Çerkez köylerini yakıp yıktığı öne sürülmüştür. Aynı haberde, Anzavur Bey'in iddia edildiği gibi değil; dinine ve ülkesine bağlı bir kişi olduğu savunulmuştur. Buna karşılık, Teşkilât-ı Millîye adıyla hareket eden grupların ihanet içinde bulunduğu ve Anadolu'yu kaosa sürüklediği ileri sürülmüştür. Son olarak, Anzavur'un bu gruplara karşı verdiği mücadele nedeniyle İttihatçıların hedefi haline geldiği belirtilmiştir⁸¹.

Alemdâr gazetesinde yayımlanan başka bir haberde, Biga'da Kuva-yı Millîye ile halk arasında çıkan çatışmalar nedeniyle, Biga'nın ileri gelenlerinin durumu padişah ve Hükûmet'e bildirmek için bir heyet oluşturduğu belirtilmiştir. Gazetede, Biga ve Gönen kazalarının ileri gelenlerinden oluşan 9 kişilik bir heyetin İstanbul'a geldiği belirtilmiştir. Haberde, heyetin Biga'dan 145, Gönen'den ise 148 kişiyi temsil ettiği vurgulanmıştır. Heyet, padişaha sunduğu belgede Biga ve Gönen'de meydana

79 “Biga Müsademeleri Hakkında, İkinci Biga Vakası-Biga ve İdriskoru Müsademeleri-Kuva-yı Gayri Millîyenin Hezimetî...”, *Alemdâr*, 25 Mart 1920, s.1.

80 Ç. Aykut, **Kurtuluş Savaşı Yılları'nda Biga'da Yaşananlar**.

81 “İttihatçılar Yine O İttihatçılardır”, *Alemdâr*, 25 Mart 1920, s.1.

gelen olayları ayrıntılı biçimde aktarmıştır. Belgede, Kuva-yı Milliye'nin İttihat ve Terakki'nin devamı niteliğinde olduğu⁸²; halk ile Kuva-yı Milliye arasında yaşanan çatışmaların nedenleri, gerçekleştirilen haksız saldırılar, zorla vergi ve asker toplama uygulamaları ile halkın hayvan ve iâşesine el konulması gibi hususlar dile getirilmiştir. Haberde, 16 Şubat 1920'de Kuva-yı Milliye Komutanı Köprülülü Hamdi Bey'in Dere köyünü top ve mitralyözlerle yakmak üzere harekete geçtiği, diğer köy halkının ise Dere köyüne yardım etmek için silahlандığı belirtilmiştir. Çatışma, Kuva-yı Milliye'nin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. 3 gün süren Yenice köyü çarpışması sonucunda Kuva-yı Milliye kuvvetleri yenilmiştir. Ayrıca Biga'nın ileri gelenleri ve halkı, Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin keyfi hareketlerle ve kişisel çıkarlar doğrultusunda kendilerine defalarca saldırdığını iddia etmiştir. Bu durum, Dahiliye Nazırı'na, 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya ve Meclis'e gönderilen telgraflarla bildirilmiş, ancak şikâyetlerin herhangi bir somut karşılık bulmadığı belirtilmiştir.

14 Mart 1920'de Gönen'den gelen bir süvari taburu, Biga yakınlarındaki stratejik tepelere konuşlanmış ve mitralyözlerle tahkim edilmiştir. Ertesi gün, Bandırma ve Bursa Kolordularına bağlı birlikler ile Balıkesir Cephesi'ndeki tüm Kuva-yı Milliye unsurları, 5 top, 25 mitralyöz ve yaklaşık 125 deve eşliğinde İdriskoru köyüne ulaşmış; Albay Sabri Bey'in öncülüğünde köyün kontrolünü ele geçirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Biga halkı, Ahmet Anzavur Bey'in komutasında Kuva-yı Milliye'ye karşı yeniden silahlı direnişe geçmiş; 5 gün süren çatışmaların ardından Kuva-yı Milliye birlikleri geri püskürtülmüştür. Haberde ayrıca, kasabaya güvenlik sağlama bahanesiyle gelen jandarma tabur komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey ve 200 askerle halkı yıldırıma çalıştığı belirtilmiştir. Haberde, Kuva-yı Milliye saldırılarına maruz kalan çevre kasabaların halkı, Biga halkı ile anlaşarak savunma amaçlı bir ittifak kurmuş ve kasabanın korunması yönünde ortak karar aldıkları ifade edilmiştir. Haberde ayrıca, Biga halkının hem Kuva-yı Milliye'yi hem de onu destekleyen hükûmeti meşru görmediği; yalnızca padişahı otorite kabul ederek, bölgedeki asayişin sağlanmasını padişah'tan bekledikleri belirtilmiştir⁸³.

Biga'dan Ermeni Patrikhanesi'ne ulaşan haberlere göre, Ahmet Anzavur Bey'in taraftarlarının giderek arttığı ve sayılarının elli bine ulaştığı ifade edilmiştir. Pomakların da Ahmet Anzavur'un tarafına katıldığı öne sürülmektedir. "Çeteci"

82 İttihat ve Terakki, Kuvâ-yı Milliye ile ilgili ayrıca bk. Ahmet Tunç, "Millî Hareket'in Ortaya Çıkışı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C 12, S 67, 2019, s.390-399.

83 "Biga ve Gönen Vakay-ı Faciası Tefsilatı", *Alemdâr*, 27 Mart 1920, s.1.

milliyetçilere karşı şiddetli bir saldırı gerçekleşmiş; milliyetçilerin karargâhlarından çıkıp Biga'dan birkaç saat uzaklıktaki Gönen'e kadar püskürtüldükleri ileri sürülmektedir. Anzavur kuvvetlerinin milliyetçilerin yaklaşık 400 kişilik bir grubunu takip etmeyi başardığı iddia edilmiştir. Ayrıca Ahmet Anzavur'un kuvvetleri tarafından Ermenilerin canlarının güvence altına alındığı ifade edilmiştir⁸⁴. *Alemdâr* gazetesinde yayınlanan başka bir habere göre, Ahmet Anzavur Bey, kendisine katılan kuvvetlerle birlikte Kuva-yı Millîye birliklerini birçok yerde bozguna uğrattığı iddia edilmiştir. Bandırma'ya gelerek şehri "Kuva-yı Gayri Millîye"den kurtardığı öne sürülmüştür. Aylardır baskı ve zulüm altında ezilen halk, Anzavur Bey'i bir kurtarıcı olarak karşıladığı ve kurbanlar kestiği iddia edilmiştir. Ayrıca Bayramiç ve Edremit halkının da Anzavur Bey'in kuvvetlerine katıldığı ifade edilmiştir. Haberde, Bursa'nın da kısa süre içinde tamamen bu "çetelerden" kurtarılacağı vurgulanmıştır⁸⁵.

Alemdâr gazetesinin 30 Mart 1920 tarihli sayısında yayımlanan haberde, Biga'da meydana gelen olayları padişaha ve Hükûmet'e bildirmek, ayrıca kendilerini Kuva-yı Millîye birliklerinden korumak için daha önce bir heyetin İstanbul'a geldiği vurgulanmıştır. İzzet Bey'in başkanlığında, 1 Rum, 1 Ermeni ve 6 Müslüman delegeden oluşan bu heyetin Meclis-i Mebusan'a giderek Çanakkale milletvekili Yahya Sezai Bey ile görüştüğü belirtilmiştir. Yahya Sezai Bey'in, söz konusu heyetin kendi milletvekilleri olmasından dolayı, bu heyetin kendilerini Kuva-yı Millîye kuvvetlerinden korumasını talep ettiği ifade edilmiştir. Daha sonra İzzet Bey, Kuva-yı Millîye güçlerinin kanun dışı hareket etmeleri nedeniyle Bigalılarla defalarca çatışmalar yaşandığını anlatmıştır. İzzet Bey şunları söylemiştir: "Efendim, bütün halkın barış ve sükûna muhtaç olduğu bir zamanda milliyetçiler İzmir'de cephe tesis ederek yeniden savaşa başladılar. Birçok kez bu halkın başına bela ve felaketler getirdiler. Biz buraya, milliyetçilere karşı ne yapılması gerekiyorsa onun yapılmasını padişaktan, Hükûmetten ve milletvekillerinden talep etmeye geldik"⁸⁶.

Alemdâr gazetesinde yayımlanan bir röportajda, Biga Olayı hakkında İstanbul'a gönderilen heyetin başkanı İzzet Bey ile gazetenin muhabiri arasında önemli bir görüşme gerçekleşmiştir. Muhabir, Biga Olayı'nın sebeplerini sormuş; İzzet Bey, olayın başlıca nedeninin Kuva-yı Millîye'nin Biga halkına uyguladığı baskı ve zorlama olduğunu belirtmiştir. Muhabir, Biga'da güvenlik ve Hükûmet durumunu

84 "Biga Müsademeleri", *Alemdâr*, 28 Mart 1920, s.1.

85 "Ahmet Anzavur Bey Bandırma'da", *Alemdâr*, 28 Mart 1920, s.1.

86 "Biga Heyet-i Mebusası'nda", *Alemdâr*, 30 Mart 1920, s.1.

sormuş; İzzet Bey, Biga halkının kendilerine saldıran Kuva-yı Millîye'ye karşı kasabalarını savunduklarını ve bu durumu mevcut Hükûmet'e bildirmek için kaymakam Sefa Bey'in başkanlığındaki heyetle İstanbul'a geldiklerini ifade etmiş, halkın Hükûmet'e bağlı olduğunu vurgulamıştır. Muhabir, Biga Olayı'nın baş sorumlusunun Ahmet Anzavur Bey olup olmadığını sormuş; İzzet Bey, bu iddianın doğru olmadığını, Kuva-yı Millîye birliklerinin önceden Ahmet Anzavur'u takip ettiğini ve milliyetçilerin baskısı karşısında Biga halkının onurunun kırıldığını ifade etmiştir. Ahmet Anzavur Bey'in Biga halkıyla karşılıksız bir ittifak kurduğunu ve Biga'lı olduğunu da vurgulamıştır.

Muhabir, Ahmet Anzavur Bey'in halka karşı kanunsuz bir eylemi olup olmadığını ve nasıl biri olduğunu sormuş; İzzet Bey, Ahmet Bey'in muhafazakâr, tanıyanların güvendiği, cesur ve amacına ulaşmak için çaba gösteren bir kişi olduğunu belirtmiştir. Muhabir, heyetin bundan sonra hangi girişimlerde bulunacağını sormuştur. İzzet Bey, heyetin durumun ciddiyetinin farkında olduğunu, bu durumu Hükûmet'e bildireceğini ve olası yeni çatışmaların önüne geçmeyi amaçladığını belirtmiştir. İzzet Bey, Kuva-yı Millîye adını kullananların halkı yok etmek için yeni muharebeler başlattığını, düşmanın dikkatini üzerimize çektiğini ve siyasetimize zarar veren girişimlerde bulunduklarını iddia etmiştir. Ülkenin ve Biga'nın içindeki politik durumdan dolayı tüm Türk milletinin birlik olmasını, silahı bırakarak ülkenin huzur ve güvenliği için uygun bir siyasetin izlenmesini gerekli bulduğunu ifade etmiştir. İzzet Bey ayrıca, iki buçuk milyonluk bir Türk ordusunu yenen büyük devletler karşısında barış sağlamak için girişimlerde bulunduğumuz bir dönemde, silah taşımaktan ziyade sağlam belgelerle haklı olduğumuzu kanıtlamanın daha faydalı olduğunu savunmuştur.⁸⁷

Alemdâr gazetesinin 1 Nisan 1920 tarihli sayısında yayınlanan haberde, Biga'da meydana gelen olayları yerinde incelemek üzere yeni bir heyetin gönderileceği ve heyetin şu kişilerden oluşacağı açıklanmıştır: Araştırma heyetine bir askerî personelin başkanlık edeceği, bu görevin General Topal Said Paşa'ya verileceği; daha sonra Albay Hazım Bey'in de heyete katılacağı belirtilmiştir. Çanakkale milletvekili Yahya Sezai Bey, Harbiye Nazırı'nı ziyaret ederek heyetin derhal gönderilmesini talep etmiştir. 14. Kolordu kumandanlığına da Biga'ya bir araştırma heyeti gönderileceği bildirilmiştir⁸⁸. Biga Olayı, *Alemdâr* gazetesinde tüm ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Gazeteye göre, Biga halkı, kendilerine ve kasabalarına saldıran Kuva-yı Millîye'ye

87 “Biga Heyeti Reisi ile Mülakat”, *Alemdâr*, 31 Mart 1920, s.1.

88 “Biga'ya Yeni Bir Heyet Gidiyor”, *Alemdâr*, 31 Mart 1920, s.1.

karşılık vererek millîyetçileri yenmiş ve kasabalarından uzaklaştırmayı başarmıştır. Daha sonra halk, olayı padişaha anlatmak ve Kuva-yı Millîye'nin kasabalarına yeniden saldırmaması için padişahın korumasını talep etmek amacıyla bir heyet göndermiştir. Heyet olayları açıkça anlatmasına rağmen, hükûmetin yeniden bir heyet göndermesinin gereksiz olduğu vurgulanmıştır⁸⁹.

Biga Heyeti'nin üyeleri Meclis-i Ayan'a gelerek Başkan Tevfik Paşa'yı ziyaret etmiştir. Heyet, hazırladıkları raporu Tevfik Paşa'ya sunmuştur. Tevfik Paşa, Biga'da meydana gelen olaydan padişahın çok etkilendiğini ve halkın taleplerini dikkatle değerlendireceklerini vurgulamıştır⁹⁰. *Alemdâr* gazetesinde yayınlanan habere göre, Biga'dan gelen heyet Dahiliye Nazırı Reşit Bey ile görüşmüş ve Biga'daki olaylar hakkında bilgi vermiştir. Nazır Reşit Bey ise bu üzücü gelişmeleri sona erdirmek için gerekli tüm tedbirlerin alınacağını ifade etmiştir⁹¹. Dahiliye Nazırı Reşit Bey ve mevcut Hükûmet, Biga'da üzücü olayların tekrarlanmaması için, bölgede bulunan Kuva-yı Millîye çetelerini engellemek ve Bigalıların haklarını korumak amacıyla Ahmet Anzavur'a resmi bir görev verildiğini vurgulamıştır⁹². Ahmet Anzavur Bey'in, halkı Kuva-yı Millîye çetelerinin baskılarına karşı koruduğu ifade edilmiştir. Kendisine Binbaşı rütbesi verilmiş, Karesi Mutasarrıflığı'na (Mülki Amirliği'ne) atanmış ve ayrıca bölgedeki Kuva-yı Millîye birliklerini takip etmekle görevlendirilmiştir⁹³.

I.4. Ahmet Anzavur'un Yenilgisi ve II. Biga İsyanı'nın Bastırılması

Anzavur, 4 Nisan 1920'de Gönen üzerine yürüyerek burayı kısa sürede ele geçirmiştir. Çatışmalar sırasında Müfreze Komutanı Yarbay Rahmi Bey ile birkaç subay şehit olmuştur. Ardından Bandırma ve çevresini kontrol altına alarak Bandırma'yı karargâh hâline getiren Anzavur, İstanbul'da Damat Ferit Paşa ile irtibat kurmuş ve Kuva-yı Millîye'yi dağıtmak için Hükûmetten silah, cephane, para ve 2 uçak talebinde bulunmuştur. Karacabey'i ele geçirdikten sonra Bandırma'dan harekât eden Anzavur, yaklaşık 5.000 kişilik kuvvetiyle Mustafakemalpaşa'ya girmiş ve ardından Susurluk'u da işgal etmiştir. Halkın dini duygularına hitap eden Anzavur, Bursa'yı ele geçirdikten sonra Cuma namazını Çinili Camii'nde kılacağını ilan etmiştir.

89 “Bizde Bunu Soralım Biga’ya Heyet Gidecekmiş Neden?”, *Alemdâr*, 1 Nisan 1920, s.1.

90 “Biga Heyet-i Ayanı’nda”, *Alemdâr*, 2 Nisan 1920, s.1.

91 “Biga Heyeti”, *Alemdâr*, 7 Nisan 1920, s.1.

92 “Biga Heyeti”, *Alemdâr*, 8 Nisan 1920, s.1.

93 “Pek Mahk ve Musib Bir Tevcih”, *Alemdâr*, 10 Nisan 1920, s.1.

Anzavur böylece Bursa ve Balıkesir’i tehdit etmeye başlamıştır⁹⁴. Anzavur’un kısa süre sonra Bursa ve Balıkesir yönünde harekete geçmesi üzerine, Kazım (Özalp) Bey, Atatürk’ten aldığı emir doğrultusunda Ethem Bey’e telgraf çekerek yardım talebinde bulunmuştur. Ethem Bey, telgrafi aldıktan 2 gün sonra 2.000 kişilik kuvvetiyle Balıkesir’e hareket etmiş ve burada Kazım Bey’in emrine girerek Anzavur üzerine yürümüştür. 16 Nisan 1920’de Susurluk yakınlarındaki Yaya köyde meydana gelen çatışmada Anzavur kuvvetleri bozguna uğratılmıştır. Ancak Anzavur, yaralanmasına rağmen yakalanamamış; İngilizlerin Karabiga’ya gönderdiği bir gemiyle 19 Nisan 1920’de bölgeden ayrılmıştır. Ethem Bey komutasındaki kuvvetler ise 24 Nisan 1920’de Biga’ya girerek hiçbir direnişle karşılaşmadan bölgeyi ele geçirmiştir⁹⁵.

Alemdâr gazetesi, Ahmet Anzavur’un yenilgisi ve Biga İsyanı’nın bastırılması olaylarını, aşağıdaki haberler aracılığıyla şu şekilde yansıtmıştır. *Alemdâr* gazetesinde yayımlanan haberde, İttihatçıların isim değiştirerek “Millî Teşkilat” adıyla yeniden ortaya çıktığı, Türk milletini çıkmaza sürüklediği ileri sürülmüştür. Habere göre, bu teşkilata bağlı milliyetçi gruplar Biga’ya top ve mitralyözlerle saldırmış, sivil alanları tahrip etmiştir. Halk ise bu saldırılara karşı meşru savunma yapmıştır. Millî Teşkilat’ın halk nezdinde meşruiyetini yitirdiği ve ülkeyi kaosa sürüklediği vurgulanmıştır⁹⁶. *Alemdâr* gazetesinde yayımlanan başka bir haberde, 16 Şubat 1920’de Biga’da meydana gelen ilk çarpışmadan sonra hükûmetin olay yerine gidip gerekli araştırmaları yaparak müdahale etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak Hükûmet sorumluluğunu yerine getirmemiş ve bunun sonucunda ikinci bir çarpışma (II. Biga Olayı) meydana gelmiştir. Bu çarpışmada birçok kişi hayatını kaybetmiş, evler yıkılmış ve çocuklar yetim kalmıştır. Habere göre, hükûmetin Kuva-yı Millîye’nin ileri gelenlerini kayıtsız şartsız serbest bırakması, Kuva-yı Millîye ile Biga halkının çatışmasına yol açmıştır⁹⁷.

Alemdâr gazetesinde yayımlanan haberde, Ahmet Anzavur Bey’in Çerkez kökenli, saygıdeğer ve seçkin bir şahsiyet olduğu vurgulanmıştır. Haberde ayrıca, jandarma kumandanlığında yetişen cesur bir komutan olduğu belirtilmiş ve Kuva-yı Millîye halka baskı uyguladığında hemen olay yerine gelerek halkla birlikte silahlı mücadele

94 Hülâgü, **a.g.e.**, s.61-62; Ertuna, **a.g.e.**, s.85; Bakar, **a.g.s.**, s.350; K. Birlik, **a.g.m.**, s.1080.

95 Ç. Aykut, **Kurtuluş Savaşı Yılları’nda Biga’da Yaşananlar**; Ali Fuad Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s.354; **Türk İstiklâl Harbi**, C II, Batı Cephesi, Kısım 2, Ankara, Genel kurmay Basımevi, 1965, s.42.

96 “Milliyetçilik Bu Demek Mi?”, **Alemdâr**, 1 Nisan 1920, s.1.

97 “Biga Hadisesi Hakkında Bir Tavzih, Biga Hadisesinde İdari Hatalar”, **Alemdâr**, 3 Nisan 1920, s.1.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

yürüttüğü ileri sürülmüştür⁹⁸. *Alemdâr* gazetesinin başka bir haberinde, Türklüğün üç beş kendini bilmez, kendi hırs ve menfaatinden başka bir şey düşünmeyen serserilere teslim edilemeyeceği ileri sürülmüştür. Haberde, Ahmet Anzavur Bey'in de her gerçek Osmanlı gibi ülkesinin, padişahının selamet ve saadeti uğrunda seve seve defalarca çarpıştığı, namının bir Osmanlı ve Müslümana yakışır bir kahraman olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, Kuva-yı Millîye çetelerinin Anadolu'nun harap köylerinde son ocakları söndürmeye çalıştığı, çaresiz ve yetim kalan Türk köylüsünün hâlâ dini ve padişahı için kalbinin attığı belirtilmiştir. Ahmet Anzavur Bey'in bu kanun dışı hareket eden Kuva-yı Millîye'ye karşı birçok kez çarpıştığı ve büyük zaferler kazandığı ifade edilmiştir⁹⁹.

11 Nisan 1920 tarihinde *Alemdâr* gazetesinde yayımlanan habere göre, İstanbul Hükûmeti ve Sultan Vahdettin'in, Ankara'da toplanması planlanan Meclis ve Kuva-yı Millîye hareketine karşı tutumları giderek sertleşmiştir. Aynı tarihte, Şeyhülislâm tarafından yayımlanan Fetvâ-yı Şerîfe ile Padişah'ın Hatt-ı Hümayunu ve Damat Ferit Paşa'nın beyanları gazetede kamuoyuna duyurulmuştur. Haberde, Kuva-yı Millîye'nin halktan zorla vergi topladığı, para vermeyenleri silah altına aldığı, karşı koyanlara eziyet ettiği ve köyleri basıp yağmaladığı, hatta bazı yerleşim yerlerini top ateşine tuttuğu öne sürülmüştür. Söz konusu fetvada, Millî Mücadele'yi yürütenlerin öldürülmesinin dini bir yükümlülük olduğu ileri sürülmüş; Damat Ferit Paşa ise Anadolu'daki direnişi “Kuva-yı Gayr-ı Millîye” olarak tanımlayarak halkın bu harekete destek vermesini engellemeye çalışmıştır¹⁰⁰.

Alemdâr gazetesinin başyazarı Refi' Cevat, Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarını asi eşkıyalar olarak nitelendirmiştir¹⁰¹. Gazetede yayımlanan başka bir haberde ise Anadolu halkının gerçekten Hükûmet'e ve padişaha son derece sadık olduğu, Kuva-yı Millîye'nin çökme noktasına geldiği iddia edilmiştir¹⁰². *Alemdâr* gazetesinin bir diğer sayısında yayımlanan Dahiliye Nazırı Reşit Bey'e ait mülakatta, Nazır, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kandırılan halkın Padişah Vahdettin'in Hatt-ı Hümayunu, Hükûmet bildirisi ve Şeyhülislâm fetvası sayesinde gerçeği görmeye başladığını; bu nedenle

98 “Biga Hadisesi Hakkında Bir Tavzih, Ahmet Anzavur Bey kimdir?”, *Alemdâr*, 3 Nisan 1920, s.1.

99 “Ahmet Anzavur Bey”, *Alemdâr*, 7 Nisan 1920, s.1.

100 “Fetva-yı Şerife Suretidir”, “Suret-i Hattı Hümayun”, “Hükûmetin Pek Mühim ve Tarihi Beyannamesi”, *Alemdâr*, 11 Nisan 1920, s.1.

101 “Tarih Tekerrürden İbarettir”, *Alemdâr*, 12 Nisan 1920, s.1.

102 “Harekât-ı Te'dibiye İnkişaf Ediyor”, *Alemdâr*, 13 Nisan 1920, s.1.

artık eşkıya hareketlerine destek vermekten vazgeçerek isyancıların yakalanmasında devlete yardımcı olacaklarını ifade etmiştir¹⁰³.

Alemdâr gazetesinde, Anadolu'daki direniş hareketini İstanbul Hükûmeti adına ortadan kaldırmak için hareket eden Ahmet Anzavur Bey aleyhine kötü dedikodular çıkarıldığı vurgulanmıştır. Gazeteye göre bu dedikodular, Anadolu'daki isyancıların ileri gelen İttihatçıları tarafından yayılmaktadır. İttihatçıların böyle bir propagandayla halkın Ahmet Anzavur Bey'i desteklemesini engellemeye çalıştığı ifade edilmiştir¹⁰⁴. *Alemdâr* gazetesi, başka bir sayısında İttihatçıları hâlâ vatanın kaderini kötü noktalara çekmeye çalışmakla itham etmiştir. Buna ek olarak, Balıkesir ve civarındaki "millîci" eşkıyaların da Ahmet Anzavur tarafından yenilgiye uğratılmak üzere olduğu belirtilmiştir¹⁰⁵.

Alemdâr gazetesinde başlığıyla "Kemal Çetelerinin Tard ve Tenkiline Doğru", yayımlanan haberde, Balıkesir Milletvekili Ahmet Anzavur Paşa komutasındaki Hükûmet kuvvetleri ile Balıkesir ve Soma civarında konuşlanmış Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı Kuva-yı Millîye birlikleri arasında temas olduğu ve bu temas sonucunda 17 Nisan 1920 tarihinde bir çarpışmanın meydana geldiği vurgulanmıştır. Haberde, Saltanat ve Hilafete karşı isyan eden "çetelerin" kesinlikle mağlup edileceği vurgulanmıştır. Ayrıca Biga'dan hareket eden ve İttihatçılar tarafından haksız şekilde "Gavur İmam" lakabıyla anılan Hoca Feyzi Efendi ile komutasındaki birliklerin, Balya Cephesi'nde çeteleri geri püskürterek başarıyla ilerledikleri belirtilmiştir. Haberde, Demir Kapı bölgesinde, Bandırma ile Mihaliç arasında süren çarpışmaların devam ettiği ifade edilmiştir. Bu çatışmaların, Hükûmet adına Anzavur Ahmet Bey'in komutasındaki Nuri, Kadri, Hüseyin ve Kazım Beyler tarafından yönetildiği belirtilmiştir. Ayrıca, Susurluk ve Kirmastı yönünde meydana gelen çatışmalarda, özellikle Yahya Köprüsü ve Kosova sırtlarında şiddetli mücadele yaşandığı ve Kuva-yı Millîye'nin bu cephede top ve mitralyöz gibi ağır silahlar kullandığı iddia edilmiştir. *Alemdâr* gazetesinin "Çeteci" ve "eşkıya" olarak nitelendirdiği Kuva-yı Millîye birliklerinin başında padişahın albaylık unvanını taşıyan Kazım Bey ile Danişmentli İsmail Efe ve Keçecizade Emin Bey'in bulundukları ifade edilmiştir. Balya ve çevresinde "kahraman" Feyzi Hoca Efendi bulunduğu belirtilmiştir. Feyzi Hoca Efendi tarafından yenilgiye uğratılan Kuva-yı Millîye birliklerinin başında ise Sarı Efe olduğu ileri sürülmektedir. Haberde, Ahmet Anzavur'un komutasındaki

103 "Dahiliye Nazırı ile Mülakat", *Alemdâr*, 16 Nisan 1920, s.1.

104 "Ahmet Anzavur Paşa Hakkında", *Alemdâr*, 17 Nisan 1920, s.2.

105 "Balıkesir Havalisinde", *Alemdâr*, 18 Nisan 1920, s.1.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

hükûmet kuvvetlerinin, 3 cephede “Kemali çeteleri” olarak tanımlanan Kuva-yı Millîye birliklerini yenilgiye uğratmak üzere olduğu ve bu çetelerin yakında tamamen ortadan kaldırılacağı iddia edilmiştir. Ülkenin barış ve huzura ihtiyaç duyduğu bir dönemde, dört yıllık savaşın ardından ortaya çıkan sorunların çözülmesi ve hakların ile yaşamın güvence altına alınmasının en doğru yol olduğu vurgulanmıştır. Hükûmet ve padişaha karşı isyan eden Kuva-yı Millîye’nin ülkeyi yaşanmaz hâle getirdiği ve bu isyancıların zamanla hukuk önünde hesap verecekleri savunulmuştur¹⁰⁶. *Alemdâr* Gazetesi’nde, olay hakkında aktarılan gelişmelerin gerçeği yansıtmadığı, Ahmet Anzavur komutasındaki Hükûmet kuvvetlerinin Çerkez Ethem birlikleri karşısında mağlup olduğu ve bu süreç sonucunda Biga İsyanı’nın bastırıldığı anlaşılmaktadır.

Alemdâr gazetesinin 25 Nisan 1920 tarihli sayısında, Balıkesir Milletvekili Ahmet Anzavur Bey’in, Balıkesir ve çevresinde Mustafa Kemal Paşa aleyhinde yapılacak hareket için Hükûmetten yetki almak üzere 24 Nisan 1920’de İstanbul’a geldiği belirtilmiştir¹⁰⁷. Ahmet Anzavur Paşa, cumartesi sabah erkenden Bandırma’dan İstanbul’a ulaşmıştır. Doğrudan Hürriyet ve İtilaf Partisi Genel Merkezi’ne gitmiştir. Ardından Balta Limanı’na geçerek Sadrazam Damat Ferit Paşa’yı ziyaret etmiş ve Bandırma, Kirmastı, Karacabey ve Susurluk’ta meydana gelen olaylarla ilgili gerekli açıklamaları yapmıştır. Aynı gün akşam saat 21:00’de şehirden ayrılarak Bandırma’ya dönmüştür¹⁰⁸.

Alemdâr gazetesi, İstanbul Hükûmeti’ne bağlı birlikler ile isyancıların ilerleyişini abartılı bir şekilde haber yapmaya devam etmiştir. Gazete, Anadolu’daki olayları aktarırken özellikle “Kemali Çeteleri, asiler, eşkıyalar” ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca eşkıyaların İstanbul Hükûmeti adına hareket eden birliklerce köşeye sıkıştırıldığı ve birçok bölgenin çetecilerden temizlendiği yönünde haberler yayımlamıştır. Ancak *Alemdâr* gazetesi, Anzavur Ahmet’in zaferlerini veya fotoğraflarını artık birinci sayfada yayımlayamamıştır. Hüseyin Vasıf’a göre, Anzavur Ahmet yenilmiştir¹⁰⁹.

106 “Kemal Çetelerinin Tard ve Tenkiline Doğru”, *Alemdâr*, 20 Nisan 1920, s.1.

107 “Ahmet Anzavur Paşa”, *Alemdâr*, 25 Nisan 1920, s.1.

108 “Ahmet Anzavur Paşa”, *Alemdâr*, 27 Nisan 1920, s.2; “Ahmet Anzavur Paşa”, *İkdam*, 26 Nisan 1920, s.1.

109 “Anadolu Islahatı”, *Alemdâr*, 26 Nisan 1920, s.1; “Anadolu Harekatı Tedibiyesinin İnkişafı”, *Alemdâr*, 27 Nisan 1920, s.1; “Anadolu’nun Kemalilerden Tahtirine Doğru”, *Alemdâr*, 29 Nisan 1920, s.1; “Şekaveti Kemaliyenin Tahtirine Doğru”, *Alemdâr*, 27 Nisan 1920, s.1; Vahdet Keleşyılmaz, “Dönemin Türk Basınında Anzavur Olayı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 15, S 45, 1999, s.886.

Biga Olayı'nı yöneten Ahmet Anzavur Bey, 1921 yılında öldürülmüştür. *Alemdâr* gazetesi, Anzavur Bey'in ölüm haberini Kuva-yı Millîye yanlısı Akşam ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinden almıştır. *Akşam* gazetesine göre, Ahmet Anzavur Bey, Biga ile Karabiga arasındaki bölgede Arnavut Rahman adlı bir kişi tarafından öldürülmüştür¹¹⁰. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinden alınan habere göre ise, Ahmet Anzavur'u öldüren kişinin 45-50 yaşlarında, uzun boylu, top sakallı ve Arnavut kökenli bir muhacir olan Rahman Ağa olduğu ileri sürülmüştür. Haberde, Rahman Ağa'nın bu eylemi gerçekleştirmesinin nedeni olarak, Anzavur'un emrindeki şakilerin ailesine yönelik tecavüzde bulunması ve oğlunun ölümüne sebep olmaları gösterilmiştir. Bu gerekçeyle Rahman Ağa'nın İstanbul'dan Karabiga'ya doğru hareket ettiği vurgulanmıştır¹¹¹.

Alemdâr gazetesi, Anzavur'un öldürülmesi olayını yanlış ve eksik bilgilerle aktarmıştır. Olayın gerçekleşme süreci incelendiğinde, İngilizlerin Biga bölgesinde Anzavur'u daha etkin kullanmayı planladığı anlaşılmaktadır. 16 Nisan 1921'de Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda, Karabiga'daki İngiliz kumandanının Anzavur'u görüşmeye çağırdığı belirtilmiştir. Söz konusu toplantıdan haberdar olan Karabigalı Halit Bey, Değirmencik köyündeki Arnavut Rahman çetesine haber vermiş ve Rahman çetesi Karabiga'ya doğru yola çıkmıştır. Bu sırada, Yunan güçleriyle çatışmada zor durumda kalan Ali Efe çetesine destek vermek üzere Yeniçiftlikli Mehmet Efe, Karabiga yolu üzerinde Adliye köyü civarına gelmiştir. Adliye köyü civarında Ali Efe ile karşılaşan Mehmet Efe ve yanındakiler pusu kurmuştur. Aynı zamanda Biga'dan bölgeye ulaşan süvari birliği, Ahmet Anzavur ve maiyetini taşımakta olup, durumu fark eden Yunan mangası tehlikeyi görerek geri çekilmiştir. Sonuç olarak, Anzavur'un yanında yalnızca yaverleri Selim ve Şevki Efendiler kalmıştır. Çatışma sırasında önce yaverler etkisiz hâle getirilmiş, ardından Anzavur bizzat Yeniçiftlikli Mehmet Efe tarafından öldürülmüştür¹¹².

II. İzmir'e Doğru Gazetesine Göre Biga Olayı (16 Şubat -16 Nisan 1920)

II.1. II. Biga Olayı (Birinci Biga Baskını)

Alemdâr gazetesine göre, Biga Olayı'nın temel nedeni, Kuva-yı Millîye kumandanı Köprülülü Hamdi Bey'in halk üzerinde uyguladığı zorlayıcı asker alma ve ağır vergi toplama politikalarıdır. Gazete, bu uygulamaların halk nezdinde ciddi bir

110 "Anzavur Öldü mü?", *Alemdâr*, 18 Nisan 1921, s.1.

111 "Anzavuru Öldüren Kimdir?", *Alemdâr*, 20 Nisan 1921, s.2.

112 Bakar, *a.g.s.*, s.360-361.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

hoşnutsuzluk yarattığını ve nihayetinde silahlı direnişe yol açtığını öne sürmektedir. Buna karşılık, *İzmir'e Doğru* gazetesi ise söz konusu olayı farklı bir çerçevede ele almakta; çatışmaların Köprülülü Hamdi Bey'in bölgede faaliyet gösteren eşkiya Kara Hasan'a karşı başlattığı operasyonlar sonucunda geliştiğini iddia etmektedir. Bu değerlendirmeye göre halkın tepkisi, doğrudan Köprülülü Hamdi Bey'in uygulamalarına değil, bölgedeki eşkiyalık faaliyetlerine karşı verilen bir destek olarak yorumlanmaktadır. Her iki gazete de Biga'daki çatışmaların nedenlerine dair farklı siyasal bakış açılarını yansıtarak, olayların algılanışı üzerindeki ideolojik ayrışmaları ortaya koymaktadır.

İzmir'e Doğru gazetesinde başlığıyla “Biga Hadisesi”, yayımlanan haberde Biga Olayı ayrıntılı bir şekilde aktarılmaktadır. Anadolu’da yeni yeni başlayan istikrar ortamının, İstanbul’daki Osmanlı Hükûmeti’ni rahatsız ettiği ifade edilmiştir. İstanbul’daki yöneticilerin ülkenin kurtuluşunu “koltuk ihtirasi” uğruna feda ettikleri, millî iradeye hiçe sayarak bu hainlerin Ulusal Kurtuluş Hareketi’ne karşı ellerindeki imkân ve araçları yeniden harekete geçirdikleri belirtilmiştir. Biga’da bir süredir vatani görevini ifa eden Köprülülü Hamdi Bey, Kara Hasan’ın bölgede “Kuva-yı Milliye” adını kullanarak aslında eşkiyalık yaptığı, halk üzerinde baskı kurduğu ve yağma gibi faaliyetlerde bulunduğu iddia edilmiştir. Köprülülü Hamdi Bey’in, Kara Hasan’ın suçlarını tespit edip onu Hükûmet’e şikâyet ederek tutuklanmasını sağlaması, olayların fitilini ateşlediği şeklinde ifade edilmiştir. Kara Hasan’ın komutasındaki silahlı grup, bu tutuklamaya karşılık olarak intikam almak için harekete geçmiş; 16 Şubat 1920 Pazartesi günü “Gavur İmam” adlı bir şahsın komutasında Biga’ya silahlı saldırı düzenlediği ileri sürülmüştür. Bu saldırı sonucunda Köprülülü Hamdi Bey şehit edilmiş¹¹³ ve saldırganların Biga’yı ele geçirdikleri belirtilmiştir. Biga ve civarında konuşlanmış olan düzenli birlikler saldırganlara karşı direnmiş; ancak eşkiya grubu askerî birliklere de ateş açarak birkaç asker ile birlikte Biga Jandarma Komutanı’nı da şehit ettikleri ifade edilmiştir. İstanbul Hükûmeti’ne sadık olan Ahmed Anzavur’un Biga Olayı’na dâhil olması sonucu bu olayın daha geniş boyutlara ulaşmasına sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Anzavur kuvvetleri, Kuva-yı Milliye’ye ait silah ve cephaneyi ele geçirmek için harekete geçtikleri, bu doğrultuda, Anzavur birlikleri,

113 İzmir’e Doğru gazetesi, Köprülülü Hamdi Bey’in şehit edilmesine sert bir tepki göstermiştir: 17 Şubat 1920 tarihinde Biga’nın, hain ve katil Biga’nın kara toprakları üstünde ülkenin büyük ve fedakâr bir evladı vatandaş kurşunuyla şehit edildi... Lanet sana! Hain ve katil Biga Allah’ın huzurunda kanlı ve kefensiz naşıyla gönderdiğin Hamdi’nin ahı ocağını viran perişan etsin... “M. Esad, Hamdi Bey”. Gökdemir (haz.), a.g.e., s.175.

civar köylerde arama, yoklama faaliyetlerine başlamış; bu aramalar sırasında birçok köye saldırı düzenlediği vurgulanmıştır. Söz konusu cephaneliğin, Taban nahiyesi bölgesinde, Yenice köyde bir camide muhafaza edildiği bilgisini alan Ahmed Anzavur, buraya bir saldırı düzenlemiş ve çıkan çatışma sonucunda cephanenin infilakıyla cami binası yıkılmış ve silahlar kullanılamaz hâle geldiği ifade edilmiştir¹¹⁴. Anzavur'un köye girmesi üzerine, silah ve cephanenin isyancıların eline geçmesini istemeyen Dramalı Rıza Bey cephaneliği dinamitle havaya uçurmuştur¹¹⁵. *İzmir'e Doğru* gazetesi, Biga Olayı'nın nedenlerini eksik biçimde yansıtmıştır. Her ne kadar Kara Hasan ve çetesinin faaliyetlerini başlıca neden olarak göstermişse de Köprülülü Hamdi Bey'in bölgede yürüttüğü para ve asker toplama girişimleri de olayın ortaya çıkışını tetikleyen unsurlar arasında yer almıştır¹¹⁶.

Alemdâr gazetesi, Biga'da meydana gelen isyanı destekleyen ve Kuva-yı Milliye'yi suçlamaya devam eden haberleri yayınlamaya sürdürmüştür. *İzmir'e Doğru* gazetesi ise *Alemdâr* gazetesinin yayınlamış olduğu bu haberlerin doğru olmadığına dair haberleri yayınlamaya devam etmiştir. *İzmir'e Doğru* gazetesinde, Kuva-yı Takibiye Kumandanı Kaymakam Süleyman Sabri'nin 'Beyanname' başlıklı duyurusu ile Biga Olayı'na ilişkin köylere gönderilen bildirisi yayımlanmıştır. Bu beyanname, hem kamuoyunu bilgilendirme hem de yerel halk üzerinde Millî Mücadele yanlısı bir bilinç oluşturma amacı taşımaktadır. Beyannamede, Ahmed Anzavur ve onunla iş birliği yapan birlikler aleni bir şekilde "eşkıya", "hain", "namussuz", gibi ağır ifadelerle nitelendirilmiş ve bunların Yunan işgaline karşı mücadele eden ulusal güçleri arkadan vurmak suretiyle düşmana hizmet ettikleri ileri sürülmüştür. Böylece, Anzavur Hareketi yalnızca siyasi bir karşı duruş olarak değil, aynı zamanda vatana ve dine ihanet olarak simgelenmektedir¹¹⁷.

İzmir'e Doğru gazetesi 3 Mart 1920 tarihli sayısında yayınladığı beyannamede Ahmed Anzavur'un ulusal bağımsızlık direnişine karşı olan mücadelesini "gaflet" ve "cehalet" ile açıklanmakta; onun Biga halkını kandırarak, bilhassa Türkler ve Çerkesler arasında fitne ve bölünme yaratmaya çalıştığı iddia edilmektedir. Anzavur'un isyanı, yalnızca bir siyasi başkaldırı değil, aynı zamanda İslam kardeşliğine ve meşru Hükûmet'e karşı

114 Gökdemir (haz.), **a.g.e.**, s.175.

115 Hülagü, **a.g.e.**, s.58.

116 Güven, **a.g.e.**, s.43-45; Bakar, **a.g.s.**, s.339; İğdemir, **a.g.e.**, s.87; Hoşgör, **a.g.e.**, s.55-56.

117 Gökdemir (haz.), **a.g.e.**, s.181-182; **ATASE**, Arşiv No. 5/2548, Dip. 46, G.4, Kls. 2482, Dos. 89, F. 78/68.

bir ihanet harekâtı olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla, Ahmet Anzavur ve benzeri muhaliflerin etkisiz hâle getirilmesinin zorunlu olduğu vurgulanmış, hükûmetin ise bu isyanı bastıracağı ifade edilmiştir¹¹⁸.

II.2. Kuva-yı Millîye'nin Yeniden Biga Üzerindeki Hâkimiyeti ve İzmir'e Doğru Gazetesine Yansımaları

İzmir'e Doğru gazetesinde yayımlanan “Liva Şuûnu, Anzavur Ahmed Hadisesi” başlıklı haberde, Biga'daki karışıklıkların arka planında İstanbul'daki bazı çevrelerden alınan talimatlar doğrultusunda halkı kışkırtan kişiler ile alt sosyal tabakadan şahısların etkisinin olduğu vurgulanmıştır. Buna göre, bazı Pomak köyleri, Gavur İmam adlı bir şahsın komutasında ayaklanarak Kara Hasan'ı kurtarmak amacıyla Biga'ya saldırdıkları ileri sürülmektedir. Haberde, Ahmet Anzavur'un bu durumu fırsat bilerek bölgeye geldiği ve kısa sürede hakimiyet sağladığı; Şah İsmail'in Biga teşkilatına memur olarak atandığı ifade edilmiştir. Anzavur'un, halkın desteğini kazanmak amacıyla propaganda yürüttüğü ve çeşitli yerleşim birimlerine gönderdiği telgraflarda Kuva-yı Millîye'yi ülkeye zarar veren bir güç olarak nitelendirdiği belirtilmiştir. Ayrıca sözde “Kuva-yı Muhammediye” adlı bir oluşum kurarak halkı yanına çekmeye çalışmış; şeker ve ekmek fiyatlarını düşüreceği gibi ekonomik vaatlerde bulunarak gerçeklikten uzak iddialarda bulunduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, İngilizlerin kendisine görev verdiğini ve Yunan veya İngiliz kuvvetlerinin köyleri bombalayacağını iddia ederek korku ve baskı yoluyla destek sağlamayı amaçladığı ifade edilmiştir.

Biga halkı, Anzavur'un niyetini fark ederek onun propagandasına karşı bir tutum sergilemiş; Sadaret makamına, milletvekillerine ve 61. Fırka Komutanı Kazım Bey'e çektikleri telgraflarda; Kuva-yı Millîye'nin ülkeyi savunan kutsal bir güç olduğunu ifade etmiş, ona karşı durmanın vatana ihanet sayılacağını belirtmiştir. Ayrıca Anzavur'u bölgeden püskürttükleri ve geri dönerse karşılık vereceklerini bildirmişlerdir. Anzavur'un Gönen ile Biga arasındaki bazı köylere çekilmek zorunda kaldığı ifade edilmiştir. Ahmet Anzavur ve taraftarlarını bastırmak için gönderilen askerî ve millî güçler Gönen'e varmış ve gerekli askerî harekete başladıkları ifade edilmiştir. Balya ve Aravacık istikametlerinden sevk edilen süvari kuvvetlerinin, Hacı Veli Ovası'nda Anzavur'un kuvvetleriyle silahlı çatışmaya girdikleri ve bu çatışmanın sonucunda eşkiya grubu 8 ölü ve 12 yaralı vererek ağır kayıplar

¹¹⁸ Gökdemir (haz.), a.g.e., s.185-186.

yaşadığı iddia edilmiştir. Anzavur'un Muratlar istikametinden Gönen'e sevk ettiği kuvvetlerin ise yenilerek firar ettikleri ifade edilmiştir. Gönen'den sevk edilen süvari kuvvetlerinin Karacaalan köyünde eşkıya ile çatışmaya girdiği, çatışma sırasında köyün yandığı ve eşkıyanın ağır kayıplar verdiği iddia edilmiştir. Anzavur'un Keçideresi bölgesine çekildiği, ona karşı sevk edilen takip kuvvetlerinin harekete kararlılıkla devam ettiği ve bu kez etkisiz hâle getirilmesinin kuvvetle muhtemel olduğu belirtilmiştir. Kuva-yı Millîye'nin halkın savunma ruhundan doğmuş güçlü ve meşru bir hareket olduğu vurgulanmıştır.¹¹⁹

İzmir'e Doğru gazetesinde yayımlanan bir habere göre, Anzavur'un, İngilizlerin desteğini aldığı ve karşı çıkan köylerin İngiliz uçakları tarafından bombalanacağı doğrultusundaki tehditkâr söylemleri üzerine, Müdafaa-i Hukuk İzmir Şimal Mıntıkası Heyet-i Merkeziyesi Balıkesir'deki İngiliz askerî temsilcisine resmi bir muhtıra sunmuştur. İngiliz yetkilisi Yüzbaşı Arthur Ditle, bu iddiaları yalanlayarak İngiltere'nin Anzavur'a destek vermediğini ve Osmanlı topraklarında huzur ve asayiş arzu ettiğini ifade etmiştir. Bu açıklama, Anzavur'un bölge halkını sindirmeye yönelik olarak ortaya attığı propagandaların asılsızlığını gözler önüne sermiştir. Haberin bağlamında, Anzavur'un söylemlerinin hem meşruiyet zemininden uzak hem de uluslararası alanda teyit edilmemiş olduğu vurgulanarak, halkın Millî Mücadele'ye olan güveninin pekiştirilmesi amaçlanmıştır¹²⁰. Anzavur İngilizlerin kısa süre içinde askerî destek sağlayacağı yönünde propaganda yapmaya devam etmiş; Bandırma ve Balıkesir'in İngiliz uçakları tarafından bombalanacağı ve donanmanın kıyılarından yardım edeceği iddiasını yayma sürdürmüştür. Nitekim 5 Mart 1920'de bir İngiliz savaş gemisinin Bandırma'ya demirlemesi, Anzavur'un İngilizlerle temas hâlinde olduğu algısını besleyerek millî kuvvetleri yıldırma amacı taşımıştır¹²¹

İzmir'e Doğru gazetesinde yayımlanan "Liva Şuûnu: Anzavur Ahmed Hadisesi" başlıklı habere göre, Anzavur'un liderliğindeki isyan harekâtının, millî birliklerin etkili müdahalesi karşısında çözülme sürecine girdiği ifade edilmiştir. Kuva-yı Millîye birliklerinin Karacaalan, Keçideresi, Babayaka ve Sızıköy gibi yerleşim bölgelerinde yürüttüğü operasyonlar sonucunda, Anzavur'un birlikleri ağır kayıplar vererek dağıldıkları, firar etmeye çalıştıkları esnada Tahirova yönüne kadar takip edildikleri iddia edilmiştir. Çatışmalar sırasında köylerin zarar gördüğü belirtilmiş,

119 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.191.

120 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.195.

121 Hülalü, a.g.e., s.60; K. Birlik, a.g.m., s.1075.

daha önce Biga'da ele geçirilen bazı ağır silahların da geri alındığı belirtilmiştir. Anzavur'un yerel halk nezdinde desteğini kaybettiği de vurgulanmakta; Biga ahalisi, Anzavur'un kendi bölgelerine sığınmasına izin vermeyeceklerini ve onu ele geçirmek için ellerinden geleni yapacakları vurgulanmıştır¹²².

İzmir'e Doğru gazetesinde “Liva Şuûnu: Anzavur Ahmed Hadisesi” başlığıyla verilen manşette, Kuva-yı Millîye birliklerinin Tahirova istikametinde geri çekilen isyancıları başarıyla takip ettikleri ve burada direniş göstermeye çalışan isyancıları etkisiz hale getirdikleri ifade edilmiştir. Anzavur ile Şah İsmail arasında çıkan anlaşmazlık sonucu, her iki liderin farklı istikametlere firar ettikleri vurgulanmıştır. Ayrıca, ayaklanma sırasında Edremit Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi Hacı Mustafa Efendi'nin Anzavur komutasındaki çetelerce Yenice yakınlarında kaçırıldığı ve fiziki baskı ile 12 gün esaret altında tutulduktan sonra millî kuvvetler tarafından kurtarıldığı belirtilmiştir. Ancak bu süreçte çetelerin, Hazım Ağaoğlu Halid ve bir başka Kuva-yı Millîye mensubunu baltayla öldürdükleri ve Mustafa Efendi'den fidye niteliğinde para aldıkları aktarılmıştır. Bu olay, Anzavur kuvvetlerinin sadece askerî değil, aynı zamanda sivil halka yönelik tehdit ve şiddet içeren eylemlerini de gözler önüne sermektedir¹²³. Millî kuvvetler tarafından kurtarılan Hacı Mustafa'nın aktardıklarına göre, Ahmet Anzavur, İngilizlerin kısa süre içerisinde Bandırma ve Balıkesir'i bombalayacağı, filosunun kıyılara ulaşarak kendisine destek vereceği yönünde söylentiler yaymış; ayrıca Gündoğan köyünün kendisine katılmadığını, buna karşılık Muratlar, Üçpınar ve Keçidere köylerinin destek verdiğini bildirmiştir¹²⁴.

İzmir'e Doğru gazetesinde, İzmir Şimal Mıntıkası Heyet-i Umumiyesi adına yayımlanan beyannamede, Kuva-yı Millîye'ye karşı girişilen Anzavur isyanı ve bu isyana katılan gruplar, doğrudan “vatana ihanet”le suçlanmakta ve sert biçimde kınanmaktadır. Beyanname üç ana mesaj etrafında şekillenmektedir:

1- Anzavur, Millî Mücadele'ye karşı giriştiği silahlı ayaklanma nedeniyle devlet ve millet düzenine kasteden bir isyancı ve vatan haini olarak nitelendirilmiştir. Kendisiyle birlikte harekât edenlerin bastırılması ve etkisiz hâle getirilmesi kararlaştırılmıştır.

2- Bu olay Türklük ve Çerkezlik meselesi değil, doğrudan doğruya ülkeye yönelik ihanet ve isyana karşı yürütülen bir disiplin ve güvenlik mücadelesidir. İsyana

122 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.196.

123 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.201; Ertuna, a.g.e., s.77.

124 Ertuna, a.g.e., s.79; ATASE, Arşiv No. 5/2548, Dip. 46, G. 4, Kls. 2482, Dos. 89, F. 78/55.

katılanların etnik kökeni ne olursa olsun, ülkeye kasteden unsurlar aynı şekilde cezalandırılacaktır. Bu olayı etnik veya millî kimlik temelli bir mesele gibi yansıtmak, isyana destek anlamına gelir.

3- Bu olayla ilgili olarak, gerekli resmî makamlar nezdinde kararlı ve etkili girişimlerde bulunulmasına karar verilmiştir¹²⁵.

İzmir'e Doğru gazetesinde yayımlanan “Anzavur Ahmed Hadisesi” başlıklı habere göre, Gönen civarında konuşlu millî ve askerî kuvvetlerin Anzavur güçleriyle çarpışması sonucunda isyancı güçlerin tamamen dağıtıldığı ifade edilmiştir. Anzavur’un sadece birkaç kişiyle birlikte firar ettiği belirtilmiş ve takibinin kararlılıkla sürdürüldüğü vurgulanmıştır¹²⁶. *İzmir'e Doğru* gazetesinde yayımlanan “Liva Şuûnu: Anzavur Ahmed Hadisesi” başlıklı haberde, Millî Süvari Müfrezesi, Hafız Hüseyin Bey komutasında, Pazar günü Biga bölgesine intikal ederek bölgedeki huzur ve asayişî yeniden tesis ettiği belirtilmiştir. Anzavur Ahmed ve Gâvur İmam liderliğinde toplanan kuvvet Biga’ya saldırma girişiminde bulunmuş, fakat Gönen’den gelen takviye askerî kuvvetler ve ulusal birliklerin koordineli ateşi neticesinde ağır kayıplar vermiş ve isyancılar Çan Ovası istikametinde geri çekilmiştir. Takip eden birliklerimizin, bu çeşit hain kuvvetleri etkisiz hale getirme konusundaki kararlılığı ve başarısı takdirle karşılandığı ifade edilmiştir¹²⁷. Biga’daki asayişsizliği gidermek amacıyla Çanakkale Jandarma Tabur Komutanı Ali Rıza Bey, Çanakkale’den üç bölükle hareket ederek Biga’ya girmiş, ancak durumu güvenli bulmadığından Karabiga’ya çekilmiştir. Ali Rıza Bey, Karabiga’da bulunduğu sırada Miralay Kazım Bey’den bir telgraf almıştır. Buna göre Süvari Komutanı Hafız Bey, Biga’ya girmiştir. Bunun üzerine Ali Rıza Bey de Hafız Bey’le birleşmek üzere Biga’ya hareket etmiş ve kasabada kontrolü sağlamışlardır. Böylece Biga tekrar Kuva-yı Millîye’nin eline geçmiştir¹²⁸.

İzmir'e Doğru gazetesinde “Liva Şuûnu: Biga ve havalisinde” başlığıyla verilen manşette, Ezine, Bayramiç ve Ayvacık gibi Biga livasına tabi olan kazalardan gelen haberler, halkın Kuva-yı Millîye’ye olan samimi sadakatini ve millî mücadeleye karşı geniş bir destek olduğunu ortaya koyduğu ileri sürülmektedir. Öte yandan, Anzavur’un “teşebbüsat-ı melunane” olarak nitelendirilen faaliyetlerinin başarısızlığa uğradığı

125 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.208.

126 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.205.

127 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.214.

128 Bakar, a.g.s., s.346; Ç. Aykut, **Kurtuluş Savaşı Yılları’nda Biga’da Yaşananlar**.

ve Biga halkının bu kişi ve destekçilerine karşı mesafeli durduğu vurgulanmıştır. Anzavur'un bölgedeki etkisinin sınırlı kaldığı ve halkın onun oyunlarına alet olmak istemediği ifade edilmiştir. Ayrıca Biga'daki isyanın diğer önemli liderlerinden Gâvur İmam ile Anzavur arasında da çatışmalar yaşandığı belirtilmiştir¹²⁹.

II.3. II. Biga Baskını ve Anzavur'un Biga'yı Yeniden Ele Geçirmesi

Biga'da durumun düzeldiği sanılırken, bazı askerî makamlar Anzavur çetesinin dağıldığını bildirmiştir. Ancak Anzavur, 12 Mart'ta Biga'ya gireceğini ilan etmiş. Bunun üzerine 13 Mart'ta Gönen'den yaklaşık 100 süvari Biga'ya gönderilmiştir. Anzavur kuvvetleri Çavuşköy yönünden saldırıya geçmiş ve kısa sürede çatışmalar başlamıştır. Ali Rıza Bey ve Hafız Bey birlikleri Balıklıkaya'da zor koşullarda savunma yapmıştır. Cephanenin tükenmesi ve yardımın gecikmesi üzerine kuvvetler geri çekilmek zorunda kalmış; Gönen'den gelen birlikler ise kasabaya zamanında ulaşamamıştır¹³⁰.

İzmir'e Doğru gazetesinin 4 Nisan 1920 tarihli sayısında yayımlanan "Anzavur Ahmed Hadisesi" başlıklı haberde, Biga'nın Ahmet Anzavur tarafından yeniden ele geçirilmesi şu şekilde aktarılmıştır. Düşmanların bütün kötü amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan ve onlarla iş birliği yaparak İslamiyet'i ve vatani yok etme amacı güden Anzavur Ahmet'in tekrar faaliyete geçtiği belirtilmiştir. İngilizlerin İstanbul'u işgal ettiği, Yunanlıların ise Anadolu'yu çiğnemek üzere hazırlandığı bir dönemde, bu hain kişinin Müslümanlara silah doğrultmaktan çekinmediği vurgulanmıştır. Anzavur'un, topladığı yaklaşık 400 piyade ve 150 süvariyle cuma günü iki koldan Gönen'e saldırdığı ifade edilmiştir. Gündoğan, Karalar Çiftliği, Tuzakçı ve Babayaka sırtlarından Gönen'deki nizamiye kuvvetlerine ve halka ateş açtığı, çatışmaların gün boyunca şiddetle sürdüğü ileri sürülmüştür. Gönen halkı ve çevre köylülerin, namuslarını ve varlıklarını korumak için direnişe katıldıkları ifade edilmiştir. Anzavur'un, Babayaka sırtlarına yerleştirdiği obüs topuyla Sanköy ve Debboy civarına yirmi altı mermi attığı; bu saldırılar sonucunda üç evin yıkıldığı ve iki sivil kadının hayatını kaybettiği belirtilmiştir¹³¹.

129 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.237.

130 Güven, a.g.e., s.62-64; Bakar, a.g.s., s.348; Ç. Aykut, **Kurtuluş Savaşı Yılları'nda Biga'da Yaşananlar**.

131 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.245.

Köylüler, müfrezenin ilerleyişini başlangıçta olumlu karşılarsa da dönüşte tamamı isyancıların safına katılmıştır. En bağlı sayılan Dimetoka köyü bile 30 silahlı kişiyle Anzavur’a destek vermiştir. İsyancıların dirençli tutumu ve cephane üstünlüğü sayesinde Ahmet Anzavur, Gönen’i ele geçirerek Biga’yı yeniden kontrolü altına almıştır¹³².

II.4. II. Biga İsyanı ve Ahmet Anzavur’un Yenilgisi: İzmir’e Doğru Gazetesi’ne Yansımaları

İzmir’e Doğru gazetesinin 7 Nisan 1920 tarihli sayısında yayımlanan “Liva Şuûnu: Anzavur Ahmed Hadisesi” başlıklı habere göre, gazetenin önceki sayısında Anzavur’un Gönen’e saldırdığı belirtilmiş, Gönen’deki millî birliklerin iki gün süren yoğun direnişine rağmen Anzavur’un kasabaya girdiği ve her zamanki gibi birçok zulüm ve vahşet gerçekleştirdiği aktarılmıştır. Bu çatışmalar esnasında Müfreze Kumandanı Kaymakam Rahmi Bey’in şehit edildiği vurgulanmıştır. Böylesi felaketli bir zamanda, Müslümanlara kurşun atmaktan tereddüt etmeyen bu hainin artık hiç acıma ve tereddüt gösterilmeksizin cezalandırılması için önemli bir askerî güç hazırlandığı belirtilmiştir. Kuzey Cepheleleri Genel Komutanlığı (Kâzım Özalp) ve Merkez Kurulu, bu konuda kesin kararlar almış ve gerekli önlemleri uygulamaya koydukları ifade edilmiştir. Çok sayıda top ve makineli tüfikle donatılmış büyük bir güçle, geniş kapsamlı ve kesin bir cezalandırma hareketi gerçekleştirileceği vurgulanmıştır. Aydın Cepheleleri Genel Komutanı Demirci Efe’den gelen telgrafta, önemli sayıda Zeybek kuvvetiyle birlikte harekâta geçildiği ve bu hainleri cezalandırmak için bütün halkın her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Sarı Efe de bu akşam, büyük bir süvari Zeybek kuvveti ve 3 dağ topuyla birlikte Balıkesir’e ulaşacağı vurgulanmıştır. Bursa’dan da önemli bir askerî kuvvetin yola çıktığı vurgulanmıştır¹³³.

İzmir’e Doğru gazetesinde yayımlanan Hüseyin Vasıf’ın “Tebeddül-i Hükûmet” başlıklı yazısında, dış güçlerin zor kullanarak aşağılık bir guruh vasıtasıyla Damat Ferit Paşa Hükûmeti’ni yeniden iktidara getirdiği ileri sürülmüştür. Yazıya göre bu Hükûmetin yayın organı *Alemdâr* ancak “paçavra” olarak nitelendirilmiş; hatta Anzavur gibi hayâsız çetelere dayanarak Kuva-yı Millîye’yi dağıtmayı amaçladıkları açıkça yazılmıştır. Gönen’de Müftü Efendi’nin şehit edilmesini örnek göstererek, böyle vicdandan yoksun eşkıyalara dayanacak bir hükûmetin milletin kaderini yönetemeyeceği vurgulanmıştır. Anadolu halkının, ay-yıldızın gölgesinde yaşayan

132 Ertuna, a.g.e., s.83; Ç. Aykut, **Kurtuluş Savaşı Yılları’nda Biga’da Yaşananlar**.

133 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.249-250; Bakar, a.g.s., s.350; Ertuna, a.g.e., s.85.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

bir millet olarak bu rezil yönetimi asla kabul etmeyeceği; gerekirse ölüp öldürerek onurunu savunacağı ifade edilmiştir¹³⁴. *İzmir'e Doğru* gazetesinde “Liva Şuûnu: Kuva-yı Tedibiye” başlığıyla verilen manşette göre, Anzavur’un ihanet niteliğindeki faaliyetlerini bastırmak için, vatanın dört bir yanından gönüllü birliklerin bir araya geldiği ve öncü birlikler harekâta geçirilmekte olduğu öne sürülmektedir. Bu kapsamda, Salihli Cephesi’nde görev yapan Sarı Efe’nin komutasındaki büyük güç, önceki gün Balıkesir’e varmış ve halkın kendilerini coşkuyla karşıladığı ifade edilmiştir¹³⁵.

İzmir'e Doğru gazetesinde yayımlanan “Anzavur Ahmed” başlıklı haberde, Anzavur Ahmed, Gönen’i aldıktan sonra Bandırma’daki Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa’nın, bir gerekçe olmaksızın görev yerinden çekilmesi, bölge halkının moralini büyük ölçüde zedelediği, bu durumun sonucunda, Anzavur’un Bandırma’ya ilerleyişi esnasında karşısına bir savunma hattı çıkmadığı ve Anzavur birliklerinin Bandırma’ya girdiği ifade edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine, önümüzdeki 2 gün içinde tüm millî kuvvetlerin, geniş kapsamlı bir cezalandırıcı harekete başlaması planlanmaktadır. Bu kapsamda, Bir büyük öncü birlik, Balya istikametine doğru hareket ettiği, İki ayrı kuvvetli kol, Şamlı ve Yeni köy yönlerine sevk edildiği, Salihli Cephe Komutanı Edhem Bey, Demirci Mehmed Efe’nin süvari Zeybek birlikleriyle birlikte, büyük bir askerî kuvvetle 2 gün içinde trenle Balıkesir’e ulaşacağı, Akhisar Cephesi Millî Alay Komutanı Hafız Hüseyin Bey’in de 1 süvari birliğiyle bölgeye doğru yola çıktığı Bilecik ve Eskişehir bölgelerinden, Heyet-i Temsiliye’nin emriyle yola çıkan Kuva-yı Millîye birlikleri de yakında Bursa istikametinden bu cezalandırıcı harekete katılmak üzere bölgeye ulaşacakları ifade edilmiştir. Bu süreç, halkın azim ve inancını gösteren çok sayıda fedakâr gücün, Kuzey Cepheleri Umum Komutanlığı koordinasyonunda, farklı yönlerden harekete geçerek Anzavur’un ve iş birlikçilerinin cezalandırılmasını sağlayacak bir kuşatma stratejisi yürüttüğünü ortaya koymaktadır¹³⁶.

İzmir'e Doğru gazetesinde, “Liva Şuûnu – Harekât-ı Tedibiye”, başlığıyla yayınlanan haberde, Anzavur Ahmed, taraftarları ve onları yönlendiren hain örgütü cezalandırmak için gönderilen birlikler, hazırlıklarını tamamladıkları için harekâta geçtikleri vurgulanmıştır. “Dün Balya’da, Danişment köyü istikametine ilerlemeye çalışan yaklaşık 200 kişilik düşman süvari birliği, Pardi Pehlivan komutasındaki

134 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.251-252; K. Birlik, a.g.m., s.1077.

135 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.257.

136 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.257-258; Cemal Kutay, **Çerkez Ethem Dosyası**, İstanbul 1990, s.225-228; Özalp, a.g.e., s.114.

Kuva-yı Millîye birlikleri tarafından bozguna uğratıldığı, bu hainlerin Gönen'e doğru firar ettikleri, eşkıyanın kaybı 30 geçtiği, millî kuvvetlerden ise 4 yaralı olduğu ifade edilmiştir. Haberde, Ahmet Anzavur'un 2 gündür Bandırma'da olduğu, Bandırma'da Rumlar Anzavur'u alkışlamakta ve onu bir kurtarıcı olarak gördükleri belirtilmiştir. Aydın'da bulunan görevlimiz tarafından verilen bu haber de aleni bir şekilde gösteriyor ki, ülkenin felaketini ve yıkımını isteyen Rumlar ve Yunanlılar, Anzavur isimli haini bir kurtarıcı gibi gördükleri, bu hainin yalanlarına inanan Müslümanlar için bu durumun ibret olması gerektiği... Yunanlıların menfaatlerine hizmet eden bu adamın kötülüklerine kapıldıkları vurgulanmıştır. Salihli Cephe Komutanı fedakâr Edhem Bey'in de bugün büyük bir güçle Balıkesir'e vardığı belirtilmiştir. Ayrıca Edhem Bey birlikte, Demirci Efe'nin gönderdiği süvari zeybek birliğinin de geldiği, bu birliğin başında, Demirci Efe'nin sağ kanat komutanı olan ve bugüne kadar dinin ve ülkesinin huzuru için büyük fedakârlıklar göstermiş Danişmentli İsmail Efe'nin bulunduğu ifade edilmiştir¹³⁷.

İzmir'e Doğru gazetesinde, "Harekât-ı Tedibiye", başlığıyla yayınlanan habere göre, Halkın en zor zamanlarında, kötü niyetli kişiler ve onları destekleyen düşman güçlerinin ortaya çıkardığı hain Anzavur Ahmed'in cezalandırılması için toplanan birlikler, çarşamba günü, Balıkesir'den Susurluk ve Kırmasti istikametlerine harekât ettikleri, bu birliklerin başında, Kuzey Cepheleri Komutanı Miralay Kâzım Bey bulunduğu ifade edilmiştir. Salihli Cephesi'nden Edhem Bey, kendi birlikleriyle, Demirci Mehmed Efe'nin vekili olarak gönderdiği Danişmentli İsmail Efe'nin komutasındaki süvari Zeybek birlikleriyle, ayrıca Akhisar Cephesi Komutanı Hafız Hüseyin Bey'in süvari ve piyade müfrezesiyle, Balıkesir Belediye Başkanı Keçecizade Hafız Emin Bey ve heyet üyelerinden Vasıf Beylerin bu harekete katıldıkları belirtilmiştir. Perşembe akşamı Yaya köprü mevkiinde başlayan Yaya köy köprüsü ile Kosova sırtlarına kadar devam eden çatışmalar cuma akşamı kahraman millî birliklerin kesin zaferiyle sonuçlandığı iddia edilmiştir¹³⁸.

137 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.261-262.

138 14 Nisan 1920 tarihinde Ahmet Anzavur ile Çerkez Ethem kuvvetleri arasında Yahya köy çarpışması meydana gelmiştir. Çerkez Ethem 15 Nisan 1920 tarihinde Balıkesir'den hareket ederek Susurluk ile Mustafakemalpaşa istikametleri doğrultusunda ilerleyerek Yahya köy tepelerinde Anzavur güçleriyle karşılaşmıştır. 16 Nisan 1920 tarihinde neredeyse tam gün süren şiddetli bir çarpışmanın sonucunda Anzavur Ahmet'in kuvvetleri yenilerek firar etmek zorunda kalmıştır. Ahmet Anzavur ise Bandırma istikametine doğru hareket etmiştir. Millî kuvvetler Anzavur kuvvetlerini takip ederek önce Mustafakemalpaşa'ya ve daha sonra Bandırma'ya ulaşmış ve akabinde bu kuvvetler ikiye ayrılmıştır. Bunlardan birinci kuvvet Gönen üzerine doğru hareket ederken ikinci kuvvet ise Karabiga üzerinden

İzmir 'e Doğru gazetesinde yayımlanan “Harekât-ı Tedibiye” başlıklı haberde şu bilgilere yer verilmiştir: Ahmet Anzavur haininin daha önce ele geçirdiği 2 topu, 60 esirle birlikte sağlam bıraktıktan sonra, yaklaşık 15 kişiyle Karacabey ve Bandırma yönüne firar ettiği, eşkıyadan 30 kişinin öldüğü, Kuva-yı Millîye’den ise 2 şehit, 4 yaralı olduğu ifade edilmiştir. Kırmasti’ya 2 saat mesafede toplanan yaklaşık 500 kişilik Anzavur birliği dağıtıldığı ve Kuva-yı Millîye’nin kuvvetinin bir kez daha kanıtlandığı belirtilmiştir. Haberde, Hain Damat Ferid Paşa’nın, Kuva-yı Millîye’nin kendisi gibi serserileri her zaman bozguna uğratacağını anladığı, bu parlak zaferin, ülkenin düşmanlardan temizlenmesi için bir başlangıç olduğu vurgulanmıştır. Balya bölgesindeki Kuva-yı Tedibiye komutanı Sarı Efe’nin akşam saatlerinden itibaren Gâvur İmam birlikleriyle çatışmaya başladığı, zafer sağlandıktan sonra sağ ve sol cephe birlikleri birlikte Gönen ve Biga’yı eşkıyadan kurtarmak için ilerleyecekleri ifade edilmiştir.

Haberin son bölümünde aynen şu ifadelerle yer verilmiştir: “Aziz Anadolu’nun onurunu ve tarihî mirasını içteki ve dıştaki tüm düşmanlara karşı korumayı Cenab-ı Allah’ın sonsuz yardımıyla başaran değerli komutanlarımızı ve fedakâr mücahitlerimizi yürekten tebrik ederiz! Düşmanların altınlarına aldanarak şeref ve vicdanlarını satan sefil hainlere de açıkça uyarıyoruz: Millî kuvvetlerimizin meşruiyetinden ve gücünden daima çekinip sakınsınlar!”. 600 yıllık saltanatın onurunu düşmanlara çiğnetmekten kaçınmayan Damat Ferit Paşa’nın, gayrimeşru hükûmetiyle Anzavur gibi bir hain ve serseriden medet ummasına hayret edildiği, daha dün işlediği binlerce kötülüğe rağmen, Damat Paşa’nın Hükûmeti tarafından bir kahraman gibi gösterilen Anzavur’un uğradığı bu bozgunun bari sadrazam biraz ders alsa! Ama nerede? İhtiras uğruna vatanını çiğneyen sefillerden vicdanlı bir davranış beklenebilir mi?”¹³⁹.

M. Mustafa Necati, *İzmir 'e Doğru* gazetesinde yayımlanan “Kuva-yı Millîye’nin Azimeti Önünde” başlıklı makalesinde, yazar, Yunan işgalinin başlamasından dolayı Kuva-yı Millîye’nin oluştuğunu vurgulamıştır. İngilizlerle iş birliği yapan Anzavur ve Damat Ferit Paşa gibi iş birlikçilerin, milletin iradesine karşı çıktıklarını ve halkı kandırmaya çalıştıklarını iddia etmiştir. Anzavur’un ihanetine rağmen,

Biga’ya hareket etmiştir. Ahmet Anzavur ise Karabiga’ya gelerek oradan da deniz yolu ile İstanbul’a geçmiştir. Balıkesir bölge komutanı Kâzım Özalp 16-17 Nisan 1920 tarihlerinde Balya’daki Gâvur İmam üzerine yürüyerek onu da yenilgiye uğratarak firar etmesini sağlamıştır. Hülâgü, a.g.m., s.66; Yunus Nadi, **Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar**, İstanbul 1955, s.64-70; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1983, s.201; Kenan Esengin, **Millî Mücadelede Hıyanet Yarışı**, Ankara 1969, s.110-111; Türk İstiklâl Harbi, a.g.e., s.42.

139 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.263-264; Ertuna, a.g.e., s.87.

halkın azim ve kararlılığı sayesinde bu isyanın kısa sürede bastırıldığını ifade etmiştir. Anzavur'un firarını, Millî Mücadele'nin kararlılığının bir simgesi olarak sunmuştur¹⁴⁰. Mustafa Kemal, *İzmir'e Doğru* gazetesinde Heyet-i Temsiliye adına yayımlanan "Beyanname" başlıklı bildiriye, İstanbul'un ve hilafet makamının İtilaf Devletleri tarafından haksız yere işgal edilmesini; milletimize yönelik onur kırıcı saldırıların bir sonucu olarak Anadolu ve Rumeli'de millî bir direnişin doğduğunu belirtmiştir. Ayrıca, bu kararlılığı zayıflatmak isteyen İtilaf Devletleri'nin Ferit Paşa Hükûmeti'ni destekleyerek Anzavur'u isyana teşvik ettiğini ve Gönen ile Biga çevresinde kargaşa çıkarmaya çalıştıklarını ifade etmiştir¹⁴¹.

İzmir'e Doğru gazetesinde yayımlanan "Harekât-ı Tedibiye" başlıklı makaleye göre, Kuva-yı Millîye karşısında direnemeyen Anzavur, Mustafakemalpaşa, Bursa yönüne firar etmek zorunda kaldığı, Bandırma'ya sığındığı, ancak burada da millî birliklerin saldırısı karşısında duramadığı ve yeniden firar ettiği, bu firar, kendisinden medet uman vatan haini Damat Ferid Paşa'yı bile hayal kırıklığına uğrattığı ifade edilmiştir. Maalesef ki Anzavur'un Bandırma'ya gelişi Rum halkı tarafından memnuniyetle karşılandığı, onun için kiliselerde ayinler düzenlendiği, dualar edildiği, bu durum, Rumların Kuva-yı Millîye'den sadece iyilik görmelerine rağmen bir isyancıdan medet ummaları bakımından üzücü ve utanç verici bulunduğu vurgulanmıştır¹⁴².

Hüseyin Vasıf, *İzmir'e Doğru* gazetesinde yayımlanan "Hak ve Hakikat Daima Hâkimdir" başlıklı makalesinde, Mondros Mütarekesi sonrası silahları alınan Türk halkının Kuva-yı Millîye'yi kurarak büyük bir direnişe başladığını vurgulamıştır. Yazar, Ferid Paşa Hükûmeti ile Anzavur'un halk arasına fitne sokarak direnişi kırmayı amaçladıklarını ve Anzavur'a rütbelere verilerek Bandırma, Karacabey ve Kırmastı gibi bölgelere gönderildiğini belirtmiştir. İstanbul'da yayımlanan *Peyam* ve *Alemdâr* gazetelerinin bu ihaneti "kahramanlık" olarak gösterme çabası eleştirilmiş; söz konusu gazetelerin Şah İsmail'i kutsal kahraman olarak sunarak Kuva-yı Millîye'nin dağıldığını iddia ettikleri ifade edilmiştir. Ancak halkın azmi ve Kuva-yı Millîye'nin cesareti karşısında bu planların başarısız olduğu; Anzavur ve çetesinin bozguna uğrayarak Gönen, Bandırma, Karacabey ve Kırmastı'nın temizlendiği aktarılmıştır. Yazar, Kuva-yı Millîye'nin meşruiyetinin halktan kaynaklandığını ve yok edilemeyeceğini savunmuştur¹⁴³.

140 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.267-268; Hülagü, a.g.e., s.60; K. Birlik, a.g.m., s.1075.

141 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.268-269.

142 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.270.

143 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.271-272.

İzmir'e Doğru gazetesinde yayımlanan “Harekât-ı Tedibiye” başlıklı makalede yazar, Bandırma, Gönen ve Karacabey’i işgal eden Ahmet Anzavur ve onun hain birlikleri, binlerce zulüm ve kötülük yaptıktan sonra, kahraman ve fedakâr birliklerimizin gelişile darmadağın olup firar ettikleri ve Kuva-yı Millîye birliklerinin Bandırma ve Gönen’i ele geçirdikleri iddia etmiştir. Gönen’i alan Kuva-yı Millîye birliklerinin burada da huzur ve güvenliği sağladıktan sonra Biga’ya yöneldiği ve yaklaşık 10 saat süren çatışmaların ardından Biga’yı da ele geçirdiği ve Biga halkının Kuva-yı Millîye birliklerinin saygıyla karşıladığını belirtmiştir¹⁴⁴.

İzmir'e Doğru gazetesinde yayımlanan “Harekât-ı Tedibiye” başlıklı haberde, Biga’ya ulaşan birliklerin, orada gerekli önlemleri alarak Biga’da huzur ve asayışı sağladığı ve Anzavur’un vekili ile bazı önemli adamları, yapılan çatışma sonucunda ya öldürüldüğü ya da esir düşürüldüğü ifade edilmiştir. Tevfik Bey komutasındaki 1 müfreze, Karabiga’yı işgal ettiği, 1 top, bol miktarda cephane ve birçok makineli tüfek ele geçirdiği vurgulanmıştır. Biga ve civarında Kuva-yı Millîye birliklerinin büyük bir samimiyetle karşılandığı ve Bigalılar, birliklerin huzur ve düzeni geri getirme konusundaki fedakârlıklarını ve disiplinlerini takdir ettikleri iddia edilmiştir¹⁴⁵.

İzmir'e Doğru gazetesinde yayımlanan bir haberde, Biga’da harekât-ı tedibiye birliklerinin ıslahat çalışmalarına başladığı ve isyancıların silahlarının toplandığı bildirilmiştir. Haberde, Biga çevresindeki asi köylerin teslim olduğu, Lâpseki’nin önde gelenleri ile âlimlerinin Merkezi Hükûmet’e telgraf göndererek halkın artık Anzavur’un yalanlarına inanmadığını ve tamamen Kuva-yı Millîye’ye bağlı kaldığını ilettikleri belirtilmiştir. Ayrıca, Biga’da yakalanan bazı isyancıların idam edildiği, Gâvur İmam ve ona bağlı köylerin teslim olduğu; Anzavur ile Gâvur İmam’ın elindeki 4 topun yeniden Kuva-yı Millîye denetimine geçtiği aktarılmıştır. Haberde, bölgenin kısa sürede güvenli hâle getirileceği ve millî kuvvetlere ihanet edenlerin kötülüklerinin sona erdirileceği vurgulanmıştır¹⁴⁶. *İzmir'e Doğru* gazetesinde yayımlanan “Harekât-ı Tedibiye ve İlahiye” başlıklı haberde, Kuva-yı Millîye birliklerinin şu anda Biga livasında tamamen hâkim durumda oldukları; silah toplama, ıslahat yapma ve teşkilat kurma görevleriyle meşgul bulundukları belirtilmiştir¹⁴⁷.

144 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.274.

145 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.278; Bakar, a.g.s., s.352.

146 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.282.

147 Gökdemir (haz.), a.g.e., s.287.

SONUÇ

Alemdâr gazetesi, Biga Olayı'nı güncel olarak yoğun biçimde gündeme taşımış ve kamuoyuna aktardığı haberlerde, Kuva-yı Millîye'nin millet üzerindeki “baskılarını” sert bir şekilde eleştirmiştir. Fakat gazetenin haber dili, dönemin politik kutuplaşması bağlamında değerlendirildiğinde, sadece gazetecilik faaliyetinden ibaret olmayıp, aynı zamanda İttihatçılığa karşı devam eden ideolojik bir mücadelenin vasıtası olduğu görülmektedir. *Alemdâr* gazetesindeki iddialar, özellikle Kuva-yı Millîye'nin halktan zorla vergi ve asker topladığı doğrultusundaki haberler, dönemin Dahiliye Nazırlığı ve müfettiş raporlarıyla çelişmesine rağmen, bu çeşit haberlerin dönemin kamuoyu algısını şekillendirmede önemli bir etkisi olduğu yadsınamaz. Biga Olayı'na dair yapılan farklı değerlendirmeler; *Akşam*, *Tasvir-i Efkâr*, *Vakit* ve resmi makamların rapor ve açıklamaları Biga'da meydana gelen çatışmanın tek boyutlu bir isyan değil, çok katmanlı bir siyasal ve toplumsal çalkantının parçası olduğunu göstermektedir. Ahmet Anzavur'un liderliği altında şekillenen karşı harekâtın yerel düzeyde meşruiyet kazanma çabası, Ankara merkezli Millî Mücadele otoritesine doğrudan bir meydan okuma niteliğindedir.

574

Alemdâr gazetesi, Millî Mücadele Döneminde Biga halkını saltanat, hilafet ve İstanbul Hükûmeti etrafında toplamaya çalışmıştır. Anadolu'da ortaya çıkan ulusal bağımsızlık hareketini yürüten Kuva-yı Millîye'ye karşı yayınlar yaparak Biga halkının Kuva-yı Millîye'ye katılmasını engellemeye çalışmıştır. Adeta gazete İstanbul Hükûmeti'nin politikalarını destekleyen bir propaganda vasıtası haline gelmiş, Hükûmetin görüşlerine aksi yönde hareket edenleri “eşkiya” ve “asilikle” suçlamıştır. Anadolu'daki tüm direnişçileri “Kemali Çeteler” olarak nitelendirmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını hedef alan yazılar kaleme almıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele Hareketi'ne karşı kamuoyunda olumsuz bir algı oluşturulmuştur. Böylece Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yürütülen ulusal bağımsızlık mücadelesi, Biga'da güçlü bir direniş hareketiyle karşılaşmış, özellikle Biga'daki II. Anzavur Ayaklanması ve İstanbul Hükûmeti'nin bölgedeki etkisi, Millî Mücadele'nin ilerleyişini ciddi biçimde sekteye uğratmıştır. Gazete, tamamen düşmanca bir tavır içerisine girmiş, bu yönde haberler yapmıştır. İstanbul Hükûmeti'nin Biga üzerindeki etkisi, sadece askerî ya da idari değil, aynı zamanda ideolojik ve psikolojik bir boyut da taşımıştır. Biga'daki isyan hareketleri doğrudan İstanbul Hükûmeti tarafından desteklenmiş; bu destek, *Alemdâr* gazetesinin aracılığıyla da sistematik bir şekilde yayılmıştır. Dolayısıyla, *Alemdâr* gazetesi hem kamuoyunu yönlendirme hem de İstanbul Hükûmeti'nin Biga'daki nüfuzunu güçlendirme amacıyla önemli bir araç olarak kullanılmıştır.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

İzmir'e Doğru gazetesi, Millî Mücadele'nin meşru temsilcisi olarak Kuva-yı Millîye'yi merkeze alırken; Ahmet Anzavur'un girişimlerini sadece İstanbul Hükûmeti adına gerçekleştirilen bir isyan olarak değil, aynı zamanda dış güçlerin desteklediği, dini söylemi istismar eden ve halkı kandıran bir "iç düşman" hareketi olarak nitelendirmiştir. Bu çerçevede gazete, halkı Millî mücadeleye dâhil etmeyi hedefleyen bir mobilizasyon aracına dönüşmüştür. Anlatı dili, siyasal tarafgirlik taşımakta; "eşkıya", "hain", "melun" gibi nitelemelerle düşmanlaştırıcı söylem ön plana çıkmaktadır. Gazete yalnızca bilgi aktarmamış; aynı zamanda Kuva-yı Millîye'nin halk desteğine sahip, meşru ve ahlaki bir güç olduğunu vurgulayarak, ideolojik bir konum da almıştır. Buna karşılık, İstanbul merkezli *Alemdâr* gazetesinin Biga'daki gelişmeleri halkın meşru tepkisi olarak sunması, aynı olayın iki farklı siyasal-ideolojik bağlamda nasıl farklı şekillerde temsil edilebildiğini göstermektedir. Bu bağlamda Biga Olayı, dönemin medyasının propaganda işleviyle nasıl aktif bir siyasal aktöre dönüştüğünü göstermesi açısından anlamlıdır. Gazeteler, yalnızca olayları yansıtmakla kalmamış; aynı zamanda halkın algısını yönlendirmiş, mücadeleye dair meşruiyet inşasında etkili olmuştur. Dolayısıyla Biga isyanı, hem merkez-çevre gerilimini hem de medya aracılığıyla şekillenen siyasal kutuplaşmayı anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Netice itibarıyla, *Alemdâr ve İzmir'e Doğru* gazeteleri, Millî Mücadele Dönemi'nin siyasal çatışmalarına doğrudan dâhil olmuşlar, kamuoyunun yönlendirilmesinde ve bölgesel direnişin şekillenmesinde kritik bir rol oynamışlardır. Biga'da bazı gruplar, Ahmet Anzavur'un liderliğinde Kuva-yı Millîye'ye karşı geçici direniş göstermiş olsa da, Ankara'nın güçlü müdahalesiyle bu isyan bastırılmıştır.

575

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)

This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License

KAYNAKÇA

Acehan, Abdullah, “Refi‘ i Cevat Ulunay ve Alemdâr Gazetesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C 95, S 188, İstanbul 2010, s.119-138.

Alemdâr Gazetesi

Altıntaş, Ahmet, **Millî Mücadele Döneminde Çanakkale**, Ankara 2007.

Apak, Rahmi, **İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, İstanbul 1942.

Apak, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Arıkan, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Ankara 1989.

Arıkan, Zeki, “Millî Mücadele’nin Bir Öncüsü: Mustafa Necati”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 1, S 2, 1992, s.51-85.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2010.

Ayhan, Bünyamin, “Kuva-yı Milliye’nin Propaganda Gazetesi: İzmir’e Doğru”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 10, S 20, 2008, s.325-343.

Aykut, Şen Nur Çakar, **Millî Mücadelede Biga**, Biga 2006.

Aykut, Şen Nur Çakar, “**Kurtuluş Savaşı Yılları’nda Biga’da Yaşananlar**”, BigaBiga.com, 1 Kasım 2013, <https://bigabigacom.wordpress.com/2013/11/01/kurtulus-savasi-yillarinda-bigada-yasananlar-sennur-cakar-aykut/>, erişim tarihi: 1 Eylül 2025.

Bakar, Bülent, “Anzavur’un Biga’daki Faaliyetleri”, **90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları Bildiriler**, (Yay. Haz. H. Ayтуğ Tokur), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s.327-376.

Baran, Tülay Alim, **Vasıf Çınar ve İzmir’e Doğru Gazetesi Yazıları**, Arma Yayınları, İstanbul 2001.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâbı Âli Evrak Odası (BEO), No. 342.811, 343.871, 345.428, 345.561.

Bebek, İlhami, **Millî Mücadelede Akbaş Cephaneliği Baskın**, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 1994.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1983.

Bergez, Sefer E., **Türkiye Savaşı’nda Çerkez Göçmenleri**, İstanbul 1990.

TÜRK BASININDAN BİR SÜREÇ İKİ PERSPEKTİF:
ALEMDÂR VE İZMİR'E DOĞRU GAZETELERİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE
DÖNEMİNDE BİGA OLAYI (16 ŞUBAT -16 NİSAN 1920)

Birlik, Gültekin K., “İstanbul Hükûmetlerinin Bursa’da Millî Mücadele’yi Önleme Girişimleri”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 21, S 39, 2020, s. 1059–1078.

Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul 1953.

Çankaya, Mücellitoğlu Ali, **Mülkiyeliler Tarihi ve Mülkiyeliler**, Ankara 1954.

Çevik, Zeki, “Köprülülü Hamdi Bey ve Akbaş Cephaneliği Baskını”, **Recent Period Turkish Studies**, C 10, 2012, s.1-26.

Dönmez, Cengiz, **İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Ertuna, Hamdi, **Türk İstiklal Harbi Cilt: VI İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

Esengin, Kenan, **Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar**, İstanbul 1975.

Esengin, Kenan, **Millî Mücadelede Hıyanet Yarışı**, Ankara 1969.

Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı Arşivi, K.44, D.110-173, F. 6.

Gökbilgin, Tayyîp, **Millî Mücadele Başlarken**, C II, Ankara 1965.

Güner, Zekayi; Kabataş, Orhan, **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1990.

Güven, Zühtü, **Anzavur İsyanı, İstiklal Harbi Hatıralarımdan Acı Bir Safha**, Ankara 1965.

Hoşgör, İsmail Aydın, **Kurtuluş Savaşında Biga**, Biga 1970.

Hülagü, Orhan, “Anzavur İsyanı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 14, S 40, 1998, s.49-67.

İğdemir, Uluğ, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)**, Ankara 1973.

İkdam Gazetesi

İlgürel, Mücteba, **Millî Mücadele’de Balıkesir Kongreleri**, İstanbul 1999.

İnuğur, Mehmet Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yay, İstanbul 2002.

İzmir’e Doğru, Yay. Haz. Gökdemir, Oktay, İzmir Büyükşehir Belediyesi, Kent Kitaplığı Dizisi: 64, İzmir 2010.

İzmir’e Doğru Gazetesi

Kaya, Erol, “Millî Mücadele’de İzmir’e Doğru Gazetesi”, **Journal of Turkish Studies**, C 3, S 1, 2008, s.296-314.

Keleşyılmaz, Vahdet, “Dönemin Türk Basınında Anzavur Olayı”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, C 15, S 45, 1999, s.861-899.

Keleşyılmaz, Vahdet,, **Millî Mücadele’de İzmir’e Doğru**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi 1992.

Kozanoğlu, Zeynel, **Hamdi Bey ve Akbaş Baskını**, Ankara 1970.

Kutay, Cemal, **Çerkez Ethem Dosyası**, İstanbul 1990.

Mert, Özcan, “Anzavur’un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler”, **Belleten Türk Tarih Kurumu**, C 56, S 217, 1992, s.847-962.

Nadi, Yunus, **Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar**, İstanbul 1955.

Oymak, Alparslan, “Refi‘ Cevat Ulunay’ın Eleştirmenliği”, **Turkish Studies**, C 9, S 6, 2014, s.827-841.

Özalp, Kâzım, **Milli Mücadele 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971.

Özel Sabahattin, **Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)**, İstanbul 1987.

Özer, Kemal, **Kurtuluş Savaşında Gönen**, Balıkesir Türkdili Matbaası, Balıkesir 1964.

Öztoprak, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.

Öztürk, Hüsamettin, **Milli Mücadele’de Çanakkale**, Ankara 2001.

Özüçetin, Yaşar, “Anadolu Gazetelerinden Biri Olan “İzmir’e Doğru” ve Pierre Loti’nin Gazetede Yazıları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 18, 2011, s.264-273.

Soysal, İlhami, **Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler**, İstanbul 2008.

Su, Kamil, **Köprülülü Hamdi Bey ve Akbaş Olayı**, Ankara 1984.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Tunç, Ahmet, “Millî Hareket’in Ortaya Çıkışı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 12, S 67, 2019, s.390-399.

Türk İstiklâl Harbi, C II, Batı Cephesi, Kısım 2, Ankara, Genel kurmay Basımevi, 1965.

Uçak, Yılmaz, **Milli Mücadele Döneminde Biga Ayaklanması**, İstanbul 2008.

Uğural, Hüseyin Ragıp. “Mustafa Necati’nin Ecdadı ve Kimliği.” **Mustafa Necati Sempozyumu, 9–11 Mayıs 1991**, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Koruma Derneği, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, Kastamonu 1991.

Yalçın, E. Semih, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Kaynakları**, Berikan Yayınları, Ankara 2010.

CUMHURİYET İSTANBUL’UNDA TOPLUMSAL BİR DÜZENLEME: ULAŞIM ARAÇLARINDAKİ PERDELERİN KALDIRILMASI

SERKAN TUNA*

ÖZ

Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyıldan itibaren kara ve deniz ulaşım ağının giderek genişlemesi, kadınların ulaşım araçlarından ne şekilde yararlanabileceklerine yönelik bir gündeme yol açmıştır. Bu konuda varılan sonuç, ulaşım araçlarında kadınlar için ayrı yerler ayrılması olmuştur. Kadınlarla erkekler bölümünü ayırmak için de genellikle perdeler kullanılmıştır. Bu çözümün yarattığı aksaklıklar çeşitli sıkıntılara neden olmuş ve bu da beraberinde eleştirileri getirmiştir. Buna karşın, söz konusu uygulama Cumhuriyet’in ilanına kadar sürdürülmüştür. Cumhuriyet’in ilanından sonra, İstanbul Polis Müdüriyeti, perdelerin sebep olduğu sağlık gerekçesini öne sürerek 23 Aralık 1923’ten itibaren bu uygulamaya son vermiştir. Böylece ulaşım araçlarındaki perdeler kaldırılmış ve kadınların erkeklerle birlikte yolculuk edebilmelerine olanak sağlanmıştır. Bununla birlikte, ayrı seyahat etmek isteyen kadınlar için ulaşım araçlarında özel yerler belirlenmiştir. Söz konusu düzenleme sağlık gerekçesine dayandırılmasına karşın, kamuoyu nezdinde ağırlıklı olarak toplumsal yönüyle değerlendirilmiştir. Bu bağlamda karara yönelik kimi tepkiler oluşup sağlık gerekçesi sorgulanmasına rağmen, genel anlamda karar olumlu karşılanmıştır. Yapılan olumlu değerlendirmelerde, toplumsal alanda birçok açıdan erkekle birlikte hareket eden kadınların, ulaşım araçlarında ayrımcılığa

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul/ TÜRKİYE, serkan.tuna@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7514-7328

maruz kalmalarının anlamsız olduğu vurgulanmıştır. Bu açıdan söz konusu ayrımcılığın kaldırılmasının toplumsal açıdan bir ilerleme ve hatta bu kararın bir inkılap adımı olduğu belirtilmiştir. Bu süreçte Erzurum milletvekili Ziyaeddin Efendi bir soru önergesi vererek bu kararın gerekçesini öğrenmek istemiştir. Dâhiliye Vekili Ferid Bey, bu önergeyi TBMM'nin 16 Ocak 1924 tarihli oturumunda cevaplayarak düzenlemenin sağlık gerekçesiyle gerçekleştirildiğini ve kendilerinin bu konuda bir emir vermediğini söylemiştir. Buna karşılık Ziyaeddin Efendi sağlık gerekçesini inandırıcı bulmamış, İstanbul Polis Müdüriyetinin yetkisini sorgulamış ve yapılanın yanlış bir yenileşme adımı olduğunu öne sürmüştür. Meclis oturumunda, kendisinin görüşünü destekleyen milletvekilleri bulunduğu gibi kararı olumlu karşılayanlar da olmuştur. Bu tartışmaya rağmen, TBMM'de aksi bir karar alınmadığından perdelerin kaldırılmasına yönelik düzenleme devam ettirilmiiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Perde, Türk Kadını, Ulaşım, Ziyaeddin Efendi

**A SOCIAL REGULATION IN REPUBLICAN ISTANBUL:
THE REMOVAL OF CURTAINS IN TRANSPORTATION VEHICLES**

ABSTRACT

In the Ottoman Empire, from the 19th century onwards, the gradual expansion of land and sea transportation networks led to discussions on how women could utilize these means of transportation. The conclusion reached on this matter was to allocate separate spaces for women in transportation vehicles. Curtains were commonly used to separate the sections for women and men. The disruptions created by this solution have caused various problems and this has brought criticism. Nevertheless, the practice continued until the proclamation of the Republic. After the proclamation of the Republic, the Istanbul Police Directorate ended this practice on December 23, 1923, citing health concerns caused by the curtains. Thus, the curtains in transportation vehicles were removed, allowing women to travel alongside men. However, designated spaces were allocated in transportation vehicles for women who preferred to travel separately. Although the regulation in question was based on health grounds, it was evaluated mainly in terms of its social aspect in the public opinion. In this context, although there were some reactions to the decision and its health justification was questioned, the decision was generally received positively. Positive assessments emphasized that it was unreasonable for women, who participated alongside men in many aspects of social life, to face discrimination in transportation vehicles. In this respect, it has been stated that the elimination of such discrimination is a societal advancement and even a revolutionary step. During this process, Erzurum deputy Ziyaeddin Efendi submitted a parliamentary question to inquire about the justification for this decision. The Minister of Internal Affairs, Ferid Bey, responded to this motion during the Grand National Assembly of Türkiye’s session on January 16, 1924, stating that the regulation was implemented on health grounds and that they had not issued any directive on the matter. In response, Ziyaeddin Efendi found the health justification unconvincing, questioned the authority of the Istanbul Police Directorate, and argued that this was a misguided step towards modernization. In the parliamentary session,

there were deputies who supported his view, and there were also those who welcomed the decision. Despite this discussion, since no contrary decision was made in the Turkish Grand National Assembly, the arrangement for the removal of the curtains continued.

Keywords: Curtain, Istanbul, Transport, Turkish Woman, Ziyaeddin Efendi.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’daki kara ve deniz ulaşımı modern anlamda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişim göstermişti. Kara ulaşımı Tanzimat Dönemi’ne kadar ağırlıklı şekilde yayan ya da atlı olarak gerçekleştirilmiş, Sultan Abdülmecid döneminde atlı arabalar yaygınlaşmaya başlamıştı. Tramvay ulaşımı ise, daha önceki girişimlerin başarısızlığından sonra, Dersaadet Tramvay Şirketi’yle 30 Ağustos 1869 tarihinde yapılan sözleşmeyle hayata geçecekti. Bu şirket, ilk atlı tramvay hattını 31 Temmuz 1871’de önce İstanbul’da işletmeye açmış ve 1912 yılına kadar diğer bazı büyük şehirleri de kapsayacak şekilde bu hizmeti sürdürmüştü. Şirket yapılan sözleşme uyarınca 1872 yılından itibaren, atlar tarafından çekilen ve toplu taşımacılıkta kullanılan omnibüsleri de devreye sokmuş ve bu hizmeti 1876’ya kadar devam ettirmişti. Elektrikli tramvaylar ise önce 1906 yılında Şam’da başlamış, ardından 25 Ocak 1914 tarihinde İstanbul’da hizmete geçmişti¹.

Zaman içerisinde, İstanbul’daki şehir ulaşımında banliyö trenleri de kullanılmaya başlanmıştı. İlk olarak, Rumeli Demiryolları adı verilen ve İstanbul’u Balkanlarla Avrupa’ya bağlayan hattın şehir içinden geçen bölümleri banliyö hattı olarak çalışmıştı. Rumeli Demiryolları’nın yapımı tamamlanan 15 kilometrelik Yedikule-Küçükçekmece kısmı 4 Ocak 1871’de törenle açılmıştı. Ardından 21 Temmuz 1872’de Sirkeci-Yedikule hattı devreye girmiş, yapımı 3 Mayıs 1873’te tamamlanan Haydarpaşa-İzmit hattıyla birlikte Haydarpaşa-Pendik arasında tren seferleri başlamış ve böylece Anadolu yakasında da banliyö trenleri hizmete geçmişti. 17 Ocak 1875’te ise, Galata ile Beyoğlu’nu yer altından demiryolu ile birleştiren Tünel’in açılışı gerçekleştirilmişti².

1 Vahdettin Engin, “İstanbul’da Kara Ulaşımı”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, C 6, İSAM-İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür A.Ş., İstanbul 2015, s. 392-405, 408-410; İbrahim Murat Bozkurt, “İETT’nin Tarihi (1869-1939) İstanbul’da Toplu Ulaşımın Miladı: Tramvay ve Tünel”, **Dünden Bugüne Toplu Ulaşım Kültürü**, Ed. Arif Bilgin-Ergin Çağman-Şaban Bıyıklı, İETT, İstanbul 2012, s. 21-46, 65-69; Vahdettin Engin, İstanbul’un Atlı ve **Elektrikli Tramvayları**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2011, s. 39-56, 96-129, 137-157, 168-179; Ali İhsan Öztürk, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri (Yap-İşlet-Devret Uygulaması) (1852-1964)**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010, s. 135-159, 169-187; R. Sertaç Kayserilioğlu, **Osmanlı’da Ulaşımın Serüveni I**, İETT, İstanbul 2011, s. 256-276; Çelik Gülersoy, **Tramvay İstanbul’da**, İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1989, s. 11-23.

2 Engin, a.g.m., s. 405, 407-408; Bozkurt, a.g.m., s. 57-63; Öztürk, a.g.e., s. 159-168; Mehmet Yenen-Sertaç Kayserilioğlu, “Tünel” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1994, s. 308-309.

Osmanlı Devleti’nde deniz ulaşımı 19. yüzyılın ortalarına kadar kayıklarla sağlanmakta, mal ve eşya nakli içinse kayık ve mavnalar kullanılmaktaydı. Buhar gücüyle çalışan vapurlar 1828 yılından itibaren faaliyete geçerken, Boğaziçi’nde vapurla yolcu taşımacılığı yabancı girişimciler tarafından gerçekleştirilmişti. 1844 yılından itibaren Tersane’ye ait bir vapur Boğaz’ın Rumeli kısmında yolcu taşıma işiyle görevlendirilmiş, diğer bir vapur ise Marmara Denizi’nde İstanbul ile Bandırma, İzmit ve Tekirdağ arasında işlemeye başlamıştı. Şehrin Anadolu ve Rumeli yakasındaki yolcu taşımacılığı için bir devlet girişimi olarak 1844 yılında Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi kurulmuş, bu idare değişik isimler altında faaliyet gösterdikten sonra 1910’da Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi ismini almıştı. Padişah Abdülmecid’in 30 Eylül 1850 tarihli iradesiyle de Şirket-i Hayriye kurulmuştu. Haliç’te yolcu taşıma işi ise 2 Eylül 1856 tarihinden itibaren geçerli olan bir imtiyazla başlamış, İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra Haliç Vapurları Şirketi kurulmuştu³.

Başkent İstanbul’da kara ve deniz ulaşımının giderek genişlemesi, Müslüman kadınların ulaşım araçlarından nasıl yararlanacakları sorusunu gündeme getirmişti. Bu sorunu gidermek amacıyla, kadınlara ulaşım araçlarında genellikle perdelerle ayrılan özel yerler tahsis edilmiş ve bu düzenleme çeşitli sıkıntılar doğurup zaman içerisinde eleştirilere yol açmasına karşın Cumhuriyet’in ilanına kadar devam etmişti. Bu çalışmada, İstanbul’daki ulaşım araçlarındaki perdelerin kaldırılmasına yönelik süreç incelenmiştir. Bu çerçevede öncelikle ulaşım araçlarında kadınların konumu değerlendirilmiş, ardından perde uygulamasının kaldırılmasına yönelik düzenlemenin gerekçesi, hayata geçişi ve yankıları ele alınmıştır.

I. Osmanlı Döneminde Ulaşım Araçlarında Kadınların Konumu

Başkent İstanbul’daki ulaşım ağının giderek büyümesi kadınların bunlardan ne şekilde yararlanabilecekleri konusunu gündeme getirmişti. Bu konuda kadınların ancak erkeklerden ayrı bir şekilde seyahat edebilecekleri yönünde bir karar alındığı görülmektedir. Atlı tramvay ulaşımına yönelik 30 Ağustos 1285/11 Eylül 1869

3 Ali Akyıldız, “Osmanlı İstanbul’unda Deniz Ulaşımı (Modern Dönem)”, **Antik Çağ-dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, C 6, İSAM-İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür A.Ş., İstanbul 2015, s. 436-477; Öztürk, **a.g.e.**, s. 101-133; Murat Koral-türk, Şirket-i Hayriye (1851-1945), İDO, İstanbul 2007, s. 17-108; Murat Koral-türk-Cem Çetin-Kerem Coşkun, “Haliç Vapurları Şirketi (1909-1941)”, **Dünü ve Bugünü İle Haliç Sempozyumu Bildirileri 22-23 Mayıs 2003**, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 229-242.

tarihli şartnamenin dokuzuncu maddesine göre, tramvaylarda kadınlara ayrı bir araba tahsis edilecek ve Şehremaneti tarafından uygun görüldüğü takdirde erkeklerin bineceği arabalarda da kadınlara özgü bölmeli bir yer ayrılacaktı⁴. Tünel Şirketinin 6 Teşrinisani 1285/18 Kasım 1869 tarihli şartnamesinin 21. maddesinde kadın ve erkek yolcular için ayrı ayrı mevkilerin olacağı ve bir araba içinde kadın ve erkeğe özgü iki mevki bulunacağı açıklanmıştı⁵. Nitekim ilk zamanlarda kadınlar kendilerine ayrılmış olan özel tramvaylarda yolculuk etmişler ancak bu durum arabaların giderlerini bile karşılamadığından bundan vazgeçilerek tüm tramvaylarda kadın yolcular, erkekler kısmından kırmızı perdeyle ayrılmış olan sürücü tarafındaki özel bölüme alınmışlardı. Birbirine geçmeli şekilde olan bu iki ayrı bölümde oturan yolcular yerinden kalkmazdı ve biletçiler yolcuların biletlerini onların oturdukları yerlere giderek keserlerdi. Tramvaya binenler evli olsalar bile ayrı bölümlerde gitmek zorundaydı⁶.

Yapılan düzenleme, kadınların tramvaylardan yararlanmalarına olanak sağlamasına karşın istikrarlı bir şekilde hayata geçirilememiş ve çeşitli sorunları beraberinde getirmişti. İstanbul Mektupları adıyla yayımladığı yazılarda kadınların tramvaylardaki konumuna dair bilgiler aktaran Basiret gazetesi sahibi Ali Efendi 13 Nisan 1289/25 Nisan 1873 tarihli yazısında, tramvaylardaki biletçilerin kadınlara bilet vermek için onların bulundukları bölüme girdikten sonra burada yer varsa sigara yakıp oturduklarını, yoksa da ayakta bekleyip kadınlarla sohbet ettiklerini dile getirmişti. Bu durumun, erkekleri de rahatsız etmesinin yanı sıra belirlenen kurallar kadar İslam ahlâkına da aykırı olduğunu kaydeden Ali Efendi, konuyu Tramvay Şirketine bir uyarı şeklinde aktarmıştı. 11 Mayıs 1289/23 Mayıs 1873 tarihli yazısında ise, erkeklerin kadınlara ayrılan bölüme de girerek oturmaları nedeniyle kadınların ayakta kaldıklarını ve biletçilerin o kısmın kadınlara ayrıldığını söylemelerine karşın

4 Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, C 5, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No 21, İstanbul 1995, s. 2403-2404; Engin, **a.g.e.**, s. 44; Kayserilioğlu, **a.g.e.**, s. 266.

5 Ergin, **a.g.e.**, s. 2494-2495. İzmir’de faaliyet gösteren kordon tramvaylarında da, 1899 yılından itibaren perdeler konulmaya başlanmış ve bu uygulama Mütareke dönemine kadar devam ettirilmiştir. Bk. Sadık Kurt, **İzmir’de Kamusal Hizmetler (1850-1950)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2012, s. 111-112.

6 Kayserilioğlu, **a.g.e.**, s. 270; Engin, **a.g.e.**, s. 56, 174; Gülersoy, **a.g.e.**, s. 37. Dönemin tanıklarından birisi de atlı tramvayların iki katlı olduğunu, asıl tramvay kısmının alt katta bulunduğunu ve burasının bir perdeyle ikiye ayrıldığını aktarıyordu. Burada perdeyi aralayıp kadınlara bakmak yasaktı. Bk. Serpil Çakır, “Osmanlı’da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller”, **Cin Cins Mekân**, Der. Ayten Alkan, Varlık Yayınları, İstanbul 2009, s. 86-87.

kimsenin bu uyarıya aldırmadığını belirtmişti⁷. Kadınların konumu omnibüslerde de ayrı bir sorun teşkil etmişti. Zira kadınlar için tramvaylardaki gibi ayrı bölme yapma imkânı olmadığından kadın yolcular ön tarafta arabacının yanında oturuyorlardı. Bu durum halkın tepkisine yol açmış ve kadınlara ayrı arabalar tahsis edilmesi istenmişti. Bu taleplerin çoğalması üzerine şirket kadınlar için ayrı arabalar temin etmişse de, ekonomik koşullar gereği kadınların bindiği arabalar en az üç yolcu olmadan hareket etmediğinden bu da ayrı bir şikâyet konusu teşkil etmişti⁸.

8 Ocak 1891'de Beyoğlu Mutasarrıflığından Mâbeyn-i Hümâyuna gönderilen bir yazıdan, kadınların tramvaylardaki konumunda değişiklik yapılmak istendiği anlaşılmaktadır. Buna göre, Karaköy-Şişli tramvaylarının ön kısmındaki kadınlara tahsis edilen yer ince bezden ibaret bir perde ile ayrılmıştı; ancak bu perde İslam kadınlarının korunması için yeterli değildi. Ayrıca kadınların kendilerine yakın olan ön kapıdan girip çıkmaları şirketçe yasaklandığından kadın yolcular erkeklerin arasından geçmek zorunda kalıyor ve bu da çeşitli sıkıntılara yol açıyordu. Bu açıdan Beyoğlu Mutasarrıfı, söz konusu perdenin tahta perdeye dönüştürülmesi ve kadınların tramvayların ön kapısından girip çıkmalarına izin verilmesi gereğini sözlü ve yazılı şekilde Tramvay Şirketi Direktörlüğüne iletmış ve bu talepler şirket tarafından kabul edilmişti⁹.

İkinci Meşrutiyet sonrasındaki süreçte de mevcut duruma uygun kararlar alınmıştı. Dersaadet Otobüs ve Omnibüs Osmanlı Anonim Şirketi Şartnamesi'nin üçüncü maddesinde, sadece kadınlar için ayrı olarak yeterli miktarda araba bulundurulacağı ifade edilmişti. Metropolitan Demiryolu Şirketinin 13 Kânunusani 1328/26 Ocak 1913 tarihli şartnamesinin 21. maddesinde arabalarda kadınlar için ayrı yerlerin tahsis edileceği kaydedilmişti. Aynı şekilde Boğaziçi Elektrikli Demiryolu Şirketinin 10 Nisan 1328/23 Nisan 1912 tarihli şartnamesinin 14. maddesine göre de, her sınıf vagona Müslüman kadınlar için ayrı mahaller ayrılacak ve buraları gerektiğinde genişletilip daraltılabilecek şekilde yapılacaktı¹⁰.

7 Basiretçi Ali Efendi, İstanbul Şehir Mektupları, Haz. Nuri Sağlam, Erdem Yayınları, İstanbul 2017, s. 134-135, 143-145; Engin, a.g.e., s. 78, 80-81. Benzer eleştiriler için ayrıca bk. Murat Arısal, **Rayında İlerlemeyen Modernleşme İstanbul'da Şehir İçi Ulaşım ve Gündelik Hayat (1920-1930)**, Kitabevi, İstanbul 2023, s. 71; Esra Oğuzhan, **Dersaadet'te Ulaşım ve Basına Yansıyanlar 1860-1876**, Çizgi Kitabevi, Konya 2022, s. 123-125.

8 Basiretçi Ali Efendi, a.g.e., s. 163, 165, 210-211; Engin, a.g.m., s. 399; Engin, a.g.e., s. 68.

9 **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Y.PRK.ZB.**, 7-15/27.05.1308.

10 Engin, a.g.e., s. 2541, 2548, 2565, 2568-2569, 2582.

CUMHURİYET İSTANBUL’UNDA TOPLUMSAL BİR DÜZENLEME: ULAŞIM ARAÇLARINDAKİ PERDELERİN KALDIRILMASI

Bununla birlikte, uygulamadaki aksaklıkların önüne geçilemediği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede bir kadın, tramvaylarda kadınlara ayrılan yerlerde erkeklerin oturmasından duyduğu sıkıntıyı dönemin bir kadın dergisinde aktarmıştı¹¹. 30 Haziran 1910’da Beyoğlu Mutasarrıfı imzasıyla Tramvay Şirketine gönderilen bir yazıda, Meşrutiyet İslam’ına göre Müslüman kadınların tramvaylarda ve diğer toplu taşıma araçlarında erkeklerden ayrı oturmaları mecburiyeti hatırlatılmıştı. Ne var ki kadınlar tramvaylarda boş yer oldukça kabul edildiklerinden, bazen yarım bazen de bir saat ayakta beklemek zorunda kalıyorlardı. Bu sorunun çözümü için, iki aracın ardından kadınlara özgü bir araç daha kaldırılması önerilmişti. Böylece Tramvay Şirketi hem halk karşısında itibarını artıracak hem de Avrupalılar nezdinde kadınlara saygının boş bir kavram olmadığına anlaşılmaya katkı sağlayacaktı¹².

Tünel araçlarının bir tarafında yer alan hasıra benzer sarı renkteki kumaş perdelere de, özellikle dar olmaları nedeniyle, çeşitli sorunlara yol açmıştı¹³. Kadınlar Dünyası dergisinin 28 Mayıs 1913 tarihli sayısında bir kadının gözünden Tünel yolculuğu şu şekilde aktarılmıştı:

“Tünel arabası geldi, birer ikişer vagonlara dolduk. O siyaha meyyal, renkli örtünün arkasında umacı rolünü temsil eden aktrisler gibi kurulduk! Mamafih bekleme mahallinde yüzlerce erkek arkasında oturup da, vagona, binnisbe az erkeklerden ayrı bir çatı altına girdiğimize az veya çok hayret de ettik!”¹⁴

Aynı derginin 30 Ağustos 1913 tarihli sayısında, Tanin gazetesinde aktarılan bir olay üzerinden yapılan değerlendirme sorunların devam ettiğini gösteriyordu. Buna göre Tünel önündeki büyük bir kalabalık araca binerken Müslüman kadınlar kendilerine ait yerlerde “*kokonaların*” oturduğunu görüp şikâyetle bulunmuşlardı. Tramvaydakiler durumu biletçiye iletmişlerse de biletçi, “...perdenin arkasındaki yerler kadınlara mahsusdur. Fakat İslam, Hristiyan, Yahudi her ne olursa olsun.. Biz İslam Hristiyan ayırmayız. Kadın olunca orada oturur” diyerek bir müdahalede bulunmamıştı. Bu açıklama üzerine Kadınlar dergisinde: “...Hristiyan memleketinde tramvaylarda

11 **Yeni Harflerle Kadın (1908-1909) II. Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi**, Haz. Fatma Kılıç Denman, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkez Vakfı, İstanbul 2010, s. 207-208.

12 Murat Arısal, **Millileştirme Öncesi İstanbul’da Ulaşım (1869-1938)**, Kitabevi, İstanbul 2021, s. 186-187.

13 Murat Arısal, **Galata’dan Pera’ya Tünel (1875-1923)**, Kitabevi, İstanbul 2023, s. 131-132.

14 **Kadınlar Dünyası 1-50. Sayılar Yeni Harflerle (1913-1921)**, Haz. Fatma Büyükkaracı Yılmaz-Tülay Gençtürk Demircioğlu, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayımı, İstanbul 2009, s. 431.

kadınlara mahsus öyle perdeli yerler var mıdır?” şeklinde bir soru yöneltilerek olay aktarılmaya devam edilmişti. Tramvay içerisindeki yolcular arasında yer alan Nafia Nezaretî’nden birisi konuyu tramvaydaki müfettişe iletmesine karşın kendisi: “... bize verilen emir öyledir. Perde arkası İslam hanımlarına mahsus değildir” ifadesini kullanarak biletçiyle aynı görüşü paylaşmıştı. Bunun üzerine Kadınlar dergisinde bu düşüncenin mantıksız olduğu ve İstanbul’daki tramvaylarda perde arkasının İslam kadınlarına ait olduğu vurgulanmıştı. Bu açıdan yapılan haksızlığa ilgililerin dikkati çekilmiş ve çözüm olarak perdelerin tamamen kaldırılması ya da insani bir şekilde muhafaza edilmesi önerilmişti¹⁵.

İstanbul Şehremaneti tarafından 18 Ocak 1914’te Tramvay Şirketine gönderilen uyarıda da, tramvaylarda kadınlara ayrı bir yer ayrılması ve kondüktörlerle memurlar tarafından kadın yolculara nezaketli davranılması gereği vurgulanmıştı¹⁶. Dönemin tanıklarından Sermed Muhtar Alus ise, anılarında perde uygulamasının yarattığı sıkıntıya şu sözlerle değinmişti:

“...her arabanın ön tarafı, ileri geri alınabilen portatif tahta havaleler (tahta perdeler) ve ara yeri perde ile kadınlara mahsus. Perdeler yırtık pırtık. Boy boy ayrık. Yazları açık pencerelerden, kışları kırık camlardan giren rüzgârla mütemadiyen açılırlar...”¹⁷

25 Ocak 1914 tarihinde İstanbul’da elektrikli tramvayların devreye girmesinden sonra da kadınlara yönelik ayrı yer uygulamasına devam edilmişti. 11 Mart 1330/24 Mart 1914 tarihli Tramvayların Umûr-ı Zabıta Nizamnamesi’nin **dördüncü maddesinde**, şirket tarafından tüm arabalarda kadınlara ayrı yerler ayrılacağı ve gerektiğinde bu yerlerin Nafia Nezaretinin emriyle değiştirileceği belirtilmişti. Bu bağlamda kadınlara ait yerlerde, kondüktör tarafından kadın yolcu olmaması sebebiyle izin verilmedikçe erkeklerin oturmaları yasaklanmıştı¹⁸. Ne var ki uygulamadaki sorunlar

15 “Tramvay Şirketi’nden Feryad”, **Kadınlar Dünyası**, Birinci Sene, Numara 5-100, 17 Ağustos 1329, s. 16. Başka bir tramvay yolcusu da, 27 Eylül 1923 tarihli dilekçesinde benzer bir şikâyetle bulunmuştu. Bk. Arısal, **Rayında İlerlemeyen Modernleşme İstanbul’da Şehir İçi Ulaşım ve Gündelik Hayat (1920-1930)**, s. 71-72.

16 Arısal, **Millileştirme Öncesi İstanbul’da Ulaşım (1869-1938)**, s. 188.

17 Sermet Muhtar Alus, **Eski Günlerde**, Yay. Haz. Faruk Ilıkan, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 103. Ayrıca bk. Sermed Muhtar Alus, “İstanbulda Atlı Tramvaylar”, **Akşam**, 3 Şubat 1940, s. 6; Falih Rıfkı Atay da, izlenimlerine dayalı olarak tramvay ve vapurlarda kadın yerlerinin perde ile ayrıldığını ifade etmişti. Bk. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, Bateş Yayınları, İstanbul 1980, s. 408.

18 Ergin, **a.g.e.**, s. 2466-2467, 2473; Engin, **a.g.e.**, s. 169-174.

CUMHURİYET İSTANBUL’UNDA TOPLUMSAL BİR DÜZENLEME: ULAŞIM ARAÇLARINDAKİ PERDELERİN KALDIRILMASI

yine ortadan kaldırılamamıştı. Tramvay Şirketi, kadınların ayrı yerlerde seyahat etmeleri gerekmesine rağmen kimi zaman kadın yolcuların azlığı gerekçesiyle erkekleri kadınların bölümüne almaktaydı. Bu durum eleştirildiği gibi vatmanların¹⁹ yanına bindirilen kadınların kötü davranışlara maruz kaldıkları yönünde şikâyetler söz konusuydu. Bu nedenle, kadınların vatmanların yanındaki yerinin arka tarafa nakledilmesi ve ön tarafa erkeklerin alınması gerektiği vurgulanmıştı²⁰.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, tramvaylarda yaşanan problemlere sağlık koşullarının kötüleşmesi de eklenmişti. Bu bağlamda başta bitlenme olmak üzere yaşanan sıkıntılar sağlık sorunlarına ve şikâyetlere yol açmıştı²¹. Mütareke döneminde gündeme gelen bir konu ise Müslüman kadınların tramvaylara binip inmeleri sırasında yaşanan karmaşaydı. Nafia Nezareti 5 Mart 1919 tarihli yazısıyla, kadınlarla erkeklerin tramvaylara aynı kapıdan binmelerinin sakıncalı olduğuna işaret ederek, önceden olduğu gibi vatmanın bulunduğu taraftaki kapının ve ön taraftaki iki sıra peykenin²² kadınlara ayrılmasını tavsiye etmişti. Ayrıca kadınların bulunduğu taraftan erkeklerin inmesine izin verilmemesi gerektiği kaydedilmişti. 11 Kasım 1919’da Şehremaneti Umum Şirketler Komiserliğinden Tramvay Şirketine iletilen talepte de, kadınların, tramvayların arka kapısını kullanmalarının birçok sakıncası bulunduğu gerekçesiyle eskiden olduğu gibi ön kapıdan inip binmeleri gereği belirtilmişti. Buna karşılık Tramvay Şirketi, bu durumun bir karmaşaya yol açacağı düşüncesiyle söz konusu talebi kabul etmemişti. Bununla birlikte uzun bir süre daha, kadınlara ayrı tramvay arabaları tahsis edilmesi ile kadın ve erkeklerin tramvaylara ayrı yerlerden binip inmeleri konuları gündemi meşgul etmişti²³.

Kara ulaşımının yanı sıra deniz ulaşımında da kadınların konumu tartışmalara yol açmıştı. Öncelikle vapurlar işlemeye başladığı sırada, Müslüman kadınların şehir içi vapurlarına binmeleri yasaklanmıştı. Nisan 1850 sonlarında beş on Müslüman kadının Boğaziçi’nde yolcu taşıyan bir Rus vapuruna bindiklerinin anlaşılması üzerine, bunu

19 Tramvay sürücüsü. Bk. <https://sozluk.gov.tr/> (Son Erişim Tarihi: 30.03.2024).

20 Engin, a.g.m., s. 410; Engin, a.g.e., s. 184-185.

21 Arısal, **Rayında İlerlemeyen Modernleşme İstanbul’da Şehir İçi Ulaşım ve Gündelik Hayat (1920-1930)**, s. 73.

22 Genellikle eski iş yerlerinde bulunan, duvara bitişik, alçak, tahta sedir. Bk. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 19.05.2023).

23 Arısal, **Millileştirme Öncesi İstanbul’da Ulaşım (1869-1938)**, s. 188-189; Arısal, **Rayında İlerlemeyen Modernleşme İstanbul’da Şehir İçi Ulaşım ve Gündelik Hayat (1920-1930)**, s. 72.

edebî aykırı olarak değerlendiren Kaptan-ı Derya Süleyman Refet Paşa, çözüm olarak, İstanbul’la diğer limanlar arasında çalışan vapurlar ile İstanbul şehir içi deniz taşımacılığında kullanılan kayıklarda uygulandığı gibi kadınlarla erkeklerin yolculuk ettiği bölümlerin ayrılmasını önermişti. Ancak Meclis-i Valâ üyeleri, vapuru Müslüman kadınlar için gerçek bir ihtiyaç olarak görmemiş ve kadınların vapura binip inerken yaşayacağı muhtemel zorluk ve kazaları da dikkate alarak bu öneriyi kabul etmemişti. Meclis-i Valânın bu görüşü, Sultan Abdülmecid’in 9 Temmuz 1850 tarihli iradesiyle onaylanmış ve kadınlara yönelik yasağın devamına karar verilmişti. Ancak bundan kısa bir süre sonra, Şirket-i Hayriyenin kurulmasına dair 30 Eylül 1850 tarihli iradeyle Süleyman Refet Paşa’nın çözümü kabul edilerek kadınların kendilerine yönelik özel salonlar yapılması şartıyla şehir içi vapurla seyahatlerine izin verilmişti²⁴.

Dönem içinde deniz ulaşımına yönelik çıkarılan düzenlemelerde de bu görüş doğrultusunda karar alınmıştı. Şirket-i Hayriyenin 17 Teşrinievvel 1304/29 Ekim 1888 tarihli şartnamesinin 24. maddesinde, vapurlarda kadınlar için de iki mevki ayrılacağı belirtilmişti. Haliç Dersaadet Vapurları Şirketinin 1 Kânunuevvel 1325/14 Aralık 1909 tarihli şartnamesinin üçüncü maddesinde vapurlarda kadın ile erkek için birinci ve ikinci sınıf mevki ve kamaralar bulunacağı ifade edilmişti²⁵. Aynı şekilde 17 Haziran 1329/30 Haziran 1913 tarihli Haliç Vapurları imtiyazına yönelik sözleşme ile şartnamede iskele ve vapurlarda ayrı yolcu salonlarının hazırlanması gerektiği açıklanmıştı²⁶. Bununla birlikte 1873 yılına ait bir mizah dergisinde Haliç’teki vapurlarda kadınlarla erkeklerin oturduğu yerlerin birbirinden ayrılması uygulamasına atfen, idarenin yelken bezinden vapur yaptığı ifade edilerek söz konusu düzenleme alaya alınmıştı²⁷.

Bu gelişmelerin ardından, 1921 yılında, kara ve deniz ulaşımında kadınlara yönelik perde uygulaması bir kadın yazarın eleştirisine neden olmuştu. Yazar, kadınların

24 Akyıldız, a.g.m., s. 437-438; Ali Akyıldız, “Müslüman Hanımlara Uygulanan Vapura Binme Yasağı”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, C 6, İSAM-İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür A.Ş., İstanbul 2015, s. 457, 459, 461.

25 Ergin, a.g.e., s. 2304, 2308, 2341-2342.

26 Ergin, a.g.e., s. 2356, 2361; Akyıldız, “Osmanlı İstanbul’unda Deniz Ulaşımı (Modern Dönem)”, s. 471.

27 Akyıldız, “Osmanlı İstanbul’unda Deniz Ulaşımı (Modern Dönem)”, s. 467. İzmir’de faaliyet gösteren İzmir Körfez Vapurları Şirketi’nin 15 Temmuz 1923 tarihli şartnamesine göre de vapurlarda kadınlara özgü birinci ve ikinci mevki salon ve kamaralar ile tuvaletler bulunacaktı. Bk. Kurt, a.g.e., s. 201, 204, 207.

CUMHURİYET İSTANBUL’UNDA TOPLUMSAL BİR DÜZENLEME: ULAŞIM ARAÇLARINDAKİ PERDELERİN KALDIRILMASI

toplumsal yaşamdan soyutlanmalarını “tramvayda perde, vapurda perde, Tünel’de perde, tiyatroda perde” sözleriyle eleştirmiş ve taleplerini şu şekilde ifade etmişti:

“...bir kadın zevciyle, biraderi ile, karibi ile istediği yere gidebilir... Doğrusu ya biz, bu gayri tabii ahvale artık tahammül edemiyoruz. Alakadarlardan kadınların hakkı olan hürmet ve nezaketi bekliyoruz. Buradan yürüme, buradan yürü. Burada oturma burada gezme gibi tecavüzleri çirkin buluyoruz. Ve memleketimizin vaziyet-i hazırası itibarıyla pek gülünç oluyoruz.”²⁸

II. Ulaşım Araçlarındaki Perdelerin Kaldırılması

Osmanlı döneminde, yaşanan sorunlara karşın devam ettirilen İstanbul’daki ulaşım araçlarına yönelik perde düzenlemesi, Cumhuriyet’in ilanından kısa bir süre sonra İstanbul Polis Müdüriyetinin aldığı kararla kaldırılacaktı. Bu karardan birkaç ay önce kaleme alınan bir yazıda, peçelerin tümüyle kalkıp çarşafların diz kapaklarını ve dirsekleri aştığı bir süreçte tramvaylardaki perdelerin tamamen gereksiz olduğu belirtilmişti. Bu gereksizliğin yanı sıra rüzgârlı havalarda uçan perdeler hem kadınlara hem de erkeklere rahatsızlık vermekteydi. Eğer amaç tesettür ise, kadınlar için ayrı vagonlar tahsis edilmeli ve bunların pencereleri kafes ve perdelerle sınıksız kapalı tutulmalıydı. Ancak kadınların giyim kuşam açısından değişmeye başladığı bir ortamda, perde ve kafeslerle “göz boyamak” Nasreddin Hoca’nın dört tarafı açık türbesinin kapısındaki kilide benzeyecekti. Bu açıdan yaşanan yüzyılda, kadınla erkeğin arasına perde ve kafes değil yangın duvarı çekilse bile anlamı olmayacaktı²⁹.

Ulaşım araçlarına yönelik karar İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından 19 Aralık 1923’te Tramvay Şirketine tebliğ edilirken³⁰ İstanbul Polis Müdürü Sadeddin Bey kararın gerekçesini açıklamıştı. Tramvaylardaki perdelerin bulaşıcı hastalıkların yayılmasına zemin hazırlayan “mikrop yatağı” olduğunu söyleyen Sadeddin Bey, Sıhhiye Müdüriyetinden de perdelerin bulaşıcı hastalık kaynağı olduğuna dair birçok tezkere aldıklarını ifade etmişti. Bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için daha önce alınan bir kararla, birinci mevki tramvay arabalarındaki koltuklarda bulunan kadifeler kaldırılmış olmasına karşın perdeler dokunulmamıştı. Ancak bunun devamı şehrin sağlığı açısından sakıncalı olduğundan perdelerin kaldırılmasına karar

28 Ulviye Mevlan, “Pek Gülünç Oluyoruz”, **Kadınlar Dünyası**, Dokuzuncu Sene, Numara 15-194, 21 Mayıs 1921, s. 2. Ayrıca bk. Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Beşinci Bs., Metis Yayınları, İstanbul 2016, s. 241.

29 Anber, “Nasreddin Hoca’nın Türbesi”, **Akbaba**, Numara 80, 10 Eylül 1339, s. 3.

30 “Tramvay Perdeleri”, **Vakit**, 20 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

vererek gerekli emri ilgili yerlere tebliğ etmiş ve Tramvay Şirketiyle de görüşmüştü. Dolayısıyla bu kararda yegâne dikkate alınan nokta bulaşıcı hastalıkların yayılmasını kısmen de olsa önlemektir³¹.

Sadeddin Bey açıklamasında yeni düzenlemeden sonraki sürece ilişkin de bilgi vermişti. Buna göre, erkeklerle ayrı oturmak isteyen kadınlar için tramvayların ön tarafında yerler ayrılmaya devam edilecekti. Buna karşılık mevcut kanunlara ve adaba aykırı olmamak kaydıyla vapur, Tünel ve tramvayda diğer bir deyişle tüm ulaşım araçlarında kadınlar eşleriyle birlikte oturabileceklerdi. Bu koşullar altında polisin eşiyile birlikte oturan bir kadını bir yere gitmekten ve bir yerde oturmaktan menetmeye yetkisi bulunmuyordu³². Özel konumu nedeniyle Tünel ulaşımındaki duruma açıklık getiren Sadeddin Bey, halkın ihtiyacına yetmediğinden Tünel'in sürekli kalabalık olduğuna işaret etmiş ve burada bir vagonun kadınlara tahsis edildiğini vurgulamıştı. Bu durum, artık kadınlar serbest bir şekilde seyahat edebileceklerinden kendileri açısından da kabul edilebilirdi. Zira bu özel vagonlar kaldırıldığı takdirde saygı gösterilmesi gereken kadınların rahatlarını bozmuş olacaktı³³. Dolayısıyla söz konusu karar Tünel için de geçerlilik taşıyacak ancak ayrı seyahat etmek isteyen kadınlar için mevcut vagonlar korunacaktı.

İstanbul Polis Müdürü'nün, söz konusu kararı sağlık gerekçesine dayandırıp kendisinin aldığını açıklamasına rağmen konuya yönelik bazı haberlerde yün

31 "Vesait-i Nakliyede Perde Usulü Kalkıyor!", **Akşam**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1; "Tramvaylardaki Perdeler Artık Kalkıyor!", **İkdam**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3; "Tramvaylarda Kadın Erkek Davası Kalmadı", **Vakit**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2. Tramvay Şirketi 1923 yılında, salgın hastalıkları önlemek için birinci sınıf vagonlardaki kadife döşemeleri kaldırıp, bunun yerine içinde haşerat üremesinin mümkün olmadığı kumaş döşemelerin takılıp sökülecek şekilde konulmasını uygun bulmuştu. Ayrıca Şehremaneti Temizlik Müdürü de, kadınların oturacağı yeri ayıran bölmelerdeki perdelerin asit fenik karışımıyla ovalanarak yıkanması gerektiğini belirtmişti. Bk. Arısal, **Millileştirme Öncesi İstanbul'da Ulaşım (1869-1938)**, s. 200-201. Konuya yönelik bir haberde de, Dünya Savaşı sırasında tramvaylarda bulunan minderlerin, bulaşıcı hastalıkların yayılmasına yardımcı oldukları gerekçesiyle kaldırıldığı ifade edilmişti. Bk. "Tramvay Perdeleri", **Vakit**, 20 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

32 "Vesait-i Nakliyede Perde Usulü Kalkıyor!", **Akşam**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1; "Tramvaylardaki Perdeler Artık Kalkıyor!", **İkdam**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3; "Tramvaylarda Kadın Erkek Davası Kalmadı", **Vakit**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2. Bazı haberlerde, tramvayın ön tarafında kadınlar için altı kişilik yer ayrıldığı bilgisi paylaşılmıştı. Bk. "Tramvay Perdeleri", **Tevhid-i Efkâr**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3; "Perdeler Kalkıyor", **İleri**, 22 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3.

33 "Tramvaylardaki Perdeler Artık Kalkıyor!", **İkdam**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3; "Tramvaylarda Kadın Erkek Davası Kalmadı", **Vakit**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

perdelerin hastalık yaydığı gerekçesiyle kaldırıldığı dile getirilmekle birlikte bunların kaldırılmasına hükûmetin karar verdiği öne sürülmüştü³⁴. Ayrıca bu sırada yapılan bir değerlendirmede, Sadeddin Bey’e, “tramvayların pis kokulu iğrenç perdelerinin kaldırılması için verdiği emirden dolayı” teşekkür edilirken bir kadının ulaşım araçlarında ancak kocasıyla birlikte oturabileceği açıklamasına dikkat çekilmişti. Buna göre bir kadın seyahat ederken eşi dışındaki bir erkekle yan yana oturamayacaktı³⁵. Ne var ki kararın uygulanması sırasında kadınların ancak eşleriyle birlikte oturabilecekleri yönünde bir durum söz konusu olmayacaktı.

Alınan karar sonrasında Sadeddin Bey, 22 Aralık’ta Tramvay Şirketinin yetkili bir memuruyla görüşmüş ve memur perdelerin kaldırılması için Polis Müdüriyetinin yazılı emir vermesi gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine Tramvay Şirketinin yanı sıra Şirket-i Hayriye ile Anadolu ve Şark Demiryolları Müdüriyetlerine kadınların ulaşım araçlarında erkeklere ait yerlerde oturabileceklerini içeren resmî tezkereler gönderilmişti. Tramvay Şirketine yazılan tezkerede, perdelerin hemen kaldırılıp arabalardaki iki ön sıranın eskisi gibi kadınlara tahsis edilmesi ve arzu eden kadınların erkekler yanında oturmasına izin verilmesi gereği bildirilmişti³⁶.

III. Kararın Uygulanması ve Yapılan Değerlendirmeler

İstanbul Polis Müdüriyetinin yazılı tebliğinin ardından ulaşım araçlarındaki perdelerin kaldırılmasına yönelik karar 23 Aralık 1923’ten itibaren uygulanmaya başlanmıştı.³⁷ Aynı gün Polis Müdüriyeti tüm Merkez Memurluklarına tramvaylar hakkında aşağıdaki maddeleri içeren bir genelge göndermişti:

34 “Tramvay Perdeleri”, **Vakit**, 20 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2; “Perdeler Kalktı”, **Vakit**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

35 Sansar, “Perde Kalkıyor”, **Zümrüdüanka**, Numara 100, 24 Kanun-ı evvel 1339, s. 3.

36 “Perdeler Bugün Kalkıyor!”, **Akşam**, 23 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2; “Kadın Erkek Yan Yana Oturacak”, **İkdam**, 23 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3. Kaldırılan perdelerin, Evkaf tarafından, harap ve bakımsız durumdaki türbelerin sandukaları üzerine kaplattırılması düşünülmüşse de daha sonra bundan vazgeçilmişti. Bunun yerine perdelerin, vatmanlara kışlık elbise yapılmak üzere ücretsiz bir şekilde verilmesi kararlaştırılmıştı. Bk. “Eski Tramvay Perdeleri”, **Zümrüdüanka**, Numara 110, 28 Kanun-ı sani 1340, s. 2.

37 “Perdeler Dün Kaldırıldı”, **İleri**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2; “Perdeler Kalktı”, **Tevhid-i Efkâr**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 4; “Perdeler Kalktı”, **Vakit**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2. 1935 yılındaki bir habere göre, ulaşım araçlarındaki perdeler ile kadınlara özel salon ve kompartımanlar kalkmasına rağmen Şark Demiryolları Şirketi, nizamnamesini gerekçe göstererek kadınlara yönelik ayrı vagon uygulamasını devam ettiriyordu. Bk. “Vagonlarda harem selâmlık”, **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1935, s. 3.

- 23 Aralık 1923 gününden itibaren tramvaylardaki perdeler kaldırılmıştır. Tramvaylara eskiden olduğu gibi arka taraftan binilecek ve ön taraftan inilecektir. Buna son derece dikkat edilmesi gereklidir; ancak kadınlar bu kuraldan muaf olup ön taraftan binip ineceklerdir.
- Tramvayların ilk iki sırası kadınlara ayrılacak ve kadın yolcu bulunduğu takdirde bu mahal erkekler tarafından hemen terk edilecektir. Bu konuda hiçbir itiraz kabul edilmeyecektir.
- Tramvayların ön tarafında sadece zabıta mensupları, resmî elbiselerini giymiş olmak şartıyla subaylar ve Tramvay Şirketi memurları bulunabileceklerdir.³⁸

Polis Müdüriyetinin kararı gereğince bu uygulama tren ve vapurlarda da hayata geçirilecekti³⁹.

İstanbul Polis Müdürü Sadeddin Bey, yeni düzenlemenin hayata geçmesinden sonra işleyişe dair şu bilgileri vermişti:

“Dün İstanbul’daki bilumum vesait-i nakliye kumpanyalarına kadınların istedikleri yerde oturabileceklerini resmen bildirdik. Bu karar aleyhinde muhalefette bulunulmamasını emrettik. Artık bu sabahtan (dün) itibaren kadınlar ile erkekler arasında kaç, göç kalmamıştır. Mamafih kadınların istirahatlerini nazar-ı itibara alarak sırf bir hürmet-i mahsusa olmak üzere yine kendilerine mahsus mahaller ayırdık. Erkeklerin yanında yer bulamayan veyahut yalnızca seyahat etmek isteyen kadın burada serbestçe oturabilecektir. Bu karar aleyhine gerek polis ve gerek kumpanya memurları tarafından muhalefet vuku bulduğuna dair şikâyet varit olur olmaz onları şiddetle tecziye edeceğim, derhal koğacağım. Aynı zamanda halk arasında bu hususta kadınlara söz atmak, tahkir etmek gibi küstahlıkta bulunanlar olursa teşebbüslerini mevki-i fiile koydukları anda derhal kendilerini tevkiif ettireceğim.”⁴⁰

38 “Perdeler Dün Kaldırıldı”, İleri, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2; “Perdeler Kalktı”, **Tevhid-i Efkâr**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 4; “Perdeler Kalktı”, **Vakit**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2; “Perdeler Kaldırıldı”, **Vatan**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3. Vakit gazetesinin haberine göre, Vilayet Makamı ve Polis Müdüriyeti tramvayların ön bölümünde gazetecilerin de bulunmasına izin vermişti. Bu açıdan genelde gazetecilere sehven yer verilmediği düşünülüyordu.

39 “Perdeler Dün Kaldırıldı”, İleri, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2. Ayrıca bk. “Perdelerin Kaldırılması”, **Sebillürreşad**, C 23, Aded 581, 27 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 142. Der-saadet Tramvay Şirketi de 1925 yılında, tramvaylardaki ilk iki sıranın sadece kadınlara özgü olduğunu ifade etmişti. Bk. Arısal, **Rayında İlerlemeyen Modernleşme İstanbul’da Şehir İçi Ulaşım ve Gündelik Hayat (1920-1930)**, s. 82.

40 “Perdeler Dün Kaldırıldı”, İleri, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2. Ayrıca bk. “Perdeler Kalktı”, **Tevhid-i Efkâr**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 4; “Perdeler Kaldırıldı”, **Vatan**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3.

CUMHURİYET İSTANBUL’UNDA TOPLUMSAL BİR DÜZENLEME: ULAŞIM ARAÇLARINDAKİ PERDELERİN KALDIRILMASI

Görüldüğü üzere hem genelgede hem de Sadeddin Bey’in son açıklamasında, kadınların sadece eşleriyle birlikte yan yana oturabileceklerine dair bir ifade bulunmuyordu. Nitekim Sadeddin Bey’in açıklamasında, eşlerine vurgu yapılmadan, kadınların ulaşım araçlarında istedikleri yerlere oturabilecekleri belirtilmişti. Kararın uygulanmaya başlamasıyla birlikte çeşitli basın organlarında yapılan gözlemler çerçevesinde İstanbul halkının tepkileri aktarılmaya çalışılmıştı. Buna göre isteyen kadınlar tramvaylarda erkeklerin yanına oturmuş bunu arzu etmeyenler ise kendilerine tahsis edilen ön sıralarda seyahat etmişlerdi. Bununla beraber kadınların önemli bir kısmının erkeklerin içine karışmaktan çekindiği gözlemlenmişti. Aynı şekilde erkeklerin büyük bir kısmı da perdeler kalkmasına rağmen kadınların oturduğu ön sıralara geçmemişlerdi. Ancak yine gözlemler doğrultusunda ciddi bir kesimin karardan memnuniyet duyduğu ve İstanbul halkının bu yeniliği olumlu karşılayıp doğal bulduğu dile getirilmişti⁴¹.

Karardan duyulan memnuniyetsizliğe örnek olarak, Sirkeci’den Fatih ve Aksaray semtlerine işleyen tramvaylardaki bazı “*mutaassıp*” yolcuların tavırları verilmişti. Bunların içerisinde en çok üzgün olanlar eski görgü kurallarına dikkat eden yaşlı kadınlardı. Nitekim “*çarşafın siyah rengini erkeklerin gözlerinden gizleyen*” kimi

Resimli Gazete, Sene 1, Numara 17, 29 Kanun-ı evvel 1339, s. 1.

41 “Tramvay Perdeleri Kalkarken”, **Tanin**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3; “Perdeler Kalktı”, **Tevhid-i Efkâr**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 4; “Perdeler Kaldırıldı”, **Vatan**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3.

yaşlı ve mutaassıp kadınlar tramvaya binmek yerine yürümeyi tercih etmişlerdi. Fatih’e giden bir tramvayda da, yırtık ve kirli perdeyi arayan yaşlı bir kadının, azarlar bir ses tonuyla kondüktörden perdenin ittirilmesini istemesine karşın, biletçinin artık perde olmadığı yönündeki cevabı epeyce canının sıkılmasına ve bir süre kendi kendisine söylenmesine yol açmıştı. Ancak yapılan değerlendirmede, bu kişilerin sayısının oldukça az olduğu ve zamanla bunların “*taassup ve inadının*” da ortadan kalkacağı düşünülüyordu. Nitekim perdelerin kaldırılacağından daha önce haberdar olan bazı hanımlar, Fındıklı Mahkemesi’ne giderken aynı sınıfta beraber eğitim gördükleri arkadaşlarından ayrı oturmayı saçma ve mantıksız bulmuş ve bu ilerleme hareketinin öncülerini olmak adına ani ve azimli bir hareketle tramvayın perdelerini yan tarafa çekip açmışlardı. Bu davranışı bazıları şaşkınlıkla karşılasa da “ekseriyetin çehresinde çoktan beri beklenen bir şeyin husulünü andıran bir tebessümden başka bir şey” görülmemişti⁴².

Görüşü alınan mutaassıp fikirli bir hanımefendi de, kendileri lehine bir ayrıcalık anlamını taşıyan uygulamanın kaldırılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve sanıldığı gibi aksine kadına yönelik saygının Avrupa’da olmadığını belirtmişti. Zira Müslümanlık kadar kadına şefkat ve saygı gösteren bir din daha bulunmuyordu. Bunun üzerine söze karışan yeğeni, din ile tramvay perdeleri arasında bir bağlantı olamayacağı yönünde görüş bildirince aralarında bir tartışma başlamıştı. Aynı şekilde, perdelerin devamını isteyen bir erkekle bunu hem sağlık açısından zararlı bulan hem de günün anlayışına uygun görmeyen oğlu arasında bir anlaşmazlık yaşanmıştı⁴³.

Düzenlemeden yaklaşık bir hafta sonraki bir gözlemde ise, bu olumlu gelişmeyle beraber şirketlerin dikkat etmesi gereken bazı noktalar olduğu vurgulanmıştı. Bu bağlamda perdelerin kalkmasının ardından, Boğaziçi’nde oturan bazı aileler haklı olarak şikâyet başlamışlardı. Bunun sebebi, Anadolu sahiliyle köprü arasında işleyen Şirket-i Hayriyenin küçük vapurlarında sabah ve akşamları yoğunluk yaşanması ve perdelerin kalkmasından yararlanan erkeklerin ilk iskelelerde kadınlar alanını işgal edip diğer iskelelerden binen kadınlara yer vermemeleriydi. Bunun sonucunda kadınlar adeta “pek sayan-ı takdir ve tebrik bir tecdüdd hareketinin zaruri kurbanları imiş gibi fırtına ve

42 “Tramvay Perdeleri Kalkarken”, **Tanin**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3. İlgili haberde bu ilerleme hareketinin, Boğaziçi’ne işleyen küçük vapurlarda bulunan ve kadınla erkeğin arasına siyah bir duvar gibi gerilmekte ısrar edilen perde de kaldırıldığında tamamlanacağı ifade edilmişti.

43 “Perdeler”, **Süs**, Birinci Sene, Numara 29, 29 Kanun-ı evvel 1339, s. 3.

CUMHURİYET İSTANBUL’UNDA TOPLUMSAL BİR DÜZENLEME: ULAŞIM ARAÇLARINDAKİ PERDELERİN KALDIRILMASI

soğukta kamaranın haricinde veya güvertede ayaküstünde beklemek mecburiyetinde” kalıyorlardı. Bu açıdan perdelerin kalkmasının kadınla erkek arasındaki gereksiz bir alışkanlığın yok edilmesinden başka bir anlam taşımadığı ispat edilmeli ve bunun için de kadınlara rahatsızlık verilmemeliydi. Benzer bir problem mevsim itibarıyla sabahları tramvaylarda da söz konusuydu. Özellikle Ortaköy-Aksaray arasındaki tramvaylarda kadınlara ayrılan öndeki iki sırayı erkeklerin işgali nedeniyle kadınlar rahatsız edilmekte ve bunun sonucunda üzücü olaylar da yaşanmaktaydı. Bu gözlemlerin sonrasında, İstanbul Polis Müdüriyetinin tüm polis merkezlerine gönderdiği genelgede tramvayların ön iki sırasının kadınlara ait olduğunu kesin bir şekilde beyan ve tebliğ ettiği hatırlatılarak bu iki sıraya dokunulmaması gerektiği ve bu noktalara şirketlerin de dikkat ve özen göstereceklerinin umut edildiği belirtilmişti⁴⁴.

Bu sırada dile getirilen diğer bir nokta da talimatnamede belirsizlik olduğu ve bunun da probleme yol açtığıydı. Ulaşım araçlarındaki perdeler kalksa da tramvayların ön sıralarındaki yerler kadınlara ayrılmıştı ve kadın yolcu olduğu takdirde buralara erkeklerin oturması yasaklanmıştı. Ancak bunların dışındaki yerlerde kadınla erkeğin birlikte oturup oturamayacağı ya da vapurlarda erkekler için olan kısma kadın yolcuların alınıp alınmayacağı konusunda belirsizlik yaşanmaktaydı. Dolayısıyla bu konulara ilişkin bir talimatname çıkarılmalı ve buna uymayacaklardan para cezası alınacağı ilan edilmeliydi⁴⁵.

Düzenlemeye yönelik gözlemlerin yanı sıra çeşitli değerlendirmeler de yapılmıştı. Bunların bir kısmında, resmî gerekçeye koşut bir şekilde sağlık konusu öne çıkarılmıştı. Bu kapsamda kararın alınmasında, son dönemde tramvay perdeleri üzerinde sıklıkla bitlere rastlanmasının etkili olduğu kaydedilmiş⁴⁶, ayrıca bu tedbirin sağlık açısından önem taşıdığı vurgulanmıştı⁴⁷.

Buna karşılık değerlendirmelerin önemli bir kısmında düzenlemenin yenileşme bağlamında toplumsal yönü öne çıkarılmıştı. Bu durum, alınan kararın kamuoyu nezdinde sağlık gerekçesinden çok toplumsal içeriğiyle algılandığını da ortaya koymaktaydı. Bu değerlendirmelerden birinde perdelerin kadınların örtünmesiyle ilgisi olmadığı, “Esasen bu perdeler kadınların tesettürünü teminden ziyade

44 “Vapur ve Tramvaylarda Hanımlara Nezaket Göstermek Borcumuzdur”, **Tanin**, 29 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

45 “Talimatname Lazım”, **Zümrüdünka**, Numara 106, 14 Kanun-ı sani 1340, s. 4.

46 “Tramvay Perdeleri”, **Vakit**, 20 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

47 “Perdeler Kalktı”, **Vakit**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

oturacak yer tefrikinin istihdaf ettiğinden perdelerin kaldırılmasında hiçbir mahzur görülmemektedir” sözleriyle ifade edilmişti⁴⁸. Sebillürreşad’ın aktardığı Tercüman-ı Hakikat gazetesinin haberinde ise bu gelişme, “mantıksızlığın en büyüğünden kurtulduk” başlığıyla açıklanmış ve bir de karikatüre yer verilmişti. Karikatürün altında Polis Müdürü Sadeddin Bey’in açıklamasından anlaşılabileceği üzere tramvay, vapur gibi ulaşım araçlarındaki kadın erkek ayrılığı nedeniyle yaşanan “*gülünç azaba*” son verildiği vurgulanarak kendisi tebrik edilmişti.⁴⁹

Düzenlemenin, Türk toplumunun ilerlemesi ve kadının toplumsal yaşamdaki yerine ilişkin de şu saptamada bulunulmuştur:

“Tramvay ve vapur perdeleri, Türk cemiyetinin tekamülü ile manasız olduğu kadar garip bir tezat teşkil ediyordu. Daha tuhafı bu perde usulünün mesela Beyrut tramvaylarında, daha İstanbul Türklüğünden çok geri cemiyetlerde cari olmaması idi! Tiyatro ve sinema ve konserlerde yan yana oturan kadın erkeğin vesait-i nakliyyede harem selamlık olması çirkin idi. Esasen zabıta için müsamahadan başka yapabilecek bir hareket de yoktu. Bununla beraber yine yeni ve münevver polis müdürümüzü takdir etmek vazifemizdir.”⁵⁰

Bu kararın toplumsal değişim sürecinde bir inkılâp hamlesi anlamını taşıdığı da ileri sürülmekteydi. Buna göre eski ve köhne bir alışkanlığı yok eden bu adım, kayda değer bir değişim ve inkılâp hamlesi niteliğini taşımakta, anlamsız ve gereksiz bir harem ve selamlık külfetine de son vermekteydi⁵¹. Aynı şekilde perdeli tramvayların 23 Aralık’tan itibaren “*gülünç birer hatıra*” olduğu belirtilmiş ve bu düzenleme “*küçük bir inkılâp*” şeklinde nitelendirilmişti. Zira bu karar, zaman içerisinde yaşamın her alanında erkeklerle birlikte çalışan kadını tramvaya bindiğinde erkekler görmesin diye perde arkasına almak gibi toplumsal bir çelişkiyi ortadan kaldırmıştı⁵².

Kadının toplumsal konumuna odaklanan bir yazıda da, zabıta tarafından alınan bu tedbirin sağlık açısından önem taşımakla birlikte kadınların sosyal yaşamdaki

48 “Tramvay Perdeleri”, **Vakit**, 20 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

49 “Perdelerin Kaldırılması”, **Sebillürreşad**, C 23, Aded 581, 27 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 142.

50 “Vesait-i Nakliyyede Perde Usulü Kalkıyor!”, **Akşam**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 1.

51 “Vapur ve Tramvaylarda Hanımlara Nezaket Göstermek Borcumuzdur”, **Tanin**, 29 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

52 “Tramvay Perdeleri Kalkarken”, **Tanin**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3. Falih Rıfkı Atay da bu düzenlemenin “*kadını kurtarma*” adımlarından biri olduğunu öne sürmüştü. Bk. Atay, **a.g.e.**, s. 411.

konumları adına da faydalı olduğu dile getirilmişti. Sokakta adap kurallarına uygun bir kıyafet ile gezebilen kadınların, eşleriyle beraber tramvaya binmelerine hiçbir engel olmaması gerekirken o güne kadarki uygulama buna imkân vermiyordu. Bunun sonucunda, bazen tramvaylarda kadın ile erkek kalabalık arasında birbirini kaybedebiliyordu. Dolayısıyla ülkenin toplumsal gelişiminin ulaştığı düzey, kadınların iktisadi yaşama katılmalarına uygun olduğu halde tramvay, tren ya da vapurla seyahatlerine yönelik kısıtlamalar çeşitli sorunlara yol açıyordu. Bu açıdan hükûmetin aldığı bu son önlemler kadınlara lâıyk oldukları saygın konumu vermek ve namuslu ailelerin ortak yolculuk yapmalarını kolaylaştırmak açısından yeni bir aşamayı temsil ediyordu. Ne var ki bu karar maddi perdeleri kaldırmasına karşın artık araya manevi bir perde girmişti ki, bu da tramvay ve vapurlarda yolculuk eden insanların merakıydı. Bu açıdan perdelerin kalkmasıyla birlikte kadınlar, erkekler karşısında daha ağırbaşlı ve düzenli hareket etmeli, erkekler de kadınlara daha saygılı ve ciddi bir şekilde davranmalıydı⁵³.

Yine kadınlığın konumuna eğilen bir yazıda, herkese sade bir inkılâp olarak görünen perdelerin kaldırılmasının Türk kadınlığının yaşamındaki en büyük değişimlerden biri anlamına geldiği kaydedilmişti. Ancak bu değişim birdenbire olmamış, İstanbul kadınlarının 10-15 yıllık mücadelelerinden sonra “*ilk hürriyet mükâfatı*” olarak elde edilmişti. Bu karardan sonra Türk kadınıyla erkeği beraberce hareket edecekti ancak bu inkılâbın olumsuz sonuçlanmaması için doğru şekilde davranılması büyük bir öneme sahipti. Bu noktada en büyük sorumluluk da yeni nesle düşmekteydi⁵⁴.

Düzenlemeye yönelik olumlu değerlendirmelerin yanında daha temkinli ve kısmen eleştirel yaklaşımlar da söz konusuydu. Bunlardan birinde, sağlık kaynaklı tedbirlere karşı çıkılamayacağı belirtildikten sonra elden ele gezmesi sebebiyle asıl sorunun kâğıt paralar olduğu ve bunlara yönelik önlemler alınması gerektiği kaydedilmişti. Buna karşılık yazar, perdeler konusunda kendilerinin düşüncesi sorulsaydı ya da konuya dair bir anket yapılsaydı çeşitli etkenlerden dolayı perdelerin kalkmaması

53 “Perdeler Kalktı”, **Vakit**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 2.

54 **Resimli Gazete**, Sene 1, Numara 17, 29 Kanun-ı evvel 1339, s. 1. Düzenlemeyi görünüşte basit ancak aynı zamanda derin bir anlamı olan bir uygulama olarak ele alan bir değerlendirmeye göre de, bazı eski görüşlü insanların karara yönelik eleştirileri doğru değildi. Zira hayatın zorunlu şekilde değiştiği ve kadınlara erkeğin birçok yerde beraber olduğu bir dönemde, ulaşım araçlarındaki perde uygulaması sürdürülemezdi. Bk. Erzurumlu A. Ziyaeddin, “İstanbul Mektupları”, **Varlık**, Yıl 3, S 218, 21 Kanun-ı sani 340, s. 1.

yönünde bir sonucun çıkacağını düşünüyordu. Zira bu karar sonrasında, kadınlar da erkeklere ayrılan alanlarda oturabileceklerinden ve ayaktaki kadın yolculara nezaket gereği yer verileceğinden erkek yolcular için ayakta durmaktan başka çare kalmayacaktı. Bu durum bir şekilde kabul edilebilir olsa da kendisi gibi “*biraz eski kafada zannedilenler*” ailelerinden hiçbir kadını tramvaya bindiremeyecekti. Yazar bunun sebebini şu sözlerle açıklamıştı: “...ben kendi hesabıma efrad-ı ailemden bu Türk kadınının yanına bir palikaryanın gelip de diz dize, yan yana oturmasına razı olamam.”⁵⁵

Sağlık gerekçesinin sorgulandığı bir yazıya göre de, İstanbul Polis Müdüriyeti perdelerin kalkmasına dair bunların mikrop yuvası olduğu gerekçesini öne sürmüştü. Ancak vapur ve trenlerde kadınlara özgü ayrı kompartımanlar olduğu halde, buralarda hangi sebepten dolayı kadınlarla erkeklerin beraber oturabilecekleri açıklanmadığından bu karar çelişkiliydi.⁵⁶

IV. Düzenlemenin TBMM Gündemine Taşınması

İstanbul’daki ulaşım araçlarına yönelik düzenleme Erzurum milletvekili Ziyaeddin Efendi⁵⁷ aracılığıyla TBMM gündemine de taşınmış ve bu durum beraberinde yeni tartışmaları doğurmuştu. Ziyaeddin Efendi 26 Aralık 1923 tarihli önergesinde, gazetelerde, İstanbul Polis Müdürü tarafından vapur ve tramvaylarda erkekle kadını ayıran perdelerin kaldırılması konusunda ilgili yerlere emirler tebliğ edildiğinin yazıldığını ifade etmişti. Ona göre, bunun sonucunda namuslu İslam kadınlarını Ermeni, Yahudi ve Rumlarla karışık bir şekilde ve diz dize yakından temas ettirmek ve onların arzularına maruz bırakmak doğru değildi. Bu durum dindar olan milletin dinî, millî ve ruhi durumuna uygun olmadığı gibi “*ahkâm-ı şer’iyyenin*” yürütülmesi gibi kutsal bir hakkı bünyesinde barındıran “*Cumhuriyet-i İslamiye’nin*” siyaset

55 Elif. Re, “Tramvay Perdeleri”, İkdâm, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3. Palikarya, Rum kabadayısı anlamına gelmektedir. Bk. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.05.2023).

56 “Perdelerin Kaldırılması”, **Sebillürreşad**, C23, Aded 581, 27 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 142.

57 İslamcı bir görüşe sahip olan Ziyaeddin Efendi’nin hayatı için bk. Mevlüt Yüksel, “Mehmet Ziyaettin (Gözübüyük) Bey (1876-1944)”, (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-ziyaettin-gozubuyuk-bey-1876-1944/>) (Erişim Tarihi: 30.03.2024). Ayrıca bk. **TBMM Albümü (1920-2010)**, 1. Cilt 1920-1950, 2. Bs., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No 1, Ankara 2010, s. 95.

CUMHURİYET İSTANBUL’UNDA TOPLUMSAL BİR DÜZENLEME: ULAŞIM ARAÇLARINDAKİ PERDELERİN KALDIRILMASI

ve anlayışına da aykırıydı. Bu açıdan Ziyaeddin Bey, Dâhiliye Vekili’nin aşağıdaki sorulara sözlü olarak cevap vermesini istemişti:

- Polis Müdürü, bu emri verme yetkisini kimden almıştı?
- Müdür bu emri Dâhiliye Vekâleti’nden almışsa, Vekil Bey bunu hangi sosyal, ahlaki, siyasi fayda ve mecburiyetlere dayalı olarak vermişti?⁵⁸

Bunun ardından İstanbul basınında Ziyaeddin Bey’in soruları paylaşılmış ve konunun Dâhiliye Vekâleti’ne havale edildiği belirtilerek gelişmeler hakkında kamuoyu bilgilendirilmişti.⁵⁹ Bolu milletvekili ve Akşam gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Bey⁶⁰ ise düzenlemeyi savunup Ziyaeddin Bey’i eleştiren bir yazı kaleme almıştı. Öncelikle Yakup Kadri Bey’in bir yazısından hareketle, Halk Fırkası’na kadar Türkiye’de açık bir programla harekete geçen bir parti olmadığını öne sürmüştü. Bu açıdan Halk Fırkası, Türkiye’de açık bir programa dayalı şekilde faaliyete başlamış ve parti nizamnamesinin girişinde laik olduğu açıklanmıştı. Yine nizamnamenin bir maddesinde, sadece Türk milletinin partisi kimliğini ifade edebilmek için dinî dünya işlerinden ayırmaya, milliyetperverliğe ve yenileşmeye razı olunması gerektiği kaydedilmişti. Falih Rıfkı Bey’e göre bir parti, hiçbir üyesinin, kendisini bulanık düşünceli gördüğü iddiasıyla partiden çıkarılmasını isteyemezdi. Bununla birlikte içten bir şekilde parti esaslarını kabul edemeyen bir üye de istifa ederdi. Ancak bunu bir tasfiye olarak adlandırmak doğru değildi; zira tasfiye partinin içerisinden bazı şüpheli üyeleri çıkarmak anlamına gelmiyordu. Mevcut durumda tüm devlet kurumları eski ve yeni zihniyet arasında belirsizlik içerisinde bulunuyordu. Halk Fırkası’ndan doğan Cumhuriyet Hükûmeti ve Meclis devlet kurumlarını, kanunları ve teşkilatı yüce esaslara göre tasfiye edecekti. Bu tasfiyeler Meclis’e geldiğinde kimlerin Halk Fırkası’nda kalıp kalmayacağı anlaşılacaktı. Dolayısıyla o günkü amaç bir üye tasfiyesi değil “*idare-i maslahat*” ve “*müsamaha*”ya son vermek olmalıydı.⁶¹

58 **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, 30.10.0.0/6.34.22, 26.12.1923. Ziyaeddin Efendi’nin sorusu, TBMM’nin 27 Aralık 1923 tarihli oturumunda kayda alınmıştı. Bk. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi [TBMM ZC]**, Devre II, C4, Yetmişbeşinci içtima, 27 Kânunuevvel 1339/1923, s. 489.

59 “Tramvay Perdeleri Meclisde”, **Vakit**, 30 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3.

60 Falih Rıfkı Bey 1923, 1927 ve 1931 Seçimleri’nde Bolu’dan milletvekili seçilmişti. Bk. **TBMM Albümü (1920-2010)**, s. 86, 140, 192.

61 Falih Rıfkı, “Perdeler Hakkında Bir Takrir”, **Akşam**, 31 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3. Falih Rıfkı Bey’in değindiği Halk Fırkası Nizamnamesi 9 Eylül 1923’ta kabul edilmişti. 104 maddeden oluşan nizamnamenin ilk yedi maddesinde Umumi Esaslar verildikten sonra Fırka Teş-

Falih Rıfki Bey, bu düşüncesini somutlaştırmak için Ziyaeddin Efendi'nin verdiği soru önergesini gündeme getirmiş ve burada yer alan “*Cumhuriyet-i İslamiye'ye aykırılık*” iddiasına dikkat çekmişti. Ona göre ulaşım araçlarından perdeleri kaldırmak için öne sürülen sağlık bahanesi dahi, bir Cumhuriyetçi olarak kendisine ağır gelmiş ve gücüne gitmişti. Kendisi bu sözlerinin ardından, ulaşım araçlarına yönelik düzenlemenin normal olduğunu Ziyaeddin Efendi'yi de eleştirerek ifade etmişti:

“Arabada beraber oturan, sinema ve tiyatroya beraber giden, Ankara’da Türk Ocağı sahnesinde beraber oynayan, sokakta beraber yürüyen kadın ve erkeğin, vapur ve tramvayda beraber seyahatini yeni bir hadise telakki etmek nasıl mümkün olabilir?

Ziyaeddin Efendi Türk Cumhuriyeti’ni, ‘*bir Cumhuriyet-i İslamiye*’, yani dinî Cumhuriyet sanıyor. Hâlbuki biz Hulefâ-yi Râşidîn Cumhuriyeti’ne doğru gülünç ve feci bir irticada bulunmak arzusunda değiliz. Böyle bir zan, Halk Fırkası’nın bütün prensiplerini, fırkaya vücut veren inkılabın ruhunu inkâr etmektir.”⁶²

Bu açıdan Falih Rıfki Bey’e göre Halk Fırkası’na üye olan bir milletvekilinin böyle bir önerge verebilmesi için Meclis çoğunluğunu kendisiyle hemfikir görmesi ya da partisinin ilkelerine uygun bir girişimde bulunduğuna inanması gerekirdi. Oysaki böyle bir önerge ancak muhalif parti üyesi bir milletvekili tarafından verilebilirdi.

kilatı’na yönelik açıklama yapılmıştı. Umumî Esaslar’daki maddelere göre Halk Fırkası’nın amacı millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek, Türkiye’yi asrî bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye’de bütün kuvvetlerin üstünde kanunun otoritesini hâkim kılmaya çalışmaktır. Halk Fırkası nezdinde halk kavramı herhangi bir sınıfa münhasır değildi. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eden bütün fertler halktandı. Bu bağlamda halkçılar da hiçbir aile, sınıf, cemiyet ve ferdin imtiyazını kabul etmeyen ve kanunları koymadaki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdi. Halk Fırkası’na her Türk ve dışarıdan gelip Türk vatandaşlığı ve kültürünü kabul eden her fert dâhil olabilirdi. Halk Fırkası’na dâhil olanlar, fırka nizamnamesi ile programına uyacağına dair imza vereceklerdi. Belirlenen umumî esaslara muhalefet eden üyeler, mensup bulundukları heyet-i idarenin gerekçeli önerisi üzerine Fırka Divanı kararıyla ihraç edileceklerdi. Fırka Teşkilâtı’nın yer aldığı bölümde ise merkez, vilayet, kaza, nahiye, köy ve mahalle teşkilatları ile Fırka Grubu ve milletvekilliği adaylığı konularına yer verilmişti. Bk. Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, 3. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 375-384. Dolayısıyla nizamnamede, Falih Rıfki Bey’in sözünü ettiği noktalara doğrudan değinilmemişti. Bu açıdan kendisinin, nizamnamedeki millî hâkimiyet, asrilik ve halkçılık gibi ifadelerden yola çıkarak bir değerlendirme yaptığını söylemek mümkündür.

- 62 Falih Rıfki, “Perdeler Hakkında Bir Tahrir”, **Akşam**, 31 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3. Falih Rıfki Bey’in sözünü ettiği Hulefâ-yi Râşidîn, Hz. Muhammed’in vefatından sonra Hz. Ebubekir’le başlayıp Hz. Osman ve Hz. Ömer’le devam eden ve Hz. Ali’yle son bulan dört halife dönemine verilen isimdir. Bk. Mustafa Fayda, “Hulefâ-yi Râşidîn”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 18, TDV, Ankara 1998, s. 324-325.

CUMHURİYET İSTANBUL’UNDA TOPLUMSAL BİR DÜZENLEME: ULAŞIM ARAÇLARINDAKİ PERDELERİN KALDIRILMASI

Zira Halk Fırkası’nın bu tür bir önerenin görüşülmesine izin vermesi kendisini inkâr etmek anlamına gelecekti. Bu açıdan önergeyi doğru bulmayan Falih Rıfkı Bey sözlerini, “*Yalnız tramvay perdeleri değil, bütün perdeler kalkmalıdır*” cümlesiyle tamamlamıştı.⁶³

Bu sırada Başvekil İsmet Paşa söz konusu yazı üzerine bir açıklamada bulunarak Halk Fırkası’nın bu tartışmada taraf olmadığını ifade etmişti: “*Her memlekette böyle münakaşalar olmuştur ve olacaktır. Her iki mebusun beyanat ve neşriyatı firkanın kararına müstenit değildir. Bunlar firkanın mesuliyeti haricinde hususi münazaralardan ibarettir.*”⁶⁴ Eleştirinin muhatabı olan Ziyaeddin Efendi ise, Bolu milletvekili Falih Rıfkı Bey’le bir anlaşmazlıkları varsa bunun yanlış yayınlardan kaynaklandığını ve kendisiyle görüştüğünde anlaşacaklarını düşündüğünü söylemişti.⁶⁵

Ziyaeddin Bey’in girişimi ve ardından gelen Falih Rıfkı Bey’in yazısı, kamuoyundaki tartışmanın büyümesine yol açacaktı. Bu bağlamda Ziyaeddin Bey ile Falih Rıfkı Bey’in eleştirildiği bir yazıda, daha önce tramvay ve Tünel’deki birinci mevkide yer alan döşemelerin kaldırılmasının gösterdiği gibi perdelerin sağlık açısından problem teşkil ettiği ifade edilmişti. Bu açıdan Ziyaeddin Efendi’nin sağlık gerekçesini sorgulaması doğru değildi. Diğer taraftan, perdelerin kullanıldığı dönemde kadınla erkek arasında birçok problem yaşandığından, yeni düzenlemeyi sadece ahlaki açıdan eleştirmek de yanlışti. Nitekim doğru olan bu karara rağmen, birçok kadın halen kendisine ayrılan yerde oturmayı tercih ediyordu. Buna karşılık Falih Rıfkı Bey’in tüm perdelerin kaldırılması yönündeki anlayışının ahlaki açıdan olumsuzluğa yol açabileceği de şu sözlerle öne sürülmüştü: “... *Falih Bey, istediğiniz perdeyi kaldırınız. Fakat esasen ezule ezule ince bir tül haline giren bir ar, haya perdemiz var, insaf ediniz de, o perdeyi kaldırmayalım.*”⁶⁶

Konuyu Falih Rıfkı Bey gibi yenileşme açısından ele alan bir değerlendirmede, yazar kendisinin, İkinci Meşrutiyet’ten sonra, hiçbir faydası olmadığını düşündüğü için subayların kılıç taşımamaları gerektiği yönünde bir yazı yazdığını hatırlatmıştı.

63 Falih Rıfkı, “Perdeler Hakkında Bir Takrir”, **Akşam**, 31 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3.

64 “Perde Münakaşası Hakkında İsmet Paşa’nın Beyanatı”, **Akşam**, 7 Kanun-ı sani 1340/1924, s. 1. Ayrıca bk. “Tramvaylardaki Perdelerin Kalkması Münakaşası”, **Vatan**, 7 Kanun-ı sani 1340/1924, s. 5.

65 “Perdeler Hakkında Takrir Verilmemiş!”, **İkdam**, 10 Kanun-ı sani 1340/1924, s. 3.

66 Muhasib-i Şuun, “Perdeler Meselesi”, **Zümrüdüanka**, Numara 104, 7 Kanun-ı sani 1340, s. 2.

O dönemde birçok subay da bu öneriyi doğru bulmuş, ancak yönetimdekiler böyle bir girişimde bulunacak cesareti gösterememişlerdi. Buna karşılık Dünya Savaşı sırasında kılıç taşımanın gereksizliği anlaşıldığından bu uygulama kendiliğinden ortadan kalkmış, ne var ki 10 yıllık bir gecikme yaşanmıştı. Gelineen noktada Türkiye köklü bir yenileşme dönemine daha girmişti. Bu doğrultuda eskiye yönelik düşünceler değişmeye başlamış ve kadın da bir insan gibi toplumsal yaşama karışmıştı. Kadının tiyatro ve sinemaya gitmeye başlamasının çeşitli sıkıntılara yol açacağı ileri sürülmesine karşın herhangi bir problem yaşanmamış ve erkekler bu duruma alışmışlardı. Henüz alışamayanlar da zamanla bu gelişmeye uyum sağlayacaktı. Yazar, perdeler konusundaki kararın da aynı şekilde sonuçlandığını şu sözlerle ifade etmişti: *“Tramvaylardan, vapurlardan hiçbir faidesi ve manası olmayan gülünç perdeler de kalktı. Bundan çok büyük mahzurlar çıkacağını gizli gizli tahayyül edenler erkeklerimizin bu münasebetle de kadınlara karşı her gün artan hürmetlerinin asarını gördükçe fikirlerini tashih ettiler.”*⁶⁷

Ahmet Cevdet ise, konuyu farklı bir yönden irdeleyerek tramvay düzeni ve toplumsal terbiye sorunlarını gündeme taşımıştı. Yaptığı gezilerde dindar birçok Müslüman kadına rastladığını ve bunların hiçbirinin tramvaya binme konusunda tereddüt yaşamadığını dile getiren Ahmet Cevdet’e göre, bunun sebebi Avrupa tramvaylarındaki düzendi. Oralardaki tramvaylarda biletcî arabanın komutanıydı ve yolcular onun emirlerine uymak zorunda olduğu gibi polis de kendisinin uyarılarını dikkate alıyordu. Buna karşılık Türkiye’deki biletcîlerin büyük bir kısmı iyi ve terbiyeli ve hatta bazıları Avrupa’dakilere üstün olmalarına rağmen yetkileri bulunmuyordu. Bu durumda Tramvay Şirketi’nin de ciddi bir kusuru olduğundan şirketin önlemler alması gerekiyordu. Bunun için tramvay arabalarının sayısı artırılmalı, Türkiye gibi bir halk hükûmetinde bir anlamı olmadığından birinci sınıf arabalar kaldırılmalı ve özellikle kalabalık yerlerdeki tramvay duraklarına yolcuların iklim koşullarına karşı sığınabilecekleri bölümler yapılmalıydı.⁶⁸

Bu tespit ve önerilerinin ardından tramvay perdelerine değinen Ahmet Cevdet, bu konunun bir terbiye meselesi olduğunu öne sürmüştü. Erkekler kadınlara karşı doğru bir tavır takınabilirse perdelerin kalkmasında bir sakınca olmayacak, aksi taktirde can sıkıcı olaylar yaşanabilecekti. Bununla birlikte terbiyenin yanında düzen de gerekliydi. Zira özellikle sabahleyin tramvaylar o denli kalabalık oluyordu ki, değil

67 Beha’, “Perdeler Kalktı”, **Tanin**, 12 Kanun-ı sani 1340/1924, s. 2.

68 Ahmed Cevdet, “Tramvay Perdeleri”, **İkdam**, 11 Kanun-ı sani 1340/1924, s. 1.

kadınlar erkekler bile bu sıkıntıya dayanamıyordu. Bu açıdan Tramvay Şirketi’ne kesin tebligatta bulunularak başta Beyoğlu’ndan İstanbul tarafına geçenlerde olmak üzere araba sayısı artırılmalı, tramvayların kondüktörlerine yetki verilmeli ve polis memurlarının kondüktörler tarafından yapılacak uyarıları dikkate almaları sağlanmalıydı. Tüm bunlar yapıldıktan sonra “*perde kalksa da kalkmasa da bir mahzur-u varid hatır olamaz*”dı.⁶⁹

V.Soru Önergesinin TBMM’de Görüşülmesi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Dâhiliye Vekili Ferid Bey, Ziyaeddin Efendi’nin soru önergesini TBMM’nin 16 Ocak 1924’teki oturumunda cevaplayacaktı. Bunun öncesinde Dâhiliye Vekâleti 1 Ocak 1924’te, İstanbul Vilayeti aracılığıyla Polis Müdürü Sadeddin Bey’den kararın gerekçesini sormuştu. Polis Müdüriyeti İstanbul Vilayeti kanalıyla verdiği cevapta, aslında perdelerin kanuni bir altyapıyla konulmadığını ve ahlaki, dinî ve sosyal hiçbir faydası bulunmadığı gibi özellikle sağlık açısından zararlı olduğunu belirtmişti. Dolayısıyla bu konuda Dâhiliye Vekâleti’nin bir emir vermesine gerek bulunmadığından, Sadeddin Bey kendi kararıyla bu uygulamaya son vermişti.⁷⁰

Bu gelişmenin sonrasında Dâhiliye Vekili Ferid Bey, TBMM’nin 16 Ocak 1924’teki oturumunda, tramvay ve vapurlardaki perdelerin kaldırılmasına yönelik Dâhiliye Vekâleti’nin bir emir vermediğini ve bu kararın İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti’nin 8 Aralık 1923 tarihli raporu üzerine alındığını söylemişti. Bu raporda ortaya konulan sağlık gerekçesi sebebiyle söz konusu düzenleme gerçekleştirilmişti. Perdeler kaldırılmasına karşın kadınlara özgü yerler tamamen korunmuş ve buraları ayrı levhalar konularak belirginleştirilmişti. Bu cevap üzerine Ziyaeddin Bey öncelikle Polis Müdürü’nün bu emri kendisinin verme yetkisinin olup olmadığını sorgulamış, ardından düzenlemenin gerekçesine yönelik kuşkusunu dile getirmişti. Buna göre eğer gerekçe öne sürüldüğü gibi sağlık ise iki vagondan birinin kadınlara ayrılması daha iyi olacaktı. Ayrıca dezenfekte yapılarak ve muşambalı perdeler kullanılarak sağlık sorunu çözülebilirdi. Dolayısıyla Ziyaeddin Efendi’ye göre perdelerin kalkmasını sağlık gerekçesine bağlamak doğru değildi.⁷¹

69 A.g.y.

70 “Perdeler İstizahı”, **Akşam**, 2 Kanun-ı sani 1340/1924, s. 2; “Perdeler Meselesi”, **Tanin**, 2 Kanun-ı sani 1340/1924, s. 3.

71 **TBMM ZC**, Devre II, C5, Seksen dördüncü İçtima, 16 Kânunusani 1340/1924, s. 137-138.

Bu açıdan konuyu “*Malûmuâliniz her fert teceddüt taraftarıdır. Yalnız her milletin bir harsı vardır*” diyerek yenileşme meselesine getirmişti. Ona göre yenileşme ve çağdaşlık her yerde güvenliği sağlamak, ülkeyi imar etmek, yollar ve demiryolları yapmak, eğitim, sanayi ve iktisatla halkı yükseltmek anlamına geliyordu. Bu anlamda herkes eskinin karşısında yenileşme taraftarıydı. Nitekim o gün Avrupa gökyüzünde uçaklarla uçarken kendileri kağıt arabalarıyla gidiyordu. Bu acı tablo ortadayken yenileşmeyi sadece kadınlar üzerinden anlamak doğru değildi. Bu sözlerinin ardından Ziyaeddin Efendi, “*Medeniyet maskesiyle ... milleti sefahete mi sürükliyeceğiz, milletin mukaddesatiyle mi oynuyacağız?*” diyerek düzenlemeye yönelik tepkisini ortaya koymuş ve medeniyetin kadınlara “*serbesti*” ve “*açıklık*” verilmesi anlamına gelmediğini ifade ederek, ülkenin her yanı harap bir haldeyken Avrupa’nın sanayi ve eğitiminin örnek alınması gerektiğini bir kez daha vurgulamıştı. Buna karşılık ortadaki tablo Avrupa’nın sadece sefahat ve rezaletinin taklit edilmeye çalışıldığını gösteriyordu. Konuyu hâkimiyet-i milliye açısından da ele alan Ziyaeddin Efendi, bu gelişmeler karşısında milletvekillerinin seçim bölgelerinden nasıl bir tepki aldıklarını öğrenmek istemiş ve suskun kalmalarını eleştirmişti. Kendisi son olarak, vapurlarda perdeler bulunmayıp kadınlar bölümünün ayrı olduğunu, buna karşılık bu kısımların da kaldırılmasına yönelik emir verildiğini hatırlatmıştı. Oysaki Avrupa’da bile kadınlara duyulan saygı nedeniyle kendilerinin yeri ayrıydı ve hatta kadınların sigara içtiği yerlere erkek giremezdi. Tüm bunlardan dolayı “*kadınları erkeklere karıştırmak onlara bir hürmet*” olamazdı.⁷²

Ziyaeddin Efendi’nin konuşması sırasında milletvekilleri konuşmanın lehinde ya da aleyhinde tepki vermiş ve oturumu yöneten Meclis Başkanı Fethi Bey sükûnet çağrısında bulunmuştu. Kırşehir milletvekili Yahya Galib Bey, Ziyaeddin Efendi’yi destekleyerek Polis Müdürü’nün bu emri verme yetkisinin bulunmadığını, bu açıdan düzenlemenin büyük bir hata olduğunu söylemiş ve bu hatayı Dâhiliye Vekili’nin düzelteceğini belirtmişti. TBMM içerisinde bazı milletvekilleri de “*hatadır*” şeklinde seslenerek kendisine destek vermişti. Bu sırada Meclis Başkanı, Yahya Galib Bey’i özel olarak sükûnete davet etmişti. Buna karşılık Bozok milletvekili Süleyman Sırrı Bey ile Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Beyler Ziyaeddin Efendi’ye katılmadıklarını ortaya koyan ifadelerde bulunmuş, Urfa milletvekili Ali Saib Bey de düzenlemenin hatalı olmadığını ve Polis Müdürü’nün iyi bir iş yaptığını

72 A.g.e., s. 138.

söylemişti.⁷³ Bu tartışmalara karşın TBMM’de, düzenlemenin değiştirilmesi yönünde bir karar çıkmamıştı

TBMM’deki tartışmalı oturumun ardından Ahmed Emin Bey, yenileşme ve muhafazakârlık kavramlarına yönelik bir yazı kaleme almıştı. TBMM’deki oturumda muhafazakâr milletvekillerinin yenileşme ile sadece kadınların akla gelmesini eleştirdiklerini söyleyen Ahmed Emin’e göre, bu alanda akla öncelikle kadının gelmesi çok basit bir nedenden kaynaklanıyordu. Zira o güne kadar kadınlara her şeyden önce “*bir eğlence aleti*” gözüyle bakılmıştı. Bu açıdan yenileşmenin hedefi, bu utanç verici ve zararlı duruma son vermek ve kadına eşit haklara sahip bir insan şeklinde bakılmasını sağlamaktı. Dolayısıyla kadın konusuna daha fazla ilgi gösterilmesi mevcut koşullar ile gelecekteki hedefler arasındaki mesafenin çokluğundan ileri geliyordu. Bununla birlikte yenileşme adına yapılan yanlış davranışlar da bulunmaktaydı. Zevkinden başka bir şey düşünmeyen ve hiçbir “*içtimai alaka*” tanımayan bazı “*adi insanlar*” Avrupalılara benzemek adına tüm toplumsal bağları kırmaya çalışmış ve kadını eskiden olduğu gibi sınırlı değil tam anlamıyla bir “*eğlence aleti*” konumuna indirmeye kalkışmışlardı. Bu açıdan gericilerin faaliyetleri ülkedeki yenileşme hareketine ne denli zarar vermişse, bu kişilerin davranışları da o derece zararlı olmuştu. Dünyanın her yerinde namuslu bir kadınla namussuz bir kadın arasında giyinme, yaşayış ve adab-ı muaşeret açısından farklar bulunmaktaydı. Buna karşın, Türkiye’de son nesiller içerisinde bu farkları yok sayacak şekilde hareket eden kadın ve erkekler görülmüş ve bu kişilerin davranışlarına çok yanlış bir şekilde ilerleme ve yenileşme adı verilmişti.⁷⁴

Bilimsel açıdan bakıldığında ise gerçek yenileşmenin hedefi bir sorunu körü körüne yıkıp gösterişe kapılmak değil, onu anlayıp tedavi etmektir. Bu açıdan düşünüldüğünde ülkenin toplumsal bünyesi hastaydı ve bunun çok çeşitli belirtileri görülmektedir. Ancak hastalık konusunda hemfikir olunmakla beraber bunun tespit ve tedavisi açısından muhafazakârlarla yenilikçiler arasında çok büyük düşünce farklılıkları vardı. Muhafazakârlar belirli bir andaki durumun aynen korunmasını ya da zihinlerindeki sabit bir örneğe uydurulmasını istiyorlardı. Bu açıdan serbest bir düşünceyle inceleme yapıp bundan bilimsel sonuçlar çıkarmaya alışılmamışlardı. Buna karşılık yenilikçiler, hastalığın olduğu gibi görülüp gerçek ne kadar acı olursa olsun ortaya konmasına ve açık bir düşünceyle çözüm aranmasına taraftarlardı. Ahmed

73 A.g.e., s. 138-139.

74 Ahmed Emin, “Kadınlar ve Teceddüd”, **Vatan**, 18 Kanun-ı sani 1340/1924, s. 1.

Emin’e göre bu konunun özünde, kadınların hak ve özgürlüklerinden önce ailenin sağlamlık ve devamlılığı bulunmaktaydı. Daha önceleri, ülkedeki toplumsal sistem gereğince kadının aile içerisindeki yeri açık bir şekilde belliydi. Ancak zamanla bazı kadınların eğitim alıp hayatlarını kazanmaya bir ölçüde mecbur olmalarıyla birlikte eski sistemle çatışma ortaya çıkmıştı. Buna karşın muhafazakârlık durumu olduğu gibi görmek istemiyor ya da göremiyordu. Bu nedenle mevcut soruna göre çözüm bulunmasını değil kendi sabit fikirlerinin uygulanmasını istiyordu. Nitekim yakın zamana kadar hükümetler de bu sorunu görmezden gelip “*idare-i maslahat*” yaptıklarından toplumsal çözüme oldukça ileri bir dereceye ulaşmıştı. Dolayısıyla kadınların haklı olarak toplumsal yaşama katılmaya başladıkları süreçte, ailenin devamlılığını sağlayacak yasal düzenlemeler göz ardı edilmemeliydi.⁷⁵

TBMM’deki tartışmaların sonrasında yapılan gözleme dayalı bir değerlendirmede ise oldukça sert bir üslupla uygulamada aksaklıklar yaşandığı ve kadınların haklarına saygılı davranılmadığı ifade edilmişti. Buna göre Polis Müdüriyeti’nin tramvay ve bazı vapurlardan perdeleri kaldırması doğru olmakla birlikte yeterli değildi. Zira Avrupa’da dahi kadınlar için tren ve vapurlarda ayrı bölümler bulunmakta ve bir kadın istemediği takdirde erkeklerin yanında oturmaya mecbur edilmemekteydi. Türkiye’de ise perdelerin kalkmasından sonra Avrupa’daki kadar kadınların özel durumlarına saygı gösterilmiyordu. Özgürlük verilmesi ve herkesin istediği gibi hareket etmesi doğru olmakla birlikte arzu etmeyen kadınlar herkesle beraber kalmaya mecbur bırakılmamalıydı. Vapurdaki perdeler kaldırılmış ve o perdelerin yerine “*hanımlara mahsusdur*” ibaresini içeren üç adet levha asılarak özel yerler ilan edilmişti. Bu levhalar uygun olmasına karşın, bunlara uyulmasını sağlamak için ne polis ne de şirket bir tedbir düşünmüştü. Nitekim polisler, müdüriyetin vermiş olduğu emrin yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmiyor, şirket memurları da göreve vapurun hareketinden sonra başlıyorlardı.⁷⁶

Bu değerlendirmeyi destekleyen bir olay Boğaziçi’nde son seferini yapmakta olan vapurda yaşanmış ve kadınlara ayrılan yerlere kasıtlı olarak birtakım fesli palikaryalar oturmuştu. Bu nedenle yer bulamayan kadın yolcular ayakta kalmışlardı. Bu nezaketsiz durum, erkekler tarafında oturan birkaç Türk’ün müdahalesi sayesinde değişmiş ve kadınlar ayakta kalmaktan kurtulmuşlardı. Ne var ki polis ve şirket memurları görevlerini yapmadıklarından bu tür sahneler her gün rastlanmaktaydı. Bu nedenle

75 A.g.y.

76 “Fesli Parikaryalar”, İleri, 27 Kanun-ı sani 1340/1924, s. 3.

CUMHURİYET İSTANBUL’UNDA TOPLUMSAL BİR DÜZENLEME: ULAŞIM ARAÇLARINDAKİ PERDELERİN KALDIRILMASI

fesli Rumlar, sanki perdeler kendileri için kalkmışçasına Türk kadınlarını rahatsız ediyorlardı. Bu gözlemin ardından, Millî Mücadele sırasında yaşananların da etkisiyle olsa gerek, oldukça sert bir tonda şu uyarıda bulunulmuştu:

“Galiba bu Rum palikaryaları (linç) kanununu bilmiyorlar. Veyahud Türk ahalinin nezaket ve sabrına fazla itimat ediyorlar. Biz bu sütunlarda gerek Polis Müdüriyeti’ne, gerek şirkete, gerek Rum matbuatına ve gerek Patrikhane’ye hitaben diyoruz ki: Eğer Rum palikaryaları başlarına birer fes koymakla hanımların yanına sokulmak istiyorlar ise aldaniyorlar. Çünkü Türk milleti bu rezalete daha fazla razı olamaz. Biz perdeleri Rumların istifadesi için çıkarmadık.

Rum matbuatı ve Rum Patrikhanesi fesli Rum palikaryalarına ihtaratta bulunsunlar. Polisimiz ile Şirket-i Hayriye de hanımlarımıza icap eden hürmet ve riayeti temin ettirsin. Çünkü bu vazife Türk ahaliye kalır ise pek çabuk linç kanunu başlar ve kan gövdeyi götürür.

Tekrar edelim, biz perdeleri fesli Rum palikaryaları hanımların yanında oturması için kaldırmadık.”⁷⁷

Zaman içerisinde perdelerle yönelik uygulama benimsenirken, düzenlemenin büyük bir inkılabın parçası olduğuna yönelik söylem devam ettirilmişti. 1927 yılı sonunda yapılan bir değerlendirmede, tramvay perdelerine ilişkin düzenlemenin fes, peçe ve sarık örneğinde olduğu gibi büyük bir inkılabın parçasını teşkil ettiği vurgulanmıştı.⁷⁸

SONUÇ

Osmanlı Devleti’nde kara ve deniz ulaşımının 19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlaması, başkent İstanbul’da kadınların bu ulaşım araçlarından nasıl yararlanacakları sorusunu gündeme getirmiştir. Bu sorunu çözmek için ulaşım araçlarında kadınlara ayrı yerler ayrılması yönünde bir karar alınmış ve kadınlarla erkeklerin olduğu bölümler perdelerle ayrılmıştır. Bu karar, sağlıklı bir şekilde uygulanamadığından çeşitli sorunlara yol açıp eleştirileri beraberinde getirmesine karşın Cumhuriyet’in ilanına kadar devam ettirilmiştir.

Cumhuriyet’in ilanından sonra İstanbul Polis Müdüriyeti’nin yaptığı düzenlemeyle, 23 Aralık 1923’ten itibaren söz konusu perdelerin kaldırılmasına ve isteyen kadınların

⁷⁷ A.g.y.

⁷⁸ Akbaba, “Süpür, Mübarek.. Süpür!..”, **Akbaba**, Numara 523, 15 Kanun-ı evvel 1927, s. 1.

erkeklerle beraber seyahat edebilmelerine karar verilmiştir. Bununla birlikte ayrı oturmak isteyen kadınlar için ulaşım araçlarında özel bölümler tahsis edilmiştir. İstanbul Polis Müdüriyeti bu kararın gerekçesini sağlık nedenlerine dayandırmış ve özellikle tramvaylardaki perdelerin bulaşıcı hastalıkların yayılmasına zemin hazırladığını öne sürmüştür. Ancak bu düzenleme kamuoyunda, sağlık gerekçesinden çok toplumsal boyutuyla öne çıkarılmıştır. Bu bağlamda yapılan değerlendirmelerde, atılan adımın kadınların konumunu iyileştiren önemli bir yenileşme ve hatta inkılap hamlesi olduğu dile getirilmiştir. Kararın uygulanması sırasında, toplumun çeşitli kesimlerinden kuşak çatışmasını da içerecek şekilde farklı görüşler dile getirilmiş, talimatnamede belirsizlik olduğu öne sürülmüş ve özellikle ulaşımın yoğun olduğu saatlerde kadınlar yer bulmakta güçlük çekebilmiştir. Bununla birlikte toplumun genel tepkisinin olumlu olduğunu söylemek mümkündür.

Ulaşım araçlarına yönelik karar, Erzurum milletvekili Ziyaeddin Efendi'nin 26 Aralık 1923 tarihli soru önergesiyle TBMM'de tartışılmıştır. Düzenlemeyi dinî, millî ve ruhi yönlerden uygun bulmayan Ziyaeddin Efendi Dâhiliye Vekili'nden kararın gerekçesini öğrenmek istemiştir. Bu önergeyi 16 Ocak 1924'te, İstanbul Polis Müdüriyeti'nden gerekli bilgi alınarak cevaplayan Dâhiliye Vekili Ferid Bey, perdelerin kaldırılmasına yönelik Dâhiliye Vekâleti'nin bir emir vermediğini, bu kararın İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti'nin raporu doğrultusunda alındığını ve kadınlara özgü yerlerin tamamen korunduğunu söyleyerek, İstanbul Polis Müdüriyeti'nin açıklamasını tekrarlamıştır. Ancak Ziyaeddin Efendi, Polis Müdüriyeti'nin böyle bir emir verme yetkisinin olmadığını belirtmiş ve sağlık gerekçesini sorgulayarak yapılanın yanlış bir yenileşme hareketi olduğunu öne sürmüştür. Kendisinin bu görüşünü destekleyen milletvekilleri bulunduğu gibi buna karşı çıkıp düzenlemeyi savunanlar da olmuştur. Meclis'teki bu tartışmaya karşın, düzenlemenin değiştirilmesi yönünde bir karar alınmamış ve uygulama devam ettirilmiştir.

Tüm bu yönleriyle söz konusu düzenlemenin, sağlık gerekçesi tamamen göz ardı edilmemekle beraber, Cumhuriyet döneminde kadınların toplumsal konumu ve yenileşme sürecine yönelik ilk önemli adımı teşkil ettiğini ve gelecekteki yeniliklerin de habercisi olduğunu ifade etmek mümkündür.

CUMHURİYET İSTANBUL’UNDA TOPLUMSAL BİR DÜZENLEME:
ULAŞIM ARAÇLARINDAKİ PERDELERİN KALDIRILMASI

İntihal Taraması <i>Plagiarism Detection</i>	Bu makale intihal taramasından geçirildi. (https://intihal.net/) <i>This paper was checked for plagiarism. (https://intihal.net/)</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. <i>There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article</i>
Açık Erişim Lisansı <i>Open Access License</i>	Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. <i>This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License</i>

KAYNAKÇA

Ahmed Cevdet, “Tramvay Perdeleri”, İkdâm, 11 Kanun-ı sani 1340/1924, s. 1.

Ahmed Emin, “Kadınlar ve Teceddüd”, **Vatan**, 18 Kanun-ı sani 1340/1924, s. 1.

Akbaba, “Süpür, Mübarek.. Süpür!..”, **Akbaba**, Numara 523, 15 Kanun-ı evvel 1927, s. 1.

Akyıldız, Ali, “Osmanlı İstanbul’unda Deniz Ulaşımı (Modern Dönem)”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 6, s. 436-479.

Akyıldız, Ali “Müslüman Hanımlara Uygulanan Vapura Binme Yasağı”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 6, s. 457, 459, 461.

Alus, Sermet Muhtar, **Eski Günlerde**, Yay. Haz. Faruk Ilıkan, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Alus, Sermed Muhtar, “İstanbulda Atlı Tramvaylar”, **Akşam**, 3 Şubat 1940, s. 6.

Anber, “Nasreddin Hoca’nın Türbesi”, **Akbaba**, Numara 80, 15 Eylül 1339, s. 3.

Arısal, Murat, **Rayında İlerlemeyen Modernleşme İstanbul’da Şehir İçi Ulaşım ve Gündelik Hayat (1920-1930)**, Kitabevi, İstanbul 2023.

Arısal, Murat, **Galata’dan Pera’ya Tünel (1875-1923)**, Kitabevi, İstanbul 2023.

Arısal, Murat, **Millileştirme Öncesi İstanbul’da Ulaşım (1869-1938)**, Kitabevi, İstanbul 2021.

Atay, Falih Rıfkı, Çankaya, Bateş Yayınları, İstanbul 1980.

Basiretçi Ali Efendi, İstanbul Şehir Mektupları, Haz. Nuri Sağlam, Erdem Yayınları, İstanbul 2017.

Beha’, “Perdeler Kalktı”, **Tanin**, 12 Kanun-ı sani 1340/1924, s. 2.

Bozkurt, İbrahim Murat, “İETT’nin Tarihi (1869-1939) İstanbul’da Toplu Ulaşımın Miladı: Tramvay ve Tünel”, **Dünden Bugüne Toplu Ulaşım Kültürü**, Ed. Arif Bilgin-Ergin Çağman-Şaban Bıyıklı, İETT, İstanbul 2012, s. 12-75.

Çakır, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Beşinci Bs., Metis Yayınları, İstanbul 2016.

Çakır, Serpil “Osmanlı’da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller”, **Cin Cins Mekân**, Der. Ayten Alkan, Varlık Yayınları, İstanbul 2009, s. 76-101.

Elif. Re, “Tramvay Perdeleri”, İkdâm, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3.

Engin, Vahdettin, “İstanbul’da Kara Ulaşımı”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi**, Cilt 6, İSAM-İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür A.Ş., İstanbul 2015, s 392-413.

Engin, Vahdettin, İstanbul’un Atlı ve Elektrikli Tramvayları, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2011.

Ergin, Osman Nuri, **Mecelle-i Umûr-ı Belediye**, Cilt 5, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları No 21, İstanbul 1995.

Erzurumlu A. Ziyaeddin, “İstanbul Mektupları”, **Varlık**, Yıl 3, Sayı 218, 21 Kanun-ı sani 340, s. 1.

“Eski Tramvay Perdeleri”, **Zümrüdüanka**, Numara 110, 28 Kanun-ı sani 1340.

Falih Rıfkı, “Perdeler Hakkında Bir Takrir”, **Akşam**, 31 Kanun-ı evvel 1339/1923, s. 3.

Fayda, Mustafa, “Hulefâ-yi Râşidîn”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 18, TDV, Ankara 1998, s. 324-338.

“Fesli Parikaryalar”, İleri, 27 Kanun-ı sani 1340/1924.

Gülersoy, Çelik, **Tramvay İstanbul’da**, İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1989.

<https://sozluk.gov.tr/> (Son Erişim Tarihi: 12.05.2023).

<https://sozluk.gov.tr/> (Son Erişim Tarihi: 19.05.2023).

<https://sozluk.gov.tr/> (Son Erişim Tarihi: 30.03.2024).

Kadınlar Dünyası 1-50. Sayılar Yeni Harflerle (1913-1921), Haz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz-Tülay Gençtürk Demircioğlu, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı 20. Yıl Özel Yayını, İstanbul 2009.

“Kadın Erkek Yan Yana Oturacak”, İkdâm, 23 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Kayserilioğlu, R. Sertaç, **Osmanlı’da Ulaşımın Serüveni I**, İETT, İstanbul 2011, s. 256-276;

Koraltürk, Murat, *Şirket-i Hayriye (1851-1945)*, İDO, İstanbul 2007.

Koraltürk, Murat-Çetin, Cem-Coşkun, Kerem, “Haliç Vapurları Şirketi (1909-1941)”, **Dünü ve Bugünü İle Haliç Sempozyumu Bildirileri 22-23 Mayıs 2003**, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 229-258.

Kurt, Sadık, **İzmir’de Kamusal Hizmetler (1850-1950)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2012.

Muhasib-i Şuun, “Perdeler Meselesi”, **Zümrüdüanka**, Numara 104, 7 Kanun-ı sani 1340, s. 2.

Oğuzhan, Esra, **Dersaadet’te Ulaşım ve Basına Yansıyanlar 1860-1876**, Çizgi Kitabevi, Konya 2022.

Öztürk, Ali İhsan, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri (Yap-İşlet-Devret Uygulaması) (1852-1964)**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2010.

“Perde Münakaşası Hakkında İsmet Paşa’nın Beyanatı”, **Akşam**, 7 Kanun-ı sani 1340/1924.

“Perdeler”, **Süs**, Birinci Sene, Numara 29, 29 Kanun-ı evvel 1339.

“Perdeler Bugün Kalkıyor!”, **Akşam**, 23 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Perdeler Dün Kaldırıldı”, **İleri**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Perdeler Hakkında Takrir Verilmemiş!”, **İkdam**, 10 Kanun-ı sani 1340/1924.

“Perdeler İstizahı”, **Akşam**, 2 Kanun-ı sani 1340/1924.

“Perdeler Kaldırıldı”, **Vatan**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Perdeler Kalkıyor”, **İleri**, 22 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Perdeler Kalktı”, **Tevhid-i Efkâr**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Perdeler Kalktı”, **Vakit**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Perdeler Meselesi”, **Tanin**, 2 Kanun-ı sani 1340/1924.

“Perdelerin Kaldırılması”, **Sebillürreşad**, Cilt 23, Aded 581, 27 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Resimli Gazete, Sene 1, Numara 17, 29 Kanun-ı evvel 1339.

Sansar, “Perde Kalkıyor”, **Zümrüdüanka**, Numara 100, 24 Kanun-ı evvel 1339, s. 3.

“Talimatname Lazım”, **Zümrüdüanka**, Numara 106, 14 Kanun-ı sani 1340.

TBMM Albümü (1920-2010), 1. Cilt 1920-1950, 2. Bs., TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No 1, Ankara 2010.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre II, Cilt 4, Yetmişbeşinci içtima, 27 Kânunuevvel 1339/1923.

TBMM ZC, Devre II, Cilt 5, Seksen dördüncü İçtima, 16 Kânunusani 1340/1924.

“Tramvay Perdeleri”, **Tevhid-i Efkâr**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Tramvay Perdeleri”, **Vakit**, 20 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Tramvay Perdeleri Kalkarken”, **Tanin**, 24 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Tramvay Perdeleri Meclisde”, **Vakit**, 30 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Tramvay Şirketi’nden Feryad”, **Kadınlar Dünyası**, Birinci Sene, Numara 5-100, 17 Ağustos 1329.

“Tramvaylarda Kadın Erkek Davası Kalmadı”, **Vakit**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Tramvaylardaki Perdeler Artık Kalkıyor!”, **İkdam**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Tramvaylardaki Perdelerin Kalkması Münakaşası”, **Vatan**, 7 Kanun-ı sani 1340/1924.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, 3. Bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30.10.0/6.34.22, 26.12.1923.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Y.PRK.ZB., 7-15/27.05.1308.

Ulviye Mevlan, “Pek Gülünç Oluyoruz”, **Kadınlar Dünyası**, Dokuzuncu Sene, Numara 15-194, 21 Mayıs 1921, s. 2.

“Vagonlarda harem selâmlık”, **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1935, s. 3.

“Vapur ve Tramvaylarda Hanımlara Nezaket Göstermek Borcumuzdur”, **Tanin**, 29 Kanun-ı evvel 1339/1923.

“Vesait-i Nakliyyede Perde Usulü Kalkıyor!”, **Akşam**, 21 Kanun-ı evvel 1339/1923.

Yeni Harflerle Kadın (1908-1909) II. Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi, Haz. Fatma Kılıç Denman, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkez Vakfı, İstanbul 2010

Yenen, Mehmet- Kayserilioğlu Sertaç, “Tünel” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1994, s. 308-309.

Yüksel, Mevlüt, “Mehmet Ziyaettin (Gözübüyük) Bey (1876-1944)”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-ziyaettin-gozubuyuk-bey-1876-1944/> (Son Erişim Tarihi: 30.03.2024).

CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA İSTANBUL’DAKİ OKULLARDA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

ENES MERT DEMİR*

ÖZ

Cumhuriyet kurulduğunda var olan problem sahalarından biri de sağlıktı. Öyle ki bu alanda altyapı, donanım, personel ve tesis bakımından belirgin bir eksiklik bulunuyordu. Bunun da etkisiyle, çeşitli sebeplerle meydana gelen hastalıklar salgın hâlini alabilmekteydi. Özellikle bu süreçte sıtma, verem (tüberküloz), çiçek, kızamık, kızıl, suçiçeği, boğmaca ve kuşpalazı (difteri) ve trahom gibi bulaşıcı kategorideki birçok salgın hastalık görülmekteydi. Söz konusu salgın hastalıkların, toplumu etkilemenin yanında bilhassa eğitim sürecine de olumsuz yansımaları oluyordu. Salgın dönemlerinde hastalığın yayılmaması için okullarda öğrencileri ve kitle sağlığını korumak amacıyla çeşitli tedbirler alınmaktaydı. Bu kapsamda okullarda eğitime ara verilmesi, öğretmen ve öğrencilerin salgın ve hastalıklarla ilgili bilgilendirilmesi, temizlik ve hijyen koşullarına riayet edilmesi ile öğrencilere aşı ve sağlık taramalarının yapılması gibi önleyici tedbirler hayata geçirilmişti. Tüm bu süreçler, Maarif Vekâleti, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti ve Valiliklerin iş birliği ile gerçekleştirilmekteydi. Nitekim bir salgın durumunda ilgili bakanlıkların il müdürlükleri okullarda inceleme yapıyor ve bunun sonucunda başta eğitime ara verilmesi gibi tedbirlerin uygulanmasını öneriyordu.

Söz konusu gelişmelerden hareketle bu çalışmada; Cumhuriyet’in ilk yıllarında (1923-1930) İstanbul’daki okullarda görülen salgın ve

* Dr., Gazi Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Ankara/TÜRKİYE,
enesmertdemir@gazi.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2661-9421

hastalıklar ile bunlara karşı devletin uygulamaya koyduğu çok yönlü tedbirler incelenmiştir. Böylece salgın durumunun eğitim süreçlerinde ne gibi etkiler oluşturduğunun ve sorunu aşmak için hangi yaklaşımların sergilendiğinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Ayrıca bu konuda eğitim ve sağlık makamlarının iş birliği ve koordinasyonuna da değinilmiştir. Elde edilen bulguların nitel araştırma yöntemi ve doküman analizi ile değerlendirildiği çalışmanın kaynaklarını, başta Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesindeki Cumhuriyet Arşiv belgeleri olmak üzere konuya ilişkin literatür oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Cumhuriyet Dönemi, Eğitim, İstanbul, Okullar, Salgın, Hastalık.

EPIDEMIC DISEASES AND MEASURES TAKEN IN SCHOOLS IN ISTANBUL IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC

ABSTRACT

One of the problematic areas that existed when the Republic was founded was health. In fact, there was a significant lack of infrastructure, equipment, personnel and facilities in this field. As a result, diseases caused by various reasons could turn into epidemics. In particular, many epidemics of infectious diseases such as malaria, tuberculosis, smallpox, measles, scarlet fever, chickenpox, whooping cough, whooping cough and croup (diphtheria) and trachoma occurred during this period. In addition to affecting the society, these epidemics had negative repercussions especially on the education process. In order to prevent the spread of the disease during epidemics, various measures were taken in schools to protect students and public health. In this context, preventive measures such as suspending education in schools, informing teachers and students about epidemics and diseases, observing cleanliness and hygiene conditions, and providing vaccination and health screenings to students were implemented. All these processes were carried out with the cooperation of the Ministry of Education, the Ministry of Health and Muavenet-i İhtimaiye and the governorates. As a matter of fact, in the event of an outbreak, the provincial directorates of the relevant ministries would inspect schools and, as a result, recommend measures such as suspending education.

Based on these developments, this study analyses the epidemics and diseases seen in schools in Istanbul in the early years of the Republic (1923-1930) and the multifaceted measures implemented by the state against them. Thus, it is aimed to reveal what kind of effects the pandemic situation has on educational processes and what approaches are taken to overcome the problem. In addition, the cooperation and coordination of education and health authorities in this regard were also mentioned. The sources of the study, in which the findings obtained are evaluated by qualitative research method and document analysis, are the literature on the subject, especially the documents

of the Republican Archives within the Presidency of the Republic of Türkiye State Archives Presidency.

Keywords: Education, Epidemic, Disease, Istanbul, Republican Period, Schools.

GİRİŞ

Salgın hastalıklar, birçok devlette görüldüğü gibi Osmanlı Devleti’nde de ortaya çıkmıştır. Şüphesiz bu salgınlardan toplumun tüm kesimleri ile birlikte çocuklar da etkilenmiştir. Bu durum, okul çağındaki çocukların ve bulundukları okulların da salgınlardan etkilenmelerine sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla okullarda öğrencilerin toplu halde bulunmaları, hastalıkların yayılması ve salgına dönüşmesi noktasında potansiyel bir etki oluşturmuştur. Öyle ki başta kolera olmak üzere çiçek, kızamık, kızıl, kuşpalazı (difteri), boğmaca vb. hastalıkların görüldüğü durumlarda okullar, Osmanlı Maarif Nezaretinin çıkardığı nizamnameler (yönetmelikler) doğrultusunda çeşitli tedbirleri hayata geçirmiştir. Bu kapsamda evvela okullarda temizlik ve hijyen tedbirleri alınırken, hastalığın yayılması tehlikesine binaen eğitime belli sürelerde ara verilmişti. Esasen nizamnamelerde okulların tatil süresinin, hastalığın şekli ve şiddetine göre belirleneceği tespit edilmişti. Mekteplerin tatil olduğu günlerde ise okullarda kapsamlı temizlikler yapılıyordu. Aynı zamanda hasta öğrencilerin hastanelere sevkı ile hekimler tarafından muayenesi sağlanmaktaydı. Ayrıca belediyeler ve sağlık kuruluşları tarafından okullara aşılar gönderilerek öğrencilerin aşılınması gerçekleştiriliyordu. Aşı olmayan öğrenciler ise okullara kabul edilmemişti¹.

Bu tedbirler arasında aşı salgınla mücadelede önemli bir dayanak noktasıydı. Osmanlı Devleti’nde yayımlanan nizamnamelerde de aşı konusuna temas edilmişti. Örneğin çiçek hastalığına karşı geliştirilen aşının ilkokula başlayan çocuklara uygulanması zorunluluğu getirilmişti². 1930’lu yıllarda çiçek aşısının yeni doğanlar dâhil kırsalda ve şehirde yapılmasına dair bir karar alınmış; uygulamada görülen aksaklıklar üzerine konunun ehemmiyetle icra edilmesine dair tamim yayımlanmıştır³. Anlaşılabacağı üzere ortaya çıkabilen çeşitli hastalıklara karşı öğrenci ve toplum sağlığını korumak adına önlemler alınmaktaydı.

- 1 Atiye Emiroğlu, Hülya Öztürk, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden 2020’li Yıllara Pandemiyle Mücadele’nin Sağlık Politikaları Bağlamında Mukayeseli İncelenmesi”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C 11, S 3, 2021, Mersin 2021, s.514; Ayşe Niğdem Zeyben Karakuş, **19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Yaşanan Salgın Hastalıkların Mekteplere Etkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2021, s.1-2, 12.
- 2 Süleyman Furkan Demirden, Kadir Alptekin, İlgin Kımız Geboloğlu, Suphi Ş. Önce, “Dünden Bugüne Türkiye’de Aşılama ve Aşı Üretiminin Tarihçesi”, **Türk Mikrobiyol Cemiyeti Dergisi**, C 52, S 4, İstanbul 2022, s.251.
- 3 **Resmî Gazete**, 18 Teşrinisani 1933, S 2555, s.3227-3228.

Neticede aşı dâhil eğitim kurumlarında görülen salgınlara karşı tedbirler, çok yönlü bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştı. Bu bağlamda Maarif Nezareti, 1911 yılında çıkardığı kararname ile salgın vukuunda uygulanacak tedbirlere yönelik esasları belirlemişti. İlgili tedbirler arasında; öğrencilerin genel sağlık kontrolünden geçirilmesi, okullarda temizlik ve hijyene dikkat edilmesi, hastalığa yakalanan öğrenci ve öğretmenlerin tedavilerinin yapılması, hastalığa yakalanan öğrenci ve öğretmenlerin izinli/raporlu sayılması ve okul mensupları arasında vakalar çoğalmışsa okulların tatil edilmesi gibi önlemler bulunuyordu. Maarif Nezareti, salgın hastalıkların ortaya çıkması durumunda yapılacak işlemlere dair okullara da tamim ve direktifler göndermişti. Nezaret bunların yanı sıra, salgın konusunda sağlık kurumları ile de iş birliği halindeydi. İlgili kararnameye göre tüm okullarda, hıfzıssıhha (halk sağlığı) kurallarına riayet edilmesini, öğrencilerin bulaşıcı ve salgın hastalıklardan korunmasına yönelik tedbirlerin alınmasını ve her vilayette süreci takip etmekten sorumlu bir komisyon kurulmasını kararlaştırmıştı⁴. Bu bakımdan yayımlanan mevzuatlar ile salgınlar karşısında uygulanacak esasların belirlendiği ve ilgili kurumların sorumluluklarının tespit edildiği takip edilmektedir.

Maarif Nezareti tarafından okullarda bulaşıcı hastalıkların önlenmesi veya yayılmamasına dair 18 Şubat 1913'te daha kapsamlı bir nizamname yürürlüğe konmuştu. 24 maddelik bu nizamnamede salgın durumunda uygulanacak tedbirler şöyle belirtilmişti:

- “- Öğretmenlerin, öğrencilerinin sağlık durumlarını yakından takip etmesi,
- Vakaların hızlıca sıhhiye müfettişliğine bildirilmesi,
- Sıhhiye müfettişlerinin vakanın görüldüğü okuldaki diğer öğrencilerde hastalık olup olmadığını, bir diğer deyişle hastalığın yayılım durumunu hızlıca tespit etmesi,
- Hasta öğrencinin bulunduğu dershanenin 2 gün kullanılmaması ve o sınıfın temizlenmesi,
- Öğrencinin hastalığının muhteviyatına göre belirlenen süre boyunca izinli sayılması ve tam iyileşmeden okula kabul edilmemesi,
- Ayrıca öğrencinin sağlıklı olduğuna dair rapor aldıktan sonra derslere devam etmesine izin verilmesi.”

Yine nizamnameye göre salgın hastalık olarak kabul edilen çiçek ve kızamık için 14 gün, kızıl için 7 gün, kuşpalazı için 5 gün istirahat süresi belirlenmişti. Hastalık

⁴ Karakuş, a.g.m., s.24-28, 34-35.

geçmediğinde bu istirahat müddeti uzatılmaktaydı. Vaka sayısı çok olduğunda ise öğrenciler arasında yayılımı engellemek için alınan ilk ve kapsamlı tedbir, okulların tatil edilmesi idi. Eğitime verilen bu ara, genelde hastalık için belirtilen istirahat süreleriyle doğru orantılıydı. Yatılı okullarda ise hasta olan öğrencilerin geceleri evlerine gönderilmesi veya vaka durumuna göre okulun bir süreliğine tamamen kapatılması gibi tedbirler alınmaktaydı⁵.

Sonuç itibarıyla Osmanlı’da sık sık görülen ve çocukların da hasta olmaları nedeniyle okullara da intikal eden salgın hastalıklara karşı zikredildiği gibi çeşitli tedbirler hayata geçirilmişti. Alınan bu önlemler Cumhuriyet’e geçildiğinde bir süre daha devam ettirilmişti. Ancak dönemin şartlarına göre gerek tedbir çeşitleri ve gerekse nizamnamelerde yeni pedagojik yaklaşımlar da geliştirilmeye çalışılmıştı. Gerçek şu ki çocuklarda görülmesiyle salgın hâlini alabilen çeşitli bulaşıcı hastalıklar, eğitim sürecinde karşılaşılan önemli bir problem idi. Fakat karşılaşılmaması her zaman mümkün olabilen bu gelişmelere karşı Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadar uygulamaya konulan yönetmelikler çerçevesinde tedbirler geliştirilmiş ve salgınların okul geneline yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştı.

Bu makalede de Cumhuriyet’in ilk yıllarında İstanbul’daki ilk ve ortaokullarda yaşanan salgın hastalıkların eğitim sürecine etkileri ve başta Maarif Nezareti olmak üzere ilgili kamu kurumlarının bu konudaki tedbirleri ele alınmıştır. Böylece vuku bulan vakalar ve hastalık çeşitleri üzerinden, okullarda alınan tedbirlerin ne ölçüde yarar sağladığı ile bunun eğitim sürecine yansımalarının ortaya konulması hedeflenmiştir. Özellikle salgın durumunda eğitim ve sağlık kurumlarının ortak tutum ve iş birliği ile aldıkları önlemler ve benimsedikleri politikalar üzerinde durulmuştur. Konunun sınırlılığı kapsamında Cumhuriyet’in ilk yıllarının ele alındığı çalışmada örneklem olarak Türkiye’nin en büyük şehri olan ve aynı zamanda en çok okulun ve öğrencinin bulunduğu İstanbul seçilmiştir.

Araştırmaya ilişkin literatürdeki telif ve araştırma eserler incelirken, konunun ana odak noktasını tespit edebilmek için Cumhuriyet Arşivi’nde yer alan belgeler tespit ve tetkik edilmiştir. Bu bağlamda hastalıkların okullarda yayılmasına karşı alınan tedbirlere ilişkin Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Millî Eğitim Bakanlığı Fonu’ndaki belgeler, salgın hastalıklar karşısında sağlık ve eğitim teşkilatlarının tedbirlerini yansıtmaları bakımından önemli bilgiler sunmaktadır.

5 Karakuş, a.g.m., s.29-51, 103-115.

Sonuçta zikredilen belgeler ile döneme ilişkin sağlık ve salgın konusunda yapılan çalışmalardan hareketle konu detaylı bir şekilde izah edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde ve özellikle doküman analizi tekniği kullanılarak çözümlenmiştir. Bu kapsamda, salgınların eğitim süreçlerine etkileri ortaya konulurken, söz konusu sorunların çözümüne yönelik olarak sağlık ve eğitim teşkilatlarının hangi yaklaşım ve uygulamalarda bulunduğu analiz edilmiştir. Böylece çalışmayla Cumhuriyetin ilk yıllarında, (belgelerden de takip edildiği üzere sınırlandırılması 1923-1930 yılları arası yapılan) eğitim ve sağlık alanındaki bir konuda literatüre katkı sunulması amaçlanmıştır.

I. Cumhuriyet'in Kuruluşunda Benimsenen Eğitim ve Sağlık Politikaları

Cumhuriyet ilan edildiğinde hemen her alanda çözülmesi gereken problemler bulunmaktaydı. Eğitim ve sağlıktaki sorunlar da başlıca meseleler arasındaydı. Cumhuriyet idaresi, bir yandan kapsamlı bir modernleşme ve ulus devlet oluşturma hedefine yönelik inkılapları yürürlüğe koyarken, aynı zamanda mevcut problemleri de çözüme kavuşturmak zorundaydı. Dolayısıyla büyük ve kapsamlı değişiklikler ile yeniliklerin gerçekleştirilmesine başlanmıştı⁶.

Öte yandan ülkenin kalkınması için nüfusun en başta nitelik ve nicelik bakımından iyi bir seviyede olması gerekiyordu⁷. Öyle ki nüfusun savaşlar ve salgın hastalıklar nedeniyle azaldığı bir ortamda sağlık alanındaki tedbirlerin alınması ve etkinliği hayati önemdeydi⁸. Sağlık ve eğitim alanındaki çalışmalar da bunun bilincinde olarak yürütülecekti.⁹

6 Mine Ersevinç, “Cumhuriyet Dönemi’nde (1923-38 Yılları Arasında) Sağlık Politikasının Geliştirilmesi ve Sağlık Hizmetlerinde Sosyalleşme”, **9. Uluslararası Atatürk Kongresi, Amasya, 12-15 Kasım 2019, Bildiriler**, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s.1418.

7 Kadir Sinan Tabak, **Türkiye’de Nüfusun Yapısı ve Tarihsel Gelişimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2000, s.17-20.

8 İbrahim Erdal, “Ülkü Mecmuasına Göre Erken Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikası (1923-1938)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 12, S 48. Ankara 2012, s.781-783; Rıza Baş, **Türkiye’nin Nüfus Meselesi (1923-1980)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur 2022, s.24-32, 83-89.

9 Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki sağlık alanındaki genel duruma (tesis, personel ve mücadele yöntemleri) dair veriler için ayrıca bk. Mehmet Evsile, “Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri 1923-1950)”, **Kesit Akademi Dergisi**, S 13, 2018, s.2-17.

CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA İSTANBUL’DAKİ OKULLARDA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

Bu konudaki politikaya ilişkin Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele devam ederken Mart 1922’de yaptığı bir açıklamada milletin sağlığının korunmasını ve güçlendirilmesini, ölüm oranlarının azaltılarak nüfusun artırılmasını, toplumsal bulaşıcı hastalıkların önlenmesini; böylece bireylerin kuvvetli, yetenekli bir şekilde yetiştirilmesini hedeflediklerini ifade etmişti¹⁰.

Sonunda Millî Mücadele’nin zaferle sonuçlandırılıp akabinde Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle bu politikanın uygulanma aşamasına geçilecekti. Mustafa Kemal Paşa’nın açıkladığı bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için en başta eğitim ve sağlık hizmetlerinin yeniden ele alınması gerekli görülmüştü. Zira toplum sağlığının korunması, bunun için sağlık hizmetlerinin il, ilçe, kasaba ve köylere kadar ulaştırılması, salgın hastalıklara karşı başta aşılama olmak üzere esaslı önlemlerin alınması gibi çeşitli başlıklar da atılması icap ediyordu¹¹. Yine 18 Mart 1924 tarihli Köy Kanunu ile bulaşıcı ve salgın hastalıkların görülmesi durumunda hemen ilgili makamlara haber verilmesi, görevliler gelene kadar hastalıklı kişinin yanına kimsenin sokulmaması ve salgın hastalıklara dair günü gününe kamu kurumlarına bilgi verilmesi hükümleri yer almıştı¹². Bu bağlamda ülkedeki sağlık altyapısı ve hizmetlerinin geliştirilmesi, sıhhiye personeli sayısının artırılarak sağlık hizmetlerinin etkin bir şekilde sunulması,¹³ salgınlar ile bulaşıcı hastalıkların önlenmesi, buna neden olan sebeplerin ortadan kaldırılması, sosyal hizmetlerin verilmesi, nihayetinde tüm bu konularda bilgi ve farkındalığın artırılmasına yönelik kapsamlı icraatlar hayata geçirilecekti¹⁴. Tüm bunlar hastalıkların yayılmasının önlenmesi noktasında çok yönlü adımları ve mücadele azmini ortaya koymaktaydı.

10 **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin ile)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.128.

11 Selma Tekir, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)”, **Journal of Turkish Research Institute**, S 65, 2019, s.408.

12 **Düster Üçüncü Tertib**, C 5, 11 Ağustos 1339 - 19 Teşrinievvel 1340, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1340, s.709.

13 Bu konudaki istatistikler için ayrıca bk. Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler/ Statistical **Indicators (1923-2009)**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s.46-58.

14 Ahmet Vergili, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Dönem Nüfus Politikası (1923-1960)”, **Sosyoloji Yıllığı**, S 22, Doğu Kitabevi, İstanbul 2013, s.316; Gizem Daşpunar, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950)**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2020, s.20-29.

Sağlık alanında olduğu kadar Cumhuriyet ideallerini benimsemiş nesillerin yetişmesi ve Türkiye'nin aydınlık yarınları olan gençleri aracılığıyla gelişim kaydetmesi için eğitim konusu da oldukça kritikti. Bu yüzden eğitim; Millî Mücadele'den itibaren önem verilen, Cumhuriyet'in ilanı ile öncelikli hale getirilen bir alan olmuştu. Gerçekten de eğitimde kapsamlı bir reforma ihtiyaç duyulmaktaydı. Hem mevcut eğitim kurumlarının çağın şartlarına cevap verememesi, hem de ideolojik olarak devletin büyük bir dönüşüm gerçekleştirdiği bir ortamda, eğitimin yapısal inkılaplara ihtiyacı vardı. Bu çerçevede 1924 yılında çıkarılan *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* başta olmak üzere Türk maarifinde bir dizi kapsamlı düzenleme hayata geçirilmişti¹⁵.

Belirlenen bu hedefler doğrultusunda eğitimin etkin bir şekilde icra edilebilmesi elzemdi. Bunun için de eğitim alacak öğrencilerin hem eğitim altyapısı açısından elverişli bir ortama sahip olması hem de sağlıklarının korunması zaruri bir durumdu. Öyle ki ülkenin gelişmesi ve kalkınması için en başta çocuk ve halk sağlığının korunması lazım gelirken nüfusun artırılması noktasında da erken yaştaki çocuk ölümlerinin engellenmesi gerekiyordu¹⁶. Bu yüzden de insan kaybına sebep olan bulaşıcı nitelikteki hastalıklara çözüm bulunması, salgınların engellenmesi veya yayılımının durdurulmasına yönelik icraatlara öncelik verilmişti¹⁷.

Zikredilen sebeplerden ötürü Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle eğitim ve sağlık konusu bir bütünlük içinde ele alınmıştı. Eğitimin devamlılığı açısından sağlıkta sürdürülebilir bir ortam sağlanmalıydı. Çünkü bu süreçte salgın ve bulaşıcı hastalıklar, toplu ortamlarda bulunmaları nedeniyle çocuklarda/öğrencilerde daha çok etki göstermekteydi. Bu nedenle okullar, hastalıkların yayılımına yönelik bir merkez olabilecek mahiyeteydi¹⁸. İzah edilen gereksinimler ile devletin belirlediği hedefler doğrultusunda eğitim ve sağlık kurumlarının iş birliğiyle salgın hastalıklarla mücadele edilecekti.

II. Okullarda Salgınlara Karşı Alınan Tedbirler

Şu ana kadar ifade edilen politika ve hedeflere ilişkin en başta Maarif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti (Sağlık ve Sosyal

15 Cemil Dönmez, "Atatürk'ün Eğitim İle İlgili Görüş ve Uygulamalarına Toplu Bir Bakış", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C VII, S 1, Kırşehir 2006, s.94-101.

16 Erdal, a.g.m., s.783-786.

17 Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, C XXXII, S 4, 2008, s.352.

18 Ersevî, a.g.m., s.1405.

CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA İSTANBUL’DAKİ OKULLARDA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

Yardım Bakanlığı), sorumlu ve icracı kurumlardı. Öyle ki Sıhhiye Vekâleti, Millî Mücadele yıllarında Anadolu’da yaygın olan salgın ve hastalıklarla mücadele için çeşitli aşılardan üretim ve teminine çalışmıştı. Bu kapsamda Anadolu’da halk sağlığını tehdit eden frengi (sifiliz) konusunda bir an önce çözüm bulabilmek için *Frengi Kanunu* çıkarılmış; Sivas’taki laboratuvarında çiçek, kolera ve tifüs aşılı üretilmeye başlanmıştı. Diyarbakır’da da bir aşı üretim merkezi kurulmuştu¹⁹.

Cumhuriyet’in kurulmasıyla bu alandaki gelişmeler, artan bir ivmeyle devam etmiş; bu çerçevede halk sağlığını etkileyen problemlere çözüm bulmak için birtakım tedbirler hayata geçirilmişti. Nitekim salgınlara karşı karantina müdürlükleri kurulurken, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nda değişiklikler yapılmış, hastalık ve salgınlara mücadeleyle ilişkin ilave kanun ve mevzuatlar yayımlanmıştı. Yine bu süreçte dispanserler ve hıfzıssıhha okulu açılmış, tabip odaları kurulmuş, halkı bilgilendirici eğitim kursları ve konferanslar verilmişti. Ayrıca Türkiye’deki tıp eğitimini geliştirmeye yönelik kayda değer adımlar atılmıştı²⁰.

Elbette ki sağlık alanında atılan bu adımlar, en başta salgın hastalıklar mücadelede büyük önem taşıyordu. Zira bu yıllarda da çeşitli hastalıklar, yayılım göstererek halk sağlığını büyük ölçüde etkiliyordu. Özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında salgın halini alan frengi hastalığı, bunların başında gelmekteydi. Frengi, insandan insana temas yoluyla bulaşan ve tedavisi yapılmadığı zaman ölüme varan ciddi etkileri olan salgın bir hastalıktı²¹. Bu salgınla etkili mücadele için çeşitli tedbirler geliştirilmişti²². Bu çerçevede uzman doktor ve sağlık personelinin oluşan Gezici Frengi Savaş Ekipleri köyleri dolaşarak vakaları tespit etmiş, hastalar dispanserler aracılığıyla ücretsiz olarak tedavi edilmişti. Farklı bölgelerde uygulanan gelişigüzel ve zararlı yöntemlerin önüne geçmek amacıyla 1925 yılında Frengi Komisyonu kurulmuş, bu komisyonun rehberliğinde modern tıbbi uygulamalara dayalı “Frengi Tedavi Talimatnamesi”

19 Ersevinç, a.g.m., s.1406.

20 Uğur Karabulut, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C VI, S 15, 2007, s.151-157; Hakan Özkaya, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, C XX, S 2, 2016, s.78; Daşpunar, a.g.t., s.25; Ersevinç, a.g.m., s.1407-1417.

21 Ahmet Özdiç, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Frengi: 1916-1925 Yılları Arası Salnamelerde Bolu Sancağı Örneği”, *Abant Tıp Dergisi*, C IX, S 1, Bolu 2000, s.8.

22 Muhsin Ertürk Budak, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Frengiyle Mücadele (1923-1938)”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Frengi (Sifiliz)*, ed. Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.266-314.

yürürlüğe konmuştu. Talimatname ile birlikte tedavi yöntemleri standartlaştırılmış, personel yetersizliğinin olduğu yerlerde hastalar hastanelerde yatılı olarak ücretsiz tedavi edilmisti. Ayrıca pek çok yerde uygulanan tarama yöntemi de hastalıkla mücadelede önemli bir aşamaydı²³.

Bu süreçte bir diğer yaygın hastalık ise sıtmaydı. Sıtma; parazit ile ortaya çıkan ve bulaşıcı yönü hızlı olan hastalıklardan biriydi. Özellikle bataklık ve sulak alanlarda görülmekteydi²⁴. Dolayısıyla sıtma ile mücadele için çok yönlü bir mücadele yöntemi benimsenmişti²⁵. Bu bağlamda hastalığı önleyici tedbirler geliştirilmeye çalışılmış, dispanserler kurulmuş ve tarama muayeneleri yapılmıştı²⁶. Yine sıtma ile mücadeleye yönelik 13 Mayıs 1926 tarihli 21 maddelik *Sıtma İle Mücadele Kanunu* çıkarılmış; ilave olarak koruyucu ilaçlar dağıtılmış ve hastalığa sebep olan bataklıkların kurutulması gerçekleştirilmişti²⁷.

Şüphesiz alınan bu tedbirlerin okullarda da uygulama alanı bulunmaktaydı. Örneğin Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından yayımlanan 1926 tarihli “Sıtma Mücadele Talimatnamesi”ne göre okullar dâhil toplu bulunan yerlere ait binaların pencere ve kapılarında sineklerin girmesine engel olacak şekilde tel örgüler bulundurulmalıydı²⁸.

Maarif Vekâleti de eğitim-öğretim faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi ile toplum ve öğrenci sağlığının korunabilmesi açısından okullarda gerekli tedbirlerin alınmasına büyük önem veriyordu. Bu doğrultuda Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti ile yakın bir koordinasyon ve iş birliği tesis edilmişti. Nitekim-konu itibarıyla-bu iki bakanlığın İstanbul’daki il müdürlükleri, okullardaki öğrenci sağlığına ilişkin konularda yakın temas hâlindeydi.

23 Cahide Sınmaz Sönmez, Reyhan Erdenanar, “Atatürk Döneminde Frengi İle Mücadele”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S 71, 2022, s.260-263.

24 Deniz Sezgin, “Cumhuriyet Dönemi Sağlık İletişimi Uygulamalarında İlkler: Türkiye’de Sıtma ile Mücadele”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S 50, 2015, s.33-47.

25 Bu konuda detaylı malumat için bk. Fevzi Çakmak, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti’nin Sıtma Savaşı (1920-1946)”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.421-462.

26 Özdiñç, a.g.m., s.11; Ersevinç, a.g.m., s.1407-1409.

27 Karabulut, a.g.m., 158, Özkaya, a.g.m., s.80.

28 Tuğluoğlu, a.g.m., s.356.

CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA İSTANBUL’DAKİ OKULLARDA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

Zikredilen iki kurumun; hastalıkların önlenmesi, ortaya çıkan salgınların durdurulması ve öğrenci sağlığının korunması noktasındaki en önemli uygulaması, okullardaki öğrencilerin aşılması olmuştur²⁹. Aşı genel bir önleyici tedbirdi ve belli aralıklarda yapılıyordu. Ancak dönemsel olarak çeşitli hastalıklar ortaya çıkmakta ve öğrencileri de etkisi altına almaktaydı. Böyle bir durumda okullarda salgın yayılımı baş gösterdiğinden öncelikli olarak öğrencinin sağlığının korunması ve kitlesel bulaş olmamasına dikkat edilmekteydi. Bu bakımdan sıhhiye müfettişlerinin incelemesi, doktor raporları ve okul idarelerinin kararı ile başta eğitime ara verilmesi olmak üzere birtakım tedbirler hayata geçirilmişti.

Yine bu dönemde alınan önemli tedbirlerden biri de seyyar doktorlar uygulamasıydı. Öyle ki bu hekimler, köy okullarını gezerek okul binalarının fiziki koşullarını denetliyor, öğrencileri bulaşıcı hastalıklar açısından muayene ediyorlardı. Bu kapsamda salgın riski taşıyan hasta öğrencilerin okula devam etmemesine dair rapor hazırlayarak gerekli tedavi yöntemleri ve süreç hakkında hem öğretmenleri hem de aileleri bilgilendiriyorlardı³⁰. Bu uygulamanın zikredilen süreçte Türkiye’nin büyük bir bölümünün kırsal kesimde yaşadığı düşünüldüğünde oldukça faydalı bir hizmet olarak değerlendirilmelidir.

Gerçek şu ki sağlık konusu ve bunun okullara yansımaları Cumhuriyet’in ilk yıllarında özenle ele alınması gereken kritik bir konu olmuştur. Haddizatında yıllardır süren savaşlar sonucunda nüfus kaybına uğramış bir ülke olan Türkiye, aynı zamanda çok sayıda hastalık ve sağlık sorununun baş gösterdiği bir ortamda sosyal ve sıhhi yönden imkânların kısıtlılığı ile de baş etmek durumundaydı. Hâliyle salgın hastalıklara karşı etkin ve kesin çözümler üretmek bir anda mümkün olmamıştı. Nitekim bu süreçte sıtmadan vereme, çiçekten kızamığa, kızıldan suçiçeğine, difteriden trahoma kadar bulaşıcı kategorideki birçok hastalık, salgın halinde ortaya çıkmıştı³¹. Buna karşı başta Maarif ve Sıhhiye Vekâletleri bir dizi uygulamayı hayata geçirmişti³².

29 Ersevinç, a.g.m., s.1405.

30 Asaf Özkan, Hüseyin Kalemli, “1934 Tarihli Talimatnameye Göre Erken Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadelede Seyyar Tabiplik”, **Gazi Akademik Bakış**, C 17, S 33, Ankara 2023, s.89.

31 Özkaya, a.g.m., s.77-79.

32 Gül Karacaer Çakır, “Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 53, Isparta 2021, s.203, 207.

Bu bilgilerden hareketle Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülen salgın hastalıklara ve bu hastalıkların İstanbul'daki okullarda bulaş riski ve salgın vaziyeti oluşturması durumunda, alınan tedbirlere örnekler üzerinden bakmak yararlı olacaktır.

III. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Görülen Salgın Hastalıklar ve Okullarda Alınan Tedbirler

III.1. Çiçek Hastalığı ve Alınan Tedbirler

Dönemin salgınlarına bakıldığında çiçek hastalığının en yaygın hastalıklardan biri olduğu, özellikle çocuklarda bu hastalığa sıkça rastlandığı görülmektedir. Bilhassa küçük çocuklarda rastlanan çiçek, temas ve damlacık yoluyla bulaşıyor; ateş, ağrı, kusma ve cilt döküntüsü gibi belirtiler gösteriyordu³³. Çiçek hastalığı, esasında tüm dünyada ölümcül sonuçlara sebep olan kitlesel bir hastalıktı³⁴. Nitekim bu hastalık, Osmanlı topraklarında çok yaygındı. Öyle ki Mayıs 1923'te, İstanbul'un Karagümrük semtinde ortaya çıkan çiçek hastalığının salgın hâlini alması üzerine bölgedeki okullar tatil edilmişti. Konuyla ilgili Karagümrük Baştabipliği tarafından yayınlanan yazıda; bulaşıcı hastalığın son bulmasına kadar bölgedeki Hayat-i Tarik İbtidai Mektebinin tatil edilmesine karar verilmişti. Bu çerçevede, Okul Müdüriyetinden İstanbul İl Maarif Müdüriyetine bir yazı gönderilmişti. Ayrıca bulaş riskine karşı bölgedeki diğer okullarda da kapanma tedbiri alınmıştı³⁵.

Bu hastalık, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmişti. Hastalığının oluşturduğu ve hayati tehlikeye yol açan tehdit nedeniyle zikredilen süreçte çiçek aşısının çocuklar dâhil toplumda uygulanmasına özen gösterilmişti³⁶. Bu kapsamda çiçek hastalığının atlatılabilmesi için okullarda çocukların aşılanmasına başlanmıştı. Buna rağmen bazı dönemlerde artış gösteren çiçek hastalığının belirdiği yerlerde, yüksek potansiyele sahip bulaş riskine karşı genellikle okulların geçici süreyle tatil edilmesi yoluna gidilmişti. Yine de okullarda uygulanan aşılarla çiçek hastalığının zaman içerisinde azalmaya başladığı görülmüştü³⁷. Bununla birlikte hastalığın çocuklarda görülmesinde artışlar yaşanıyordu. 1929 yılında Akşam gazetesinin haberine göre,

33 Karacaer Çakır, a.g.m., s.219.

34 Özkaya, a.g.m., s.82.

35 **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlük-Sıra, 180-9-0-0/12-70-24. (22, 29.05.1923).

36 Özkaya, a.g.m., s.82.

37 Karacaer Çakır, a.g.m., s.219-220.

son zamanlarda çocuklar arasında çiçek ve kızamık gibi hastalıklar çoğalmıştı. Her gün belediye doktorlarına çok sayıda çocuk getirilerek muayene ettiriliyordu³⁸. Bu çerçevede belediye hekimliklerinin de bulaşıcı hastalıklara karşı önemli bir fonksiyon üstlendiği de ifade edilmelidir.

III.2. Veba Salgını ve Alınan Tedbirler

Cumhuriyet’in ilk yıllarında maruz kalınan hastalıklardan biri de asırlardır var olan ve tarih boyunca büyük salgınlarla toplumsal kayıplara neden olan -Batı’da kara ölüm olarak da adlandırılan- veba hastalığıydı. Ateşli ve yayılımı yüksek olan ve sıcaklarda etkinliği artan bu hastalığın seyri 20. yüzyılda azalsa da etkileri zaman zaman devam etmişti³⁹. Öyle ki vebanın diğer ülkelerden Türkiye’ye gelmesine karşı da sınır kapılarından itibaren tedbir alınmaya çalışılmıştır⁴⁰. Zira bu hastalığın hızlı bir şekilde bulaştığı takip edilmektedir.

Nitekim Aralık 1923’te İstanbul’un Galata semtinde vebanın görülmesi üzerine, bölgede bulunan Emine Hatun İnas (Kız) Mektebinin tatil edilmesine karar verilmişti. Alınan tedbirle ilgili Okul Müdüriyetinden gönderilen rapor doğrultusunda İstanbul Maarif İl Müdüriyeti (İl Millî Eğitim Müdüriyeti) tarafından bir rapor hazırlanmıştı. Rapora göre, okul çevresinde vebanın görülmesi karşısında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti (İl Sağlık ve Sosyal Yardım Müdüriyeti tarafından), inceleme için iki tabibi okula göndermişti. Doktorlar tarafından öğrencilere aşı yapılmıştı. Ayrıca okul, incelemenin yapıldığı 1 Aralık 1923 ile ertesi gün için tatil edilmişti⁴¹. Emine Hatun İnas Mektebi öğrencilerine 25 Aralık’ta ise ikinci doz veba aşısı yapılmıştı ve o gün için okulun bir gün tatil edilmesi kararlaştırılmıştı⁴².

38 **Akşam Gazetesi**, 19 Mayıs 1929, S 3808, s.3.

39 Mesut Ayar, Yunus Kılıç, “Osmanlı’da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C 17, S 2, İzmir 2017, s.163-165; Orhan Kılıç, “Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri”, **Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği**, ed. Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut, Ankara 2020, s.24-30.

40 **Resmî Gazete**, 14 Mart 1931, S 1747, s.301.

41 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-18. (11.12.1923).

42 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-2. (06.01.1924).

Anlaşılabacağı gibi salgına karşı hem doktorlar tarafından inceleme yapılmış, hem de aşılama yöntemi uygulanmıştı. Böylece okulda eğitim gören öğrencilerin hastalığa yakalanması durumunda, bunun tüm öğrencilere yayılmasının engellenmesi amaçlanmıştı. Aşı için de okulların 1-2 gün süreyle tatili gerekli görülmüştü.

III.3. Kızıl Hastalığı ve Alınan Tedbirler

Kızıl hastalığı da bu süreçte yaygın bir hastalıktı. Boğaz enfeksiyonu ile başlayan ve yüksek ateşle birlikte parlak kırmızı döküntüleri ortaya çıkaran bu hastalık, genellikle 5-15 yaş arası çocuklarda meydana gelmekteydi⁴³. Özellikle ilk ve orta mektepler, hastalığın potansiyel yayılım alanlarıydı. Bakteriyel yolla bulaşan kızıl hastalığı, lazım gelen tedbirler alınmazsa ölümcül olabilmekteydi. Geç teşhis durumunda da salgın hâlini alabiliyordu. Örneğin 1923 yılının ilk aylarında, Ankara’da bir ailede görülen ve geç fark edildiği için çevreye yayılan bu hastalık sıkı tedbirlerle ancak durdurulmuştu⁴⁴.

Oluşturduğu ciddi tehlikeye binaen kızıl ve kızamık gibi salgın hâlini alan hastalıklara karşı alınacak tedbirlere ilişkin esaslar da belirtilmişti. Buna göre İstanbul Maarif Müdüriyetinin 30-31 Mart 1923 tarihli yazısında, başta kızıl ve kızamık olmak üzere baş gösteren salgın hastalıklara karşı alınması gereken tedbirler şöyle sıralanmıştı:

- Hastalığın hızlı bir şekilde yayılması nedeniyle bazı öğrencilerin birkaç gün okula devam etmediği görülmekteydi.
- Bu gibi durumlarda okul idaresi, derhal öğrencilerin velilerinden bilgi almalıydı.
- Şayet öğrencilerin hasta oldukları tespit edilirse iyileşene kadar dinlenmeleri sağlanmalıydı.
- Öğrenciler iyileştikten sonra da okula dönmeleri için kendilerinden hasta olmadıklarına dair doktor raporu talep edilecekti.
- Bunun yanı sıra salgın karşısında çok dikkatli olunması, bilinçli bir şekilde tedbirlerin alınması icap ediyordu.
- Ayrıca okullarda salgın vakalarının görülmesi durumunda, derhal valiliğe ve en yakın belediyeye bilgi verilmesi gerekiyordu⁴⁵.

43 Karacaer Çakır, a.g.m., s.221.

44 Tekir, a.g.m., s.419.

45 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlük-Sıra, 180-9-0-0/109-530-4 (lef 2-3). (30-31.12.1923).

Neticede söz konusu dönemde kızıl hastalığı da İstanbul’da görülmüştü. Üsküdar/Kısıklı’daki Selahaddin Eyyubi Mektebinde Aralık 1923’te ortaya çıkan kızıl hastalığı sebebiyle genel bir temizlik yapılması kararı alınmış; ayrıca sıhhiye müfettişinin oluruyla eğitime 13 gün ara verilmesi uygun görülmüştü. Alınan önlemler, 16 Aralık 1923 tarihli yazıyla İl Maarif Müdüriyeti tarafından İstanbul Valiliğine bildirilmişti⁴⁶. Görüldüğü üzere okulda genel bir temizlik yapılmasının yanı sıra hastalığın kuluçka süresi de dikkate alınarak okulun geçici olarak tatil edilmesi gibi çift yönlü bir tedbir alınmış; böylece bulaş riskinin önüne geçilmesi ve öğrenci sağlığının korunması hedeflenmişti.

Hastalığın İstanbul’un farklı bölgelerinde de yayılımı, kızıl hastalığına karşı daha dikkatli olunmasını gerektirmişti. Öyle ki Şubat 1924’te İstanbul/Davutpaşa’daki İnas Mektebinde de kızıl hastalığı ortaya çıkmış ve bu sebeple okulun birinci sınıfları 8 gün tatil edilmişti. Alınan bu karar, 13 Şubat 1924 tarihli yazıyla İstanbul Valiliğine bildirilmişti⁴⁷.

Kızıl hastalığının oluşturduğu tehlike gerçekten büyüktü. Nitekim İstanbul Karagümrük’te bir öğrenci bu hastalığa yakalanarak vefat etmişti. İl Maarif Müdüriyeti tarafından düzenlenen 10 Kasım 1925 tarihli rapora göre Karagümrük’teki 19 numaralı mektepte okuyan 2. sınıf öğrencisi 176 numaralı Fethiye isimli kız öğrenci, 5 Kasım 1925 tarihinde kızıl hastalığına yakalanmış ve bu hastalık tifoyla birleşince birkaç gün sonra vefat etmişti. Bunun üzerine eğitim gördüğü okul, 10 gün süreyle tatil edilmişti⁴⁸. Görüldüğü gibi, hastalığın öğrencilerin hayatına mal olacak bir seviyeye ulaşması gibi ciddi sonuçları olmaktaydı. Böyle bir ortamda eğitime devam edilmesinin, tüm öğrencilerin sağlığını tehlikeye atacağı düşünülerek eğitime ara verilmesi kararı alınmıştı. Esasen bu uygulama, dönemin şartları içerisinde en pratik ve gerçekçi tedbir olarak değerlendirilmelidir.

Öte yandan kızıl hastalığı 1926’dan itibaren İstanbul’un yanı sıra başta Konya, Sivas, Afyon olmak üzere İç Anadolu şehirlerinde de yaygınlık göstermeye başlamıştı. Bu salgın okullara da sirayet etmişti. Öyle ki özellikle Konya’da eğitime mani olmuş ve

46 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-20. (16.12.1923).

47 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-5. (13.02.1924).

48 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-26. (10.11.1925).

okullar çok uzun bir süre tatil edilmişti. Örneğin Ağustos 1928’de kızıl salgınının aldığı boyut sebebiyle, eğitim ancak 5 ay sonra Ocak 1929’da başlayabilmişti. Salgınla mücadele için vakaların olduğu illere seyyar mücadele ekipleri gönderilmiş; okullarda kızıl aşısı uygulanmış ve salgının önüne geçilebilmişti⁴⁹.

III.4. Kızamık Hastalığı ve Geniş Yayılımına Karşı Alınan Tedbirler

Dönemin en çok görülen bulaşıcı hastalıklardan biri ise kızamıktı. Genellikle kış aylarında ortaya çıkan ve solunum yoluyla başka bir kişiye geçen ateşli bir hastalık olan kızamık, ihmal edildiğinde ciddi sorunlara yol açabiliyordu. En sık görülen salgınlar arasında yer almaktaydı⁵⁰. Belgelerden de takip edildiği üzere, kızamık vakaları özellikle öğrencilerde ortaya çıkmakta; bu yüzden okullarda salgın hâlini alabilmekteydi. Nitekim 1924 yılı Ocak ayı başında İstanbul’un Fatih ilçesindeki Eğrikapı semtinde bulunan İptidai Mektebinde 8 öğrencide kızamık hastalığı baş göstermişti. Üstelik bu öğrencilerden birinin hastalık nedeniyle vefat etmesi üzerine Erenköy belediye doktorunun da raporuyla okulun 5 gün süreyle tatil edilmesi kararlaştırılmıştı. Alınan karar, 6 Ocak 1924 tarihli yazıyla İl Maarif Müdüriyeti tarafından İstanbul Valiliğine bildirilmişti⁵¹. Bu olaydan da anlaşılacağı gibi öğrencilerde görülen vakalar, hastalıkla ve hatta ölümlle sonuçlanabiliyordu. Dolayısıyla bulaşma riskini engellemek ve öğrenci sağlığını korumak için okulun bir süreyle tatil edilmesi yoluna gidiliyordu.

Şubat ayında ise İstanbul’un Bebek semtindeki Bebek Kız Sanayi Mektebinde okuyan Melahat isimli bir öğrencinin kızamık hastası olduğu doktor tarafından tespit edilince okul, 10 gün süreyle tatil edilmişti⁵².

1924 yılının Mart ve Nisan aylarında İstanbul’daki kızamık salgınında artış yaşanmıştı. İstanbul’un farklı semtlerindeki birçok okulun öğrencilerinde kızamık vakası görülmesi sebebiyle eğitime ara verilmişti. Bunlardan biri de Beşiktaş’taki Büyük Esmâ Sultan İnas (Kız) Numune Mektebiydi. Öğrenciler arasında kızamık vakalarının

49 Tekir, a.g.m., s.420-421.

50 Cihat Tanış, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nin Kızamık ile Mücadelesi (1900-1908)”, *Researcher: Social Science Studies*, C 5, S IV, Ankara 2017, s.166-168.

51 BCA, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-1. (06.01.1924).

52 BCA, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-7. (22.02.1924).

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL'DAKİ OKULLARDA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

artması ve öğrencilerin birbirini enfekte etmesi üzerine okul 1-10 Mart 1924 tarihleri arasında 10 gün süreyle tatil edilmişti. Bu karar, vakaların artması karşısında 27 Şubat'ta okula incelemeye gelen Müfettiş Ragıp Bey tarafından alınmıştı⁵³.

Üsküdar'daki Harmanlık İnas (Kız) Mektebi de kızamık hastalığı sebebiyle tatil edilmişti. Konuya ilişkin İstanbul İl Maarif Müdüriyeti tarafından İstanbul Valiliğine gönderilen 1 Nisan 1923 tarihli yazıya göre, öğrenciler arasındaki kızamık vakalarının arttığı haber alınınca sıhhiye müfettişi okula incelemeye gelmişti. Müfettişin tespitleri sonucunda, okulda eğitim gören 16 öğrencinin evinde kızamık vakası olduğu; hâlihazırda okulun 195 öğrencisinin olduğu fakat 65 öğrencinin okula gelmediği, devamsızlık yapan 65 kişiden bir kısmının kızamık hastalığından raporlu olabileceği, dolayısıyla hastalığın yayılmasını engellemek için okulun 15 gün süreyle tatil edildiği belirtilmişti⁵⁴.

Aynı günlerde İstanbul Fatih'teki Atık Ali Paşa İnas (Kız) Numune Mektebi de kızamık salgını nedeniyle eğitime 10 gün süreyle ara vermişti⁵⁵. Bu rapor ve kararlara göre bir okulda vaka veya vakalar ortaya çıktığında görevlendirilen sıhhiye müfettişlerinin, okuldaki öğrencilerden kaçının hasta olduğu ve ne kadarının devamsızlık yaptığı gibi nicel verileri de göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Hâliyle bulaş riskinin artışı engellemek için eğitime ara verilmesi kararı alınmıştı.

Nitekim bu süreçte kızamık dâhil bulaşıcı hastalıkların il genelinde artması karşısında İstanbul'daki bazı ibtidai mektepler, vaka artışlarına sebebiyet vermemek maksadıyla İstanbul Valiliğinin kararıyla 10 gün süreyle tatil edilmişti. İl Maarif Müdüriyeti, bu kararın Bakırköy'deki özel bir okul ile darülmuallimat mektebini (kız öğretmen okulu) de kapsayıp kapsamadığına ilişkin Valilikten görüş sormuştu⁵⁶. Valilikten, Maarif Müdüriyetine gönderilen 28 Mart 1924 tarihli yazıda; darülmuallimat mektebinin hastanesinin bulunduğu, dolayısıyla bu husustaki kararı okul idaresinin verebileceği

53 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-11. (01.04.1924).

54 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-25. (01.04.1923).

55 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-12. (06.04.1924).

56 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/91-441-13. (24.04.1924).

belirtilmişti. Hâliyle yapılacak sıhhi tespitlere göre okulun tatil edilip edilmeyeceğini kararlaştırıp Valiliğe bildirilmesi istenmişti⁵⁷.

İstanbul Valiliğinin tüm okullarda eğitime ara verilmesine ilişkin kararına rağmen özellikle kızamık vakaları, öğrenciler arasında devam etmişti. Örneğin Üsküdar’a bağlı Altunizade Zükur Numune Mektebi, 1924 yılı Mayıs ayı sonlarında kızamık salgını sebebiyle tatil edilmişti. Okul doktorunun verdiği mütalaa ve akabinde sıhhiye müfettişinin incelemesi çerçevesinde, okulun bayram sonuna kadar tatil edilmesi kararlaştırılmıştı. Tatil sırasında okulda görevli hademelerden, okulun temizliğini yapmaları istenmişti. Hastalığa yakalanan 12 öğrenciden 5’i tatil müddetince iyileşerek okula dönmüş, geri kalanlar ise iyileştiklerine dair doktor raporu alamadıkları için okula kabul edilmemişlerdi⁵⁸. Bu bağlamda ifade etmek gerekirse, eğitime ara verildiği günlerde, temasla bulaşmanın önüne geçmek için okulun temizlenmesi özellikle önemli görülmüştü. Aynı şekilde doğrudan temasla hastalığın yayılmasını engellemek adına öğrencilerin okula dönmelerine, ancak doktorların vereceği sıhhatli/iyileşmiş raporu ile izin verilmekteydi.

Yine bahsedilen dönemde Kadıköy Kurbaglıdere’de Kaptan Hasan Paşa Mektebi de kızamık vakalarının istila şeklinde devam etmesi ve burada okuyan öğrenciler arasında vakaların görülmesi karşısında okul müfettişliğinin kararıyla 22-28 Mayıs (1924) arasında tatil edilmişti⁵⁹. Bölgedeki bir başka okul olan Kadıköy’deki Mahfiruz İnas Numune Mektebi de kızamık salgını sebebiyle Haziran ayı içinde 10 gün müddetle tatil edilmişti⁶⁰.

Kızamık salgınının İstanbul’daki okullarda peyderpey ortaya çıktığı takip edilmektedir. Nitekim 1925 yılı Mart ayında İstanbul Beykoz’daki 38. Paşabahçe İlk Erkek Mektebi öğrencileri kızamık hastalığına yakalanmıştı. Okul tarafından yapılan tahkikatta; 13 öğrencinin hasta olması sebebiyle okula gelemelikleri anlaşılmış, bunun üzerine evlerine gönderilen doktorlar tarafından yapılan muayenede öğrencilerde kızamık hastalığı tespit edilmişti. Diğer öğrencilerde de hastalığın

57 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-10. (28-29.04.1924).

58 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-13. (22.05.1924).

59 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-14. (01.06.1924).

60 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-16. (11.06.1924).

CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA İSTANBUL’DAKİ OKULLARDA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

ortaya çıkması ihtimaline karşı okullar, sıhhiye müfettişliğinin kararıyla 22-30 Mart tarihleri arasında tatil edilmişti⁶¹.

1925 yılı Nisan ayında ise bu defa Bostancı’daki İnas (Kız) Mektebinde kızamık vakası görülmüştü. Yedisi 1. sınıf, biri 3. sınıfta olmak üzere toplamda 8 öğrenciye bulaştığı anlaşılan bu hastalıktan ötürü birinci sınıflar, (14 Nisan’dan itibaren) 10 gün süreyle tatil edilmişti. Fakat diğer sınıflarda da yeni vakalar görülünce -ilgili yönetmeliğe göre- okulun tamamıyla tatil edilmesi gündeme gelmişti. Ne var ki sıhhiye müfettişi, şimdilik üç öğrencide vaka saptandığından dolayı okulun tamamıyla tatiline gerek olmadığını raporlamıştı. Müfettişin raporuna göre *Emraz-ı Sariyye Nizamnamesi’nin (Bulaşıcı Hastalıklar Yönetmeliği)* 12. maddesi gereğince eğitime devam edilmeli ve hasta öğrencilere gerekli tıbbi tedavi uygulanmalıydı. Rapor üzerine okul idaresi tarafından İstanbul İl Müdüriyetine gönderilen 13 Nisan 1925 tarihli yazıda; müfettiş raporu mucibince okulun tatil edilmediği ancak zor durumda kalındığı bildirilmişti. Hâlbuki “Kadir Gecesi” münasebetiyle okul tatil edileceğinden eğitime ara verilmesi uygun olacaktı ve bu ara süresi, 3 buçuk güne tekabül edecekti. Bu açıdan okulun tatil edilmesinin uygun olacağı belirtilerek bu yönde izin verilmesi talep edilmişti. Aksi takdirde belediye tabibine ibraz edilmek üzere bir yazı gönderilmesi istenmişti⁶². Bu belgeden de anlaşılabacağı üzere sıhhiye müfettişleri, her vaka durumunda okullarda eğitime ara verilmesine karar vermeyip genelde kısmi araya, bir diğer deyişle vakaların görüldüğü sınıflar bazında geçici tatile başvurmaktaydı. Bununla birlikte okul idareleri, vakaların okul genelinde artış gösterebileceğinden endişe ederek okulun tamamının tatil edilmesini talep edebilmekteydi.

Alınan tedbirlere rağmen okullarda kızamık vakaları görülmeye devam ediyordu. Öyle ki bir okuldaki öğrencilerde hem kızamık hem suçiçeği vakaları tespit edilmişti. İstanbul’daki 42 Numaralı Mektebin İdaresi de bu bağlamda İl Maarif Müdüriyetine yolladığı 19 Kasım 1925 tarihli yazıda hastalığa temas etmişti. İlgili yazıya göre, okulda eğitim gören öğrenciler arasında vakalar artmıştı. Özellikle birinci sınıf öğrencilerine doktor raporuyla teşhis konulması sebebiyle bu sınıfta 10 gün süreyle eğitime ara verilmişti. Diğer sınıflarda da vaka sayısının artması durumunda tatil tedbiri alınabilecekti⁶³.

61 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-21. (31.03.1925).

62 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-23. (18.04.1925).

63 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-27. (16.11.1925).

Nihayetinde bu hastalık öğrencilerde olduğu gibi şehir genelinde de görünmeye devam etmişti. 1930 yılındaki istatistiklere göre şehirde hastanelere intikal eden kızamık vakası bine yakındı. Kızıl vakası ise 1.700 civarındaydı⁶⁴.

III. 5. Boğmaca Hastalığı

Dönemin bir başka hastalığı da bakteriyel yolla ortaya çıkan ve özellikle çocuklarda yüksek oranda bulaşıcılığa sahip olan boğmacaydı. Ağızdan sıçrayan damlacık ve solunum yoluyla bulaşan bu hastalık, yayılım durumunda ölümlere yol açabiliyordu⁶⁵. Örneğin bu hastalık, 1924 yılı Mart ayında Gebze'ye bağlı Aydınlı Köy Mektebinde görülmüştü. Bunun üzerine düzenlenen raporda; okulun tatil edilmesi, yanı sıra okulda badana ve tamir işlemlerinin yapılması ve ancak tüm bu önlemler alındıktan sonra eğitime başlanması kararlaştırılmıştı. Daha sonra valilik tabipliği tarafından düzenlenen ikinci bir raporda; okulun badanası yapıldıktan ve camları takıldıktan sonra risk görülmeyen öğrencilerin eğitime devam etmeleri uygun bulunmuştu. Çocukların eğitimlerinden geri kalmalarının uygun olmayacağı da raporda ifade edilmişti⁶⁶.

638

Bu rapor, salgınlar karşısında dönemin Maarif İdaresinin eğitim anlayışını ortaya koyması bakımından kayda değerdir. Zira bir yandan öğrenci sağlığı gözetilerek okullar geçici süreyle tatil edilirken diğer yandan uzun vadeli olarak eğitimin sürdürülebilmesi için de gerekli hijyen ve fiziksel önlemlerin hızla alınması talep edilmişti. Diğer yandan da okulda gerekli temizliğin sağlanması durumunda sağlığı el veren öğrencilerin eğitime devam ederek derslerinden geri kalmaması planlanmış; böylece eğitime devam edilmesine verilen önem de ortaya konulmuştu.

III. 6. Trahom Hastalığı ve Mücadele Yöntemleri

Esasen bu dönemde tesadüf edilen ve yakalananlar için oldukça zorlayıcı olan bir başka bulaşıcı hastalık ise trahomdu. Bu hastalık, gözlerde enfeksiyona yol açarak

64 Bu konuda detaylı malumat için bk. İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931, Belediye Matbaası, İstanbul 1932, s.102-105.

65 Nevim Tüzün, Ayşe Erkmén, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Boğmaca Hastalığı Üzerine Bir İnceleme (XIX. Yüzyıl Sonlarından XX. Yüzyıl Başlarına)”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C 12, S 3, Mersin 2022, s.508.

66 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-8. (23.03.1924).

kalıcı hasar, sakatlık ve körlüğe neden olabiliyordu⁶⁷. Trachoma karşı ilk kapsamlı mücadele, Cumhuriyet’in ilanından sonra Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından başlatılmıştı⁶⁸. Hastalığın ortaya koyduğu olumsuz etkilere binaen Vekâlet, bu konuda çok yönlü bir çalışma başlatmış; yurt içi ve yurt dışı inceleme ve tespitlerde bulunduktan sonra tedbirler geliştirmeye gayret etmiştir. Hastalığın yayılmasının önüne geçmek adına hastaların izole edilmesi en başlıca tedbirlerden biri olarak uygulanmıştır. Trahom Mücadele Talimatnamesi de bu yönde hazırlanmıştır⁶⁹.

Başta Güneydoğu ve Doğu Anadolu olmak üzere Türkiye’de yayılım alanı geniş olan hastalık İstanbul’da da görülmüştür. Esasen hastalığın bulaşıcı etkisi nedeniyle bu hastalığa yakalanan çocukların ayrı bir yerde eğitim alması yoluna gidilmisti. Örneğin 1919 yılında İstanbul’daki darüleytamlarda bulunan trahomlu çocuklar, Dr. Kâşif Ömer Bey’in öncülüğünde tedavi altına alınmış; bu kapsamda Yıldız Hâkimiyet-i Millîye Mektebi trahom okulu olarak düzenlenmiş, çeşitli bölgelerde hastalıklı öğrenciler için sınıflar açılmış ve tedavileri takip edilmiştir. Süreç içinde bu öğrenciler Beykoz Darüleytamında toplanarak ayrı bir okul oluşturulmuş, ardından yeniden Yıldız’daki okula nakledilmişlerdir⁷⁰. Nitekim 1924 yılında Beykoz’daki yetim mektebinde ilgili hastalığa yakalanan çocukların okuduğu ve Beykoz Köşkü’nde trahomlu çocukların tedavisinin yapıldığı takip edilmektedir. Bu konuda tespit edilen aksaklıklar ise yapılan incelemeler sonucunda giderilmeye çalışılmış; adı geçen okullara düzenli olarak bir sağlık memuru ve hasta bakıcı gönderilerek öğrencilerin tedavilerinin aksatılmadan yapılmasına özen gösterilmişti. Yine trahomla mücadele kapsamında, hastalığın yoğun görüldüğü bölgelerde tüm halk, diğer yerlerde ise ilkokul öğrencileri göz muayenesinden geçirilmiştir. Bu süreçte hastalığın İstanbul’daki vaka oranı %2 olarak belirtilmiştir⁷¹. Diğer şehirlerde de trahomlu olan çocukların eğitim görmeleri için okullar oluşturulmuştur⁷². İlkokullarda alınan bu önlemlerin yanı sıra ortaokullarda bu

67 Daşpunar, a.g.t., s.68-69.

68 Çağatay Üstüni, Seçil Özçiftçi, “Trahom Teşrihi Marazisi Kitabındaki Tarihçe Bölümünün Günümüz Türkçesine Sadeleştirilmesi”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C 13, S 2, Mersin 2023, s.326.

69 Daşpunar, a.g.t., s.77-81.

70 Sadet Altay, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, S 23, Ankara 2016, s.178.

71 Sevilay Özer, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 54, Ankara 2014, s.128-138, 150-151.

72 Gülten Dinç, “Cumhuriyet Dönemi Trahom Mücadelesi ve Malatya Örneği”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C, 24, S 2, İstanbul 2023, s.377.

yönde bir vaka görüldüğünde ancak hastalığın tedaviyle kontrol altına alınmasından sonra hasta öğrenciye okula devam izni verilmekteydi⁷³.

Örneğin İstanbul'daki Hâkimiyet-i Milliye Şehremini Yatılı Mektebinde okuyan dört kız öğrenci trahom hastalığına yakalanmış olup vücutlarında şişlik tespit edilmişti. Maarif Müdüriyetinin konuya dair 1 Ağustos 1927 tarihli raporuna göre, ilgili okul idaresinden henüz öğrencilerin durumuyla alakalı bir müracaat gelmemişti. Neticede söz konusu öğrenciler, yalnızca emrâz-ı intişariye (bulaşıcı hastalıklar) hastanesine gönderilerek tedavi altına alınmış; taburcu edildikten sonra ise okul revirinde yeniden gözetim altına alınmışlardı. Hâlihazırda bu öğrenciler okul revirinde kalmaktaydı ve her bir öğrenci için günlük 40 kuruşluk bir harcama yapılmaktaydı. Bu hususta okul idaresi tarafından bildirimde bulunulmamışsa da, 1926 yılında ilgili Bakanlığa durumun arz edildiği anlaşılmıştı⁷⁴. Bu belgeden de görüldüğü gibi trahom hastalığı, diğer bulaşıcı hastalıklara göre daha uzun bir süreci ve çok yönlü takibi gerektiren bir hastalıktı.

Neticede 1932 yılında çıkarılan Trahomla Mücadele Talimatnamesi'ne göre, dispanser hekimleri öncelikle okullar ve toplu çalışılan kurumlar olmak üzere bulundukları şehir ve kasabalardaki tüm halkı muayeneden geçirecek, hastaları tedavi edecek ya da gerekli merkezlere sevk edeceklerdi. Esasen trahomlu öğrenciler, sağlıklı olanlardan ayrılarak farklı binalarda eğitim görecekti, dispanserlere gönderilmeksizin okullarında temel tedavileri uygulanacaktı. Trahomsuz okullarda ise öğrenciler düzenli olarak uzman hekimlerce kontrol edilecek; hastalığa yakalananlar trahomlu okullara aktarılacaktı. Ayrıca öğretmenlere trahom hakkında gerekli bilgilerin verilmesi, fırsat oldukça hem öğretmenlere hem de öğrencilere yönelik konferanslar düzenlenmesi ve öğretmenlerin öğrencileri sürekli bilinçlendirmeye teşvik etmeleri gerektiği de talimat kapsamında yer almaktaydı⁷⁵. Anlaşıyor ki trahom vakalarında, diğer bulaşıcı hastalıklardan farklı olarak öğrencilerin ayrı okullarda eğitim alması gibi istisnai bir yöntem uygulanmıştı.

III.7. Diğer Hastalıklar (Kuşpalazı/Difteri, Kabakulak, Tifo, Verem)

Bulaşıcı ve salgın mahiyeti alan çeşitli hastalıklar da bu süreçte görülmekteydi. Bunlardan biri olan difteri, Osmanlı'daki adıyla kuşpalazı, yaygın bir hastalık türüydü.

73 Okan Töre, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım", **Klimik Dergisi**, C 34, S 1, İstanbul 2021, s.9.

74 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-73-4. (01.08.1927).

75 **Resmî Gazete**, 7 Kânunusani 1932, S 1996, s.1125-1132.

CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA İSTANBUL’DAKİ OKULLARDA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

Boğaz ve burunda oluşan bakteriyel enfeksiyonun damlacık yoluyla bulaşmasıyla yayılan bu hastalık, daha çok sonbahar ve kış aylarında artış gösteriyordu. Özellikle çocuklarda ortaya çıkmasıyla büyük salgın hâlini alabilmekteydi⁷⁶. Salgın durumlarında ölümcül sonuçlar doğuran ve Türkiye’de de ölümlere yol açan difteriyle mücadelede 1930’lardan itibaren aşı uygulaması gerçekleştirilmiştir⁷⁷. Ne var ki İstanbul’daki en yüksek vakaya sahip hastalıklar arasında difteri yer alıyordu. 1930 yılındaki rakamlara göre difteri vakası 6 binin üzerindeydi⁷⁸.

Hastalığın yaygın olduğu süreçte İstanbul’daki okullarda da vakaların olduğu takip edilmektedir. Nitekim Aralık 1924’te Sultan Çelebi Mehmed Enas Numune Mektebinde, hasta öğrencilerin olması dolayısıyla 1. sınıflar 15 süreyle tatil edilmişti⁷⁹. Yine Beyoğlu’ndaki 6. Mektepte kuşpalazı ve kabakulak hastalıkları görüldüğünden okul 10 gün süreyle tatil edilmişti⁸⁰.

Çocuklarda çok sık rastlanılan hastalıklardan biri de kabakulaktı. Bilhassa ilkokul çağındaki çocuklarda ortaya çıkıyordu⁸¹. Nitekim 1926 yılı Şubat ayında İstanbul Beyoğlu’ndaki 12. İlk Erkek Mektebinde bu hastalığa rastlanılmıştı. Konuya ilişkin okul müdürü tarafından İl Maarif Müdüriyetine (İl Millî Eğitim Müdürlüğü) gönderilen 23 Şubat 1926 tarihli yazıya göre, okulun muhtelif sınıflarında ortaya çıkan kabakulak hastalığı hızla yayılım göstermişti. Bunun üzerine 25 Şubat tarihli kararla, hasta öğrencilerin okuduğu 1. ve 2. sınıflarda eğitime bir haftalığına ara verilmişti⁸².

1929 yılına gelindiğinde İstanbul’da çocuklar arasında kabakulak hastalığının yayılımında artış yaşanmıştı. Akşam gazetesinin haberine göre kabakulak vakalarının en yoğun görüldüğü semtler Şişli ve Fatih’ti. Okulların açıldığı bu dönemde, çocuk

76 Zeynel Özlü, “Osmanlı Devleti’nde Difteri Hastalığı ve Koruyucu Sağlık Hizmetlerine Dair Bulgular (19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında)”, *Belleten*, C 81, S 291, Ankara 2017, s. 420-424.

77 Pervin Özceli, Aslıhan Coşkun, Ateş Kara, “Türkiye’de Difteri Hastalığının Tarihsel Epidemiyolojisi / Diphtheria Epidemiology in Türkiye Throughout History”, *J Pediatr Inf*, C 16, S 4, Ankara 2022, s.218, 221-222.

78 İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931, s.103-105.

79 *BCA*, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-10. (02.12.1924).

80 *BCA*, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-72-51-8. (23-31.12.1925).

81 Özlü, a.g.m., s.423.

82 *BCA*, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/176-852-7. (23.02.1926).

hastalıklarının daha fazla yayılmaması amacıyla eğitim kurumlarında gerekli önlemler alınmış; özellikle hastalığa yakalanmış öğrencilerin bir süre okula kabul edilmemesi, uygulanan başlıca tedbirlerden biri olmuştur. Buna karşı son dönemde çocuklar arasında görülen difteri vakalarının azaldığının gözlemlendiğine dikkat çekilmiştir⁸³.

Aynı dönemde ülke genelinde okullarda vakalar artmıştı. Örneğin Ankara’da ilkokullarda kabakulak vakalarının çoğaldığı, ayrıca yeni kayıtlı öğrenciler arasında kızıl ve kızamık hastalıklarının da görüldüğü tespit edilmişti. 1 Aralık’tan itibaren okullarda toplamda 600 kabakulak vakası kaydedilmiş; ancak bu hastalık nedeniyle ciddi bir ölüm veya ağır komplikasyon meydana gelmemişti. Kabakulak hastalığının ağır seyredebilecek sonuçları dikkate alınarak, okullarda eğitime bir süreliğine ara verilmesine karar verilmişti. Öte yandan, şehir genelinde epidemi seviyesinde olmamakla birlikte bazı tifo ya bağlı vakalar da ortaya çıkmıştı⁸⁴.

Yine bu süreçte difteri de salgın halinde görülebilen ve bilhassa çocukları etkisi altına alan bir hastalık çeşidiydi. Cumhuriyet’in ilk yıllarında difteri salgını vuku buldukça bu hastalığa karşı okullarda hem kapanma hem de aşılama tedbirleri uygulanmıştı⁸⁵. Aşının difteriye karşı etkili bir çözüm olduğu; bunun yanı sıra serum uygulamasının da etkili bir sonuç verdiği tespit edilmişti. En azından bu tedbirler, hastalığın salgın hâline gelmesine bir engel teşkil etmekteydi. Bu kapsamda difteriye karşı öğrencilere okullarda üç doz halinde aşılama gerçekleştirilmişti⁸⁶.

Bu dönemdeki bir başka hastalık ise tifoydu. Tifo, bert basili nedeniyle ortaya çıkan, hızla yayılıp kısa sürede -özellikle bahar ve yaz aylarında- salgına dönüşebilen ve tedavi edilmediğinde ölümle sonuçlanabilen bir hastalıktı. En çok kirli suyla, hastaya ait giysi ve çamaşırlarla bulaşmakta, ağız yoluyla vücuda girip bağırsak ve kana geçerek etkisini göstermekteydi⁸⁷.

Osmanlı’da tifoyla mücadelede yoğun tedbirler alınırken, Cumhuriyet Dönemi’nde de tifonun yayılmasını engellemek amacıyla çeşitli önlemler alınmış, halkı bilinçlendirmek için basın ve radyo aracılığıyla doktorların görüşlerine yer verilmişti.

83 **Akşam gazetesi**, 13 Teşrinievvel 1929, S 3952, s.6.

84 **Hâkimiyet-i Milliye**, 08 Şubat 1929, S 2726, s.2.

85 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/134-653-64.

86 Karacaer Çakır, a.g.m., s.222.

87 Menekşe Yıldız Uslu, **19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Tifo ve Tifo ile Mücadele**, İstanbul, 2024, s.14-19.

Aynı şekilde tifonun engellenmesi noktasında önemli kabul edilen sineklerle mücadeleye dikkat çekilmiş, aşılama ise bu hastalığı önlemede en etkili yöntemlerden biri olarak öne çıkmıştı⁸⁸. Bu kapsamda Üsküdar’daki bir okulda 28 Ekim 1924’te tifo aşısı yapılmıştı. Aşı sebebiyle ortaya çıkabilecek yan etkilere karşı okul bir günlüğüne tatil edilmişti⁸⁹.

Asırlara sâri hastalıklardan biri de veremdi (tüberküloz). Verem, akciğerleri etkileyerek solunum güçlüğüne neden olan bulaşıcı ve yaygın bir hastalık olup tedavi edilmediğinde ölüme yol açabiliyordu. Kitlesele bulaş riski sebebiyle okullar veremin yayılma sahalari arasında yer aldığından bu tarz vakalarda çok dikkatli ve tedbirli davranılıyordu. Öyle ki bulaşmanın önüne geçmek amacıyla Maarif ve Sağlık Bakanlıkları iş birliği yapmış; özellikle temasın yoğun olduğu sınıflarda denetimler uygulanmış ve veremli öğrenciler tedavi edilmeleri için hastanelere sevk edilmişti⁹⁰. Bu hastalığın yaygın olduğu şehirlerden biri olan İstanbul’da veremle mücadele için sağlık merkezleri açılırken⁹¹ aynı zamanda veremle mücadele cemiyeti de kurulmuştu⁹².

IV. Salgın Hastalıklara Karşı Okullarda Aşı Uygulaması

Cumhuriyet’in ilk yıllarında salgın hastalıklar nedeniyle okulların geçici sürelerle tatil edilmesinin yanı sıra bu süreçte okullarda temizlik de yapılıyordu. Fakat esas ve daha kalıcı bir tedbir ise okula gelen tüm öğrencilere çeşitli hastalıklara özel üretilen aşıl原因 uygulanması ve böylece öğrencilerin hastalıklara karşı dirençli olmalarının sağlanmasıydı. Diğer yandan aşı uygulamasının anlık-geçici yan etkileri olabilmesi muhtemeldi. Aşının okullarda yapılması sebebiyle okullar, aşı uygulanan güne özel tatil edilmekteydi.

88 Karacaer Çakır, a.g.m., s.222-223.

89 BCA, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-68-18. (31.12.1926).

90 Evsile, a.g.m., s.11-12; Daşpunar, a.g.t., s.123-128.

91 Sinem Serin, “İstanbul’da Verem Tedavisi İçin Kurulan Sağlık Merkezleri ve Beykoz Kasrı’nın Hastalıkla Mücadeledeki Rolü”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Verem**, ed. Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke, Gece Kitaplığı, Ankara 2021, s.66-75.

92 Serkan Tuna, “İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti ve Faaliyetleri (1927-1938)”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Verem**, ed. Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke, Gece Kitaplığı, Ankara 2021, s.182-202.

Nitekim 1924 yılı Ocak ayında İstanbul'daki okullarda öğrencilere veba aşısının yapılması kararlaştırılmıştı. Bu hususta İstanbul İl Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti tarafından İl Maarif Müdüriyetine gönderilen 6 Ocak 1924 tarihli yazıda; okullarda aşılama faaliyetinin yapılacağı, dolayısıyla görevli sağlık personeline ve aşının uygulanması adına, görevlilere gerekli kolaylığın sağlanması talep edilmişti⁹³. Örneğin Şehzade Sultan Mehmet Mektebi öğrencilerine 27 Kasım 1924'te tifo aşısı yapıldığından okul bir günlüğüne tatil edilmişti⁹⁴. Serçavuş Yusuf Ağa Mektebi öğrencilerine ise 3 Aralık 1924'te aşı yapılmış ve eğitime bir gün ara verilmişti⁹⁵.

Takip edildiği üzere hastalıklarla mücadelede en önemli çözümlerden biri olarak kabul edilen aşı, okullarda uygulanmakta böylece salgınları durdurmaya yönelik tedbirler alınmaktaydı. Nitekim her yıl belli dönemlerde okullardaki öğrencilere aşı uygulanması kararlaştırılmıştı. Örneğin Kasım 1925'te okullarda görülen bulaşıcı hastalıklar nedeniyle öğrencilere aşı yapılması ve o güne mahsus olarak eğitim kurumlarının tatil edilmesi uygun bulunmuştu⁹⁶.

Okullarla birlikte şehir genelinde ve tüm ülkede de aşılama faaliyetleri, ilgili sağlık kuruluşları tarafından aşılama faaliyeti gerçekleştirilmişti. Örneğin 1930 yılında İstanbul'da 38.966 kişiye çiçek aşısı uygulanırken 1931'de bu sayı 43.656 kişiye ulaşmıştı. Bu rakamlar 1932'de 38.821, 1933'te ise 37.535'ti. Tifo aşısı ise 1930'da 4.397, 1931'de 25.946, 1932'de 9.358, 1933'te ise 23.487 adet uygulanmıştı. Keza vebaya karşı da 1930'da 5.318, 1931'de 3.922, 1932'de 3.673 ve 1933'te 4.838 adet aşı yapılmıştı⁹⁷.

Şüphesiz aşı dışında Türk maarifi tarafından, hastalık öncesi ve sürecinde uyulması gereken kurallara ilişkin de yazılar yayınlanarak gerekli önlemler hayata geçirilmişti. Bu kapsamda okullarda bulaşıcı hastalıkların engellenmesi ve sona erdirilmesine ilişkin emirlerde, yönetmeliklere uygun olarak bazı hususlara dikkat çekilmişti:

93 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-4. (06.01.1924).

94 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-7. (27.11.1924).

95 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-9. (03.12.1924).

96 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-72-51. (01.11.1925).

97 İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt 1932-1933, Belediye Matbaası, İstanbul 1936, s.87.

- Okul öğretmenlerinin bu hastalıkların başlangıcından bitişine kadar hastalığın şüpheli belirtileri ve semptomlarına dair en azından belli bir seviyede bilgi sahibi olmaları gerekliydi.
- Öğretmenler, gerektiğinde öğrencilerinin durumlarını izleyip vaziyete göre icap eden işlemleri yapmalıydılar.
- Bu yüzden her şeyden evvel öğretmenlerin gerekli bilgilere sahip olması gerekiyordu.
- Bu çerçevede öğretmenler, öğrencilerde herhangi bir hastalığın başlamak üzere olduğu şüpheli durumlara dair, yönetime beyan etmek üzere -yayımlanan listeden oluşan- çizelge hazırlayacaklardı.

Söz konusu listeye göre öğrencilerdeki hastalık belirtileri şöyle belirtilmişti:

- Yorgunluk, uyuklamak, gözlerde sönüklük, kızarmış veya sararmış bir çehre, titremek, kusma hâli, öksürmek, terlemek, vücutta birtakım yerlerin yara olması, burun, boğaz ve kulak akıntıları, boğazda şişkinlik, kızarmış veya iltihaplı gözler, gözlerde akıntı, boğaz ağrısı ve hararet.

Ayrıca bulaşıcı hastalıklar için okul öğretmenlerinin bilmesi gerekli olan cetvel de paylaşılmıştı. Burada hastalıkların ismi, başlangıcı ve belirtilerinin mahiyeti açıklanmıştı. Hastalık çeşitleri ise şöyle belirtilmişti:

- Kabakulak, kızıl, kızamık, kuşpalazı, boğmaca öksürüğü, suçiçeği, çiçek, alman kızamığı⁹⁸.

Netice olarak vurgulamak gerekir ki salgın hastalıklara karşı alınan temizlik tedbirleri, eğitime ara verilmesi, serum ve aşı uygulamalarının yanı sıra, eğitimciler ve öğrencilere verilen eğitimler, yayınlanan bilgilendirici neşriyatlar ve icra edilen konferanslar aracılığıyla bulaşıcı hastalıklardan korunma konusunda farkındalık artırılmaya çalışılmıştır⁹⁹.

V. Okullardaki Salgınlara Karşı Maarif ve Sıhhiye Teşkilatlarının Yeni Yaklaşımları

Salgın hastalıklara ilişkin tedbirler kararlılıkla uygulanırken, buna rağmen söz konusu vakaların bildirilmesi ve bu çerçevede uygulanacak tedbirlerle ilgili, özellikle bazı

98 BCA, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlük-Sıra, 180-9-0-0/13-72-51-3 (lef 4-5), (28.12.1925).

99 Karacaer Çakır, a.g.m., s.224-225.

okul yönetimleri zafiyet göstermişti. Bunun üzerine İstanbul İl Maarif Müdüriyeti, İl Sıhhiye Müdüriyeti ile yaptığı koordinasyon çerçevesinde İstanbul'daki çeşitli okullarda görülen salgın hastalıklara karşı alınması gereken tedbirlere dair bir yazı yayımlamıştı. 22 Aralık 1926 tarihli bu yazıda şu hususlara temas edilmişti:

- İstanbul'un farklı semtlerinde meydana gelen kızıl ve difteri hastalığı, okul öğrencilerinde de görülmektedir.
- Bu gibi vakalar ortaya çıktığında ilgili okullarda geçici olarak eğitime ara verilmektedir.
- Bununla birlikte bazı okul idarelerinin, vaka görülse de bölgeden sorumlu doktorlara haber vermedikleri tespit edilmiştir.
- Bu tarz bir davranış kabul edilemez olup vaka görülür görülmez okul müdüriyetinin vaziyeti derhal İl Sıhhiye Müdüriyetine ve bölgedeki doktorlara bildirmesi gereklidir.
- Ayrıca okulun geçici tatil edilmesi emri ile hasta ve bunlarla teması olan çocukların sağlık durumları bildirilmelidir.
- Aynı şekilde hasta olan öğrencilerin gözlem altına alınması, evlerinin kapılarına levha asılması ve hızlıca kendilerine serum/aşı uygulanmalıdır.
- Tüm bunların yanı sıra hasta öğrencilerin sağlık durumları yakından takip edilerek Belediye ve İl Sıhhiye Müdüriyeti doktorlarına bilgi verilmelidir.

Zikredilen tüm bu tedbirlerin yerine getirilmesinin İl Sıhhiye Müdüriyetince talep edildiği vurgulanarak gerekenin bu esaslar dairesinde yapılması istenmişti¹⁰⁰. Görüldüğü üzere sağlık makamları, vakaların erken tespiti ve bunun bildirilmesine ilişkin ihmal gösterilmemesine özellikle dikkat ediyordu. Aksi takdirde hastalığın yayılımının engellenmesinde sıkıntılar baş gösterebilirdi. Dolayısıyla okuldaki bir öğrencide hastalık görüldüğünde, yapılacak muamelelerin merkezden bütüncül bir şekilde planlanıp takip edilmesi amaçlanmıştı. Bu konuda okul idareleri ve sıhhiye birimlerinin eş güdüm ve yakın koordinasyon içinde hareket etmesinin önemi belirtilmişti.

Öte yandan, Cumhuriyet'in ilk yıllarında salgın hastalıklara karşı alınan tedbirlerde, bir süre Osmanlı'dan kalan yönetmelikler esas alınmaya devam etmişti. Söz konusu talimatnameye göre salgın hastalığa yakalanan bir öğrencinin diğerine teması men edilmişti. Bu da okulların tatilini gerekli kıldığından İl Sağlık Müdüriyeti müfettişleri

100 BCA, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/111-540-28. (22.12.1926).

CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA İSTANBUL’DAKİ OKULLARDA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

kararlarını bu yönde alıyorlardı¹⁰¹. Lakin bir süre sonra dönemin Maarif Vekili Mustafa Necati Bey (Uğural), yayımladığı 31 Aralık 1926 tarihli direktifte, salgınlar karşısında okullarda eğitime ara verilmesi tedbirinin yerine uygulanacak yeni yöntemleri sıralamıştı. Konuya ilişkin yayımladığı yazıda şu hususlar dikkat çekiyordu:

- Öğrenciler arasında görülen difteri ve kızıl gibi salgın hastalıklar karşısında okul doktorları ve Maarif müfettişlerinin kararıyla okullar geçici bir süre kapatılmaktaydı.
- Her ne kadar eski bir nizamname/yönetmelik dayanak alınarak bu uygulama yapılsa da yeni ilmi gelişme ve anlayışlara göre adı geçen tedbirin alınması uygun değildi.
- Zira artık yatılı okullarda dahi her türlü sağlık tedbiri pek kolaylıkla alınabilirdi.
- Dolayısıyla uygulanan okulların kapatılması tedbiri artık gereksiz görülmekteydi.
- Eğer öğrenciler arasında hastalık baş gösterirse, hasta olan öğrencinin ve varsa kardeşinin, ilk etapta 12 gün süreyle okula devam etmemesi sağlanmalı ve kendisine istirahat izni verilmeliydi.
- Şayet bu süre zarfında öğrencinin sağlık durumu okula gelmeye elverişli değilse, istirahat müddeti uzatılmalıydı.
- Ancak bu süre zarfında öğrencinin eğitimini düzenlemek gerekliydi.
- Üstelik ifade edilen tüm bu hususlar, Sıhhiye ve Muavenet İçtimai Vekâleti tarafından da uygun bulunmuştu¹⁰².

Görüldüğü üzere, Cumhuriyet’in ilk yıllarında sıkça baş gösteren birbirinden farklı salgınlar nedeniyle okulların tatil edilmesine karşı Maarif Vekâleti harekete geçmiş ve Sıhhiye Vekâleti ile eş güdümlü çalışarak okullarda hastalık vuku bulduğunda yeni ve daha makul bir çözüm bulma yoluna gitmişti. Özellikle Vekâletin bu yaklaşımının eğitim sürecinin aksamaması adına önemli olduğu; bununla birlikte öğrenci sağlığı ve salgın durumuna karşı vaka bazlı, bir bakıma hasta olan öğrenci ve yakınının izinli sayılması seçeneği gündeme alınmıştı. Üstelik okullara ara verilmesinden dolayı öğrencilerin eğitimlerinden geri kalmaları da bir endişe kaynağıydı. Dolayısıyla bu yeni teklifte, hasta olan öğrencinin de eğitim sürecinin düzenlenmesi gündeme getirilmişti. Böylece durumu aciliyet arz etmeyen

101 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-72-51-10. (31.12.1925).

102 **BCA**, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/134-653-64. (28.12.1926).

fakat bulaştırma riskine karşı okula gelmeyen öğrencinin evden derslerini takip edebilmesine yönelik planlama geliştirilmesi istenmişti.

Neticede Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren aşama aşama yapılan atılımlarla ilk 10 yıllık süreçte sağlık alanında büyük gelişmeler kaydedilmişti. Salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele de bu aşamada önemli bir yere sahipti. Nitekim Hâkimiyet-i Milliye gazetesine demeç veren ve sıhhiye alanındaki pek çok ilerlemenin mimarlarından olan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam, trahomla mücadele kapsamında Malatya ve Gaziantep vilayetlerinde dispanserler ve hastaneler açıldığını, bu hastalığa karşı ciddi tedbirler alındığını belirtmişti. Esasen diğer bulaşıcı ve salgın hastalıklar konusunda ise Türkiye'nin, çevre ülkelerle kıyaslandığında oldukça iyi durumda olduğunu ifade etmişti. Özellikle Akdeniz havzasında ve komşu ülkelerde sıkça görülen veba vakalarına rağmen, sağlık teşkilâtının hazırlıklı olması ve alınan sıkı önlemler sayesinde Türkiye'nin bu hastalıktan büyük ölçüde korunabildiğini vurgulamıştı. Nitekim 1928 yılı boyunca sadece Antalya'da üç, İstanbul'da ise bir olmak üzere toplam dört veba vakası tespit edilmişti¹⁰³. Dr. Saydam'ın belirttiği üzere Cumhuriyet'in kuruluşuna göre sağlık ve bulaşıcı hastalıklara karşı önemli bir mesafe kat edilmeye başlanmıştı.

Akşam gazetesinin 29 Ekim 1933 tarihli haberinde de söz konusu gelişmelere temas edilmişti. Buna göre Cumhuriyet idaresi, ilk on yıl içinde sıtma, frengi ve trahom gibi hastalıklarla etkin şekilde mücadele ederek yüz binlerce vatandaşı bu hastalıklardan korumayı başarmıştı. Frengi ve trahom mücadelesi için toplam 3.447.194 lira harcanmıştı. Osmanlı'da devletin sıhhat işlerine ayırdığı yıllık bütçe 280.000 lira iken, Cumhuriyet yönetimi, 1920'li yıllardan itibaren sağlık hizmetlerine büyük kaynak ayırmış, yalnızca devlet bütçesinden yıllık ortalama 3.800.000 lira tahsis etmiş; ayrıca özel idareler ve belediyeler de önemli ölçüde katkı sağlamıştı. Bu işin ana sorumlusu olan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, sağlık teşkilâtının eksikliklerini gidermeye çalışmış kadro açığını kapatmak amacıyla hekim, sağlık memuru ve ebe yetiştirilmesine ağırlık vermişti. 1923'te devlet kadrolarında yalnızca 623 doktor ve eczacı ile 566 sağlık memuru bulunurken, 1933'te bu sayı 1.304 doktor ve eczacıya, 888 sağlık memuru ve ebeye ulaşmıştır. Aynı dönemde hastane ve sağlık kurumu yatak kapasitesi de önemli ölçüde artmış 1923'te 7.127 yatak varken 1933'te bu sayı 13.668'e çıkmıştı. Vekâlet, bir yandan sağlık altyapısını geliştirirken diğer yandan bulaşıcı hastalıklarla mücadeleye öncelik vermişti. Bu çerçevede İstanbul Heybeliada'da

103 Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 12 Mart 1929, S 2758, s.1.

CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA İSTANBUL’DAKİ OKULLARDA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

125 yataklı bir verem sanatoryumu kurulmuştu. İstanbul ve İzmir’de emrâz-ı sâriye (bulaşıcı hastalıklar) hastaneleri ile bazı şehirlerde veremle mücadele dispanserleri açılmıştı. 1925-1932 yılları arasında 7.872.268 kişi sıtma taramasından geçirilmiş, 1.333.271 hastaya tanı konulmuş, 2.432.916 kan tahlili yapılmış, geniş alanlarda bataklık kurutulmuş ve 29.128 kilo kinin dağıtılmıştı. Frengi ile mücadelede ise 1926-1932 yılları arasında 707.386 kişi muayene edilmiş, 25.861 frengi hastası tedavi altına alınmıştı. Trahom hastalığına karşı mücadele de sürdürülmüştü. Bu çerçevede 1925-1932 döneminde 327.506 kişi dispanserlere başvurmuş, 1.914.614 kişi ayakta, 5.380 kişi ise yatarak tedavi edilmişti. Ayrıca 37.315 ameliyat gerçekleştirilmişti. Cumhuriyet Dönemi’nde sağlık hizmetlerinde ulaşılan bu gelişmeler, modern Türkiye’nin sağlık altyapısının temellerini oluşturmuştu¹⁰⁴. Buradan da anlaşıyor ki sağlık konusuna büyük önem verip sıhhi olanak ve tedavi yöntemlerini geliştirmeye çalışan Cumhuriyet idaresi, salgınla mücadeleyi başta okullar olmak üzere toplum sağlığını korumak adına etkin bir şekilde yürütmüştü.

SONUÇ

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte karşılaşılan pek çok sorundan biri olan salgın hastalıklar, sağlık ve eğitim alanlarını doğrudan etkilemiş ve öğretim süreçlerinde çeşitli aksamaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda hazırlanan bu çalışma, Cumhuriyet’in ilk yıllarında (1923-1930) İstanbul’daki okullarda görülen salgın hastalıklar ile Türk maarifinin bu sorunlara karşı geliştirdiği politika ve uygulamaları başta arşiv kaynakları olmak üzere konuya ilişkin kaynaklar ışığında incelemiştir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, söz konusu dönemde hem sağlık hem de eğitim sisteminin yapısal olarak yetersiz olduğu; Cumhuriyet idaresinin ise bu iki alanı eş zamanlı olarak geliştirme çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçla sağlık ve eğitim alanında çok sayıda yenilik hayata geçirilmiş; eğitim öğretim sürecinin kalitesi artırılmaya çalışılırken, öğrencilerin sağlığını korumak adına da önleyici tedbirler devreye sokulmuştur. Bu çabaların merkezi kurumlarla (Maarif ve Sıhhiye Muavenet-i İçtimaiye Vekâletleri) yerel idareler (İstanbul Valiliği ve belediyeler) arasında iş birliği ortaya çıkardığı görülmektedir.

İncelenen belgeler, uygulamaya konulan başlıca önlemlerden birinin, vakaların görüldüğü okullarda eğitime geçici olarak ara verilmesi olduğunu ortaya koymaktadır.

104 *Akşam gazetesi*, 29 Teşrinievvel 1333, S 5408, s.24.

Bu süreçte okul yönetimleri belediye doktoru ve İl Sıhhiye Müdürlüğü ile doğrudan temasa geçtiği; doktor ve sıhhiye müfettişlerinin raporları doğrultusunda okulların ya tamamen ya da kısmen tatil edilmesinin kararlaştırıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu kararlar, İl Maarif Müdürlükleri ve Valiliklere ivedilikle bildirilmiştir.

Bu süreçte eğitime verilen araların, çoğu zaman tüm okul düzeyinde olmakla birlikte kimi zaman sadece hastalığın görüldüğü sınıflarla sınırlandığı, sürenin ise vaka durumuna ve hastalığın niteliğine göre değişmekle birlikte ortalama 10 gün olduğu anlaşılmaktadır. Eğitime ara verildiği dönemlerde hasta öğrencilerin durumu yakından izlenmiş; iyileşmeyen öğrencilerin sağlık raporu olmaksızın okula dönmelerine izin verilmemiştir. Aynı süreçte okulların dezenfekte edilmesi gibi hijyen önlemlerinin de uygulamaya konduğu takip edilmektedir. Ayrıca, okul ortamlarının sağlık koşullarına uygun hâle getirilmesi yönünde Maarif Vekâleti tarafından okullara yazılar gönderilmiş, hem öğrenci hem öğretmenlerin basılı materyaller ve konferanslarla bilgilendirilmesine önem verilmiştir.

Tespit edilen bir diğer önemli bulgu, aşı uygulamasının salgınlara karşı alınan etkili önlemlerden biri hâline geldiğidir. Zamanla aşılardan her öğretim yılı başında yapılması gelenek hâlini almış; bu kapsamda öğrencilere aşılardan yapılmış; aşının yan etkilerine karşı okullar bir gün süreyle tatil edilmiştir. Söz konusu tedbirlerin, öğrencilerin sağlığını koruma ve okullarda salgınların yayılmasını engelleme noktasında olumlu sonuçlar verdiği, buna rağmen dönem dönem yeni hastalıkların ortaya çıkmasının mücadele sürecini sürekli kıldığı anlaşılmaktadır. Tüm bu önlemlerin, okul idareleri eliyle sistemli bir biçimde uygulandığı tespit edilmiştir. Ancak, özellikle eğitime ara verme kararı, öğretim süreçlerini kesintiye uğrattığından bu durum Maarif Vekâletini yeni politikalar geliştirmeye sevk etmiştir. Nitekim birkaç yıl içinde bu duruma yönelik yeni yaklaşımlar benimsenmiş; Maarif Nazırı Mustafa Necati Bey'in önderliğinde çağın gereklerine uygun, daha esnek ve bilimsel temelli uygulamalar hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Sonuç olarak bu araştırmada, Erken Cumhuriyet Devri'nde İstanbul'daki okullarda salgın hastalıklara karşı alınan sağlık ve eğitim temelli tedbirler ortaya konulmuş; ilgili tedbirlerin çok yönlü bir süreci ihtiva ettiği, bu bağlamda merkezî ve yerel kurumların iş birliği ile yürütüldüğü tespit edilmiştir. Sıhhiye ve Maarif birimlerinin konuya yönelik özenli yaklaşım içinde olduğu da vurgulanması gereken önemli bir noktadır. Yine bu konuda özellikle vakaların merkezinde öğrencilerin olması hasebiyle Maarif Vekâletinin konuya yaklaşımı, pedagojik esnekliği önceleyerek öğrencilerin

CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA İSTANBUL’DAKİ OKULLARDA GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

hem sağlığını hem de eğitim sürecini birlikte korumayı hedefleyen bütüncül bir model sunmuştur. Bu yönüyle dönemsel şartlar içerisinde örnek teşkil eden bir eğitim-sağlık entegrasyonu sergilenmiştir. Arşiv belgeleri ışığında elde edilen bulgular, söz konusu periyotta sağlıkla ilgili krizlerin sadece tıbbi değil, aynı zamanda kurumsal ve pedagojik düzeyde de yönetilmeye çalışıldığını göstermektedir.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)

This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License

KAYNAKÇA

Akşam gazetesi, 19 Mayıs 1929, S 3808, s.3.

Akşam gazetesi, 13 Teşrinievvel 1929, S 3952, s.6.

Akşam gazetesi, 29 Teşrinievvel 1933, S 5408, s.24.

Altay, Sadet, “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, S 23, Ankara 2016, s.167-211.

Ayar, Mesut; Yunus, Kılıç, “Osmanlı’da Vebanın Sona Erişine Dair Bir Değerlendirme”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, C 17, S 2, İzmir 2017, s.163-181.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin ile), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Baş, Rıza, **Türkiye’nin Nüfus Meselesi (1923-1980)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur 2022.

Budak, Muhsin Ertürk, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Frengiyle Mücadele (1923-1938)”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Frengi (Sifiliz)**, ed. Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.266-314.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-68-18.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-1.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-2.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-4.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-5.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-7.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-8.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-10.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-11.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-12.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-13.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-14.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-16.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-18.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-20.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-24.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-25.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-7.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-9.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-10.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-21.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-23.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-26.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-27.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-72-51.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/91-441-13.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/109-530-4.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/111-540-28.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/134-653-64.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/176-852-7.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Millî Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-73-4.

Çakmak, Fevzi, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtlarına Göre Türkiye Cumhuriyeti’nin Sıtma Savaşı (1920-1946)”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.421-462.

Daşpunar, Gizem, **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Salgın Hastalıklarla Mücadele: Sıtma, Trahom, Frengi ve Verem (1923-1950)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2020.

Demirden, Süleyman Furkan; Alptekin, Kadir; Geboloğlu, Ilgın Kırmızı; Önce, Suphi Ş., “Dünden Bugüne Türkiye’de Aşılama ve Aşı Üretiminin Tarihçesi”, **Türk Mikrobiyol Cemiyeti Dergisi**, C LII, S 4, İstanbul 2022, s.247-264.

Dinç, Gülten, “Cumhuriyet Dönemi Trahom Mücadelesi ve Malatya Örneği”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C, 24, S 2, İstanbul 2023, s.369-393.

Düştur Üçüncü Tertib, C 5, 11 Ağustos 1339 - 19 Teşrinievvel 1340, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1340, s.709.

Dönmez, Cemil, “Atatürk’ün Eğitim İle İlgili Görüş ve Uygulamalarına Toplu Bir Bakış”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C VII, S 1, Kırşehir 2006, s.91-109.

Emiroğlu, Atiye; Öztürk, Hülya, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden 2020’li Yıllara Pandemiyle Mücadele’nin Sağlık Politikaları Bağlamında Mukayeseli İncelenmesi”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C XI, S 3, 2021, Mersin 2021, s.512-526.

Erdal, İbrahim, “Ülkü Mecmuasına Göre Erken Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikası (1923-1938)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 12, S 48, Ankara 2012, 779-790.

Ersevinç, Mine, “Cumhuriyet Dönemi’nde (1923-38 Yılları Arasında) Sağlık Politikasının Geliştirilmesi ve Sağlık Hizmetlerinde Sosyalleşme”, **9. Uluslararası Atatürk Kongresi, Amasya, 12-15 Kasım 2019, Bildiriler**, C I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s.1403-1424.

Evsile, Mehmet, “Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetleri 1923-1950)”, **Kesit Akademi Dergisi**, S 13, 2018, s.1-19.

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 08 Şubat 1929, S 2726, s.2.

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 12 Mart 1929, S 2758, s.1.

İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı 1930-1931, Belediye Matbaası, İstanbul 1932.

İstanbul Belediyesi İstatistik Müdürlüğü, İstanbul Şehri İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt 1932-1933, Belediye Matbaası, İstanbul 1936.

Karabulut, Uğur, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C VI, S 15, İzmir 2007, s.151-160.

Karacaer Çakır, Gül, “Cumhuriyet Dönemi Toplum Sağlığı Politikalarında Bulaşıcı Hastalıklar 1920-1940”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 53, Isparta 2021, s.202-228.

Kılıç, Orhan, “Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri”, **Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği**, ed. Muzaffer Şeker, Ali Özer, Cem Korkut, Ankara 2020.

Özdinç, Ahmet, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Frengi: 1916-1925 Yılları Arası Salnamelerde Bolu Sancağı Örneği”, **Abant Tıp Dergisi**, C IX, S 1, Bolu 2000, s.8-19.

Özelçi, Pervin, Coşkun, Aslıhan, Kara, Ateş, “Türkiye’de Difteri Hastalığının Tarihsel Epidemiyolojisi / Diphtheria Epidemiology in Türkiye Throughout History”, **J Pediatr Inf**, C 16, S 4, Ankara 2022, s.218, 217-233.

Özer, Sevilay, “Türkiye’de Trahomla Mücadele (1925-1945)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 54, Ankara 2014, s.121-152.

Özkan, Asaf; Kalemli, Hüseyin, “1934 Tarihli Talimatnameye Göre Erken Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadelede Seyyar Tabiplik”, **Gazi Akademik Bakış**, C 17, S 33, Ankara 2023, s.75-96.

Özkaya, Hakan, “Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, **Türkiye Aile Hekimliği Dergisi**, C XX, S 2, İzmir 2016, s.77-84.

Özlü, Zeynel, “Osmanlı Devleti’nde Difteri Hastalığı ve Koruyucu Sağlık Hizmetlerine Dair Bulgular (19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında)”, **Belleten**, C 81, S 291, Ankara 2017, s.419-480.

Resmî Gazete, 14 Mart 1931, S 1747, s.301.

Resmî Gazete, 7 Kânunusani 1932, S 1996, s.1125-1132.

Resmî Gazete, 18 Teşrinisani 1933, S 2555, s.3227-3228.

Serin, Sinem, “İstanbul’da Verem Tedavisi İçin Kurulan Sağlık Merkezleri ve Beykoz Kasrı’nın Hastalıkla Mücadeledeki Rolü”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Verem**, ed. Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke, Gece Kitaplığı, Ankara 2021, s.61-82.

Sezgin, Deniz, “Cumhuriyet Dönemi Sağlık İletişimi Uygulamalarında İlkler: Türkiye’de Sıtma ile Mücadele”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, s.33-47.

Sınmaz Sönmez, Cahide; Erdenanar, Reyhan, “Atatürk Döneminde Frengi İle Mücadele”, **Atatürk Yolu Dergisi**, S 71, 2022, s.256-274.

Tabak, Kadir Sinan, **Türkiye’de Nüfusun Yapısı ve Tarihsel Gelişimi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2000.

Tanış, Cihat, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nin Kızamık ile Mücadelesi (1900-1908)”, **Researcher: Social Science Studies**, C 5, S IV, Ankara 2017, s.166-175.

Tekir, Selma, “Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)”, **Journal of Turkish Research Institute**, S 65, 2019, s.407-430.

Töre, Okan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım”, **Klinik Dergisi**, C 34, S 1, İstanbul 2021, s.1-12.

Tuğluoğlu, Fatih, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)”, **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, C XXXII, S 4, İzmir 2008, s.351-359.

Tuna, Serkan, “İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti ve Faaliyetleri (1927-1938)”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Verem**, ed. Eren Akççek, Fevzi Çakmak, Şükran Köse, Ahmet Çağrı Büke, Gece Kitaplığı, Ankara 2021, s.179-214.

Tüzün, Nevim, Erkmen, Ayşe, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Boğmaca Hastalığı Üzerine Bir İnceleme (XIX. Yüzyıl Sonlarından XX. Yüzyıl Başlarına)”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C 12, S 3, Mersin 2022, s.507-517.

Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler/Statistical Indicators (1923-2009)**, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Uslu, Menekşe Yıldız, **19. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Tifo ve Tifo ile Mücadele**, İstanbul, 2024.

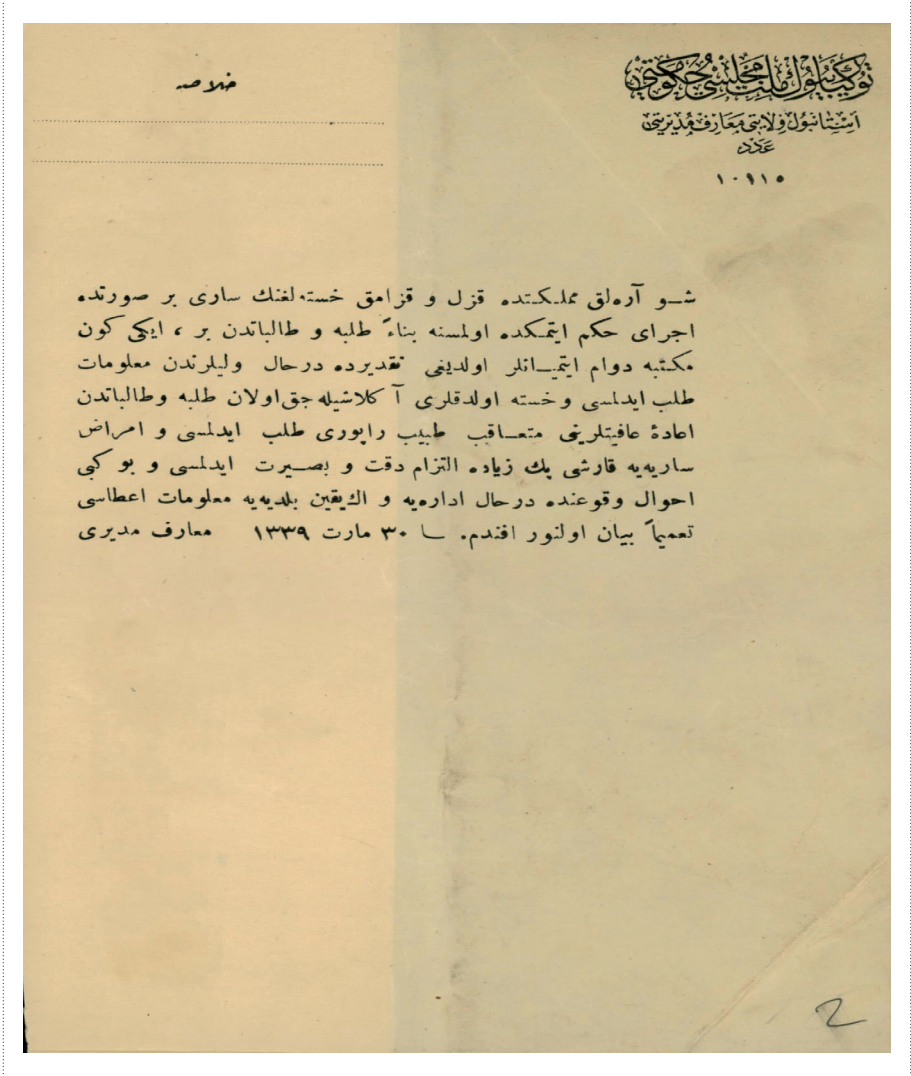
Üstüni, Çağatay; Özçiftçii, Seçil, “Trahom Teşrihi Marazisi Kitabındaki Tarihçe Bölümünün Günümüz Türkçesine Sadeleştirilmesi”, **Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi**, C 13, S 2, Mersin 2023, s.325-331.

Vergili, Ahmet, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Dönem Nüfus Politikası (1923-1960)”, **Sosyoloji Yıllığı**, S 22, Doğu Kitabevi, İstanbul 2013, s.313-324.

Zeyben Karakuş, Ayşe Niğdem, **19. ve 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Yaşanan Salgın Hastalıkların Mekteplere Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2021.

EKLER

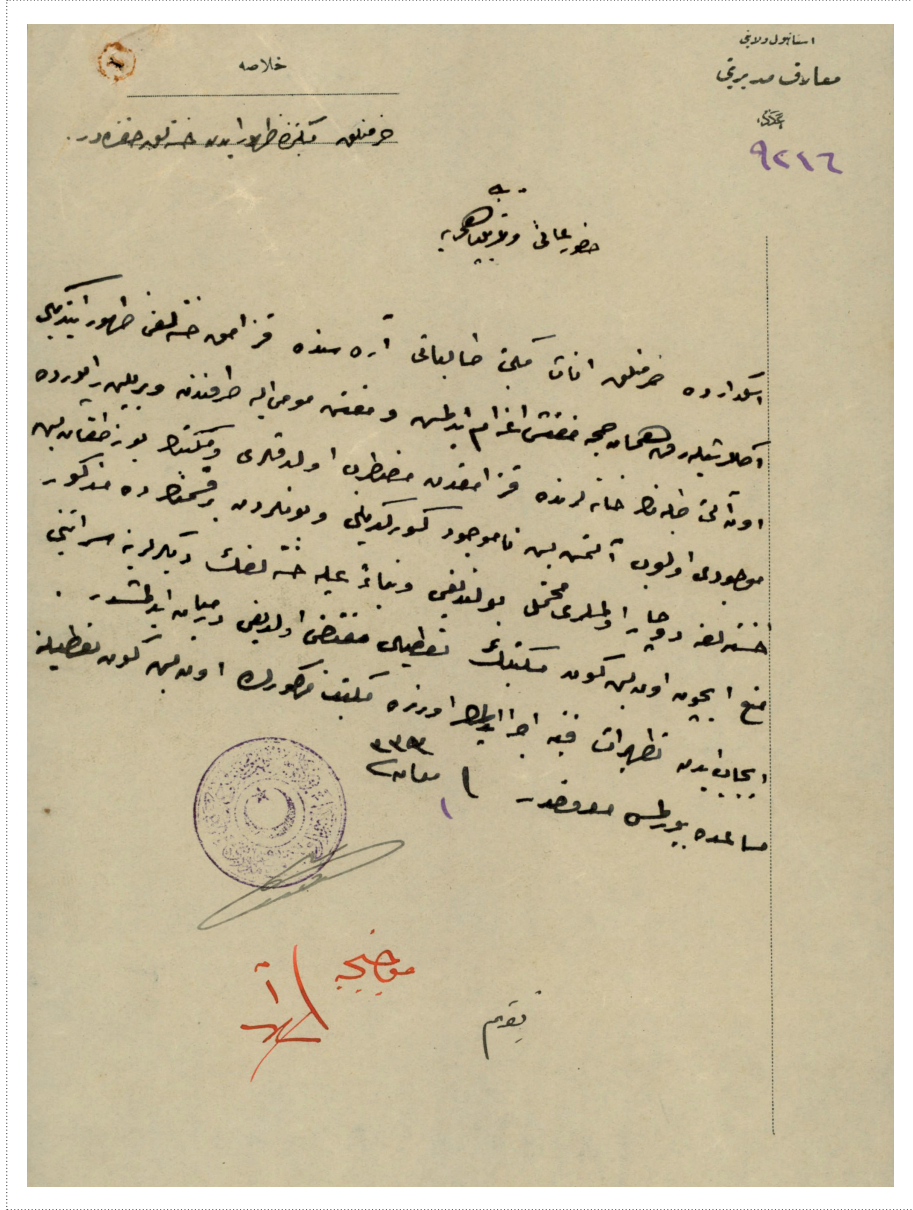
Ek-1: Okullarda öğrenciler arasında görülen kızıl ve kızamık hastalıklarına karşı alınacak tedbirlere ilişkin İstanbul İl Maarif Müdüriyetinin 30 Mart 1923 tarihli yazısı¹⁰⁵

105 BCA, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/109-530-4.

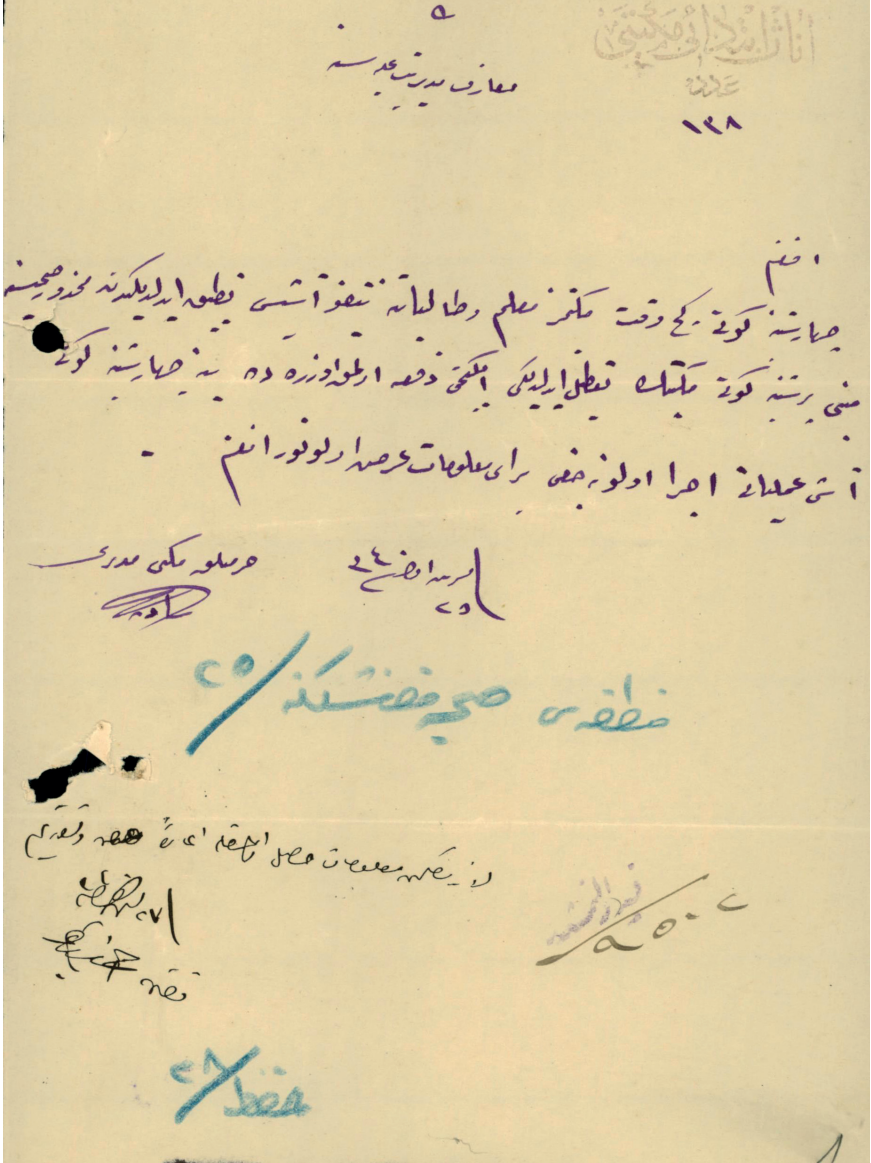
CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL'DAKİ OKULLARDA
GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

Ek-2: Kızamık hastalığının İstanbul/Üsküdar'daki Harmanlık İnas Mektebi öğrenciler arasında yayılması sebebiyle okulun 15 gün süreyle tatil edildiğine dair İstanbul İl Maarif Müdürlüğünün 1 Nisan 1923 tarihli yazısı¹⁰⁶

¹⁰⁶ BCA, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-70-25.

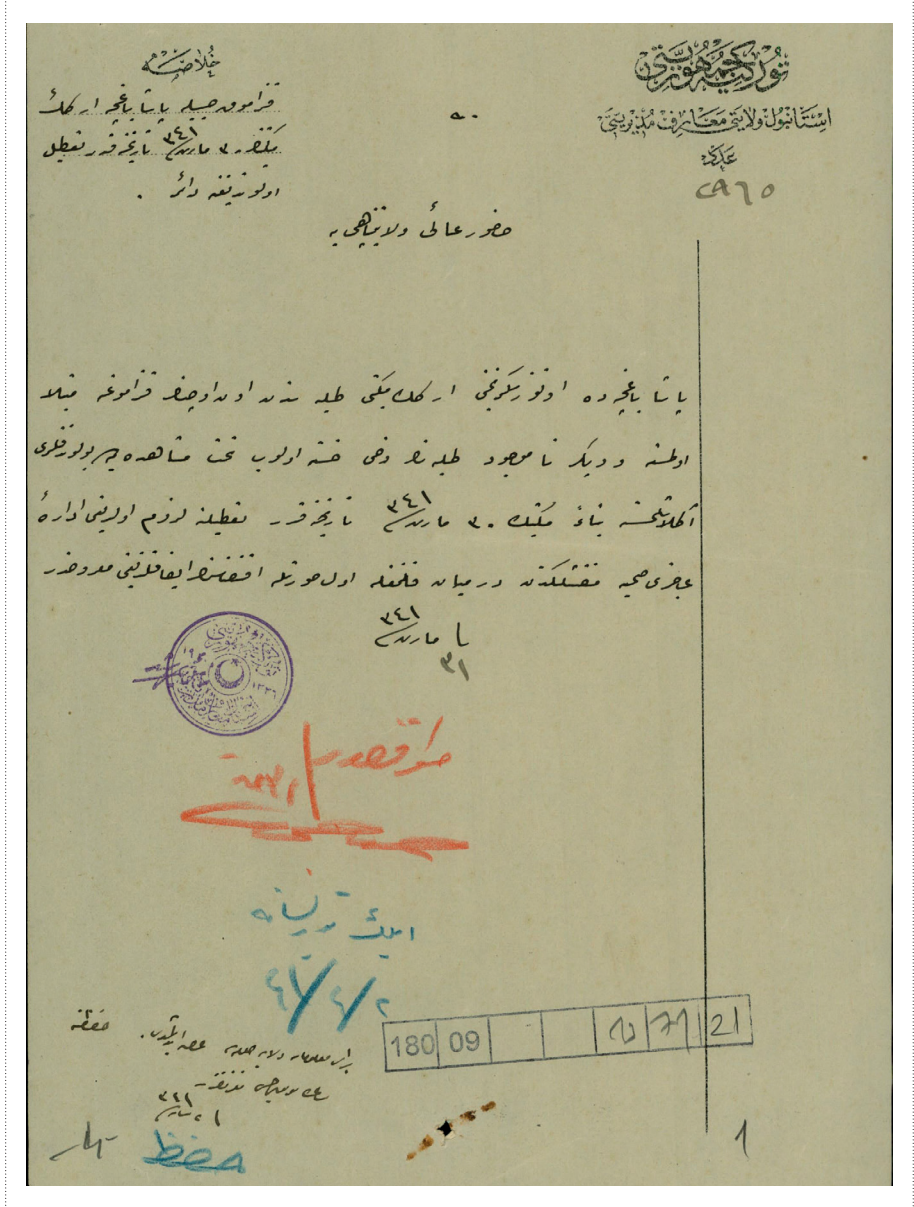
Ek-3: İstanbul/Üsküdar'daki Hürmetli Mektebinde yapılan tifo aşısı sebebiyle okulun 1 gün süreyle tatil edildiğine dair Okul Müdürünün 28 Ekim 1924 tarihli yazısı¹⁰⁷

107 BCA, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/12-68-18.

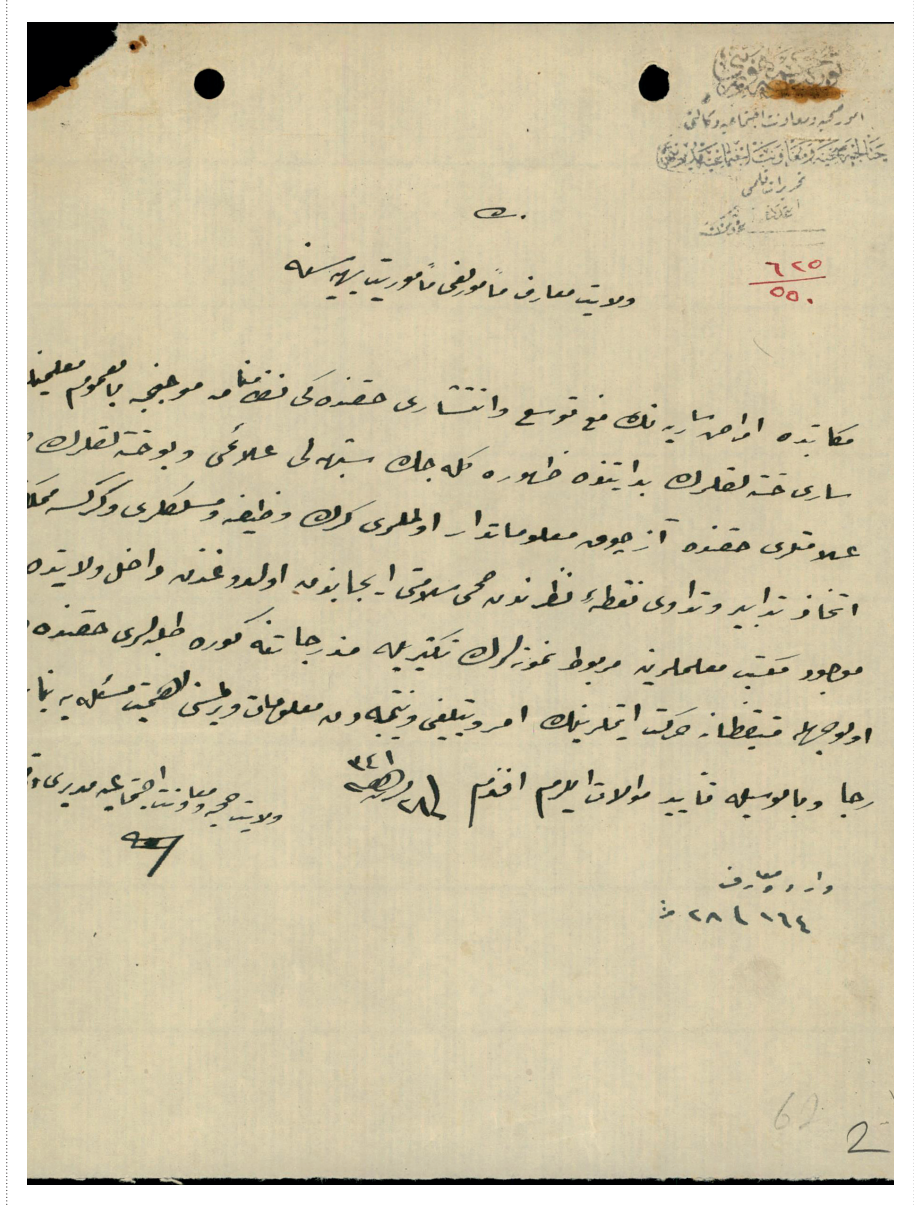
CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL'DAKİ OKULLARDA
GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

Ek-4: İstanbul'daki 38. Paşabahçe İlk Erkek Mektebi öğrencileri arasında kızamık hastalığı görülmesi üzerine okulun tatil edildiğine dair İl Maarif Müdüriyetinin 31 Mart 1925 tarihli yazısı¹⁰⁸

108 BCA, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-71-21.

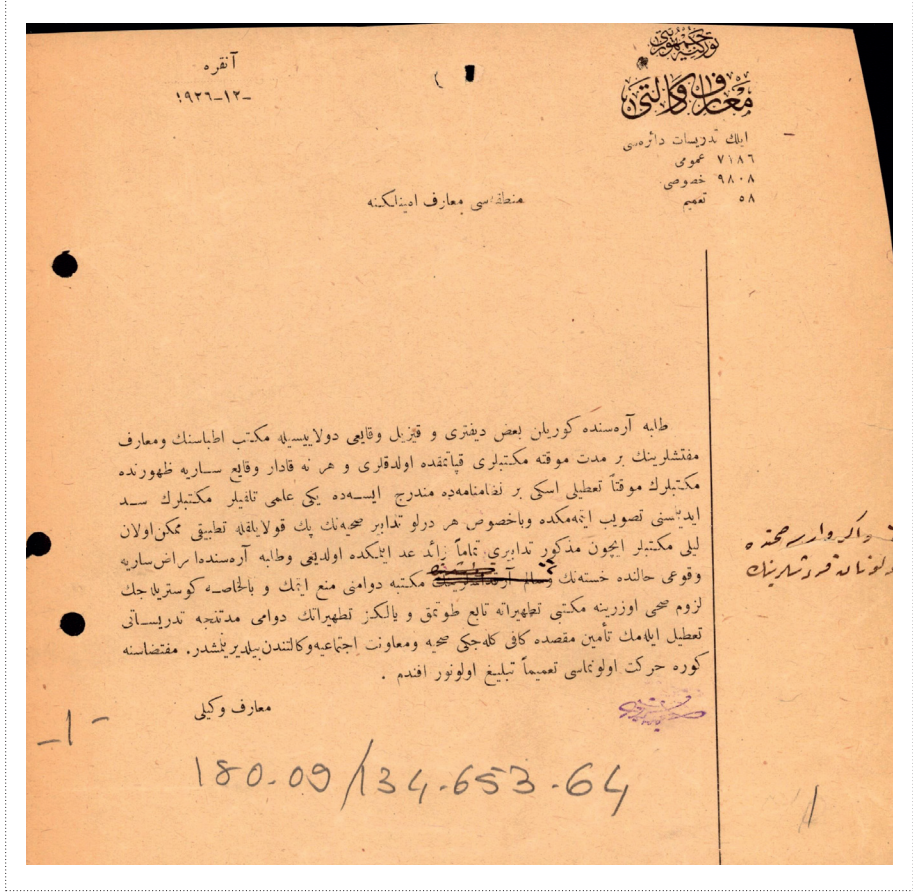
Ek-5: İstanbul İl Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyetinin, okullarda çeşitli şekillerde görülen bulaşıcı hastalıkların önlenmesi, bu kapsamda öğrencilere aşı yapılması ve okulların tatil edilmesine ilişkin 28 Aralık 1925 tarihli yazısı¹⁰⁹

109 BCA, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/13-72-51.

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İSTANBUL'DAKİ OKULLARDA
GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR VE ALINAN TEDBİRLER

Ek-6: Maarif Vekâletinin, okullarda öğrenciler arasında difteri ve kızıl gibi bulaşıcı hastalıkların görülmesi durumunda sıhhiye müfettişlerinin kararıyla okulların kapatılabileceği ve hastalığa yakalanan öğrencilerin süreçlerine dair 31 Aralık 1926 tarihli yazısı¹¹⁰

110 BCA, Milli Eğitim Bakanlığı Genel Fonu/Kutu-Gömlek-Sıra, 180-9-0-0/134-653-64.

PROF. DR. MİNE EROL’UN OSMANLI VE CUMHURİYET TARİHÇİLİĞİNE KATKILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

GÜLNAZ GEZER ESEN**

ÖZ

Bu makalenin amacı, Prof. Dr. Mine Erol’un (1929-2022) yaşamından kesitler eşliğinde Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi tarihçiliğine katkısını değerlendirmektir. Ülkemizde Amerikan mandası meselesini ve Osmanlı Devleti’nin Amerika Birleşik Devletleri Sefiri Alfred Rüstem Bey’in serüvenini ilk çalışan tarihçimiz olan Prof. Dr. Mine Erol’un yayınları Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde Türk-Amerikan ilişkileri üzerine yoğunlaşmıştır.

Prof. Dr. Mine Erol’un aile fertleri büyük dedesinden itibaren yabancı dil ağırlıklı eğitim veren okulları bitirmiştir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Tarih eğitimi aldıktan sonra Arnavutköy Kız Koleji’nden hâkim olduğu İngilizcenin de etkisiyle Türk-Amerikan ilişkilerini incelemek üzere 1962’de Fulbright ve 1975’te ARIT bursları ile araştırma amaçlı Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphanesi’nde birinci el kaynaklardan çalışma imkânı bulmuştur. Osmanlı Devleti’nin ABD ile yaptığı ticari antlaşmaları da değerlendirmiştir. Bu aşamada I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı sefiri olarak görev yapan ve Millî Mücadele Dönemi’nde de Ankara Hükûmeti’nin yanında yer alan

* Bu makale, IX. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu (ISHE 6-8 Eylül 2023-Sakarya)’nda yazar tarafından sunulan “Prof. Dr. Mine Erol’un Eserleri Işığında Tarihçiliğinin Değerlendirilmesi” başlıklı bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

** Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Antalya/TÜRKİYE gulnazgezer@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4472-5422

Türk dostu Alfred Rüstem'in Türkler lehine izlediği dış politikaya eserlerinde genel olarak yoğunlaşmıştır. Osmanlı Devleti'nde kâğıt paranın tarihini ve detaylı olarak Amerikan mandası konusunu da ilk kez çalışan tarihçimizdir. Bâkir bir alan olan Türk-Amerikan ilişkilerinin farklı dönemleri üzerine pek çok eser veren Prof. Dr. Mine Erol şimdiye kadar çalışılmamıştır. Bu çalışmada, Prof. Dr. Mine Erol'un otobiyografisinden yola çıkarak 1929 ile 2012 yılları arasında yaşamında öne çıkan olaylar ve kişiler incelenmiştir. Ayrıca eser ve makalelerinin analizi yapıp sonuçlar çıkarılırken tarihsel yöntem kullanılmıştır. Eserleri ve makaleleri öncelikle çağdaşı olup onunla benzer konuları ele alanların çalışmalarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Daha sonrasında onun ardından çalışanların alana ne kadar katkı yaptığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alfred Rüstem, Amerikan mandası, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Mine Erol, Türk-Amerikan İlişkileri.

**AN EVALUATION OF PROF. DR. MİNE EROL'S CONTRIBUTION
TO OTTOMAN AND REPUBLICAN HISTORIOGRAPHY**

ABSTRACT

The aim of this article is to evaluate the contribution of Prof. Dr. Mine Erol to the historiography of the Ottoman and Republic Period with sections from her life (1929-2022). She was the first historian to study the American mandate issue and Alfred Rüstem Bey, the Ottoman ambassador to the US. Her publications focused on Turkish-American relations during the Ottoman State, WWI, and Turkish War of Independence.

Prof. Mine Erol's family members, starting from her great-grandfather, graduated from schools that provide foreign language education. After studying History at the Faculty of Language, History and Geography, with the influence of English language knowledge that she mastered at Arnavutköy Girls' College, in order to examine Turkish-American relations, she had the opportunity to work from primary sources in the United States Library of Congress for research purposes, with Fulbright scholarships in 1962 and ARIT in 1975. She also evaluated the commercial agreements between the Ottoman State and the United States. Prof. Dr. Erol concentrated on the foreign policy pursued by Alfred Rüstem, who served as an Ottoman ambassador before WWI and supported the Ankara Government during Turkish War of Independence. She was the first historian to study the American mandate and the history of paper money in the Ottoman State. Prof. Dr. Erol, who contributed to the study of various periods of Turkish-American relations, has not been studied before. This study, using historical approach, examines the key events in her life between 1929 and 2012, based on her autobiography. Her works are compared with her contemporaries who dealt with similar topics, analyzing their contribution to the field.

Keywords: Alfred Rüstem, American Mandate, Faculty of Language and History-Geography, Mine Erol, Turkish-American Relations.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Lale Devri'yle birlikte Batılılar ile ilişkilerde diplomasi önem kazanmıştır. Avrupa devletlerini yakından tanımak üzere giden elçilerin bir Batı dilini bilmesi meselesi de gündeme gelmiş, ilk etapta Batı dillerine vâkıf Fenerli Rumlardan yararlanılmıştır. II. Mahmut Dönemi'nde Bâbîâlî Tercüme Odası'nın kurulması ile sistemli olarak yabancı dil eğitimi başlamıştır. Tanzimat'tan itibaren ortaöğretim kurumlarının ders programlarına Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızca da ilave edilmiştir¹.

Osmanlı Devleti'nde azınlık ve misyoner okulları da yabancı dil eğitiminde önemli yere sahip olmuştur. Bunlar arasında yer alan Robert Koleji, 1863'te dinler üstü bir yapıda, Cyrus Hamlin ve Christopher Robert adında iki Amerikalı tarafından açılmıştır. Okulun eğitim dili İngilizce olarak belirlenmiştir². Fransızların etkisi ile 1868'de açılan Galatasaray Lisesi'nde ise Fransızca ağırlıklı eğitim verilmiş, ortaöğretim düzeyinde yabancı dilde eğitim veren bir kurum olmuştur. Robert Kolejden sonra 1871'de İstanbul'da bir grup Amerikalının açtığı Amerikan Kız Koleji, 1914'te Arnavutköy'e taşınmıştır. Okulun amacı, kadınları toplumda üst düzey meslek ve işlere yönlendirmektir. Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını devam ettirmiş, 1932'de Robert Kolej ile bir müdürün idaresinde birleşmiştir. Söz konusu eğitim kurumları Osmanlı Devleti'nde yabancı dil eğitimi için rekabet ortamı oluşturmuş ve yabancı dil eğitimindeki yaklaşımıyla başarılı olarak Türk eğitim sistemine fayda sağlamıştır. Mezunları diploması, akademi, politika, sanat gibi çeşitli alanlarda Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Dönemi'nde toplumun önde gelen mevkilerinde görev yapmıştır³. Prof. Dr. Mine Erol bunlardan birisidir.

Bu makale Prof. Dr. Mine Erol'un "Dünden Bugüne" adlı otobiyografisi temele alınarak çalışılmıştır. Tarihsel yöntem kullanılarak yaşam örgüsü içerisinde Mine Erol'un yaşamında iz bırakan olaylar, ailesi, eğitim hayatı, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin (DTCF) akademik kadrosuna geçişi, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) yaptığı çalışmalar değerlendirilmiştir. Ayrıca yazdığı makale ve eserleri

1 S. Hilmi Özkan, "*Osmanlı Devleti'nde Yabancı Dil Öğretimi*", *Turkish Studies*, S 3, 2010, s.1788.

2 Özkan, a.g.m., 1790.

3 Ayten Sezer Arıg, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 79, 82-83; Fatma Acun, "Arnavutköy Kız Koleji Mezunları ve Meşhurları", *CTAD*, S 22, 2015, s. 419-420; Recep Büyüktolu, Salih Potukoğlu, "Osmanlı'da Yabancı Dil Öğretimi ve Robert Koleji Örneği", *BELGİ*, S 19, 2020, s.2023.

gözden geçirilirken büyük ölçüde onunla benzer konuları ele alanların çalışmalarıyla birlikte kronolojik olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Mine Erol, Türk-Amerikan ilişkilerini, öncelikle Osmanlı'nın Garp Ocakları'nın⁴ ABD ile yaptığı ticari ilişkileri üzerinden değerlendirmiştir. Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'tan oluşan Garp Ocaklarının fethiyle Batı Akdeniz'de Osmanlı hakimiyeti kurulmuştur. Garp Ocakları, merkezden uzaklıkları yüzünden zamanla iç işlerinde yarı bağımsız hareket etmiştir. Mine Erol, Garp Ocakları üzerinden Osmanlı-ABD ilişkilerinin gayri resmî olarak başlangıcını işlemiştir. ABD ile 1830 ve 1862'de yapılan Dostluk ve Ticaret Antlaşmalarını da ayrıca başka bir çalışmasının konusu olarak ele alırken bu kez Osmanlı-ABD ilişkilerinin resmî olarak başlangıcını değerlendirmiştir. Bilhassa Osmanlı Devleti'nin ABD büyükelçisi Alfred Rüstem ve Amerikan mandası meselesini ülkemizde ayrıntılı olarak çalışan ilk tarihçimizdir. Ardından gelen araştırmacılar büyük ölçüde Mine Erol'u temel almıştır. Erol, Osmanlı Devleti'nde kâğıt paranın tarihini de çalışmıştır.

Mine Erol'un büyükbabası Süvari Dairesi Başkâtibi Halit Ziya Bey, medrese tahsili yapmış, Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Bir Batı dili öğrenmek istemiş ancak babasının karşı çıkmasından dolayı Fransızca ve İngilizceyi gizlice öğrenmiştir. İlerleyen yıllarda üç oğlunu yabancı dilde eğitim veren okullara, benzer şekilde kızı Nazlı Halit'i de Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ne göndermiştir⁵.

İstanbul'da 1929'da dünyaya gelen Mine Erol, Kısıklı 13. İlkokulundan⁶ sonra girdiği Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nden 1949'da mezun olmuştur. Babası Nazım Erol, Rum Frerler Okulu'nu bitirmiştir. Annesi Nusret Erol, Mine Erol'un devam ettiği ilkokulda Latin harflerini öğrenmek üzere yetişkinler için açılan akşam kurslarını takip etmiştir. Yine de alışkanlıklarından kaynaklı bir süre eski harf ve

4 Osmanlı Devleti'nin Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyaletlerine XVI-XX. yüzyıllarda verilen ad. [Geniş bilgi için bk. Çetin, Atilla, "Garp Ocakları", **Türkiye İslam Ansiklopedisi**, C XIII, 1996, s. 382-386].

5 Mine Erol, **Dünden Bugüne**, Eryılmaz Ofset Matbaacılık Gazetecilik Ltd. Şti., Ankara 2012, s. 24-25, 101. Mine Erol'un halası, Nazlı Halit, Arnavutköy Kız Koleji'ne devam ederken II. Abdülhamit, kızını okuldan alması için büyükbabası Halit Ziya'ya irade buyurmuştur. Bu yüzden Nazlı Halit gizlice dadının nezaretinde koleje gönderilmiş, Halide Edip'ten sonra Arnavutköy Kız Koleji'ni bitiren ikinci Türk kızı olmuştur. Kolej sonrası Çapa Muallim Mektebi'nde başladığı matematik öğretmenliğini Yusuf Kemal Tengirşenk ile evlenene kadar devam etmiştir [Erol, **a.g.e.**, 26, 46, 57; H. Roderic Davison, "Mondros'tan Lozan'a Kadar Türk Siyaseti", çev. Mine Erol, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C XIV, Ayı Basım, DTCF Basımevi, Ankara 1983, s. 89.]

6 Üsküdar'da bulunan tarihi bir okul.

rakamlarla yazmıştır. Mine Erol'un kız kardeşleri de Arnavutköy Amerikan Kız Kolejinde öğrenim görmüştür⁷.

I. Mine Erol'un Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yılları

Kolejden diplomasını alan Mine Erol, DTCF Tarih bölümüne 1949'da kaydolmuştur. Bu sırada Rektör, Enver Ziya Karal'dır. Fakültede öğrenci iken her yıl Amerikan çocuk kitapları sergisinde görev almıştır. Sınıf arkadaşlarıyla bir sınıf mecmuası çıkarmıştır. Orta Çağ dersini, Prof. Osman Turan'dan almıştır. Eski Türkçe yazılmış metinleri okuyabildiği için derste, Dede Korkut Destanı'nı Osman Turan ona okutmuştur. Eskiçağ dersini veren Prof. Halil Demircioğlu'nu ilgiyle dinlemiştir. Erol, bitirme tezi olarak Osmanlı Devleti'nin Garp Ocakları ile olan ilişkilerini çalışmış ve 1953'te DTCF'den mezun olmuştur⁸.

Mezuniyetinden kısa bir süre sonra 1954'te DTCF'ye Yakın Çağ asistanı olarak giren Mine Erol, ders notlarını Türkçeye çevirdiği Prof. Swearingen ile derse girmiştir⁹. 1956'da Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'nün açmış olduğu radyofonik piyes yarışmasına "Dereyi Görmeden Paçayı Sıvamayın" isimli piyesi ile katılmış, ödül almış ve piyesi radyoda yayınlanmıştır¹⁰.

Faruk Sümer'in danışmanlığında başladığı doktorasını 1959'da tamamlayan Erol, doktor asistan olarak aynı fakültede akademik kariyerine adım atmıştır. Faruk Sümer¹¹ ile hayatını birleştiren Mine Erol, 1961- 1962'de ABD'ye New York'a ve 1975'te de dokuz aylığına yine ABD'ye Washington'a Kongre Kütüphanesi'nde araştırma yapmak üzere gitmiş ve aynı yıl Türkiye'ye geri dönmüştür. Ardından

7 Erol, **a.g.e.**, 8, 57, 77, 136-137, 187, 194, 209, 214, 243-244.

8 Erol, **a.g.e.**, 166-169. Bk. Ek-I.

9 Prof. Swearingen'in DTCF dergisinde yayınlanmış bir makalesi bulunmaktadır. Bk. M. Swearingen, "Amerikan İhtilaline Bir Bakış", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 1, 1957, s. 69-72.

10 Bk. Ek-II.

11 Faruk Sümer, dönemi için henüz bâkir bir alan olan Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Türk Tarihinde araştırmalarını yoğunlaştırmıştır. Faruk Sümer'in çok titiz çalışan, çalıştığı konularda adı geçen kale ve yerleri yerinde ziyaret ederek hazırlık yaptığına işaret eden Erol, Faruk Sümer'in ilk eşidir. 1965'te profesörlüğünü alan Faruk Sümer, A. N. Kurat'ın vefatından sonra Orta Çağ Kürsüsü başkanlığına getirilmiştir. Yurt dışında akademik incelemelerde bulunmuş, bilimsel konferanslarda Türkiye'yi temsil etmiş, konuk profesör olarak ders vermiştir. Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü ve Türk Tarih Kurumunun asli üyesidir. [Feda Şamil Arık, "Prof. Dr. Faruk Sümer'in Hayatı ve Eserleri (Ölümünün 3.Yıldönümü Dolayısıyla)", **Belleten**, C 62, S 235, 1998, s. 396-398; Erol, **a.g.e.**, 171-173, 176, 181].

Osmanlı Büyükelçisi Rüstem Bey, Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920) ve I. Dünya Savaşı Arifesinde Amerika’nın Türkiye’ye Karşı Tutumu isimli eserlerini yazmıştır.¹²

II. Mine Erol’un Eserinde Osmanlı Devleti’nde Kâğıt Paranın Tarihi

*Osmanlı İmparatorluğu’nda Kâğıt Para (Kaime)*¹³, Mine Erol’un ilk kitabıdır. Bu konuyu çalışmaya “Borsa Defteri” adlı eserde V. Mehmet Reşad Dönemi’ne ait kaimeleri gördükten sonra karar vermiştir. Osmanlı Devleti’nde kâğıt para meselesini çalışan ilk tarihçi olmuştur. 1861’den itibaren Cumhuriyet Dönemi’ne 1927’ye kadar çıkarılan evrak-ı nakdiyye (kâğıt paralar)’yi incelemiştir. Kitap, yedi bölümden oluşmuştur. Bir, beş, on ve elli liralık kâğıt paraların ön ve arka ve ön yüzlerinin görsellerine yer verilirken, siyah beyaz baskı olduğu için renkleri de belirtilmiştir. Eseri hazırlarken özellikle hususî koleksiyonlardan ve Başvekâlet Arşivindeki İrade Defterleri ve Tanzimat Dairesi defterlerinden yararlanmıştır. Ayrıca Lütfi Tarihi, Mecmua-i Fünun ve Süleyman Sudi’nin Usul-ü Meskûkât-ı Osmaniye ve Ecnebiyye adlı eserlerinden de faydalanmıştır. Mine Erol’un ilk kitabı olan söz konusu eserin ABD’de de satışı yapılmıştır.

Mine Erol, Sultan Abdülmecid, Sultan II. Abdülhamid ve Sultan V. Mehmet Reşad dönemlerinde zorunluluklar neticesinde basılan kaimenin özelliklerini analizini etmiştir. En uzun ömürlü kullanılabildiği, 23 yıl olmak üzere, Sultan Abdülmecid Dönemi’nde basılanıdır. Sahtesi yapıldığında halktan iane toplanmak suretiyle piyasadan kaldırılması yoluna gidilmiştir. Erol, sahtelerinin yapılmasının halkın kaimeye güvenini sarstığını ifade etmiştir. Bu yüzden her defasında kaldırılmaya çalışılmıştır. Erol, halkın mümkün olduğu kadar madeni parayı tercih etmiş olduğunun altını çizmiştir. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu ekonomik koşullar doğrultusunda kaimenin üzerinde, ikinci basımında Osmanlı Bankasının üçüncü basımındaysa Düyun-ı Umumiye İdaresinin mührü yer almıştır. Sultan Abdülhamid Dönemi paralarında Almanlarla ilişkilerin seyrinden dolayı Alman usta istihdam edilmiştir. Erol, üçüncü kez Sultan Reşad Dönemi’nde basılan paranın üzerinde hem Osmanlıca hem de Latin alfabesinden yararlanılmak suretiyle paranın değerinin belirtildiğinin altını çizmiştir. Osmanlı Devleti Dönemi’nde basılanlar Cumhuriyet

12 Erol, a.g.e., 171-173, 176, 181, 224, 226, 234, 238.

13 Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kâğıt Para (Kaime)*, TTK Basımevi, Ankara 1970.

Dönemi'ne kadar devam etmiştir. I. Dünya Savaşı devam ederken Ekim 1915'te basılan paralar Türkiye Cumhuriyeti'ne kalmıştır¹⁴.

III. Mine Erol'un Yurt Dışında Yaptığı Araştırmalarından Çıkan Eserleri

III.1. Mine Erol'un ABD'de Fulbright Bursu ile Mendell House Arşivindeki Araştırması

ABD'de 1962'de Fullbrighth Bursu ile Yale Üniversitesinde bulunan Mendell House Arşivinde Woodrow Wilson hakkında araştırma yaparken 5 Aralık 1918 tarihli ve Wilsoncular Birliği (Wilsonian League) diye anılan aydınlar topluluğu tarafından İngilizce yazılarak gönderilmiş bir muhtıraya rastlamıştır. Muhtırada, Wilson'dan Amerika'nın Osmanlı Devletine geçici bir süre için rehberlik etmesi istenmiş ve esaslarını maddeler halinde belirtmiştir. Türk aydınları tarafından Wilson'a yazılmış olan muhtıra ve Robert Kolejinin müdürü Dr. Gates Türkiye'ye yönelik Amerikan mandası hususunda Paris Barış Konferansı'na yazdığı mektup da Mendell House arşivinden çıkmıştır. Mine Erol, konuyu araştırdıkça bunun yalnızca bir muhtıra olarak kalmadığını ve kuvvetli bir eylem haline geldiğini görmüştür. General James Harbord ve King-Crane'nin raporlarından önemli bilgiler kaydeden Amerikan Kongresi zabıtlarını da görme fırsatı bulan Erol, döndüğünde Türkiye'de Amerikan mandası meselesinin yüzeysel incelendiğini fark etmiştir.

Mine Erol, Türklerin Amerikan mandası istediği yönündeki görüşleri hususunda Amerikan arşiv kaynaklarından yararlanmıştır. Dönemin devlet adamlarından İngiliz Başvekili Lloyd George'un, Paris Barış Konferansı'na Amerika'yı temsilen katılan Dışişleri Bakanı Robert Lansing'in, İtalyan temsilcisi Francesco Nitti'nin, Joseph Grew'in hatıralarını da "Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)" isimli eserinde değerlendirmiştir.

Erol, araştırmalarına Türkiye'de devam ederken 1918-1919 yıllarında İstanbul'da ve Anadolu'da çıkan gazeteleri taramıştır. Anadolu gazeteleri mandayı kesinlikle reddederken İstanbul gazetelerinin tartıştığını görmüş, Sivas Kongresi zabıtlarını taramıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk'ün "Nutuk", Kâzım Karabekir'in "İstiklal Harbimiz", Ali Fuat Cebesoy'un "Millî Mücadele Hatıraları", Halide Edip'in "Türk'ün Ateşle İmtihanı" ile Ali Fuat Türkgeldi'nin, Mazhar Müfit Kansu'nun, Galip Kemali Söylemezoğlu'nun hatıralarından da istifade etmiştir. Ayrıca Ali Fuat Cebesoy'un

¹⁴ Erol, a.g.e., 1-5, 15-18, 29-32.

anılarını dinlemek üzere İstanbul'a gitmiş, onunla DTCF'de bir konferans planlamış, ancak Ali Fuat Cebesoy'un vefatı nedeniyle konferans gerçekleşmemiştir¹⁵. Bunların yanı sıra Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüne intikal eden ve Redd-i İlhak Cemiyeti Reisi Hacim Muhiddin Çarıklı'nın arşivi arasından çıkan kimin ve nerede yazılmış olduğu belli olmayan Amerikan mandası hakkında bir rapor bulunmaktadır. Bütün bu araştırmaları neticesinde Amerikan mandası meselesinin müstakil bir konu olarak işlenmediğini gözlemlemiştir. ABD'de dokuz ay kaldıktan sonra "Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)" isimli eserini yazmaya başlamıştır.

Erol, eserine manda meselesine Amerika'nın bakışı ile başlamıştır. I. Dünya Savaşı'na 6 Nisan 1917'de İtilaf Devletlerinin yanında giren ABD, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'a savaş ilan etmemiştir. ABD'nin Osmanlı Devletinde pek çok misyoner teşkilatı bulunuyordu ve ABD bu teşkilata zarar gelmesini istememiştir. ABD Başkanı Woodrow Wilson, 8 Ocak 1918'de 14 maddelik prensiplerini ilan etmişti ve 12. maddesi Osmanlı'daki Türkleri ilgilendiriyordu. Kendi devlet adamlarının vermiş olduğu raporların tesiriyle Türkler hakkında olumsuz düşüncelere sahipti. I. Dünya Savaşı'nın İtilaf Devletlerinin galibiyetiyle sona ermesinin ardından 24 Ocak 1918'de Paris Barış Konferansı'nda öncelikli hedef, dünya barışının korunması oldu. Kurulacak olan Cemiyet-i Akvam vasıtasıyla kendi kendini idare edemeyecek durumda olan küçük devletler manda idaresinde yani büyük devletlerin rehberlik ve vekâletinde bulunacaktı. Osmanlı Devletindeki Türklerin yerleştiği kısımlarda hükümler olmaları sağlanacaktı. Ancak Türklerin hakimiyetinde bulunan Ermeniler ile diğer milletlere yaşam güvencesi ve muhtar bir gelişme imkânı sağlanmalıydı. Wilson'un müşavirinin önerisi ile diğer milletlerin ismi zikredilmemiş ve Suriye, Irak, Filistin ve Arabistan'da yaşayan halklar diye söz edilmiştir. Konferansta İngiltere temsilcisi Loyd George'a göre, Boğazlar ve çevresinde kurulacak devlet için İstanbul'un hâkimiyeti ABD'de, diğer taraflar padişapta olmalıdır¹⁶.

ABD, İzmir ve çevresinin Yunanlılara verilmesi için yeterli sebep bulamamakla birlikte, bu konu için çaba gösteren İngiltere ile Venizelos'un kurbanı olmuştur. Mine Erol'a göre Wilson, üç yıl sürecek bir Türk-Yunan Savaşı'nın baş sorumlusudur. Bu dönemde Osmanlı Devletinde kurulmuş olan Wilson Prensipleri Cemiyetinden haberdar olduğu halde Türklerle karşı olumlu hisleri olmamıştır. Paris Konferansı'ndan ülkesine dönen

15 Erol, *a.g.e.*, s. 185.

16 Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)*, İleri Basımevi, Giresun 1972, 1, 3, 6; Arıg, *a.g.e.*, s. 80.

Wilson, Amerikan Senatosunun onayını almak zorundadır. Amerikan Yardım Heyeti ile General James Harbord'un raporlarının oynadığı rol ve Anadolu mandasının ABD'ye getireceği yük nedeniyle teklifi reddedilmiştir. Amerika için Anadolu, askerî yönden desteklenmeli ve kalkınması için çaba gösterilmelidir. Doğu Anadolu yeraltı ve üstü kaynaklarına da sahip değildir. Bulgaristan'ın mütareke imzalayarak savaştan çekilmesi üzerine, Osmanlı Devletinin Almanya ve Avusturya ile bağlantısı kesilmiş ve İstanbul ve Anadolu tehlike altına girmiştir. Yeni sadrazam olan İzzet Paşa ilk önce Amerikan Başkanına mütareke talebinde bulundu. Halk, kaynaklarının olabildiğince kullanıldığı dört yıl süren savaşın ardından Wilson Prensiplerinin 12. maddesine güvenerek mütarekeyi sükûnetle karşılamıştır. Mütarekeden hemen sonra İngiltere, Fransa, Yunanistan; Türkleri sindirmek üzere işgallere başlamıştır. Bu gelişmeler karşısında İtilaf Devletlerinin işgaline uğrayan ya da Ermenilere verilmesi düşünülmüş bölgelerin aydınları tarafından Türk yurdunun parçalanmasını önlemek, milletin bölünmesinin önüne geçmek, Türk devletinin bağımsızlığını kaybetmesine engel olmak üzere savunmaya yönelik müdafaa-i hukuk cemiyetleri kurulmuştur. Diğer taraftan İstanbul'da bir grup Osmanlı aydını ise Osmanlı Devletinin içine düştüğü durumdan çıkamayacağını düşünmüş, kurtuluşu dışarıda, bilhassa Wilson ilkelerinin 12. maddesinde ve Amerikan mandasında görerek Wilson Prensipleri Cemiyetini kurmuştur. Bu cemiyetin kurucuları Halide Edip'ten başka Celaleddin Muhtar, Ali Kemal, Hüseyin Avni beylerdir. Amerikan mandasını istemelerinin nedeni; ABD'nin diğer devletler gibi sömürgeci olmaması başka milletlerin yükselmesini istiyor oluşu, ABD'nin imkânlarının geniş ve kolayca yatırım yapabileceğine dair inançlarıdır¹⁷. Halide Edip hatıralarında, kendisi de dâhil olmak üzere kimsenin adını vermemiş, kurucularının tanınmış yazar ve aydınlardan oluştuğunu yazmıştır. Öyle ki Halide Edip, İtilaf Devletleri Osmanlı Devletinin parçalanmasından yana olduğu halde Wilson'un hiçbir ülkede gözü olmadığına inanmaktadır¹⁸. Wilson Prensipleri Cemiyetinin ileri gelenleri, vatanın kurtuluşunu Amerikan mandasında görmektedirler. Oysaki ABD, 12. maddede, hem Anadolu'nun doğusunda bir Ermeni devletinin kurulmasını istemekte hem de Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerin bağımsız olacağını söylemektedir¹⁹.

17 Erol, **a.g.e.**, s. 11, 6, 19, 27-28, 33-35, 44.

18 Halide Edip Adivar, **Türkün Ateşle İmtihani, İstiklal Savaşı Hatıraları**, 9. Baskı, Can Yayınları, İstanbul 2014, s. 16.

19 Çiğdem Çetin, **Wilson Prensipleri Cemiyeti**, Master Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2006, s. 80-81.

Cemiyet mensupları ayrıca 5 Aralık 1918'de Wilson'a İngilizce bir muhtıra ve İtilaf Devletlerine de Fransızca bir mektup göndermiştir. Muhtıradan; uluslararası bir yönetimin kısa ömürlü olacağını, Wilson programının Türklere daha iyi geleceği ifade edilmiş, bir reform komisyonunun teşkil edilmesi istenmiştir. Dinî hoşgörü ve siyasi eşitlik üzerine kurulmuş olan ABD yönetimi, bu sorunları çözebilecektir. Muhtelif devletlerden oluşacak bir komisyondan ziyade cemiyet, tek bir devlete mensup komisyonu önermiştir²⁰. Özellikle de manda yerine rehberlik ve yardım kelimeleri tercih edilmiştir. Halide Edip, İtilaf Devletleri ülkeyi parçalamaya uğraşırken ABD'nin böyle bir niyeti olmadığını düşünmüştür²¹. Mine Erol'a göre, Wilson Prensipleri Cemiyetinin kurulmasında en fazla Halide Edip'in rolü bulunmaktadır. Fikri ortaya ilk atan kişidir ve muhtemelen Amerikalı dostları tarafından telkin edilmiştir. Bunlar arasında yer alan Robert Kolejinin müdürü Dr. Gates, Amerikan mandasından yanadır²².

İzmir'in işgalinden çok kısa bir süre sonra kurulan İngiliz Muhipleri Cemiyetinin İngilizlerin idareleri altında pek çok Müslüman bulunmasından dolayı padişah ve halifeyi koruyacağı düşünülmüştür. Damat Ferit de bunu desteklemiş ve Amerikan mandasına karşı İngiliz taraftarlığı artırılmaya çalışılmıştır. Mine Erol, sadece Mustafa Kemal Paşa ve birkaç arkadaşının farklı düşündüğünü ve Anadolu halkını kurtuluş için mücadeleye çağırmakta olduğunu ifade etmiştir²³.

Paris Barış Konferansı'na katılan dört büyük devlet başkanı, Osmanlı Devletinden ayrılan ve Cemiyet-i Akvam adına manda idaresi uygulanacak bazı ülkelere komisyon göndermeye karar vermiş, söz konusu ülkelerin kamuoyu hakkında bilgi istemiştir. Komisyona, Doğu Anadolu'da Ermeni Devleti kurulması hususunda oluşturulmuş ABD heyetinde C. R. Crane ve H. C. King de yer almıştır. Heyet, Osmanlı Devletinde Halide Edip, yüksek tahsilini ABD'de yapan Ahmet Emin, iki yıl ABD'de kalan Rauf Ahmed tarafından karşılanmıştır. Amerikan mandası istenmiş olmasının nedenleri; İzmir'in işgal edilmiş olması, padişah ve hükümetin

20 Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi**, s. 39-40.

21 Adıvar, **a.g.e.**, s.16.

22 Dr. Gates, ABD'de teoloji eğitimi almıştır. Amerikan heyetiyle beraber Türkiye'ye gelmiş ve yirmi yıl Mardin'de misyonerlik yapmıştır. Türkçeden başka Ermeniceyi de öğrenmiştir. 1903-1932 arasında Robert Koleji müdürü olarak çalışmıştır. Lozan Konferansı'nda Amerikan heyetinden Amiral Bristol'un müşavirliğini de yapmıştır. [Mine Sümer, "Robert Kolej Müdürü Dr. Gates'in Paris Sulh Konferansı Dolayısıyla Gönderdiği Bir Mektup", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 2-3, 1964, s. 233.]

23 Erol, **a.g.e.**, s. 47-48, 53.

acz içinde olması, İtilaf Devletlerinin memleketi parçalayacağı endişesi ve İngiliz mandasının kabulü konusunda yoğun olarak yürütülen propagandadır. Komisyon, fırkalar ve azınlık cemiyetleri ile görüşmesinin ardından raporlarına da Amerikan mandasının istendiğini yazmıştır²⁴.

Amerikan mandası sempaticianları eğitilmiş, Batı kültürüne vakıf kişilerdir. Zengin ve güçlü bir devletin kontrol ve yol göstericiliğine ihtiyaç olduğu, yabancı sermayenin şart olduğu, yeni bir idarenin gerektiği ve bütün bunları ABD'nin sağlayabileceğini savunmuştur. Sivas Kongresi'nde okunmak üzere bir layiha gönderdilerse de Kâzım Karabekir Paşa alıkoymuştur²⁵. Mine Erol, her ne kadar İstanbul'daki Amerikan mandası taraftarları kuvvetli olsa dahi Padişah ve hükûmetin aynı fikirde olmadığını düşünmektedir. Ayrıca, Anadolu'da güçlenmiş olan Mustafa Kemal Paşa'yı kazanmaları gerekmektedir. Erzurum Kongresi sonunda alınan bir karar ile Wilson'a gönderilen bir muhtıradan, ABD'nin İzmir'in işgaline muvafakat vererek kendi koyduğu prensipleri çiğnediği, Türklerin boyun eğmeyeceği ifade edilmiştir. Mine Erol, böyle bir muhtırayı gönderen kongrenin Amerikan mandasını kabul etmesinin mümkün olmayacağını ifade etmiştir²⁶. Erzurum Kongresi'nin bitiminden hemen sonra Halide Edip 10 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiş, geçici bir Amerikan mandasını "ehven-i şer" olarak gördüğünü ifade etmiş ve nedenlerini maddeler halinde sıralamıştır.

"... Çok tehlikeli günler geçiriyoruz. Anadolu'da olup bitenleri dikkatle ve sevgiyle izleyen bir Amerika var. ...Sivas Kongresi toplanıncaya değin Amerika Komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Üstelik Kongreye Amerikalı bir gazeteciyi göndermeyi bile başarabileceğiz... Bölünme ve çökme korkusu karşısında Amerika'ya başvurmak zorunda olduğumuzu sanıyorum ..."²⁷

diye yazan Halide Edip, Wilson Prensipleri Cemiyetinin kurulmasında en fazla emeği geçen kişiydi. Anadolu azınlıklarının dışarıdan yardım talep etme ihtimaline karşı Amerikan mandasını uygun görmüştür. Bu düşüncelerine rağmen mektuptan altı ay sonra Mustafa Kemal Paşa'ya katılmıştır. Mustafa Kemal'in kurduğu teşkilat ve verdiği direktifler sonucu toplanan Sivas Kongresi, Amerikan mandasının uzun tartışıldığı bir kongre olmuştur. Amerikalılar, Amerikan mandası için bütün milletin

24 Adivar, **a.g.e.**, s. 38; Erol, **a.g.e.**, s. 61-65.

25 Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, s. 170-175.

26 Erol, **a.g.e.**, s. 81.

27 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, C I, 9. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 2012, s.129-131.

bulunduğu bir ortamda müracaat edilmesi şartı koydukları için, mandacılar kongreyi bir fırsat olarak görmüştür. “Bütün ulusun sesini Amerika’ya duyurmak” gerekmiştir²⁸.

Sivas Kongresi’nde Amerikan mandası aleyhinde ve lehinde konuşulmuştur. İsmail Fazıl Bey, Amerikan mandası talebinde ileri giderek devletin gelirlerinin borcumuzun faizini ödeyemediğini belirtmiştir. Refet Bey de mandanın bağımsızlığı zedeleyeceğine dair bir kuşku görmemiştir. Beş yüz milyon lira dış borcumuz ve on, on beş milyon lira gelirimiz varken dış yardım olmadan kalkınamayacağımızı ve Yunanistan’ın saldırılarına bile karşı koyamayacağımızı savunmuştur. Diğer taraftan Bursa delegesi Ahmet Nuri ile Vilayet-i Şark-i Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Raif Efendi mandayı reddetmiştir²⁹. Mustafa Kemal Paşa da mandayı isteyenlere karşı açıkça cevap vermemekle Mine Erol’a göre ılımlı ve hoşgörülü bir siyaset izlemeyi gerekli görmüştür. Savunanlar Batı kültürüne vâkıf kişilerdi ve Mustafa Kemal’in bazı yakın arkadaşları üzerinde dahi etkili olmuşlardı. Bu meselenin zamanla eriyeceğine, taraftarlarının da Millî Mücadele’den yana kazanılacağına emindir. Ayrıca Mine Erol, Amerikan mandası taraftarlarının Ali Fuat Cebesoy ile yaptığı görüşmelerde, Millî Mücadele’den yana olanlara manda konusunda çok ısrar ettiklerini ifade etmiştir³⁰. Mine Erol’un çevirisini yaptığı Davison’un eserinde Nutuk’a dayandırarak yaptığı okumaya göre, Mustafa Kemal özünde, bağımsızlık için mümkün olacak Amerikan yardımıyla ilgilenmiştir³¹.

Amerikalılar, Mondros Mütarekesi’ni izleyen günlerde Türklerin Anadolu’da var olma mücadelesini takip etmiştir. Amerikalı gazeteci Edgar Louis Browne İngilizceye vâkıf olmalarından dolayı başta Rauf Bey, Alfred Rüstem Bey ve Mustafa Kemal Paşa ile özellikle temas içinde olmuştur³². Browne, Sivas’tan

28 Atatürk, **a.g.e.**, s.123; Erol, **Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi**, s. 41; Friedrich Latimer, “Sivas Kongresi’nde Amerikalı Bir Gazeteci”, **Hayat Tarih Mecmuası**, S 9, 1965, s. 84.

29 Atatürk, **a.g.e.**, s.143-147; Erol, **a.g.e.**, s. 91-92.

30 Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s. 115-170-171; Erol, **a.g.e.**, s. 93.

31 Davison, **a.g.m.**, s. 85.

32 Amerika’nın Yakın Doğu Yüksek mümessili diplomat, hayırsever ve iş adamı olan Charles R. Crane, Sivas Kongresi’ne davet edilmiş, ancak gelemediği için o sırada İstanbul’da bulunan Chigago Dally News muhabiri Edgar Louis Browne’ı özel temsilcisi olarak görevlendirmiştir. Browne, İstanbul’da Halide Edip’ten Sivas Kongresi hakkında ayrıntılı bilgi almış, onun rehberliğinde Sivas’a gelmiş ve kongreyi takip etmiştir. Halide Edip, Amerikan kamuoyuna hitaben yazdığı mektubu Browne’na vermiştir. Browne gözlemleri ve temasları neticesinde Türklerin davasını kazanacaklarından daha o günlerce emin olmuş ancak yazmamış, saklı tutmuştur. Resmî bir sıfatı olmadığı halde İstanbul’daki Amerika

ayrıldıktan sonra Doğu'da Bir Ermeni devleti kurulup kurulmayacağını tetkik etmek üzere Tuğgeneral J. P. Harbord yönetiminde bir Amerikan heyeti Sivas'a gelmiş ve Rauf Bey, Rüstem Bey, Bekir Sami Bey ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Harbord raporunda, Mustafa Kemal Paşa'nın da Amerikan mandasından yana olduğunu yazmıştır, fakat Mine Erol'a göre bu kanaat asılsızdır. J. Harbord'un notlarından aktaran Davison'a göre Mustafa Kemal, menfaat gütmeyen bir devlete, muhtemelen Amerikan mandası altında Osmanlı Devletinin korunması gayesini taşımıştır³³.

Mustafa Kemal Paşa da bir nota vermiştir. Verilen notaya göre Türk milletinin Wilson Prensiplerinin adil olacağına inandığı için barış beklediği, haksız işgallere maruz kaldığı, Türk hükûmetinin İngilizlerin oyuncağı olduğu, kurtuluşu genel ve ortak bir teşkilatta bulduğu için Erzurum ve Sivas kongrelerini yaptığını belirtmiştir. Ayrıca maruz kaldığımız haksız baskıdan kurtarmak ve kalkınmamızı hızlandırmak üzere güçlü ve tarafsız yabancı bir milletin yardımı bizim için çok kıymetli olacaktır demiştir. Mine Erol'a göre nota, vakur ve samimi milli duygularla yazılmıştır. Gerekirse istiklâl ve bütünlük için savaşılacaktır³⁴.

Mine Erol, manda taraftarlarının fikirlerinden vazgeçmelerinde Mustafa Kemal'in payının büyük olduğunu düşünmektedir. Mustafa Kemal mülayim bir siyaset gütmüştür. Sivas Kongresi'nde de Amerikan Kongresine telgraf çekilmesinin sebebi, manda taraftarlarını biraz olsun susturmak ve oyalamaktır. Onlar da Mustafa Kemal'i tanıdıkça Amerikan mandasına ihtiyaç olmadığını anlamıştır³⁵. Mustafa Kemal için önemli olan tam bağımsızlık içinde yaşanmasıdır³⁶.

Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un temsilcisi gibi karşılanmıştır. Sivas'tan ayrıldıktan sonra Anadolu hareketi ve Mustafa Kemal Paşa'yı öven yazıları Chicago Dally News'de çıkmıştır. Böylelikle pek çok Amerikalının Türkiye hakkındaki fikirleri değişmiştir. [A. Ni-met Kurat, "Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne", **Son Çağ**, S 14, 1963, s. 9-11; Bahri Ata, Amerikalı Hayırsever, İşadamı-Diplomat Charles R. Crane İle John Dewey'nin Türkiye Gezisinin Organizasyonu, **John Dewey, Demokrasi ve Eğitim Kitabının 100. Yılı**, Haz. Hasan Ünder, Cengiz Aslan, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 2020, s. 28; İpek Çalışlar, **Halide Edib**, 1. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul 2010, s. 181; s. 38; Latimer, a.g.m., s. 86.]

33 Davison, a.g.m., s. 85.

34 Erol, **a.g.e.**, s. 97.

35 Erol, **a.g.e.**, s. 104.

36 Atatürk, **a.g.e.**, s. 19.

III.2. Mine Erol'un Fulbright Bursu İle ABD'de Kongre Kütüphanesindeki Çalışmaları

Mine Erol 1962'de ABD'ye Kongre Kütüphanesine de araştırma yapmak üzere gitmiştir. Robert Lansing'in basılmamış vesikaları arasında Alfred Rüstem hakkında yazılmış aleyhte mektup ve verilen cevaplar ilgisini çekmiştir. Araştırma sürecinde Woodrow Wilson Arşivi, Robert Lansing Arşivi ile ABD Dışişleri Bakanlığı arasında yazılan mektupları inceleyerek yola çıkmıştır. Türkiye'ye döndüğünde ise Dışişleri Bakanlığı'nın arşiv vesikaları Hazine-i Evrak, Dışişleri Bakanlığı Yıllığı'nı incelemiş ve ayrıca Hariciye Arşivi'nde Rüstem Bey hakkında Fransızca yazılmış bazı vesikalar bulmuştur. Bu inceleme ve araştırmalarının neticesinde Osmanlı Devleti'nin ABD Büyükelçisi Alfred Rüstem'i anlattığı biyografik eseri ortaya çıkmıştır.

Alfred Rüstem, Polonya asıllı Bilinsky'nin oğludur. Bilinsky, 1854'te Osmanlı hizmetine girmiş ve Saadettin Nihat Paşa³⁷, oğlu ise Ahmet adını almış olmakla birlikte daha ziyade belgelerde adı Alfred Rüstem olarak geçmiştir. Osmanlı'nın 19. yüzyılın sonunda, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı Dönemi'nde yabancı dili sayesinde Osmanlı hariciyesinde ve hatta Millî Mücadele Dönemi'nde Ankara Hükûmetinde Türklerin lehine çalışmış, samimi olarak Türklerin haklarını savunmuştur³⁸. 1800'lü yılların sonlarından itibaren bilhassa Balkanlar'da Osmanlı elçiliklerinde memur olarak çalışmıştır³⁹. 1897'de Türk-Yunan Savaşı'na gönüllü olarak fahri yüzbaşı rütbesiyle katılmıştır. Çetine'de (Karadağ) elçi iken uzak görüşlülüğü ile Balkan meselelerinde Osmanlı Devletinin bölgesinde sosyal barışı tesis etmeye yönelik tutum içerisinde olmasını savunan raporunu 1911'de göndermiştir. Uzak görüşlülüğü ile Balkan devletlerinin birbirlerinin etkisiyle Osmanlı'ya saldırabilecekleri hususunda Osmanlı Devletini uyarmıştır⁴⁰.

37 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, C IV, 9. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 2012, s.7; M. Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber II**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1986, s. 584.

38 Mine Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi A. Rüstem Bey**, Bilgi Basımevi, Ankara 1973, s. 6-7.

39 Ö. Kürşad Karacagil, **Ahmet Rüstem Bey, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sıradışı Bir Diplomata**, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 27, 41, 112.

40 Karacagil, **a.g.e.**, s. 112; Nuri Köstüklü, "Balkan Savaşları Öncesinde İşkodra ve Kosova Vilayetlerinin Durumuna Dair Çetine Sefiri Alfred Rüstem Bey'in Raporu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 84, 2012, s. 51.

Alfred Rüstem, ABD’de Osmanlı elçiliğine başkâtip olarak 1897’de başladığı hizmetinde, 1914’te büyükelçi olmuştur⁴¹. ABD Hariciye Nazırı W. Jennings Bryan, Ahmet Rüstem Bey hakkında yaptırdığı soruşturmada büyükelçilik yapmasında sorun olmayacağı bilgisini ABD Başkanı Woodrow Wilson’a vermiştir⁴². ABD’de henüz kâtip olarak göreve başladığı dönemde Osmanlı elçiliğindeki memurların Osmanlı hariciyesinin imkânları ile İstanbul yoksulluk çekerken oldukça rahat davrandıklarını, “Osmanlı” adını⁴³ kirlettiklerini sadrazama yazmak yerine direkt Londra gazetelerinden *Daily Mail*’de yazmaktan çekinmemiştir.

Osmanlı Devletindeki Rum ve Ermeniler, Wilson’un başkanlığı döneminde harekete geçmiştir. Oysa rahat yaşamaktaydılar, aralarında bakan, banker olarak çalışanlar dahi vardı. Zamanla kendi aralarında kurdukları gizli örgütler vasıtasıyla Osmanlı’ya karşı bir tutum takınmışlar. ABD gazeteleri de Türklerin Hristiyanları katlettiği yönünde yayınlar yapmıştır. Bu dönemde büyükelçi olan Rüstem Bey, ABD gibi dost ve medeni bir ülkenin bu tür haberlerin yayınlanmasına engel olmadığı için şaşkınlık içinde kalmıştır. Ayrıca Rüstem Bey, ABD’nin Osmanlı’daki Hristiyanları korumak için Yunanistan’a bizim aleyhimize savaş gemileri satmak istediğinin altını çizmiştir. Diplomatik kuralları bir tarafa iten Rüstem Bey, 8 Eylül 1914’te *Evening Star* gazetesine Türklerin Ermenileri Hristiyan oldukları için değil vatana ihanet ettikleri için katledildiği yönünde beyanatta bulunmuştur. Bununla da kalmamış, eğer ABD’de siyahiler, karşı linç olaylarına girmiş olsaydı ABD cezasız bırakır mıydı, diye yazmıştır. Yine ABD’nin Filipinler’de Water Cure işkencesi uygulamasını da sorgulamıştır. Fransa, Cezayir’deki, özgürlükçüleri mağaralara doldurduğunu, İngiltere’nin Hint isyanındaki asileri kurşuna dizdiğini ifade etmekten de kaçınmamıştır⁴⁴. Çok geçmeden Wilson, ABD Hariciye Nazırına mektup yazmış ve Rüstem Bey’in haddini aştığını ve dile getirdiklerinin doğruluğunun araştırılmasını istemiştir. Buna göre bu ülkede kalıp kalmayacağına karar da verilecektir. Bunun üzerine Rüstem Bey, ABD basınının Osmanlı ülkesini “kötülüğün mecrası”⁴⁵ olarak tanıttığını, ABD halkının düşüncelerinin bu tür haberlerle Türkler aleyhine zehirlendiğini, dile getirmiştir. Nihayetinde, Rüstem Bey, ABD’de istenmeyen adam ilan edilmiştir.

41 Karacagil, **a.g.e.**, s. 2.

42 Erol, **a.g.e.**, s. 13; Karacagil, **a.g.e.**, s. 146.

43 Erol, **a.g.e.**, s. 8-10; Köstüklü, **a.g.m.**, s. 44.

44 Erol, **a.g.e.**, s. 17-19, 20-24, 26-30, 41.

45 Erol, **a.g.e.**, s. 27.

Rüstem Bey, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı izleyen günlerde İstanbul'a dönmüştür. Adana'nın Fransızlar tarafından işgalinden sonra İstanbul'da yaşayan Adanalıların kurduğu Kilikyalılar Cemiyet'ine üye olmuştur⁴⁶. Millî Mücadele başladıktan sonra İstanbul'dan kaçmış, gönüllü olarak 1919'da Sivas'ta Anadolu hareketine katılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın yakınında yer almıştır⁴⁷. Heyet-i Temsiliye üyesi olmadığı halde Mustafa Kemal Paşa tarafından istişare üyesi yapılmıştır. Batı dillerine vâkıf olduğundan tercümanlık da yapmıştır. Kolordu komutanları ile 16 Kasım 1919'da Sivas'ta yapılan Meclis-i Mebusanın nerede toplanmasına dair görüşmelerde imzaları bulunanların arasında Rüstem Bey de görünmektedir⁴⁸. Amerikalı General Harbord ile yapılan görüşmelerde Rauf Bey ve Bekir Sami Bey'in yanında Rüstem Bey'in de yer aldığına dikkati çekmiştir. Roderic Davison ise Osmanlı Hariciyesinden gelmiş olmakla birlikte Rüstem Bey'in Millî Mücadele'de önemli bir vazife almadığını ifade ederken Anadolu hareketi içinde Osmanlı Devleti'nde Batı tarzı eğitim almakla birlikte hariciyede görev yapanların diplomasi tecrübesi olmadığına yer vermiştir⁴⁹.

Suriye'de bulunan Fransız Yüksek Komiserinin temsilcisi Mösyö Briand Sivas'a mülakat ve müzakere için geldiğinde Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Bekir Sami Bey ile Fransızca bildiği için Rüstem Bey de yer almıştır. Temsilci Adana, Antep ve Urfa'nın da Fransızlarda kalmasını temin etmek üzere çaba gösterirken Rüstem Bey de, bildiğini söylemekten çekinmeyen tavrıyla Suriye'nin de tahliye edilmesini istemiştir⁵⁰. 20-22 Ekim 1919'daki Amasya Görüşmelerinde İstanbul Hükûmeti temsilcisi Salih Paşa ile görüşmelerde Rüstem Bey de bulunmuştur. 12 Ocak 1920'de açılan Meclis-i Mebusanda Anadolu hareketi ile uyumlu çalışacak birisi olması için adaylıktan ayrılan Şeyh Tayyip Efendi yerine Alfred Rüstem Ankara mebusu olarak seçilmiştir. Divan-ı Harp tarafından 24 Mayıs 1920'de idama mahkûm edilenlerin arasında yer almıştır. İstanbul'un işgalinden sonra tutuklanmamak için İtalyanların yardımı ile Ankara'ya getirilmiştir. Millî Mücadele'de yararlılıkları görülmekle birlikte fevri davranışları ve alınganlığı yüzünden Mustafa Kemal Paşa ile arası açılmıştır. 8 Eylül 1920'de mebusluktan istifa ettiğine dair dilekçe vererek Avrupa'ya gitmiştir⁵¹. Maaş bağlanmış ve Avrupa

46 M. Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, Kronik Kitap, İstanbul 2022, s. 30.

47 Kansu, **a.g.e.**, s. 502. Bk. Ek-III.

48 Atatürk, **Nutuk-Söylev**, C I, s. 366-367.

49 Davison, **a.g.m.**, s. 89.

50 Kansu, **a.g.e.**, s. 302, 461, 502.

51 Kansu, **a.g.e.**, s. 506-511.

gazetelerine yazmaya devam etmesi istenmiştir⁵². 4 Eylül 1922’de Roma’dan Mustafa Kemal’e yazdığı bir mektupta; Fransızların İngilizler ile ortak hareket etmeyeceğini ve askerî harekete devam etmenin gereğini vurgulamıştır.

Rüstem Bey, aidiyet duygusu yüksek bir büyükelçi ve mebus olarak görev yapmıştır. Daha iyi şartlarda yaşayabilecekken Türk milletinin zor günlerinde hizmet etmeyi tercih etmiştir. Sıra dışı, özverili, heyecanlı bir kişiliğe sahiptir. Mine Erol, “Alfred Rüstem” konusunu, müstakil bir eser olarak çalışan ilk tarihçidir. Alfred Rüstem’e ilişkin eserinde büyük ölçüde Amerikan arşiv ve gazetelerini kullanmıştır. Onun ardından Rüstem Bey’i çalışanlar yerli arşivlerde ve Rüstem Bey’in hariciyecisi olarak çalıştığı diğer ülke arşivlerinden yararlanmak suretiyle yeni çıkan malzemeleri de kullanarak ilavelerde bulunmuştur. Nuri Köstüklü, Osmanlı arşivlerinden hareketle Karadağ elçiliğindeki Alfred Rüstem’in faaliyetlerini değerlendirmiştir. Kürşad Karacagil ise Osmanlı Arşivi başta olmak üzere ABD arşiv ve gazetelerini, Alfred Rüstem Bey’in ABD dışında çalıştığı ülkelerde ilgilendiği olayları, söz konusu ülkelerin basınına yansıyan haberleri ve yazdığı makalelerini de takip ederek daha hacimli bir çalışma ortaya çıkarmıştır.

III.3. Mine Erol’un ARİT Bursu İle ABD Kongre Kütüphanesindeki Araştırması

Mine Erol, Prof. Dr. Halil İnalçık’ın önerisiyle bu kez 1975’te ABD’ye Kongre Kütüphanesi’nde Türk-Amerikan İlişkileri üzerine araştırma yapmak üzere gitmiştir. Dikkatini çeken belgeler sebebiyle I. Dünya Savaşı öncesinde ABD’nin Türkiye’ye karşı tutumunu çalışmaya karar vermiştir. Bu kapsamda Robert Lansing’in Arşivi’ndeki belgeleri, dönemin ABD basını ve Türkiye dönüşü dönemin Osmanlı basını da taraması sonrasında I. Dünya Savaşı Arifesinde *Amerika’nın Türkiye’ye Karşı Tutumu* isimli eseri ortaya çıkarmıştır.

ABD’ye 1912’de Cumhurbaşkanı seçilen Woodrow Wilson’ın siyaseti, dünyanın barış ve dostluk içerisinde yaşamasından yana, büyük devletlerin küçük devletlere hükmetmesine karşıdır. Diğer taraftan Osmanlı Devletinin aleyhinde yapılacak paylaşımların da önüne geçmemektedir ve Mine Erol’a göre “Osmanlı Devleti’nden de Wilson insancıl siyasetini

52 Alfred Rüstem’in Fransızca yayınladığı üç kitabı bulunmaktadır. *Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi*, *Yakındoğu Krizi ve İstanbul Boğazları Meselesi*, *Doğu Barışı ve Türk-Fransız Antlaşması: Doğu ve Batı. Mahkeme-i Alem Huzurunda Türkiye. Cihan Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi*’nin ön sözünde Ermeni sorununa ilgi göstermesinin sebebini anlatırken Osmanlı Devletinin ailesine olan teveccühü dolayısıyla kendisini Türklere adadığını ifade etmiştir.

esirgemektedir.”⁵³ Her ne kadar Avrupa işlerine karışmak istemediyse de siyasetini değiştirecektir zamanla. Bu konuda Rum ve bilhassa ABD’ye göç eden Ermenilerin Türkler tarafından katledeceğine dair propagandaları, Osmanlı Devletinde yaşayan bazı Amerikalıların Türkler aleyhindeki yorumları ile Yunan elçiliğinin de ABD’yi kendi yanına çekmek için verdiği mücadele, Mine Erol’a göre maksatlardır. İngiltere ve Fransa’nın muvafakatini alan ABD Akdeniz’e savaş gemisi göndermeyi kabul etmiştir. Amaç ABD’nin savaşa girmesini sağlayıp savaşın alanını genişletmektir. Bunu fark eden ABD büyükelçimiz Alfred Rüstem, bilhassa İngiltere’nin ABD’yi savaşa çekmeye çalıştığına dair Amerikan gazetelerini uyarmıştır⁵⁴.

Yunanistan’ı asıl telaşa düşüren, Osmanlı’nın İngiltere’ye sipariş ettiği Sultan Osman ve Reşadiye dretnotların teslim edilmesidir ve Yunanistan buna engel olmaya çalışmıştır. Yunanistan, gizlilik içinde ABD’den savaş gemisi almaya çalıştı ise de haber Osmanlı gazetelerine düşmüştür. Bu sırada elçimiz, Wilson ile görüşmüş, Wilson da Yunanlıların gemileri savaş için kullanmayacağına dair teminat vermiştir⁵⁵. Ardından Osmanlı elçisi Rüstem Bey, gazetelerde ABD’nin Filipinler’deki Water Cure ve zencilere olan linç faaliyetlerini eleştirmesi üzerine ABD’yi terk etmesi istenmiş, ancak elçimiz özür dilemeyi kabul etmemiştir⁵⁶.

Osmanlı Devleti, Sultan Osman dretnotunu teslim almak üzere İngiltere’ye yola çıkmıştır. Ancak İngiltere, her ne sebeple olursa olsun dretnotun İngiliz sahillerinden ayrılmayacağına dair bir beyanname yayınlamıştır. Osmanlı Devleti ise protesto çekebilmiştir. Rüstem Bey’in Amerikan gazetesi *Evening Star*’da konuyu eleştirmesi ve İngiltere için hırsızlık kelimesini kullanması ABD’yi kızdırmıştır. Amerika’daki Hintliler ve İranlılar da bu durumu protesto etmiş ve miting düzenlemiştir. ABD, bütün bunlardan Rüstem Bey’i sorumlu tutmuştur. İşte tam bu sırada Akdeniz’de İngilizlerden kaçan müttefik Alman savaş gemisi Boğazlara giriş yapacaktır ki, Osmanlı Devleti, gemileri satın aldığını söylemek zorunda kalmıştır. Rüstem Bey’in yerine gönderilen Osmanlı’nın ABD sefiri Rıfat Paşa ise Alman savaş gemilerinin Osmanlı tarafından satın alınması meselesinin Yunanlıların satın aldığı zırhlılara karşı Osmanlı’nın dengeyi korumayı yönelik çabası olduğu açıklamasını yapmıştır.⁵⁷

53 Mine Erol, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika’nın Türkiye’ye Karşı Tutumu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s.11.

54 Erol, **a.g.e.**, s.12, 14, 21.

55 Erol, **a.g.e.**, s. 31-33.

56 Erol, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerika Büyükelçisi**, s. 36-37.

57 Erol, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde**, s. 42-45.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın başında gelişmesine engel olan ve onlardan doğan bütün ayrıcalıkları 1 Ekim 1914 itibarıyla ortadan kaldırdığını yabancı elçiliklere bir nota ile bildirmiştir. Ancak kapitülasyonlardan yararlanan devletlerin protestosu ile karşılaşmıştır. ABD endişe etmiştir. İstanbul'daki ABD Elçisi Morgenthau ile görüşen Enver Paşa, Osmanlı'daki Amerikalıların zarar görmeyeceği teminatını vermiştir. Mine Erol, Amerikan kolejlerinin kapatılmasının da isabetli olacağını altını çizmektedir. Buralarda Türklerden ziyade Bulgar, Ermeni, Rum gibi azınlıklar eğitim almakta ve mezun olduktan sonra millî duygularını ön plana çıkarıp bağımsızlık peşinde koşmaktadırlar. Osmanlı Devleti, kapitülasyonları kaldırmış, ancak kolejleri kapatmamış, gümrükleri arttırmış, yabancı postaneleri kapatmıştır.⁵⁸

IV. Mine Erol'un Bitirme Tezinden Çıkardığı Makaleleri: ABD ile Garp Ocakları Üzerinden Gayri Resmî (İlk) İlişkiler

Erol, bitirme tezinden 1979-1982 yılları arasında üç ayrı makale çıkarmıştır. Bu makalelerde, Osmanlı Devletinin ABD ile gayri resmî ilişkisini incelemiştir. Garp ocaklarının ABD'nin uzun soluklu girişimlerinin ardından en güçlüsü olarak gördüğü Cezayir ve sonrasında Trablusgarp ve Tunus ile dostluk ve ticaret antlaşmalarını yapma süreci, yapılan antlaşmalar ve maddelerini, kazandırdıklarını incelemiştir. Çalışmamızın bu kısmında Mine Erol'dan önceki yıllarda benzer bir konuyu çalışmış olan A. N. Kurat'ın yayınlarını ve Çağrı Erhan'ın doktora tezinden ürettiği *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri* isimli çalışmaları ışığında Garp Ocaklarını oluşturan Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'un ABD ile ilişkilerini incelediği makalelerini Mine Erol'un makaleleriyle birlikte değerlendirdik.

Garp ocakları içerisinde en itaatkâr olanı Tunus iken Cezayir ise en çok başkaldırıandır. Amerikan kolonileri bağımsız olmadan önce ve olduktan sonra Akdeniz ticaretine önem verdikleri için değerli hediyeler, yıllık vergi ve mühimmat getirerek ocaklar ile baş edebilmiştir. Korsanlık yapan bu ocaklar, maddi açıdan sıkıntıya girdiklerinde ya aldıkları harcı yükseltmekte ya da Amerikalıların gemilerini yakmakta idi⁵⁹. ABD, Akdeniz ülkelerine buğdayının 1/6'sını, tuzlanmış balığın 1/4'ünü ve pirinç ile mısır

58 Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2015, s. 287-288; Ayten Sezer, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı, 1999, s. 175; Arıç, a.g.e., s. 83.

59 Erol, "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri 1796-1815", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S 1-2, 1982, s. 115-116.

ihraç etmiştir. Ülkenin dış ticaretini güvenlik altına almak için Osmanlı Devletinde “garp ocakları” denilen ve ABD’nin “korsan devletler”⁶⁰ dediği Cezayir, Trablusgarp ve Tunus ile dostluk antlaşmaları yapmak üzere bir heyet oluşturmuştur. A. N. Kurat, ocaklar için “Berberi korsanlar” tanımını⁶¹, Çağrı Erhan ise “Mağrib” tanımını tercih etmiştir⁶². Söz konusu heyette ABD’nin Paris Elçisi Thomas Jefferson, Londra Elçisi John Adams, eski Paris Elçisi Dr. Benjamin Franklin yer almıştır. 11 Mart 1785’te heyetin yetki alanı genişletilerek dostluk ve ticaret antlaşması yapması düşünülmüştür⁶³.

Mine Erol, Cezayir ile 1795, 1815 ve 1816’da yapılan dostluk ve ticaret antlaşmalarının maddelerini tek tek incelemiştir⁶⁴. ABD’nin Cezayir’le ilk antlaşması, 5 Eylül 1795’te gerçekleşmiştir. ABD, Cezayir’e yıllık 12 bin altın vergi *-haraç-* veya onun değerinde mühimmat ve malzeme vermek zorundaydı. A. N. Kurat, ABD’nin başka bir ülkeye harç vermek zorunda kalmasını, tarihinde tek bir örnek olduğunu ifade etmiştir. M. Erol da bunu savaş sanayisinin henüz olmamasına bağlamaktadır⁶⁵. Çağrı Erhan ise söz konusu yıllık vergilerle ABD’nin, güvenliğini satın aldığını ifade etmiştir⁶⁶. Felemenk, Fransa, İngiltere, İsveç gemilerinden ne kadar vergi alınıyorsa ABD’den de o kadar vergi alınacak, antlaşmanın yapıldığı tarihten itibaren bir buçuk yıl pasaport sorulmayacaktı. Eğer Hristiyan devletler, Fas ve diğer ocaklar Amerika’dan esir ve mal alırsa, Cezayir’e satamayacaktı, Amerika ganimet elde ederse Cezayir’e satabilecektir. Bir Amerikalı ile Cezayirli arasında sorun çıkarsa Cezayir Dayısı çözecektir⁶⁷.

Geçen süre içerisinde ABD Kongresi Cezayir meselesini halletmek istedi. A. N. Kurat bu durumu, vergi yükümlülüklerinin ABD’yi ilk savaş gemisini inşa etmeye yönlendirdiğini ve bu suretle ilk ABD donanmasının oluşturulmasına yol açtığını belirtmiştir. Zamanla ABD’nin Kuzey Afrika’daki prestiji artarken garp ocaklarının

60 Erol, “Amerika’nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785-1816)”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S 32, 1979, s. 689.

61 A. Nimet Kurat, “Berberi Ocakları ve Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri (1774-1816)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 2, 1964, s.175.

62 Çağrı Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi, Ankara 2015, s. 40-41.

63 Erol, a.g.m., s. 689-692.

64 Erol, a.g.m., 693-715.

65 A. Nimet Kurat, **Türk-Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış**, Doğu LTD Şirketi Matbaası, Ankara 1959, s. 8; Erol, a.g.m., s. 701-702.

66 Erhan, **a.g.e.**, s. 43.

67 Erol, a.g.m., s.710-711; Karal, E. Ziya, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C I, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Ankara (y.y.), s.122.

üstünlüğü zayıflamıştır. ABD güçlü bir donanmaya sahip olduğu 1816'dan itibaren Kuzey Afrika ile olan ilişkilerini kontrol altına almaya başlamıştır. Amerikalı bir tüccar ile Cezayirli arasında çıkan sorunun önceden 1795'te olduğu gibi dayı huzurunda değil, konsolos tarafından halledilmesi, iki taraf arasında savaş çıkarsa ABD'nin üç ay içerisinde Cezayir'i terk etmesi söz konusudur. ABD donanmasının güçlenmesi ile Cezayir, 1816 antlaşmasından sonra günden güne zayıflamıştır⁶⁸. Erhan, ABD'nin donanmaya sahip olana kadar uzlaşmayı tercih ettiğini, askerî bakımdan güçlendikçe de savaştığını belirtmiştir⁶⁹. 1815 Viyana Kongresi'nde korsanlığın kaldırılması kararlaştırılmış ve bunu İngiltere üstlenmiştir. İngiliz donanmasının Cezayir'i topa tutarak korsanlığa son vermesi de 1830'da Cezayir'in Fransa'nın eline geçmesini kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devletinin 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan yenik çıkması ve Cezayir'in uzakta oluşu kuvvet göndermesini güçleştirmiştir.⁷⁰

Osmanlı Devletine bağlı Kuzey Afrika'daki ocaklardan biri olan Trablusgarp da korsanlıkla geçinmiştir. Ancak Cezayir ve Tunus'tan kurtulabilen gemileri yakalayabilmiştir. Trablusgarp Amerika'yla 1796 ve 1805'te iki antlaşma yapmıştır. Bunlara göre, birbirlerinin memleketlerinde konsolosluk açabileceklerdir⁷¹. Ancak Trablusgarp ocağının kendi içinde yara alması ve bu arada ABD'nin de askerî açıdan güçlenmesi, aynı zamanda onun elini güçlendirmiştir. 1835'te Osmanlı Devleti Trablusgarp'taki ailenin yönetimine son vermiş ve kendisine bağlamıştır⁷². ABD, Cezayir'le 1795'te, Trablusgarp'la 1796'da dostluk ve ticaret antlaşması yaptıktan sonra Tunus'la da 1797'de bir antlaşma yapmıştır. Buna göre taraflar, %3 gümrük vergisi alacak ve Amerikalılar Tunus'ta şarap satamayacaktır⁷³.

Bu gelişmeler ışığında Amerikalılarla Osmanlı Devletinin 1830 öncesi ilk ilişkilerinin Garp ocakları üzerinden başladığını söyleyebiliriz. Mine Erol'un Tunus, Cezayir ve Trablusgarp üzerinden Osmanlı ile Amerika ilişkilerini konu edildiği söz konusu makaleleri 1979-1982 yıllarında yayınlamıştır. Ancak ondan önce A. N. Kurat'ın 1959'da yayınlanan *Türk-Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış* isimli eseri ve ardından

68 Kurat, a.g.e., s. 8; Kurat, a.g.m., s.190, 205-206.

69 Erhan, a.g.e., s. 39, 46.

70 Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi* s. 124; Erol, "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri 1796-1815", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S 1-2, 1982, s. 7.

71 Erol, "Amerika'nın Trablusgarp İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S 24, 1980, s. 129, 131-133.

72 Erol, a.g.m., s. 153.

73 Erol, "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri ...", s. 117, 125.

1964'te yayınlanan *Berberi Ocakları ile Amerika Birleşik Devletleri Münasebetleri (1774-1816)* isimli makalesine benzer konuyu işlemesine rağmen Mine Erol tarafından makalelerinde atıf yapılmadığı görülmüştür. Mine Erol, Garp Ocakları'na Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'u, A. N. Kurat da ayrıca Fas'ı da dahil etmiştir. Erol ticari antlaşma maddelerini ayrıntılı olarak değerlendirmekle birlikte makalelerinde sonuç mahiyetinde bir değerlendirmeye yer vermemiştir. Diğer taraftan Erol, önde gelen tarihî şahsiyetler için prosopografi çalışması da yapmıştır. A. N. Kurat ise elde ettiği sonuçlara bölüm sonlarında yer vermiştir. ABD Akdeniz'de donanmasını kuvvetlendirdikçe, ocaklar zayıflamış, hatta Avrupa devletleri özellikle de Fransa'nın güçlenmesi, ocakların üstünlüğünü eritmiştir. Fransa'nın Cezayir'i işgal ettiği 1830 yılında ABD, Osmanlı Devleti ile bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalamış, doğrudan Osmanlı Devleti ile iletişime geçmesi, ocaklar ile geçmiş yıllarda yaptığı antlaşmalara göre kârlı olmuştur. Bu duruma neden olan ise ABD'nin ocaklar ile ticaret yapmak için verdiği mücadelede edindiği deneyimlerdir⁷⁴.

Çağrı Erhan, ABD'li tüccarların Garp ocakları ile yaptığı antlaşma maddeleri ile ilgili kısımlarda Erol'dan yararlanmış ve ondan daha fazla antlaşma maddelerine yorum getirmiştir. ABD'nin konsolosluk açabilmesi ve diğer ülke vatandaşlarının yararlandığı gümrük indirimlerinden yararlanmasını da diplomatik bir başarı olarak değerlendirmiştir. Yıllık vergiler yerini zamanla ayrıcalıklara bırakmış, böylece ABD "rüşdünü"⁷⁵ ispat etmiş ve dünyada büyük güçlerle yarışabilecek konuma da gelmiştir. Müslüman ülkelerin dilini öğrenmeye başlayarak sonraki antlaşmalarda güçlü konuma gelirken Akdeniz dünyasına ilişkin politikalar da belirlemeye başlamıştır. Ticari çıkarlarını da askerî güç kullanarak koruması gerektiğini fark etmiştir.

V. Mine Erol'un Başvekâlet Arşivi'ndeki Araştırması: ABD'nin Osmanlı ile Yaptığı Dostluk ve Ticaret Antlaşmaları

Başvekâlet Arşivi'ndeki iki ciltlik Amerika Defteri'nde yer alan antlaşmalara göre Amerika'ya satılan ve Amerika'dan satın alınan mallar Mine Erol'un dikkatini çekmiştir. Buradan hareketle öncelikle *Başvekâlet Arşivi Düvel-i Ecnebiye Amerikan Ahkâm Defteri*, Mübahat Kütükoğlu'nun *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, Münir Aktepe'nin *Dünkü Fransızlar: Bulak Bey ve Oğlu*, Saul K. Padover'ın toplayıp düzenlediği *Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Akdeniz Ticareti Hakkında 28 Aralık 1790'da Kongre'ye*

74 Kurat, a.g.m., s. 205, 212; Erhan, a.g.e., s. 399.

75 Erhan, a.g.e., s. 71.

Sunduğu Raporu'nu değerlendirmiştir. Ayrıca Yaşar Yücel'in *1640 Es'ar Defteri*, Nejdet Kurdakul'un *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Hunter Miller'ın iki ciltlik *Treaties and International Acts*, A. N. Kurat'ın *Türk Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış* ve Leyland J. Gordon'un *American Relations With Turkey* adlı eserini de genel bilgi almak üzere kullanmıştır. Erol, 9 maddelik 1830 Dostluk ve Ticaret ile 23 maddelik 1862 tarihli Osmanlı-Amerikan antlaşmalarını masaya yatırmış, antlaşmaların maddelerini tek tek yorumlamış ve Osmanlı'ya olan kazanç ve kayıplarını değerlendirdiği çalışmasından *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleri İle Yaptığı Ticaret Antlaşmaları* isimli doçentlik tezi çıkmıştır. Doçentliğini DTCF'de aldıktan sonra kadro olmadığı için Konya Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü'ne 1985'te geçmiş ve söz konusu doçentlik tezini Konya'da bastırmıştır.

Söz konusu çalışmada Mine Erol Türk-Amerikan ilişkilerinin resmî başlama sürecini incelemiştir. Amerikan bayrağı taşıyan ticaret gemilerinin İzmir limanına gelmesi ile doğrudan Osmanlı-ABD ilişkileri başlamıştır. ABD henüz Osmanlı Devleti ile kapitülasyon antlaşması yapmadığı için bu iş İngiliz konsoloslugu üzerinden yapılmıştır⁷⁶. 1820'den itibaren ticaret antlaşması yapmayı istemiş, ancak Osmanlı Devleti, Yunanistan ile savaş halinde olduğu için antlaşmaya yanaşmamıştır.

ABD Cumhurbaşkanı Andrew Jackson döneminde 9 maddelik 1830 Dostluk ve Ticaret Antlaşması yapılmıştır. 15 Nisan 1831'de de David Porter işgüder (maslahatgüzarı) unvanı ile İstanbul'a Amerikan elçisi olarak görevlendirilmiştir. Navarin felaketinin ardından II. Mahmut David Porter'i ABD'den getiren John Adams gemisinin gelişle memnun olmuş, geminin inşa planlarının çıkarılmasını istemiştir. Bunun üzerine Haliç'te, Aynalıkavak'ta Amerikan tarzı tersane inşa edilmiştir. Kırım Savaşı sırasında da pek çok Amerikalı subay ve doktor, Osmanlı ordusunda görev yapmıştır. Erhan, ABD'li mühendislerin başarılı çalışmalarının Bab-ı Âlinin ABD'ye duyduğu güvensizliği ortadan kaldırması ve Osmanlı-ABD ilişkilerinin gelişmesini hızlandırması olarak yorumlamıştır⁷⁷.

Mine Erol'a göre Osmanlı Devleti, 1828-1829'da Rusya ile yaptığı savaşta yenildiği, 1830'da Mora Yarımadası elinden çıktığı ve aynı yıl Cezayir'in Fransa'nın eline geçtiği ve Osmanlı gemilerinin Atlas Okyanusu'nu geçecek kapasitesi bulunmamasından sebep ABD ile yaptığı bu kapitülasyon antlaşmasından yararlanacak durumda değildi.

76 Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleri'yle Yaptığı Ticari Antlaşmaları*, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Konya 1988, s. 7-8, 10.

77 Erhan, *a.g.e.*, s. 137-138.

ABD ise Osmanlı ile ilk kez yaptığı bir kapitülasyon antlaşması ile diğer devletlerin yaptığı “kapitülasyon”⁷⁸ antlaşmalarından yararlanmış oluyordu. ABD, Osmanlı topraklarında istediği yerde konsolosluk ve başkonsolosluk açabilecekti⁷⁹. Erhan, 1830 Antlaşması’nın ticaret hacmini genel olarak artırdığını vurgulamıştır⁸⁰. ABD, Osmanlı Devletinin batı sınırında Garp ocakları ile iletişime geçerken böylelikle direkt Osmanlı Devletinin kendisi ile iletişime geçmiştir.

Mine Erol, Osmanlı Devletinin ABD ile yaptığı ticari antlaşmalarını incelediği eserinde 1830 Antlaşması’nı detaylı incelediği halde gizli maddesi ile ilgili kısmından söz etmemiştir. Bu kısmı, Kurat’ın eserinde ve Erhan’ın makalesinde görüyoruz. 1827’de Osmanlı donanmasının Navarin’de İngiliz, Rus ve Fransız donanması tarafından imha edilmesini, İzmir’deki Amerikalılar “misli görülmemiş bir ihanet”⁸¹ olarak değerlendirmiştir. Osmanlı makamları donanmanın yeniden inşası için Amerikalıların ilerlemiş tekniklerinden yararlanmayı, hatta gerekli kerestenin onlardan tedarik edilmesini düşünmüştür. Osmanlı, parasını ödemek koşulu ile savaş gemisi inşası hususunda ABD’den her türlü yardımı alabilecektir. Bunu da antlaşmaya gizli madde olarak yerleştirilmiştir. Ancak Amerikan Senatosu aleni maddeleri onaylarken gizli maddeyi de reddetmiştir. Erhan, makalesinde yaptığı değerlendirmede, ABD’nin antlaşmaya öncelikle gizli bir madde konmasına karşı olduğu, Yunan İsyanı sırasında bazı senatörlerin Helen sempatizanlığı yüzünden Osmanlı’ya savaş gemisi satılmasına karşı çıktıkları ve bu meseleyi Avrupa işlerine karışmamak üzerinden baktıklarını dile getirmiştir. Ayrıca Erhan, ABD’nin Navarin’de Osmanlı donanmasını yakan ülkeler arasında bulunan İngiltere’yle karşı karşıya gelmek istememiş olduklarının da makalesinde ifade etmiştir⁸².

ABD’nin Osmanlı topraklarında okul, misyoner teşkilatları olduğu için ticari antlaşmalara özen göstermiştir. Çağrı Erhan da bu konuda Mine Erol ile aynı fikirdedir ve ticarî çıkar elde etmesine alt yapı oluşturduğunu ifade etmiştir.⁸³ Daha çok gayrimüslim ailelerin çocuklarının devam ettiği söz konusu okullara gelen öğretmenler çocuklara özgürlük düşüncesi de aşılamıştır.⁸⁴

78 Kurat, **a.g.e.**, s. 16.

79 Erol, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerika Birleşik Devletleri’yle**, s.14-15.

80 Erhan, **a.g.e.** s. 168.

81 Kurat, **a.g.e.**, s.14-16.

82 Erhan, **a.g.m.**, s. 460-461; Erhan, **a.g.e.** s. 131-132.

83 Erhan, **a.g.e.**, s. 87.

84 Kurat, **a.g.e.**, s. 21-22.

ABD ile Osmanlı Devleti, 1830 Osmanlı-Amerikan Ticaret Antlaşması'na ilave olarak ve onu da aşan 1862'de 23 maddelik bir antlaşma daha imzalamıştır. Bu kez 1838'de İngiltere ile imzalanan Ticaret Antlaşması esas alınmıştır. Amerikalı tüccarlardan malını bir bölgeden diğerine götürürken mürur tezkeresi istenmeyecektir, diğer devletler ne kadar vergi ödüyorsa Amerikalılar da o kadar vergi ödeyecek ve yasaklı mallar hariç alım satım yapabilecektir. Yed-i vahit usulü de 1838'de İngiltere ile imzalanan antlaşmayla kaldırılmıştır. Amerikalı bir tüccar, Osmanlı'dan tarımsal ya da sanayi ürünü alır ya da satarken Osmanlı tebaası ya da en çok imtiyaza sahip ülke vatandaşı ne kadar ödüyorsa o kadar ödeyecektir. 1862 Osmanlı-Amerikan Antlaşması, 1838 Osmanlı-İngiliz Antlaşması'nın Amerikan versiyonu sayılacak, 28 yıl geçerli olacaktır⁸⁵. Böylece Amerikalı tüccarlar Osmanlı'dan daha fazla mal almaya başlamıştır. Eserde Osmanlı Devletinin ABD'ye, ABD'nin de Osmanlı Devletine satacağı mallar miktar olarak, fiyatı, isimleri liste olarak verilmiştir.

VI. Hayatının Son Yılları

690

Prof. Dr. Mine Erol, 1988'de Konya Selçuk Üniversitesi Tarih Bölümü'nde profesörlüğünü almış ve ardından Tarih bölümü başkanlığı yapmış ve 1996'da buradan emekli olmuştur. Selçuk Üniversitesi'ne geçtikten sonra 1987-1993 yılları arasında yaptırdığı yüksek lisans ve doktora tezlerinde idari, iktisadi yönden 17. yüzyıl Konya Sancağını, Atatürk Dönemi Konya vilayetini, Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM'nin dış ilişkilerini, Millî Mücadele Dönemi'nde Kahramanmaraş ve Sivas vilayetini çalıştırmıştır. Bir öğrencisi ise yüksek lisans tezi olarak Amerikan misyonerlerinin Türkiye'deki faaliyetlerini çalışmıştır.

Ömrü boyunca yazmayı bırakmayan Mine Erol, kendisinin de ifade ettiği gibi vaktini boşa geçirmemiş, emekliliğini de dolu dolu yaşamıştır. *Mor Menekşe, Uçan Kuşlar, Sonbahar Renkleri* adlı üç kitapta şiirlerini toplamış ve hatta bazı şiirleri de bestelenmiştir. Piyanist Oktay Emed, Edirne Saray Spor Kulübü için bir marş bestelemiş ve Mine Erol da sözlerini yazmış; bestelenmiş ve çalınmıştır⁸⁶.

Mine Erol, emekli olduktan sonra kardeşi Filiz Erol'la birlikte çocuklara yönelik yayınladıkları kitapta, Atatürk'ün yaşamına dair ön plana çıkanları

⁸⁵ Erol, **a.g.e.**, s. 2, 22, 27.

⁸⁶ Beste ve Yaşamdan Sayfalar, <https://emedbeste.blogspot.com/>, 6 Mayıs 2025.

değerlendirmiştir⁸⁷. Söz konusu kitapta, Selanik; Türk, Fransız, Musevi, Yunanlı, Makedonyalıların yaşadığı kozmopolit bir liman kentidir ve “...Osmanlı İmparatorluğu’nun kanayan bir potası...”dır ve bir erkek çocuğun dünyayı tanınmasına müsaittir. Atatürk’ün babası Ali Rıza Bey, Selanik’in birçok yerinde açılmış olan modern ve “Amerika’ya yönelik”⁸⁸ okulların, erkek çocukların önünü açacağını düşünmektedir. Mine Erol, babasının Mustafa’yı göndermeye düşündüğü Şemsi Efendi Mektebi gibi modern okulların Selanik’te 1878’den beri açılmaya başladığını ifade etmiştir. Mahalle Mektebinin aksine, soru sormasına müsaade edilecektir. Ali Rıza Bey’in vefatından sonra Mustafa’nın annesi Zübeyde Hanım, çocukları ile erkek kardeşinin köyünde yaşamaya başlamış ve Mustafa’nın okula devam edemeyişine çok üzölmüştür. En sonunda yüksekokul diplomalı ve dil bilen bir papazın yönettiğı Rum Ortodoks okuluna göndermiş, ancak Rumca bilmediğı için rahat edememiştir. Babasının sağılığında da mahalle mektebinde iken Hafız Mehmet Efendi’nin Arapça derslerinde de zorlanmış olan Mustafa, Rum Okuluna gitmekten de vazgeçmiştir. Kitapta Mustafa’nın, planlı çalıştığı ve “...Doğı’dan ziyade Batı’ya ve Amerika’ya yönelik özgür bir devlet kurma hazırlıkları” yaptığını dile getirilmiştir⁸⁹. Mine Erol, benzer bir çocuk kitabını da yayınlamıştır. Bu kitabında Mustafa Kemal’deki vatan sevgisi ve sorumluluk bilincinin karga kovma ve bekçilik yapmakla başladığını ifade etmiştir⁹⁰.

Mine Erol çocukluğunda annesinden dinlediğı masalları, yıllar sonra Amerikalı Yazar Barbara K. Walker’e anlatmış ve “Stargazer to the Sultan” adıyla ABD’de basılmıştır⁹¹. Resimle de ilgilenmiş, ressam Hikmet Çetinkaya ve Erdoğan Seçil’den ders almıştır. İstanbul, Konya, Fethiye, Amasya, Ankara’da 20 kişisel sergi açmış, ayrıca 18 karma sergiye de katılmış, bu kapsamda Moskova ve Atina’ya da gitmiştir. 90 yaşında açtığı bir sergisinde kitaplarını, şiirlerini ve resimlerini izleyicilerine sunmuştur. 10 Ağustos 2022’de vefat etmiştir⁹².

87 Filiz Erol ve Mine Erol, **Atatürk’ün Çocukluk ve Okul Yılları**, Özlem Yayınevi, Ankara 2018.

88 Filiz Erol, Mine Erol, **a.g.e.**, s. 4, 10.

89 Filiz Erol, Mine Erol, **a.g.e.**, s. 13, 47.

90 Erol, **Küçük Mustafa Atatürk’ün Çocukluk Yılları**, Özlem Yayınevi, Ankara 2019, s. 10-11.

91 Erol, **Annemden Dinlediğim Masallar**, Özlem Yayınevi, Ankara 2019.

92 Bk. Ek-IV, Ek-V.

SONUÇ

Arnavutköy Amerikan Kız Koleji mezunu olan Prof. Dr. Mine Erol, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin geçirdiği sosyal, ekonomik ve kültürel değişime tanık olmuştur. Yabancı dil eğitimine önem veren bir ailede büyümüştür. DTCF'de asistan olarak Yakınçağ Tarihi'ne girdikten sonra o dönemde ülkemizde bâkir bir alan olan Türk-Amerikan ilişkilerine yoğunlaşmıştır. A. N. Kurat'la birlikte Türk-Amerikan ilişkilerini ele alan ilk tarihçilerimiz arasında yer almaktadır. Mine Erol, öncelikle en erken kayıtlar olan Osmanlı Devletinin Garp Ocakları üzerinden gayri resmî ve ardından Osmanlı Devletinin doğrudan ABD ile yaptığı ticaret ve dostluk antlaşmaları üzerinden Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıcını çalışmıştır. Kolejden hâkim olduğu İngilizcesi sayesinde ABD arşivlerinde 1962 ve 1975'te detaylı araştırma yapma olanağı elde etmiştir. Bulduğu orijinal malzemelerden sonra konularını tespit etmiştir. Ayrıca kâğıt para konusunu da ülkemizde ilk çalışan tarihçimiz olmuştur.

Bilhassa Osmanlı Devleti'nin ABD Büyükelçisi Alfred Rüstem ve Amerikan mandası hakkında gerek ABD'deki arşivleri ile dönemin ABD basını ve gerekse de Osmanlı basını tarayarak hazırladığı çalışmalarıyla söz konusu konuları müstakil olarak ele alan ilk tarihçimiz olmuştur. Türk-Amerikan ilişkilerinin Osmanlı Devleti Dönemi'nde ticari, Millî Mücadele Dönemi'nde de siyasi boyutunu incelerken gerek yerli gerek yabancı arşiv kaynakları, basın ve olayların tanığı olanların hatıralarıyla besleyerek geniş bir perspektiften problemin çözümüne gitmiştir. Ele aldığı dönemlerin önde gelen şahsiyetlerini anlatırken prosopografi çalışması yaparak konuyu zenginleştirmiştir. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde Yakın Çağ'dan itibaren I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde ABD'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikasını ele aldığını söyleyebiliriz.

Osmanlı'ya sığınmış bir aileden gelen Türk dostu, hariciyeci Alfred Rüstem'in ülkeye olan hizmetlerini değerlendirirken biyografi çalışmıştır. Kendisinden sonra gelen araştırmacılar özellikle Alfred Rüstem ve Osmanlı-Amerikan ilişkileri konularında büyük ölçüde Mine Erol'a atıf yapmış, daha sonraki yıllarda yeni belgelerin ortaya çıkması ile çalışmalarını zenginleştirmişlerdir. Yerli ve yabancı arşivlerden çıkardığı malzemeler, kendisinden sonra gelen araştırmacılar tarafından da konu olarak çalışılmış, bir uzmanlık alanı oluşturmuştur.

PROF. DR. MİNE EROL'UN OSMANLI VE CUMHURİYET TARİHÇİLİĞİNE
KATKILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)

This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License

KAYNAKÇA

Acun, Fatma, “Arnavutköy Kız Koleji Mezunları ve Meşhurları”, **CTAD**, S 22, 2015, s. 417-442.

Adıvar, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı, İstiklal Savaşı Hatıraları**, 9. Baskı, Can Yayınları, İstanbul 2014.

Arıg, Ayten Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Arık, Feda Şamil, “Prof. Dr. Faruk Sümer’in Hayatı ve Eserleri (Ölümünü 3.Yıldönümü Dolayısıyla)”, **Belleten**, C 62, S 235, 1998, s. 935-968.

Ata, Bahri, Amerikalı Hayırsever, İşadamı-Diplomat Charles R. Crane İle John Dewey’nin Türkiye Gezisinin Organizasyonu, **John Dewey, Demokrasi ve Eğitim Kitabının 100. Yılı**, Haz. Hasan Ünder, Cengiz Aslan, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 2020, s. 27- 41.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, C I, 9. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 2012.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, C IV, 9. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 2012.

Büyüktolu, Recep, Potukoğlu, Salih, “Osmanlı’da Yabancı Dil Öğretimi ve Robert Koleji Örneği”, **BELGİ**, S 19, 2020, s. 2004-2029.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.

Çalışlar, İpek, **Halide Edib**, 1. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul 2010.

Çetin, Atilla, 1996, “Garp Ocakları”, **Türkiye İslam Ansiklopedisi**, C XIII, s. 382-386.

Çetin, Çiğdem, **Wilson Prensipleri Cemiyeti**, Master Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2006.

Davison, H. Roderic, Mondros’tan Lozan’a Kadar Türk Siyaseti, Çev. Mine Erol, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C XIV, Ayrı Basım, DTCF Basımevi, Ankara 1983.

Erhan, Çağrı, “1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması’nın Gizli Maddesi ve Sonuçları”, **Belleten**, S 234, 1998, s. 457-466.

Erhan, Çağrı, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi, Ankara 2015.

Erol, Mine, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Kâğıt Para (Kaime)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970.

Erol, Mine, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)**, İleri Basımevi, Giresun 1972.

Erol, Mine, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi A. Rüstem Bey**, Bilgi Basımevi, Ankara 1973.

Erol, Mine, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.

Erol, Mine, "Amerika'nın Cezayir İle Olan İlişkileri (1785-1816)", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S 32, 1979, s. 689-730.

Erol, Mine, "Amerika Trablusgarp İlişkileri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 24, 1980, s.129-155.

Erol, Mine, "Amerika'nın Tunus İle Olan İlişkileri 1796-1815", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, S 1-2, 1982, s.115-128.

Erol, Mine, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Birleşik Devletleri'yle Yaptığı Ticari Antlaşmaları**, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Konya 1988.

Erol, Mine, **Dünden Bugüne**, Eryılmaz Ofset Matbaacılık Gazetecilik Ltd. Şti., Ankara 2012.

Erol, Filiz - Erol, Mine, **Atatürk'ün Çocukluk ve Okul Yılları**, Özlem Yayınevi, Ankara 2018.

Erol, Mine, **Küçük Mustafa Atatürk'ün Çocukluk Yılları**, Özlem Yayınevi, Ankara 2019.

Erol, Mine, **Annemden Dinlediğim Masallar**, Özlem Yayınevi, Ankara 2019.

Gökbilgin, M. Tayyip, **Millî Mücadele Başlarken**, Kronik Kitap, İstanbul 2022.

Kansu, M. Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber II**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1986.

Karacagil, Ö. Kürşad, **Ahmet Rüstem Bey, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sıradışı Bir Diplomat**, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2022.

Karal, E. Ziya, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C I, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları, Ankara (y.y.).

Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960.

Köstüklü, Nuri, “Balkan Savaşları Öncesinde İşkodra ve Kosova Vilayetlerinin Durumuna Dair Çetine Sefiri Alfred Rüstem Bey’in Raporu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 84, 2012, s. 41-56.

Kurat, A. Nimet, **Türk-Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış**, Doğu LTD Şirketi Matbaası, Ankara 1959.

Kurat, A. Nimet, “Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne”, **Son Çağ**, S 14, 1963, s. 8-11.

Kurat, A. Nimet, “Berberi Ocakları ve Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri (1774-1816)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 2, 1964, s.175-213.

Latimer, Friedrich, “Sivas Kongresi’nde Amerikalı Bir Gazeteci”, **Hayat Tarih Mecmuası**, S 9, 1965, s.83-87.

Özkan, S. Hilmi, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Dil Öğretimi”, **Turkish Studies**, S 3, 2010, s.1783-1800.

Sezer, Ayten, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, 1999, s. 169-183.

Sümer, Mine, “Robert Kolej Müdürü Dr. Gates’in Paris Sulh Konferansı Dolayısıyla Gönderdiği Bir Mektup”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 2-3, 1964, s. 233-236.

Swearingen, M., “Amerikan İhtilaline Bir Bakış”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 1, 1957, s. 69-72.

İnternet Kaynakları

<https://emedbeste.blogspot.com/>, (Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2025).

“Başkente Her Yaştan Yazar Kitap Fuarında Buluştu”, (Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2025).

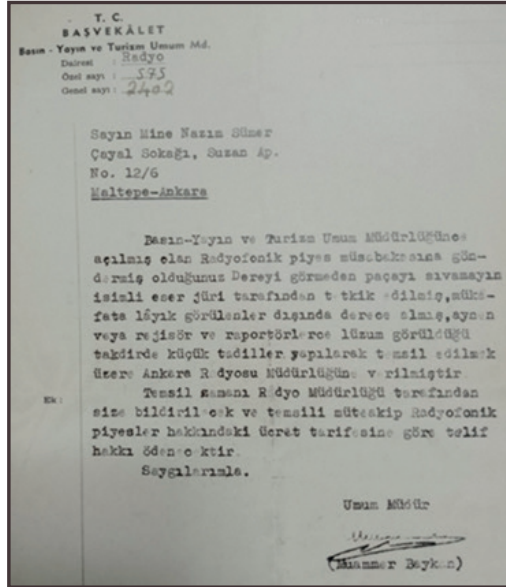
PROF. DR. MİNE EROL'UN OSMANLI VE CUMHURİYET TARİHÇİLİĞİNE
KATKILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

EKLER

Ek 1. Prof. Dr. Mine Erol⁹³

Ek 2. Mine Erol'un radyoya yazdığı bir piyes hakkında jürinin incelemesi⁹⁴

93 Kaynak: Dünden Bugüne

94 Kaynak: Dünden Bugüne

Ek 3. Alfred Rüstem, altta soldan birinci⁹⁵

Ek 4. Mine Erol 90.yaşını kutluyor⁹⁶

95 Kaynak: A. Nimet Kurat, "Sivas Kongresi ve Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne".

96 Kaynak: 24 Saat gazetesi, (2019, 3 Nisan)

PROF. DR. MİNE EROL'UN OSMANLI VE CUMHURİYET TARİHÇİLİĞİNE
KATKILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ek 5. Prof. Dr. Mine Erol ATO Congressium'da⁹⁷

⁹⁷ 21.02.2019'da düzenlenen 13. Ankara Kitap Fuarı'nda. "Başkentte Her Yaştan Yazar Kitap Fuarında Buluştu", (6 Mayıs 2025).

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ İKTİDARINDA DİNDE REFORM TARTIŞMALARI

BARIŞ CELEP*

ÖZ

27 Mayıs 1960'da askeri bir darbe ile 1950'den beri devam eden Demokrat Parti iktidarını deviren askerler, Milli Birlik Komitesi adı verilen 38 kişilik bir komite oluşturmuşlardır. Oluşturulan Milli Birlik Komitesi 24 Haziran 1960'da göreve başlamış ve 25 Ekim 1961 tarihine kadar iktidarda kalmıştır. İktidarda bulunduğu yaklaşık on altı aylık dönemde farklı siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel meselelerle uğraşmak zorunda kalan Milli Birlik Komitesi'nin gündemini meşgul eden en önemli başlıklardan biri de dinde reform konusu olmuştur. Oldukça geniş bir sahayı ilgilendiren dinde reform tartışması 27 Mayıs rejiminin ilk dönemlerinde daha çok din dilinin millileşmesine odaklanmış, ezan ve Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi üzerinde münakaşalar yaşanmıştır. Dinde reform tartışmalarının içeriği süreç ilerledikçe genişlemiş, İslam'ın şart, ibadet ve kavramlarında değişimi amaçlayan daha radikal bir hal almıştır. İsmi özellikle 1950'lerde kamuoyuna duyurmuş olan Osman Nuri Çerman'ın 1961'in Nisan ayında Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisine sunduğu "Dinde Reform Tasarısı" ile dinde reform tartışması ülke gündeminin en önemli başlıklarından biri haline gelmiştir. Milli Birlik Komitesi özellikle din dilinin millileşmesini destekleyici bir söyleme sahip olsa da zamanla dinde reform taleplerini desteklemekten vazgeçmiştir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Giresun/TÜRKİYE, bariscelep@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-6865-9678

Bu çalışma döneme ait anılar, ulusal basına ait gazete ve dergiler ile arşiv belgeleri ışığında öncelikli olarak çok parçalı bir yapı arz eden Milli Birlik Komitesi'nin dinde reform konusuna bakışını ortaya koymaya çalışmaktadır. Sonrasında ise Milli Birlik Komitesi'nin hem ezanın ve Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi hem de Osman Nuri Çerman'ın kamuoyunda oldukça ses getiren dinde reform tasarısı karşısında takınmış olduğu tutum değerlendirilmektedir. Çalışmada son olarak ise Milli Birlik Komitesi'nin dinde reform konusundaki tutum değişikliğine yol açan nedenler analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs Askerî Darbesi, Din Politikaları, Dinde Reform, Ezan, İslam, Milli Birlik Komitesi.

THE DEBATES ON RELIGIOUS REFORM UNDER THE RULE OF NATIONAL UNITY COMMITTEE

ABSTRACT

On May 27, 1960, the army overthrew the Democratic Party government, which had been in power since 1950, with a military coup and established a 38-member National Unity Committee. The National Unity Committee started running the country on June 24, 1960, and remained in power until October 25, 1961. During this period, the National Unity Committee had to deal with various political, economic, social, and cultural issues, one of which was the topic of religious reform. In the early stages of the May 27 regime, the debate on religious reform primarily focused on nationalizing the language of religion, sparking discussions around translating the azan and the Quran into Turkish. Over time, the content of the religious reform debate expanded and took on a more radical form, aiming to change the tenets, practices, and concepts of Islam. The debate on religious reform became one of the most important topics on the country's agenda with the "Religion Reform Bill" presented to the National Unity Committee and the House of Representatives in April 1961 by Osman Nuri Cerman, who had made his name known to the public especially in the 1950s. Although the National Unity Committee initially adopted rhetoric supportive of nationalizing the language of religion, it eventually refrained from supporting demands for religious reform. This study primarily aims to reveal the National Unity Committee's perspective on religious reform, which reflected a fragmented structure, based on memoirs, national press, and archival documents from the period. It then evaluates the National Unity Committee's stance on both the Turkification of the azan and the Quran, and on Osman Nuri Cerman's religious reform proposal. Finally, it attempts to analyze the reasons behind the National Unity Committee's change in attitude regarding religious reform.

Keywords: 27 May Coup, National Unity Committee, Religious Policies, Religious Reform, Azan, Islam.

GİRİŞ

Bu çalışma, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askerî darbe sonrasında yönetime gelen Milli Birlik Komitesinin (MBK) 1961'in Ekim ayına kadar sürecek olan iktidarı döneminde yaşanan dinde reform tartışmalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Her ne kadar MBK dönemi içerisinde Türkçe ezan tartışmaları incelenmiş olsa da¹, bu çalışma dinde reformun sadece din dilinin millileşmesine yönelik kısmına odaklanmamış, bu tartışmaların geneline ışık tutmayı amaçlamıştır. Bu süreçte yaşanan dinde reform tartışmalarının anlaşılabilmesi için arşiv belgelerinden, MBK üyelerine ait anılardan, döneme ait yerel ve ulusal basından yararlanılmış, aynı zamanda konunun kapsamına giren tetkik eserler de kullanılarak çalışma desteklenmiştir.

Dinde reform meselesi Cumhuriyet tarihinin tartışılan başlıklarından biridir. Bu yüzdendir ki 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı sadece politik anlamda değil aynı zamanda dini anlamda da bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet'i kuran kadrolar İslam'ın sadece kamusal alandan çekilmesini ve vicdanlarla sınırlı kalmasını değil, aynı zamanda hurafelerden arındırılmış ve akla uygun bir hale getirilmesini de tasarlamıştır.² İbadetin milli dille yapılması da yine bu dönemde dinde reformun önemli maddelerinden biri olmuştur. Milli dille ibadetteki temel yaklaşım ise İslam'ın tüm gerçekliğiyle bilinmesi ve anlaşılmasıdır. Fakat bu yaklaşım aynı zamanda milliyetçilik ideolojisinin de bir sonucu olarak ortaya çıkmış, yeni rejim ulusalcılık bilincini İslam dinine de yansıtmak istemiştir.³ Bu açıdan yeni rejimi tesis edenlerin ulaşmak istedikleri hedef, yerli ve milli bir İslam'ın inşa edilmesi olmuştur. Bu yerli ve milli İslam'dan anlaşılan ise Cumhuriyet'in çağdaşlaşma hedefiyle uyumlu, siyaset dışı

1 27 Mayıs 1960 sonrasında yaşanan Türkçe ezan tartışmaları için bkz. Önder Duman ve Mehmet Aydın, “27 Mayıs'ın Gölgesinde Bir “İrtica” Hamlesi: Türkçe Ezan”, **History Studies**, S 11 (6), Aralık 2019, s. 2265-2279.; Barış Celep, “27 Mayıs 1960'da Yeniden Nükseden Bir Tartışma: Türkçe Ezan Tartışması”, **Toplumsal Tarih**, S 310, Ekim 2019, s. 60-67.

2 Ahmet Ocak, Cumhuriyeti kuran kadroların Batılılaşmış Türkiye'ye yakışan “reform ve medeni” bir Müslümanlık biçimi oluşturma gayreti içerisinde olduklarını belirtmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, **Türkler, Türkiye ve İslâm: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 119. “Reforme ve medeni” hale getirilmek istenen Müslümanlıktaki dikkat çeken en önemli hususun, yeni biçimin akıl ve mantığa uygun olması olduğu iddia edilebilir. Zira Atatürk için dine uygun olanın, akıl ve mantığa da uygun olması gerekir. Mehmet Saray, **Türklerde Dinî ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 82.

3 Ali Sarıkoyuncu, **Atatürk, Din ve Din Adamları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 88-89. Onur Atalay'a göre bir Türk-İslam'ı yaratmak 1930'ların başına kadar rejim için büyük önem taşımıştır. Onur Atalay, **Türk'e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 77.

bir İslam'dır⁴. Dinde reform amacının dini alanı yeni rejimle uyuşturmak, uzlaştırmak, hatta yeni sistemin taşıyıcılarından biri haline getirmek olduğu vurgulanırken, yeni rejim için tehdit oluşturabilecek dini unsurları zayıflatmak, dönüştürmek ve hatta devre dışı bırakmak da dinde reform isteğinin bir diğer gerekçesi olarak sunulmuştur⁵.

Dinde reform konusu kapsamı ve içeriği oldukça geniş bir saha olmasına karşın Atatürk döneminde özellikle dinin millileştirilmesi, ibadetlerin ve din dilinin Türkçeleştirilmesi konusuna yönelik düzenlemeler yapılmıştır. 1932'nin Ramazan ayında İslam'ın Türkçeleştirilmesi kapsamında Kur'an, ezan, tekbir ve kamet Türkçe okunmaya başlamıştır⁶. Buna karşın Atatürk döneminde dinde reform konusunda daha ileriye gidilmemiş ve Atatürk "Ben Luther olmayacağım" diyerek dinde reform konusunda yeni adımlar atmamıştır⁷. İsmet İnönü'nün liderliğindeki CHP iktidarında da bu anlayışın devam ettiği görülmüştür. Bu yüzdendir ki 17 Nisan 1945 tarihinde CHP Müstakil Grubu Başkanvekilliğine sunulan ve Diyanet İşleri Reisliği teşkilatının kaldırılmasını; Kur'an ve din tatbikatının Türkçe olarak tanzimini; ibadet yerlerinin Halkevlerine benzer şekle dönüştürülmesini, sarık, cübbe ve din tatbikatında kullanılan her türlü giysinin ilgası ile ibadetin usul ve zamanlarının tanzimini talep eden önerge, dini reform icrasının laiklik ilkesiyle uyuşmadığı gerekçe gösterilerek reddedilmiştir⁸.

- 4 Umut Azak, **Türkiye'de Laiklik ve İslam**, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 109-110.
- 5 İsmail Kara, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm 2**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019, s. 137.
- 6 Dücane Cündioğlu, **Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s. 68. Ahmet Faruk Kılıç ise Atatürk'ün dinle ilgili yeni reform girişimlerini gündemine almamaya başladığı tarih olarak 1928 yılını vermektedir. Kılıç'a göre 1932'de ezanın ve Kuran'ın Türkçe okunması denemeleri Atatürk'e değil, dönemin "kökten batıcı aydınlarına" dayanan girişimlerdir. Ahmet Faruk Kılıç, **Atatürk ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul 2009, s. 175-178.
- 7 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, s. 499.
- 8 **CHP Büyük Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri**, TBMM Basımevi, Ankara 1946, s. 355-356. Her ne kadar İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde dinde reform konusunda yeni adımlar atılmamış olsa da Türkçe ezan uygulaması hukuki düzenlemelerle sağlanmıştır istenmiştir. 1941 yılında Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle, Arapça ezan veya kamet okuyanların üç aya kadar hapis veya hafif para cezası ile cezalandırılmalarına karar verilmiştir. **T.C. Resmî Gazete**, 6 Haziran 1941, S 4827, s. 1126. Buna karşın bu dönemde Arapça ezan okumak İslamcı, örgütlü bir mücadeleye dönüşmüş, bunun bayraktarlığını ise Ticanıyye tarikatı şeyhi M. Kemal Pilavoğlu ve müritleri üstlenmiştir. Bu tarikat mensupları ülkenin farklı noktalarında, hatta TBMM'nin dinleyici locasında bile yüksek sesle ezan okuyarak yasağı delmeye çalışmışlardır. Deniz Parlak, **Laikleşme Sürecinde Camiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 291-292.

1950 Mayıs'ında işbaşına gelen Demokrat Parti (DP) iktidarının ise Atatürk döneminde hayata geçirilen din dilinin millileşmesine yönelik hamlelerden geri adım attığı gözlemlenmiştir. Bu yüzdendir ki 1932'de yürürlüğe konulan Türkçe ezan uygulamasından 1950 Haziran ayı itibarıyla vazgeçilmiştir⁹. DP hükümetinin din dilinin millileşmesine yönelik olumlu bir tutum takınmadığını, dönemin Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nun açıklamaları da teyit etmiştir. Hayırlıoğlu Kur'an'ın Latin harfleriyle yazılmasının caiz olmadığını açıklamış¹⁰ ve Müslümanlıkta ibadet dilinin Kur'an dili olduğunu belirterek, bunun aksini iddia etmenin hem Resul-i Ekrem'e hem ashabına hem de 400 milyonluk İslam âleminin akışına, ahengine karşı gelmek olacağını ifade etmiştir¹¹. Her ne kadar iktidar dinde reforma kapıları kapatmış olsa da 1950'li yıllar farklı dinde reform taleplerinin dile getirildiği bir on yıllık dönem olmuştur. Örneğin Mehmet Celal Saygın Türkçe Kur'an okuyarak namaz kılınabileceğini ifade etmiş¹², Arın Engin ise bütün ibadetlerin Türkçe yapılması gerektiğini belirtmiştir¹³. 1950'lerdeki dinde reform tartışması sadece din dilinin Türkçe olup olmaması üzerinden ilerlememiş, aynı zamanda ibadetlerin nerede ve nasıl yapılması gerektiği üzerinde de yoğunlaşmıştır. Emekli General Fahrettin Altay kaleme aldığı "İslam Dini" isimli eserinde namaz vakitlerinin azaltılabileceğini; başı açık, oturularak ve ayakkabı ile namaz kılınabileceğini; oruç tutmakta zorlananların sadece ilk üç gün oruç tutmasının yeterli olacağını kaleme almıştır. Ayrıca milli savunma vergisinin zekât yerine geçebileceğini; hacca gidecek olanların ise hem servetlerinin buna müsait olduğunu hükümete kanıtlamalarını hem de hükümetten izin almaları gerektiğini belirtmiştir. Altay camileri de yeniden düzenlemiş ve içlerine sıraların yerleştirilmesi gerektiğini savunmuştur¹⁴. Tevfik Nevzat Çağdaş da camiye müzik aletlerinin konulmasını talep etmiş, özellikle alnın yere değdirilmesinin iptal edilerek

9 CHP değişikliğe karşı çıkılması halinde partiye karşı bir propaganda başlatılabileceğini düşünerek, ezanın Arapça okunması yönündeki tartışmaya girmemiş, sessiz kalmıştır. Doğan Duman, **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999, s. 38.

10 **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1958, s. 1.

11 Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, "Türkçe Kur'an Okunamaz", **Türkçe Kur'an Okunamaz**, Haz. Mümin Çevik, Sinan Matbaası, İstanbul 1958, s. 8

12 M. Celal Saygın, **Diyanet Cephesinden Atatürk İnkılapları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952, s. 28-31.

13 Arın Engin, **Atatürkçülük'te Dil ve Din**, Özyürek Basımevi, Atatürkent (İstanbul) 1955, s. 55.

14 Fahrettin Altay, **İslam Dini** (Aydın Gençler İçin), Ölçülü Yayınevi, İstanbul 1959, s. 30-40.

namaz şekillerinin değiştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir¹⁵. 27 Mayıs sonrasında da tartışmaların odağında yer alacak Osman Nuri Çerman¹⁶ ise dinde planladığı reform taslağının en başına Tanrı'ya milli dille ibadeti yerleştirmiş, sonrasında ise Kur'an'da namazın beş vakit olduğuna dair herhangi bir ayetin olmadığını belirtip, İslam'daki asıl ibadetin dua etmek olduğunu bildirmiştir. Camilere de tasarısında yer veren Çerman, camilerdeki halıların kaldırılmasını ve yerlerine sıraların konulmasını savunmuştur¹⁷. Tasarısının merkezine Atatürk'ü yerleştiren Çerman, hazırladığı dinde reform tasarısıyla ulaşılabilecek aşamayı “Kemalist Müslümanlık” olarak adlandırmış ve bu süreci şu şekilde tanımlamıştır. “*İman: Kur'an'a da aykırı olmayan, Ata'nın nutuk ve beyanlarındaki prensiplere inançtır. İbadet: Yaratan Tanrı'ya dua ile beraber bu prensipleri kadir olduğumuz nispette yerine getirmektir. Mabedimiz bütün vatan, mihrabımız bütün millet, Kâbe'miz Ankara'daki Anıtkabir'dir.*”¹⁸

I. Milli Birlik Komitesi

27 Mayıs 1960 tarihinde ordu içindeki bir grup subay düzenlemiş oldukları darbe ile yönetimi ele geçirmişlerdir. Subaylar ele geçirdikleri iktidarı kullanmak için MBK adı verilen bir grup oluşturmuşlardır. 5 general, 9 albay, 6 yarbay, 11 binbaşı ve 7 yüzbaşından oluşan; üyelerinin 32'si karacı, 3'ü havacı, 2'si denizci ve 1'i jandarma olan 38 kişilik MBK, 24 Haziran 1960'ta göreve başlamıştır¹⁹. MBK her ne kadar askerî

15 Şaban Sitembölükbaşı, **Türkiye’de İslâm’ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 148.

16 1900 yılında Uşak'ta doğan Osman Nuri Çerman, İstanbul Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra öğretmenliğe başlamış ve 35 yıllık memuriyet hayatı sonrası emekli olmuştur. Memuriyeti esnasında *Maarifimizin Mihveri Ne Olmalıdır?* ve *Liselerde Coğrafya Okutma Metodu* isimli iki kitap yayınlamıştır. Emeklilik sonrası din ile ilgili görüşlerini aktarmak amacıyla 1956 yılında *Dinde Reform* isimli bir kitap kaleme almıştır. Kitaptaki görüşlerini daha da “aydınlatmak” amacıyla 1957'nin aralık ayından itibaren *Dinimizde Reform – Kemalizm* isimli aylık bir dergi yayınlamaya başlamıştır. Osman Nuri Çerman, **Mutlu Bir Vatan İçin Düşünceler**, Sıralar Matbaası, İstanbul, 1962, s. 28-29; Osman Nuri Çerman, “Modern Türkiye İçin Dinimizde Reform – Kemalizm Dergisi Ne İçin Çıkıyor?”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 1, Aralık 1957, s. 4-5.

17 Osman Nuri Çerman, **Modern Türkiye İçin Din’de Reform**, Y.y, İstanbul 1956, s. 123.; Osman Nuri Çerman, **Modern Türkiye İçin Dinde Reform-Kemalizm Cilt: II**, Y.y., İstanbul 1959, s. 25.; Osman Nuri Çerman, **İdeal Türkiye İçin Din’de Reform-Kemalizm Cilt III**, Sıralar Matbaası, İstanbul 1960, s. 17.

18 Osman Nuri Çerman, **Modern Türkiye İçin Din’de Reform**, Tan Matbaası, İstanbul 1958, s. 123.

19 Doğan Akyaz, **Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 136.

sınıf ve rütbelere açısından heterojen bir yapı arz etmiş olsa da, komitenin asıl zayıf noktası üyelerinin ideolojik açıdan homojen bir bütünlük teşkil edememiş olmasıdır. MBK bu anlamda Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki (TSK) farklı eğilimlerin bir sentezi olarak zuhur etmiştir²⁰. Bu farklı eğilimlerden ilkinin iktidarda kalarak köklü reformlar yapmak isteyenler; ikincisini ise en kısa zamanda yönetimi sivillere devretmek isteyenler oluşturmuştur. Üçüncü grup ise bahsi geçen klikler arasında denge rolü oynayan tarafsızlar olmuştur²¹. Bu yüzden ki Örsan Öymen, komitenin içerisindeki fikrî anlamdaki bu ikiliğe değinip, komitenin ismindeki “Millî Birlik”in aslında “Millî İkilik”in dış görüntüsü olduğunu iddia etmiştir²². Bu fikri anlamda çok parçalı yapı çok kısa bir süre sonra komitenin gerçek anlamda parçalanmasına yol açmıştır. Askeri bir dikta rejimi altında köklü reformlar yapmak isteyen komitenin 14 üyesi, 13 Kasım 1960 günü görevlerinden el çektilir ve çeşitli ülkelere büyükelçilik müşaviri göreviyle sürgün olarak gönderilmiş ve aynı gün 23 üyeye MBK yeniden oluşturulmuştur²³. Yeniden inşa edilen MBK, 25 Ekim 1961 tarihine kadar görevde kalmış ve bu tarih itibarıyla TBMM açıldığında kendisini feshetmiştir²⁴. Yaklaşık olarak 18 ay iktidarda kalan MBK bu süreç içerisinde her iktidar gibi farklı toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal meselelerle karşı karşıya gelmiştir. MBK'yi iktidar süresince belki de en çok zorlayan meselelerden biri de dinde reform konusunda yaşanan tartışmalar olmuştur.

II. 27 Mayıs İle Birlikte Dinî Alandaki Dönüşüm Beklentisi

DP iktidarında Atatürk devrimlerinin dinde gerçekleştirdiği reformlardan taviz verilmiş olduğu iddiası, süreci gerçekleştiren ve MBK'de yer alan kimi isimler tarafından

20 Cüneyt Arcayürek, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 113.

21 Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, **İhtilâlin İcyüzü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 343; Kâmil Karavelioğlu, **Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül**, Güner Yayınları, İstanbul 2007, s. 94. Kurtuluş Kayalı köklü değişiklikler yapmak isteyenlerle seçime gitmek isteyenler arasında yer alan kararsızların, özellikle 14 üyenin MBK'den tasfiye sürecinde her iki grubu belli noktalarda ortak çizgiye çekmeye çalıştığını belirtmiştir. Bu yüzden Kayalı, MBK içindeki gruplaşmaların net değil bulanık olduğunu ifade etmiştir. Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 75-76.

22 Örsan Öymen, **Bir İhtilâl Daha Var...1908-1980**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, s. 270.

23 Nesimi Gökşen, **Devletin Subayı, Subayın Devleti**, İletişim Yayınları, İstanbul 2023, s. 154.

24 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi 5: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2019, s. 93.

27 Mayıs'ın temel gerekçelerinden biri olarak sunulmuştur²⁵. MBK üyeliğinde de bulunan Korgeneral Cemal Madanoğlu, kendisine yöneltilen “Neydi [27 Mayıs'ta] sizi harekete geçiren olay?” şeklindeki soruyu “Karşı devrimcilik... Karşı Atatürkçülük vardı. Laiklik terk edilmişti, bu arada ezan yeniden Arapçaya çevrilmişti” diyerek cevaplandırmıştır²⁶. DP'nin özellikle Türkçe ezan uygulamasından vazgeçmiş olması, 27 Mayıs'ı gerçekleştiren ve MBK içinde yer alan kimi subaylar açısından bir kırılma noktasıdır. Bu sebeptendir ki bir başka MBK üyesi Kurmay Albay Alparslan Türkeş, Türkçeciliği Atatürk'ün millete bıraktığı en faydalı hediye olarak tanımlamış ve hemen akabinde ezanın Arapça okutulmasıyla buna ihanet edildiğini vurgulamıştır²⁷. Kurmay Yarbay Mustafa Kaplan ise halkın aydınlanması ve bilinçlenmesi amacıyla başlatılan bir reform hareketi olarak gördüğü Türkçe ezan uygulamasının, Celal Bayar tarafından durdurulduğunu belirttikten sonra, bunun aşırı dindarlara verilen ilk taviz olduğunu ifade etmiştir²⁸. Kurmay Albay Sami Küçük'e göre ise Türkçe ezan uygulamasından vazgeçilmesi, DP iktidarının dini politikaya alet ederek, Cumhuriyetin kazanımlarını oy için feda edebileceği endişesini doğurmuştur²⁹. Kurmay Albay Ahmet Yıldız da ezanın Türkçe okunması zorunluluğunu kaldıran DP'nin dini, politika aracı olarak kullandığını ve olabildiğince din sömürüsü yaptığını ifade etmiştir³⁰.

25 DP'nin din alanında izlediği politikadan duyulan rahatsızlık, 27 Mayıs'a katılan ama MBK içinde yer almayan kimi subayların anlatımlarında da göze çarpmaktadır. Bahtiyar Yalta DP'nin dini politik amaçlar için kullanmasını, Arapça ezan uygulamasına geri dönmelerini ve tarikatların faaliyetlerine göz yummasını “geriye adım atmak” olarak tanımlamıştır. Erhan Çiftçi, **Bahtiyar Yalta: Bir Darbeci Subayın Hatıraları**, Kronik Kitap, İstanbul 2023, s. 58. Faruk Güventürk ise DP'nin “sanki başka iş yokmuş gibi” Türkçe ezanı Arapçaya çevirdiğini bildirmiş ve bu karar sonrası “hepimizin kafasına bir yumruk indi” değerlendirmesinde bulunmuştur. Hüseyin Yürük, **27 Mayıs 1960: Darbe, Esaret ve Ölüm**, Hukukçular Derneği 2022, s. 32. Sadi Koçaş ise ezan ve anayasa dilinin Arapçaya ve Osmanlıcaya çevrilmesini “şansızlık” olarak tanımlamıştır. Sadi Koçaş, **Atatürk'ten 12 Mart'a...Cilt: I**, May Yayınevi, İstanbul 1977, s. 230. Uğur Mumcu da MBK üyesi Osman Köksal'ın anılarını aktarırken, ezanın Arapça okunmasının ve DP'nin Atatürk devrimlerine yönelik bakışının genç subayları iktidara karşı olumsuz duygular içine itmiş olduğunu belirtir. Uğur Mumcu, **İnkılâp Mektupları**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1987, s. 23. 27 Mayıs'ın temel sebebinin din olmadığını iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bu yönde bir değerlendirme için bkz. Ahmet Faruk Kılıç, **Türkiye'de Din-Devlet İlişkilerinde Yönetici Seçkinlerin Rolü**, Dem Yayınları, İstanbul 2005, s. 277-282.

26 Halim Tugay Madanoğlu, **Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2019, s. 312.

27 **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1960, s. 1.

28 Mustafa Kaplan, **Devrim Anıları**, Scala Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 118.

29 Sami Küçük, **Rumeli'den 27 Mayıs'a**, Mikado Yayınları, İstanbul 2008, s. 63-64.

30 Ahmet Yıldız, **İhtilalin İçinden**, Alan Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 109.

DP iktidarında Türkçe ezan uygulamasından geri adım atılmış olmasının kimi MBK üyeleri içinde yarattığı rahatsızlık, kurulmuş olan askerî rejimin dinde reform meselesini gündeme alabileceği beklentisini doğurmuştur. Ayrıca 27 Mayıs sonrası basında, sabık DP iktidarının özellikle Türkçe ezan uygulamasını kaldırmış olmasından dolayı eleştirildiği görülmüştür. Basındaki kimi değerlendirmeler Türk dilinin gelişmesine, arılaşmasına yönelik ilk önemli saldırının 1950'deki Arapça ezan ile başladığını iddia etmiş, DP'nin ezanı Arapça okutarak Atatürk'ün Türk dilini din dili yapmak gayretlerinden uzaklaştığını vurgulamış ve Arapça ezanla Atatürk'ün yıktığı Orta Çağ devletinin yeniden diriltildiği ve din sömürücü takımların yeniden türediği ifade edilmiştir³¹. Basındaki değerlendirmeler sadece DP'yi eleştirmemiş aynı zamanda Türkçe ezan uygulamasına geri dönülmesi çağrıları yapılmıştır. Özellikle Osman Nuri Çerman, yayınladığı dergide bu işin öncülüğünü üstlenmiştir. Çerman ibadetin Türkçe yapılması gerektiğini, bunun yapılmaması durumunda en iyi anayasa hazırlansa dahi işe yaramayacağını kaleme almıştır. III. Selim'in, I. ve II. Meşrutiyet'in, 1950'deki demokrasi devriminin dinde reforma yanaşmadığı için çöktüğü vurgulanmış, 27 Mayıs'ın dinde reformu ve millileşmeyi gerçekleştirmediği takdirde idari şekil değişse bile ruhun değişmeyeceği ve karanlığın devam edeceği ikazında bulunmuştur. Çerman MBK'ye dinde reformları ihya etmekle işe başlamasını salık vermiş ve bunun için de ilk maddesi "Bu sabahtan itibaren ezanlar tekrar Türkçe okunacaktır" olan 15 maddelik bir yol haritası sunmuştur³². MBK'nin dinde reform konusunda gerekirse "kan dökmesi" gerektiğini hatırlatan Çerman, akabinde darbeyi yapan askerlere şu uyarıyı yapmıştır:

"Türkiye'nin bütün tarihinde her felakette Türkiye'yi ordu komutanları kurtardığı halde bu kahraman komutanlar ve inkılapçılar iman ve itikat partizanlarının şerrinden kendilerini koruyamamışlardır. Alemdar Mustafa Paşa, Büyük Reşit Paşa, Mithat Paşa, Mahmut Şevket Paşa hep, hep Atatürk gibi dinci şerrinden kendilerini ve milleti koruyamadıklarından göçüp gitmişlerdir"³³.

31 A. Turgut, "Dil Sorunu", **Forum**, C XIII, S 151, 15 Temmuz 1960, s. 21-22.; Ceyhan Atıf Kansu, "Türkiye'nin Ana Sorunları", **Forum**, C XIII, S 151, 15 Temmuz 1960, s. 15.; Vedat Nedim Tör, "Bir Çöküşün Düşündürdükleri", **Forum**, C XIII, S 151, 15 Temmuz 1960, s. 10-11.

32 Osman Nuri Çerman, "Dinde Reform Yapılmadıkça Demokrasi Yine Laftan İbaret Kalır", **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 31, Haziran 1960, s. 30.; Osman Nuri Çerman, "Din, İnkılap Düşmanlığından Kurtarılmalıdır", **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 32, Temmuz 1960, s. 4.; Osman Nuri Çerman, "Din Şûrası", **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 34, Eylül 1960, s. 4.

33 Osman Nuri Çerman, "Milli Birlik Komitesinin Niçin İlk İş Dinde Reformdur", **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 35, Ekim 1960, s. 4.

Türkçe ezan uygulamasına geri dönülmesi yönündeki taleplerin dile getirilişi sadece basınla sınırlı kalmamış, kurumlar, dernekler ve kimi gruplar da ezanın yeniden Türkçe okunması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. 14 Temmuz 1960'da toplanan Türk Dil Kurultayı'nda Arapça ezanın kaldırılması için Diyanet nezdinde teşebbüse geçilmesi kararlaştırılmış ve Kur'an'ın da Türkçeleştirilmesi talep edilmiştir³⁴. Kıbrıs Mustafa Kemal Derneği Başkanı Mustafa Fahri Dikengil ise Kıbrıs'ta ezanın Türkçe okunduğunu bildirmiş ve bunun anavatana da sirayet etmesini temenni etmiştir³⁵. Aleviler de 100 imzalı bir dilekçe ile MBK'ye başvurarak mezheplerinin resmen tanınmasını, okullardan din derslerinin kaldırılmasını ve ezanın Türkçe okutulmasını talep etmişlerdir³⁶.

III. Milli Birlik Komitesinin Dinde Reform Girişimleri

“İki kolay reform var. Biri din biri toprak”

*Kurmay Binbaşı Dünder Taşer (MBK üyesi)*³⁷

Dinde reform konusu, MBK iktidarının ilk aylarında komitenin en önemli tartışma başlıklarından birini teşkil etmiştir. MBK içerisinde dinde reform savunucularının en önde gelenlerinden biri Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel olmuştur. Zira Cihad Baban “Politika Galerisi” isimli eserinde Gürsel'i şu şekilde resmetmiştir: “Gürsel samimi bir Müslümandı, fakat hurafelerden ve hurafe yayan din adamlarından nefret ederdi, inançlı Atatürkçü olarak layıklığın sarsılmaz bir savunucusu idi...” Baban devamında Gürsel'in “temiz ve pürüzsüz Müslümanlığı” çocuklara öğretip, onları yobazların elinden kurtarmak için din dersleri kitabı yazmayı önerdiğini aktarmıştır³⁸. Baban din dersleri kitabı yazma önerisi hakkında Gürsel'in latife ettiğini belirtmiş olsa da Gürsel'in bu konuda ciddi olduğu MBK'nin başına geçtiğinde anlaşılmıştır. Gürsel Bakanlar Kurulu toplantısında din meselesini hal yoluna koymaya çalıştıklarını belirtmiş ve şu açıklamayı yapmıştır:

“Bu iş için din kitapları da hazırlatıyoruz. Bunlar, Türkçe din esasları verecektir [ve] namazda okunacak sureleri Türkçe yapacaktır. Zamanı geldiğinde bu meseleyi bıçak gibi keseceğim. Hiç bunun şakası olmayacaktır. Hatta

34 **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1960, s. 1.

35 **Milliyet**, 28 Ekim 1960, s. 1.

36 **Milliyet**, 26 Temmuz 1960, s. 1.; İslam, S 35, Ağustos 1960, s. 337.

37 Dünder Taşer, **Mesele**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 293.

38 Cihad Baban, **Politika Galerisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 264.

buna ait planım da vardır: İmralı adasını boşaltacağım [ve] bu yobazlardan kıpırdayanı oraya koyacağım. Benim için memlekete yapılacak hizmetin bu olduğuna kanaatim vardır³⁹.”

Gürsel devamında camileri düzeltereğini, halıları ve kilimleri sattırıp tertemiz sıralardan mürekkep bir cami vücuda getireceğini söylemiş olmasına karşın, dinde reform tasarısının merkezini din dilinin millileştirilmesi oluşturmuştur. Zira Gürsel sure ve ayetlerin Arapça söylenmesine gerek olmadığını, Türkçesinin söylenmesinin yeterli olacağını ifade etmiş, bir başka ifadesinde ise ezanın, namazda okumanın ve hutbelerin Türkçe olmaları gerektiğini savunmuştur⁴⁰. Gürsel 5 Ekim 1960'ta Yüksek İslam Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada, Türk'ün kendi dinini kendi dili ile ifade edemediği takdirde bir din sahibi olduğunu iddia edemeyeceğini beyan etmiş ve akabinde dinin milli bir hüviyetle kavranmak mecburiyetinde olduğunu dile getirmiştir. Gürsel'e göre ezanın ve Kur'an'ın Türkçe okunamayacağına dair görüşler sakat, köksüz ve esassızdır⁴¹. MBK'de Kur'an'ın ve ezanın Türkçe olması gerektiğini savunan Gürsel gibi düşünen başka isimler de yer almıştır. Kurmay Albay Alparslan Türkeş Türk caminde Türkçe Kur'an ve ezan okunması gerektiğini ifade ederken⁴², Kurmay Albay Osman Köksal Türkçe Kur'an'a şiddetle taraftar olduğunu açıklamıştır⁴³. Kurmay Albay Sami Küçük ise Allah ile kul arasına tercümanın girmesine katien muhalif olduğunun altını çizmiş ve bütün dünyada insanların ibadetlerini, çağrılarını, Allah'a yakarışlarını kendi dilleriyle yaparken, Türklerin bunu yapmamaları için herhangi bir sebebin olmadığını bildirmiştir⁴⁴. Kurmay Albay Muzaffer Yurdakuler de ibadetini Tanrı ile arasına bir aracı koymadan, kendi öz diliyle yaptığı Tanrı huzurunda iyi kabul gördüğüne inandığını ifade etmiştir⁴⁵. Yarbay Ahmet Yıldız ise Tanrı'nın insanlara Kur'an'ı anlamayı ve yorumlamayı buyruk verdiğini ifade edip, ana dilimizle Kur'an'ın okunmaması durumunda bu buyrukların

39 Cemil Koçak, **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları - I. Cilt**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 558. Gürsel “yobazları koymak” için tasarladığı ada fikrini, MBK üyelerinden Rıfat Baykal ve Orhan Erkanlı ile de paylaşmıştır. Baykal ve Erkanlı bu girişimi gereksiz bulduklarını açıklamışlardır. Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2004, s. 314.

40 Koçak, **a.g.e.**, s. 383, 506.

41 **Milliyet**, 6 Ekim 1960, s. 1.

42 **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1960, s. 1.

43 **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1960, s. 1.

44 **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1960, s. 1.

45 **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1960, s. 1.

yerine getirilemeyeceğini savunmuştur⁴⁶. Yıldız bir başka açıklamasında ise “Allah yalnız Arapça mı?” diye sormuş ve her dilde ibadet edilebileceğini bildirmiştir⁴⁷. Korgeneral Cemal Madanoğlu da Yıldız gibi “Allah Arap değil ki neden ezan Arapça olsun” değerlendirmesinde bulunmuştur⁴⁸.

MBK içerisinde dinde reform kapsamında din dilinin Türkçeleşmesini savunan üyeler olduğu kadar bu yaklaşıma muhalefet eden isimler de yer almıştır. Bu isimlerden biri olan Yüzbaşı Ahmet Er’e göre İslam’da asla bir reform bahse konu olamaz. Er, İslam dininin Türkçeleştirilmesi konusunda ise Kur’an’ın lisan bakımından Arapça; fakat ruh ve mana bakımından Rab’ca olduğunu ifade etmiş ve Müslümanları Rab’cayı öğrenmeye davet etmiştir⁴⁹. Yüzbaşı Ahmet Er ayrıca ezanın Türkçe okunmasını onaylayan Orgeneral Cemal Gürsel ve onun gibi düşünenleri milleti tanınamakla suçlamıştır⁵⁰. MBK üyelerinden Albay Ahmet Yıldız tarafından “sağa yakın ve dinci çevrelerle ilişkili” olarak adlandırılan Yarbay Mehmet Özgüneş’in⁵¹ de dinde reforma mesafeli bir tutum takındığını, sonraki ifadelerinden çıkarmak mümkündür. Zira Diyanet İşlerinden sorumlu Devlet Bakanı olduğu 1971 yılında yaptığı açıklamada, “Dinin esaslarına ait prensipler koymak haddim değildir. Dinin esaslarına ait prensipler Kur’an-ı Kerim’dedir. Bu hususlar Kur’an-ı Kerim’de nasılsa öyle olur”⁵² diyerek, bir anlamda dinde reform olamayacağının altını çizmiştir. MBK içinde dinde reform ve din dilinin millileşmesi konularında net bir tutum takınmayan üyeler de yer almıştır. Örneğin Tuğgeneral Sıtkı Ulay, Kur’an’ın tercümesi üzerine tartışmaların beyhude olduğunu söylemiş, asıl olanın dinin şart olan ahkâmına riayet ve onu kalbinde yaşatmak olduğunu vurgulamıştır⁵³.

Dinde reformun en önemli başlıklarından olan Türkçe ezan tartışması 27 Mayıs’ı takip eden günlerde daha da genişlemiş, hatta Ankara’da Dikmen Cami’nde ezanın

46 Yıldız, **a.g.e.**, s. 109. Ahmet Yıldız Hopa’da yaptığı konuşmada ise dinde reform yapılmasının zaruri olduğunu bildirmiştir. **Milliyet**, 26 Eylül 1960, s. 5.

47 Öncü, 22 Şubat 1961, s. 1.

48 Madanoğlu, **a.g.e.**, s. 312.

49 Ahmet Er, **Hâtıralarım ve Hayatım**, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 231, 348.

50 Ahmet Er Bursa’da bir köy ziyareti esnasında ezanın Türkçe okunmasını isteyen Mustafa Kemal Derneği Genel Başkanı Muhtar Kumral için de aynı eleştiride bulunmuş ve milletin aydınlar tarafından anlaşılamadığından yakınmıştır. Er, **a.g.e.**, s. 96-97.

51 Yıldız, **a.g.e.**, s. 163.

52 **Nizam**, 25 Haziran 1971, s. 1.

53 **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1960, s. 1.

Türkçe okunmağa başlandığına dair söylentiler yayılmıştır⁵⁴. Bu tartışmalar aynı zamanda MBK içindeki görüş ayrılıklarını da billurlaştırmıştır. MBK, yaşanan tartışmalar sonrası yayınladığı 35 numaralı tebliğ ile vatandaşların din hakkındaki inanış ve ibadetlerine ne kanun ne de zor kuvveti ile müdahale edilemeyeceğini belirttiikten sonra, bazı teşekkül ve şahıslar tarafından yapılan, ezan ve Kur'an'ın Türkçe okutulmasının mecburi olduğu/olacağı yönündeki beyanların hiçbir suretle MBK'nin fikirlerini yansıtmadığını ifade etmiştir⁵⁵. Bu tebliğ sadece MBK'nin ezan ve Kur'an'ın Türkçe okutulması hakkındaki görüşlerini netleştirmekle kalmamış, aynı zamanda MBK içinde din dilinin Türkçeleştirilmesi gerektiğini savunan kanadın komitede azınlıkta kaldığını göstermiştir. Bu yüzdendir ki din dilinin millileşmesini savunan kanattaki isimlerden olan Albay Sami Küçük, 35 numaralı tebliğ ile ezanın Türkçe okunmasının önüne geçildiğini belirtmiş ve bu durumu MBK'nin laiklik devriminden verdiği ilk ve son ödün olarak tanımlamıştır⁵⁶. Haydar Tunçkanat da ezanın Türkçe okunmasının kabul edilmemesi üzerine yaptığı değerlendirmede, bu kararın MBK'nin Atatürkçülük ve devrimciliğine gölge düşürdüğünü bildirmiştir.⁵⁷

MBK'nin Kur'an'ın ve ezanın Türkçeleştirilmesi gerektiği yönündeki görüşlerden uzaklaşmasının temel nedenlerinden birinin, askeri bir darbe ile iktidara gelen komitenin halkın desteğini kaybederek meşruiyetini yitirme korkusu olduğu iddia edilebilir. Zira din, MBK için kendisine meşruiyet zemini sağlayan en önemli araçlardan biri olmuştur⁵⁸. Bunun farkında olan MBK üyesi Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ da mevcut durumu şu şekilde teyit etmiştir: “Caminin temsil ettiği fikre caminin dışından yapılacak her hücum kırılır. Türk inkılapçıları inanan insanlar sıfatıyla caminin içine girmedikçe fikirlerini köylüye kabul ettiremezler⁵⁹.”

54 Dikmen Cami imamı ise bu söylentileri reddetmiş ve ezanın her zamanki gibi Arapça okunduğunu ifade etmiştir. Tanzer Gürsu, “Ezan ve Kur'an Türkçe Olmalı Mı?”, Öncü, 7 Ekim 1960, s. 2.

55 **Milliyet**, 26 Temmuz 1960, s. 1.

56 Küçük, **a.g.e.**, s. 110-111.

57 Hasan Pulur, “Arapça Ezan, Türkçe Ezan...”, **Milliyet**, 2 Aralık 2004, s. 3.

58 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin propaganda amacıyla dini nasıl kullandıkları için bkz. Barış Celep, “Propagandanın Taşrada İnşası: 27 Mayıs 1960 Sonrası Köylerdeki Propaganda Faaliyetleri”, **Siyasal: Journal of Political Sciences**, S 29 (2), 2020, s. 379-401.; Muzaffer Başkaya, “27 Mayıs 1960 Müdahalesini Meşrulaştırma Çabaları Kapsamında Cami ve Din Görevlilerinin Rolü”, **19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt 2**, Haz. Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 827-844.

59 **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1960, s. 5.

Bu yüzdendir ki MBK, 27 Mayıs'ı kamuoyu nezdinde meşrulaştırmak için Diyaneti devreye sokmuş ve 4 Haziran 1960'da Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından müftülüklerle gönderilen tamimde, MBK'ye destek dinî bir vecibe olarak sunulmuş ve bu vecibeye karşı hareket edenlerin dünyada ve ahirette sorumlu olacaklarının halka hatırlatılmaları istenmiştir⁶⁰. 1956-1957 yılları arasında Kore'de Türk Tugayının imamlığını yapmış olan ve 27 Mayıs'ın hemen akabinde İstanbul Bakırköy'deki Kara Derviş Ağa Camii'nin imamlığına atanan Zübeyir Koç da komutanların kendisine "Bu inkılap dinen (şeran) nasıl izah edilir? Bu husustaki fikriniz nedir?" şeklinde sorular sorduklarını ve bunun üzerine onlara gereken bilgiyi aktardığını söylemiş, sonrasında ise 27 Mayıs'ı din üzerinden şu şekilde meşrulaştırmıştır:

"Bugünkü idareye itaat KUR'AN emirleri icabıdır. Cenab-ı Hak: "Allaha ve Onun Resulüne (Peygamberlerine) ve sizden olan Ülü'l-emre (Devlet Reisine) itaat ediniz..." buyuruyor. Binaenaleyh dinen orduya itaat şarttır. Zira ordu olmayınca ne vatan ne millet ne de din olabilir. Bunların varlığı ordunun varlığına bağlıdır⁶¹."

MBK'nin askeri rejimi meşrulaştırma çabalarının dinde reform tartışmaları üzerinden yıpranması ihtimalinden duyduğu korkunun yersiz olduğu iddia edilemez. Zira 27 Mayıs'ın hemen akabinde MBK'nin dinsiz olduğu, ibadetlere mâni olacağı, camileri kapatıp kışlaya çevireceği, ezanı Türkçe okutacağı, radyodan Kur'an'ı ve mevlidi kaldıracığı yönünde propaganda yapılmaya başlanmıştır⁶². Bu süreçte Anadolu'da yerel basında çıkan kimi değerlendirmelerde de Türkçe ezan tartışmasının, 27 Mayıs karşıtlarının oluşturduğu cepheyi büyüttüğü uyarısında bulunulmuştur. Bu açıdan Doğu Karadeniz'de yayınlanan Karadeniz Postası isimli gazetede kaleme alınanlar, MBK'yi yaşanan tartışma üzerinden şu şekilde uyarıştır:

"Arapça ezan halk arasında kutsallık kazanmıştır. Bu inanç doğru veya eğri; fakat yaşıyor. İnkâr edemeyiz. Toplumsal olgu böyle olunca, ezanın Türkçe okunması zorunluluğunu koyacak bir yasadın, devrimler mi yararlanır, yoksa boşluk kollayan gericiler mi? Bize kalırsa, bu durumda, içinden pazarlıklı çıkarıcılar arayıp bulamadıkları bir nimete kavuşacaklardır. Din sömürücülerinin haklı bir noktaya dayanarak, oradan bütün devrimlere aldırması böylece kolaylaşacak ve Türk Devrimini akla en yakın ifadeyle anlatacaklarımız dahi, bazı topluluklarda artık

60 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 51-0-0-0, Yer No: 4.33.29.

61 Zübeyir Koç, "Din Noktasından İnkılap", **Toprak**, S 69, 1 Ağustos 1960, s. 4,17.

62 **Milliyet**, 3 Ağustos 1960, s. 1.

dinlenilmez olacaktık. Durup dururken ayrılık yaratacağız. En hakiki davalarımız yok yere zındık damgası yiyecek. Çarşafı attık. Medreseyi yıktık. Kargacık burgacık Arap yazısını sildik. Fesin yerine şapkayı geçirdik. Ayları yılları değiştirdik. Cumayı pazar ettik. Halifeyi yurt dışına çıkardık. Nice geleneklerimizi bıraktık... Neler yıkıp neler kurduk! Hem de okuryazar sayımızın bir hiç olduğu devrelerde. Ama ne ettiysektik, halkımızı Türkçe ezan çağrısına ısındıramadık. Yasakların önemle izlendiği günlerde bile, köy camilerinin çoğunda yine Arapça ezan okunmuştur. O halde niçin dayatmak? Gericiye siper kazıp silah vermek de niye?⁶³

İslamcı basının ve muhafazakâr isimlerin de genelde dinde reform, özelde ise Türkçe Kur'an ve ezan tartışmaları karşısında sesini yükseltmeye başladığı görülmüştür. Türkçe Kur'an tartışmalarında Latin alfabesi ile bir tek Arapça kelimesinin bile yazılmasının imkânsız olduğu savunulmuş, Kur'an'ın kendi harflerinden başka harflerle yazılmasının ise sünnete, icma-i ümmete aykırı olduğu ifade edilmiştir. Kur'an'ın Latin harfleriyle yazılırsa doğru, kolay ve çabuk okunacağı yönündeki görüşlerin asılsız olduğu vurgulanmış ve Arap harfleri dışında başka harflerle yazılacak Kur'an'a Müslüman-Türk umumi efkârınca hüsnü kabul gösterilmeyeceği belirtilmiştir⁶⁴. Kimi zaman Kur'an'ın tercüme edilemeyeceğine dair görüşlerin pejoratif bir üslup takındığı da görülmüştür. *Kur'an-ı Kerimin Hakiki Tercümesi Olamaz...* isimli kitapta Sübhanallah, Elhamdülillah, La ilahe illallah ve Allahu Ekber gibi mukaddes kelimeleri öğrenmeyen insanların elli defa “hayvandan aşağı oldukları” iddia edilmiş ve “bu hayvanlar” için mukaddes kelimelerin tercüme edilemeyeceği belirtilmiştir⁶⁵. Elmalılı Hamdi Yazır'a atıfta bulunularak, Kur'an'ı tercüme ettim veya ederim diyenlerin yalan söyledikleri ifade edilmiş, hatta bu tercümelere “Türkçe Kur'an” diyenlere de “Türkçe Kur'an” diye bir şey olmadığı uyarısında bulunulmuştur⁶⁶. Türkçe ezan konusunda da benzer yaklaşım sergilenmiştir. Ezanın içindeki kelime ve cümlelerin başka bir dildeki kelime ve

63 Necdet Semizoglu, “Türkçe-Arapça Ezan Meselesi”, **Karadeniz Postası**, 12 Ağustos 1960, s. 1.

64 M. Şevki Özmen, “Kur'an-ı Kerim Latin Harfleri ile Yazılabilir mi?”, **İslam**, S 37, Ekim 1960, s. 7-8. Besim Atalay ise bu görüşlere karşı çıkmış, Kur'an'ın Türkçeye çevrilip namazlarda okunmasının faydalarını sıralamıştır. Besim Atalay, **Türk Dili İle İbadet**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1960, s. 56-57.

65 Ekrem Köker, **Kur'an-ı Kerimin Hakiki Tercümesi Olamaz ve Başka Harfle Yazılmaz**, Yeşilnur Matbaası, Eskişehir 1961, s. 6.

66 Muhammed Hamdi Yazır, “Kur'an-ı Kerim Tercüme Edilebilir mi?”, **İslam**, S 38, Kasım 1960, s. 35.

cümlelerle ifade edilmesinin imkânsız olduğu dile getirilmiştir. Ezanın bir diğer adının da Ezan-ı Muhammedi olduğu belirtilmiş ve bu yüzden de hem Muhammed ümmetine mensup olup hem de onun ezanını onun istediği şekilde okumamak peygamberi gücendirmek ve ona karşı cephe almak olarak tanımlanmıştır. Bu yüzden ki ezanı Türkçe okumak İslam'ı kundaklamak, peygamberi gücendirmek ve millet bütünlüğünü parçalamak olarak tasvir edilmiştir⁶⁷. Türkçe ezan ve Kur'an konusunda taviz vermeyen bu yaklaşım nedeniyle İslamcı basın, MBK'nin ezanın ve Kur'an'ın Türkçe okutulacağına dair iddiaları yalanladığı 35 numaralı tebliğini olumlu karşılamış ve bu tebliğ ile Müslüman Türklerin gönüllerindeki hüznü ve kederin gidip, kalplerine huzur ve güvenin geldiği ifade edilmiştir⁶⁸.

Türkçe ezan ve Kur'an tartışmasının kamuoyundaki desteğini azaltabileceği korkusu, zaten bu konuda yekpare bir görünüm sergilemeyen MBK'nin din dilinin millileşmesine kapıları kapatmasına neden olmuştur. İsmet İnönü MBK Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel ile yaptığı konuşmada Gürsel'e "İbadetin Türkçeleştirilmesini, tekrar Türkçe ezanı gözünüz tutuyor mu?" şeklinde bir soru yöneltmiş, Gürsel ise bunu istediklerini, fakat tepkiden korktukları için cesaret edemediklerini aktarmıştır⁶⁹. Bu yüzden ki Gürsel 2 Mart 1961 tarihinde düzenlediği basın toplantısında kendisine Türkçe ezan ile ilgili bir soru yöneltildiğinde, "Bunları konuşmanın zamanı değildir" demiştir. Gürsel devamında ezanın Türkçe okunması ve Kur'an'ın Türkçe olması gibi taleplerin kendilerinden değil, aşağıdan yani halktan gelmesi gerektiğini ifade etmiştir⁷⁰.

Din dilinin millileşmesi konusunda MBK'deki geri adımın tek nedeninin, bu adımın kamuoyunda yaratacağı tepki ve bu tepkinin askeri rejimin meşruiyetinde yaratacağı tahribat değildir. MBK'nin Türkçe ezan ve Kur'an konularını gündemden kaldırmasının bir başka nedeni özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu tartışmada takındığı tutum olmuştur. Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen, Radyo Danışma Kurulu'na radyolarda Türkçe Kur'an okutulması kararı alınması üzerine yaptığı açıklamada "radyoda Kur'an okutulmak isteniyorsa, Kur'an-ı Kerim'in metninin olduğu gibi okunması kâfidir" diyerek, Kur'an'ın Arapça okunması gerektiğini

67 Ali Kemal Belviranlı, "Ezan Başka Dilde Okunabilir mi?", İslam, S 39, Aralık 1960, s. 81.

68 **Sebilürreşad**, S 311, Temmuz 1960, s. 163.

69 Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 105.

70 **Milliyet**, 3 Mart 1961, s. 1.

savunmuştur⁷¹. Bilmen sonrasında yaptığı açıklamalarda ise ezanı ve Kur'an'ı Türkçeleştirmenin asla doğru olmadığını ifade etmiş, ezanın mahiyetini kaybetmeden Türkçeleştirilemeyeceğini savunmuş ve ezanın Arapça okunmasının devam etmesi gerektiğini bildirmiştir. Bilmen Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilmesi halinde esas Kur'an'ın yerini tutamayacağını, kutsiyetinin kaybolacağını savunmuştur⁷². Diyanetin bu tutumundan Orgeneral Cemal Gürsel memnun olmamıştır. Zira Bakanlar Kurulu toplantısında İçişleri Bakanı İhsan Kızıloğlu, Başkale'de aşiret ağalarından birinin kendisine Kur'an'ın Arapça olmasından dert yandığını aktardığında Gürsel, “Şu biçare adam takdir ediyor da, bizim Diyanet İşleri Reisi takdir etmiyor” cevabını vermiştir⁷³. Bilmen sonrasında yaş durumu itibariyle görevini yapmakta yetersiz kaldığı gerekçesiyle emekli edilmiştir⁷⁴. Diyanet de MBK'nin dinde reform ama özellikle din dilinin millileşmesine yönelik görüşlerinden hoşnut olmamıştır. Bu yüzdendir ki 30 Haziran 1960 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na getirilen Ömer Nasuhi Bilmen'in yaşı gerekçe gösterilerek emekli edildiğinin doğru olmadığı, Bilmen'in Türkçe ezan, Kur'an'ın namazlarda Türkçe okunması, Türkçe ibadet ve dinde reform gibi konularda MBK'nin Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinde baskı kurmaya çalışmasını gerekçe göstererek, kendisinin emekliye ayrıldığı bildirilmiştir⁷⁵.

71 **Milliyet**, 21 Temmuz 1960, s. 3.

72 **Yeni İstiklal**, 29 Mart 1961, s. 12.

73 Koçak, **a.g.e.**, s. 507. Gürsel'in Ömer Nasuhi Bilmen'in Kur'an'ın Türkçeye çevrilemeyeceği yönündeki görüşlerinden rahatsızlık duyması oldukça ilginçtir. Zira MBK tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı görevine getirilen Bilmen'in DP döneminde de Kur'an'ın Türkçeye çevrilemeyeceği yönünde değerlendirmeleri mevcuttur. Bilmen İstanbul Müftüsü iken kaleme aldığı bir yazıda, Kur'an'ın Latin harfleriyle yazılmasının caiz olmadığını belirtmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen, “Kur'an-ı Kerimin Resm-i Hattını Tağyir Caiz Değildir”, **Türkçe Kur'an Okunamaz**, Haz. Mümin Çevik, Sinan Matbaası, İstanbul 1958, s. 12.

74 **BCA**, Fon Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 285.8.12.; **BCA**, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 159.17.16.

75 Ömer Nasuhi Bilmen, **Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları**, Risale Yayınevi, İstanbul 2020, s. 7. 1961 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Yusuf Ziya Yörükân'ın “Müslümanlık” isimli bir kitabını yayınlamış ve bu kitapta Kur'an'ın Türkçesinden de okunabileceği, ezanın Türkçe ve Arapça okunmasının cemaatin anlayışına ve dileğine bağlı olduğu, namazda duaların Türkçe okunmasının lüzumlu olduğu belirtilmiştir. Yusuf Ziya Yörükân, **Müslümanlık**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1961, s. 23, 124, 129. Yeni İstiklal gazetesine göre Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen'in istifasına bu kitap neden olmuştur. Gazeteye göre Bilmen, “büyük yanlışlarla dolu olan, reform taraftarı ve değersiz” bu kitabın Diyanet tarafından basılmasına razı olmamış, engellemelerine karşın kitap basılınca da görevinden istifa etmiştir. **Yeni İstiklal**, 10 Mayıs 1961, s. 1.; **Yeni İstiklal**, 23 Ağustos 1961, s. 1.

Ömer Nasuhi Bilmen istifa etmiş veya emekliye sevk edilmiş olsa da yerine gelen Hasan Hüsnü Erdem Diyanetin Türkçe ezan ve Kur'an konusundaki tutumunu devam ettirmiştir. Erdem'e göre en son ve en mükemmel din olan İslam'ın Kur'an ve sünnete dayanan esasları üzerinde herhangi bir reform yapılması bahis mevzuu olamaz. Erdem her ne kadar Kur'an'ın Türkçeye tercüme edilebileceğini söylese de bu tercümelere "Türkçe Kur'an" denilemeyeceğini belirtmiş, tercüme ile ibadet yapılamayacağını, namaz kılınamayacağını ifade etmiş ve son olarak da hiçbir tercümenin aslının yerini tutamayacağını eklemiştir⁷⁶. Hasan Hüsnü Erdem Türkçe ezan uygulamasına geri dönülmesini ise "lüzumsuz" olarak tanımlamıştır⁷⁷. 1961'in Nisan ayında Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı'na getirilen Emekli General Sadettin Evrin de dinde reform konusunda Bilmen'e ve Erdem'e benzer bir tutum takınmıştır. Çerman'ın 1961'deki dinde reform tasarısını, Müslümanlar arasına fesat sokmak olarak değerlendiren Evrin'e göre Kur'an 14 asırdır mahfuz kaldığı gibi kıyamete kadar da mahfuz kalacaktır⁷⁸. Evrin her ne kadar Kur'an'ın Türkçeye tercüme edileceğini beyan etmişse de, bir dilden diğerine tercümede Kur'an'ın revnakının (parlaklığı) aynı derecede belirtilemeyeceğini ifade ederek, tercümenin gerçek Kur'an'ın yerini tutamayacağını ima etmiştir⁷⁹. Diyanetin diğer önemli isimleri de ezan ve Kuran'ın Türkçeleştirilmesi ile dinde reforma yönelik menfi tutum sergilemişlerdir. 27 Mayıs sonrası İstanbul Müftüsü olan Bekir Hâki Efendi, ezanın Türkçe okunması için emir vermesini isteyen İstanbul Valisi Refik Tulga'ya karşı çıkmış ve "Oğlum, ben bu yaştan sonra gâvur olamam" cevabını vermiştir⁸⁰. Diyanetin tepe kadrosunun dinde reform, Türkçe ezan ve Türkçe Kur'an konularında bu başlıkları savunan

76 **Yeni İstiklal**, 21 Haziran 1961, s. 7.

77 Mehmed Said Hatiboğlu, "İslâm'ın Doğru Anlaşılmasında ve Yaşanmasında Sünnetin Yeri", **Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Konya 2008, s. 31.

78 Sadettin Evrin, "Dinde Reform Diye Ortaya Atılan Hezeyan", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, S 1-2, Ocak-Şubat 1963, s. 41. Evrin bir toplantıda dinin reforma ihtiyacı olduğunu söyleyen Fahrettin Kerim Gökay'a, "Asla! Dinin reforma değil, yaşanmaya ihtiyacı var" cevabını vermiştir. Hatice Ergin Ferik, **Cumhuriyet Döneminde Bir General: Sadettin Evrin Paşa'nın Tasavvuf Anlayışı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s. 98. Evrin 1961'de yayınladığı bir çalışmada ise ilginç bir şekilde İslamiyet'in esasında reform dini olduğunu bildirmiştir. M. Sadettin Evrin, **Radyoda Dini ve Ahlaki Konuşmalar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1961, s. 36.

79 **BCA**, Fon Kodu: 51-0-0-0, Yer No: 4.34.48.

80 Nurgül Dere, "Kafkasya'dan İstanbul'a Bir İlim Yolcusu Bekir Hâki Yener (1882-1975), **Din ve Hayat**, S 24 (2015), s. 95-96.

MBK üyeleri ile uzlaşmadığı ortaya çıkmıştır. Bu yüzdendir ki Temsilciler Meclisi üyesi İlhami Soysal da 27 Mayıs sonrası bazı aydın kişilerin ezanı Türkçe okumaya başladıklarını ama karşılarında Diyaneti bulduklarını ifade ederek, Diyanetin mevcut yapısından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir⁸¹. Zaten MBK üyelerinden Albay Ahmet Yıldız da tabii senatör olduktan sonra Senato’da yaptığı konuşmada, MBK iktidarında bir din şurası toplamayı arzuladıklarını, fakat mevcut elemanlarla bundan büyük faydalar sağlanacağına dair kuvvetli bir ümidin belirmediğini itiraf etmiştir⁸². Albay Ahmet Yıldız’ın işaret ettiği mevcut personelin nicelik açısından değil ama nitelik açısından yetersiz olduğu görüşünü doğrulayan bir örnek de din eğitimi düzenlemek için seçilen isimde ortaya çıkmıştır. MBK üyesi Yarbey Mehmet Özgüneş 23 Temmuz 1961’de yaptığı açıklamada, Millî Eğitim Bakanlığı için yeni bir Din Eğitimi ve Öğretimi Genel Müdürlüğü kurulduğunu bildirmiş ve bu müdürlüğe imam-hatip okullarının, İslam Enstitüsü’nün ve İlahiyat Fakültesi’nin de bağlanacağını bildirmiştir. Bu açıklamada dikkat çeken nokta ise yeni kurulan müdürlüğe Kemal Edip Kürkçüoğlu’nun getirilmiş olmasıdır⁸³. Zira Kürkçüoğlu 1957’de kaleme aldığı *Dinde Reform Meselesi* isimli kitapta İslam dininin hükümlerinde, ibadet şekillerinde ve bunların kaide ve formalitelerinde “ayarlanması gereken” bir cihet yoktur diyerek dinde reforma kapıları kapatmıştır. Dinde reform meselesinde takındığı menfi tutumu din dilinin millileşmesinde de sergileyen Kürkçüoğlu’na göre, Kur’an’ın meali hangi dilde olursa olsun Kur’an değildir ve namazda okunamaz. Kürkçüoğlu Türkçe ezan konusunda ise ezanın tercümesinin doğru olmadığını savunmuştur⁸⁴.

IV. Dinde Reform Tartışmalarında Yeni Bir Aşama ve Osman Nuri Çerman

MBK’nin özellikle 35 numaralı tebliği sonrası hız kesen Türkçe ezan tartışması, Gürsel’in 5 Ekim 1960’daki ezanın ve Kur’an’ın Türkçe okunamayacağına dair görüşler “sakat, köksüz ve esassızdır” şeklindeki beyanı sonrası yeniden alevlenmiştir. 1961’in başlarında ise tartışmanın daha kesif bir hal aldığı görülmüştür. Temsilciler

81 *Milliyet*, 22 Şubat 1961, s. 5.

82 *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi* (CSTD), Birleşim (B): 29, (03.02.1962), S 643. Ahmet Yıldız daha önce yaptığı bir başka açıklamada ise Diyanet’in ıslah edilmesi gerektiğini bildirmiştir. *Milliyet*, 22 Şubat 1961, s. 5.

83 *Milliyet*, 24 Temmuz 1961, s. 1.

84 Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Dinde Reform Meselesi*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1957, s. 20-47.

Meclisi üyesi İlhami Soysal 1961'in şubat ayında Mecliste yaptığı konuşmada, DP'nin iktidara gelmesiyle camilerde Türkçe ezan okunamadığını belirtmiş ve 27 Mayıs sonrası birkaç tane imamın Türkçe ezan okuma cesaretini göstermiş olsa da Diyanetin bu girişimlerin önüne geçtiğinden yakınmıştır. Soysal devamında Kurucu Meclis üyelerine seslenerek, ezanın Türkçe okunması için söz vermelerini, eğer buna cesaretleri varsa kanun teklifini kendisinin verebileceğini açıklamıştır⁸⁵. Soysal'ın teklifine MBK üyesi Albay Sami Küçük'ün de imza atacağı basına yansımış olsa da⁸⁶, MBK bu teklifi desteklememiştir. Zira teklif, üzerinden yaklaşık bir hafta geçmiş olmasına karşın, MBK üyelerinden herhangi biri tarafından imzalanmadığı için Meclis Başkanlığına verilememiştir⁸⁷. Türkçe ezan tartışmalarının yeniden alevlenmesi üzerine Mustafa Kemal Derneği, Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'e telgraf çekerek Soysal'ın teklifini sevinçle karşıladıklarını belirtmiş, teklifin diğer üyeler tarafından desteklenmeyişi ise protesto etmiştir. Dernek hem Gürsel'e hem de MBK'ye çağrı yaparak ezanın seçimlerden önce Türkçe okutulması kararı alınmasını istemiştir⁸⁸. Siyasal Bilgiler Fakültesi Fikir Kulübü de yayınladığı bildiri ile ezanın Türkçe okunması teklifini getirmek isteyen Kurucu Meclis üyelerini candan desteklediklerini açıklamış ve teklifin Kurucu Meclis tarafından sahiplenilmemesinden ötürü siyasal partileri gericiyle taviz vermekle suçlamıştır⁸⁹. Eskişehir Türk Devrim Ocakları üyelerinden Yılmaz Sazak da teklif nedeniyle tehdit mektupları alan İlhami Soysal'a telgraf çekerek, teklifinden bir adım geri atmamasını istemiştir⁹⁰. Türkçe ezan uygulamasının bayraktarlığını üstlenen gazetelerden Öncü de Kurucu Mecliste çoğunluğa sahip CHP'yi Soysal'ın teklifini desteklememesi nedeniyle eleştirmiştir⁹¹.

85 T.C. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (TCKMTD), B: 3, (21.02.1961), S 130.

86 Milliyet, 23 Şubat 1961, s. 1.

87 Milliyet, 27 Şubat 1961, s. 1.

88 Hamle, 28 Şubat 1961, s. 2.

89 Cumhuriyet, 8 Mart 1961, s. 1.

90 Sakarya, 1 Mart 1961, s. 1.

91 Cemal Aygen, "Ezan Politikası", Öncü, 4 Mart 1961, s. 2. CHP, 27 Mayıs sonrası Türkçe ezan uygulamasına dönüşü destekleyen girişimlere destek olmamış, Turhan Feyzioğlu da ezan meselesinin kanun yoluyla değil vatandaşların sağduyusuyla çözölmesi gerektiğini söyleyerek, tartışmada net bir tutum takınmaktan imtina etmiştir. Cumhuriyet, 27 Mart 1961, s. 1. CHP'nin Türkçe ezan talebine destek vermemesinin temel nedeni, partinin yaklaşan seçim öncesi "din aleyhtarı" gibi görünmek istememesi olabilir. Zira CHP Merkez İdare Kurulu hazırlamış olduğu raporda, 27 Mayıs sonrası kurulan yeni partilerin propaganda yapırlarken CHP'yi din aleyhtarı olarak gösterdikleri değerdirmesinde bulunmuştur. Milliyet, 2 Nisan 1961, s. 1.; Hakkı Uyar, İki Darbe Arasında CHP 1960-1971, Doğan Kitap, İstanbul 2017, s. 21-22.

Öncü gazetesi sonrasında bir anket düzenleyerek, okuyuculara “Ezan Türkçe mi, yoksa Arapça mı okunmalıdır?” sorusunu yöneltmiş ve ankete katılan 15954 kişiden 9636’sının ezanın Türkçe okunması yönünde görüş bildirdiği açıklanmıştır⁹². Öncü gazetesi, bu anket sonrası Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel’in açıklamalarını çarpıtarak yayınlaması gerekçe gösterilerek, Ankara Örfi İdare Kumandanlığı tarafından geçici süreliğine kapatılmıştır.⁹³ Diyanet de Soysal’ın teklifi sonrası yeniden alevlenen Türkçe ezan tartışmasına katılmıştır. Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen Türkçe ezan konusundaki menfi görüşlerini tekrarlayarak, ezanın Türkçe okunmasının muvafık olmadığını ifade etmiş⁹⁴, Öncü gazetesindeki anket için ise Türkiye’de nüfusun % 99’unun ezanı Arapça istemiş olduğu tespitinde bulunmuştur⁹⁵.

1961’in Nisan ayı MBK iktidarındaki dinde reform tartışmalarında bir kırılma noktası olmuştur. Bu tarihe kadarki dinde reform tartışmalarının büyük oranda din diliyle, yani Türkçe ezan ve Türkçe Kur’an tartışmaları üzerinden ilerlediği görülmüştür. Buna karşın 1961’in ortalarından itibaren Osman Nuri Çerman’ın hazırlamış olduğu kitapçık, dinde reform tartışmalarının içerik ve kapsamını genişletmiştir. Osman Nuri Çerman 1956 yılında yayınlamış olduğu *Dinde Reform* isimli kitapla dinle ilgili düşüncelerini kamuoyu ile paylaşmaya başlamış, ardından 1957’nin aralık ayı itibarıyla kitabındaki dinde reform ile ilgili düşüncelerini aydınlatmak için *Dinimizde Reform Kemalizm* isimli bir dergi de çıkartmıştır. Çerman bu derginin 23 Nisan 1961’de yayınlanan 38. Sayısında, “Dinimizde Reform-Kemalizm Kanun Tasarısı” adı verilen bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Tasarı metninde Türkiye’de milletin düşünce ve kanaatlerini yöneten şeyin kanunlar değil, imamlar ve camiler olduğunu belirten Çerman, din adamlarının 300 yıldan beri her telakkiye engel olduklarını vurgulamıştır. Bunun önüne geçilmesi için de dinde millileşmeyi ve din adamlarında modernleşmeyi sağlayacak olan kanun tasarısının hayata geçirilmesi gerektiğini iddia etmiştir. Bu yüzden ki hem MBK hem de Temsilciler Meclisi üyelerine seslenen Çerman, “dini ve camiye, hürriyet ve medeniyetimizi boğazlayan bir mezbaha olmaktan kurtarmak” için bu tasarısı kanun haline getirmelerini istemiştir⁹⁶.

92 Öncü, 21 Mart 1961, s. 1.

93 **Yeni İstiklal**, 29 Mart 1961, s. 12. Öncü gazetesinin kapatılmasını kimi kesimler ezan dili için düzenlediği ankete bağlamış ve bu kapatılmayı “Allah’ın bir gazabı” olarak değerlendirmişlerdir. Öncü, 17 Nisan 1961, s. 2.

94 **Yeni İstiklal**, 1 Mart 1961, s. 1.

95 **Yeni İstiklal**, 29 Mart 1961, s. 12.

96 Osman Nuri Çerman, “İdeal Türkiye İçin Dinimizde Reform Kemalizm Kanun Tasarısı”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 38, 23 Nisan 1961, s. 2-6.

27 maddeden oluşan tasarının ilk maddesine göre tasarı yasalaştığında Türkiye’deki tüm camilerde ezanlar Türkçe okunacak ve ibadet Türk dili ile yapılacaktır. İlahiyat Fakültesi, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığından seçilecek bir heyet yeni bir Türkçe Kur’an hazırlayacak, bu Kur’an’da fenne aykırı mitolojik hikâyeler ve medeni kanun ile hükümsüz hale gelmiş olan şeriat hükümleri yer almayacak, ahiret fikri ise adalet olarak tercüme edilecektir. Camilerdeki halı ve kilimler kaldırılacak, yerine sıralar konulacaktır. İçinde kitaplık bulunması zorunlu hale getirilen camilerde gündüzleri namaz kılınmayacak, konferanslar düzenlenecektir. Namaz cemaatle yalnız sabahları ve akşamları kılınabilecektir. Bu reformlara uymak istemeyen din adamları emekli edilecektir. Reforma uymayı kabul eden müftüler, hatipler ve imamlar ortaokulu bitirmişlerse okullarda öğretmen yardımcısı olarak çalışacak, öğretmenliğe liyakatleri tespit edilenler ise öğretmen olarak kadroya alınacaktır. İlkokulu bitirmemiş olanların camide cemaatle namaz kıldırımları yasaklanacaktır. Camilerde vaizlik yapmak isteyenler en az lise mezunu olacaklardır. Diyanet hutbe ve vaazlar için kitap hazırlayacak, bu kitap sadece Kur’an’dan değil, Atatürk’ün nutkundan, şair ve filozofların sözlerinden veya farklı sahalarda bilgi veren kitaplardan da yararlanacaktır. Dinde içtihat kapısı açık olacaktır. Mevlitlerde Atatürk’e, vatan ve millet duygusuna ait şiirler, güzel sözler okunacaktır. Müslüman olmayanlara veya farklı mezhepten olanlara kötü söz söyleyenler üç yıldan altı yıla kadar hapis cezası alacaklardır. Her cami bir medeni eğitim okulu olarak kullanılacak, camilerde öğretmenlerden, ziraatçılardan, sanatçılardan faydalanılarak halkın bilgisi arttırılacaktır. Gündüz namazlarını herkes evinde kılacak veyahut büyük camilerde ayrıca yer ayrılacaktır. Namazda okunacak Türkçe ayetler imam tarafından sesli olarak okunacak ve namazdan sonra okunacak Kur’an parçaları da dâhil her şey halka açıklanacaktır. Okulu olmayan köylerde camiler okul yapıncaya kadar ilkokul olarak kullanılacaktır. Bütün köy öğretmenlerine ve ortaokulu bitirmiş olup da imamlık yapmak isteyenlere kurslar açılacak ve bu kurslarda namaz kıldırarak, cenaze yıkamak, yeni düzenlenmiş Kur’an ayetlerini açıklamak, Atatürk’ün nutuklarını anlamak ve anlatmak, kooperatifçilik öğretilecektir. Gerek kurslarda gerek camilerde yapılacak halk eğitiminde Milli Eğitim kurumları ile iş birliği yapılacaktır. Arapça Kur’an hafızlığı yasaklanacaktır. Gizli veya açık, din dersi adıyla Arapça öğretmek yasaklanacaktır. Arapça Kur’an kursları, mahalle mektepleri kapatılacaktır. İmam hatip okulları halk öğretmen okulları haline getirilecek, fıkıh, kelam, hadis gibi dersler kaldırılacaktır. Şeyhlik, dervişlik, muskacılık, üfürükçülük yasağı ile ilgili kanuni cezalar bir misli arttırılacaktır. Bu kanuna aykırı hareket edenler komünizm propagandası yapanlar gibi cezalandırılacaktır. Camilerde Ali, Ömer gibi Arap

halifelerin isimleri yanında başta Atatürk olmak üzere Türkiye'ye hizmet etmiş kişilerin isimleri de yer alacaktır. İlk ve ortaokullarda öğretilen din dersleri ahlak ve görgü dersleri adını alacak, konular işlenirken reforme edilmiş Kur'an ve dini mevzuattan yararlanılacaktır. Cenaze namazları ve mezarda, Kur'an'ın yalnız dua kısımları Türkçe ve yüksek sesle okunacaktır. "Merhumu nasıl bilirsiniz" gibi cemaati doğru olduğu kadar yalan da söylemeye teşvik eden merasim kaldırılacak, imamın cenaze gömüldükten sonra telkin vermesi yasaklanacaktır. Kefaret ancak çok fakirlere veya makbuz karşılığında hayır cemiyetlerine teslim edilecektir. Kadınların çarşaf giymesi, erkeklerin külah, bere veya sarık şeklinde sargılar sarması yasaklanacaktır. Kadın ve erkeklerin şalvar ve cepkenlerle dolaşmaları yasaklanacaktır. Bu kıyafetleri din icabıdır diye telkin edenler cezalandırılacaktır. Camide veya umumi toplantı yerlerinde Türklüğe, Türkçeye, Atatürk'e, Cumhuriyete aleyhte söz söyleyenler hapisle cezalandırılacaktır. Türk vatandaşlarının hacca gitmeleri yasaklanacaktır⁹⁷.

Çerman'a göre 27 Mayıs'ta tarafsız, partisiz, sonuna kadar vatan aşkı ile dolu ordu mensupları idareyi ellerine almışlardı. Bu ordu mensupları Atatürk'ün ömrü yetmediği için tam olarak yapamadığı reformları tamamlamalı, dini yalnız Tanrı ile ahlak duygusu olarak vicdanlara bırakacak bir sistemi kurmalı ve sosyal hayatımıza dinin, dincinin ve şeriatın saldırısına son vermeli idi. Bunları düşünerek hareket ettiğini açıklayan Çerman, bir fikir olmak üzere tasarımı hazırladığını ve bir vatandaş ricası mahiyetinde MBK'ye ve Temsilciler Meclisine sunduğunu ifade etmiştir. Tasarımı neden 23 Nisan'da sunduğunu ise TBMM'nin ilk açılmış olduğu tarihle açıklamıştır. Buna göre "cismani" saltanatın yıkılma tarihi olan 23 Nisan'da "ruhani" saltanatın da yıkılması için bu tarih seçilmiş ve amacın dinin yıkılması olmadığı, irticanın yıkılması olduğu özellikle vurgulanmıştır⁹⁸.

Çerman her ne kadar tasarımı 23 Nisan'da sunmuş olsa da tasarının kamuoyunda büyük bir tartışmaya yol açması sunulduktan yaklaşık iki hafta sonra gerçekleşmiştir. Çerman "bir vatandaş ricası mahiyetinde" tasarımı MBK ve Temsilciler Meclisine sunduğunu ifade etmiş ve bir anlamda tasarımı MBK ve Temsilciler Meclisi'nden bağımsız, bireysel bir girişim olarak tanıtmıştır. Buna karşın kendisi de Temsilciler Meclisi üyesi olan Kadircan Kaffı, 8 Mayıs 1961 tarihli Tercüman gazetesinde kaleme

97 Osman Nuri Çerman, "İdeal Türkiye İçin Dinimizde Reform Kemalizm Kanun Tasarısı", s. 6-14.

98 Osman Nuri Çerman, "38. Sayımızda Yayınladığımız Dinde Reform Kemalizm Kanun Tasarısından Kopan Gürültülerin Hikayesi", **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 39, Temmuz 1961, s. 5-6.

aldığı “Dinde Reform Tasarısı” başlıklı yazısıyla tasarıyı farklı bir boyuta taşımıştır⁹⁹. Kaflı’nın yazısının “Dinde Reform Tasarısı” şeklindeki başlığı sanki tasarı metni MBK, Temsilciler Meclisi veya hükümet tarafından hazırlanmış izlenimi bırakmıştır. Kaflı’nın yazısı sonrası Çerman’ın tasarısı 27 Mayıs’a karşı kullanılan bir propaganda metnine dönüşmüştür. Kurucu Meclis Üyesi Behçet Kemal Çağlar¹⁰⁰ da Kaflı’ya sıradan bir vatandaşın düşünüp hazırladığı bir tasarıyı neden Meclise mal ettiğini sormuş ve akabinde Kaflı’nın yazısının daktilo ile çoğaltılıp, Erzurum’un köylerinde kara propaganda amaçlı dağıtıldığından yakınmıştır¹⁰¹.

Kaflı’nın yazısı sonrası tartışma Temsilciler Meclisine de taşınmıştır. Temsilciler Meclisi üyelerinden Rıfat Çini yaptığı konuşmada, Kütahya’da vatandaşların Kaflı’nın Tercüman gazetesindeki yazısını gösterip “dinimizi değiştiriyormuşsunuz, bu hususta Meclise bir tasarı verilmiş” şeklinde şikâyet ettiklerinden yakınmıştır. Çini devamında Mecliste böyle bir tasarı bulunmadığının kamuoyuna bir bildiri ile açıklanması gerektiğini bildirmiştir¹⁰². Ferda Güley de tasarıdan duyulan rahatsızlık nedeniyle vatandaşlardan kendisine mektuplar geldiğini belirtmiş ve Düzce’den kendisine gönderilen mektubu kürsüden şu şekilde dile getirmiştir:

“8 Mayıs 1961 tarihli Tercüman gazetesinde Kadircan Kaflı, Düzce’de dişçilik yapan Osman Nuri isminde birisinin kastı mahsus ile yazdığı bir yazısını ele alarak, güya tasvip etmiyormuş gibi kurnazca, melunca tefsirlerde bulunuyor. Bu yazıyı yazan Osman Nuri’nin dinle alakası yok, ömründe başı secde-i rahmana gelmeyen bu adam namaz günde iki defa kılınmalı imiş, camilerde Atatürk’ün ismi bulunmalı imiş, buna benzer birçok teklifleri salâhiyetli bir şahıs gibi Kurucu Meclise gönderdiğini, ismine bir de tasarı ilave ettiği Kadircan Kaflı bu sözleri mal bulmuş mağribi gibi çalakalem tahtında müstetir hüvelerle döşeniyor. Düzce’de bu dedikodu o kadar ileri gitti ki, Kurucu Mecliste 180 kişi buna taraftarmış. Bu gazete Düzce’de iki liraya satıldı. Malumlar

99 Kadircan Kaflı, “Dinde Reform Tasarısı”, **Tercüman**, 8 Mayıs 1961, s. 3.

100 Behçet Kemal Çağlar dindar kimliğiyle ön plana çıkan Şemsettin Günaltay’ın kurduğu hükümetin Atatürk devrimlerinden ödün verdiğini iddia ederek, 1949’da hem CHP parti üyeliğinden hem de milletvekilliğinden istifa etmiştir. Orhan Birgit, **Evvel Zaman İçinde**, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 70.

101 B. K. Çağlar, “Kadircan Kaflı”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 39, Temmuz 1961, s. 10. Kaflı’nın “Dinde Reform Tasarısı” yazısının Erzurum’da basılan Doğu Ekspres gazetesinin hem 13 Mayıs 1961 hem de 18 Mayıs 1961 tarihli sayılarında olduğu gibi yayınlamış olması, Çağlar’ın ifadelerini dorular niteliktedir. **Doğu Ekspres**, 13 Mayıs 1961, s. 1-2.; **Doğu Ekspres**, 18 Mayıs 1961, s. 1-2.

102 T.C. **Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi** (TCTMTD), B: 69, (17.05.1961), S 425-427.

koyunlarında mukaddes bir kitapmış gibi taşıyorlar. Köyler çalkalanıyor. Yani Halk Partisi iktidara gelirse dinde tamamen reform yapacak ve bu adamın tekliflerini yerine getirecek şekilde aleyhimize müthiş bir propaganda çalkalanıyor¹⁰³.”

Osman Nuri Çerman'ın dinde reform tasarısı sonrası başlayan tartışmalara MBK de katılmıştır. MBK'nin tartışmalara katılmasının nedeni, Kafılının yazısı sonrası yaygınlaşan 27 Mayıs karşıtı propagandaları etkisiz hale getirmek isteğidir. Zira MBK bir anlamda kendi meşruiyetlerinin de oylanacağı anayasa halk oylaması yaklaşırken, dinde reform tartışması üzerinden kamuoyunun desteğini yitirmek istememiştir. Bu yüzden ki MBK Basın İrtibat Bürosu Başkanı Kurmay Binbaşı Ali Armağan yaptığı açıklamada, kanun tekliflerinin yalnız Kurucu Meclis üyeleri tarafından yapılabileceğini belirtmiştir. Armağan MBK üyeleri ve Temsilciler Meclisi içerisinde Osman Nuri Çerman adlı kimsenin bulunmadığının altını çizerek, Çerman'ın milyonlarca insanın vicdanını çiğneyerek, sorumsuzca ortaya attığı tasarının MBK ve Temsilciler Meclisi ile ilgisi olmadığını açıklamıştır. Tasarının MBK'ye mal edilmek istenmesini “sapık ve kötü” bir propaganda olarak tanımlayan Armağan devamında herkesin dini inancında, kanaatinde, ibadetinde ve öğreniminde serbest olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁴. Tartışmaların hemen akabinde hükümet yayınladığı bildiri ile herkesin inancında hür, ibadetini dilediği gibi yapmakta serbest olduğunu; din eğitimi yapan müesseselere devletin ilgi ve himayesinin devam edeceğini; din adamlarına diğer devlet memurlarına tanınan imkânların tanınacağını; imam-hatip okulları ve din eğitimi veren yüksek okulların geliştirileceğini; din adamlarına yönelik kursların açılacağını ve dini faaliyetlerin serbestlik ve açıklığını kolaylaştırmak için devletin bütün kolaylıkları göstereceğini açıklamıştır.¹⁰⁵

MBK sadece tasarının kendisi ile ilgisi olmadığını açıklamakla veya yayınladığı bildiri ile dinî alanda herhangi bir zorlamaya başvurmayacağını ifade etmekle kalmamış, aynı zamanda Osman Nuri Çerman hakkında kanuni takibat başlatılmıştır. Adalet Bakanı Ekrem Tüzemen, “Dinde Reform Tasarısı” isimli tasarı metninin İstanbul Savcılığı tarafından

103 **TCTMTD**, B: 69, (17.05.1961), S 428. Çerman'ın tasarısı sonrası başlayan 27 Mayıs karşıtı propaganda dalgası sadece MBK'yi değil aynı zamanda CHP'yi de hedef almıştır. CHP Genel Sekreterliği bu propagandalara cevap olarak, Çerman'ın CHP ile bir ilgisinin bulunmadığını bildirmiş, tasarıda öne sürülen fikirlerle de partinin bir irtibatı olmadığını açıklamıştır. **Ekinci**, 15 Haziran 1961, s. 2.

104 **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1961, s. 1.; **Milliyet**, 24 Haziran 1961, s. 1.; **Yeni İstiklal**, 28 Haziran 1961, s. 1.

105 **BCA**, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 33.198.1.

tetkik ettirilmekte olduğunu bildirmiş, MBK Basın İrtibat Bürosu Başkanı Kurmay Binbaşı Ali Armağan da Çerman'ın mahkemeye verildiğini bildirmiştir¹⁰⁶. Çerman'ın 26 Temmuz 1961'de başlayan duruşmasında savcı, Çerman'ın devlete tanınmış olan dinlerden birini tahkir maksadıyla ve din ile mezheplerden birini tezyif ve tahkir yolunda yayın yapmak suçlamasıyla bir aydan altı aya kadar hapsedilmesini istemiştir¹⁰⁷. Yapılan yargılama sonrası Çerman bir ay hapse mahkûm olmuş ama cezası tecil edilmiştir¹⁰⁸.

Çerman'ın dinde reform tasarısı sonrası harekete geçerek herkesin dini inancında, kanaatinde, ibadetinde ve öğreniminde serbest olduğunu ifade eden ve Çerman hakkında takibat başlatan MBK, kamuoyundan olumlu geri dönüşler almıştır. Malatya'dan İbrahim Cemal, Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'e gönderdiği mektupta Osman Nuri Çerman'ın mahkemeye verilip, kitaplarının toplatılmasından dolayı minnettarlığını sunmuştur. İbrahim Cemal MBK'nin bu kararlarını, 27 Mayıs'ın ruhlara gıda veren meyveleri olarak tanımlamış ve akabinde hem 27 Mayıs hem de Cemal Gürsel güzellemesi yaparak mektubunu bitirmiştir¹⁰⁹. Diyarbakır'dan Mehmet Zeki Ağın ise 26 Haziran 1961'de gönderdiği mektupta, Cemal Gürsel'e şu şekilde seslenmiştir:

“*Dinde Reform* kitabını toplattırıp, şuursuz ve küstah müellifini mahkemeye vermekle kalbimizi fethettiniz. Birçok işleriniz gibi bu necip harekâtınız on yıllık sahte dindarların dine yaptıkları riyakârane hizmetle mukayese kabul etmez. Ferasetli icraatınızdan dolayı zatı devletlerinizi ve mesai arkadaşlarınız Sayın MBK üyelerini candan tebrik eder; din, millet ve vatan hakkında hayırlı işler başarmanızı, vücutlarınıza sıhhat ve afiyetler temenni ederim efendim¹¹⁰.”

Çerman'ın tasarısı, dinde reforma karşı tutum almış olan İslamcı basında da yankı bulmuştur. Çerman'ın tasarısını Tercüman gazetesindeki köşesine taşıyarak, bir anlamda dinde reform tartışmasını alevlendiren Kadircan Kafıl'nın bu eylemi, Sebilürreşad tarafından zımnen onaylanmıştır. Dergi, Kafıl'nın Tercüman'daki yazısı ile Çerman'ı kınadığını bildirmiş ve Çerman'ın kitabının bu yazı sonrası ortaya çıkan

106 **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 39, Temmuz 1961, s. 14.

107 **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1961, s. 1

108 **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 40, 28 Nisan 1962, s. 4-5.

109 **Cumhurbaşkanlığı Cemal Gürsel Arşivi**, Belge No: 04000900, Belge Eki No: 169, 27 Haziran 1961.

110 **Cumhurbaşkanlığı Cemal Gürsel Arşivi**, Belge No: 04000918, Belge Eki No: 167, 26 Haziran 1961.

tepkiler nedeniyle ortalıkta görünmediğini aktarmıştır¹¹¹. Sebilürreşad MBK'nin tasarı sonrası yaptığı açıklamalardan duyduğu memnuniyeti de sayfalarına taşımış ve MBK Basın İrtibat Bürosu Başkanı Ali Armağan'ın Çerman hakkındaki beyanatı dergide “Dinde Reform Olmayacak” başlığıyla verilmiştir¹¹². Yeni İstiklal gazetesi ise zımni bir şekilde Çerman'ı “akıl hastası” olarak tanımlamış ve Çerman'ın tasarısını incelemeye salahiyeti olan tek makamın Adli Tıp olduğunu bildirmiştir¹¹³. Salim Kılaç İslam'ın en son ve en mükemmel din olduğunu hatırlattıktan sonra, İslam'ın herhangi bir şekilde reforma ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir. Kılaç, Çerman'ı dini bozmakla, dinle alay etmekle suçlamış ve sonrasında Çerman ve onun gibi düşünenler için yapılması gerekeni pejoratif öğeler taşıyan şu ifadelerle açıklamıştır: “Milletimizin en fazla milli birliğe ve beraberliğe muhtaç olduğu bu günlerde içlerindeki muzahrafatı [pislik] kusup milletin midesini bulandıranlara D.D.T serpmek lazımdır. Zira küçük de olsalar, mide bulandırmaktadırlar¹¹⁴.” Enver Tuncalp de benzer bir üslupla, dinde reformcuları “akılsız, vicdansız, sapık, cinsi sapık” olarak tanımlamıştır. Tuncalp'e göre dinde reform “hülyası”na kapılanların hemen hepsi dinsiz, mason veya komünisttir¹¹⁵. Ayrıca dini hükümleri tayin ve beyan etmek salahiyetinin sadece müçtehitlere ait olduğu vurgulanarak, Çerman gibi din ilimlerine dair kâfi derecede malumatı olmayan kimselerin içtihat konusunda söz söyleyemeyeceği bildirilmiştir¹¹⁶.

SONUÇ

27 Mayıs sonrası yönetimi ele geçiren askerlerin oluşturduğu MBK, yaklaşık 18 aylık iktidar döneminde farklı siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel ve tabii ki dinî sorunla da karşı karşıya gelmiştir. Bu kadar farklı sahalarda karşılaşılan sorunlar o zamana kadar çoğunlukla askerî meseleler üzerinde mesai harcamış askerler için de farklı bir deneyim olmuştur. Bu sorunlar yumağı içindeki başlıklardan belki de askerler için çözülmesi en zor olanı, dinde reform konusu olmuştur. Üyelerinin yaşları, rütbeleri, askerî sınıfları gibi özellikleri nedeniyle homojen bir görünüm sergilemeyen MBK'nin, ideolojik açıdan da yekpare bir yapı olmadığı anlaşılmıştır. Bu yüzden ki dinde reform meselesi de MBK'nin kendi içindeki bu heterojenliğin ortaya çıkmasına

111 **Sebilürreşad**, S 337, Haziran 1962, s. 186.

112 **Sebilürreşad**, S 323, Nisan 1961, s. 355-356.

113 Güllâbî, “Çerman Vakası”, **Yeni İstiklal**, 17 Mayıs 1961, s. 12.

114 Salim Kılaç, “Gene Reform”, **Yeni İstiklal**, 31 Mayıs 1961, s. 6.

115 Enver Tuncalp, “Dinde Reforma Cüret ve Dersi İbret”, **Yeni İstiklal**, 28 Haziran 1961, s. 2.

116 A. Tüylü, “Dinde Reform Saçmalığı”, **Yeni İstiklal**, 4 Ekim 1961, s. 5.

zemin hazırlayan başlıklardan biri olmuştur. MBK'nin ilk dönemlerindeki dinde reform tartışmalarının daha çok din dilinin millileşmesine yönelik adımlar üzerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Türkçe Kur'an ve Türkçe ezan konuları bu anlamda tartışmanın en önemli başlıkları olurken, MBK bu tartışmada ikiye ayrılmış; üyelerin bir kısmı din dilinin millileşmesini desteklerken, diğer kısmı ise buna karşı çıkmıştır. Yaşanan tartışmalar sonrası yayınlanan 35 numaralı tebliğ, ezan ve Kur'an'ın Türkçe okutulmasının mecburi olduğu/olacağı yönündeki beyanların MBK'nin fikirlerini yansıtmadığını belirtmekle kalmamış, aynı zamanda komite içindeki din dilinin millileşmesine destek veren kanadın tartışmayı kaybettiğini ortaya koymuştur.

MBK'nin tebliği sonrası gündemden düşen dinde reform tartışması, 1961'in Nisan ayı itibariyle yeniden alevlenmiştir. Yalnız dinde reform tartışmasındaki bu ikinci dalgayı ilkinden ayıran en önemli özellik, sadece din dilinin millileşmesini değil aynı zamanda İslam'ın şart, ibadet ve kavramlarında köklü bir değişimi savunmuş olmasıdır. Osman Nuri Çerman'ın 1961'in Nisan ayında kanunlaşması için hem MBK hem de Temsilciler Meclisi üyelerine göndermiş olduğu 27 maddelik "Dinde Reform Tasarısı", Temsilciler Meclisi üyesi Kadircan Kafılı'nın Tercüman gazetesindeki yazısı sonrası kamuoyunda da yoğun şekilde tartışılmıştır. Çerman'ın dinde reforma yönelik, radikal olarak tanımlanabilecek tasarısının kamuoyunda yarattığı etkinin, iktidarı bir anlamda tedirgin ettiği iddia edilebilir. Zira MBK, Türkçe ezan ve Türkçe Kur'an tartışmaları sonrasında yayınlamış olduğu 35 numaralı tebliğe benzer bir açıklama yapmış ve Çerman'ın tasarısının hem MBK olarak kendileri hem de Temsilciler Meclisi ile herhangi bir ilgisinin olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca hükümet de herkesin inancında hür, ibadetini dilediği gibi yapmakta serbest olduğunu, dinî eğitim veren kurumların devlet tarafından desteklenip, geliştirileceğini ve Diyanet personelinin imkânlarının da düzeltilileceği yönünde bir bildiri kaleme almıştır. Ayrıca Çerman hakkında soruşturma başlatılmış ve dini tezyif ve tahkir ettiği suçlamasıyla yargılanmıştır.

MBK'nin dinde reform yapılabileceği veya din dilinin millileşmesine paralel olarak Kur'an ve ezanın Türkçe okunabileceği yönündeki görüşlerinden vazgeçmiş olmasının temel nedenlerinden biri, kamuoyunun desteğini kaybetme korkusu olmuştur. Hem kendi meşruiyetlerinin de oylanacağı 1961 Temmuzundaki anayasa referandumunda, beklenmedik bir sonuçla karşılaşmak korkusu hem de yönetimi sivillere terk edecekleri 1961'in Ekimindeki genel seçime kadar kamuoyu desteğini kaybetmeme kaygısı, MBK içindeki dinde reformu savunan kanadı geri adım atmak zorunda bırakmıştır. MBK'nin dinde reform konusunda geri adım atmasının tek nedeni, bu adımın kamuoyunda 27 Mayıs karşıtı cepheyi tahkim etmesinden duyulan

korku olmamıştır. Dinde reform konusundaki tartışmalarda yönü tayin edebilecek asıl kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dinde reform olmayacağı yönündeki tavrı da, MBK'nin bu süreçteki hareket alanını kısıtlamıştır. MBK iktidarı döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı görevinde bulunan hem Ömer Nasuhi Bilmen hem de Hasan Hüsnü Erdem, İslam'ın reforma ihtiyacı olmadığını söylemekle kalmamış aynı zamanda MBK'nin kimi açıklamalarına da muhalefet ederek ezanın Türkçe okunamayacağını, Türkçeye tercüme edilen Kur'an'ın da gerçek Kur'an'ın yerini tutamayacağını ve kutsiyetini kaybedeceğini dile getirmişlerdir. Bu açıdan MBK'nin, din politikaları konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı üzerinde tam bir kontrol sağlamış olduğunu iddia etmek çok zordur. Bu yüzdendir ki hem dinde reform tartışmasının kamuoyundaki 27 Mayıs karşıtı cepheyi genişletme endişesi hem de dini konularda son sözü söyleyecek olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dinde reforma kapıları kapatmış olması, MBK'nin bu süreçte geri adım atmasına ve tartışmayı rafa kaldırmasına yol açmıştır.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)

This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License

KAYNAKÇA

Akyaz, Doğan, **Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Altay, Fahrettin, **İslam Dini (Aydın Gençler İçin)**, Ölçülü Yayınevi, İstanbul 1959.

Arcayürek, Cüneyt, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

Atalay, Besim, **Türk Dili İle İbadet**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1960.

Atalay, Onur, **Türk'e Tapmak: Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

Azak, Umut, **Türkiye'de Laiklik ve İslam**, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965.

Aygen, Cemal, "Ezan Politikası", **Öncü**, 4 Mart 1961, s. 2.

Baban, Cihad, **Politika Galerisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.

Başkaya, Muzaffer, "27 Mayıs 1960 Müdahalesini Meşrulaştırma Çabaları Kapsamında Cami ve Din Görevlilerinin Rolü", **19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt 2**, Haz. Selcan Koçaslan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 827-844.

Belviranlı, Ali Kemal, "Ezan Başka Dilde Okunabilir mi?", **İslam**, S 39, Aralık 1960, s. 79-81.

Bilmen, Ömer Nasuhi, **Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları**, Risale Yayınevi, İstanbul 2020.

Bilmen, Ömer Nasuhi, "Kur'an-ı Kerimin Resm-i Hattını Tağyir Caiz Değildir", **Türkçe Kur'an Okunamaz**, Haz. Mümin Çevik, Sinan Matbaası, İstanbul 1958, s. 10-14.

Birgit, Orhan, **Evvel Zaman İçinde**, Doğan Kitap, İstanbul 2005.

Celep, Barış, "27 Mayıs 1960'da Yeniden Nükseden Bir Tartışma: Türkçe Ezan Tartışması", **Toplumsal Tarih**, S 310, Ekim 2019, s. 60-67.

Celep, Barış, "Propagandanın Taşrada İnşası: 27 Mayıs 1960 Sonrası Köylerdeki Propaganda Faaliyetleri", **Siyasal: Journal of Political Sciences**, S 29 (2), 2020, s. 379-401.

CHP Büyük Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri, TBMM Basımevi, Ankara 1946.

Cumhurbaşkanlığı Cemal Gürsel Arşivi, Belge No: 04000900, Belge Eki No: 169, 27 Haziran 1961

Cumhurbaşkanlığı Cemal Gürsel Arşivi, Belge No: 04000918, Belge Eki No: 167, 26 Haziran 1961.

Cumhuriyet, 2 Ekim 1958.

Cumhuriyet, 15 Temmuz 1960.

Cumhuriyet, 17 Temmuz 1960.

Cumhuriyet, 18 Temmuz 1960.

Cumhuriyet, 19 Temmuz 1960.

Cumhuriyet, 21 Temmuz 1960.

Cumhuriyet, 24 Temmuz 1960.

Cumhuriyet, 4 Ağustos 1960.

Cumhuriyet, 8 Mart 1961.

Cumhuriyet, 27 Mart 1961.

Cumhuriyet, 24 Haziran 1961.

Cumhuriyet, 27 Temmuz 1961.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), Birleşim (B): 29, (03.02.1962).

Cündioğlu, Dücane, **Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998.

Çağlar, B. K., “Kadircan Kafı”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 39, Temmuz 1961, s. 10-11.

Çerman, Osman Nuri, “38. Sayımızda Yayınladığımız Dinde Reform Kemalizm Kanun Tasarısından Kopan Gürültülerin Hikayesi”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 39, Temmuz 1961, s. 4-7.

Çerman, Osman Nuri, “Din, İnkılap Düşmanlığından Kurtarılmalıdır”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 32, Temmuz 1960, s. 3-5.

Çerman, Osman Nuri “Din Şûrası”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 34, Eylül 1960, s. 2-5.

Çerman, Osman Nuri, “Dinde Reform Yapılmadıkça Demokrasi Yine Laftan İbarettir Kalır”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 31, Haziran 1960, s. 29-30.

Çerman, Osman Nuri, **İdeal Türkiye İçin Din’de Reform-Kemalizm Cilt III**, Sıralar Matbaası, İstanbul 1960.

Çerman, Osman Nuri, “İdeal Türkiye İçin Dinimizde Reform Kemalizm Kanun Tasarısı”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 38, 23 Nisan 1961, s. 2-14.

Çerman, Osman Nuri, “Milli Birlik Komitesinin Niçin İlk İş Dinde Reformdur”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 35, Ekim 1960, s. 2-5.

Çerman, Osman Nuri, **Modern Türkiye İçin Din’de Reform**, Tan Matbaası, İstanbul 1958.

Çerman, Osman Nuri, **Modern Türkiye İçin Din’de Reform**, Y.y, İstanbul 1956.

Çerman, Osman Nuri, **Modern Türkiye İçin Dinde Reform-Kemalizm Cilt: II**, Y.y., İstanbul 1959.

Çerman, Osman Nuri, “Modern Türkiye İçin Dinimizde Reform – Kemalizm Dergisi Ne İçin Çıkıyor?”, **Dinimizde Reform Kemalizm**, S 1, Aralık 1957, s. 2-6.

Çerman, Osman Nuri, **Mutlu Bir Vatan İçin Düşünceler**, Sıralar Matbaası, İstanbul 1962.

Çiftçi, Erhan, **Bahtiyar Yalta: Bir Darbeci Subayın Hatıraları**, Kronik Kitap, İstanbul 2023.

Dere, Nurgül, “Kafkasya’dan İstanbul’a Bir İlim Yolcusu Bekir Hâki Yener (1882-1975)”, **Din ve Hayat**, S 24 (2015), s. 94-97.

Dinimizde Reform Kemalizm, S 39, Temmuz 1961.

Dinimizde Reform Kemalizm, S 40, 28 Nisan 1962.

Doğu Ekspres, 13 Mayıs 1961.

Doğu Ekspres, 18 Mayıs 1961.

Duman, Doğan, **Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1999.

Duman, Önder ve Mehmet Aydın, “27 Mayıs’ın Gölgesinde Bir “İrtica” Hamlesi: Türkçe Ezan”, **History Studies**, S 11 (6), Aralık 2019, s. 2265-2279.

Ekinci, 15 Haziran 1961.

Engin, Arın, **Atatürkçülük'te Dil ve Din**, Özyürek Basımevi, Atatürkkent (İstanbul) 1955.

Er, Ahmet, **Hâtıralarım ve Hayatım**, Pamuk Yayıncılık, İstanbul 2007.

Evrin, Sadettin, “Dinde Reform Diye Ortaya Atılan Hezeyan”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, S 1-2, Ocak-Şubat 1963, s. 41-42.

Evrin, M. Sadettin, **Radyoda Dini ve Ahlaki Konuşmalar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1961.

Ferik, Hatice Ergin, **Cumhuriyet Döneminde Bir General: Sadettin Evrin Paşa'nın Tasavvuf Anlayışı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

Gökşen, Nesimi, **Devletin Subayı, Subayın Devleti**, İletişim Yayınları, İstanbul 2023.

Güllâbî, “Çerman Vakası”, **Yeni İstiklal**, 17 Mayıs 1961, s. 12.

Gürsu, Tanzer, “Ezan ve Kur'an Türkçe Olmalı Mı?”, **Öncü**, 7 Ekim 1960, s. 2.

Hamle, 28 Şubat 1961.

Hatiboğlu, Mehmed Said, “İslâm'ın Doğru Anlaşılmasında ve Yaşanmasında Sünnetin Yeri”, **Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Konya İlahiyat Derneği Yayınları, Konya 2008, s. 29-36.

Hayırlıoğlu, Eyüp Sabri, “Türkçe Kur'an Okunamaz”, **Türkçe Kur'an Okunamaz**, Haz. Mümin Çevik, Sinan Matbaası, İstanbul 1958, s. 5-9.

İslam, S 35, Ağustos 1960.

İpekçi, Abdi - Ömer Sami Coşar, **İhtilâlin İçyüzü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

Kaflı, Kadircan, “Dinde Reform Tasarısı”, **Tercüman**, 8 Mayıs 1961, s. 3.

Kansu, Ceyhun Atıf, “Türkiye'nin Ana Sorunları”, **Forum**, C XIII, S 151, 15 Temmuz 1960, s. 13-15.

Kaplan, Mustafa, **Devrim Anıları**, Scala Yayıncılık, İstanbul 2019.

Kara, İsmail, **Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm 2**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2019.

Karavelioğlu, Kâmil, **Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül**, Gürer Yayınları, İstanbul 2007.

Kayalı, Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Kılaç, Salim, “Gene Reform”, **Yeni İstiklal**, 31 Mayıs 1961, s. 6.

Kılıç, Ahmet Faruk, **Atatürk ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul 2009.

Kılıç, Ahmet Faruk, **Türkiye’de Din-Devlet İlişkilerinde Yönetici Seçkinlerin Rolü**, Dem Yayınları, İstanbul 2005.

Koç, Zübeyir, “Din Noktasından İnkılap”, **Toprak**, S 69, 1 Ağustos 1960, s. 4,17.

Koçak, Cemil, **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları-I. Cilt**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Koçaş, Sadi, **Atatürk’ten 12 Mart’a...Cilt: I**, May Yayınevi, İstanbul 1977.

Köker, Ekrem, **Kur’an-ı Kerimin Hakiki Tercümesi Olamaz ve Başka Harfle Yazılamaz**, Yeşilnur Matbaası, Eskişehir 1961.

Küçük, Sami, **Rumeli’den 27 Mayıs’a**, Mikado Yayınları, İstanbul 2008.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip, **Dinde Reform Meselesi**, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara 1957.

Madanoğlu, Halim Tugay, **Korgeneral Cemal Madanoğlu’nun Anıları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2019.

Milliyet, 21 Temmuz 1960.

Milliyet, 26 Temmuz 1960.

Milliyet, 3 Ağustos 1960.

Milliyet, 26 Eylül 1960.

Milliyet, 6 Ekim 1960.

Milliyet, 28 Ekim 1960.

Milliyet, 22 Şubat 1961.

Milliyet, 23 Şubat 1961.

Milliyet, 27 Şubat 1961.

Milliyet, 3 Mart 1961.

Milliyet, 2 Nisan 1961.

Milliyet, 24 Haziran 1961.

Milliyet, 24 Temmuz 1961.

Mumcu, Uğur, **İnkılâp Mektupları**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1987.

Nizam, 25 Haziran 1971.

Ocak, Ahmet Yaşar, **Türkler, Türkiye ve İslâm: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Öncü, 22 Şubat 1961.

Öncü, 21 Mart 1961.

Öncü, 17 Nisan 1961.

Öymen, Örsan, **Bir İhtilâl Daha Var...1908-1980**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.

Özdağ, Ümit, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul 2004.

Özmen, M. Şevki, “Kur’an-ı Kerim Latin Harfleri ile Yazılabilir mi?”, **İslam**, S 37, Ekim 1960, s. 7-8.

Parlak, Deniz, **Laikleşme Sürecinde Camiler**, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

Pulur, Hasan, “Arapça Ezan, Türkçe Ezan...”, **Milliyet**, 2 Aralık 2004, s. 3.

Sakarya, 1 Mart 1961.

Mehmet, **Türklerde Dinî ve Kültürel Hoşgörü, Atatürk ve Laiklik**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Sarıkoçuncu, Ali, **Atatürk, Din ve Din Adamları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.

Saygın, M. Celal, **Diyanet Cephesinden Atatürk İnkılâpları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1952.

Sebilürreşad, S 311, Temmuz 1960.

Sebilürreşad, S 323, Nisan 1961.

Sebilürreşad, S 337, Haziran 1962.

Semizoğlu, Necdet, “Türkçe-Arapça Ezan Meselesi”, **Karadeniz Postası**, 12 Ağustos 1960, s. 1-2.

Sitembölükbaşı, Şaban, **Türkiye’de İslâm’ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Taşer, Dündar, **Mesele**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

T.C. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (TCKMTD), B: 3, (21.02.1961).

T.C. Resmî Gazete, 6 Haziran 1941, S 4827.

T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi (TCTMTD), B: 69, (17.05.1961).

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları: Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991.

Tör, Vedat Nedim, “Bir Çöküşün Düşündürdükleri”, **Forum**, C XIII, S 151, 15 Temmuz 1960, s. 9-11.

Tuncalp, Enver, “Dinde Reforma Cûret ve Dersi İbret”, **Yeni İstiklal**, 28 Haziran 1961, s. 2.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi 5: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2019.

Turgut, A., “Dil Sorunu”, **Forum**, C XIII, S 151, 15 Temmuz 1960, s. 21-22.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 33.198.1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30-11-1-0, Yer No: 285.8.12.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer No: 159.17.16

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 51-0-0-0, Yer No: 4.33.29.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 51-0-0-0, Yer No: 4.34.48.

Tüylü, A., “Dinde Reform Saçmalığı”, **Yeni İstiklal**, 4 Ekim 1961, s. 5.

Uyar, Hakkı, **İki Darbe Arasında CHP 1960-1971**, Doğan Kitap, İstanbul 2017.

Yazır, Muhammed Hamdi, “Kur'an-ı Kerim Tercüme Edilebilir mi?”, **İslam**, S 38, Kasım 1960, s. 34-35.

Yeni İstiklal, 1 Mart 1961.

Yeni İstiklal, 29 Mart 1961.

Yeni İstiklal, 10 Mayıs 1961.

Yeni İstiklal, 21 Haziran 1961.

Yeni İstiklal, 28 Haziran 1961.

Yeni İstiklal, 23 Ağustos 1961.

Yıldız, Ahmet, **İhtilalin İçinden**, Alan Yayıncılık, İstanbul 2001.

Yörükân, Yusuf Ziya, **Müslümanlık**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1961.

Yürük, Hüseyin, **27 Mayıs 1960: Darbe, Esaret ve Ölüm**, Hukukçular Derneği 2022.

EMNİYET UMÛM MÜDÜRÜ MEHMET CEMAL GÖKTAN'IN GÖZÜNDEN DOĞU RAPORU (1958)

ÇAĞRI PİŞKİN*

ÖZ

Bu makale, 1958 yılında dönemin Emniyet Umûm Müdürü Mehmet Cemal Göktan tarafından hazırlanan Doğu vilayetlerine ilişkin raporu, sosyokültürel tespitler ve güvenlik stratejileri çerçevesinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Göktan'a ait olan ve ailesi aracılığıyla tarafımıza ulaştırılan yedi sayfadan oluşan bu belge, birbirini tamamlayan gözlem, değerlendirmeler ve önerilerden oluşmaktadır. Rapor, dönemin devlet aklının Doğu bölgesine yönelik bakışını ve müdahale biçimlerini ortaya koyması bakımından, birincil kaynak niteliği taşıyan önemli bir tarihsel dokümandır. Göktan'ın ifadeleri, yalnızca bir emniyet yetkilisinin rutin ziyaret notlarından ibaret olmayıp, aynı zamanda modern Türk devletinin Doğu vilayetlerine dair güvenlik önceliklerini, toplumsal yapı üzerinde öngördüğü müdahale yöntemlerini ve muhtemel dış tehditlere karşı alınması gereken önlemleri içeren kapsamlı bir zihniyet analizini ortaya koymaktadır.

Çalışma, söz konusu raporu üç ana eksenle ele almaktadır. İlk bölümde, Mehmet Cemal Göktan'ın biyografisi ve bürokratik kariyerine odaklanılmış; ikinci bölümde raporda yer alan yerel gözlemler, dil, din, eğitim ve toplumsal yapı bağlamında değerlendirilmiştir. Bu gözlemler, dönemin modernleşme politikalarıyla ilişkilendirilerek analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise raporda dikkat çekilen Türk Emniyet Teşkilatının

* Dr, İçişleri Bakanlığı, Ankara/TÜRKİYE, cagripiskin@outlook.com
ORCID: 0000-0002-2609-176X.

bölgede yaşadığı sıkıntılar, asayiş sorunları, güvenlik tedbirleri, sınır güvenliği ve dış tehdit algıları üzerinden devletin güvenlik paradigması irdelenmiştir. Araştırmanın kronolojik sınırını 1958 yılı oluşturmaktadır.

Yöntem olarak, Gökten'in kaleme aldığı metnin çözümlemesine dayalı özgün bir belge incelemesi tercih edilmiş; buna ek olarak çalışmada Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Celal Bayar Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtları, Resmî Gazete ve çeşitli ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu araştırma, Demokrat Parti döneminin son yıllarında Doğu vilayetlerine yönelik güvenlik ve modernleşme anlayışını kavramaya katkı sunmayı ve bölgeye ilişkin sorunların tarihsel kökenlerini gün yüzüne çıkarmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Doğu Raporu, Güvenlik Politikaları, Mehmet Cemal Gökten, Türk Emniyet Teşkilatı

**THE EASTERN REPORT THROUGH THE PERSPECTIVE
OF MEHMET CEMAL GÖKTAN, DIRECTOR GENERAL OF
THE SECURITY (1958)**

ABSTRACT

This article aims to analyse the report on the Eastern provinces prepared in 1958 by Mehmet Cemal Gökten, the then Director General of Security, within the framework of socio-cultural determinations and security strategies. This seven-page document, which belonged to Gökten and was delivered to us through his family, consists of complementary observations, evaluations and recommendations. The report is an important historical document that serves as a primary source in terms of revealing the state mindset of the period towards the Eastern region and its intervention methods. Gökten's statements are not merely the notes of a routine visit by a security official, but also reveal a comprehensive analysis of the mentality of the modern Turkish state, including its security priorities regarding the Eastern provinces, the methods of intervention it envisaged on the social structure and the measures to be taken against possible external threats.

The study analyses this report on three main axes. The first section focuses on Mehmet Cemal Gökten's biography and bureaucratic career, the second section analyses the local observations in the report in the context of language, religion, education and social structure. These observations are analysed in relation to the modernisation policies of the period. In the third part, the security paradigm of the state is analysed through the problems experienced by the Turkish National Police in the region, public order problems, security measures, border security and foreign threat perceptions. The chronological boundary of the research is the year 1958.

As a methodology, an original document analysis based on the analysis of the text written by Gökten was preferred; in addition, the study made use of the Presidential State Archives, Celal Bayar Archive, the minutes of the Grand National Assembly of Türkiye, the Official Gazette and various secondary sources. This study aims to contribute to the understanding of the security and modernisation

approach towards the Eastern provinces in the last years of the Democrat Party period and to reveal the historical roots of the problems in the region.

Keywords: Democrat Party, Eastern Report, Security Policies, Mehmet Cemal Gökten, Turkish National Police.

GİRİŞ

Yakın dönem Türkiye tarihini anlamanın en iyi yollarından birisi üst düzey bürokratların kaleme aldığı raporlardır. Bu bürokratların bazıları, spesifik bölgelere yaptıkları ziyaretler sonrası raporları hazırlamışlardır. Bu sayede raporlar, ülkenin farklı bölgelerindeki sosyo-kültürel dinamikler ve güvenlik politikaları hakkında doğrudan ve birinci elden bilgiler sunmaktadır. Şüphesiz bu raporlardan biri de Demokrat Parti (DP) iktidarında Emniyet Umûm Müdürlüğü (EUM) görevini yapmış olan Mehmet Cemal Göktan'ın 1958 yılında kaleme aldığı Doğu raporudur. 1958 yılı, Türkiye tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Adnan Menderes liderliğindeki DP iktidarı, giderek artan bir şekilde muhalefet unsurlarını, özellikle de Cumhuriyet Halk Partisini (CHP), baskı altına almaktaydı¹. Ekonomik açıdan bakıldığında ise, ülke 1958 yılında ciddi bir krizle karşı karşıya kalmış ve bu durum, uluslararası yardım kuruluşlarının da desteğiyle kapsamlı bir ekonomik istikrar programının uygulanmasına yol açmıştır².

DP hükûmeti iktidara geldiği günden itibaren Doğu bölgesinde sevilen bir parti olmuştur. 1950 seçimlerinden sonra aşiret ağaları ve şeyhler CHP'den ayrılarak DP'ye katılmışlardır. Ezan yasağının kaldırılması ve DP'nin izlediği Kürtçülük politikası DP'ye sempatiyi artırmıştır. Teşkilatlanma faaliyetlerini hızlıca yapan DP, seçimleri başarıyla tamamlamıştır. DP, iktidarda olduğu yıllarda iktisadi olarak da bölgeye çeşitli yatırımlar yaptığı görülmüştür³.

Uluslararası arenada Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) önemli bir müttefiki olarak NATO üyesiydi ve stratejik bir konuma sahipti. Bu dönemde Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı ortak savunma stratejisinin bir parçası olarak silahlı kuvvetlerini güçlendirmiş ve ABD'ye geniş askeri tesis kullanım imkânı tanımıştır⁴. Sovyetler Birliği, Orta Doğu'daki nüfuzunu Mısır (1956), Suriye (1957) ve Irak (1958) ile kurduğu ittifaklar aracılığıyla artırmış; özellikle 1958 Irak darbesi

1 Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitapevi, Ankara 1990, s.124-125.; Yücel Yiğit, "Demokrat Parti İktidarında Akçaabat'ta Şapka Kanunu Muhalifleri", **Uluslararası Düünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu**, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2019, s.331.; Mehmet Pınar, Rüstem Çurku, "Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgelerine Göre Emniyet Umûm Müdürü Cemal Göktan'ın 1958 Şark Raporu ve Tek Parti Dönemiyle Karşılaştırılması", **3. Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Kongresi**, Van 2019, s.346.

2 Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.385.

3 Mehmet Pınar, "Van'da Demokrat Parti Teşkilatlanması", **Atatürk Dergisi**, S 2, C 2, 2013, s.45.; Çağrı Pişkin, Demokrat Parti Dönemi Türk Emniyet Teşkilatı, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Kayseri 2024, s.233-234.

4 Fahir Armaoğlu, 20. Yy. Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007, s.35.

sonrasında oluşan yönetim, Sovyet etkisine açık hâle gelmiştir. SSCB'nin bu ülkeler üzerinden yürüttüğü propaganda faaliyetlerinde Kürtçe radyo yayınları ve basılı materyaller merkezi bir rol oynamıştır⁵. Ülkenin genelindeki bu ekonomik zorluklar ve özellikle doğu sınırlarında yaşanan siyasi gerilimler, Doğu Vilayetlerinin sosyo-kültürel yapısını ve güvenlik durumunu da doğrudan etkilemiştir.

Bu bağlamda, EUM Mehmet Cemal Gökten'in 1958 tarihli Doğu vilayetleri raporu, söz konusu bölgenin o dönemdeki sosyo-kültürel gözlemlerini ve uygulanan güvenlik politikalarını anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu rapor, bir yandan bölgedeki farklı toplumsal kesimlerin yaşam tarzları, inançları ve birbirleriyle olan ilişkileri hakkında değerli bilgiler sunarken, diğer yandan da devletin bölgedeki güvenlik kaygılarını ve bu kaygıları gidermeye yönelik stratejilerini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, mevcut araştırma materyalleri aracılığıyla Gökten'in raporunda yer alan temel sosyo-kültürel gözlemler ve güvenlik politikaları analiz edilecek, dönemin Türkiye'sinin genel atmosferi içerisindeki anlamı ve önemi değerlendirilecektir. Çalışmanın yapısı ise öncelikle Doğu vilayetlerinin sosyo-kültürel yapısının detaylı bir şekilde ele alınması, ardından bölgedeki güvenlik sorunlarının ve bu sorunlara karşı geliştirilen politikaların incelenmesi şeklinde olacaktır. Ayrıca Gökten'in raporundan önce kaleme alınan bölgeyle alakalı raporlar ve bu raporlarla ilgili çalışmalar incelenerek kısaca benzer ve ortak yönleri incelenecektir.

Mehmet Cemal Gökten'in kızı Hatice Nurdan Yıldırım ile torunu Fazıl Osman Yıldırım tarafından tarafımıza ulaştırılan rapor temel alınarak hazırlanan bu çalışmada; Cemal Gökten'in bir bürokrat olarak Doğu Bölgesi'ne ve bu bölgedeki sorunlara bakış açısı, bölgeyi hangi amaçla ziyaret ettiği ve bu ziyarete ilişkin raporu neden kaleme aldığı, devletin bölge sorunlarına yönelik çözüm önerileri, bölgenin sosyo-kültürel ve güvenlik temelli meseleleri ile dış tehdit algısının bölge üzerindeki etkileri gibi sorulara yanıt aranmaktadır. Bu çalışmaya katkılarından ötürü Hatice Nurdan Yıldırım ile Fazıl Osman Yıldırım'a şükranlarımı sunarım. Çalışma, Hatice Nurdan Hanım ve Fazıl Osman Bey'in bilgileri ve izinleri dahilinde hazırlanmıştır.

I. Mehmet Cemal Gökten'in Kısa Özgeçmişi

Mehmet Cemal Gökten, 1 Temmuz 1906 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kosova vilayetine bağlı Üsküp şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası Musa Kazım

5 Ali Başaran, "SSCB'nin Türkiye Kürtlerine Yönelik Politikası, 1945-1960", **International Journal of Kurdish Studies**, S 2, C 8, 2022, s.222-223.

EMNİYET UMÛM MÜDÜRÜ MEHMET CEMAL GÖKTAN'IN
GÖZÜNDEN DOĞU RAPORU (1958)

Bey, annesi ise Neyyire Hanım'dır. 1913 yılında, Balkan Savaşları'nın yarattığı olumsuz koşullar nedeniyle ailesiyle birlikte Selanik'ten kalkan son gemiye binerek İstanbul'a göç eden Musa Kazım Bey ve ailesi, hükümetin göçmen yerleştirme politikası doğrultusunda Sivas'a yerleştirilmiştir⁶.

Göktan, Millî Mücadele yıllarında kısa bir süre akrabalarının yanında Denizli'de yaşamış, daha sonra babasının Küre Kaymakamlığına atanması nedeniyle Kastamonu'ya taşınmıştır. Lise mezuniyetinin ardından ağabeyi Kemal Bey ile birlikte Ankara Orman Çiftliği'nde memur olarak görev almıştır. Ancak bu görev, kendisini tatmin etmemiş ve eğitime devam etmek amacıyla Ankara Hukuk Fakültesine kaydolmuştur. 9 Temmuz 1930 tarihinde fakülteden mezun olduktan sonra, Nüfus Umûm Müdürlüğünde şef olarak kamu görevine başlamıştır⁷. Daha sonra sırasıyla Kangal, Ardahan, Akçaabat ve Mudanya Kaymakamlıkları görevlerinde bulunmuştur⁸.

Emniyet Teşkilatındaki kariyeri ise 23 Aralık 1944 tarihinde Emniyet Teşkilât Kanunu'nun 96. maddesi gereğince Bursa Vilâyeti Emniyet Müdürlüğü görevini yürütmek üzere EUM Birinci Şube Müdürlüğüne atanmasıyla başlamıştır⁹. 3 Eylül 1945'te asaleten Bursa Emniyet Müdürü olarak görevlendirilmiş¹⁰, 26 Temmuz 1947'de EUM bünyesinde 2. Sınıf Emniyet Müdürü rütbesini almıştır. 7 Kasım 1947'de EUM Birinci Şube Müdürlüğüne¹¹, ardından 14 Temmuz 1949'da İstanbul Emniyet Müdürlüğüne atanmıştır¹². 14 Mayıs 1950 genel seçimleri sonrasında DP iktidara

6 Mehmet Cemal Göktan'ın kızı Hatice Nurdan Yıldırım ve torunu Fazıl Osman Yıldırım ile 08.02.2025 tarihinde yapılan röportaj.

7 Göktan, 1933 yılında Fatma Bedia Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten üç kızı olmuştur. Hatice Nurdan Yıldırım ve Fazıl Osman Yıldırım ile 08.02.2025 tarihinde yapılan röportaj. **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 10-9-0-0, 264-807-5-22.; Pınar, Çurku, a.g.m., s.346-347.; **BCA**, 30-11-1-0, 88-23-1.

8 **Resmî Gazete**, 10 Ağustos 1936, S 3378.; **Resmî Gazete**, 5 Kasım 1938, S 4055.; **Resmî Gazete**, 12 Temmuz 1941, S 4858.; Hatice Nurdan Yıldırım ve Fazıl Osman Yıldırım ile 08.02.2025 tarihinde yapılan röportaj.

9 **BCA**, 30-11-1-0, 172-36-14.

10 **BCA**, 30-11-1-0, 177-25-2.; Cumhuriyet dönemi polis tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: Yücel Yiğit, "Miras ve Süreklilik: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Polis", **Adli Bilimler ve Kriminallistik Ansiklopedisi**, Editörler: Ogün Vural-Hamit Hanlı, C I, Adalet Yayınevi, Ankara 2023, s.1-12.

11 **BCA**, 30-11-1-0, 193-21-14.; 30-11-1-0, 194-29-15.

12 Göktan'ın Bursa Emniyet Müdürlüğü dönemine dair kızı Hatice Nurdan Hanım'ın hatıralarında, makam aracı olarak sepetli motosiklet kullanıldığı ve Göktan'ın bu aracın sepetinde oturarak Emniyet Müdürlüğüne gittiği göze çarpmaktadır. Hatice Nurdan Yıldırım ve Fazıl Osman Yıldırım ile 08.02.2025 tarihinde yapılan röportaj.; **BCA**, 30-11-1-0, 206-19-19.

geldikten sonra, Gökten ilk olarak 6 Temmuz 1950 tarihinde EUM'de Emniyet Müdürü olarak göreve başlamış ve 10 Mayıs 1951 tarihine kadar bu görevi sürdürmüştür¹³.

Emniyet Teşkilatındaki görevlerinin ardından üç farklı ilde vali olarak hizmet vermiştir¹⁴. 18 Nisan 1951'de Erzurum Valiliğine¹⁵, 26 Mayıs 1954'te Konya Valiliğine¹⁶, 10 Eylül 1955'te ise Ankara Valiliğine atanmıştır¹⁷. 7 Ekim 1957 tarihinde Cumhurbaşkanı onayı ile EUM'ye atanmıştır. Gökten, bu atamanın ardından bir süre Ankara Valiliği ve EUM görevlerini birlikte yürütmüştür¹⁸.

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından, birçok devlet görevlisi gibi Cemal Gökten da tutuklanmış ve bir süre cezaevinde kalmıştır. 1964 yılında tahliye edildikten sonra, 1969 yılına kadar Ankara'da ailesiyle birlikte yaşamıştır. 1969-1971 yılları arasında Antalya'da emeklilik hayatı sürdürmüş, 1972 yılında ise eşiyle birlikte İstanbul Kadıköy'e yerleşmiştir. 18 Temmuz 1979 tarihinde Ankara'da geçirdiği bir kalp ameliyatı sırasında hayatını kaybetmiştir¹⁹.

Gökten, Türkiye'nin farklı bölgelerinde kamu yönetiminin çeşitli kademelerinde görev yapmış hem Emniyet Teşkilatı hem de valilik süreçlerinde kritik roller üstlenmiş bir bürokrat olarak tarihe geçmiştir. Kendisinin yönetim anlayışı, kriz anlarındaki tutumu ve kamu düzenine olan katkıları, dönemin siyasi ve toplumsal gelişmeleriyle birlikte değerlendirildiğinde önemli bir çalışma alanı oluşturmaktadır.

13 **BCA**, 10-9-0-0, 264-807-5-22.

14 Polis müdürlüğünden Valiliğe geçen bir başka isim de Burdur Valisi Kamuran Çuhruk'tur. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: Yücel Yiğit, "Polis Müdürlüğünden Mülkiyeye: Burdur Valisi Kâmuran Çuhruk", **Burdur'a Değer Katan Şahsiyetler**, Ed. Zafer Gölen, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (MAKÜ) Yayınları, 2024, s.944-959.

15 **Resmî Gazete**, 25 Nisan 1951, S 7793.

16 **Resmî Gazete**, 10 Haziran 1954, S 8725.

17 Erzurum Valiliğine atandığı dönemde Gökten'in maaşı 90 lira, Konya Valisi olduğu dönemde 100 lira olmuştur. Daha sonra 22 Temmuz 1954 tarihinde 125 liraya çıkarılmıştır. 1957 yılında Ankara Valiliği döneminde ise maaşı 22 Şubat 1957 tarihinde 150 liraya yükseltilmiştir; **BCA**, 30-18-1-2, 136-66-10.; 30-18-1-2, 145-113-17.; **Resmî Gazete**, 25 Nisan 1951, S 7793.; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e polis maaşları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: Yücel Yiğit, "II. Meşrutiyet Dönemi Polis Maaşları (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Polis Maaşları 1865-1937)", **Mehmet Genç Anısına Uluslararası Osmanlı İktisat Tarihi Sempozyumu**, İstanbul 2021.; **BCA**, 30-18-1-2, 140-82-4.; Cemal Gökten, "The Police of Turkey", **International Association of Chiefs of Police**, Mart 1960, s.10.

18 **BCA**, 30-11-1-0, 267-28-16.; Hatice Nurdan Yıldırım ve Fazıl Osman Yıldırım ile 08.02.2025 tarihinde yapılan röportaj.

19 Hatice Nurdan Yıldırım ve Fazıl Osman Yıldırım ile 08.02.2025 tarihinde yapılan röportaj.; Yücel Yiğit, İbrahim İrdem, "İnönü'ye Suikastler: Düzmece Mi Gerçek Mi?", **Ulusal Kahraman Devlet Adamı İsmet İnönü Sempozyumu Bildirileri**, İzmir 2019, s.33-34

II. Doğu Raporunda Sosyo-Kültürel Gözlemler

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan bu yana etnik ve dini çeşitliliği bünyesinde barındıran bir toplum yapısına sahiptir. Bu çeşitlilik, ülkenin farklı bölgelerinde çeşitli biçimlerde kendini göstermektedir. Özellikle Doğu bölgesi, tarihsel süreçte farklı etnik ve dini grupların birlikte yaşam sürdüğü bir coğrafya olarak öne çıkmaktadır. Bu toplumsal çeşitlilik, zaman zaman bölgedeki sosyal dinamikleri etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır.

1958 yılının 15 Ekim Çarşamba günü, Cemal Göktan beraberinde, Kurmay Yarbay Sezai Okan, Emniyet Dördüncü Daire Başkanı Ferit Kubat ve Milli Emniyet Hizmetlerinden Müfettiş Ragıp Kardüz ile birlikte Ankara’dan hareket etmiştir. Bu seyahatin temel amacı, dönemin güvenlik politikalarını yerinde değerlendirmenin yanı sıra, bölgedeki sosyo-politik yapıları gözlemleyerek çözüm önerileri geliştirmektir. Bu çerçevede Göktan, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri, Muş, Erzurum, Trabzon, Tuğ²⁰, Giresun ve Samsun’u kapsayan 12 günlük bir inceleme gezisi gerçekleştirmiştir. Söz konusu ziyaretler sırasında, valiler ve yerel yöneticilerle yapılan görüşmelerin yanı sıra gerçekleştirilen incelemeler doğrultusunda çeşitli tespit ve çözüm önerileri geliştirilmiştir. Seyahat 27 Ekim’de sona ermiş, ziyaretle ilgili rapor ise 8 Kasım 1958 tarihinde kaleme alınmıştır²¹.

1958 yılı Ekim ayında EUM Cemal Göktan tarafından gerçekleştirilen Doğu vilayetleri gezisi, güvenlik ve kamu düzenine ilişkin meselelerinin ele alınmasının yanı sıra bölgenin kültürel dokusunu, dil kullanım biçimlerini, sosyo-ekonomik dönüşüm seviyesini ve modernleşmeye olan yatkınlığını da kapsamlı biçimde değerlendirmeyi hedeflemiştir. Raporun giriş kısmında ulaştırma altyapısının niteliği, kültürel etkileşim olanaklarının genişliği ve vatandaşların refah düzeyi ile toplumsal bütünleşme arasındaki bağ vurgulanmakta, raporun satır aralarında ise modernleşmenin yalnızca fiziki altyapıyla sınırlı kalmayıp kültürel ve zihinsel bir dönüşüm ile gerçekleştirilebileceği fikri öne çıkarılmaktadır²².

Göktan’a göre, karayolu ulaşımının gelişmişliği “Seyahatin %90’ı standart asfalt veya stabilize yol, %10’u da bakımlı veya inşa halindeki yol olup yılın her mevsiminde her

20 Bitlis’in Tatvan ilçesi civarındaki bölge.

21 Cemal Göktan, “Doğu Vilayetleri Raporu”, 8 Kasım 1958, s.1. (Raporun tamamı Mehmet Cemal Göktan’ın torunu Fazıl Osman Yıldırım tarafından tarafımıza gönderilmiştir.), Pınar, Çurku, a.g.m., s.347-348.

22 Pınar, Çurku, a.g.m., s.348-350.

türlü nakil vasıtalarına açık ve üzerinde kolaylıkla seyrüsefer edilebilecek bir halde gerçekleşmiştir” ifadesiyle aktarıldığı üzere ekonomik, toplumsal ve kültürel birliğin tesisi açısından önemli bir imkân sunmaktadır. Raporun devamında devletin Hakkâri’ye kadar yolları yaptığından ve Bağdat Paktı yol programı içerisinde İpek Yolu adı verilen Van-Hakkâri-İran yolunun inşasına başlanacağı bilgisi verilmiştir. Böylece DP köylü kesimin patronu olarak görülmüş ve oyların büyük bölümüne sahip olmuştur²³. Bu değerlendirme, modern devletin fiziksel bütünlüğünü sağlama aracı olarak ulaşım altyapısını öne çıkaran klasik modernleşme söylemiyle örtüşmektedir. İngiliz diplomat Parsons’ın 1956 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ne gerçekleştirdiği seyahatte izlediği güzergâh ve kullandığı ulaşım araçlarına ait bilgilerde Göktan’ın aktardığı bilgilerle uyumluluk göstermektedir. Parsons’un raporunda: Ankara’dan Diyarbakır’a uçakla gittiği, buradan taksiyle Mardin’e geçtiği, aynı güzergâhı kullanarak Diyarbakır’a döndüğü, ardından trenle Kurtalan’a, oradan otobüsle Siirt’e, Siirt’ten kamyonla Bitlis ve Tatvan’a, Van Gölü’nü buharlı bir feribotla geçtikten sonra kamyonla Hoşap, Başkale ve Hakkâri’ye, Hakkâri’nin kuzeybatısındaki bir yaylaya ise atla ulaştığı, dönüş yolunda Van’a ciple gidip Van Gölü’nü tekrar geçtikten sonra, kamyonla Muş’a, trenle Genç’e, ciple Bingöl’e ve araba ile Elâzığ’a ulaştığı, turunu, otobüsle Tunceli’ye ve yeniden Elazığ’a giderek tamamladığı, ardından uçakla Ankara’ya döndüğü aktarılmıştır²⁴. Bahse konu iki raporda yer alan bilgiler dönemin ulaşım ve bayındırlık hizmetleri açısından durumunu ortaya koymaktadır. Ancak Göktan’ın raporunun ilerleyen bölümlerinde, bu altyapı gelişiminin kültürel dil pratikleri üzerinde beklenen etkileri doğurmadığı gözlemlenmiştir. Göktan, geçmişte şehir merkezlerinde Türkçenin yaygın olarak konuşulduğunu ve Kürtçe konuşan köylülerin de Türkçeyle iletişim kurabildiklerini belirtmekte; buna karşılık, son yıllarda şehirlerde Kürtçenin yayılmaya başladığını dile getirmektedir. Bu dilsel değişimin nedenlerinden biri olarak yol inşalarının tamamlanması ve tarımsal ile hayvansal ürünlerin yüksek gelir sağlaması sonucunda, köylü vatandaşların yaşam düzeyi artmış; bu durum, Doğu illerindeki şehir ve kasabaların çarşılarının köylü nüfusla yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ne var ki, bu durum klasik modernleşme teorilerindeki beklentilerin tersine bir sonuç doğurmuştur: ekonomik bütünleşme arttıkça merkezî dilin değil, yerel dilin kamusal alanda daha

23 A. Vahap Uluç, “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Toplumsal ve Siyasal Yapısı: Mardin Örneğinde Siyasal Katılım”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s.208.

24 Resul Babaoğlu, “Bir İngiliz Diplomatın Gözlemleriyle Türkiye’nin Doğu Vilayetlerinin 1956 Yılındaki Genel Durumu”, **Journal of History Studies**, S 1, C 10, 2018, s.37.

güçlü biçimde yer bulduğu görülmüştür. Göktan’a göre bu olgu, kültürel çözülmenin ve merkezî devletle yerel topluluklar arasındaki bağların zayıfladığının bir göstergesidir²⁵.

Bölgedeki kırsal mimari örüntüler de dikkat çekici bir diğer unsur olarak raporda yer bulmuştur. Orta Anadolu ve Batı bölgelerinde yaygınlaşan çatılı ve kiremitli evlerin Doğu vilayetlerinde hâlen istisnai olduğu; halkın yazları çadırlarda, kışları ise “iptidai kom” olarak nitelendirilen yapılarda yaşadığı ifade edilmektedir. Fiziki modernleşmenin simgeleri olarak değerlendirilebilecek okul, hükümet konağı, karayolu bakım evi gibi yapılar yalnızca devletin varlığını görünür kıldığı alanlarla sınırlı kalmaktadır. Bununla birlikte, Göktan bu yapıları modernleşme açısından umut verici gelişmeler olarak görmektedir. Bu bağlamda, modernleşme sürecinin halktan ziyade merkezi bir devlet iradesiyle ve yukarıdan aşağıya yürütüldüğü anlaşılmaktadır²⁶.

Bölgenin ekonomik kalkınması açısından petrol önemli bir unsur olmuştur. 1950’li yıllarda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) öncülüğünde Raman ve Garzan bölgelerinde yoğun arama ve üretim faaliyetleri yürütülmüş; 1955’te Garzan-12 kuyusunda 1456 metrede ilk petrol bulunmuştur. 1957 yılında Petrol Kanunu’nda yapılan değişikliklerle, yabancı şirketlerin Türkiye’de yatırım yapmasının önü açılmış; bu bağlamda Mobil, BP, California Texas ve Shell gibi 58 yabancı şirket ülkeye girmiştir. Artan üretimle birlikte Batman Rafinerisi’nin kapasitesi 1957’de 614 bin tona çıkarılmak üzere yeniden yapılandırılmıştır²⁷. Göktan’ın raporunda da petrol aramaları dikkat çekmektedir. Batman ve çevresindeki petrol çalışmaları, ekonomik modernleşmenin kültürel etkileri bağlamında olumlu bir örnek olarak sunulmaktadır. Göktan, bu bölgeye yerleşen “uyanık, kültürlü ve medeni” halkın çevresine olumlu yönde etki ettiğini vurgular. Bu anlatım, kalkınmanın yalnızca ekonomik değil, kültürel bir taşıyıcı unsur aracılığıyla da gerçekleştirilebileceği anlayışını yansıtmaktadır. Modernleşmenin, yerel dinamiklerden ziyade dışardan gelen ilerici müdahalelerle mümkün olabileceği düşüncesi burada ima edilmektedir²⁸.

Parsons ayrıca, Türkiye’nin Doğu vilayetlerinde yalnızca yeni kurulan şeker fabrikaları ve maden işleme tesislerinin kayda değer endüstriyel yatırımlar

25 Göktan, **a.g.e.**, s.1.

26 Göktan, **a.g.e.**, s.1-2.

27 **BCA**, 30-01-0-0, 94-588-9.; Yavuz Haykır, Özkan Demir, “6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 41, C 2, 2017, s.262.

28 Göktan **a.g.e.**, s.2.

olduğunu, ancak bunların dışında anlamlı bir sanayi faaliyetinin bulunmadığını vurgulamıştır. Halkın modernleşmeye karşı genel bir isteksizlik içinde olduğu, gezilen vilayetlerdeki en modern binaların genellikle kamuya ait valilik, hastane, okul ve karakol gibi yapılar olduğu; bu yapıların geri kalan yerleşim dokusuyla belirgin bir tezat oluşturduğu belirtilmiştir²⁹.

İngiliz diplomat Parsons, 1956 yılında yaptığı gezi de özellikle Diyarbakır, Mardin ve Siirt'te Arapça ile Kürtçenin gündelik yaşamda yoğun şekilde kullanıldığını gözlemlemiştir. Mardin'e ilişkin demografik yapıyı değerlendirirken, şehrin nüfusunun büyük ölçüde Araplardan oluştuğunu, Türk nüfusunun yok denecek kadar az olduğunu ve Türkiye genelinde yaygın olan Atatürk bilincinin bu bölgede yeterince hissedilmediğini ifade etmiştir. Bölgede görece geniş bir Hristiyan topluluğun varlığına dikkat çekmiş, özellikle Midyat gibi ilçelerin Hristiyan nüfus ağırlıklı olduğunu belirtmiştir. Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında herhangi bir düşmanlığın bulunmadığını; “biz hepimiz Arabız, bazıları Hristiyan” söyleminin bu birlikteliği yansıttığını aktarmıştır. Parsons'un aktardığına göre, dini kıyafetleriyle halk arasında saygıyla karşılanan rahipler, “Türkiye Cumhuriyeti bizi birleştirdi ve aşırılıklar sona erdi” görüşünü dile getirmiştir. Ayrıca, Hristiyanlara karşı herhangi bir ekonomik husumet bulunmadığını, her iki topluluğun da yoksulluk içerisinde ortak bir yaşam sürdürdüğünü ifade etmiştir. Diyarbakır'ı daha hoşgörülü bir yer olarak nitelendiren Parsons, şehirde dört büyük ve bir küçük Hristiyan topluluğun kendi bağımsız kiliselerine sahip olduğunu ve bu toplulukların Müslüman, Kürt ve Türk halkla dostane ilişkiler içinde yaşadığını vurgulamıştır³⁰. Bunun yanı sıra, bölgedeki feodal yapı ve aşiret ilişkileri yalnızca toplumsal yapıyı değil, siyasal yaşamı da şekillendirmiştir. Bu yapılar, seçim sonuçlarına yansıdığı gibi halkın siyasi partilerden olan beklentilerini de belirlemiştir³¹. Parsons'a göre, DP hükümetinin Kürt ileri gelenlerine halkı yönetme konusunda yetki vermesi, bölge halkı arasında yaygın bir memnuniyet kaynağıdır³².

Göktan'ın raporunda Parsons'un raporuna benzer gözlemlere dikkat çekmektedir. Mardin ve Siirt özelinde yapılan dil ve kültür analizleri ve “Artuk Oğullarının 400 küsur sene medeniyetlerini göturdükleri bu Vilayetimizin halkı da hiç şüphe yok ki ırk, kan ve ruh itibariyle Türk'tür.” sözleri Göktan'ın modernleşme perspektifinde kültürel

29 Babaoğlu, a.g.m., s.36.

30 Babaoğlu, a.g.m., s.37.

31 Babaoğlu, a.g.m., s.38.

32 Babaoğlu, a.g.m., s.40.

homojenliği esas aldığını ortaya koymaktadır. Mardin'de halkın büyük çoğunluğunun Arapça konuşması, yaşam tarzının “uzun yılların ihmali, Arap dil ve kültürünün nüfuzu, hatta giyinişlerinin, gıdalarının, görünüşü ve düşünüşlerinin dahi Arap alemine yakın” bulunması, ulusal kültür bağlamında bir zafiyet olarak değerlendirilmiştir. Siirt'te de durum “Şehir ile civarındaki sekiz köyü bozuk bir Arapça diğer köyleri ise Kürtçe konuşmaktadır. Ancak şimale doğru çakıldıkça Türkçe'nin daha güzel bir lehçe ile konuşulduğu dikkati gelmektedir.” şeklinde açıklanmıştır. Bu ifade, dilin estetik niteliğine de bir değer biçildiğini göstermektedir³³.

Göktan'ın raporundan önce yazılan raporlarda da Türkçe meselesi üzerinde durulmuştur. Bu raporlarda, Göktan'ın raporuyla örtüşen dış tehdit algısı ön plana çıkmaktadır. Kadim Türk coğrafyasında Türkçe kullanmanın problem olduğu şehir merkezlerinde Türkçe köy ve kasabalarda ise Kürtçenin konuşulduğu görülmüştür. Bu durumun nedeninin ise dış müdahale ile yaptırılan radyo ve ajans yayınlarının olduğu Göktan'ın ve daha önce yazılan raporlarda belirtilmiştir³⁴.

Raporda, bölgenin mülkiyet yapısıyla yerel otoriteler arasındaki ilişki bağlamında kültürel çözülme süreci ele alınmıştır. Özellikle Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri gibi illerde bey, ağa ve şeyh gibi geleneksel güç odaklarının halk üzerindeki etkisinin yeniden güç kazandığı vurgulanmıştır. Göktan'a göre bu yapıların etkisinin azalmasıyla birlikte halkın yaşam standartları yükseleceği ve kültürel düzeyinin artacağı vurgulanmış, ancak bu dönüşümün devletin denetiminde ve zaman içerisinde gerçekleşmesi gerektiği ifade edilmiştir³⁵.

Raporda yer alan Bitlis örneği, Göktan'ın bölgeye yönelik önyargılarını gözden geçirdiği örneklerden biridir. Daha önce “sıkıcı ve iptidai” olarak nitelediği bu şehri ziyaret ettikten sonra önceki değerlendirmeleriyle çeliştirdiğini kabul etmiş; “Evleri birçok Selçuk ve Osmanlı eski Sanat eserleri, zeki ve uyanık Halkı ile en az 900 seneden beri Türk olan, doğudan batıya akıp giden Türk boylarının kademeli bir şekilde gelip geçtiği bu şehrimizi Pekâlâ kısa bir zamanda eski haline getirmemiz mümkün olur” şeklinde sözleriyle I. Dünya Savaşı öncesinde 70000 nüfuslu olan Bitlis'i Selçuklu ve Osmanlı'dan kalma taş mimarisi, sanat eserleri ve halkın zekâsını takdir etmiştir. Benzer şekilde, Batman ve Tuğ gibi merkezlerin de modernleşme

33 Göktan, **a.g.e.**, s.2.; Pınar, Çurku, **a.g.m.**, s.350.

34 Mehmet Pınar, Volkan Tunç, “Tek Parti Dönemi Raporlarında Van”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S Van Özel Sayısı, 2021, s.164.; Pınar, Çurku, **a.g.m.**, s.355.

35 Göktan, **a.g.e.**, s.2-3.

potansiyeline sahip olduğu belirtilmiş; bu şehirlerin “biraz zorlanarak” büyük kültür ve ticaret merkezlerine dönüştürülmesinin zaruri olduğunu ifade etmiştir. Buradaki “zorlamak” ifadesiyle modernleşmenin doğal yollarla değil, devletin planlı ve müdahaleci bir şekilde gerçekleştirmesi gerektiğini ortaya koymuştur³⁶.

Van özelinde yapılan tespitlerde ise dramatik bir tarih anlatısı dikkat çeker. Nüfusun 70–80 binden 17 bine düşmesi, Ermeni saldırılarının yol açtığı yıkım ve kültürel mirasın kaybı bir kaygı unsuru olarak dile getirilmiş; Yıkılmış, yanmış, yakılmış camiler, Mescitler, Türbeler, Medreseler, Çeşmeler ve meskenlerin restore edilerek “bir müze halinde muhafaza” edilmesi önerilmiştir. Ayrıca, “Van Gölü çevre Türk halkı ile ve Köyleri ise Kürtlerle meskündür” sözleriyle Van’ın sosyolojik durumu aktarılmış, Van Gölü çevresinde Kürtçe konuşan kişilerin soyadlarından yola çıkılarak “dillerini kaybetmiş Türkler” oldukları öne sürülmüştür. Bu bakış açısı, modernleşme sürecinin asimilasyondan ziyade yeniden kimlik inşa etmeyi hedeflediğini göstermektedir. Ayrıca Van Valisinin yaptığı temaslarda, halkın kendileri de asıllarının ne olduğunu bilmediklerini ve bir an evvel okullar açılarak çocuklarına Türkçe öğretilmesini istedikleri raporda göze çarpmaktadır³⁷.

Gökten’in raporunda, bölgenin tarımsal yapısına ilişkin değerlendirmelere de yer verilmiştir. DP döneminde, bölgedeki köylülerin geleneksel tarım yöntemlerine dayalı üretim yapmaya devam ettikleri, modern tarım tekniklerinin ve endüstriyel yatırımların ise yeterli düzeyde olmadığı vurgulanmıştır. Van, Muş, Ağrı, Erzurum, Kars vilayetlerinde boş ve münbit araziler ve geniş ovaların bulunduğu dikkat çekmiş ancak bu arazileri işleyecek insan gücünün olmadığını belirtmiştir. Van Gölü çevresi ile Çaldıran Ovası, Muş, Malazgirt, Eleşkirt, Erzurum, Pasinler ve Iğdır ovaları benzer özellikler göstermektedir. Bu verimli ancak boş arazilere, Erzurum’un kuzey ilçeleri olan Oltu, Tortum ve İspir’in yanı sıra Artvin, Rize ve Trabzon illerinden gelen bazı topluluklar yerleşmiştir. Ancak daha önce Mutki, Sason ve Bitlis gibi bölgelerden gelerek bu alanlarda hayvancılıkla uğraşan yerleşik halk, bu yeni yerleşimlere karşı direnç göstermekte ve bu nedenle çeşitli cinayet vakaları da yaşanmaktadır. Gökten, Karadeniz sahil kesiminde yaşayan, toprağa sahip olmamakla birlikte çalışkan ve görece yüksek bir kültürel seviyeye sahip olan nüfusun, devletin uygun gördüğü politikalar aracılığıyla tarım yapabilecekleri bu bölgelere yönlendirerek iskânlarının

36 Gökten, **a.g.e.**, s.3.; Pınar, Çurku, **a.g.m.**, s.351.

37 Gökten, **a.g.e.**, s.3-4.

sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu meselenin, zaman kaybetmeksizin ve öncelikli bir konu olarak ele alınmasının zorunlu olduğunun altını çizmiştir³⁸.

1956 yılında bölgeyi ziyaret eden İngiliz diplomat Parsons, ulaşım ve iletişim altyapısında önemli yetersizliklerin bulunduğuna dikkat çekmiş, kara yollarının ve haberleşme ağlarının son derece zayıf olduğunu, ulaşım olanaklarının ise oldukça sınırlı kaldığını belirtmiştir. Parsons'a göre, bölge genelinde yaşam standartları düşük düzeyde seyretmekte; pek çok ilde eğitim hizmetleri yalnızca ilkokul ve ortaokul seviyesinde sınırlı kalmaktadır. Nüfus yoğunluğunun görece düşük olduğu bu yerleşim alanlarında, konutların büyük ölçüde çamur ve taş gibi geleneksel malzemelerle inşa edildiği ifade edilmiştir³⁹. Öte yandan, DP hükümetinin tapu ve kadastro çalışmaları doğrultusunda, ülke genelinde kapsamlı bir harita çıkarılması sağlanmış, özellikle Ağrı ili ve ilçelerinde tapu ve kadastro işlemleri tamamlanarak, tapusuz hiçbir alan bırakılmamıştır⁴⁰.

Göktan, modernleşmenin yalnızca fiziksel yatırımlarla sınırlı kalmaması gerektiğini; medya ve kültürel yayın politikaları ile de desteklenmesinin önemini vurgular. Erzurum ve Diyarbakır'da kurulması planlanan radyo istasyonlarının, yerel müzikler, masallar ve kahramanlık anlatıları yoluyla halkı merkeze bağlayabileceği düşünülmektedir. Bu yaklaşım, kültürel modernleşmenin duygusal ve sembolik bağlar üzerinden de inşa edilebileceğini göstermektedir⁴¹. Özetle, Göktan'ın gözlemleri, 1950'li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti devletinin Doğu bölgelerinde çok boyutlu bir modernleşme süreci yürütme çabasını, bu sürecin yalnızca maddi koşulların iyileştirilmesiyle olmayacağını, kimlik ve aidiyet alanlarının yeniden yapılandırılması gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

III. Doğu Raporunda Güvenlik Politikaları, Asayiş Sorunları ve Tehdit Algısı

Cemal Göktan'ın 1958 yılı Ekim ayında gerçekleştirdiği Doğu ve Güneydoğu Anadolu seyahatine dayanan gözlemler, EUM perspektifinden bölgenin güvenlik politikalarına,

38 Göktan, **a.g.e.**, s.5.

39 Babaoğlu, **a.g.m.**, s.41.

40 Fatih Özçelik, Bilal Tunç, "Demokrat Parti Döneminde Ağrı'da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler (1950-1960)", **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, S 7, C 3, 2017, s.475.

41 Göktan, **a.g.e.**, s.4.

toplumsal yapılarına ve tehdit algısına ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Rapor, bir yandan devletin iç güvenlik anlayışındaki yapısal kırılmaları göz önüne sererken, diğer yandan bölgesel asayişe dair yerel sorun alanlarını ve çözüm önerilerini kapsamlı bir şekilde ele alır. Bu çerçevede Gökta'nın gözlemleri, bölgenin güvenlik dokusunun hem fiziksel altyapı hem de idari personel nitelikleri üzerinden yeniden tanımlanmasını gerekli kılmaktadır.

Gökta'nın seyahati boyunca kat ettiği yaklaşık 5.300 kilometrelik güzergâhın büyük oranda asfaltlanmış veya stabilize edilmiş yollarla örülmüş olması, ulaşımın kolaylaşması sayesinde bölge ile merkez arasındaki fiziksel bağların güçlendiğini ortaya koymaktadır. Bu gelişmeler, asayişin sağlanmasını kolaylaştırıcı bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Devletin ulaşılabilirliğinin artması, güvenlik aygıtının müdahale kapasitesini de doğrudan etkilemektedir⁴².

Gökta'nın dikkat çektiği üzere, güvenlik politikalarının sadece fiziki altyapıya dayanması yeterli değildir. Raporun en çarpıcı yönlerinden biri, doğrudan dil, kültür ve etnik aidiyet meselelerinin güvenlik başlığı altında ele alınmasıdır. Gökta, Türkçenin kamusal alanlardaki yaygınlık oranında geçmişe kıyasla belirgin bir gerileme gözlemlemekte; şehir ve kasaba çarşılarında Kürtçenin görünürlüğünün arttığını not etmektedir. Bu durum, bölgedeki dilsel çeşitliliğin yanı sıra bir dil asimilasyonu olarak yorumlanmakta, devletin bu alanlarda daha belirgin bir kültürel ve güvenlik politikası geliştirmesi gerektiği sonucuna varılmaktadır. Gökta'nın raporundan önce yazılan raporlarda bu hususlara değinilmiş ve bölgenin Türk kökenli olduğunu ancak dış etkiler ile Türklük özelliklerini zamanla kaybettikleri vurgulanmıştır⁴³.

1956 yılında bölgeyi ziyaret eden İngiliz diplomat Parsons, DP iktidarının Kürtlere yönelik benimsediği liberal politikaların Bağdat Paktı bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Parsons'a göre, Bağdat Paktı Türkiye'ye bölgesel düzeyde iyi komşuluk ilişkileri kazandırmış hem Türkiye hem de Irak, yönetimleri altındaki Kürt nüfusla doğrudan bir çatışmaya girmemiştir. Bu durumun sürdürülebilirliği ise, Kürtlerin mevcut siyasal gelişmelere dâhil edilmemeleri koşuluyla mümkün olabilmektedir. DP'nin Kürt politikası ise yalnızca seçim dönemlerinde oy kazanımına odaklanan muhalefet partilerinin aksine, daha derinlikli ve kapsamlıdır. Zira Parsons, bölgede hâlen feodal ilişkilerin hâkim olduğunu, halkın sorgulamaksızın şeyhlerine oy verdiğini ifade

42 Gökta, **a.g.e.**, s.1.

43 Pınar, Çurku, **a.g.m.**, s.350-351.

etmekle birlikte, DP'nin bu sosyo-politik zeminde dahi daha yapıcı ve dönüştürücü bir yaklaşım benimsediğini dile getirmiştir. Eski baskıcı yöntemlerden uzak duran DP iktidarı, Kürtleri birincil olarak “iyi bir Türk” ve ardından “iyi bir vatandaş” olmaya ikna etmeyi hedefleyen, uzun vadeli ve bütünleştirici bir politika yürütmektedir⁴⁴.

1950'lerde DP'nin Kürt aydınlarına yönelik görece müsamahakâr yaklaşımı, Kürt sorununun “Doğu meselesi” veya “kalkınma sorunu” gibi üstü örtülü terimlerle tartışılmasına olanak tanımıştır. Bu dönemde Kürt kökenli milletvekillerinin mecliste yer bulduğu ve Kürt kimliğiyle siyasal temsilin önünün açıldığı görülmektedir. Ancak bu kesimin 1950'ler boyunca sloganı “Doğu'nun geri kalmışlığı” olacaktır. 1950 yılı sonrasında bölgenin genelinde DP birinci parti olarak seçimleri kazanmıştır⁴⁵. 1957 genel seçimleri ile birlikte DP'deki iktidar yorgunluğu ve seçmenlerinin CHP'ye kayması durumu, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi özelinde ve tüm bölgelerde kendisini hissettirmiştir. Bu seçimlerde oylar yarı yarıya paylaşılmıştır⁴⁶.

Raporda, özellikle Mardin ve Siirt gibi vilayetlerde Arapça ve Kürtçenin hâkimiyeti, Arap radyo yayınlarının geniş bir dinleyici kitlesi bulması ve bu yayınların “zehirleyici” etkisine ilişkin ifadeler, dış kaynaklı propaganda faaliyetlerinin bir güvenlik tehdidi olarak algılandığını göstermektedir. Göktan'a göre, bu durum Kürt halkının bazı çevreler tarafından “bize düşman bir hale sokulmak” istenildiği anlamına gelmektedir⁴⁷. 1950'li yılların başından itibaren Erivan Radyosu'nun Kürtçe yayın yapmaya başlaması, Kürt kimliğinin dış kaynaklardan da beslenmesine yol açmış ve bu durum güvenlik yetkilileri tarafından dikkatle izlenmiştir. Bu yayınlar, bölgedeki Kürt nüfus üzerinde bir etki yaratmış ve Kürt kimliğinin bilincinde bir artışa neden olmuş olabilir⁴⁸. Bu bağlamda, Diyarbakır ve Erzurum'da kurulması planlanan radyo istasyonları aracılığıyla bölgesel kültürel yayınların yapılması ve

44 Babaoğlu, a.g.m., s.36-41.

45 Songül Miftakhov, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Parlamento'da Temsili: 1946-1960”, *International Journal of Political Science and Urban Studies*, S 6, C 2, 2018, s.8-12.; Barış Ertem, “1950 Genel Seçimleri Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Teşkilâtlanması”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 19, 2017, s.178-180

46 Ahmet İlyas, “1950-1960 Yılları Arasında Gerçekleşen Genel Seçimlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies*, S 9, C 4, 2017, s.574.; Ahmet Çağrı, vd., *Türk Siyasal Hayatında Demokrat Parti ve Adnan Menderes*, Mersin Akademi Yayınları, Mersin 2020, s.116.

47 Göktan, a.g.e., s.2.

48 Başaran, a.g.m., s.221.

bu suretle halkın “bizden uzaklaştırılması” sürecinin tersine çevrilmesi gerektiği belirtilmektedir. Göktan’ın çözüm önerileri arasında mahalli müzik, halk hikâyeleri, tarihi şahsiyetlerin hayatları gibi içeriklerle donatılmış yayınların hem kültürel entegrasyonu hem de milli güvenliği pekiştirici bir işlev göreceği vurgulanmaktadır⁴⁹. Polis Radyosunun kurulmasındaki amaç ise özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra propaganda amaçlı olarak ülkemize yönelik yayın yapan ve yaygın olarak arabesk olarak bilinen müzik tarzını yayınlayan Moskova’nın Sesi, Budapeşte’nin Sesi gibi birtakım radyoların etkinliğini azaltmaktır. Zira bu süreçte halkımız bu müzik tarzına büyük ilgi göstermiştir. Devlet eliyle işletilen Ankara Radyosu ve İstanbul Radyosu yayın ilkelerinden dolayı arabesk müzik yayını yapmamaktaydı. Polis Radyosu’nun kurulması özellikle kırsal bölgelerde bu radyoların etkinliğini en alt düzeye indirmiştir. Polis-Halk ilişkileri açısından oldukça faydalı olduğu tespit edilince, yayın gücü ve saatleri arttırılmıştır. Ancak Polis Radyosu bu dönemde büyük şehirlerle sınırlı kalmış, taşra faaliyetlerinde bir artış görülmemiştir⁵⁰.

1951 yılından itibaren taşra da faaliyet gösteren Önemli İşler Dairesi 1958 yılında Hatay, Ankara, İstanbul ve İzmir gibi illerde CIA tarafından “İstihbarat Elemanı Sevk, İdare ve İstihbarat Operasyonu Düzenleme Kursu” düzenlenmiştir. Küçük gruplar, istihbarat eğitiminden geçirilerek hizmet üretmeye başlamışlardır. Sahada istihbarat toplama faaliyetlerinde bulunan bu küçük gruplar, elde ettikleri bilgileri merkeze aktarmışlardır⁵¹. Ancak bölgenin sosyo-kültürel gelişimi göz önüne alındığında istihbarat faaliyetlerinin yeterli düzeyde yapılmadığını ortaya çıkarıyor.

Göktan, asayişin temininde sadece teknik önlemlerle yetinmeyip, toplumsal yapının dönüşümüne odaklanan bir stratejiyi savunur. Raporda yer alan, Karadeniz bölgelerinden verimli tarım arazilerine iskân ettirilecek nüfus ile sadece tarım faaliyetlerinin geliştirilmesi hedeflenmemiştir. Bu iskân politikasının bir güvenlik aracı olarak kullanılabileceği ve demografik müdahalelerin iç güvenlik stratejisinin bir parçası olarak görüldüğünü ortaya koyulmuştur⁵².

49 Mehmet Pınar, “Cevat Dursunoğlu’nun Şark Raporu (Öneriler, Farklılıklar, Benzerlikler)”, **Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 46, 2019, s.385-389.; **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi (CBA)**, 3/9-14, 5642-6-4.

50 Rıza Erdoğan, “Polis Radyosu 50 Yaşında”, **Çağın Polis Dergisi**, S 4, Y 1, 2002, s.41-42.

51 Yücel Yiğit ve Eyüp Şahin, “Emniyet İstihbarat Tarihi”, **Türk İstihbarat Tarihi**, Edt: İsmail H. Demircioğlu, Ahmet Özcan, Namık Çencen, Yücel Yiğit, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s.618-619.; Cüneyt Özdemir, **Önemli İşler Dairesi**, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2009, s.31-36.

52 Göktan, **a.g.e.**, s.5.

Göktan’ın bölgedeki gözlemleri, Doğu illerinde karşılaşılan temel sorunlardan birinin Emniyet Teşkilatının personel politikaları olduğunu ortaya koymaktadır. Göktan, merkezi idarenin Batı ve Orta Anadolu’dan sicili zayıf ya da yeterliliği olmayan memurları bu bölgelere adeta bir cezalandırma yöntemiyle gönderdiğini ve bunun hem kamu hizmetlerinin niteliğini olumsuz etkilediğini hem de halkın devlete olan güvenini sarstığını belirtmektedir. Bu durumun, iç güvenliğin sağlanmasında ciddi bir engel oluşturduğuna işaret etmektedir. Özellikle Emniyet Teşkilatının bölgede yetersiz ve düşük nitelikli kadrolarla temsil edildiği belirtilmekte; bu durumun rüşvet, kaçakçılık gibi suçlarla mücadeleyi zorlaştırdığı ve özellikle sınır hattındaki illerde kamu düzeninin bozulmasına neden olduğu ileri sürülmektedir. Raporda, güvenlik sorunlarının temelinde personel eksikliği ve yetersiz eğitim gibi yapısal sorunların yattığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, eğitilmiş ve yüksek karakterli memurların bölgeye atanmasının zorunlu olduğunu vurgulamakta; güvenlik sorunlarının çözümünde en temel adımın, memur seçimi ve eğitimine yönelik köklü reformların hayata geçirilmesi olduğunu savunmaktadır⁵³.

1958 yılına kadar Türkiye genelinde 186 polis merkezi kurulmuşken, aynı yılın mart ayı sonuna dek 33 kazada daha merkez açılarak bu sayı 219’a ulaşmıştır⁵⁴. Ancak DP döneminde personel yetersizliği ve mevcut kadronun eğitimsizliği en çok Doğu illerinde hissedilmiştir⁵⁵. Bu illerin bir sürgün yeri olarak görülmesi ve mevcut koşulların zorluğu nedeniyle personelin bu bölgelere gitmek istememesi, bölgenin güvenliği ve kalkınması açısından önemli sorunlar doğurmuştur. EUM Cemal Göktan, 1958 yılında gerçekleştirdiği Doğu illeri ziyareti sonrasında kaleme aldığı raporda bu durumu özetlemiş ve çeşitli çözüm önerileri geliştirmiştir. Bu öneriler arasında; Doğu illerinde görev yapacak memurlara daha yüksek ücret verilmesi, bu bölgelerde başarı göstermiş memurların Avrupa veya Amerika’da eğitim ve staj programlarına gönderilmesi, çocuklarının eğitimi için destek sağlanması, sağlık hizmetlerinden etkin biçimde yararlandırılmaları, görev süresince memuriyet kıdemlerine ilave yapılması

53 Göktan, **a.g.e.**, s.5-6.; Yücel Yiğit, “Doğu Beyazıt’ta Asayiş ve Aşiret (1943)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S 38, Aralık 2020, s.4.

54 **TBMM Tutanak Dergisi**, D 11, C 2, T 1, B 46, 19.02.1958, s.147.; Demokrat Parti dönemi Türk Emniyet Teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: Çağrı Pişkin, Demokrat Parti Dönemi Türk Emniyet Teşkilatı, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Kayseri 2024.

55 Çağrı Pişkin, Neslihan Altuncuoğlu, “Demokrat Parti’nin Son Döneminde Türkiye’nin İç Güvenliğine Etki Eden Olaylar ve Türk Polis Teşkilatı (1957-1960)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 46, C 23, Temmuz 2023, s.448.

ve bu sürenin emeklilikte dikkate alınması gibi düzenlemeler yer almaktadır. Gökten’in 1958 tarihli bu raporu, dönemin Doğu illerindeki olumsuz koşulları gözler önüne sererken, sunduğu çözüm önerilerinin sonraki yıllarda Emniyet Teşkilatı tarafından uygulamaya geçirildiği de görülmektedir⁵⁶.

Coğrafi olarak büyük kent merkezlerine uzak olmasına rağmen bölgedeki kamu güvenliğinin ciddi bir bozulma içinde olmadığı ifade edilmiştir. Jandarma faaliyetlerinin sınırlı düzeyde yürütüldüğü, hatta gümrük işlerinin de jandarma sorumluluğuna bırakıldığı kaydedilmiştir. Güvenlik açısından dikkat çeken sorunların başında, aşiretler arasında meydana gelen çatışmalar ve bu çatışmalara bağlı olarak tarlaların yakılması gibi eylemler gelmektedir⁵⁷. Gökten’in neticesinde belirttiği üzere, 1958 yılı itibarıyla Doğu ve Güneydoğu illerinde “nisbi bir sükûnet” mevcuttur. Ancak bu durum yanıltıcıdır; zira bölge halkı “çok eski bir devrin insanı gibi” yaşamaktadır. Buna karşılık dünya hızla değişmekte ve Türkiye düşmanları yeni propaganda araçlarıyla etkilerini artırmaktadır. Bu bağlamda Gökten, özellikle dış kaynaklı yayınların halkı “bizden uzaklaştırma” çabasını bertaraf etmek için, devletin eğitim, radyo, basın, sanayi ve altyapı alanlarında topyekûn bir kalkınma hamlesi başlatması gerektiğini savunur. Raporda bu hamlenin nihai hedefinin asayişin temin ve milli birliği pekiştirme olduğunu açıkça ortaya koymaktadır⁵⁸.

1959 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı bir konuşmada, iç güvenlik ve Emniyet Teşkilatının görevine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Gökten’in raporunun ardından kısa bir süre içerisinde gerçekleşen ve içerdiği ifadeler bakımından rapordaki tespitlerle örtüşen Cumhurbaşkanı Bayar’ın konuşmaları, bu bağlamda dikkat çekici bir nitelik taşımaktadır. Bayar’ın mecliste yaptığı açıklamalarda şu ifadelere yer verilmiştir:

“Yurdumuzun umumi emniyet teşkilâtı, vatandaşın huzur içinde işiyle gücüyle meşgul olmasını sağladığı kadar, açık ve kapalı olarak, millî bütünlüğümüze ve iç istikrar ve huzurumuza yönelebilecek her türlü yıkıcı faaliyetlere karşı da son derece dikkatli ve uyanık durumdadır.

Emniyet ve zabıta teşkilâtımızın, hizmet icapları ile vatandaş haklarını eşit ve uzlaştırıcı bir vazife anlayışı içinde kavrayan, bilgili elemanlarla takviyesi için,

56 Gökten, **a.g.e.**, s.6.

57 Babaoğlu, **a.g.m.**, s.40.

58 Gökten, **a.g.e.**, s.7.

meslek öğretimi genişletilmiş ve yeni bir polis okulu daha açılmıştır. 35 kazada yeni emniyet teşkilâtı kurularak faaliyete geçirilmiştir⁵⁹.”

Bölgede 1938-1960 yılları arasında ise kayda değer isyan ve ayaklanmanın olduğu söylenemez. Ancak Gökten’in raporunun hemen ardından gündeme gelen 49’lar Davası, Kürtlerin siyasal örgütlenmesinin devlet tarafından nasıl algılandığına dair önemli bir örnektir. Davanın 1960 sonrası affın dışında tutulması ve sanıkların beraat etmesine rağmen sürecin zamanaşımıyla kapanması, devletin Kürt kimliğine yönelik hoşgörüsünün sınırlarını göstermektedir. Bu noktada Gökten’in güvenliğe dair raporunda, bölgedeki aşiret yapılarının ve şeyhlerin etkinliğine yönelik duyduğu rahatsızlık, devletin bu tür geleneksel güç merkezlerine karşı modernleşmeci ve merkezî kontrol yanlısı tutumuyla örtüşmektedir⁶⁰.

SONUÇ

EUM Mehmet Cemal Gökten’in 1958 yılında Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz bölgelerini kapsayan inceleme gezisi neticesinde kaleme aldığı rapor, bölgenin toplumsal yapısı, güvenlik ortamı ve kamu düzenine ilişkin kapsamlı ve doğrudan gözlemler içermektedir. Bu çalışma, söz konusu raporu birinci elden tarihsel bir belge olmasının yanı sıra merkezî idarenin yerel topluluklarla kurduğu ilişkileri, güvenlik bürokrasisinin bölgesel sorunlara bakışını ve çözüm stratejilerini yansıtan önemli bir tanıklık olarak ele almıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren çeşitli bürokratlar ulusal ve bölgesel raporlar kaleme almıştır. Bu raporlar günümüzde o dönemi anlamamız açısından önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkar. Gökten’in bölgesel raporu da kendinden önce yazılan bölgeyle alakalı raporlar ile çoğu hususlarda benzerlik göstermiştir. Özellikle ulaşım, alt yapı, ulus-kimlik bilinci, bölgeye dair sorunlar ve dış tehdit algıları gibi hususları örnek gösterilebilir.

Gökten’in seyahatinin amacı yalnızca gözlem yapmak değil; dış tehditleri yerinde inceleyerek müdahale stratejileri geliştirmek, bölgesel kalkınma ve güvenlik politikalarını

59 **TBMM Tutanak Dergisi**, D 11, C 10, T 3, B 1, 01.11.1959, s.12.; Demokrat Parti’nin son döneminde iç güvenlik olayları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız: Çağrı Pişkin, Neslihan Altuncuoğlu, “Demokrat Parti’nin Son Döneminde Türkiye’nin İç Güvenliğine Etki Eden Olaylar ve Türk Polis Teşkilatı (1957-1960)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 46, C 23, Temmuz 2023, s.425-457.; Yücel Yiğit, “Bazı İllerden 27 Mayıs Askeri Darbesine Yapılan Tepkiler ve İhbarlar”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 41, C 20, Aralık 2020, s.799-819.

60 Mutlu Akkurt, “1961-1971 Yılları Arasında Türkiye’de Kürtçülük”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S 42, 2019, s.325.

yeniden tanımlamaktır. On iki günlük inceleme gezisi süresince valiler, yerel yöneticiler ve halkla yapılan görüşmeler, raporun hem nesnelliğini güçlendirmiş hem de yerel gerçekliğe uygun çözüm önerileri geliştirilmesine olanak tanımıştır.

Devletin bölgeye ilişkin çözüm önerileri genel hatlarıyla; ulaşım ve altyapının iyileştirilmesi, geleneksel yerel otorite figürlerinin etkisinin azaltılması, güvenlik personelinin nitelik ve motivasyonunun artırılması, göç ve iskân politikalarıyla demografik yapının düzenlenmesi, kültürel entegrasyonu sağlamak amacıyla radyo ve yayıncılığın etkinleştirilmesi gibi başlıklarda toplanmaktadır. Bu yaklaşım, ekonomik kalkınma ile kültürel bütünleşmenin eş zamanlı gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır.

Göktan'ın sosyo-kültürel gözlemleri, bölgedeki etnik ve dilsel çeşitliliğin modernleşme hedefleriyle çatışan yönlerini ortaya koymuştur. Altyapı yatırımlarına ve ekonomik gelişmelere rağmen, Türkçenin yerini Kürtçeye bırakması ve yerel kimliğin güçlenmesi, kültürel çözülme olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, dönemin şartlarında modernleşmenin sadece fiziksel yatırımlarla değil, kültürel bütünleşme politikalarıyla da desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Türkçenin ve Türk kimliğinin zamanla kaybolduğu Göktan'ın raporunda ve daha önce kaleme alınan raporlarda ön plana çıkmıştır. Raporlarda bu durumun nedeni olarak dış tehdit algılarının olduğu belirtilmiştir. Bu durum Göktan'ın raporunun kendinden önce yazılan raporlarla benzerlik gösterdiğini ortaya koymuştur.

Güvenlik açısından ise, yalnızca fiziksel önlemlerin yeterli olmadığı, nitelikli insan kaynağının, sosyo-kültürel uyumun ve merkezî-devlet ile yerel halk arasındaki güven ilişkilerinin güçlendirilmesinin elzem olduğu vurgulanmıştır. Göktan, özellikle Sovyetler Birliği destekli propaganda faaliyetlerine ve Arapça-Kürtçe radyo yayınlarına dikkat çekerek, bunların bölgesel aidiyetler üzerinde olumsuz etkiler yarattığını belirtmiş, devletin bu yayınlara karşılık kültürel içerik üretimini artırması gerektiğini ifade etmiştir. DP hükümetinin radyo yayınlarına ağırlık verdiği ancak yeterli olmadığı görülmektedir.

Raporda dikkat çeken bir diğer husus, Emniyet Teşkilatının Doğu illerinde yetersiz ve liyakatsiz personelle temsil edilmesidir. Göktan, bölgenin bir sürgün yeri olarak görülmesini eleştirmiş, Batı illerinde sicili bozuk personelin Doğu illerine gönderildiğini belirtmiştir. Göktan, bu durumun bölgede kaçakçılık ve rüşvet gibi suçları artırdığını ifade ederek çeşitli çözüm önerileri geliştirmiştir. Bölgede görev yapan personelin maddi ve manevi olarak desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

EMNİYET UMÛM MÜDÜRÜ MEHMET CEMAL GÖKTAN'IN
GÖZÜNDEN DOĞU RAPORU (1958)

Personel politikalarının yeniden düzenlenmesine yönelik öneriler, daha sonraki yıllarda Emniyet Teşkilatında uygulamaya geçirilmiştir.

Göktan'ın raporu, devletin 1950'li yıllardaki doğu politikalarının bir güvenlik ideolojisi çerçevesinde nasıl şekillendiğini gösteren bir belgedir. Raporda, güvenliğin yalnızca asayişin sağlanmasıyla değil; toplumsal dönüşüm, kültürel uyum ve kalkınma politikalarıyla birlikte ele alınması gerektiği savunulmaktadır. Özetle, Göktan'ın 1958 tarihli Doğu raporu, Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezî yönetim perspektifinden bölgeye yönelik çok katmanlı modernleşme, entegrasyon ve güvenlik politikalarını anlamada önemli bir referans niteliğindedir. Bu raporun içerdiği tespitler ve çözüm önerileri, sonraki yıllarda geliştirilen iç güvenlik stratejileri ve kalkınma programlarına da yön vermiştir. Dolayısıyla bu belge, tarihsel olduğu kadar güncel politika yapımı açısından da dikkate alınması gereken bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)

This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License

KAYNAKÇA

Akkurt, Mutlu, “1961-1971 Yılları Arasında Türkiye’de Kürtçülük”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S 42, 2019, s.323-340.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yy. Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007.

Babaoğlu, Resul, “Bir İngiliz Diplomatın Gözlemleriyle Türkiye’nin Doğu Vilayetlerinin 1956 Yılındaki Genel Durumu”, **Journal of History Studies**, S 1, C 10, Şubat 2018, s.33-46.

Başaran, Ali, “SSCB’nin Türkiye Kürtlerine Yönelik Politikası, 1945-1960”, **International Journal of Kurdish Studies**, S 2, C 8, s.191-226.

Çağrı, Ahmet vd., **Türk Siyasal Hayatında Demokrat Parti ve Adnan Menderes**, Mersin Akademi Yayınları, Mersin 2020.

Eroğlu, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitapevi, Ankara 1990.

Ertem, Barış, “1950 Genel Seçimleri Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Teşkilatlanması”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 19, 2017, s.169-184.

Erdoğan, Rıza, “Polis Radyosu 50 Yaşında”, **Çağın Polis Dergisi**, S 4, Y 1, 2002, s.41-42.

Gökten, Cemal, “Doğu Vilayetleri Raporu”, 8 Kasım 1958.

Gökten, Cemal, “The Police of Turkey”, **International Association of Chiefs of Police**, Mart 1960, s.10.

Haykır, Yavuz ve Demir, Özkan, “6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 41, 2017, s.251-269.

İlyas, Ahmet, “1950-1960 Yılları Arasında Gerçekleşen Genel Seçimlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Açısından Değerlendirilmesi”, **Turkish Studies**, S 4, C 9, 2014, s.563-575.

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Miftakhov, Songül, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Parlamento’da Temsili: 1946-1960”, **International Journal of Political Science and Urban Studies**, S 2, C 6, 2018, s.1-26.

EMNİYET UMÛM MÜDÜRÜ MEHMET CEMAL GÖKTAN'IN
GÖZÜNDEN DOĞU RAPORU (1958)

Özçelik, Fatih ve Tunç, Bilal, “Demokrat Parti Döneminde Ağrı’da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler (1950-1960)”, **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, S 3, C 7, 2017, s.463-477.

Özdemir, Cüneyt, **Önemi İşler Dairesi**, Doğan Yayıncılık, İstanbul 2009.

Pınar, Mehmet, “Cevat Dursunoğlu’nun Şark Raporu (Öneriler, Farklılıklar, Benzerlikler)”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 46, 2019, s.383-406.

Pınar, Mehmet, “Van’da Demokrat Parti Teşkilatlanması”, **Atatürk Dergisi**, S 2, C 2, 2013, s.31-55.

Pınar, Mehmet ve Çurku, Rüstem, “Cumhurbaşkanlığı Arşiv Belgelerine Göre Emniyet Umûm Müdürü Cemal Göktan’ın 1958 Şark Raporu ve Tek Parti Dönemiyle Karşılaştırılması”, **3. Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Kongresi**, Van 2019, s.344-358.

Pınar, Mehmet ve Tunç, Volkan, “Tek Parti Dönemi Raporlarında Van”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S Van Özel Sayısı, 2021 s.161-190.

Pişkin, Çağrı, “Demokrat Parti Dönemi Türk Emniyet Teşkilatı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Kayseri 2024.

Pişkin, Çağrı ve Altuncuoğlu, Neslihan, “Demokrat Parti’nin Son Döneminde Türkiye’nin İç Güvenliğine Etki Eden Olaylar ve Türk Polis Teşkilatı (1957-1960)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 46, C 23, Temmuz 2023, s.425-457.

Resmî Gazete, 10 Ağustos 1936, S 3378.

Resmî Gazete, 5 Kasım 1938, S 4055.

Resmî Gazete, 12 Temmuz 1941, S 4858.

Resmî Gazete, 25 Nisan 1951, S 7793.

Resmî Gazete, 10 Haziran 1954, S 8725.

TBMM Tutanak Dergisi, D 11, C 2, T 1, B 46, 19.02.1958, s.147.

TBMM Tutanak Dergisi, D 11, C 10, T 3, B 1, 01.11.1959, s.12.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi (CBA), 3/9-14, 5642-6-4.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 10-9-0-0, 264-807-5-22.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0, 88-23-1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0, 94-588-9.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2, 136-66-10.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2, 140-82-4.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2, 145-113-17.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0, 172-36-14.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0, 177-25-2.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0, 193-21-14.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0, 194-29-15.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0, 206-19-19.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0, 267-28-16.

Uluç, A. Vahap, “Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Toplumsal ve Siyasal Yapısı: Mardin Örneğinde Siyasal Katılım”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul 2007.

Yıldırım, Hatice Nurdan ve Yıldırım, Fazıl Osman ile 08.02.2025 tarihinde yapılan röportaj.

Yiğit, Yücel “Bazı İllerden 27 Mayıs Askeri Darbesine Yapılan Tepkiler ve İhbarlar”. **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S 41, C 20, Aralık 2020, s.799-819.

EMNİYET UMÛM MÜDÜRÜ MEHMET CEMAL GÖKTAN'IN
GÖZÜNDEN DOĞU RAPORU (1958)

Yiğit, Yücel, “Polis Müdürlüğünden Mülkiyeye: Burdur Valisi Kâmuran Çuhruk”, **Burdur’a Değer Katan Şahsiyetler**, Ed. Zafer Gölen, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (MAKÜ) Yayınları, 2024, s.944-959.

Yiğit, Yücel, “Demokrat Parti İktidarında Akçaabat’ta Şapka Kanunu Muhalifleri”, **Uluslararası Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu**, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2019, s.329-334.

Yiğit, Yücel, “Doğu Beyazıt’ta Asayiş ve Aşiret (1943)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S 38, Aralık 2020, s.1-24.

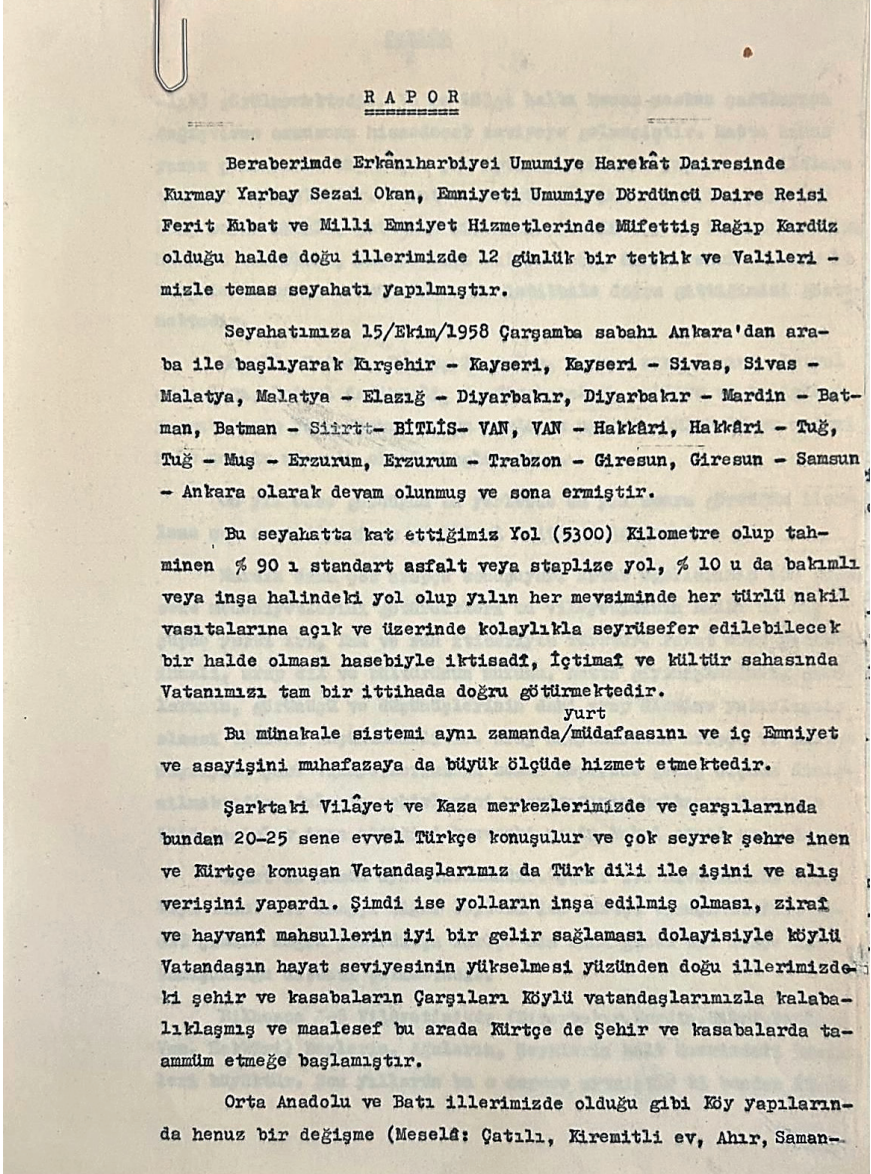
Yiğit, Yücel, “Miras ve Süreklilik: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Polis”, **Adli Bilimler ve Kriminalistik Ansiklopedisi**, Ed. Ogün Vural ve Hamit Hanlı, C I, Adalet Yayınevi, Ankara 2023, s.1-12.

Yiğit, Yücel, “II. Meşrutiyet Dönemi Polis Maaşları (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Polis Maaşları 1865-1937)”, **Mehmet Genç Anısına Uluslararası Osmanlı İktisat Tarihi Sempozyumu**, İstanbul 2021.

Yiğit, Yücel ve İrdem İbrahim, “İnönü’ye Suikastler: Düzmece Mi Gerçek Mi?”, **Ulusal Kahraman Devlet Adamı İsmet İnönü Sempozyumu Bildirileri**, İzmir 2019, s.31-44

Yiğit Yücel ve Şahin, Eyüp, “Emniyet İstihbarat Tarihi”, **Türk İstihbarat Tarihi**, Edt: İsmail H. Demircioğlu, Ahmet Özcan, Namık Çencen, Yücel Yiğit, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021, s.618-619.

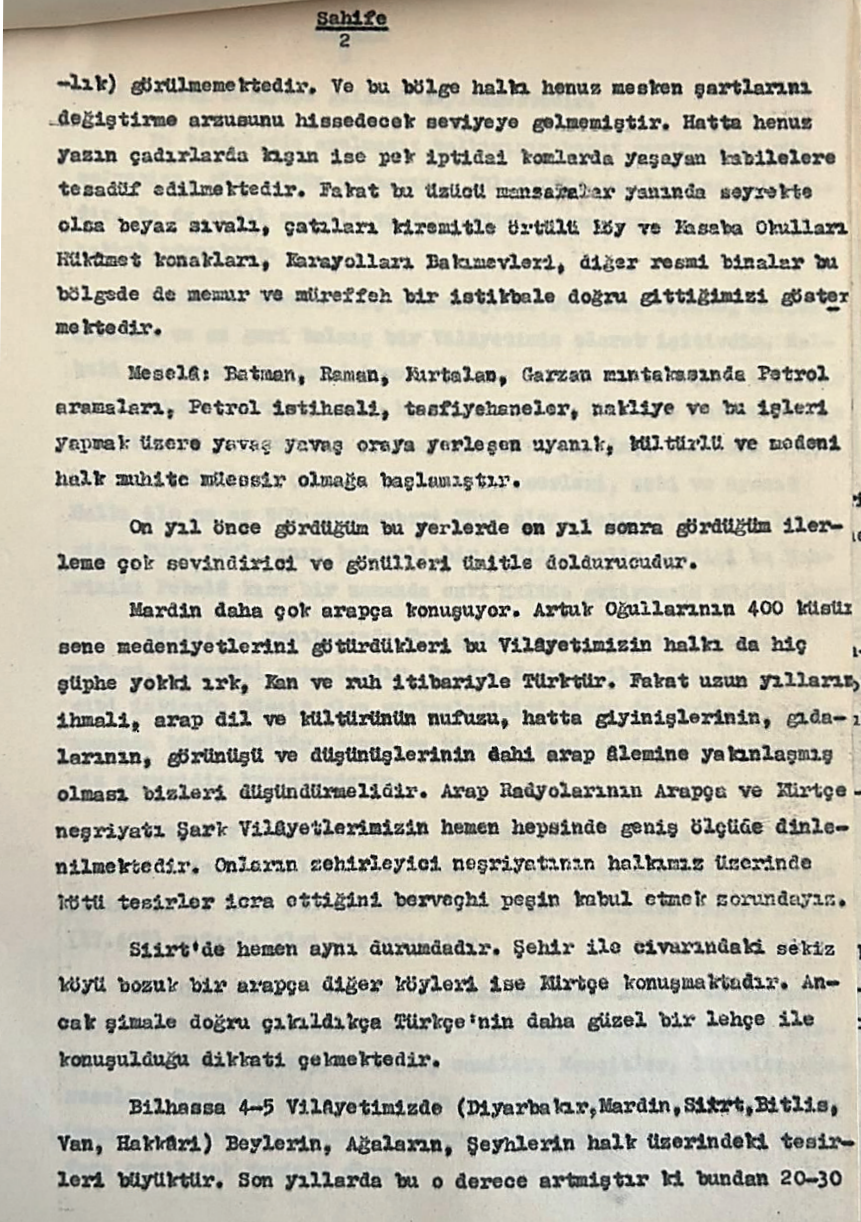
EKLER

Ek-1. Doğu Vilayetleri Raporunun Birinci Sayfası⁶¹

61 (Kaynak: M. Cemal Gökten'in kızı Hatice Nurdan Yıldırım'ın arşivinden temin edilmiştir.)

EMNİYET UMÛM MÜDÜRÜ MEHMET CEMAL GÖKTAN'IN
GÖZÜNDEN DOĞU RAPORU (1958)

Ek-2. Doğu Vilayetleri Raporunun İkinci Sayfası⁶²

62 (Kaynak: M. Cemal Göktan'ın kızı Hatice Nurdan Yıldırım'ın arşivinden temin edilmiştir.)

Ek-3. Doğu Vilayetleri Raporunun Üçüncü Sayfası63

Sahife
3

-Xıl önceki seviyeye geldiği söylenmektedir.

Bu tesirlerin azalması; halkımızın hayat seviyesinin yükselmesine, gürbüşünün artmasına, Kiltürünün çoğalmasına vabestedir. Bu da ancak zamanla ve daha büyük gayretler sarfetmekle tahakkuk edecektir.

Bitlis'i evvelce hiç görmemiştin. Bir dere içinde, sıkıcı iptidai ve en geri kalmış bir Vilayetimiz olarak iğitirdim. Halbuki gördükten ve tanıdıktan sonra ne derece aldandığımı öğrenmiş bulunuyorum. Birinci cihan harbinden evvel (70.000) nüfusu olduğu söylenen bu Şehirimizin yontma taşlardan yapılmış muntazam Evleri, bir çok Selçuk ve Osmanlı eski Sanat eserleri, zeki ve uyanık Halkı ile en az 900 senedenberi Türk olan, doğudan batıya akıp giden Türk boylarının kademeli bir şekilde gelip geçtiği bu Şehirimizi Pekâlâ kısa bir zamanda eski haline getirmemiz mümkün olur

Bitlis'in yanbaşında Tuğ günden güne inkişaf etmekte ve nüfusu, ticareti artmaktadır. Şarkta Batman gibi, Tuğ gibi, Mus gibi inkişafa müsait olan merkezlerimizi biraz da zorlayarak kısa zamanda büyük Kiltür, sanat ve ticaret şehirleri haline getirmemiz zaruridir kanaatindeyim.

Van; Bir zamanlar 70-80 bin nüfuslu "Dünyada Van, Ahirette iman" darbimeseline esas olmuş bu şehrimiz maalesef Cumhuriyetimizin 35 inci yıl dönümünü idrak etmiş olmamıza rağmen henüz (17.408) nüfuslu olan bir şehirdir.

Birinci Cihan Harbinde pek azı kurtulabilmiş % de doksanbeşi Ermeniler tarafından katledilmiş olan eski Van şehrinin gezdim. Yıkılmış, yannmış, yakılmış camiler, Mesçitler, Türbeler, Medreseler, Çeşmeler ve meskenlerin engazını daha fazla tahribattan kurtararak hatta bazılarını restore ederek bir müze halinde muhafaza etmek çok yerinde olur.

F-104 UÇAKLARININ DÜNYA HAVACILIK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

ERCAN KOSTAK*

ÖZ

Bu makalede, Soğuk Savaş döneminde 1950’li yılların ortalarında ortaya çıkan, ses üstü Mach-2 hızı ile dünya hız rekorunu ve dünya irtifa rekorlarını uzun süre elinde tutan, çok sayıda savaşa katılarak hava muharebelerinde başarılar elde eden ve “İçinde pilot olan füze” olarak nitelendirilen süpersonik bir av-bombardıman ve av-önleme uçağı F-104 ele alınmıştır.

F-104 uçakları, 1954 yılında ABD’de ilk uçuşunu yapmış, 1960’lı ve 1970’li yıllarda NATO’nun ve Avrupa’nın nükleer caydırıcı gücünün önemli bir unsuru olmuştur. Bu uçaklar, ABD’nin yanı sıra Türkiye, Almanya, Kanada, Hollanda, İtalya ve Norveç gibi birçok ülke tarafından kullanılmıştır. Bu yıllarda değişik tiplerde toplam 2.579 adet F-104 üretilmiş, kriz ve savaş durumunda Batı’nın kullandığı en önemli savaş uçaklarından biri olmuştur. NATO Karşılıklı Yardım Programı çerçevesinde Türk Hava Kuvvetlerinin de envanterine dâhil olan F-104 uçaklarının ilk partisi, 1963 yılında Mürted Meydanı’nda bulunan 144’üncü Jet Filo Komutanlığında hizmete girmiş, 1963-1996 yılları arası dönemde 433 adet uçak Türk Hava Kuvvetlerinde görev yapmıştır. Böylelikle Türk Hava Kuvvetleri ilk defa radar ve 2 Mach uçuş hızı ile tanışmıştır.

* Dr., Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara/TÜRKİYE, ekostak14@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-7135-9676

Bu makalede, F-104'lerin Tayvan Boğazı Krizi, Berlin Krizi, Vietnam Savaşı, Hindistan-Pakistan Savaşları, Kıbrıs Hava Harekâtı ve Kıbrıs Barış Harekâtı'nda hava muharebesi, av-bombardıman, av-önleme, devriye, refakat ve keşif görevleri icra ederek elde ettiği başarılar açıklanmıştır. 1996 yılında Türk Hava Kuvvetlerinde hizmet dışı bırakılan bu uçaklar, son olarak 2004 yılında İtalya'da envanter dışına çıkarılmıştır. Sonuç olarak; bu makalede F-104 uçaklarının; Soğuk Savaş döneminde Türkiye dâhil birçok NATO ve Avrupa ülkesi tarafından tercih edilme nedenleri, özellikleri, bu dönemde yaşanan Vietnam Savaşı, Pakistan-Hindistan Savaşı ve diğer savaşların sonuçlarına nasıl etki ettiği, kırdığı rekorlar ve dünya havacılık tarihindeki yeri ortaya konmuştur.

Anahtar Sözcükler: Amerika Birleşik Devletleri, Askerî Havacılık, F-104, Türk Hava Kuvvetleri, Uçak.

THE PLACE AND IMPORTANCE OF F-104 AIRCRAFT IN WORLD AVIATION HISTORY

ABSTRACT

In this article, the F-104, a supersonic fighter-bomber and fighter-interceptor, which emerged during the Cold War in the 1950s, held the world speed record and world altitude records with its supersonic Mach-2 speed for a long time, participated in many wars and achieved success in air combat and was defined as a “missile with a pilot inside” was discussed.

F-104 aircraft made their first flight in the USA in 1954 and became an important element of the nuclear deterrent force of NATO and Europe in the 1960s and 1970s. These aircraft were used by many countries such as Türkiye, Germany, Canada, Netherlands, Italy and Norway, as well as the USA. A total of 2,579 F-104s of different types were produced in these years, and it became one of the most important warplanes used by the West in case of crisis and war. The first batch of F-104 aircraft, which were included in the inventory of the Turkish Air Force within the framework of the NATO Mutual Assistance Program, entered service at the 144th Jet Fleet Command in Mürted Square in 1963, and 433 aircraft served in the Turkish Air Force between 1963 and 1996. Thus, the Turkish Air Force was introduced to radar and 2 Mach flight speed for the first time.

In this article, the successes of F-104s by performing air combat, hunt-bomber, hunt-prevention, patrol, escort and reconnaissance missions in the Taiwan Strait Crisis, Berlin Crisis, Vietnam War, India-Pakistan Wars, Cyprus Air Operation and Cyprus Peace Operation are explained. These aircraft, which were taken out of service in the Turkish Air Force in 1996, were last taken out of the inventory in Italy in 2004. In conclusion, this article examines the reasons why F-104 aircraft were preferred by many NATO and European countries, including Türkiye, during the Cold War period, their characteristics, how they influenced the outcomes of the Vietnam War, the Pakistan-India War, and other conflicts during this period, the records they broke, and their place in world aviation history.

Keywords: Airplane, F-104, Military Aviation, Turkish Air Force, United States.

GİRİŞ

Sanayi İnkılâbının ortaya çıkardığı sonuçlar havacılık sektörüne de yansımış ve ilk motorlu uçak gökyüzüyle buluşmuştur. Bu çerçevede Wilbur ve Orville Wright kardeşler, 17 Kasım 1903 tarihinde “Flyer” adı verilen uçakla ilk motorlu uçuşu gerçekleştirmiştir¹. Bu uçakla 120 feet’lik mesafe 12 saniyede uçulmuştur². Wright Kardeşler, 1904 yılında uçaklarına havada dönüş yaptırma ve kalktıkları noktaya geri iniş gerçekleştirme yeteneği kazandırmıştır³. 1905 yılında Wright Kardeşler, 30 dakika boyunca havada kalarak uçağın teknik özelliklerini daha da geliştirmiştir⁴. Bu başarının ardından 1910’lu yıllarda havacılıkta hızlı bir dönüşüm yaşanmış ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İtalya ve Fransa uçağı ilk envanterine dâhil eden devletler olmuştur⁵.

1911-1912 yıllarında yaşanan Trablusgarp Savaşı’nda, İtalyanlar Türk kuvvetlerine karşı ilk defa uçak kullanmışlardır. 1914 yılına gelindiğinde, Avrupalı güçlerin envanterinde yaklaşık 1.000 adet uçak bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı’nda askerî havacılık alanında birçok ilk yaşanmıştır. Savaş devam ederken ülkeler çok sayıda uçak üretmiş, bu uçaklar tarafından çok sayıda sorti yapılmış ve zeplinler bombardıman platformu olarak kullanılmıştır⁶.

Savaş uçaklarının ülkelerin envanterine girmesiyle teknolojik dönüşüm yaşanmış ve jet motorları tasarlanmıştır. Turbojet motorlarının kullanıldığı ilk uçak olan Heinkel He 178 27 Ağustos 1939 tarihinde Almanya tarafından uçurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkelerin envanterine girmeye başlayan ve Kore Savaşı’na kadar geliştirilen birinci nesil savaş uçaklarına makineli tüfek ve güdümsüz mühimmat entegre edilmiştir. Turbojet motorlarla donatılmış olan bu uçaklar ses altı hızlarda görev yapmıştır. Elektronik alt sistemlerinde radar ve

1 Deniz Kundakçı, Sibel Kavaklı, “Türk Havacılığının Gelişiminde Uğrak Noktaları: Hava Sefinesinden Tayyareye, 20. Yüzyıl Başlarında Bir Yolculuk (1909-1914)”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.57.

2 Edmond Petit, **Historie Mondiale De L’Avition**, Editions Hachette, Paris 1967, s.29-30.

3 David A. Anderton, **History of U.S. Air Force**, New York Military Press, New York 1989, s.22.

4 Walter Green, **Flying Colors**, Salamander Books Ltd., Londra 1981, s.28

5 Avni Okar, **Türkiye’de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2018, s.10.

6 Alessandro Vagnini, “İtalyan-Türk Savaşı’nda İtalyan Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Geleneğin İlk Adımı”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.103.

F-104 UÇAKLARININ DÜNYA HAVACILIK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

önleme sistemleri bulunmayan bu birinci nesil savaş uçaklarına Mig-15, Mig-17, F-84 ve F-86 uçakları örnek verilebilir⁷.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında Soğuk Savaş başlamış ve dünya havacılığında da ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) iki süper güç olarak süpersonik uçakları gökyüzüyle buluşturma yarışına girmiştir. 1952 yılında ABD Hava Kuvvetlerinin çağdaş teknoloji ürünü olan bir uçak tipini envanterine kazandırmak istemesi üzerine F-104 uçağı ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada; ‘‘F-104 Uçaklarının Dünya Havacılık Tarihindeki Yeri ve Önemi’’ konusu incelenmiştir. Ön literatür taraması sonucunda, bu konuyla ilgili daha önce herhangi bir çalışma yapılmadığı kanaatine ulaşılmıştır. Sonrasında bu konunun çalışılmasına karar verilerek detaylı literatür taraması yapılmıştır. Bu çalışmada; döneme ilişkin arşiv belgeleri, kitaplar, makaleler, gazeteler, süreli yayınlar, tezler ve yüksek lisans/ doktora tezleri detaylı incelenmiş, internet ortamında ilgili kurumların WEB sayfaları taranmıştır. Ulaşılan bilgi ve belgeler kendi içinde sınıflandırılarak kullanılmıştır.

Bu makalede, F-104 uçaklarının nasıl ortaya çıktığı, yeni versiyonları ile bu versiyonların farklılıklarının neler olduğu, hangi rekorları kırdığı, teknik özellikleri, hangi ülkeler tarafından kullanıldığı, Türk Hava Kuvvetleri envanterine nasıl girdiği ve hangi görevleri yaptığı, bu dönemde yaşanan Tayvan Boğazı ve Berlin Krizleri ile Vietnam Savaşı, Pakistan-Hindistan Savaşları, Kıbrıs Hava Harekâtı ve Kıbrıs Barış Harekâtı'nın sonuçlarına nasıl etki ettiği incelenecektir. Bu makalenin ana amacı; tarihi süreçte F-104 uçaklarının tanıtılarak elde ettiği başarıların ortaya konulması olacaktır.

Bu makalenin kapsamı F-104 uçaklarıyla sınırlandırılmıştır. Aynı dönemde geliştirilen F-100, Mig-19 ve F-5 gibi diğer uçaklar bu makalede incelenmemiştir. Bu makale, aynı dönemde Türk Hava Kuvvetlerinin envanterine giren diğer uçakları kapsamamaktadır. Bu makalede, F-104'lerin kullanılmadığı aynı dönemin diğer savaşları araştırılmamış, F-104 uçaklarını envanterine dâhil etmeyen ülkelerden bahsedilmemiştir.

I. F-104'lerin Tarihi Süreci

Kore Savaşı (1950-1953) esnasında havada yaşanan problemlerden çıkarılan dersler ışığında hızlı bir şekilde jet uçaklarında yeni aşamalara geçme fırsatı yakalanmıştır.

7 Jeremy Black, **Savaş ve Teknoloji**, Çev. Cengiz Yücel, Doruk Yayınları, İstanbul 2019, s.261; Mehmet Tanju Akad, **Modern Savaşın Temel Kavramları**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.99-100.

Bu minvalde, Amerikan Lockheed Corporation Firması, Kore'deki ABD tarafından kullanılan üslere Kelly Johnson'ı göndermiş ve ABD'li pilotlar burada kendisine SSCB'li pilotların karşısında yaşadıkları zorlukları anlatmışlardır. Bu görüşmelerden “Küçük, yüksek süratli, harekât yarıçapı büyük, azami yük kapasiteli, yüksek irtifa”ya sahip yeni bir “vur-kaç” uçağı üretilsin sonucu çıkmıştır⁸.

F-104, ABD Hava Kuvvetlerinin Kore Savaşı'nın ardından Lockheed firmasından yeni teknoloji ürünü bir uçak üretmesini istemesi sonucunda doğmuştur. Bu uçağın tasarımının önderliğini Kelly Johnson üstlenmiştir. F-104'ün tasarımında o dönemin uçaklarından farklı bir yöntem kullanan Kelly, kafasında canlandığı uçağı şöyle tanımlamıştır: “Sidewinder füzesi ve basit bir radara sahip silah taşıyabilen, bir adet çok namlulu top ve güçlendirilmiş jet motoruyla ABD Hava Kuvvetlerinin envanterinde bulunan uçakların tümünden daha yüksek irtifada ve daha süratli uçabilen bir uçak” olacaktır⁹.

Bunun üzerine Lockheed tarafından geliştirilen XF-90 modelinde yer alan delta kanat, çift motordan vazgeçilerek yerine dar, düz, kısa ve %5 oranından daha ince bir kanat modeli tasarlanmıştır. Lockheed tarafından 1950'li ve 1960'lı yılların en çok tanınan tek kişilik ikinci nesil av-bombardıman savaş uçağı F-104 “Starfighter”ın tasarlanan ilk prototipi XF-104 uçağı olmuştur.¹⁰ XF-104, ilk uçuşunu 4 Mart 1954 tarihinde Wright J65 motoru ile yapmıştır¹¹. Bu uçakta M-61 otomatik topunun da denemesi gerçekleştirilmiştir. Toplam iki adet prototip üretilmiştir. İkinci prototip, 5 Ekim 1954 tarihinde J65 motoru ile ilk uçuşunu yapmıştır. Bu uçak silah sistemleri denemeleri için kullanılacağından 20 mm.lik Vulcan otomatik top ve AN/ASG-14T-1 atış kontrol sistemi ile donatılmıştır. Her iki prototip test uçuşları sırasında arızalanak düşmüştür¹².

8 Jim Upton, **Warbird Tech-Lockheed F-104 Starfighter**, Özel Basın, Minnesota 2003, s.7; Steve Pace, **Lockheed F-104 Starfighter**, Motorbooks International, Minnesota 1992, s.10; Zafer Önder, “F-104 Starfighter”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, S 250, Kasım 1973, s.43.

9 **Lockheed Martin**, “F-104 Yıldız Savaşçısı”, <https://www-lockheedmartin-com.translate.goog/en-us/news/features/history/f-104>, Erişim Tarihi: 25.01.2025.

10 Pace, **a.g.e.**, s.12-15.

11 Klaus Kropf, **Alman Yıldız Savaşçıları**, Midland Counties Publications, Leicestershire 2002, s.11; **Amerika Birleşik Devletleri Hava Kuvvetleri Ulusal Müzesi**, “Lockheed F-104C Yıldız Savaşçısı”, <https://www.nationalmuseum.af.mil/Visit/Museum-Exhibits/Fact-Sheets/Display/Article/198067/Lockheed-F-104C-Starfighter>, Erişim Tarihi: 27.01.2025.

12 Marcelle Size Knaack, “II. Dünya Savaşı Sonrası Savaş Uçakları, 1945-1973”, **ABD Hava Kuvvetleri Uçak ve Füze Sistemleri Ansiklopedisi**, C 1, Hava Kuvvetleri Tarihi Ofisi, Washington DC 1978, s.176; **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri**, “**F-104 Star Fighter**”, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s.6.

F-104 UÇAKLARININ DÜNYA HAVACILIK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

ABD tarafından 17 adet YF-104A modeli satın alınmıştır. YF-104A uçağına J79 motoru takılarak 28 Şubat 1956 tarihinde gerçekleştirilen ilk uçuşla Mach-2 hızı yakalanmış ve havacılık tarihinde bu hıza ulaşan ilk savaş uçağı olmuştur¹³. Ardından 7 Mayıs 1958 tarihinde dünya irtifa rekoru kırılmıştır. 17 Mayıs 1958 tarihinde ise dünya hız rekoru kırılmıştır. Böylelikle F-104 havacılık tarihinde irtifa ve hız rekorlarını elinde bulunduran ilk uçak olmuştur. Testlerin tamamlanmasının ardından uçaklar F-104A standartlarına yükseltilmiştir¹⁴.

F-104A, YF-104A'nın üretim versiyonudur. Toplam 153 adet üretilmiştir. F-104A'ların farklılıkları; gövde 7.33 G manevralara dayanabilecek şekilde güçlendirilmiştir. Yüksek irtifa ve hızlarda stabiliteyi artırabilmek için kuyruk altına düşey kanatçık eklenmiştir. Flapların bir bölümüne basınçlı hava üfleme sistemleri ilave edilmiştir. Başlangıçta AN/ASG-14T-1 atış kontrol radarı kullanılmış, fakat bu radar sonrasında daha gelişmiş AN/ASG-14T-2 ile değiştirilmiştir. Motor olarak J79-GE-3B versiyonu kullanılmıştır. F-104A'lar dünya rekoru kırmaya devam etmiş ve 18 Aralık 1958 tarihinde dünya tırmanma rekoru kırılmıştır¹⁵.

F-104A'lar, 1960 yılının sonundan itibaren envanter dışına çıkarılmıştır. 1963 yılında yeniden ABD Hava Kuvvetleri bünyesine alınan uçakların bir bölümü askerî yardım kapsamında Pakistan, Tayvan ve Ürdün'e hibe edilmişler, 1969 yılında ise tamamı envanter dışına çıkarılmıştır. NF-104A modeli, F-104A'nın sivil modelidir. Üç adet F-104A ek LR121/AR-2-NA-1 roket motoruyla takviye edilerek 120.800 feet irtifada astronot eğitiminde kullanılmıştır. QF-104A modeli, Toplam 22 adet F-104A radyo kumandalı, pilotsuz hedef uçağına dönüştürülmüş olup uzaktan kumandalı hedef uçaktır¹⁶.

F-104A'nın iki kişilik eğitim modeli TF-104A, ABD Hava Kuvvetleri tarafından beğenilmemiş, bunun yerine F-104B'ler tercih edilmiştir. F-104B modeli, iki kişilik eğitim modeli olup toplam 26 adet üretilmiştir. Genişletilmiş kuyruk dikmesi ve

13 Martin W. Bowman, **Lockheed F-104 Starfighter**, Crowood Press Ltd., İngiltere 2000, s.35; Önder, a.g.m., s.44; Knaack, a.g.e., s.180.

14 **Dünya İrtifa Rekoru**: İrtifa: 91.249 feet, Pilot: Binbaşı Howard C. Johnson, Uçak Tipi: YF-104A, Tarih: 07.05.1958. **Dünya Hız Rekoru**: Maksimum Hız: 2,259 km/h (Yaklaşık 2 Mach), Pilot: Yüzbaşı Walter W. Irwin, Uçak Tipi: YF-104A, Tarih: 17.05.1958. Knaack, a.g.e., s.180; Bowman, a.g.e., s.45.

15 **Dünya Tırmanma Rekoru**: İrtifa: 75.000 feet, Zaman: 04.26 dakika, Pilotlar: Teğmen William T. Smith, Teğmen Einar K. Enevoldson: Tarih: 18.12.1958. David Donald, **Complete Encyclopedia of World Aircraft**, New York 1997, s.578.

16 Bowman, a.g.e., s.76.

gövde altı kanatçığı bulunmaktadır. Otomatik topu yoktur. Motorlar J79-GE-3B'lerle değiştirilmiştir. 1960 yılında envanter dışı bırakılan F-104B'lerden ikisi, 10 adet F-104A'larla birlikte Pakistan'a, iki adedi Tayvan'a ve üç adedi de Ürdün'e verilmiştir. Son F-104B 1969 yılında envanter dışına çıkarılmıştır¹⁷.

F-104C modeli, nükleer ve kara taarruzu için geliştirilmiş olup toplam 77 adet üretilmiştir. Geliştirilmiş AN/ASG-14T-2 atış kontrol radarı ile teçhiz edilmiştir. Bir adedi gövde altı, iki adedi kanat altında olmak üzere beş adet pılona sahiptir. Gövde altı pılda Mk.28 veya Mk.43 nükleer silah taşıyabilmektedir. 20 mm.lik M-61 otomatik top taşımaktadır. Kanat uçlarındaki pılondalar da yakıt deposu ve Sidewinder hava-hava güdümlü füze taşıyabilmektedir. Havada yakıt ikmali yapabilmektedir. Yukarı doğru roket fırlatmalı Lockheed C-2 koltuk standart ekipman hâline getirilmiştir. F-104C, General Electric'in son versiyonu olan ve 1.000 lb. daha fazla itiş gücüne sahip J79-GE-7 turbojet motorlarla donatılmış olup ilk uçuşunu 24 Temmuz 1958 tarihinde yapmış, 1975 yılında hizmet dışına çıkarılmıştır. Ayrıca 14 Aralık 1959 tarihinde bu uçakla dünya irtifa rekoru yükseltilmiştir¹⁸.

F-104D, iki kişilik eğitim modelidir. Toplam 21 adet üretilmiştir. F-104DJ modeli, F-104J'nin iki kişik eğitim versiyonu olup Japonya Hava Kuvvetleri için toplam 20 adet üretilmiştir. F-104F modeli, F-104D'nin geliştirilmiş eğitim versiyonudur. F-104G'nin iyileştirilmiş motoruyla donatılmıştır. Radar donanımı ve muharebe yeteneği bulunmamaktadır. Geçiş dönemi uçağı olarak Luftwaffe (Almanya Hava Kuvvetleri) için 30 adet üretilmiştir. 1971 yılında envanter dışına çıkarılmıştır¹⁹.

F-104G, toplam 1.122 adet üretilen ana modeldir. Ana firma Lockheed'e ek olarak Canadair ve dört farklı Avrupa konsorsiyumu tarafından üretilmiştir. General Electric J79 turbojet motorları Avrupa'da lisans altında üretilmiştir. Önceki modellerden temel farklılıkları; her türlü hava şartında görev yapabilme, güçlendirilmiş gövde ve kanatlar, artırılmış dâhili yakıt kapasitesi, manevra yeteneğini artırmak için revize edilmiş flaplar ve genişletilmiş kuyruk dikmesi,

17 Peter E. Davies, **Savaşta F-104 Yıldız Savaşçısı Birimleri**, Osprey Publishing Limited, New York 2014, s.73; Knaack, **a.g.e.**, s.180-181.

18 **Dünya İrtifa Rekoru**: İrtifa: 103.395,5 feet, Pilot: Yüzbaşı Joe B. Jordan, Uçak Tipi: F-104C, Tarih: 14.12.1959. Bowman, **a.g.e.**, s.45, 79; Davies, **a.g.e.**, s.18-19; Knaack, **a.g.e.**, s.182-183.

19 David Donald, **Century Jets**, AIRtime Yayıncılık, Norwalk 2003, s.154-155; Gerard Pa-loque, **F-104 Lockheed Starfighter, 1958-2000**, Tarih ve Koleksiyonlar, Paris 2012, s.20; Donald, 1997, **a.g.e.**, s.578; Bowman, **a.g.e.**, s.155.

F-104 UÇAKLARININ DÜNYA HAVACILIK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

iyileştirilmiş avioniklere havadan havaya ve yer haritalama görevlerinde kullanılabilen radar, navigasyon sistemi ve infrared görüştür.²⁰

RF-104G, F-104G esas alınarak toplam 189 adet üretilen taktik foto-keşif modelidir. F-104G’de bulunan M-61 otomatik topu sökülerek yerine üç adet KS-67A kamera takılmıştır. TF-104G, muharebe kabiliyetli iki kişilik eğitim modelidir. Bu modelde M-61 topu ve gövde altı pilonu kaldırılmıştır. Dâhili yakıt kapasitesi F-104G’ye kıyasla daha azdır²¹. F-104H, F-104G’nin basitleştirilmiş ihracata yönelik modeli olup seri üretimi yapılmamıştır. F-104J, Japon Hava Savunma Kuvvetleri için toplam 210 adet üretilen bir modeldir. Hava muharebe ve önleme görevleri için geliştirilmiş olup kara taarruzu yeteneği yoktur. Dört adet Sidewinder füzesi taşıyabilmektedir²². Lockheed firması, 1963 yılında NASA’ya üç adet F-104N modeli teslim etmiştir²³.

F-104S, FIAT tarafından lisans altında toplam 246 adet üretilmiş olup en gelişmiş ve en güçlü modeldir. Bu uçaklar, hareketli hedef indikatörlü ve AIM-7 Sparrow hava-hava füzeleri için devamlı dalga aydınlatma donanımlı NASARR R-21G/H radarlarla donatılmıştır. Kanatlara ve gövde altına ikişer adet daha pilon ilave edilmiş ve toplam pilon sayısı dokuza çıkarılmıştır. Av-bombardıman yeteneği kazandırılmıştır. İkişer adet AIM-7 Sparrow ve AIM-9 Sidewinder füzesi taşımaktadır. Motor olarak General Electric’in gelişmiş ve daha güçlü olan J79-GE-19 versiyonu kullanılmıştır. Kuyruk bölümündeki bir adet dikey kanatçığa ilaveten stabiliteyi artırmak amacıyla iki adet daha küçük kanatçık eklenmiştir. İtalyan modellerinde M-61 otomatik top kaldırılmıştır. Dört adet yakıt tankı ile menzili 1.250 km.ye çıkmaktadır. Lockheed firması tarafından üretilen F-104S ilk uçuşunu Aralık 1966’da, FIAT tarafından üretilen F-104S ise ilk uçuşunu 30 Aralık 1968 tarihinde yapmıştır²⁴.

F-104S-ASA, İtalyan Hava Kuvvetlerinde bulunan 147 adet F-104S, “aşağı-bakış-aşağı ateş” yeteneklerine sahip FIAT R21G/M1 radarı ile modernize edilmiştir. Bu uçaklara IFF, silah sevk bilgi işlemcisi takılmış ve AIM-9L Sidewinder ile Selenia

20 Len Cacutt, **Dünyanın En Büyük Uçağı**, Exeter Books, New York 1988, s.165; Donald, 2003, **a.g.e.**, s.156-157; Pace, **a.g.e.**, s.81; Knaack, **a.g.e.**, s.186-187.

21 Bowman, **a.g.e.**, s.84-90; Donald, 1997, **a.g.e.**, s.578.

22 Paloque, **a.g.e.**, s.21; Bowman, **a.g.e.**, s.79, 155.

23 Jaroslaw Dobryznski, **Lockheed F-104 Starfighter**, MMP için Stratus SC, Polonya 2015, s.90; Bowman, **a.g.e.**, s.93, 175.

24 **War Thunder Wiki**, “F-104A”, <https://wiki-warthunder-com.translate.goog/unit/f-104>, Erişim Tarihi: 25.01.2025; Önder, **a.g.m.**, s.44; Davies, **a.g.e.**, s.10.

Aspide hava-hava füzelerini kullanabilecek duruma getirilmiştir. F-104S-ASA/M, 1998 yılında İtalyan Hava Kuvvetlerinin envanterindeki 49 adet F-104S-ASA “M” standardına çıkarılmıştır. Böylece bu uçaklara TACAN, INS ve GPS monte edilmiştir. Taktik kara taarruzuna yönelik tüm donanımlar kaldırılmıştır. Son F-104S-ASA/M 2004 yılında F-16’larla değiştirilerek envanterden çıkarılmıştır²⁵.

Canadair CF-104A, Kanada Hava Kuvvetlerinin talepleri doğrultusunda lisans altında Canadair firması tarafından 200 adet üretilen, nükleer taarruz için optimize edilmiş bir modeldir. NASARR R-24A radarıyla donatılmıştır. M-61 A1 topu monte edilmiştir. Havada yakıt ikmali yapabilmektedir. Gövde altında dört adet kamera içeren keşif podu taşıyabilmektedir. Bu uçakların motoru, Kanada Orenda firması tarafından lisans altında yapılan J79-OEL-7’dir. Bu uçaklar ilk uçuşunu 1961 yılında yapmışlardır. Canadair CF-104D, Lockheed tarafından Kanada Hava Kuvvetleri için iki kişilik eğitim modeli olarak 38 adet üretilmiştir. Uçaklarda lisans altında Orenda tarafından üretilen J79-OEL-7 turbojet motoru kullanılmıştır. CF-104D ilk uçuşunu 14 Haziran 1961 tarihinde yapmıştır²⁶.

II. F-104 Uçağının Genel Özellikleri

F-104 uçağının teknik özellikleri Tablo-1’de aşağıda yer almaktadır. Bu kapsamda, F-104’ler bir pilot tarafından kullanılırken eğitim modellerinde iki pilot görev yapmıştır. 16.69 m. hıza sahip olan F-104, 6.38 m. genişliğinde ve 4.11 m. yüksekliğindedir. Bu uçağın kanat açıklığı 6.40 m. iken kanat alanı 18.22 m² ile inanılmaz derecede dardır. Boş ağırlığı 6.350 kg. olan F-104’ün maksimum kalkış ağırlığı 10.636 kg.’dır. F-104 döneminin en popüler ve en güçlü motorlarından biri olan General Electric üretimi J-79 turbojet motoru kullanmıştır. F-104, bu güçlü motor sayesinde saatte 2.259 km.lik bir hıza yani ses hızının iki katına çıkabilmektedir. Muharebe yarıçapı 680 km. olan F-104’ün maksimum menzili 2.620 km.’dir. F-104’ün en önemli özelliklerinden biri de muazzam tırmanma hızıdır. Öyleki bu uçak bir dakikada 15.000 m.’ye tırmanabilmektedir. Standart olarak 50.000 feet’te görev yapabilmekte iken özel şartlar ve durumlarda 30.000 m.’nin üstüne tırmanabilmektedir. Bu uçağın kullandığı silahlara gelince; M-61 Vulcan topunu dünyada ilk defa kullanan F-104’ler, gövde ve kanat altlarında bulunan toplam yedi adet istasyonda toplam 1.800 kg. füze, bomba ve

25 Paloque, **a.g.e.**, s.18, 21.

26 Donald, 2003, **a.g.e.**, s.148; Bowman, **a.g.e.**, s.115-118; **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, “F-104 Star Fighter”**, s.4.

F-104 UÇAKLARININ DÜNYA HAVACILIK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

mühimmat taşıyabilmektedir. F-104'ler, hava-hava muharebelerinde standart olarak dört adet AIM-7 veya AIM-9 füzesi kullanabilmektedir. Ayrıca kara hedeflerine taarruz görevlerinde çeşitli mühimmatlar taşıyabilmektedir. Nükleer taarruz yeteneğine sahip olan F-104'ler, Kanada'nın CF-104 serisiyle başlayan bu yetenek sayesinde sürekli olarak nükleer taarruza hazır hâlde tutulmuşlardır²⁷.

Tablo 1: F-104 Uçağının Teknik Özellikleri²⁸

UÇAĞIN ADI VE TİPİ	F-104 Starfighter
PERSONEL SAYISI	1/2
BOYU	54.77 feet (16.69 m.)
GENİŞLİĞİ	20.94 feet (6.38 m.)
YÜKSEKLİĞİ	13.49 feet (4.11 m.)
KANAT AÇIKLIĞI	21 feet (6.40 m.)
KANAT ALANI	18.22 m ²
BOŞ AĞIRLIĞI	14.000 lb. (6.350 kg.)
YÜKLÜ AĞIRLIĞI	23.450 lb. (10.636 kg.)
MOTORU	1 adet J79 turbojet
MUHAREBE YARIÇAPI	680 km.
DEPO KAPASİTESİ	Dâhili: 896 galon, Harici: 730 galon
MAKSİMUM HIZI	2 mach
MAKSİMUM MENZİLİ	2.620 km.
HAVADA KALIŞ SÜRESİ	2 saat
SİLAHLARI	Bombalar, Napalm, 2.75 Roket, M-61 Vulcan Topu, AIM-7 ve AIM-9 Füzerleri

III. F-104 Uçağının Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığının Hizmetine Girişi

Dünyada İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bloklaşmalar yaşanmış ve neticesinde ülkeler Batı ve Doğu Bloğu şeklinde kutuplara ayrılmıştır²⁹. Batı Bloğu'nun önderliğini ABD;

27 **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, “F-104 Star Fighter”**, s.34-42; **Havacıyız**, “F-104 Starfighter Uçağının Tarihçesi”, <https://www.havaciyiz.com/Kutuphane07-Radar1.htm>. Erişim Tarihi: 22.03.2025.

28 Gökçe Büyüker, “Amerikan Hava Kuvvetleri Av Uçakları”, **Hava Dergisi**, S 222, 1966, s.11; **Britannica**, “F-104”, <https://www.britannica.com/technology/F-104>. Erişim Tarihi: 25.01.2025.

29 Baskın Oran “Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1:1945-1960”, **Türk Dış Politikası: Kurtu-**

Doğu Bloğu'nun liderliğini ise SSCB üstlenmiştir³⁰. Akabinde dünyada Soğuk Savaş yılları başlamıştır. Bu ortamda SSCB'nin yayılcılığının Doğu Avrupa istikametinde hızla ilerlemesi ABD'yi endişelendirmiştir³¹.

NATO, SSCB'nin yayılcı politika izlemesi karşısında Batılı ülkeler tarafından 4 Nisan 1949 tarihinde kurulmuştur³². Türkiye, SSCB'nin tehditlerine engel olmak suretiyle güvenliğini garanti altına almak, Batı'ya dönük politika yürütmek, iktisadi ve askerî yardım sağlamak ve ordusunu modernize etmek amacıyla, NATO'ya üye olmak istemiş³³ ve Mayıs 1950'de ilk başvurusunu yapmıştır³⁴. 18 Şubat 1952 tarihinde ise resmî olarak NATO üyesi olunmuştur³⁵. 1950-1960 yılları arası periyotta, Türk Silahlı Kuvvetlerinin gelişimi/değişimine katkıda bulunan en önemli olay, Türkiye'nin NATO üyesi olmasıdır.

NATO üyesi olunan bu dönemde Türk ordusunun silah, teçhizat ve malzemesinin istenilen seviyede olmadığı, personelin ise modern bir savaş için gerekli olan eğitime sahip olmadığı görülmüştür. Gelişmiş ülkelerin orduları teknoloji eksenli ve makine yoğun bir yapılanma içerisinde iken Türk ordusu, emek merkezli bir yapılanmaya sahiptir. Bu

İuş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980, ed. Baskın Oran, C I, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.480-486; Sinem Çelik, "Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye'de NATO Şüphesizliği", **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, C XIII, S 25, Haziran 2023, s.97.

30 Suat İlhan, **Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık, Bir Millet Uyanıyor**, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, s.118; Hürriyet Konyar, **Ulus Gazetesi CHP ve Kemalist İlkeler**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1999, s.21.

31 Ercan Kostak, "Soğuk Savaş Döneminde Savunma İttifakı Olarak NATO'nun Kurulması ve Türkiye'nin Üyeliğine Giden Yol", **History Studies Dergisi**, C XVI, S 2, 2024, s.202-203; Derya Gonca Peksarı, **NATO'nun Değişen Konsepti**, Asil Yayınları, Ankara 2007, s.1.

32 Yusuf Sarımay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.70-71; Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s.16.

33 Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980**, ed. Baskın Oran, C I, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.543; Haluk Ülman, "NATO ve Türkiye", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XXII, S 4, 1967, s.148-149.

34 Erol Mütercimler, Mim Kemal Öke, **Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s.85; İsmail Efe, "NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri", **History Studies Dergisi**, C II, S 11, Nisan 2019, s.610.

35 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s.521; **Düstur**, 3. Tertip, C XXXIII, s.314-315; **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem IX, C XIII, Toplantı: 2, 41. Birleşim, S 18, Şubat 1952, s.313.

vaziyet NATO'ya üye olunmasının ardından hızlı bir değişim ve modernleşme süreci ile aşılmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin NATO'ya entegrasyonu doğrultusunda genelde Türk Silahlı Kuvvetlerinin, özelde ise Türk Hava Kuvvetlerinin; silah sistem, teşkilat, eğitim, lojistik ve ikmal gibi birçok alanda değişim ve dönüşümüne başlanmıştır. Hava Kuvvetleri Komutanlığı kısa bir süre içinde NATO standartlarına ulaşılması yönünde hızlı adımlar atmıştır. Savaş yıllarında eksikliklerini gören Türk Hava Kuvvetleri, yeni teçhizat ve malzemeler almış, diğer yandan yurt dışından gelen yabancı uzmanlara birlik ve kurumlarında görev vermiştir. NATO kapsamında gelen silah ve malzemelerin Türk personele kullanımının öğretilmesi kapsamında; eğitim, ikmal ve lojistik sistemi yeniden yapılandırılmıştır. Hava Kuvvetleri Komutanlığında; radar, pilot, ikmal ve lojistik alanlarında özel eğitim sunan okullar açılmış, aynı zamanda eğitim maksadıyla yurt dışına personel gönderilmiştir³⁶.

Türkiye'nin NATO'ya girişinin ardından Türk Hava Kuvvetlerinin jet uçaklarıyla modernize edilmesine yönelik çalışmalara başlanmıştır. Bu amaçla jet pilotu olarak yetiştirilmek üzere sekiz pilot seçilerek 16 Ekim 1950 tarihinde ABD'ye gönderilmiş ve 31 Ağustos 1951 tarihinde eğitimlerini tamamlayarak Türkiye'ye dönüş yapmışlardır³⁷.

Ardından envantere ilk giren sekiz adet F-84G uçağı 29 Mart 1952 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. Bu uçaklar, aynı yıl içinde gelen diğer uçaklarla birlikte Balıkesir'de bulunan 9'uncu Ana Jet Üs Komutanlığına bağlı 191'inci, 192'nci ve 193'üncü Filo Komutanlıklarına konuşlandırılmıştır. Böylece ilk jet üssü 9'uncu Ana Jet Üs Komutanlığı; 191'inci, 192'nci ve 193'üncü Filo Komutanlıkları ise ilk jet filoları olmuştur³⁸.

36 Deniz Kurt vd., **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1952-2020)**, C III, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara 2020, s.1.

37 Stuart Kline, **Türk Havacılık Kronolojisi**, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul Aralık 2002, s.314; Deniz Kurt vd., **Cumhuriyet'in 100'üncü Yılında Türk Hava Kuvvetleri**, Hımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2023, s.144; **Hava Kuvvetleri Dergisi**, "Hava Kuvvetleri'nin Gelişme Dönemi ve Jet Uçaklarına Geçiş (1944-1952)", Hava Kuvvetleri'nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, S 338, Haziran 2001, s.51.

38 Ole Nikolajsen, **Turkish Military Aircraft Since 1912**, Dutch Aiation Society, The Netherlands 2005, s.290; Deniz Kurt vd., **Türk Hava Kuvvetleri**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2022, s.24; **Türk Hava Kuvvetleri Dergisi**, "Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi", Türk Hava Kuvvetleri 100'üncü Yıl Özel Sayısı, S 367, 2011, s.64; Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler (1946 Yılından 1960 Yılına Kadar)**, C IV, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2006, s.111; **Cumhuriyet'in 100. Yılında Millî Savunma Bakanlığı**, Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2023, s. 179; **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, Yay. Haz. Cemalettin Taşkıran, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.208.

İlerleyen süreçte 1960 yılının Eylül ayında 141'inci Filo Komutanlığı Mürted Meydanı'na³⁹ taşınmıştır. 1963 yılında 144'üncü Filo Komutanlığı Mürted Meydanı'nda açılmıştır. 17 Mayıs 1963 tarihinde filoya toplam 17 adet F-104G uçağı tahsis edilmiştir. Böylece Türk Hava Kuvvetleri 2 Mach uçuş hızıyla tanışmıştır. Bu uçaklar ile ilk uçuş Yüzbaşı Burhan Özkan ve öğretmeni Yüzbaşı Osborne tarafından 1 Temmuz 1963 tarihinde Mürted Meydanı'nda gerçekleştirilmiştir⁴⁰. 1 Temmuz 1964 tarihinde yine NATO Karşılıklı Yardım Programı (MAP) kapsamında alınan Canadair yapımı toplam 20 adet F-104G uçağı F-86E uçaklarının yerine olacak şekilde 141'inci Filo Komutanlığına tahsis edilmiştir⁴¹.

9 Ağustos 1967 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanlığının emri ile, 141'inci Filo Komutanlığı 20 adet F-104G uçağı ile Mürted Meydanı'ndan 9'uncu Ana Jet Üs Komutanlığına taşınmıştır. Aynı tarihte 191'inci Filo Komutanlığı (Balıkesir) Mürted Meydanı'na intikal etmiştir. 1968 yılında Lockheed Firması tarafından 144'üncü Filo Komutanlığında görev yapan F-104 pilotlarına “Uçuş Emniyet Armağanı” verilmiştir⁴².

25 Nisan 1972 tarihinde Türk Hava Kuvvetlerinin yeni teşkilat yapısına uygun olarak 144'üncü Filo Komutanlığının adı 141'inci Filo Komutanlığı (Mürted), 141'inci Filo Komutanlığının adı 191'inci Filo Komutanlığı ve 191'inci Filo Komutanlığının adı ise 142'nci Filo Komutanlığı (Mürted) olarak değiştirilmiştir⁴³.

28-29 Haziran 1976 tarihlerinde 192'nci Filo Komutanlığında (Balıkesir) bulunan RF-5A 162'nci Filo Komutanlığına (Bandırma) intikal etmiş, 193'üncü Filo Komutanlığı (Balıkesir), 192'nci Filo Komutanlığı olarak isimlendirilerek F-104S'lerle görevini sürdürmüştür. Bu filo, 1983 yılından itibaren Belçika'dan

39 Meydanın ismi 1993 yılından itibaren Akıncı olarak değiştirilmiştir.

40 Ercan Kostak, **Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'nin Askerî Teknoloji Kaynakları (1946-1990)**, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2023, s.331; Emin Kurt, **Türkiye'de Ana Jet Üslerinin Kuruluşu ve Gelişimi (1951-2010)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011, s.105; **Hava Kuvvetleri Dergisi**, “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, Hava Kuvvetleri'nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, S 338, Haziran 2001, s.73; Kline, a.g.e., s.350; **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri**, “F-104 Star Fighter”, s.49.

41 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri**, C II, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s.183; **Hava Kuvvetleri Dergisi**, “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, a.g.m., s.73.

42 Kostak, a.g.e., s.334; Nikolajsen, a.g.e., s.293-295; **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri**, “F-104 Star Fighter”, s.50; **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri**, C II, s.251.

43 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri**, C II, s.183, 252.

F-104 UÇAKLARININ DÜNYA HAVACILIK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

alınan F-104G uçaklarıyla; 1984 yılından itibaren ise F-104S uçaklarının yerine Hollanda'dan temin edilen F-104G uçaklarıyla; Temmuz 1985'de Norveç'ten ve 1988 yılında Almanya'dan alınan F-104G uçaklarıyla görevini sürdürmüş, 1993 yılından itibaren F-16'larla modernize edilmiştir⁴⁴.

İtalya'dan sipariş edilen F-104S'lerden ilk altı adedi Kasım 1974'te Türk pilotları tarafından Mürted'e getirilmiş ve 142'nci Filo Komutanlığına tahsis edilmiştir. Ekim 1976 itibarıyla toplam 40 adet F-104S uçağı alınarak envantere katılmıştır. Bu uçaklar 142'nci Filo Komutanlığına ve 192'nci Filo Komutanlığına konuşlandırılmıştır⁴⁵.

1977 yılında Almanya'dan iki adet TF-104G uçağı daha alınmasının ardından 1980'li yılların başında Almanya, Hollanda, Belçika, Norveç ve Kanada gibi NATO ülkeleri çok sayıda CF-104, F-104G ve TF-104G uçaklarını Türkiye'ye göndermiştir. Almanya'dan gelen ilk F-104'ler 161'inci Filo Komutanlığına (Bandırma) konuşlandırılmıştır. 22 Kasım 1979 tarihinden itibaren filolar F-104 simülatörü ile uçuş eğitimine başlamıştır. 142'nci Filo Komutanlığı, 1980 yılına kadar av-bombardıman rolünde F-104S'lerle görev yapmış, bu tarihten itibaren filonun görev ve uçak tipi değiştirilmiş, Hollanda'dan satın alınan 22 adet F-104G uçaklarıyla ve ABD'ye ait olan bir adet F-104F uçağıyla her hava önleme (AWX) rolüne geçmiştir. 1981 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Norveç'ten dokuz adet RF-104G, üç adet CF-104G ve bir adet TF-104G uçağı alınmıştır. Almanya'dan ise Kasım 1980'den başlayarak sonuncusu 1988 yılında olmak üzere toplam 170 adet F-104G uçağı alınmıştır⁴⁶.

1980 yılında 142'nci Filo Komutanlığının Hollanda'dan alınan F-104G'ler ile teçhiz edilmesi ve her hava önleme rolüne geçmesi üzerine, bu filoda bulunan F-104G uçakları 192'nci Filo Komutanlığına, F-104S'ler ise 191'inci Filo Komutanlığına devredilmiştir. 1987 yılında 4'üncü Ana Jet Üs Komutanlığındaki 19 adet F-104G uçağı 191'inci Filo Komutanlığına nakledilmiştir. 1994 yılında 191'inci Filo Komutanlığı F-16'larla donatılmıştır⁴⁷.

44 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri**, C V, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s.98-99; Kostak, **a.g.e.**, s.450.

45 Kurt vd., 2020, **a.g.e.**, s.149. Bk. Ek-4; **Hava Kuvvetleri Dergisi**, “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, s.73; **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri**, “**F-104 Star Fighter**”, s.52-53.

46 **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri**, “**F-104 Star Fighter**”, s.52-53; **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri**, C II, s.252; **Hava Kuvvetleri Dergisi**, “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, s.73.

47 Kurt, **a.g.t.**, s.107; **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri**, C V, s.8.

193'üncü Filo Komutanlığının nüvesi 1981 yılında F-104G uçaklarını bünyesine alarak 4'üncü Ana Jet Üs Komutanlığında kurulan Şahin Kıta Komutanlığıdır. Bu birlik, F-104 filolarında görevlendirilen pilotları Harbe Hazırlık Eğitimine tabi tutarak standardizasyon sağlamak amacıyla kurulmuştur. Sonrasında Şahin Kıta Komutanlığının 20 Şubat 1987 tarihinde 193'üncü Filo Komutanlığı adıyla 9'uncu Ana Jet Üs Komutanlığı bünyesine alınmasına karar verilmiş ve 29 adet F-104G uçağıyla Balıkesir'e nakledilmiştir. Filonun asli görevi av bombardıman olarak belirlenmiş ve F-104 Tipte Harbe Hazırlık pilotlarının eğitiminden sorumlu olmaya devam edilmiştir. 1993 yılında ise filonun F-16 modernizasyonu kapsamında kapatılmasına karar verilmiştir⁴⁸.

162'nci Filo Komutanlığına (Bandırma) Ekim 1981'de F-104G uçakları tahsis edilmiştir. 1984 yılında ise bu filo Hollanda'dan alınan 18 adet RF-10G uçağıyla donatılmıştır. Bu uçaklar, 1991 yılında 9'uncu Ana Jet Üs Komutanlığına bırakılmıştır. 162'nci Filo Komutanlığı aynı yıl F-16 uçaklarına geçiş yapmıştır. 161'inci Filo Komutanlığı, 1983 yılında F-5 uçaklarının yerine F-104G Starfighter uçakları ile donatılmış, 1992 yılında ise F-16 uçakları görevi devralmıştır⁴⁹.

F-104 uçakları, 1985 yılında 181'inci Filo Komutanlığında (Diyarbakır) F-4E uçaklarının yerini almıştır. 1985-1986 yıllarında bu uçaklarla; 1986-1994 yılları arasında Kanada'dan hibe yoluyla temin edilen 50 adet CF-104D/G uçaklarıyla görev icra edilmiştir. 1985 yılında 182'nci Filo Komutanlığı (Diyarbakır) ise F-100 uçaklarının yerine CF-104 uçaklarıyla donatılmış, 1996 yılında ise F-16 uçaklarıyla modernize edilmiştir⁵⁰.

1984 yılında 141'inci Filo Komutanlığı Almanya'dan alınan F-104 uçaklarıyla modernize edilmiştir. 141'inci Filo Komutanlığının F-104 uçuşları 26 Haziran 1989 tarihinden itibaren sona erdirilmiş ve ilk 40 adet tek kişilik F-16C uçağı 1990 yılında filo envanterine girmiştir. 3 Temmuz 1989 tarihinden itibaren 142'nci Filo Komutanlığının kullandığı uçak tipi de değiştirilerek F-104G uçakları yerine F-16C/D uçaklarıyla modernize edilmiştir⁵¹. Yıllara Göre Envantere Giren F-104

48 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri**, C V, s.202-203; Kurt, **a.g.t.**, s.107-108.

49 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri**, C III, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s.135, 208.

50 **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri**, C IV, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s.155, 239; **Hava Kuvvetleri Dergisi**, "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", s.73; Kline, **a.g.e.**, s.375; Nikolajsen, **a.g.e.**, s.171.

51 Kostak, **a.g.e.**, s.454-455; Kurt, **a.g.t.**, s.108; **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri**, C II, s.184, 252.

F-104 UÇAKLARININ DÜNYA HAVACILIK
TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Uçağı Miktarları Tablo-2’de; Geldiğı Ükelere Göre Envantere Giren F-104 Uçağı Miktarları ise Tablo-3’te aşağıda yer almaktadır:

Tablo 2: Yıllara Göre Envantere Giren F-104 Uçağı Miktarları⁵²

YILLAR	F-104G	TF-104G	F-104S	CF-104A	CF-104D	TOPLAM
1963	15	2				17
1964	18	2				20
1965	5					5
1968	3	1				4
1972	9	1				10
1973		1				1
1974			6			6
1975			12			12
1976			22			22
1977		2				2
1980	23	5				28
1981	26	1				27
1982	24	3				27
1983	35	11				46
1984	44	9				53
1985	43	4				47
1986	29	10		44	6	99
1987		2				2
1988	10	2				12
1989	3					3
TOPLAM	287	56	40	44	6	433

52 Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, “F-104 Star Fighter”, s.54.

Tablo 3: Geldiği Ülkelere Göre Envantere Giren F-104 Uçağı Miktarları⁵³

ÜLKE	F-104G	TF-104G	F-104S	CF-104A	CF-104D	TOPLAM
MAP	38	4				42
ABD	3	1				4
İspanya	9	2				11
İtalya			40			40
Hollanda	43	12				55
Norveç	12	1				13
Belçika	17					17
Kanada				44	6	50
Almanya	165	36				201
TOPLAM	287	56	40	44	6	433

III.1. Best-Hit Uluslararası Hava Yarışmaları

NATO'nun 1949 yılında kuruluşundan itibaren üye ülkelerin hava kuvvetleri, ortak yarışmalar düzenleyerek birbirlerini tanıma imkânı bulmuştur. Bu türden yarışmalar özellikle Orta ve Kuzey Avrupa ülkelerindeki birlikler arasında düzenli olarak yoğun bir şekilde yürütülmüştür. Bu minvalde, 12-15 Temmuz 1971 tarihleri arasında düzenlenen Best-Hit yarışmalarına Türk timi F-100D uçaklarıyla katılmış ve 596 puanla birincilik elde etmiştir. Yarışmanın ardından 17 Temmuz 1971 tarihinde gerçekleştirilen törenle Türk timine Best-Hit kupasının yanı sıra hatıra plaketi takdim edilmiştir⁵⁴.

1971 yılında yakalanan büyük başarının ardından 1972 yılında yapılacak yarışmalar daha da önem kazanmış ve müsabakaların ön hazırlıklarına 1971 Eylül ayından itibaren başlanmıştır. Bu çerçevede birliklerin uçak durumları, uçakların bakımına yönelik faaliyetler, silah ve atış sistemleri ve modernizasyon programları incelenmiş, deneme neticeleri de dikkate alınarak 1972 müsabakalarına F-104 uçaklarıyla katılım sağlanmasına karar verilmiştir. Haziran 1972'de Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı adına 191'inci Filo Komutanlığı deklare edilerek tim kadrosu oluşturulmuştur. Bu doğrultuda yarışmalara Türk Hava Kuvvetlerinden; Hv.Pl't.Bnb. Beytullah Durmuşlar, Hv.Pl't.Bnb. Yüksel Göynüner, Hv.Pl't.Yzb.

53 **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, "F-104 Star Fighter", s.56.**

54 **Türk Hava Kuvvetleri Dergisi**, "Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi", s.65; Kurt vd, 2020, a.g.e., s.62-64; **Hava Kuvvetleri Dergisi**, "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", s.65.

F-104 UÇAKLARININ DÜNYA HAVACILIK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Güney Kayar, Hv.Plt.Yzb. Faruk Kalfa, Hv.Plt.Yzb. Kemal Yücetürk, Hv.Plt.Yzb. Erol Mısır ve Hv.Plt.Ütgm. İbrahim Çankaya katılmıştır⁵⁵ .

Yunanistan Hava Kuvvetleri, Best-Hit 1972 müsabakalarının ev sahipliğini yapmış, müsabakalar 9-22 Temmuz 1972 tarihleri arasında Larissa ve Ambelon atış sahasında icra edilmiştir. Bu yarışmalara, Türkiye F-104G, ABD F-4E ve A-7A, Yunanistan RF-5A ve İtalya G-91 uçaklarıyla katılım sağlamıştır. 13-20 Temmuz 1972 tarihleri arasında gerçekleştirilen yarışmalarda takım olarak birinciliği 714 puanla Yunanistan almış, ABD 686 puanla ikinci, Türkiye ise 671 puanla üçüncü olmuştur. Türk timinden Hv.Plt.Bnb. Beytullah Durmuşlar iki ferdi birincilik elde ederek Türkiye'yi onurlandırmıştır. Türk ekibi yurda dönüşlerinin ardından Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur tarafından kabul edilmiştir. Bu kabul esnasında Orgeneral Muhsin Batur, ferdi birincilik alan Bnb. Beytullah Durmuşlar ve Yzb. Erol Mısır'ı "Atış Şerit Rozeti" ile taltif etmiştir⁵⁶ .

26 Temmuz 1973 tarihinde Istrana/İtalya Hava Üssü'nde NATO Güney Avrupa Müttefik Komutanlığı tarafından düzenlenen Best-Hit 1973 atış yarışmalarında Türk Hava Kuvvetleri timi F-5 uçaklarıyla gerçek mermilerle yarışarak 632 puanla birinci olmuştur⁵⁷. Bu yarışmalara; Hv.Plt.Yzb. Hami Yüksel, Hv.Plt.Ütgm. Ömer Şengün, Hv.Plt.Ütgm. Selahattin Şener, Hv.Plt.Ütgm. Sabri Aydoğan, Hv.Plt.Ütgm. Salih Çetinkaya ve Hv.Plt.Ütgm. Turgut Eşiz katılmıştır. Yarışmalarda ferdi şampiyonlukların iki adedini de Türk pilotlar kazanmıştır. Roket atışlarında Yzb. Hami Yüksel; Pike bombardıman atışlarında Ütgm. Selahattin Şener birinci olmuştur⁵⁸.

IV. F-104 Uçağının Katıldığı Savaşlar ve Harekâtlar

IV.1. Tayvan Boğazı Krizi'nde (1958) F-104'ün Rolü

Tayvan, Pasifik Okyanusu'nu Güney Çin Denizi'ne bağlayan Tayvan Boğazı üzerinde jeostratejik bir konuma sahiptir. Tayvan, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Japonya ve

55 Kurt vd, 2020, a.g.e., s.64-65; **Hava Kuvvetleri Dergisi**, "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", s.65.

56 **Hava Kuvvetleri Dergisi**, "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", s.65; Kurt vd, 2020, a.g.e., s.65-66.

57 Erdoğan Akünel, "Best-Hit-73 Birincisi Türk Takımı", **Hava Kuvvetleri Dergisi**, S 249, Temmuz 1973, s.126-127; **Türk Hava Kuvvetleri Dergisi**, "Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi", s.66;

58 **Hava Kuvvetleri Dergisi**, "Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)", s.65; Kurt vd, 2020, a.g.e., s.66-67.

Filipinler'e yakın mesafede; Kore ve Vietnam'a eşit mesafede eşsiz bir yerdedir. Tayvan'ın konumu, ABD ile ÇHC'ni doğrudan doğruya karşı karşıya getirmektedir. Ayrıca, petrol rezervleriyle balıkçılık yönünden oldukça zengin olan bu bölgeye ABD ilgi göstermektedir. Tayvan'ın ABD tarafından desteklenmesi ve bağımsızlığının teminatı olması, ÇHC'nin "Tek Çin" politikasını uygulamasına engel olmaktadır. Dünyanın en kuvvetli 20 ekonomisine sahip ülkeler arasında gösterilen Tayvan'ın, ÇHC'ne bağlı olarak kabul edilmesine rağmen ticari ilişkilerde doğrudan muhatap alınması, bu sorunu küresel bir hâle getirmiştir. ABD ve Japonya, yükselmesini sürdüren güçlü bir ÇHC'ni tehdit olarak görmekte ve Tayvan ile ÇHC arasındaki ilişkileri dengelemeye çalışmaktadır⁵⁹.

1949 yılında ÇHC Mao Tse-Tung liderliğinde kurulmuştur. Tayvan ise 1912 yılında kurulan Çin Cumhuriyeti adıyla Çang Kay-Şek liderliğinde devam etmiştir. ÇHC ve Tayvan yönetimleri arasında bir uzlaşma elde edilmeden 1950 yılında başlayan Kore Savaşı Tayvan sorununu derinden etkilemiştir. 25 Haziran 1950 tarihinde ÇHC'nin Kuzey Kore'nin yanında savaşa katılmasıyla, ABD'nin Tayvan'a ilişkin izlediği politika belirginleşmiş ve bunun üzerine Truman 1951 yılında Tayvan'a 29 milyon dolar askerî yardım yapmıştır⁶⁰.

Eylül 1954'te ÇHC, 2,5 milyon askeri Fujian mevkiine konuşlandırmış ve Tayvan'ın kontrolü altındaki Kuemoy, Matsu ve Dachen adalarını bombalamaya başlamıştır. Tayvan'ın işgal edilmesine yönelik saldırılar üzerine ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower Aralık 1954'te Tayvan ile "Karşılıklı Savunma Antlaşması"nı imzalamış ve 31 Ocak 1955 tarihinde ise bu sorunu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin gündemine taşımıştır. Böylelikle ABD, Tayvan'ın askerî açıdan güvenliğini sağlayacağını ilan etmiştir. Ardından ABD'nin nükleer silah kullanmakla tehdit ettiği ÇHC, 1 Mayıs 1955 tarihli Bandung Konferansı neticesinde saldırılarını durdurmuş ve Birinci Tayvan Boğazı Krizi sona ermiştir⁶¹.

İkinci Tayvan Boğazı Krizi kapsamında, 23 Ağustos 1958 tarihinde ÇHC lideri Mao, kültür devrimini ileri taşımak maksadıyla, "İleriye Büyük Hamle" projesi

59 İshak Turan, "ABD-Çin İlişkileri Bağlamında Tayvan Sorunu", **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 1, 2016, s.80-81.

60 Lowell Dittmer, **Tayvan ve Çin: Uyumsuz Kucaklaşma**, University of California Presss, California 2017, s.1; Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara 2012, s.273-274.

61 Barış Adıbelli, **Çin Dış Politikasında Tayvan Sorunu**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.72-73.

çerçevesinde Tayvan’a tekrar saldırı başlatmıştır⁶². ÇHC, F-104’lerin operasyonel hazırlığını tamamlamış, 200 adet MIG-15 ve MIG-17 uçağını anakarada yer alan meydanlara konuşlandırmıştır. Ardından Quemoy ve Matsu’daki tartışmalı adalarda yoğun bir topçu harekâtı başlatmıştır. Bunun üzerine Tayvan’a ait F-104’ler hava savunma rolünde kalkış yaparak bölgede uçuş icra etmiş ve iki ülke arasındaki gerginlik yükselmiştir⁶³.

Eylül 1958’de Tayvan F-104 uçaklarını alarm durumuna geçirmiştir. Bu uçaklar üslerinde 24 saat gündüz/gece yerde bekleyerek alarm reaksiyon görevi ve kalkış emriyle birlikte bölgede hava savunma ve devriye görevleri icra ederek üstün performans göstermiştir. F-104’ler, av-bombardıman ve refakat görevleri kapsamında bölgedeki hedeflere çok sayıda sorti yaparak verilen görevleri başarılı bir şekilde yerine getirmiş ve hedefleri imha etmiştir. Bunun yanı sıra F-104’ler, Tayvan’dan kalkışla ÇHC anakarasına kadar 2 Mach hızla çok sayıda sorti yaparak hava üstünlüğünü ele geçirmiştir. F-104’ler, harekât alanında icra ettiği bu görevlerle hayati rol oynamış, düşmana gözdağı vererek caydırıcılık sağlamış ve bu krizin gidişatını değiştirmiştir. Bu uçaklar sayesinde ÇHC Tayvan’ı işgal edememiştir. 6 Ekim’de ateşkes kararı verilmesinin ardından Pasifik Hava Kuvvetleri Başkomutanı General Laurence Kuter, “F-104’lerin Tayvan Boğazı’nda gerçekleştirdiği uçuşların olağanüstü etkiler bıraktığını” belirtmiştir⁶⁴. Ayrıca herhangi bir F-104 kaybı yaşanmamıştır.

44 gün süren ve yaklaşık 1.000 askerin öldüğü bu çatışma neticesinde SSCB, ÇHC’ne uyguladığı baskıyı daha da şiddetlendirmiş ve akabinde bu kriz sona ermiştir. ABD ise bu krizi derinleştirmemiştir. Tayvan’ın mevcut statükosu korunmasına rağmen ABD ile ÇHC arasındaki güvenlik ikilemi ise devam etmiştir⁶⁵.

IV.2. Berlin Krizi’nde (1961) F-104’ün Rolü

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya gibi Berlin de işgal altında kalarak dört bölgeye ayrılmıştır. Böylece bu şehir SSCB’nin işgal alanı dâhilinde kalmıştır. 1948

62 Chen Jian, **Mao’s China and the Cold War**, University of North Carolina Press, Kuzey Karolina 2001, s.165.

63 Howard C. Johnson, Lan A. O’Connor, **Kore ve Vietnam’da Bir ABD Savaş Pilotunun Anıları**, McFarland Co., Jefferson 2007, s.151. Davies, **a.g.e.**, s.22; Bowman, **a.g.e.**, s.44.

64 Davies, **a.g.e.**, s.22-25.

65 Jian, **a.g.e.**, s.166-167.

yılında gerçekleşen Berlin Buhranı, Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin Batılıları Berlin'den çıkarmak istemesi üzerine yaşanan bir olaydır⁶⁶.

SSCB, Batı Almanya ile Batı Berlin arasındaki ulaşımı kısıtlamış, Batı Berlin'in elektriğini kesmiş ve akabinde ulaşımı tümüyle durdurmuştur. Bunun üzerine ABD, Batı Berlin'de yaşayan yaklaşık 2 milyon insanın ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla, "Hava Köprüsü" oluşturarak günlük 3-4 bin ton malzeme taşımıştır⁶⁷. Sonrasında 1949 yılında ABD, Fransa ve İngiltere Almanya'daki işgal alanlarını birleştirmiş ve neticesinde Batı Almanya veya diğer adıyla Federal Alman Cumhuriyeti kurulmuştur. SSCB, buna karşılık Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Ayrıca Berlin ikiye bölünmüştür⁶⁸.

SSCB, 27 Kasım 1958 tarihinde Batı Berlin'de işgal devleti olarak sorumlulukları olan ABD, İngiltere ve Fransa'ya Doğu Almanya'nın güvenliğini ihlal ettikleri gerekçesiyle bir nota vermiştir. SSCB bu notayla, Batılı ülkelerin altı ay içinde askerlerini Batı Berlin'den çekmelerini istemiştir. SSCB, bunun yapılmaması hâlinde, Doğu Berlin üzerindeki tüm yetki ve sorumluluklarını Doğu Alman Hükûmeti'ne devredeceğini ve bunun sonucu olarak işgal eden ülkelerin Doğu Almanya'yı tanımak zorunda kalacağını belirtmiştir. Ayrıca bu notada Berlin şehrinin Birleşmiş Milletler'in gözetimi altında "Serbest Şehir" olması gerektiği ifade edilmiştir⁶⁹.

NATO, bu notayı 31 Aralık 1958 tarihinde cevaplamış ve SSCB ile müzakere masasına oturulmayacağını bildirmiştir. Ardından ülkeler arasında görüşmeler başlamıştır. Ülkelerin dışişleri bakanları düzeyinde ilki 11 Mayıs-20 Haziran 1959, ikincisi 13 Temmuz-15 Ağustos 1959 tarihleri arasında Cenevre'de gerçekleştirilen görüşmelerden sonuç çıkmamıştır. SSCB lideri Nikita Hruşov, 15-27 Eylül 1959 tarihleri arasında ABD'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret Sovyet-Amerikan ilişkilerine bir yumuşama getirmiştir⁷⁰.

66 İsmail Soysal, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945-1975)**, İsis Yayınları, İstanbul 1997, s.62; Ali Halil, **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1968, s.110.

67 John Morris Roberts, **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, Çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s.416.

68 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, 26. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.340.

69 Jack M. Schick, **The Berlin Crisis, 1958-1962**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia ABD, s.12-17.

70 Schick, **a.g.e.**, s.98-104; Armaoğlu, 2019, **a.g.e.**, s.453-455.

Adana'daki İncirlik Üssü'nden kalkan ABD'ye ait bir U-2 casus uçağı, Pakistan üzerinden katetiktikten sonra SSCB hava sahasında uçarken, 1 Mayıs 1960 tarihinde SSCB tarafından düşürülmüştür. Bu olay, ABD ile SSCB arasında yeniden krize neden olmuştur. 16 Mayıs 1960 tarihinde Paris'te ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa Başkanlarının katılım sağladığı bir zirve yapılmıştır. Bu zirvede U-2 olayı gündeme gelmiş, SSCB lideri Hruşov toplantıyı terk ederek Paris'ten ayrılmıştır. Böylece ABD ile SSCB arasındaki ilişkiler iyice gerginleşmiştir⁷¹.

SSCB lideri Nikita Hruşov'un ABD'nin nükleer silahlarının Batı Almanya'da konuşlanmasına sert tepki göstermesi ve Doğu Almanya'nın itibarını artırma girişimleri krizi daha da derinleştirmiştir. Bu kriz, dünya ülkeleri arasındaki gerilimi artırırken, ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın NATO'daki müttefiklerini hareketlendirmesiyle birlikte uluslararası arenada olağanüstü bir çekişmeye dönüşmüştür. Alman Şansölyesi Konrad Adenauer, Eisenhower'a güçlü destek verirken, İngiltere ise isteksiz bir şekilde krize dâhil olmuştur. Askerî bir çatışma yaşanmamasına rağmen siyasi manevralar ve diplomatik adımlar krizi çözme yolunda yoğunlukla devam etmiştir. Sonuç olarak, Berlin'deki statükonun sürmesi ve Hruşov ile Eisenhower'ın bir yumuşama sürecine girmesi sağlanmıştır. Fakat Berlin sorunu tümüyle çözülememiş ve 1961 yılında Berlin Duvarı'nın inşa edilmesi sonucunda büyük bir krize dönüşmüştür⁷².

Başkan John F. Kennedy, 1961 Berlin Krizi esnasında, SSCB'nin Müttefiklerin Berlin'e erişimini durdurma hamlesine karşılık, ABD 30 Ağustos 1961 tarihinde Ulusal Muhafız ve yedeklerden oluşan toplam 148.000 personeli görev başına çağırıştır. Bunlar; ABD Hava Kuvvetlerinin askerî yedek gücü olan Hava Ulusal Muhafızları'ndan 21.067 personel, 18 adet av filosu, altı adet nakliye filosu, dört adet keşif filosu ile bir adet taktik kontrol grubundan oluşturulmuştur. ABD, 1 Kasım 1961 tarihinde Hava Ulusal Muhafızları'ndan oluşan üç adet av-önleme filosunu daha seferber etmiştir. Bu kapsamda, sekiz adet taktik av birliği "Stair Step Operasyonu" kapsamında 216 adet uçakla Avrupa'ya uçmuştur. Kısa menzile sahip olmaları sebebiyle, Kasım ayının sonlarında 60 adet F-104 uçağı Avrupa'ya hava yolu vasıtasıyla nakledilmiştir⁷³.

71 Armaoğlu, 2019, **a.g.e.**, s.455-459; Schick, **a.g.e.**, s.111-117.

72 Herbert L. Peacock, A **History of Modern Europe: 1789-1981**, Heinemann Educational, Oxford 1982, s.396-397; Cem Karadeli, "Stalin ve Kruşçov Dönemlerinde Doğu Avrupa'da Sovyetler ve Krizler", **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 15, 2019, s.248.

73 Davies, **a.g.e.**, s.29.

F-104'ler, bu krizin başından itibaren üslerinde 24 saat gündüz/gece yerde bekleyerek alarm reaksiyon görevi ve kalkış emriyle birlikte kriz bölgesinde hava savunma, devriye ve refakat görevleri icra ederek üstün performans göstermiştir. F-104'ler, av-bombardıman görevleri kapsamında havadan yere taarruzlar gerçekleştirerek belirlenen hedefleri başarılı bir şekilde imha etmiştir. Bu uçaklar, harekât alanında yapılan hava muharebesi ve av-önleme görevlerinde de hava-hava mühimmatlarını etkili bir şekilde kullanarak ciddi başarılar kazanmıştır. F-104'lerin gösterdiği üstün performansı ve bölgedeki varlığı caydırıcılık sağlamıştır. Bu kriz 1962'nin yazında sona ermiş ve Hava Ulusal Muhafızları ABD'ye dönmüştür. ABD Hava Savunma Komutanlığı, krizlerde gösterdiği performans sayesinde F-104'lerin bir kısmını ertesi yıl tekrar aktif hizmete geri çağırmıştır⁷⁴.

IV.3. Vietnam Savaşı'nda (1965-1967) F-104'ün Rolü

Vietnam Savaşı, bir tarafta Kuzey Vietnam, SSCB ve ÇHC ile diğer tarafta ABD ve Güney Vietnam arasında geçen savaştır.⁷⁵ Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'nın ardından teslim olması sonrasında 1945 yılında Ho Şi Minh, Kuzey Vietnam'da bir Cumhuriyet yönetimi kurmuştur.⁷⁶ İlerleyen süreçte Fransa, Vietnam'ı kışkırtarak küresel çapta bir savaşa dâhil etmek ve Laos'tan gelen ikmal yollarına saldırarak onları zayıflatmak amacıyla, Kasım 1953'te paraşütçü birliklerini; Vietnam'ın Laos sınırına yakın bölgesinde yer alan dağlık Dien Bien Phu Vadisi'ne indirmiştir. Fransa, yine bu vadide bulunan kalelerine 15.000 asker getirmiştir. Bu işgal üzerine Ho Şi Minh taraftarları ile Fransızlar arasında çatışmalar meydana gelmiş ve 1954 yılına gelindiğinde Dien Bien Phu geri alınarak Fransa'nın Vietnam'ı terk etmesi sağlanmıştır⁷⁷.

26 Nisan-20 Temmuz 1954 tarihleri arasında toplam 14 ülkenin katılımıyla yapılan Cenevre Konferansı sonucunda Vietnam iki bölgeye ayrılmıştır⁷⁸. Kuzey'de SSCB

⁷⁴ Armaoğlu, 2019, a.g.e., s.451-457.

⁷⁵ Armaoğlu, 2019, a.g.e., s.512.

⁷⁶ Robert D. Schulzinger, **A Time for War The United States and Vietnam, 1941-1975**, Oxford University Press, Oxford 1997, s.19.

⁷⁷ Jonathan Neale, **Amerikan Savaşı Vietnam 1960-1975**, çev. Doğan Tarkan, Metis Yayınevi, İstanbul 2004, s.105; Emre Özübek, **Türk Basınında Vietnam Savaşı Tartışmaları (1960-1975)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2018, s.13.

⁷⁸ Nusret Özselçuk, **Ana Hatlarıyla Vietnam Savaşları ve Alınan Dersler**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979, s.30; Armaoğlu, 2019, a.g.e., s.350, 473, 513.

ve ÇHC'nin desteklediği; Güney'de ise ABD ve İngiltere'nin desteklediği birer devlet kurulmuştur⁷⁹. Türkiye, Vietnam'ı tanıyan ülkelerden biri olmuştur⁸⁰. 1955 yılında Güney Vietnam'da De Bao Dai'nin iktidardan düşmesi ile yerine devlet başkanlığına Ngo Dinh Diem getirilmiştir⁸¹. Eylül 1958'de Kaliforniya'daki Hava Üssü F-104C'lerle donatılan ilk birlik olmuştur⁸². Bu uçaklar, "Rolling Thunder Operasyonları"nda hava muharebesi rolünde başarılı görevler gerçekleştirmiştir.

1960 yılında Güney Vietnam Hükûmeti'ne karşı olan grupları birleştiren Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi kurulmuştur. Bu örgütün maksadı, Güney Vietnam'ı Kuzey Vietnam'a katmak, toprak reformunu gerçekleştirmek ve ABD'yi bu bölgeden uzaklaştırmak olarak belirlenmiştir. 1961 yılında iktidara gelen ABD Başkanı John F. Kennedy Hükûmeti Vietnam'a müdahale edilmesine yönelik politika yürütmüştür. Bu çerçevede ABD, Güney Vietnam'a desteğini göstermek ve Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin ayaklanmasını bastırmak maksadıyla, çok sayıda ABD birliğinin Güney Vietnam'a yerleştirilmesini kararlaştırmıştır⁸³.

Güney Vietnam'da 1 Kasım 1963 tarihinde yaşanan askerî darbe Diem'in öldürülmesi ile sonuçlanmıştır. 22 Kasım 1963 tarihinde ise John F. Kennedy suikast neticesinde öldürülmüş⁸⁴, yerine yardımcısı Lyndon B. Johnson ABD Başkanı olmuştur. İlerleyen süreçte Başkan Johnson, Kuzey Vietnam'a ait devriye gezen botların ABD destroyetine ateş ettiğini gerekçe göstererek Kuzey Vietnam'ın bombalanması emrini vermiştir⁸⁵.

19 Nisan 1965 tarihinde F-104'ler, Vietnam Halk Hava Kuvvetlerine ait MIG-17 ve MIG-21'ler karşısında ABD'nin av-bombardıman uçakları F-105 Thunderchief'lere koruma sağlamak amacıyla Da Nang Hava Üssü'ne intikal etmiştir. Ayrıca F-104'ler

79 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul 1999, s.674.

80 **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, F: 525, K: 38560, G: 155840, S. 39, (06.02.1950).

81 **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi**, F: 583, K: 44796, G: 215996, S. 11, (11.03.1955).

82 Bowman, **a.g.e.**, s.49.

83 Jussi Hanhimäki, Odd Arne Westad, **The Cold War A History in Documents and Eyewitness Accounts**, Oxford University Press, Oxford 2013, s.215; Schulzinger, **a.g.e.**, s.97.

84 **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, F: 30,18,1,2, K: 174, G: 57, S: 15, (25.11.1963); Armaoğlu, 2019, **a.g.e.**, s.473.

85 **Ana Britannica Ansiklopedisi**, C 31, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1994, s.229; Armaoğlu, 2019, **a.g.e.**, s.514.

Kuzey Vietnam üzerinde görev uçuşu yapan EC-121D havadan erken ihbar uçağına destek vermek üzere konuşlandırılmıştır⁸⁶. F-104'ler devriye uçağı rolünde uçarken MIG uçaklarını caydırma görevinde başarılı olmuşlar, refakat rolünde üst seviyede performans göstererek himaye ettikleri uçakların güvenliğini sağlamada hayati rol oynamışlardır. F-104'ler, MIG'lerle bölgede hava muharebelerine girmiş, bu görevlerde en üst seviyede performans göstererek kendisini kanıtlamıştır⁸⁷.

ABD tarafından, F-104 filoları iki değişik zaman aralığında Vietnam'da konuşlandırılmıştır. İlki 1965 yılının Nisan-Kasım ayları arasındadır. Bu periyotta F-104'ler, toplam 2.937 sorti uçuş gerçekleştirmiştir. F-104'lerden ikisi yerden açılan uçaksavar ateşiyle, biri MIG-29 tarafından makineli top ateşiyle düşürülmüştür. İki adet F-104 ise havada çarpışma nedeniyle kaybedilmiştir. F-104'ler, Haziran 1966 ile Temmuz 1967 tarihleri arasında tekrar konuşlandırıldığı süre zarfında 2.269 sorti görev uçuşu yapmıştır. Bu uçuşlarda, iki adet uçak uçaksavar ateşiyle, üç adet uçak karadan havaya atılan uçaksavar füzesiyle ve dört adet uçak motor arızasıyla olmak üzere toplam dokuz adet uçak kaybedilmiştir. Her iki konuşlanmada toplam 5.206 sorti uçulmuş, toplam 14 adet uçak kaybedilmiştir⁸⁸. Temmuz 1967'de F-104 filoları F-4 Phantom-II'lere geçmiştir. Bu uçaklar Hava Ulusal Muhafızları'na devredilmiştir⁸⁹. 1968 yılının Mayıs ayında Fransa'da ABD ile Kuzey Vietnam arasında barış görüşmeleri başlamış ve ABD tarafı 31 Ekim 1968 tarihinde yapılan bombardımanı durdurmuştur⁹⁰.

F-104'lere verilen hava muharebesi, av-bombardıman, av-önleme, hava savunma, devriye ve refakat gibi görevler başarılı bir şekilde yerine getirilmiş ve çok az sayıda uçak kaybı yaşanmıştır. F-104'ler, üslerinde 24 saat gündüz/gece yerde bekleyerek alarm reaksiyon görevi ve kalkış emriyle birlikte harekât bölgesinde hava

86 Davies, a.g.e., s.41.

87 Warren Thompson, "Vietnam'daki Starfighter", *International Air Power Review*, C 12, AirTime Publishing, Connecticut 2004, s.155.

88 Chris Hobson, **Vietnam Hava Kayıpları: USAF, Donanma ve Deniz Piyadeleri Sabit Kanatlı Uçaklarının Güneydoğu Asya'daki Kayıpları 1961-1973**, Midland Yayıncılık, Minnesota 2001, s.255-256; Philip E. Smith, Herz Peggy, **Karanlığa Yolculuk: Vietnam Savaşı Sırasında Kızıl Çin'in İçinde Sıkışmış Bir Amerikan Savaş Esirinin Yedi Yılı'nın Sürükleyici Hikayesi**, Pocket Books, New York 1992, s.29-35; Dave Windle, Martin Bowman, **Uçuş Profilleri, Lockheed F-104 Starfighter, İnterseptör/Saldırı/Keşif Savaş Uçağı**, Pen & Sword Aviation, Büyük Britanya 2011, s.38-39.

89 Hobson, a.g.e., s.255; Bowman, a.g.e., s.56; **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, "F-104 Star Fighter"**, s.28.

90 Armaoğlu, 2019, a.g.e., s.516.

savunma, devriye ve refakat görevleri icra ederek üstün performans göstermiştir. Bu uçaklar tarafından, av-bombardıman görevleri kapsamında havadan yere taarruzlar gerçekleştirilerek belirlenen hedefler başarılı bir şekilde imha edilmiştir. F-104'ler, harekât alanında yapılan hava muharebesi ve av-önleme görevlerinde ise çok sayıda uçağı düşürmüş ve caydırıcılık sağlamıştır.

IV.4. Hindistan-Pakistan Savaşı'nda (1965) F-104'ün Rolü

Keşmir, Güney Asya'da ÇHC, Hindistan ve Pakistan arasında stratejik önemi haiz bir bölgede bulunmaktadır. Pakistan ile ÇHC'ni birbirine bağlayan stratejik Karakum Geçidi Keşmir'den geçerek ÇHC ile Pakistan arasında köprü oluşturmaktadır. Hindistan'ı ise Orta Asya, Hazar Denizi ve Avrupa'ya bağlama bakımından önemli bir geçit durumundadır. Bunun yanı sıra su ve enerji kaynakları yönünden, Hindistan ve Pakistan için hayati önemde iken, küresel güçler bakımından da stratejik önemi vardır⁹¹.

1947 yılında İngiltere Hindistan'dan çekilirken, Hindistan ve Pakistan adlarında iki ülke ortaya çıkmıştır. İngiltere, Keşmir'i Hindistan ya da Pakistan devletlerinden birine katılmasını veya bağımsızlığını tercih etmesi konusunda serbest bırakmıştır⁹². Keşmir, iki devletten birisine katılmaması hâlinde bağımsızlık kazanacaktı. Bağımsızlığını devam ettirmek isteyen Keşmir'in Racası⁹³ Hari Singh, 13 Ağustos 1947 tarihinde Hindistan ve Pakistan'la görüşerek mevcut durumun devam etmesini talep etmiş, Pakistan kabul ederken Hindistan kabul etmemiştir⁹⁴. Hindistan Genel Valisi Lord Louis Mountbatten, Keşmir ziyaretinde Mihraceye⁹⁵ Hindistan'a katılmaları hâlinde destek sağlayacakları konusunda teminat vermesi üzerine mevcut durum Hindistan lehine değişmiştir⁹⁶.

91 İskender Karakaya, Mohammad İshak Nazarı, "Hindistan-Pakistan Çatışmasında Keşmir Sorunu", *International Journal of Social Sciences*, C VII, S 3, 2023, s.10.

92 Sayıd Athar Abbas Rızvı, "Keşmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 25, Ankara 2002, s.326.

93 Hindistan'da imparator, kral, büyük toprak sahibi prens gibi kişilerin kullandığı ünvan.

94 Halil Toker, "Cunagard ve Haydarabad Bağlamında Keşmir'in Hindistan'a İlhakı Üzerine Bir Değerlendirme", *Keşmir Dosyası*, Yay. Haz., Halil Toker, TATAV Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

95 Hindistan'da Racadan daha büyük hükümdarların kullandığı ünvan.

96 Yılmaz Altuğ, *Başlangıcından Günümüze Keşmir Meselesi*, İrfan Yayınevi, 2002, s.16-17.

Mihrace, 15 Ağustos 1947 tarihinde Pakistan'la yaptığı hareketsizlik anlaşmasına rağmen Doğu Pencap'taki silahlı Hinduların ve Sihlerin Keşmir'e gelmesinin önünü açmıştır. Silahlı grupların artması neticesinde, Keşmir'deki Müslümanlara karşı şiddet olayları artmıştır⁹⁷. Bu gelişmeler üzerine Mirpur ve Punc bölgelerindeki Müslümanlar Mihrace'ye karşı ayaklanma çıkarmışlar, ardından Mihrace 26 Ekim 1947 tarihinde Hindistan ile katılım anlaşması imzalamıştır. Hemen ardından Hindistan birlikleri Srinagar'a girmiş, çatışmalar Pakistan topraklarına yayılmıştır⁹⁸.

Sonrasında Hindistan, Keşmirlilerin plebisit hakkını, Birleşmiş Milletler devreye girmesine karşın uygulamamıştır. Hindistan'ın meşru bir otorite oluşturmak amacıyla giriştiği baskı ve şiddet eylemleri, Pakistan'ı ve Keşmirli Müslümanları Hindistan'la mücadele etmeye yöneltmiştir. Pakistan-Hindistan arasında kısa sürede yayılan çatışma, Birleşmiş Milletler'in himayesinde 1949 yılında ateşkes yapılarak nihayetlense de Keşmir sorununun ilerleyen süreçte de devam etmesine sebep olmuştur⁹⁹. 1957 yılında Hindistan SSCB'nin desteğiyle Keşmir'i topraklarına kattığını duyurmuştur¹⁰⁰.

1960'lı yıllara gelindiğinde çatışmalar yeniden başlamıştır. 1962 yılında Hindistan ile ÇHC arasında vuku bulan çatışma, Hindistan'ın yenilmesiyle sonuçlanmış; böylece ÇHC, Aksai Çin bölgesini sahiplenmiştir. Diğer taraftan 1963 yılında Pakistan'ın, kontrolü altındaki bir kısım Kuzey Keşmir toprağını ÇHC'nin kontrolüne bırakması meseleye başka bir boyut katmıştır. 1965 yılının Ağustos ayında Keşmir'de bulunan ve Hindistan'ın yönetimi altındaki bölgeye (Kutch) Pakistan askerlerinin geçmesi üzerine Pakistan ve Hindistan arasında ikinci defa büyük bir çatışma ortaya çıkmıştır¹⁰¹.

97 Pakistan Sefareti Basın Ataşeliği, **Keşmir Meselesi**, La Turquie Modern Basımevi, İstanbul 1952, s.14.

98 Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Dördüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s.682; Selcen Erdal, "Çözumsuzlüğün Adı: Birleşmiş Milletler'e Rağmen Keşmir", **Public and Private International Law Bulletin**, C 38, S 1, 2018, s.89; Armaoğlu, 2019, a.g.e., s.503.

99 Azmi Özcan, "Dünden Bugüne Keşmir ve Keşmir Meselesi", **Keşmir Dosyası**, Yay. Haz., Halil Toker, TATAV Yayınları, İstanbul 2003, s.32-33; Onur Yıldız, "Birleşmiş Milletler'in Keşmir Sorununa Müdahalesi: Realizm/Liberalizm Tartışması", **Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi**, C I, S 1, 2019, s.5.

100 Mustafa Dinçer, "Keşmir: Himalaya Eteklerinde Bağımsızlık Mücadelesi", **Dünya Çatışma Bölgeleri**, ed. Kemal İnät, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2017, s.663; Cengiz Topel Mermer, "Hindistan ve Pakistan İçin Tarihi Kıskaç: Keşmir Sorunu", **Stratejik Rapor**, No: 75, 2020, s.9.

101 **BCA**, F: 30,1,0,0, K: 23, G: 131, S: 12, (03.09.1965). Bk. Ek-1; **BCA**, F: 30,1,0,0, K: 64, G: 396, S: 10, (06.09.1965); Armaoğlu, 2019, a.g.e., s.505.

F-104 UÇAKLARININ DÜNYA HAVACILIK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

1965 yılında yaşanan bu savaşta Pakistan Hava Kuvvetleri F-104'leri çeşitli rollerde konuşlandırmıştır. Bunlar; hava muharebesi, hava savunma ve keşif görevleridir. F-104'lerin hava muharebesinde ilk zaferi; 6 Eylül 1965 tarihinde Pakistan Hava Kuvvetlerinden Pilot Teğmen Aftab Alam Khan, Hindistan Hava Kuvvetlerine ait bir adet Dassault Mystere-IV uçağını bir AIM-9B Sidewinder füzesi ile düşürmüş, diğerini ise 20 mm.lik M-61 Vulcan topuyla hasara uğratmıştır. F-104'ler, 1965 savaşında 204 saat gündüz uçuşu ve 42 saat gece uçuşu olmak üzere toplam 246 saat uçuş gerçekleştirmiştir. Bu savaşta Pakistan Hava Kuvvetleri bir adet F-104 kaybetmiş, buna karşılık iki adet uçak düşürmüştür¹⁰². 4 Ocak 1966 tarihinde Taşkent'te görüşen Pakistan ve Hindistan tarafları aralarında ateşkes sağlamış ve her iki taraf 5 Ağustos 1965 tarihindeki mevkiilerine geri dönüş yapmayı kabul etmiştir¹⁰³.

IV.5. Hindistan-Pakistan Savaşı'nda (1971) F-104'ün Rolü

1971 yılı itibarıyla, Hindistan-Pakistan arasında Keşmir'le doğrudan bağlantılı olmayan bir savaş yaşanmıştır. Bu savaşa Doğu Pakistan'da meydana gelen büyük çaplı Hindu göçü sebep olmuştur. 1971 yılında yapılan seçimlerin sonrasında Doğu Pakistan'da yaşayan Bengallilerin bağımsız bir "Bangladeş" isteğine Pakistan tarafı kuvvet kullanarak yanıt vermiştir. Böylelikle zamanla iç savaşa dönen bu süreç neticesinde, Hindistan'a kitlesel bir şekilde göç akını olması bu devleti de savaşa dâhil etmiştir¹⁰⁴.

1971 yılında Pakistan Hava Kuvvetlerinin envanterinde F-104A/B'ler bulunmaktadır. Bu uçaklar hava-hava ve kara taarruzu rollerinde kullanılmak üzere konuşlandırılmıştır. Hindistan Hava Kuvvetlerinde ise MIG-21'ler yer almaktadır. Pakistan Hava Kuvvetlerine ait F-104'ler Kara Taarruzu rolünde Hindistan'ın radar istasyonlarına yapılan saldırılarda kullanılmıştır. Hava muharebelerinde ise MIG-21'ler F-104'lere üstünlük sağlamıştır. MIG-21'lerle yapılan hava muharebelerinde Pakistan Hava Kuvvetlerine ait toplam dört adet F-104A kaybedilmiştir. F-104'ler ise Hindistan Hava Kuvvetlerine ait bir adet Folland Gnat'ı düşürmüştür¹⁰⁵.

102 Davies, a.g.e., s.77; **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, "F-104 Star Fighter"**, s.29.

103 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 14. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007, s.663; Melih Duman, "1965 Pakistan-Hindistan Savaşı Ekseninde Keşmir Olayları ve Türkiye'nin Dış Politikası", **History Studies Dergisi**, C XI, S 5, Ekim 2019, s.1512.

104 Nur Zeynep Balaban, Yusuf Sayın, "Keşmir Krizinde İran'ın Yaklaşımı", **İslam Medeniyeti Dergisi**, C VIII, S 50, 2022, s.32; Karakaya, Nazarı, a.g.m., s.17; Altuğ, a.g.m., s.91; Armaoğlu, 2019, a.g.e., s.507.

105 Davies, a.g.e., s.85-87; **Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, "F-104 Star Fighter"**, s.29.

Bu savaşta, Pakistan yenilmiş ve neticesinde 16 Aralık 1971 tarihinde Bangladeş, Pakistan'dan bağımsızlığını ilan etmiştir. Savaşın ardından Hindistan Başbakanı Bayan Gandhi, 17-19 Mart 1972 tarihleri arasında Dakka'yı ziyaret etmiş, ziyarette Hindistan-Bangladeş Dostluk ve İş Birliği anlaşması imzalanmıştır¹⁰⁶.

IV.6. Kıbrıs Hava Harekâtı'nda (1964) F-104'ün Rolü

Kıbrıs'ta 1963 yılında başlayan Türklere yönelik terör ve şiddet olayları, 1964 yılı Ağustos ayına gelindiğinde aralıksız devam ediyordu. Yunanistan Başbakanı Papandreu, Rumlar'a destek vermek için ağır silahlı ve tam teçhizatlı 950 subay ve dokuz bin askeri Kıbrıs Adası'na çıkartmıştır. Makarios'un yönetiminde Rum Bakanlar Kurulu'nun oy birliği ile aldığı kararın ardından, 5 Ağustos 1964 tarihinde Mansura ve Erenköy'e saldırılar başlamıştır¹⁰⁷.

Kıbrıs'ta bulunan Birleşmiş Milletler Barış Gücü yaşanan olayları önleyememiştir. Barış Gücü, 7 Ağustos 1964 tarihinde Türk mevzilerinin düşmeye başlamasını ve yapılan saldırıları sadece protesto etmiştir¹⁰⁸. Ardından Türkiye, Erenköy'deki Türklerle uzun zamandan beri irtibat kurulamaması üzerine Ada'ya bir hava harekâtı düzenlenmesi için harekete geçmiştir. Türkiye, önce NATO ve Birleşmiş Milletler ile temasa geçmiş ve akabinde 7 Ağustos 1964 tarihinde savaş uçakları tarafından Kıbrıs üzerinde bir ihtar uçuşu yapılmasını kararlaştırmıştır¹⁰⁹.

Genelkurmay Başkanlığı tarafından, 7 Ağustos 1964 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanlığına Kıbrıs üzerinde keşif uçuşu gerçekleştirilmesi için yazılı emir gönderilmiştir. 8 Ağustos 1964 tarihinde ise Türk Hava Kuvvetleri teyakkuz durumunu artırmış, muhtemel saldırılara karşı bazı tedbirleri yürürlüğe koymuştur. Bu kapsamda, Bandırma Meydanı'na 10 adet F-86, Balıkesir Meydanı'na 8 adet F-86 uçağı ve İncirlik/Adana Meydanı'na 8 adet F-86 intikal etmiştir. Ayrıca olası

106 BCA, F: 30,18,1,2, K: 311, G: 11, S: 10, (22.02.1974); Armaoğlu, 2019, a.g.e., s.508.

107 Erdal Korkmaz, "1964 Kıbrıs Hava Harekâtı", **Kıbrıs'ta Türk Varlığı**, ed. Adem Çalışkan, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2022, s.313; Rauf Denktaş, **The Cyprus Triangle**, George Allen & Unwin Publications, Londra 1988, s.82-83; **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Ağustos 1964, s.1.

108 Armaoğlu, 2019, a.g.e., s.596; Hüseyin Laptalı, **Erenköy Sürüngeni**, C II, Ufuk Matbaası, İstanbul 2005, s.297.

109 Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980**, ed. Baskın Oran, C I, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.729; **Ulus Gazetesi**, 9 Ağustos 1964, s.1, 7.

durumlar için İncirlik/Adana Meydanı'na 12 adet F-86, Balıkesir Meydanı'na 5 adet F-86 ve Bandırma Meydanı'na ise 3 adet F-86 uçağının daha intikal ettirilmesi kararlaştırılmıştır. İncirlik/Adana Meydanı'nda konuşlu 6 adet F-86 uçağına ikişerli olacak şekilde bekleme görevi verilmiştir¹¹⁰.

Ardından aynı gün Hava Kuvvetleri Komutanlığının emri gereğince, 3'üncü Hava Kuvveti Komutanlığı bağlı birliklerden 16 adet F-84 ve F-100 uçağı Kıbrıs görevini icra ederek kalkış meydanlarına dönüş gerçekleştirmiştir. Bu göreve; farklı meydanlardan 111'inci, 112'nci, 113'üncü, 181'inci ve 184'üncü Filo Komutanlıkları iştirak etmiştir. Bu uçuşlara rağmen Rum saldırılarının devam etmesi üzerine yine 34 uçaklık bir kuvvet ile hava harekâtı yapılmıştır. Bu harekât ile toplam 14 sorti keşif uçuşu gerçekleştirilmiştir. Sonrasında Erenköy'e yapılan Rum saldırılarına karşılık Türk jetleri tarafından, Rumlara ait hedeflere 20 sorti hava taarruzu icra edilmiştir¹¹¹.

Aynı gün Hava Pilot Yüzbaşı Cengiz Topel'in liderliğinde F-100 uçaklarından oluşan dörtlü kol Eskişehir'den kalkış yaparak hedef bölgesine akşam havadan ulaşmıştır. Cengiz Topel'in uçağı, Gemikonağı Limanı'nda yer alan Rum gemisini imha etmek amacıyla dalış yaptığı esnada yerden açılan uçaksavar ateşi neticesinde vurulmuştur. Cengiz Topel paraşütle atladıktan sonra Rum köyünün yakınındaki bir yola inmiş ve Rumlar tarafından yakalanmıştır. Ardından kendisine işkence yapılarak şehit edilmiştir¹¹². Aynı gün Kıbrıs'a havadan yapılan müdahale ile birlikte aynı gün

110 **Milliyet Gazetesi**, 9 Ağustos 1964, s.1; **Bozkurt Gazetesi**, 9 Ağustos 1964, s.1.

111 **Bozkurt Gazetesi**, 9 Ağustos 1964, s.1. Bk. Ek-2; **Cumhuriyet Gazetesi**, 10 Ağustos 1964, s.1, 7; **Hürriyet Gazetesi**, 10 Ağustos 1964, s.1, 7; H. Fikret Alasya, "Jetler Kıbrıs Semalarında", **Hava Dergisi**, S 215, Eylül 1964, s.49.

112 **Cengiz Topel**: İzmit'te doğan Cengiz Topel, 16 Eylül 1953 tarihinde Kuleli Askerî Lisesi'nden mezun olmuştur. 30 Ağustos 1955 tarihinde Kara Harp Okulunu bitirmiştir. Hava Kuvvetleri Komutanlığına geçtikten sonra ilk uçuşunu 5 Ekim 1955 tarihinde yapmıştır. 1956-1957 yıllarında Kanada'da uçuş eğitimi alan Cengiz Topel, 6 Ocak 1958 tarihinde ilk aktif filo görevi olan 44'üncü Uçuş Grup Komutanlığına bağlı Merzifon'da bulunan 143'üncü Filo Komutanlığına tayin olmuştur. Merzifon'da F-86 uçakları ile üç yıl süreyle hava savunma görevi uçuştur. 1959 yılında üsteğmenliğe terfi etmiştir. 20 Ağustos 1961 tarihinde, 1'inci Ana Jet Üs Komutanlığına bağlı 112'nci Filo Komutanlığına atanmıştır. Üsteğmen Cengiz Topel, burada F-100 uçaklarında intibak ve harbe hazırlık eğitimi almıştır. 30 Ağustos 1963 tarihinde yüzbaşılığa terfi etmiştir. Kıbrıs Hava Harekâtı esnasında 8 Ağustos 1964 tarihinde uçtuğu uçağın, yerden açılan uçaksavar ateşi ile vurulması neticesinde paraşütle yere iniş yapmış ve Rumlar tarafından yakalanarak şehit edilmiştir. Emin Kurt, **Kıbrıs Şehidi Hv.Plt. Yzb. Cengiz Topel ve 1964 Kıbrıs Hava Harekâtı**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s.45-64; Cumhur Evcil, **Kıbrıs'ta Zafer ve 40 Yıl**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2014, s.52; H. Fikret Alasya, "Kıbrıs'ta Kanlı Çarpışmalar Başladı", **Hava Dergisi**, S 215, Eylül 1964, s.35; **Cumhuriyet'in 100. Yılında Millî Savunma Bakanlığı**, s.180.

191'inci Filo Komutanlığı F-104G uçakları ile "Bölge Hava Savunma" görevi için Eskişehir'den Balıkesir'e intikal etmiş ve intikal dört ay sürmüştür¹¹³.

9 Ağustos 1964 tarihinde Genelkurmay Başkanlığının emri ile, 113'üncü Filo Komutanlığı 11 adet, 181'inci Filo Komutanlığı dokuz adet, 184'üncü Filo Komutanlığı dokuz adet ve 191'inci Filo Komutanlığı 12 adet uçakla hava harekâtı icra etmiştir. Bu harekâttan bahseden dönemin gazeteleri ise görevin 64 adet jetle icra edildiğini; Alevköy, Dilirga ve Lefkoşa'daki Rum hedeflerinin bombalandığını yazmıştır¹¹⁴.

10 Ağustos 1964 tarihinde Türkiye, F-104G'ler tarafından Kıbrıs civarında devriye görevi icra edilmesine ve F-86'ların hava savunma harekâtı için yerde hazır bekletilmesine karar vermiştir. Aynı gün Hava Kuvvetleri Komutanlığına ait tüm unsurlar en yüksek hazırlık durumuna geçirilmiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine ABD Başkanı Johnson, bir mesaj yayınlayarak her iki tarafa çarpışmalara son verilmesi ve sükûnet çağrısı yapmıştır. Bu olayların Birleşmiş Milletler'e intikal etmesi üzerine Makarios, ablukayı kaldıracağını duyurmuş, ardından Türkiye de yapılacak harekâtı durdurduğunu açıklamıştır¹¹⁵.

F-104'ler, bu harekât kapsamında av-bombardıman, hava savunma ve devriye görevleri icra etmiştir. Üslerinde 24 saat gündüz/gece yerde bekleyerek alarm reaksiyon görevi ve kalkış emriyle birlikte hava savunma ve devriye görevleri icra eden F-104'ler üstün performans göstermiştir. Bu uçaklar, av-bombardıman görevleri kapsamında, bölgedeki belirlenen hedefleri havadan yere taarruzlarla başarılı bir şekilde imha etmiştir. F-104'lerin üstün performansı gözdağı vermiş, bölgedeki varlığı caydırıcılık sağlamıştır.

IV.7. Kıbrıs Barış Harekâtı'nda (1974) F-104'ün Rolü

20-22 Temmuz 1974 tarihleri arasında icra edilen Kıbrıs Barış Harekâtı'nın birinci safhasına F-104 Filolarından; 4'üncü Ana Jet Üs 141'inci Filo Komutanlığı ve 9'uncu

113 Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri, C V, s.6, 11.

114 Tercüman Gazetesi, 10 Ağustos 1964, s.1; Galip Alçıtepe, "Kıbrıs Bunalımı ve Barış Harekâtı (1963-1974)", Türkler Ansiklopedisi, C XVII, S 116, Ankara 2002, s.118.

115 Suat Bilge, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye Sovyetler Birliği Münasebetleri", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 10. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara Eylül 2014, s.386; Rıfat Bayrak, "Kıbrıs Hava Harekâtı (1964-1974)", Uçantürk Dergisi, S 436, Eylül 1998, s.34; Baskın Oran, Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.728-729; Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ağustos 1964, s.1; Uçarol, a.g.e., s.758.

Ana Jet Üs 191'inci Filo Komutanlığı katılmıştır¹¹⁶. Harekâta iştirak edecek filolar yeni meydanlarına intikal etmişlerdir. Bu minvalde, 191'inci Filo Komutanlığı 17 adet F-104 uçağıyla 16 Temmuz 1974 tarihinde Mürted'e intikal etmiştir¹¹⁷. Harekâtın üç aşamada gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bunlar; kıyı ve hava başının tesis edilerek muhafaza edilmesi, kuvvetlerin bir araya gelmesi ve harekât alanına genişlik kazandırılması olarak kararlaştırılmıştır¹¹⁸.

Harekât, 20 Temmuz 1974 tarihinde RF-84 uçaklarının keşif görevi icra etmesiyle başlamıştır. Ardından çıkarma ve indirme yapılacak bölgelere 131'inci, 132'nci, 171'inci, 172'nci ve 181'inci Filo Komutanlığının uçakları Beşparmak Dağları'ndaki Rum hedeflerine taarruzi hava harekâtı gerçekleştirmiştir. Sonrasında bu filolar tarafından harekâta hava desteği sağlanarak 12'nci Hava Ulaştırma Ana Üs Komutanlığı unsurlarının katılımıyla hava indirme harekâtı yapılmıştır. Genelkurmay Başkanlığının verdiği direktif gereğince; "Bombardımana girilmeyecek, yalnızca bölgedeki hedef unsurlara taarruz yapılacak, karşı unsurlar ateş etmedikçe ateşten sakınılacak." talimatları doğrultusunda düşmana ait uçaksavarların dost unsurlara ateşine kadar bu direktife riayet edilmiştir¹¹⁹.

12'nci Hava Ulaştırma Üs Komutanlığında bulunan C-47'lere paraşüt taburunun havadan indirilmesi görevi, C-130 ve C-160'lara havadan indirme ve havadan malzeme atma görevleri verilmiştir. 20 Temmuz 1974 tarihinden itibaren Kayseri'den kalkış yapan bu ulaştırma uçaklarıyla taşınan Türk güçleri harekâtın icra edildiği bölgeye havadan atlatılmıştır¹²⁰.

116 Kostak, **a.g.e.**, s.446; Kurt vd, 2020, **a.g.e.**, s.116; Kline, **a.g.e.**, s.369.

117 Genelkurmay Başkanlığı Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı, **Sebepler ve Sonuçlarıyla 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı**, Genelkurmay Başkanlığı Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Özdilek Matbaası, Lefkoşa 1996, s.186; Deniz Kurt vd., **50'nci Yılında Kıbrıs Barış Harekâtı ve Türk Hava Kuvvetleri**, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2024, s. 123. Bk., Ek-3.

118 İbrahim Artuç, **Kıbrıs'ta Savaş ve Barış, Kastaş Yayınları**, İstanbul Eylül 1989, s.167-169; Ferhat Apuhan, **1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Bingöllü Kıbrıs Gazileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2017, s.77.

119 Davud Kapucu, "1974 Kıbrıs Hava Harekâtı", **Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C IV, S 2, 2020, s.91.

120 Erol Mütercimler, **Kıbrıs Barış Harekâtının Bilinmeyen Yönleri: Satılık Ada Kıbrıs**, 5. Baskı, Alfa Basım Yayın Dağıtım Tic.Ltd.Şti., İstanbul 2007, s.273-277; Cumhuriyet, **Yavru Vatan Kıbrıs'ta Zaferin Hikâyesi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.31.

Harekât süresince toplam 733 sorti uçuş yapılarak personel ve malzeme taşınmıştır. 184'üncü Filo Komutanlığına ait RF-84 uçaklarıyla gerçekleştirilen keşif görevleri kapsamında ise toplam 69 sorti yapılmıştır. Bu görevlerde; altı adet F-100, bir adet RF-84F ve bir adet F-104 olmak üzere toplam sekiz adet uçak kaybı yaşanmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başarılı bir şekilde ilerlediği bir aşamada, Birleşmiş Milletler'in himayesinde 22 Temmuz 1974 tarihinden itibaren ateşkes ilan edilmiştir¹²¹.

F-104'ler, bu harekât süresince hava savunma, devriye ve av-bombardıman görevleri icra etmiştir. Bu uçaklar, üslerinde 24 saat gündüz/gece yerde bekleyerek alarm reaksiyon görevi ve kalkış emriyle birlikte hava savunma ve devriye görevleri icra ederek üstün performans göstermiştir. F-104'ler, av-bombardıman görevleri kapsamında, bölgedeki hedeflere havadan yere taarruzlar yaparak, başarılı görevler gerçekleştirmiş ve belirlenen hedefleri imha etmiştir. F-104'lerin gösterdiği üstün performans ve bölgedeki varlığı sayesinde caydırıcılık sağlamıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Soğuk Savaş döneminin en üstün performansına sahip uçağı F-104'lerin tarihi süreci anlatılmış, dünya sahnesine çıkması sonrasında ses üstü Mach-2 hızı ile dünya hız rekorunu ve dünya irtifa rekorlarını kırarak uzun süre elinde tutması ortaya konmuştur. Tayvan Boğazı ve Berlin Krizleri ile Vietnam Savaşı, Pakistan-Hindistan Savaşları, Kıbrıs Hava Harekâtı ve Kıbrıs Barış Harekâtı'na katılarak elde ettiği başarılar ile bu savaşların sonuçlarına nasıl etki ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca F-104'lerin, Türk Hava Kuvvetlerinin envanterine girerek bölgesinde caydırıcılık sağlamasına değinilmiştir.

Dünya havacılık tarihinde önemli bir yere sahip olan F-104'ler, yüksek hıza sahip olup havadan yakıt ikmali yapabilme ve nükleer bomba taşıyabilme kabiliyetleriyle tanınmış savaş uçaklarıdır. İlk uçuşunu 1954 yılında ABD'de yaparak dünya sahnesine çıkan F-104'ler, 1960'lı ve 1970'li yıllarda NATO'nun ve Avrupa'nın nükleer caydırıcı gücünü teşkil etmiştir. Bu dönemde farklı tiplerde toplam 2.579 adet F-104 üretilmiş olup kriz veya savaş zamanlarında Batı'nın kullandığı en önemli savaş uçaklarından biri olmuştur.

121 Ali Denizli, "Kıbrıs'ta Yunan Terör Örgütü EOKA ve Katliamları", **Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 2, Haziran 2020, s.20.

F-104 UÇAKLARININ DÜNYA HAVACILIK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

F-104'ün ilk uçuşu prototip XF-104 modeliyle yapılmıştır. İlerleyen süreçte YF-104A, F-104C, F-104G, F-104S ve CF-104A gibi versiyonlar envantere girmiştir. Ayrıca iki kişilik eğitim modellerinin (F-104D, F-104DJ, F-104F, TF-104G, CF-104D) üretimi gerçekleştirilmiştir.

F-104'ler, katıldığı savaşlarda hava savunma, devriye, refakat, av-bombardıman, hava muharebesi, av-önleme ve keşif görevleri icra etmiştir. F-104'ler, üstlerinde 24 saat gündüz/gece yerde bekleyerek alarm reaksiyon görevi ve kalkış emriyle birlikte harekât bölgesinde hava savunma, devriye ve refakat görevleri icra ederek üstün performans göstermiştir. Ayrıca, karadan ve denizden yapılan harekâtlara hava desteği sağlanmıştır. Bu uçaklar tarafından, av-bombardıman görevleri kapsamında havadan yere taarruzlar gerçekleştirilerek belirlenen hedefler başarılı bir şekilde imha edilmiştir. Bu görevler ile savaşın kazanılmasına etki edilmiştir. F-104'ler, harekât alanında yapılan hava muharebesi ve av-önleme görevlerinde kullandıkları hava-hava mühimmatları ile düşman hava kuvvetlerine ait çok sayıda uçağı düşürerek psikolojik üstünlük elde etmiş, düşmanın savaştan çekilmesinde veya savaşın kazanılmasında önemli roller üstlenmiştir.

F-104'ler tarafından savaşın/harekâtın başında veya devamında düşman hava savunma sistemlerine yakalanmadan çok sayıda keşif görevi icra edilmiştir. Bu görevler neticesinde elde edilen bilgi, görüntü ve ölçüm sonuçları analiz merkezlerinde kıymetlendirilerek düşmanın konusu, harekât alanının coğrafik özellikleri ve meteorolojisi hakkında anlık bilgi toplanmıştır. Bu bilgiler yoluyla karar verici makamlara ve taarruz yapan diğer unsurlara (Uçak, Helikopter, İnsansız Hava Aracı, Hava Savunma Sistemleri vb.) destek sağlanmıştır. F-104'ler tarafından savaşın/harekâtın sonuna doğru yapılan çok sayıda keşif uçuşuyla toplanan bilgiler sayesinde düşmanın verdiği zayıflığın durumu tespit edilmiştir.

F-104'lerle, daha derin mesafedeki düşman hedefleri doğru ve zamanında tespit edilerek tanınmış; bilgiler gerçek zamanlı veya gerçek zamana yakın olarak harekât merkezlerine aktarılmış, düşmandan hızlı karar verilerek veya düşmandan hızlı tepki gösterilerek bilgi, karar ve icra üstünlüğü elde edilmiştir. F-104'ler, gösterdiği üstün performans ile savaşın gidişatını değiştirmiş, harekât ortamındaki varlığıyla caydırıcılık sağlamıştır.

F-104'ler, dünyadaki emsallerine göre kıyaslandığında; adeta bir rokete benzeyen, 48.000 feet'e (15 km.) bir dakikada çıkabilen inanılmaz bir hıza ve tırmanışa sahip, yüksek irtifa önleme uçağı ve alçak irtifa saldırı uçağıdır. Emsallerinden farklı

olarak uzun ince gövdeye sahip olan F-104'lerin, sivri burnunun ardında küçük bir kokpiti, her iki yanında hızlı olmasını sağlayan çok küçük, kısa ve döneminin en ince kanatları bulunmaktadır. Bu kanatlar mümkün olduğunca az sürtünmeyi sağlamıştır. F-104'ler, bu hâliyle ses hızından iki kat daha fazla hızla uçan ilk jet olmuştur. Bu uçağın düz uçuşta ve tırmanırken sahip olduğu yüksek sürati ve isabetli atışları taarruz görevlerinde emsallerine göre başarı yüzdesini artırmıştır.

F-104'ler tarafından kullanılan J-79 motoru havacılık tarihinde önemli bir yere sahip olup bu dönemin en gelişmiş motorudur. Bu motor, diğer uçak motorlarından farklı olarak yükselip alçalan tonda tiz bir sese sahiptir. F-104'ler, J-79 motoru sayesinde 2.3 mach hıza kadar çıkabilmiştir. F-104, bu motorla 2.259 km/saat hıza çıkarak dünya rekoru kırmıştır. Yüksek hızlara çıkması nedeniyle gövdesinde oluşacak muhtemel erimeyi engellemek amacıyla, diğer uçaklardan farklı olarak gövdede titanyum ve paslanmaz çelik kullanılmıştır. İlk defa M-61 Vulcan topunu kullanan F-104'lerin, yaklaşık 1.800 kg. füze, bomba ve mühimmat taşıyabilmesi diğer uçaklardan diğer bir farklı yönünü oluşturmuştur. Bu uçaklar, gelişmiş bir radar altyapısıyla füzelerini hedefe çok uzak mesafelerden ateşlemiş, hedefe karşılık verme fırsatı bile vermeden üssüne dönüş yaparak fark yaratmıştır.

Diğer taraftan 07 Mayıs 1958 tarihinde YF-104A ile dünya irtifa rekoru ve 17 Mayıs 1958 tarihinde ise dünya hız rekoru kırılmıştır. Böylelikle F-104 havacılık tarihinde irtifa ve hız rekorlarını elinde bulunduran ilk uçak olmuştur. Ardından F-104A'lar ile dünya rekoru kırılması devam etmiş ve 18 Aralık 1958 tarihinde dünya tırmanma rekoru kırılmıştır. F-104C ile, 14 Aralık 1959 tarihinde dünya irtifa rekoru yükseltilmiştir. Ayrıca 10 Aralık 1958 tarihinde dünya önleme zamanı rekoru ve 1963 yılında kadınlarda dünya hız rekorları kırılmıştır.

F-104'ler, 1963-1996 yılları arasında Türk Hava Kuvvetlerinde de çeşitli görevler yapmıştır. Bu uçakların ilk partisi 17 Mayıs 1963 tarihinde Ankara'da bulunan 4'üncü Ana Jet Üs Komutanlığına bağlı 144'üncü Filo Komutanlığına (Mürted) konuşlandırılmıştır. Böylece Türk Hava Kuvvetleri 2 Mach uçuş hızıyla tanışmıştır. 1963-1996 yılları arası dönemde, 287 adet F-104G, 56 adet TF-104G, 44 adet CF-104A, 40 adet F-104S ve 6 adet CF-104D'den oluşan toplam 433 adet F-104 uçağı tedarik edilmiştir. F-104 uçakları, 141'inci, 142'nci, 161'inci, 162'nci, 163'üncü, 181'inci, 182'nci, 191'inci, 192'nci ve 193'üncü Filolarda görevlerini icra etmiştir.

Bu uçaklar, Türkiye'nin yanı sıra birçok ülke tarafından kullanılmıştır. Bu ülkeler; ABD, Almanya, Çin Cumhuriyeti (Tayvan), Belçika, Danimarka, İspanya, Hollanda,

F-104 UÇAKLARININ DÜNYA HAVACILIK
TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

İtalya, Norveç, Japonya, Kanada, Yunanistan, Pakistan ve Ürdün'dür. Türk Hava Kuvvetlerinde kullanımı 1996 yılında sonlandırılan bu uçaklar, son olarak 2004 yılında İtalya'da envanter dışına çıkarılmıştır.

İntihal Taraması

Plagiarism Detection

Bu makale intihal taramasından geçirildi. (<https://intihal.net/>)

This paper was checked for plagiarism. (<https://intihal.net/>)

Etik Beyan

Ethical Statement

Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır.

There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article

Açık Erişim Lisansı

Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License

KAYNAKÇA

Adıbelli, Barış, **Çin Dış Politikasında Tayvan Sorunu**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

Akad, Mehmet Tanju, **Modern Savaşın Temel Kavramları**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

Akünel, Erdoğan, “Best-Hit-73 Birincisi Türk Takımı”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, S 249, Temmuz 1973, s.124-130.

Alasya, H. Fikret, “Kıbrıs’ta Kanlı Çarpışmalar Başladı”, **Hava Dergisi**, S 215, Eylül 1964, s.3-49.

Alasya, H. Fikret, “Jetler Kıbrıs Semalarında”, **Hava Dergisi**, S 215, Eylül 1964, s.48-49.

Alçitepe, Galip, “Kıbrıs Bunalımı ve Barış Harekâtı (1963-1974)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C XVII, S 116, Ankara 2002, s.118-120.

Altuğ, Yılmaz, **Başlangıcından Günümüze Keşmir Meselesi**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 2002.

Amerika Birleşik Devletleri Hava Kuvvetleri Ulusal Müzesi, “Lockheed F-104C Yıldız Savaşçısı”, https://www.nationalmuseum.af.mil/Visit/Museum-Exhibits/Fact-Sheets/Display/Article/198067/Lockheed_F-104C_Starfighter, Erişim Tarihi: 27.01.2025.

Ana Britannica Ansiklopedisi, C 31, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1994.

Anderton, David A., **History of U.S. Air Force**, New York Military Press, New York 1989.

Apuhan, Ferhat, **1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ve Bingöllü Kıbrıs Gazileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2017.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995**, 26. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 14. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2007.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul 1999.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.

Artuç, İbrahim, **Kıbrıs'ta Savaş ve Barış, Kastaş Yayınları**, İstanbul Eylül 1989.

Bağcı, Hüseyin, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara 1990.

Balaban, Nur Zeynep, Sayın, Yusuf, “Keşmir Krizinde İran’ın Yaklaşımı”, **İslam Medeniyeti Dergisi**, C VIII, S 50, 2022, s.27-49.

Bayrak, Rıfat, “Kıbrıs Hava Harekâtı (1964-1974)”, **Uçantürk Dergisi**, S 436, Eylül 1998, s.34-46.

Bilge, Suat, “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye Sovyetler Birliği Münasebetleri”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 10. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara Eylül 2014, s.337-427.

Black, Jeremy, **Savaş ve Teknoloji**, Çev. Cengiz Yücel, Doruk Yayınları, İstanbul 2019.

Bowman, Martin W., **Lockheed F-104 Starfighter**, Crowood Press Ltd., İngiltere 2000.

Bozkurt Gazetesi, 9 Ağustos 1964.

Britannica, “F-104”, <https://www.britannica.com/technology/F-104>. Erişim Tarihi: 25.01.2025.

Büyüker, Gökçe, “Amerikan Hava Kuvvetleri Av Uçakları”, **Hava Dergisi**, S 222, 1966, s.7-16.

Cacutt, Len, **Dünyanın En Büyük Uçağı**, Exeter Books, New York 1988.

Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ağustos 1964.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1964.

Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ağustos 1964.

Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Yay. Haz. Cemalettin Taşkıran, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Cumhuriyet’in 100. Yılında Millî Savunma Bakanlığı, Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2023.

Çelik, Sinem, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye’de NATO Şüphecililiği”, **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, C XIII, S 25, Haziran 2023, s.95-115.

Davies, Peter E., **Savaşta F-104 Yıldız Savaşçısı Birimleri**, Osprey Publishing Limited, New York 2014.

Denizli, Ali, “Kıbrıs’ta Yunan Terör Örgütü EOKA ve Katliamları”, **Uluslararası Eğitim ve Tarih Araştırmaları Dergisi**, S 2, Haziran 2020, s.1-25.

Denktaş, Rauf, **The Cyprus Triangle**, George Allen & Unwin Publications, Londra 1988.

Dinçer, Mustafa, “Keşmir: Himalaya Eteklerinde Bağımsızlık Mücadelesi”, **Dünya Çatışma Bölgeleri**, ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran, Muhittin Ataman, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2017, s.659-671.

Dittmer, Lowell, **Tayvan ve Çin: Uyumsuz Kucaklaşma**, University of California Presss, California 2017.

Dobryznski, Jaroslaw, **Lockheed F-104 Starfighter**, MMP için Stratus SC, Polonya 2015.

Donald, David, **Century Jets**, AIRtime Yayıncılık, Norwalk 2003.

Donald, David, **Complete Encyclopedia of World Aircraft**, New York 1997.

Duman, Melih, “1965 Pakistan-Hindistan Savaşı Ekseninde Keşmir Olayları ve Türkiye’nin Dış Politikası”, **History Studies Dergisi**, C XI, S 5, Ekim 2019, s.1509-1523.

Düştur, 3. Tertip, C XXXIII, s.314-315.

Efe, İsmail, “NATO’ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri”, **History Studies Dergisi**, C II, S 11, Nisan 2019, s.601-619.

Erdal, Selcen, “Çözumsuzlüğün Adı: Birleşmiş Milletler’e Rağmen Keşmir”, **Public and Private International Law Bulletin**, C 38, S 1, 2018, s.85-106.

Erhan, Çağrı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980**, ed. Baskın Oran, C I, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.522-575.

Evcil, Cumhur, **Kıbrıs’ta Zafer ve 40 Yıl**, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2014.

Evcil, Cumhur, **Yavru Vatan Kıbrıs'ta Zaferin Hikâyesi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Fırat, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980**, ed. Baskın Oran, C I, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.716-768.

Genelkurmay Başkanlığı Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı, **Sebepler ve Sonuçlarıyla 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı**, Genelkurmay Başkanlığı Kıbrıs Türk Barış Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Özdilek Matbaası, Lefkoşa 1996.

Green, Walter, **Flying Colors**, Salamander Books Ltd., Londra 1981.

Halil, Ali, **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1968.

Havacıyız, “F-104 Starfighter Uçağının Tarihçesi”, <https://www.havaciyiz.com/Kutuphane07-Radar1.htm>. Erişim Tarihi: 22.03.2025.

Hava Kuvvetleri Dergisi, “Hava Kuvvetleri’nin Gelişme Dönemi ve Jet Uçaklarına Geçiş (1944-1952)”, Hava Kuvvetleri’nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, S 338, Haziran 2001, s.46-61.

Hava Kuvvetleri Dergisi, “Yeniden Yapılanma Dönemi (1952-1983)”, Hava Kuvvetleri’nin 90. Altın Yılı Özel Sayısı, S 338, Haziran 2001, s. 62-87.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri, C II, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri, C III, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri, C IV, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Filo Tarihçeleri, C V, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

Hobson, Chris, **Vietnam Hava Kayıpları: USAF, Donanma ve Deniz Piyadeleri Sabit Kanatlı Uçaklarının Güneydoğu Asya’daki Kayıpları 1961-1973**, Midland Yayıncılık, Minnesota 2001.

Hürriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1964.

İlhan, Suat, **Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık, Bir Millet Uyanıyor**, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 2007.

Jian, Chen, **Mao's China and the Cold War**, University of North Carolina Press, Kuzey Karolina 2001.

Johnson, Howard C., O'Connor, Lan A., **Kore ve Vietnam'da Bir ABD Savaş Pilotunun Anıları**, McFarland Co., Jefferson 2007.

Hanhimaki, Jussi, Westad, Odd Arne, **The Cold War A History in Documents and Eyewitness Accounts**, Oxford University Press, Oxford 2013.

Kapucu, Davud, "1974 Kıbrıs Hava Harekâtı", **Uluslar arası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C IV, S 2, 2020, s.82-104.

Karadeli, Cem, "Stalin ve Kruşçov Dönemlerinde Doğu Avrupa'da Sovyetler ve Krizler", **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 15, 2019, s.239-253.

Karakaya, İskender, Nazarı, Mohammad İshak, "Hindistan-Pakistan Çatışmasında Keşmir Sorunu", **International Journal of Social Sciences**, C VII, S 3, 2023, s.1-22.

Kaymaklı, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler (1946 Yılından 1960 Yılına Kadar)**, C IV, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2006.

Kline, Stuart, **Türk Havacılık Kronolojisi**, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul Aralık 2002.

Knaack, Marcelle Size, "II. Dünya Savaşı Sonrası Savaş Uçakları, 1945-1973", **ABD Hava Kuvvetleri Uçak ve Füze Sistemleri Ansiklopedisi**, C 1, Hava Kuvvetleri Tarihi Ofisi, Washington DC 1978.

Konyar, Hürriyet, **Ulus Gazetesi CHP ve Kemalist İlkeler**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1999.

Korkmaz, Erdal, "1964 Kıbrıs Hava Harekâtı", **Kıbrıs'ta Türk Varlığı**, ed. Adem Çalışkan, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2022.

Kostak, Ercan, "Soğuk Savaş Döneminde Savunma İttifakı Olarak NATO'nun Kurulması ve Türkiye'nin Üyeliğine Giden Yol", **History Studies Dergisi**, C XVI, S 2, 2024, s.201-223.

Kostak, Ercan, **Soğuk Savaş Döneminde Türkiye'nin Askerî Teknoloji Kaynakları (1946-1990)**, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2023.

Kropf, Klaus, **Alman Yıldız Savaşçıları**, Midland Counties Publications, Leicestershire 2002.

Kundakçı, Deniz, Kavaklı, Sibel, “Türk Havacılığının Gelişiminde Uğrak Noktaları: Hava Sefinesinden Tayyareye, 20. Yüzyıl Başlarında Bir Yolculuk (1909-1914)”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.57-73.

Kurt, Deniz, Pehlivan, Yavuz, Korkmaz, Erdal, **50’nci Yılında Kıbrıs Barış Harekâtı ve Türk Hava Kuvvetleri**, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2024.

Kurt, Deniz, Pehlivan, Yavuz, Danacı, Fatih, Korkmaz, Erdal, **Cumhuriyet’in 100’üncü Yılında Türk Hava Kuvvetleri**, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2023.

Kurt, Deniz, Pehlivan, Yavuz, Korkmaz, Erdal, **Türk Hava Kuvvetleri**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2022.

Kurt, Deniz, Pehlivan, Yavuz, Korkmaz, Erdal, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1952-2020)**, C III, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara 2020.

Kurt, Emin, **Türkiye’de Ana Jet Üslerinin Kuruluşu ve Gelişimi (1951-2010)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.

Kurt, Emin, **Kıbrıs Şehidi Hv.Plt.Yzb. Cengiz Topel ve 1964 Kıbrıs Hava Harekâtı**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

Laptalı, Hüseyin, **Erenköy Sürüngeni**, C II, Ufuk Matbaası, İstanbul 2005.

Lockeed Martin, “F-104 Yıldız Savaşçısı”, <https://www.lockheedmartin-com.translate.goog/en-us/news/features/history/f-104>, Erişim Tarihi: 25.01.2025.

Mermer, Cengiz Topel, “Hindistan ve Pakistan İçin Tarihi Kısaç; Keşmir Sorunu”, **Stratejik Rapor**, No: 75, 2020, s.1-27.

Milliyet Gazetesi, 9 Ağustos 1964.

Mütercimler, Erol, **Kıbrıs Barış Harekâtının Bilinmeyen Yönleri: Satılık Ada Kıbrıs**, 5. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım Tic.Ltd.Şti., İstanbul 2007.

Mütercimler, Erol, Öke, Mim Kemal, **Düşler ve Entrikalar: Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Alfa Yayınları, İstanbul 2004.

Neale, Jonathan, **Amerikan Savaşı Vietnam 1960-1975**, çev. Doğan Tarkan, Metis Yayınevi, İstanbul 2004.

Nikolajsen, Ole, **Turkish Military Aircraft Since 1912**, Dutch Aiation Society, The Netherlands 2005.

Okar, Avni, **Türkiye’de Tayyarecilik 1910-1924**, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2018.

Oran, Baskın, “Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1:1945-1960”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980**, ed. Baskın Oran, C I, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s.477-498.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Önder, Zafer, “F-104 Starfighter”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, S 250, Kasım 1973, s.43-45.

Özcan, Azmi, “Dünden Bugüne Keşmir ve Keşmir Meselesi”, **Keşmir Dosyası**, Yay. Haz., Halil Toker, TATAV Yayınları, İstanbul 2003, s.31-38.

Özselçuk, Nusret, **Ana Hatlarıyla Vietnam Savaşları ve Alınan Dersler**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.

Özübek, Emre, **Türk Basınında Vietnam Savaşı Tartışmaları (1960-1975)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2018.

Pace, Steve, **Lockheed F-104 Starfighter**, Motorbooks International, Minnesota 1992.

Pakistan Sefareti Basın Ataşeliği, **Keşmir Meselesi**, La Turquie Modern Basımevi, İstanbul 1952.

Paloque, Gerard, **F-104 Lockheed Starfighter, 1958-2000**, Tarih ve Koleksiyonlar, Paris 2012.

Peacock, Herbert L., **A History of Modern Europe: 1789-1981**, Heinemann Educational, Oxford 1982.

Peksarı, Derya Gonca, **NATO’nun Değişen Konsepti**, Asil Yayınları, Ankara 2007.

Petit, Edmond, **Historie Mondiale De L’Avition**, Editions Hachette, Paris 1967.

Rızvı, Saiyid Athar Abbas, “Keşmir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 25, Ankara 2002, s.325-327.

Roberts, John Morris, **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, Çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara 2012.

Sarınay, Yusuf, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Schick, Jack M., **The Berlin Crisis, 1958-1962**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia ABD.

Schulzinger, Robert D., **A Time for War The United States and Vietnam, 1941-1975**, Oxford University Press, Oxford 1997.

Smith, Philip E., Peggy, Herz, **Karanlığa Yolculuk: Vietnam Savaşı Sırasında Kızıl Çin'in İçinde Sıkışmış Bir Amerikan Savaş Esirinin Yedi Yılı'nın Sürükleyici Hikayesi**, Pocket Books, New York 1992.

Soysal, İsmail, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi (1945-1975)**, İsis Yayınları, İstanbul 1997.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem IX, C XIII, Toplantı: 2, 41. Birleşim, S 18, Şubat 1952, s.313.

Tercüman Gazetesi, 10 Ağustos 1964.

Thompson, Warren, "Vietnam'daki Starfighter", **International Air Power Review**, C 12, AirTime Publishing, Connecticut 2004.

Toker, Halil, "Cunagard ve Haydarabad Bağlamında Keşmir'in Hindistan'a İlhakı Üzerine Bir Değerlendirme", **Keşmir Dosyası**, Yay. Haz., Halil Toker, TATAV Yayınları, İstanbul 2003.

Turan, İshak, "ABD-Çin İlişkileri Bağlamında Tayvan Sorunu", **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 1, 2016, s.80-105.

Türk Hava Kuvvetleri Dergisi, "Türk Hava Kuvvetlerinin Kronolojik Tarihi", Türk Hava Kuvvetleri 100'üncü Yıl Özel Sayısı, S 367, 2011, s.52-75.

Türk Hava Kuvvetleri Uçak Aileleri, "F-104 Star Fighter", Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, F: 525, K: 38560, G: 155840, S 39, Tarih: 06.02.1950.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, F: 583, K: 44796, G: 215996, S 11, Tarih: 11.03.1955.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), F: 30,18,1,2, K: 174, G: 57, S: 15, Tarih: 25.11.1963.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), F: 30,1,0,0, K: 23, G: 131, S: 12, Tarih: 03.09.1965.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), F: 30,1,0,0, K: 64, G: 396, S: 10, Tarih: 06.09.1965.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), F: 30,18,1,2, K: 311, G: 11, S: 10, Tarih: 22.02.1974.

Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Dördüncü Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

Ulus Gazetesi, 9 Ağustos 1964.

Upton, Jim, **Warbird Tech-Lockheed F-104 Starfighter**, Özel Basın, Minnesota 2003.

Ülman, Haluk, “NATO ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XXII, S 4, 1967, s.143-167.

Vagnini, Alessandro, “İtalyan-Türk Savaşı’nda İtalyan Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Geleneğin İlk Adımı”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, 8-10 Şubat 2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.100-110.

War Thunder Wiki, “F-104A”, <https://wiki-warthunder-com.translate.google.com/unit/f-104>, Erişim Tarihi: 25.01.2025.

Windle, Dave, Bowman, Martin, **Uçuş Profilleri, Lockheed F-104 Starfighter, İnterseptör/Saldırı/Keşif Savaş Uçağı**, Pen & Sword Aviation, Büyük Britanya 2011.

Yıldız, Onur, “Birleşmiş Milletler’in Keşmir Sorununa Müdahalesi: Realizm/ Liberalizm Tartışması”, **Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi**, C I, S 1, 2019, s.1-17.

EKLER

Ek-1: Keşmir Olayları ve Pakistan-Hindistan Silahlı Çatışmasıyla İlgili Raporun Arşiv Belgesi¹²²

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

D.II/4 3 Eylül 1965 77

**Son Keşmir olayları ve Pakistan-Hindistan
silahlı çatışması**

Pakistan ile Hindistan arasında ihtilâflı bir bölge teşkil eden, bir "ateş-kes" hattı ile ikiye ayrılmış olan ve her iki memleketin fiilen işgali altında bulunan Keşmir'de, 5 Ağustos tarihinden itibaren statü¹²² bozulmasına matuf bazı olayların cereyan ettiği görülmüştür.

1- Olaylar:

Pakistan ve Hindistan'ın ayrı ayrı beyanlarına göre olayların cereyan tarzı şöyledir:

Pakistan'lılara göre:

Keşmir'de bir müddetten beri ayaklanmalar olmaktadır. Aslında bu ayaklanmalar yeni değildir. Bunlar 1931 senesine kadar geriye gider.

Hindistan Hükûmeti Keşmir meselesinin sulhu yollarla halledilmesine ve Birleşmiş Milletlerin bu meseledeki kararlarını uygulamaya yanaşmadıktan başka aldığı muhtelif kararlarla ve anayasasında son defa yaptığı bazı değişikliklerle Keşmir'i Hindistan birliğine ilhak etmek istemiştir.

./..

030	01			23	131	12
-----	----	--	--	----	-----	----

122 (Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), F: 30,1,0, 0, K: 23, G: 131, S: 12, Tarih: 03.09.1965.)

(2)

Memleketlerinin sulhu yollarla millî mukadderatına kavuşması için 18 yıldan beri yaptığı mücadelenin başarısından artık ümidini kesen Keşmir halkı, bu uğurda fiilen mücadeleye girişmek kararına varmıştır.

8 Ağustos günü Sedâyı Keşmir (Keşmir'in sesi) isimli gizli bir radyo istasyonu emperyalizme karşı ayaklanacağını ilân ederek bir ihtilâl konseyinin kurulduğunu, bundan böyle Hindistan Hükûmetine vergi ödenmesinin yasak edildiğini, vergilerin bu konseye ödenmesi gerektiğini bildirmiştir.

Keşmir halkı aynı zamanda kendi mukadderatını tesbit için Hint idaresine karşı ayaklanmıştır. Bu ayaklanma silâhlı bir ayaklanmadır ve Keşmirli mücahitler, tanınmış lider Şeyh Abdullah'ın, Hindistan Hükûmetince tevkif edilmiş olmasından duydukları infialin de tesiri ile böyle bir silâhlı mücadeleyi yürütmeye zorlanmış bulunmaktadır. Bu itibarla hareketleri millî ve meşrû bir hareket niteliği taşımaktadır.

Hindistan'a göre:

Pakistan askerî birlikleri 5 Ağustos tarihinden itibaren ellişer kişilik guruplar halinde Keşmir'de ateş-kes hattını tecavüz ederek Hindistan'ın kontrolü altında bulunan araziye girmişler, bu bölgede ayaklanmaları teşvik ve tahrik etmişlerdir.

./..

030	01			23	131	12
-----	----	--	--	----	-----	----

2

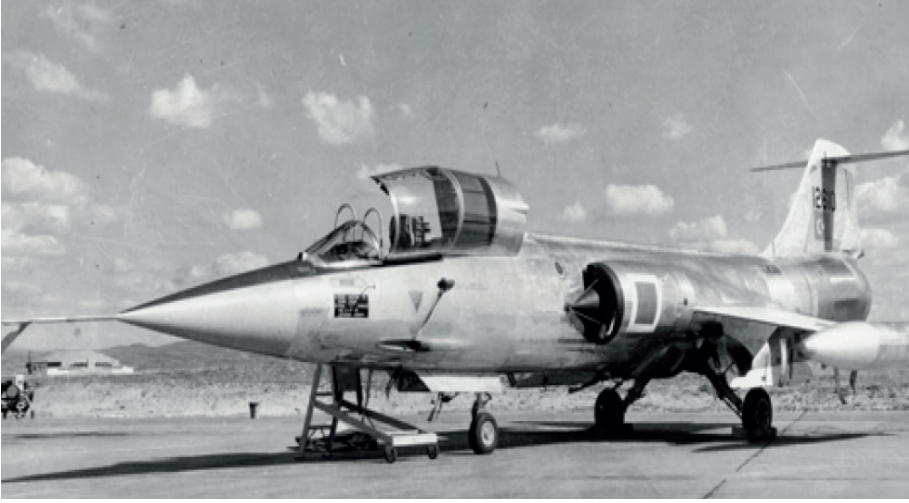
123 (Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), F: 30,1,0, 0, K: 23, G: 131, S: 12, Tarih: 03.09.1965.)

Ek-2: 1964 Kıbrıs Hava Harekâtı İle İlgili Gazete Haberi¹²⁴

124(Kaynak: **Bozkurt Gazetesi**, 9 Ağustos 1964, s.1.)

Ek-3: F-104 Görseli¹²⁵

Ek-4: F-104 Görseli¹²⁶

125 (Kaynak: Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, **50'nci Yılında Kıbrıs Barış Harekâtı ve Türk Hava Kuvvetleri**, Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, Ankara 2024, s.206.)

126 (Kaynak: Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri, (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1952-2020)**, C III, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara 2020, s.149.)

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın İlkeleri

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, güz ve bahar olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşerî ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;
- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;
- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;
- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmî faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve yorum ilave edilmek

kaydıyla ve yeni hâliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti ödemesi yayın tarihinden sonra yapılır. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yayınlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

- 1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle ortalı olarak yazılmalıdır.
- 2- Dergide kör hakemlik sistemi uygulandığından makalede Yazar ad(lar) ı, soyad(lar)ı yer almamalıdır. Makalenin yayımlanma aşamasında Yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı, kurum, akademik unvan, adres, ORCID gibi bilgiler dergi editörlüğünce eklenir.
- 3- Öz (anahtar kelimeler eklenerek)
- 4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)
- 5- Makale; amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir öz, giriş, ana metin bölümleri, sonuç ve kaynakçayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Öz

En az 250 kelime olacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Öz, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime alfabetik sıra ile verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda, üst/alt/sağ/sol 2,5 cm sayfa kenarlığı boşluğu bırakılarak, cilt payı 0 cm olacak şekilde, paragrafın ilk satırı girintilenmeden, satır aralarında önce ve sonra 12nk 1,5 satır aralığı ile ve 11 punto (Öz ve Abstract 10 punto ile) Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar en fazla 10.000 kelimedenden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (Makale Türkçe ve İngilizce başlıkları, ÖZ, ABSTRACT, GİRİŞ, SONUÇ, KAYNAKÇA, EKLER) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Ara başlıklar Romen rakamlarıyla I-II-III... şeklinde ara başlıkların alt başlıkları ise I.1.-I.2.-I.3. ... şeklinde düzenlenmelidir.

Örnek 1:

II. Büyük Buhran ve Buhran Vergisi

II.1. Buhran Vergisinin Yasal Çerçevesi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Tırnak içerisinde verilen ifadeler ayrıca italik olarak yazılmamalıdır. Üç satırı geçen alıntılar metnin sağından ve soldan 1 cm içeride ve 10 punto büyüklüğü ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, Times New Roman yazı biçimiyle 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a- Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı (koyu karakterde), (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.18.

b- Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı (koyu karakterde), Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 3:

Abdurrahman Bozkurt, “Gelibolu Yarımadası’nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken ilk yazar adı mutlaka belirtilmeli, diğer yazarların adları araya virgül gelecek şekilde belirtilebileceği gibi ilk yazardan sonra “vd.” şeklinde belirtilmek koşuluyla yazılmayabilir. Ancak Kaynakçada bütün yazarların isimleri mutlaka yer almalıdır.

Örnek 4:

(İkiden fazla yazarlı) Durmuş Yalçın, vd., Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.511.

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca Kaynakçada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise a.g.e., makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, a.g.e., s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a- Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 5:

Bayındır Uluskan, Seda, Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı (koyu karakterde), Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Tokluoğlu, Ceylan, “Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C XXVIII, S 84, Ankara 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi,

Bildiriler, varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 7:

Şimşir, Bilal N., “Atatürk ve Avusturalya”, Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, Ankara, 12-16 Kasım 2007, Bildiriler, Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.35-73.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi’nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine ve Türk Dil Kurumu (TDK) yazım kurallarına ve TDK Güncel Türkçe Sözlüğüne (bu şart Türkçe makalelerde istenir) uygun olarak hazırlanmış yazıların başvuruları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun web sayfası üzerinde yer alan <https://giris.ayk.gov.tr/signin> uzantılı Yayın Takip Sistemi (YAYSİS) üzerinden yapılacaktır. Yazarlar Yayın Kurulu’na ve dergi editörlüğünce esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

Publication Principles of the Journal of Atatürk Research Center

The Journal of Atatürk Research Center, which began to be published in November, 1984, is published in two issues per year in Spring and Autumn.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and the Republic of Türkiye with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to “Turkish History”, “Atatürk” and “the Republic of Türkiye” are addressed. The Journal includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Türkiye were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

The Studies to be Included in the Context of the Journal Should Be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research,
- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions,
- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and the Republic of Türkiye’s History since the 19th century.
- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and the Republic of Türkiye.

Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued provided that they are added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of Articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees who are expert in their fields. In case one of the reports is positive and another is negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) take(s) into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they reserve the right for a justification report. The author(s) of the articles/articles accepted or not accepted for publication are informed, but the article / writing texts will not be refunded.

The responsibility for the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and examination fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is determined according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of “Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History” and affiliated institutions.

It is compulsory to abide by research and publication ethics in papers to be published.

Official Language

The official languages of the Journal of Atatürk Research Center are English and Turkish. However, articles written in other languages can be accepted by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summaries of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the Article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.
2. Author’s name(s) and last name(s) should not be included in the article, as the blind peer-review system is applied in the journal. During the publicatio of

the article, information such as the author's name(s), last name(s), institution, academic title, address, ORCID are added by the editorial board of the journal.

3. Abstract (with keywords)
4. English title and abstract in English (with keywords)
5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should be written separately in Turkish and English, with a minimum of 250 words. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. A minimum of 4 and a maximum of 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in A4 size, with a margin of 2.5 cm above/bottom/right/left. The gutter should be 0 cm, the first line of the paragraph should not be indented, before and after the lines with 12nk 1.5 line spacing and 11 points (abstracts with 10 points) Times New Roman font in MS Word program. Article length should be 10.000 words.

Section Headings

Intermediate and sub-headings can be used in the article to determine the structure of the article and to provide a regular information transfer in the main text. Main headings [Article Turkish and English titles, ÖZ (ABSTRACT), ABSTRACT, GİRİŞ (INTRODUCTION), SONUÇ (CONCLUSION), KAYNAKÇA (BIBLIOGRAPHY), EKLER (ATTACHMENTS)] in capital

letters; Intermediate and sub-headings should be written in lowercase letters with the first letters in capital letters and in bold.

Example 1:

II. Büyük Buhran ve Buhran Vergisi (II. The Great Depression and the Depression Tax)

II.1. Buhran Vergisinin Yasal Çerçevesi (II.1. Legal Framework of the Depression Tax)

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing three-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a- Book: Author's name and last name should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Example 2:

Abdurahman Çaycı, Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization), Atatürk Research Center Publications, Ankara 2002, p.130.

b- Article: Author's name and last name should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold, Volume, Number, publisher, date (if any), place, year and page numbers of the publication should be given.

Example 3:

Mehmet Ali Beyhan, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", Literature Journal of Research on Turkey, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57.

When citing books or articles with multiple authors, the name of the first author must be specified, the names of other authors may be specified with a comma in between, or they may not be written on condition that "etc." is indicated after the first author. However, the names of all authors must be included in the bibliography.

Example 4:

Durmuş Yalçın, etc., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.511.

In the repeated references: Last name should be written; if the work is a book, one should write *ibid* but if the work is an article one should write *ibid*; page number should be added.

Çaycı, **ibid**, p.11.

Beyhan, **ibid**, p.60. Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author's (s') last name, name, the book's title, publisher, place and date of publication should be specified.

Example 5:

Çaycı, Abdurahman, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publications, Ankara 2002.

b- Periodical: Author's (s') last name, name, title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range should be specified.

Example 6:

Beyhan, Mehmet Ali, "The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II", **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57-99.

c- Papers: Author's (s') last name, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name, name of organization place, date of issue,

declarations, (if any) editors' name, volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range should be specified.

Example 7:

Şimşir, Bilal N., "Atatürk ve Avusturalya", **Sixth International Atatürk**

PUBLICATION PRINCIPLES OF
THE JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

Congress, Ankara, 12-16 November 2007, Papers, Volume I, Atatürk Research Center Publications, Ankara 2010, p.35-73.

Submission of Writings

The applications of the articles to be published in the Journal of Atatürk Research Center, prepared in accordance with the publication principles, are to be made via YAY SIS (Publication Tracking System) which can be reached at <https://giris.ayk.gov.tr/signin> on the website of Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Authors are deemed to have accepted that minor corrections which do not target the essence may be made by the Editorial Board and by the editors of the journal.